ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE
DE AFSCHEIDING VAN 1834

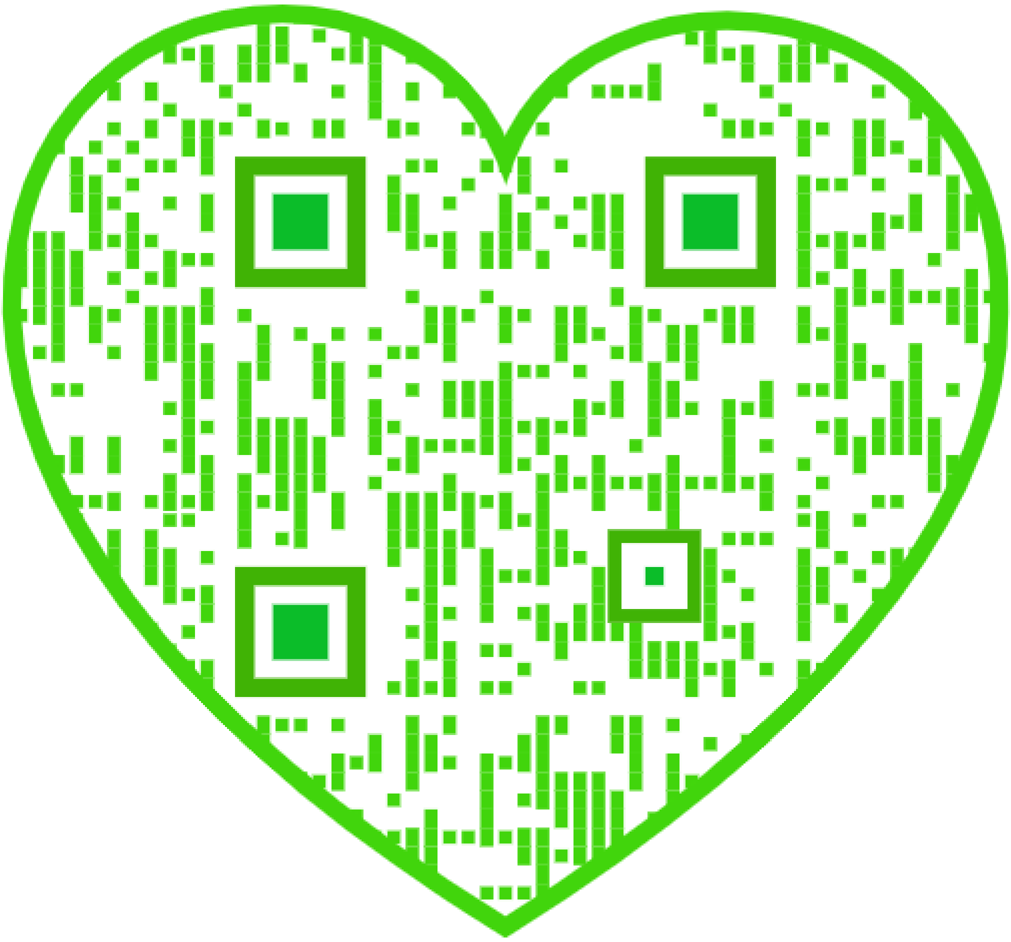

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING VAN 1834

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING VAN 1834

UITGEGEVEN ONDER TOEZICHT VAN

Prof. Dr A. GOSLINGA
Prof. Dr G. M. DEN HARTOGH
Dr G. KEIZER
Prof. Dr D. NAUTA

UITGAVE VAN HET „COMITÉ TOT HERDENKING
VAN DE AFSCHEIDING VAN 1834"

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING VAN 1834

EERSTE DEEL

VOORGESCHIEDENIS
(1822—1834)

BEWERKT DOOR

Dr F. L. BOS

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ J. H. KOK TE KAMPEN — 1939

Voor de zuivere kennis van de Afscheiding en voor de rechte beschrijving van haar geschiedenis is de openbaarmaking van onderscheidene stukken uit de Rijks- en andere archieven noodzakelijk te achten. Daarom heeft het *„Comité tot herdenking van de Afscheiding van 1834”* zich óók tot taak gesteld zulke documenten te publiceeren.

Tot zijn blijdschap heeft het hierbij aan medewerking van verschillende zijden niet ontbroken. In het bijzonder zij met erkentelijkheid vermeld de bewilliging van den Algemeenen Rijksarchivaris te 's Gravenhage en de groote steun, verkregen van Prof. Dr A. Goslinga, Prof. Dr G. M. den Hartogh, Dr G. Keizer en Prof. Dr D. Nauta. Deze historici waren bereid als Commissie van advies op te treden.

In Dr F. L. Bos vond het Comité den man, die de archieven heeft onderzocht en de stof heeft bewerkt. Het eerste resultaat van zijn omvangrijken arbeid ziet thans het licht.

D.V. wordt deze publicatie te zijner tijd door andere gevolgd.

Het Comité koestert den wensch, dat de uitgave zal bijdragen tot de juiste beschouwing en waardeering van het werk Gods in de Kerkreformatie van 1834.

De commissie van uitvoering uit het moderamen van het *„Comité tot herdenking van de Afscheiding van 1834”*

Arnhem,
Kampen, } Juli 1939.
Maassluis,

J. DOUMA.
J. H. KOK.
JOH. H. RIETBERG.

INLEIDING.

In den loop van het jaar 1933 vormde zich een Comité tot de herdenking van de Afscheiding van 1834. Dit Comité vatte onder meer het plan op, om de publicatie van wetenschappelijke en populaire geschriften met betrekking tot de Afscheiding te bevorderen. Toen men tot de nadere uitwerking van dit plan wilde overgaan, bleek, dat men het voorgestelde doel het best kon bereiken door de uitgave van een bronnenpublicatie.

Zulk een bronnenpublicatie heeft ongetwijfeld bestaansrecht.

Weliswaar is de litteratuur over de Afscheiding reeds zeer omvangrijk. Daarvan getuigt de *Catalogus van de tentoonstelling met betrekking tot de Afscheiding van 1834*, samengesteld door Dr W. H. van Zuylen, waarin een uitvoerige bibliographie is opgenomen. En ook na de verschijning van dezen Catalogus zagen nog ettelijke geschriften over de Afscheiding het licht.

Ter oriënteering wordt hier een alphabetisch gerangschikte lijst opgenomen van boeken en brochures, welke nadien zijn verschenen, voor zoover die te onzer kennis kwamen en voor de *geschiedenis* der Afscheiding van belang konden worden geacht. *)

BLOKHUIS, A. Uit de oude doos. Wat een eeuw geleden in Bunschoten en Spakenburg is geschied. De Afscheiding. 26 Juni 1836—26 Juni 1936. Spakenburg, 1938.

BOER, JOH. DE. De Gereformeerde Kerk van Zuid-Beyerland 1836—1936. Rotterdam, z. j.

---

*) Het is niet de bedoeling hier een volledige bibliographie te geven. Geschriften, die de dogmatische beteekenis der Afscheiding behandelen, vallen buiten het kader. Eveneens populaire geschriften, die de algemeen bekende historie navertellen. Ook getypte stukken, tijdschriftartikelen en overdrukken daarvan zijn niet in de lijst opgenomen. Hiervoor moge verwezen worden naar de Bibliotheek van de Theologische Hoogeschool te Kampen, waarin veel materiaal berust.

BOKMA, K. Herdenken en Danken. Uitgegeven door de kerkeraden van de Gereformeerde Kerken te Almkerk en Nieuwendijk (N.-B.) bij de herdenking van haar 100-jarig bestaan op 25 Dec. 1935.

BOS, B. A. Wat God gedaan heeft. De geschiedenis der Geref. Kerk van Assen. Assen, 1934.

BOS, F. L. De geboorte der afscheiding voornamelijk in het Noorden des lands. Aalten, 1935.

DATEMA, PIETER, en ITE HAMMING. Het begin der Afscheiding in Ezinge, herdacht op Maandag 24 Juni 1935. Eenige aanteekeningen van het ontstaan en de eerste jaren van de afscheiding van de Geref. Kerk te Ezinge en ook van omliggende plaatsen.

GOD ONS EEN SCHILD. Uit het kerkelijk leven der Gereformeerde Kerken op Zuid-Beveland 1836—1936 [door A. M. Wessels]. Goes, 1936.

HULSTEIJN J.Fz., J. F. De Gereformeerde Kerk te Middelstum. 1835—1935. Door de Raad der Gereformeerde Kerk te Middelstum aan de leden der gemeente en andere belangstellenden aangeboden in het jaar 1935.

KAMPHERBEEK, H. J. De geschiedenis der Gereformeerde Kerk van Heerjansdam 1838—26 Juli 1938. Historisch overzicht gegeven bij de herdenking der Afscheiding op 18 October 1938. z. j.

POSTHUMUS MEYES, E. J. W. Hervormd 's Gravenhage in de negentiende eeuw. Kerkhistorische schetsen. 's Gravenhage, 1935.

STAAL Pz., F. De apostel van Zeeland. Bruinisse, 1937 (Ds C. van der Meulen).

TEEUWEN, CHR. W. J. Wegen Gods in Gelre. Een bijdrage tot de geschiedenis der Afscheiding op den Noord-Oostelijken Veluwerand. Kampen, 1935.

TJOELKER, A. Ds S. van Velzen en zijn betekenis voor de afscheiding in Friesland. Een kerk-historische bijdrage over de jaren 1835—1840. Leeuwarden, 1935.

TOT EEN NAAM EN TOT EEN LOF... Zef. 3 : 20. Ter gedachtenis aan het feit der Afscheiding voor honderd jaren; Doleantie voor vijftig jaren. Aangeboden door den kerkeraad der Geref. Kerk te Axel, aan haar leden, op 17 Juni 1938.

VAN 's HEEREN WEGEN. De Afscheiding van 1834 op 10, 11 en 12 October 1934 te Utrecht herdacht. Kampen, 1935. ¹)

---

¹) De aandacht zij voorts gevestigd op den historischen roman van G. Kraan—Van den Burg, *Brandende harten. De geschiedenis van Maurits en Suze van Hall*, Kampen, 1938.

Ondanks den grooten omvang van de litteratuur over de Afscheiding is het daarin gepubliceerde bronnenmateriaal betrekkelijk gering.

Ongetwijfeld bevat een aantal van deze geschriften belangrijke brieven, rekwesten en officiëele bescheiden. Zonder aan de waarde van het bronnenmateriaal, hetwelk in verschillende andere geschriften en met name in verscheidene detailstudies van den laatsten tijd is opgenomen, te kort te doen, mogen als uit dit oogpunt belangrijke werken genoemd worden:

Komplete uitgave van de Officieele Stukken, betreffende den uitgang uit het Ned. Herv. Kerkgenootschap van de leeraren H. P. Scholte, A. Brummelkamp, S. v. Velzen, G. F. Gezelle Meerburg en Ds A. C. van Raalte, 2 dln, Kampen, 1863; tweede druk 1 dl, Kampen, 1884.

H. DE COCK, *Hendrik de Cock, eerste afgescheiden predikant in Nederland, beschouwd in leven en werkzaamheid. Eene bijdrage tot recht verstand van de kerkelijke Afscheiding,* 2 dln, Kampen, 1860, 1864; tweede herz. druk 1 dl, Delfzijl, 1886.

G. KEIZER, *De Afscheiding van 1834,* Kampen, 1934.

Het in de litteratuur over de Afscheiding gepubliceerde materiaal bestaat echter overwegend uit stukken, die in den kring der Afgescheidenen zelf bewaard gebleven zijn. Daardoor wordt doorgaans slechts de interne geschiedenis der Afscheiding belicht, uiteraard van één kant en bovendien verre van volledig. Het bronnenmateriaal, dat met name in de rijksarchieven met betrekking tot de Afscheiding en de Afgescheidenen, speciaal in verband met de regeeringsbemoeiingen, is opgetast, lag daar tot voor kort bijna geheel onaangeroerd. Toen in 1934 door het bovengenoemde Comité op het Algemeen Rijksarchief navraag gedaan werd naar hetgeen daar omtrent de Afscheiding aanwezig was, deelde de ambtenaar, onder wien de desbetreffende afdeeling ressorteert, dan ook mede, dat tot zijn groote verwondering nog nimmer naar het aanwezige rijke materiaal een onderzoek was ingesteld.

Ook in de nieuwere bronnenpublicaties over de vaderlandsche geschiedenis in de eerste helft der negentiende eeuw is de omtrent de Afscheiding aanwezige stof bijna niet gebruikt. Slechts een zeer gering aantal stukken, welke min of meer dit onderwerp raken, is in de *Rijksgeschiedkundige Publicatiën* opgenomen.

Een afzonderlijke bronnenpublicatie over de Afscheiding is dus alleszins gerechtvaardigd, wijl zij in een metterdaad bestaande leemte voorziet.

Het werd wenschelijk geacht om deze uitgave breed op te zetten en ook de voorgeschiedenis, waarin de historie der Afscheiding geworteld is, binnen het gezichtsveld te betrekken.

In het thans verschijnende eerste deel, dat de stof behandelt tot aan de Afscheiding te Ulrum, worden dan de gedenkstukken uit die voorgeschiedenis aangeboden.

Stellig zal deze uitgave niet alleen in wetenschappelijken kring de aandacht trekken. Ook onder het publiek, dat voor de geschiedenis der kerk is geïnteresseerd, zal het niet aan belangstelling ontbreken. Bij de bewerking van het materiaal is hiermede zooveel mogelijk rekening gehouden.

Uiteraard was het bij de groote hoeveelheid van het aanwezige materiaal noodzakelijk, een zekere beperking bij de uitgave in acht te nemen. De hier gepubliceerde stukken bieden vrijwel uitsluitend het in het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage aanwezige materiaal. Deze beperking mag gerechtvaardigd heeten, daar de centralisatie van het bewind in die jaren zeer sterk was en de Hooge Regeering inzonderheid op het terrein van den Eeredienst in alle kwesties van eenig belang gemoeid werd. Bijgevolg biedt het Algemeen Rijksarchief veel materiaal over alle mogelijke kwesties die toen aanhangig geweest zijn, een materiaal, dat wel op detailpunten uit andere archieven kan worden aangevuld, maar dat, wat het wezenlijke betreft, volledig mag worden geacht.

De in het Algemeen Rijksarchief aanwezige stof is, voor zoover ze maar eenigszins van belang werd geoordeeld, in haar geheel in deze publicatie opgenomen. Stukken, die louter een herhaling van reeds in andere opgenomen bescheiden vervatte gegevens behelzen of een formeele mededeeling of beslissing inhouden, zijn doorgaans alleen in de noten vermeld. Ook werden eenige reeds elders gepubliceerde stukken achterwege gelaten. Waar echter het verband dit wenschelijk maakte, zijn dergelijke stukken opnieuw opgenomen. Steeds is in een noot vermeld, waar de bedoelde stukken gepubliceerd zijn.

Het na deze schifting verkregen materiaal werd voorts hier en daar, waar dit voor het goed verstaan en het verband nuttig scheen, met eenige stukken uit andere archieven aangevuld.

Bij de bewerking zijn in het algemeen de regels van het Historisch Genootschap gevolgd. Wat de regeeringsrapporten en andere staatsstukken betreft, is niet altijd het officiëel geteekende exemplaar gepubliceerd. Dergelijke stukken zijn veelal in verschillende afdeelingen van het Algemeen Rijksarchief aanwezig. Een rapport kan b.v. als minuut aanwezig zijn in de afdeeling *Hervormde Eeredienst,* als copie in de afdeeling *Justitie* of *Binnenlandsche Zaken* en als officiëel geteekend stuk in de afdeeling *Staatssecretarie.* Daar officiëel geteekende stukken geacht mogen worden overeen te stemmen met de desbetreffende minuten en ook alle copieën ambtelijk vervaardigd zijn, zoodat verschillen praktisch uitgesloten kunnen worden geacht, is voor publicatie steeds die tekst gekozen, welke in combinatie met andere stukken het gemakkelijkst bereikbaar was.

De plaats waar het desbetreffende manuscript berust, is aan den kop van elk stuk aangegeven. Indien er een minuut of een copie gepubliceerd is, werd dit tusschen ronde haakjes bovenaan het stuk vermeld. Bij minuten ontbreken veelal adres en onderteekening, welke in dat geval eveneens tusschen ronde haakjes zijn toegevoegd, terwijl copieën bij de onderteekening uiteraard de toevoeging „(get.)” hebben. De dateering en nummering welke in den tekst der minuten ook gewoonlijk ontbreken, zijn in dat geval altijd gelijk aan datum en nummer van de aan den kop van het stuk vermelde vindplaats.

In de stukken zelf is het aanwenden van hoofdletters, evenals de interpunctie, in overeenstemming gebracht met het tegenwoordige gebruik, zonder dat hierbij naar een strakke uniformiteit is gestreefd. Enkele woorden die blijkbaar uit slordigheid zijn weggelaten, zijn tusschen ronde haakjes toegevoegd. Woorden die den zinsbouw storen en blijkbaar bij vergissing zijn ingevoegd, zijn niet geschrapt, maar door noten als zoodanig aangewezen. Een enkele weglating is door punten aangegeven en zoo noodig in een noot nader verklaard. Alle gedeelten die in de stukken tusschen haakjes voorkomen, zijn tusschen streepjes geplaatst; streepjes zijn eveneens hier en daar gebruikt om zeer lange voorzinnen van de nazinnen te scheiden.

Alle stukken zijn van een kort opschrift voorzien, waarin zoo mogelijk de aard, de steller, de geadresseerde en de datum worden vermeld. De stukken zijn doorloopend genummerd; de bijlagen insgelijks, en wel met romeinsche cijfers.

De bescheiden welke bij elkaar behooren, zijn in chronologisch geordende rubrieken samengevoegd, die elk door een korte samenvatting van den inhoud worden ingeleid. Eenige stukken, welke eerst ontdekt werden, toen het werk al afgedrukt was of moeilijk binnen het kader der groepen konden worden geplaatst, en toch niet van belang zijn ontbloot, zijn in chronologische orde in de bijlagen opgenomen.

De annotatie is aan den voet der bladzijden aangebracht. Behalve wat hierboven reeds genoemd is, bevatten de noten biografische, verklarende en toelichtende gegevens, kortom alles wat dienstbaar kon worden geacht om den tekst zoo duidelijk mogelijk te maken.

Aan het einde is een chronologische lijst der stukken opgenomen met korte inhoudsaanduiding.

Tenslotte volgt een volledig register van personen en plaatsen. Om dit register zoo bruikbaar mogelijk te maken, zijn niet alleen de bladzijden vermeld, waar een persoon met name genoemd wordt, maar ook die, waarop de betreffende persoon op de een of andere wijze wordt aangeduid. Burgemeesters, officieren van justitie enz. zijn bij hun standplaatsen afzonderlijk vermeld (b.v. Goes, de officier van justitie te —, blz. 89, enz.), ongeacht het feit, dat dergelijke functionarissen, indien zij met name genoemd worden, ook onder hun eigen naam zijn geregistreerd.

Ten gerieve van den lezer worden hier nog opgenomen eenige artikelen uit de Grondwet, uit het Wetboek van Strafrecht en uit het Reglement op het Godsdienstig Onderwijs in de Ned. Herv. Kerk, welke telkens ter sprake komen.

Uit de Grondwet van 1815:

Nederlandsche tekst.	*Fransche tekst.*
Art. 19. De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd.	Art. 190. La liberté des opinions religieuses est garantie à tous.
Art. 191. Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koningrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend.	Art. 191. Protection égale est accordée à toutes les Communions religieuses qui existent dans le Royaume.
Art. 193. Geene openbare oefening van Godsdienst kan worden belemmerd, dan in gevalle dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen.	Art. 193. L'exercice public d' aucun culte ne peut être empêché, si ce n'est dans le cas où il pourrait troubler l'ordre et la tranquilité publique.
Art. 196. De Koning zorgt dat geen Godsdienst gestoord worde in de vrijheid van uitoefening die de grondwet waarborgt.	Art. 196. Le Roi veille à ce qu'aucun culte ne soit troublé dans la liberté d'exercice, que la Loi fondamentale lui assure.
Hij zorgt tevens dat alle gods-	Il veille de même à ce que

dienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat.	tous les cultes se contiennent dans l'obéissance qu'ils doivent aux lois de l'Etat.

Uit het Wetboek van Strafrecht (Code Pénal):

Fransche tekst.	*Nederlandsche tekst.*
Art. 291. Nulle association de plus que vingt personnes, dont le but sera de se réunir tous les jours ou à certains jours marqués pour s'occuper d'objets religieux, littéraires, politiques ou autres, ne pourra se former qu' avec l'agrément du Gouvernement et sous les conditions qu'il plaïra à l'autorité publique d'imposer à la société.	Art. 291. Geenerlei genootschap (of gezelschap) van meer dan twintig personen, met oogmerk om dagelijks of op zekere bepaalde dagen bijeen te komen, ten einde zich met voorwerpen van godsdienst, letterkunde, staatkunde of andere zaken bezig te houden, zal opgerigt mogen worden, dan met toestemming van de Hooge Regering, en onder zoodanige voorwaarden, als het openbaar gezag zal goedvinden het gezelschap op te leggen.
Dans le nombre des personnes indiqué par le présent article, ne sont pas comprises celles domiciliées dans la maison où l'association se réunit.	Onder het getal van personen, bij dit Artikel uitgedrukt, zullen niet begrepen zijn, die hunne woonstede hebben in het huis, waar het gezelschap bijeenkomt.
Art. 292. Toute association de la nature ci-dessus exprimée, qui se sera formée sans autorisation, ou qui, après l'avoir obtenue, aura enfreint les conditions à elle imposées, sera dissoute.	Art. 292. Alle genootschap van bovengemelden aard, dat zonder daartoe verleende magt opgerigt zal zijn, of na dezelve bekomen te hebben, de daarbij opgelegde voorwaarden gebroken zal hebben, zal ontbonden worden.
Les chefs, directeurs ou administrateurs de l'association seront en outre punis d'une amende de seize francs à deux cent francs.	De hoofden, bestuurders of bewindvoerders van dat genootschap zullen bovendien met eene geldboete van zestien tot tweehonderd franken gestraft worden.
Art. 294. Tout individu qui, sans la permission de l'autorité municipale, aura accordé ou consenti l'usage de sa maison ou de son appartement, en tout ou en partie, pour la réunion des membres d'une association même autorisée, ou pour l'exercice d'un culte, sera puni d'une amende de seize francs à deux cent francs.	Art. 294. Al wie, zonder vergunning van het gezag der municipaliteit, het gebruik van zijn huis of vertrek in het geheel of ten deele vergund of toegestaan zal hebben, ter bijeenkomst der leden van een gezelschap, zelfs dat de toestemming der Hooge Regering heeft, of tot eenige godsdienstoefening, zal gestraft worden met eene geldboete van zestien tot tweehonderd franken.

Uit het Reglement op het Godsdienstig Onderwijs in de Ned. Herv. Kerk:

Art. 14. Ook de zoogenaamde *oefeningen* zullen niet mogen gehouden worden, dan door de bevorens gemelde (tot het geven van godsdienstig onderwijs bevoegd verklaarde) personen, en alleenlijk in de gemeente, tot welke zij behooren, na daarenboven de uitdrukkelijke toestemming van den Leeraar of de Leeraren dier gemeente daartoe bekomen te hebben.

Art. 15. De overtreding van het bovenstaande artikel en de wanorde daaruit ontstaande is, naar bevind van zaken, aan kerkelijke correctie of censure onderworpen; en zal, desnoods, aan het burgerlijk Bestuur worden te kennen gegeven.

Tenslotte rust op mij de taak om dank te brengen aan allen, die — buiten de Commissie van Advies — mij bij den arbeid op eenigerlei wijze zijn van dienst geweest. Allereerst dank ik Zijne Excellentie den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, die toestond, dat de benoodigde stukken uit het Algemeen Rijksarchief naar het Gemeentehuis te Wilnis werden verzonden. Dan den Gemeentesecretaris van Wilnis, die bereid was, de zorg en de verantwoordelijkheid voor de hierheen gezonden stukken op zich te nemen. Bijzonderen dank ben ik verschuldigd voor de groote medewerking, welke ik van de zijde van de ambtenaren van het Algemeen Rijksarchief, met name van den heer H. Bonder, mocht ontvangen. Voorts dank ik de archivarissen en ambtenaren van de rijksarchieven in Groningen, Friesland en Zeeland; ook die van de gemeentearchieven van Utrecht en Haarlem voor het opsporen van sommige stukken en het verstrekken van inlichtingen; eveneens Ds U. Elgersma van Ulrum, die zoo vriendelijk was, een in het Gemeentearchief aldaar aanwezig stuk voor mij te copiëeren.

F. L. BOS.

1—6

Behandeling van een rekwest om gratie of abolitie van L. de Regt te Axel, die wegens het beschikbaar stellen van zijn huis voor een oefening van *J. W. Vijgeboom* mede tot een boete was veroordeeld.

Vijgeboom was in Juni 1822 op uitnoodiging van een gezelschapskring te Axel aldaar komen oefenen onder oogluikend toezien der plaatselijke overheid. De autoriteiten waren, op aanklacht van den pastor loci Wesselink[1]) ingevolge art. 14 en 15 van het synodaal Reglement op het Godsdienstig onderwijs in de Ned. Herv. Kerk, niet ongeneigd geweest om tegen die oefeningen op te treden, maar daar zij geen wet kenden, die hun daartoe het recht gaf, hadden zij Vijgeboom laten begaan. Toch was er later een vervolging ingesteld op grond van art. 291—294 van het Wetboek van Strafrecht, welke voor Vijgeboom en degenen, die hun huizen voor zijn oefeningen beschikbaar gesteld hadden, tot een veroordeelend vonnis leidde.

Om den aanhang van Vijgeboom, die tot kerkelijke afscheiding overging, afbreuk te doen, werd het door de regeering uit politiek oogpunt nuttig geacht, het rekwest van De Regt in te willigen.

---

[1]) Blijkens de kerkeraadsnotulen van 20 Juni 1822; vgl. P. J. Meertens, *Johan Willem Vijgeboom,* Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S. XXVII, blz. 35.

1. *Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Goes tegen J. W. Vijgeboom e. a., 27 Febr. 1823.*

R.A. in Zeeland.
Nw. recht. arch. *no. 469.*

. . . .

tegen

Jan Willem Vijgeboom, geboren te Ladbergen in het graafschap Tekelenburg [1], wonende te Rotterdam, zoon van Jan Dirk, oud volgens zijne opgave 49 jaar, zonder vast bedrijf; [2]

Pieter Marijs, zoon van Pieter, oud 34 jaren, geboren te Middelburg, wonende te Axel, broodbakker; [3]

Louis de Regt, zoon van Pieter, oud 57 jaren, geboren en wonende te Axel, landman; [4]

David van Kerkvoort, zoon van Jan, oud 53 jaren, geboren te Hontenisse, wonende onder Zaamslag, landman; [5]

. . . .

---

[1] Dit graafschap lag tusschen Münster en Osnabrück.

[2] J. W. Vijgeboom (1773 of 1774—1845); ± 1790 of 1795 tot ± 1820 in en om Rotterdam in verschillende beroepen en bedrijven werkzaam; ± 1820—1823 reizend oefenaar; 1823 — ± 1834 gevestigd te Axel, later werkzaam als groenboer; sedert ± 1834 weer reizend oefenaar; gestorven te Middelburg; vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.,* blz. 31 v.v.

[3] P. Marijs (1788 of 1789 tot na 1843); het middelpunt van den Axelschen conventikelkring; verzocht in 1811 tevergeefs des Zondagsavonds in de kerk „publieke catechisatiën" te mogen houden; werd in 1819 als diaken met schier den geheelen kerkeraad afgezet wegens protest tegen de nieuwe reglementen; gaf den stoot tot de komst van Vijgeboom te Axel en was de eerste, die zijn huis voor diens oefeningen openstelde (Zondag 16 Juni 1822); scheidde zich 6 Juli 1822 het eerst van allen van de Hervormde gemeente te Axel af; keerde in November 1824 tengevolge van een — voornamelijk financieel — conflict de „Herstelde Kerk van Christus" wederom den rug toe; was 1828—1840 weer diaken, en sedert 1832 kerkvoogd in de Hervormde gemeente ter plaatse. Vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.,* blz. 34 v.v. en vooral de mémoires van Marijs, in handschrift berustend bij D. J. Marijs te Terneuzen. Gegevens uit deze mémoires bieden het gedenkschrift van de Gereformeerde kerk te Axel, *Tot een naam en tot een lof,* 1938 en F. L. Bos, *Het voorspel der Afscheiding,* Geref. Theol. Tijdschrift, 39e jrg., blz. 540—556.

[4] L. de Regt wordt in de volgende stukken geteekend als een onder de landbevolking rondom Axel invloedrijk persoon; sedert 1813 lid van den stedelijken Raad.

[5] Hij was ouderling der Hervormde gemeente te Zaamslag; vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.,* blz. 37.

Gezien artikel 291, 292, 294... van het Strafwetboek;

. . . .

Overwegende, dat het ten processe den regte voldoende is gebleken, dat de *eerste* beklaagde J W. Vijgeboom op aanzoek en uitnoodiging van den *tweeden* beklaagden P. Marijs uit Rotterdam naar Axel overgekomen is, en aldaar eerst op Zondag den 16. der maand Juny des jaars 1822 des namiddags na den afloop der openbare godsdienstoefening in de kerk ten huize van den *tweeden* beklaagden, vervolgens op den 18. derzelver maand, mede des namiddags na den afloop der openbare godsdienstoefening ten huize van den *derden* beklaagden, en eindelijk ook nog op den 19. derzelver maand des namiddags ten zes uren ten huize van den *vierden* beklaagden D. van Kerkvoort, voor een groot aantal menschen, dat van twintig verre te boven gaande, godsdienstoefeningen heeft gehouden, welke met het gezang der door hem opgegevene gedeelten van psalmen begonnen, afgewisseld en geëindigd zijn; terwijl hij zelf in gebeden en dankzeggingen is voorgegaan, en over bijbelteksten, en eens, namelijk ten huize van den vierden beklaagden, David van Kerkvoort, over de zevende afdeeling van den Heidelbergschen Kathechismus redenvoeringen of oefeningen voor de vergaderde menigte gedaan en gehouden heeft, alles op den voet en wijze, als zulks in de geoorloofde openbare godsdienstoefeningen der Hervormden plaats heeft;

Dat de tweede beklaagde voor de eerstgemelde godsdienstoefening, na vooraf aan zijne huisvrouw en ook aan andere vrienden en bekenden te hebben kennis gegeven, dat dezelve zoude plaats hebben; de derde beklaagde voor de tweede dier godsdienstoefeningen, na daartoe reeds den 15. der maand Juny den eersten beklaagden stellig te hebben uitgenoodigd en verzocht, en insgelijks van het houden derzelve aan zijne vrienden vooraf te hebben kennis gegeven, met zijdelingsche uitnoodiging, om daarbij tegenwoordig te zijn; en de vierde beklaagde voor de derde van gemelde godsdienstoefeningen, dewelke bij gelegenheid van de tweede ten huize van den derden beklaagden was afgesproken, en van het houden van dewelke alsmede door den vierden beklaagden aan onderscheidene personen was kennis gegeven; — respectivelijk hunne huizen hebben geleend, en in dezelve, door het plaatsen van stoelen en banken, het noodige daartoe in gereedheid doen brengen, en zelven bij iedere godsdienstoefening ook zijn tegenwoordig geweest, zonder respectivelijk daartoe de vereischte vergunning of toelating van de bevoegde overheid te hebben verzocht of bekomen;

Overwegende mitsdien dat de eerste beklaagde schuldig is aan wanbedrijf, waartegen bij artikel 291 en 292, en de laatste beklaagden aan wanbedrijf, waartegen bij artikel 294 van het Strafwetboek voorzien is;

Uit deze motiven regtdoende in het eerste ressort, condemneert den beklaagden Jan Willem Vijgeboom, Pieter Marijs, Louis de Regt en David van Kerkvoort wegens hiervoren in het breede omschreven wanbedrijven, eerstgemelden van bij de wet verbodene godsdienstoefeningen te hebben gehouden, en de drie laatstgemelden van daartoe hunne huizen te hebben geleend, ieder in eene geldboete, te weten Jan Willem Vijgeboom en Pieter Marijs ieder van vierennegentig gulden vijftig cents en Louis de Regt en David van Kerkvoort ieder van vijfentwintig gulden, alsmede tezamen en ieder hunner in solidum in de kosten van dezen processe, geliquideerd en getaxeerd op de som van honderdzesentwintig gulden zevenentachtig en een halve cents, tot betaling van welke boete en kosten zij bij gijzeling zullen kunnen worden genoodzaakt.

. . . .

2. Rekwest van L. de Regt te Axel aan den Koning, April 1823.

Herv. Eered.
31 Oct. 1823 *no. 3481.*

(kopy) *Aan Z. M. den Koning.*

Sire.

Geeft eerbiedig te kennen Louis de Regt Pz., landman in de Gemeente Axel Provincie Zeeland,

dat hij bij vonnis der Correctioneele Regtbank van Goes van den 27. February ll. veroordeeld is tot betaling eener geldboete van vijf en twintig guldens en solidair met zijne medegecondemneerden Pieter Marijs en David van Kerkvoort in de kosten der procedure, zulks ter zake zij hunne huizen zouden hebben geleend tot het houden van bij de wet verbodene godsdienstoefeningen, hebbende welgemelde Regtbank begrepen op hem suppliant de bepalingen van artikel 294 in verband beschouwd met de artikelen 291 en 292 van het nog vigerend Wetboek van Strafregt te kunnen toepassen.

Dat wel verre de suppliant zich door exceptive of andere verdedigingsmiddelen — waarvoor hem echter betrekkelijk de ontoepasselijkheid der vorenstaande wetsbepalingen op het onderhavige geval, ook in verband beschouwd met art. 193 der Grondwet, geadviseerd was veele termen aanwezig te zijn — zoude betoond, of den schijn zelfs niet willen hebben van verzet tegen wet en overheid, ja zelfs, hoezeer zijne medebeklaagden van voorschreven vonnis geappelleerd hebben, heeft hij suppliant aan het regt van appel van het tegen hem geslagen vonnis gerenuntieerd; het verkieslijker achtende zich tot U. M. te wenden, van welks goedertierendheid en regtvaardigheid hij verwachten kan, dat Hoogstdezelve zal erkennen, dat mogt de suppliant al tegen de letter der wet gehandeld hebben, zijn doel en oogmerk nimmer geweest is, om zich tegen den wil des wetgevers te gedragen, en dat alleen een mogelijk verkeerd begrip der voorschreven wetsbepaling en gebrek aan noodige en gevraagde inlichtingen aan de bevoegde autoriteiten, ja derzelver houding en gedragingen hem suppliant het onaangename en voor een stil en braaf burger grievende eener correctioneele condemnatie hebben berokkend, zoodat hij suppliant in het eerbiedig vertrouwen is, dat bijaldien U. M. van het waarachtige van des suppliants redenen van verschooning en beklag overtuigd zult zijn, Hoogstdezelve niet zal aarzelen den suppliant gratie of abolitie van de veroordeeling tot geldboete en kosten te verleenen, waardoor hij suppliant zich in zijne zoowel als in de opinie van zijne medeburgeren zal gezuiverd achten van het kwetsende en grievende eener correctioneele condemnatie, die wel op de letter der wet, maar zeker niet op het zedelijk strafschuldige des suppliants gegrond kan zijn.

Dat de suppliant niet wil ontkennen, dat toen zekere Jan Willem Vijgeboom, van wiens godsdienstoefeningen, zooals die sedert eeuwen in de onderscheidene gewesten van ons Vaderland gehouden werden en nimmer ten huize van particulieren verhinderd zijn, hij veel had hooren spreken, als in onderscheidene steden in Holland reeds lang geduld en met goedkeuring en bijwoning van velen gehouden, *op verzoek van anderen* in de maand Juny des vorigen jaars te Axel gekomen was, hij suppliant als veel werk van zijne Godsdienst en oefening in de waarheden en pligten derzelve makende, mede de oefeningen van die persoon bij en met anderen heeft aangehoord, ja zelfs op verzoek van hem Vijgeboom en anderen toegestaan heeft, dat ten huize van hem suppliant op den 18. Juny ll. godsdienstoefening gehouden werd, waarin de suppliant werkelijk niets ongeoorloofds vermoedde of konde vermoeden, deels uit hoofde hij welligt in het erroneuse begrip verseerde [1]), dat na onze verlossing der Fransche zoo waakzame als onderdrukkende overheersching, de Grondwet alle voorvaderlijke regten, vrijheden en gewoonten herstelde of billijkte, onder welke laatste het houden van godsdienstige oefeningen ten huize van particulieren behoort, maar ook voornamelijk omdat de suppliant de bewuste godsdienstoefening, tot welke eenige personen genoodigd waren, dan bij welke ook buiten zijn schuld en niet volgens zijn verlangen, meer menschen dan hem lief was tegenwoordig waren, ten zijnen huize tolereerde, vermits twee dagen te voren ten huize van zijnen medebeklaagden en appellant Pieter Marijs te Axel, zoodanige oefening had plaats gehad onder het oog en waakzaamheid des Vrederegters als hoofdhulpofficier van politie in het kanton Axel en van het Stedelijk Bestuur der stad.

Dat U. M. nog te eerder overtuigd zal zijn, dat bijaldien de suppliant al tegen de letter der wet gehandeld heeft of toestond dat ten zijnen huize gehandeld werd, hij kan geoordeeld worden, onwetend niet alleen, maar zelfs door ongepast geweigerden raad of gebrek aan pligtmatige werking der overheid of politiebeambten, zeer onverschoonlijk [2]) gehandeld te hebben.

Dat het toch overeenkomstig de waarheid is, en door de berigten die U. M. zal noodig achten op des suppliants verzoek te vorderen (zal bevestigd worden), dat hij suppliant zich den 17e Juny, daags vóór de godsdienstoefening ten zijnen huize vervoegd heeft bij den Heer President Burgemeester der stad Axel, den Heer Van Hercules [3]), en bij den Heer J. Janssen, Medicinae Doctor en lid van den stedelijken Raad te Axel, mitsgaders plaatsvervangenden Vrederegter, en aan die Heeren Burgemeester, Raad en plaatsvervangenden Vrederegter, in aanmerking van het ongewone van het houden van dergelijke oefeningen in de Gemeente Axel, sedert het jaar 1795 onder Fransch bestuur en wetgeving gebragt, heeft gevraagd inlichting omtrent het thans geoorloofde van dergelijke godsdienstoefeningen, en hoe hij suppliant zich daaromtrent behoorde te gedragen, verzoekende dat, vermits die Heeren zich niet stellig aan hem suppliant verklaarden, om hem ingeval aan hen de voorgenomene godsdienstoefening ten zijnen huize nader ongeoorloofd mogt voorkomen, zij den suppliant daarvan opzettelijk tijding zouden geven, ten einde hij die oefening dan zoude kunnen verhinderen en ten zijnen huize niet tolereren.

---

[1]) Verseeren = verzeild raken.

[2]) Lees: verschoonlijk.

[3]) Axel had toentertijd twee burgemeesters, n.l. A. J. Paulus en H. van Hercules. Sedert 1824 bleef A. J. Paulus alleen deze post bekleeden en werd H. van Hercules eerste wethouder.

Dat hij suppliant op dien en den volgenden dag, te weten den 17. en 18. Juny ll. geen berigt, boodschap of kennisgeving, 't zij mondeling of schriftelijk van die autoriteiten ontvangen hebbende, natuurlijk dit stilzwijgen voor eene toestemming moest nemen, immers het daarvoor houden, dat zijne Overheid niets ongeoorloofds in de voorgenomen godsdienstoefening zag en erkende.

Dat hij suppliant bij het beginnen der bewuste godsdienstoefening ten zijnen huize in die meening en overtuiging nog ten overvloede bevestigd is geworden, toen op dat tijdstip politiebeambten ten zijnen huize of erve zich vertoonden, aan welke hij suppliant gevraagd hebbende: „of zij kwamen om de oefening te verbieden", van dezelven ten antwoord ontving: „dat zij door den Vrederegter afgezonden waren om toezigt te houden, maar geenszins om de bijeenkomst te beletten". Zoodat hij suppliant teregt zich daarop bij U. M. kan beroepen, dat wel verre hij suppliant met moedwil tegen wet en order zoude hebben gehandeld, hij zijne overheden erkend heeft, door en met derzelver toelating gehandeld, en overzulks als landman zich zoodanig gedragen heeft, als in redelijkheid van denzelven kan gevorderd worden, ja dat, hoezeer niemand zich in het geregt met onwetendheid van, of dwaling in de wetsbepalingen kan beroepen, hij echter eerbiedig vertrouwt, dat U. M. alhier gegronde redenen zal vinden om toegevendheid jegens den suppliant, wegens verschoonbare dwaling, door nalatigheid of onkunde zijner overheden, boven de toepassing en werking van het stricte regt op denzelven te verkiezen, en alzoo den suppliant en zijne medeburgeren een hernieuwd blijk te geven, dat U. M. alleen den kwaadwilligen en opzettelijken overtreder der wet, maar niet den wegens onkunde of misleiding dwalenden onderdaan wil gestraft, immers de vonnissen daartegen geslagen in al derzelver gestrengheid uitgevoerd hebben, zonder vruchtbaar beroep op U. M.'s welwillendheid en liefde voor de ingezetenen van dit Rijk.

Weshalve de suppliant zich eerbiedig tot U. M. keert, ootmoedig verzoekende, dat het Hoogstdenzelve behagen moge den suppliant krachtens Hoogstdeszelfs souvereine magt gratie of abolitie van de veroordeeling tot betaling van voorschreven geldboete en proceskosten te verleenen.

't Welk doende enz.

(get.) A. P. T. EYSSELL

Proc^{r}. [1]

---

[1] Het is eigenaardig dat niet De Regt zelf, maar een procureur het rekwest onderteekende, hoewel art. 161 der Grondwet persoonlijke onderteekening van verzoekschriften uitdrukkelijk voorschreef.

3. Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Justitie, 14 Juli 1823.

Justitie.
23 Oct. 1823 *no. 428.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

Reg. A. 1e Afd.
No. 2834. *Middelburg,* den 14den July 1823.

Uwe Excellentie zal het mij, hoop ik, niet ten kwade duiden, indien ik ongevraagd het verzoek durf aanbevelen, hetwelk ik vernomen heb dat ingeleverd is door *L. de Regt* te *Axel,* strekkende tot ontheffing van de boete en proceskosten, in welke hij verwezen is bij vonnis van de Regtbank te Goes, ter zake van het houden van godsdienstige oefeningen ten zijnen huize onder het beleid van den bekenden *Vijgeboom.* Ik heb gemeend mij die demarche te mogen veroorloven, omdat eene gunstige dispositie op dat verzoek mij voorkomt van meer algemeen belang te zijn, in zooverre dezelve, zoo al niet verder, althans zeker in de stad Axel en de omstreken van goede uitwerking kan zijn.

Het aanwezen van Vijgeboom heeft aldaar veel kwaads gesticht, zoo zelfs dat zijne oefeningen niet alleen velen de kerkelijke bijeenkomsten hebben doen vaarwel zeggen, maar zelfs niet weinigen tot het inleveren van schriftelijke verklaringen, houdende dat zij zich van het kerkgenootschap afzonderen, heeft gebragt. De veroordeeling van dezen en van *Marijs* door de Regtbank te Goes en de bevestiging van dat vonnis in appel bij die van Middelburg, [1]) zullen wel de strekking hebben, om van het houden van zoodanige oefeningen af te schrikken, maar zullen, immers naar mijn gevoelen, de volgelingen van *Vijgeboom* niet tot andere denkbeelden brengen, maar hem eerder bij hun als een ten onregte vervolgden en veroordeelden doen beschouwen, vooral daar hij natuurlijk dien geest zoekt in te prenten: hierop nu kan genoemde *L. de Regt* misschien met vrucht werken; hij heeft vrij veel invloed vooral ten platte lande in den omtrek van Axel; het toestaan van zijn verzoek kan en zal hem waarschijnlijk aansporen om dien invloed op eene nuttige wijze aan te wenden; eene weigering kan niet alleen dit doen missen, maar zelfs aanleiding geven om hem weder nader tot *Vijgeboom* of diens volgelingen te doen toetreden.

Deze kortelijk aangestipte consideratiën aan Uwer Excell.'s beoordeeling onderwerpende, durf ik er het verzoek bijvoegen, om met Zijner Majesteits decisie op de bedoelde zaak te mogen worden bekend gemaakt, ten einde, indien dezelve gunstig mogt zijn, daarvan gebruik te kunnen maken, met betrekking tot de leiding, die ik ook ten dezen aan den publieken geest tracht te geven.

---

[1]) In tegenstelling met De Regt gingen de anderen in hooger beroep. De Rechtbank te Middelburg bevestigde echter het tegen hen gevelde vonnis op 27 Mei 1823.

De Gouverneur van de Provincie Zeeland,

VAN DOORN ¹).

4. *Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 24 Juli 1823.*

Herv. Eered.

31 Oct. 1823 *no. 3481.*

(kopy)

Aan den Koning.

's Gravenhage, 24 July 1823.

De Presidenten en Procureur Generaal bij het Hooggerechtshof, ter voldoening aan de apostillaire dispositie van den Minister van Justitie de dato 27^{e} Mey 1823, geëxamineerd hebbende de requeste van *Louis de Regt Pz.*, landman wonende in de Gemeente *Axel*, Provincie Zeeland, aan U. M. gepresenteerd, daarbij verzoekende gratie of abolitie van de veroordeeling in eene geldboete van vijf en twintig guldens en van de kosten der procedure, waarin hij ter zake van het leenen van zijn huis tot het houden van godsdienstoefeningen zonder behoorlijke autorisatie bij vonnis van de Correctionele Regtbank te Goes van den 27. Febr. ll. is verwezen, hebben de eer te rapporteren:

Dat aan hen uit het berigt van den Officier bij de Regtbank te Goes niet alleen is gebleken, dat de middelen en positieven ²) van des suppliants request der waarheid overeenkomstig zijn, maar ook nog meer bijzonder, dat de suppliant in den lande van Axel als een braaf en geacht landman is bekend, die na den jare 1813 — hoezeer buiten Axel woonachtig — tot lid van den stedelijken Raad dier stad benoemd zijnde, zoowel in die als in andere publieke betrekkingen, die hem van tijd tot tijd zijn opgedragen, zich steeds heeft beijverd, om ten algemeenen nutte werkzaam te zijn, en door zijne braafheid en cordaatheid een nuttigen invloed op zijne medeburgers uitoefent.

Dat ofschoon zijne daad met de bestaande wetten wel strijdig is, deze evenwel alleen aan onkunde of aan een erroneus begrip omtrent de toepasselijkheid dier wetten, en gebrek aan inlichting bij de bevoegde autoriteiten, maar geenszins aan eenig opzet is toe te schrijven; dat hij ook dadelijk nadat het ongeoorloofde dier vergaderingen aan hem was bekend geworden, den voortgang daarvan te zijnen huize niet verder heeft gepermitteerd, en zijn leedwezen betoond van alzoo onopzettelijk de wet te hebben overtreden.

---

¹) Mr H. J. baron van Doorn van Westcapelle (1786—1853); 1818 Gouverneur van Zeeland; 1826 Gouverneur van Oostvlaanderen; 1830 Minister van Binnenlandsche Zaken; 1836—1841 Secretaris van Staat; 1843—1848 Vice-President van den Raad van State; conservatief staatsman van groote beteekenis.

²) Positief = bewering, argument.

Dat deze zaak voornamelijk was moeten vervolgd worden, uit hoofde meer andere personen daarin betrokken waren, die meer opzettelijk erop uit schenen te zijn om dergelijke ongeoorloofde godsdienstoefeningen te verbreiden, en dat de Regter niet had kunnen nalaten om de wet daarop toe te passen, doch dat desniettemin de suppliant als een gehoorzaam burger en ijverig huisvader aan U. M. vaderlijke toegeeflijkheid kon worden aanbevolen; dat de inwilliging van zijn verzoek ook een gunstigen indruk op de inwoonderen van het land van Axel zoude teweegbrengen, en ook uit dien hoofde aan het belang van 't algemeen bevorderlijk zoude zijn.

Ons met deze consideratiën van den Officier vereenigende, vermeenen wij daarbij te moeten opmerken, dat, daar het den suppliant minder te doen schijnt om remissie van de geldboete en kosten te bekomen, dan wel om ontheven te worden van de smet, welke door eene correctioneele condemnatie op hem is gelegd, het ons alzoo het gevoegelijkst zoude voorkomen, indien het U. M. kon behagen Hare goedertierenheid tot eene algeheele abolitie uit te strekken, waaruit de remissie van boete en kosten vanzelve zoude voortvloeyen, en wij vinden ons dan ook onbezwaard, U. M. daartoe bij eenparigheid te adviseren.

De Presidenten en de Procureur Generaal voornoemd,

(get.) B. DONKER CURTIUS.[1]
J. L. FARJON.[2]
HEND. ENGELEN.[3]
A. W. PHILIPSE.[4]

5. *Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 23 Oct. 1823.*

Justitie.
23 Oct. 1823 *no. 428.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij Uwer Majesteits appointement van den 19. April 1823 no. 31 is door Hoogstdezelve aan mij, om consideratiën en advys, gerenvoyeerd de aan Hoogstdezelve ingediende requeste van *Louis de Regt Pz.*, houdende verzoek om gratie of abolitie van de veroordeeling in eene geldboete van vijfentwintig gulden en van de kosten van den processe, waarin hij is veroordeeld, ter zake van het verleenen van zijn huis tot het houden van godsdienstoefeningen van den berugten J. W. Vijgeboom zonder behoorlijke autorisatie.

---

[1] Mr B. Donker Curtius (1746—1832); 1801 raadsheer in het Hooggerechtshof, later president; vader van Hendrik Herman, bekend als president van de Synode der Herv. Kerk, en van Dirk, bekend o. m. als minister.

[2] J. L. Farjon; 1821—1824 president van het Hooggerechtshof.

[3] H. Engelen; 1817—1826 president van het Hooggerechtshof, tevoren raadsheer.

[4] Mr A. W. Philipse (1766—1845); 1811 (na diverse rechterlijke functies in Zeeland) Advocaat Generaal bij het Keizerlijk Gerechtshof; 1813 Procureur Generaal bij het Hooggerechtshof; sedert 1838 President van den Hoogen Raad.

Omtrent dat verzoek is door mij als naar stijle gehoord de Commissie van Gratie uit het Hoog Geregthof te 's Gravenhage, welker advies ik de eer heb bij dezen aan U. M. aan te bieden.

Reeds dadelijk bij de inzage van het request zelve kwamen er mij eenige punten te voren, welke mijne aandacht vestigden, te weten dat de overtreding als ware het onder de oogen der justitie en politie zoude hebben plaats gehad, en ik heb daarom dan ook vermeend, zoowel den Procureur Generaal bij het Hooggerechtshof te 's Gravenhage, als den Gouverneur der Provincie Zeeland te dezer zake te moeten hooren.

Ondertusschen hebben de rapporten door mij zoowel van dezen, als van genen ambtenaar ontvangen, mij doen zien, dat wel is waar ten dezen eene verregaande slapheid heeft plaats gehad, dan dat de ambtenaren zeer verlegen zijn geweest, of en op hoedanige wijze zij de bijeenkomsten van *Vijgeboom* zouden kunnen te keer gaan, als hebbende zij verkeerd in het dwaalbegrip, dat de godsdienstige oefeningen van *Vijgeboom* niet vielen in de termen eener *strafwet,* maar slechts aanliepen tegen een *synodaal Reglement op het Godsdienstig Onderwijs,* waarbij geene straf was bepaald, en ook geen voorschrift gevonden werd, hoe te handelen wanneer zoodanige oefeningen mogten worden ondernomen. [1])

Ik heb voorts nog daarna ontvangen eenige berigten van den Gouverneur der Provincie Zeeland, behelzende dat *J. W. Vijgeboom* wederom in die Provincie was aangekomen [2]), en zich te *Axel* had nedergezet, met voornemen om, ter ontduiking der straf bij art. 291 van het Strafwetboek bepaald, zijne bijeenkomsten op minder dan twintig leden te bepalen, en dat reeds onderscheidene leden van het Hervormd kerkgenootschap zich, zedert zijne komst, daarvan hadden afgezonderd, en zich schriftelijk hadden geadresseerd, ten einde uit het lidmaatboek geroieerd te worden [3]), van welke laatste omstandigheid ik dadelijk aan den Directeur Generaal van den Hervormden Eeredienst heb kennis gegeven.

Wat nu betreft het verzoek van *De Regt* om abolitie, moet ik zoo vrij zijn aan Uwe Majesteit te kennen te geven, dat het vrij zonderling zou schijnen abolitie te verlenen voor een boete van vijfentwintig gulden en justitiekosten, en dat ik ook noch in den aard van het misdrijf, hetwelk aan dweepzucht is toe te schrijven. noch in den persoon van den suppliant, welke als lid van den Raad althans had behooren te weten wat al of niet geoorloofd was, redenen van verschoning heb aangetroffen.

Dan het is eene andere vraag, of het verlenen van vrijstelling van boete en kosten ook in deze politiek nuttig zou zijn, en hieromtrent heb ik indertijd eenen brief ontvangen van den Gouverneur van Zeeland, welken ik zoo vrij ben in afschrifte hierbij aan Uwe Majesteit voor te leggen, [1] uit welken Hoogstdezelve zal gelieven te zien, dat die ambtenaar van oordeel is, dat wanneer aan *De Regt* vrijstelling van boete en kosten mogt worden verleend, van den invloed welke die persoon vooral ten platte lande in den omtrek van Axel heeft gebruik zou kunnen worden gemaakt ten einde den publieken geest ten aanzien van *Vijgeboom* te leiden.

---

[1]) Vgl. no. 8.

[2]) Vijgeboom was sedert zijn eerste komst te Axel o. a. in Groningen en Friesland geweest, vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.*, blz. 32 en 33; zie ook de nos. 24—26.

[3]) ± 20 leden, vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.*, blz. 35, 36.

Het is dan ook om deze reden en deze reden alleen dat ik de vrijheid gebruik van aan Uwe Majesteit voor te stellen om *Louis de Regt* te ontheffen van de boete en kosten, waartoe hij is veroordeeld. [2]

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN [3]).

6. *Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 31 Oct. 1823.*

Herv. Eered.
31 Oct. 1823 *no. 3481.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

De Heer Minister van Justitie heeft, met overlegging van het gunstig advies der Commissie van Gratie uit het Hooggeregtshof te 's Gravenhage, alsmede van kopy eener missive des Gouverneurs van Zeeland, Uwe Majesteit geadviseerd tot het toestaan van het verzoek door *Louis de Regt* bij requeste aan Hoogstdenzelven gedaan, om ontheffing van het vonnis der Correctionele Regtbank te Goes, ter zake van het toelaten ten zijnen huize van eene bij de wet verbodene godsdienstoefening.

De stukken zijn vervolgens door U. M. bij marginale apostille van den 26. October ll. no. 37 om consideratiën en advies in mijne handen gesteld.

Het is mij voorgekomen, dat de verschillende gronden, ten behoeve van den requestrant aangevoerd, alleszins belangrijk zijn: zooals: zijne erkende braafheid en verdiensten, de algemeene achting, die hij schijnt te genieten, en de verzekering, dat hij in geenen deele bedoeld heeft tegen de wet te handelen, maar onwillekeurig gedwaald heeft, door het niet bekomen van de inlichting en raad van hen, van welke hij dezelve had verzocht, en met reden had mogen verwachten.

Ik veronderstel echter, dat de zaak bijzonder daarom bij mij is commissoriaal gemaakt, omdat de Minister van Justitie het accorderen der verzochte remissie politiek nuttig beschouwt, vooral op grond der verzekering van den Gouverneur van Zeeland, dat wanneer aan het verzoek van De Regt gehoor wordt verleend, alsdan van den invloed, welken die persoon in de omtrek van Axel, bijzonder ten platten lande heeft, gebruik zou kunnen worden gemaakt, ten einde den publieken geest te leiden ten aanzien van den beruchten *Vijgeboom*.

---

[1] Hierboven no. 3.

[2] Blijkbaar was de Minister aanvankelijk weinig geneigd, om het advies van de Commissie van Gratie en van den Gouverneur van Zeeland te ondersteunen. Het duurde dan ook eenige maanden (vgl. de data) voordat hij zijn rapport aan den Koning inzond. De aanhoudende berichten over de afscheidingen in het land van Axel zullen echter tenslotte bij hem den doorslag gegeven hebben.

[3] Mr C. F. van Maanen (1769—1849); zeer bekwaam jurist; bekleedde reeds in den Franschen tijd de hoogste rechterlijke functies; 1813—1842 Minister van Justitie; de sterke steunpilaar van de regeering van Willem I.

Het was mij, vóór het ontvangen dezer stukken reeds bekend, dat genoemde onrustige en gevaarlijke *Vijgeboom* werkelijk op eene voor den godsdienstigen vrede en de goede orde zeer nadeelige wijze te Axel werkzaam is, zoodat reeds een aanmerkelijk aantal leden der Hervormde Gemeente zich van dezelve hebben afgescheiden, en geneigd schijnen, zoo mogelijk eene nieuwe secte te vormen. En ik heb deze zaak dan ook reeds gemaakt tot een punt van correspondentie met den Gouverneur van Zeeland, waartoe het dezer dagen door Uwe Majesteit aan mij verzonden adres der kerkvoogden van Axel [1]) nieuwe aandrang heeft gegeven.

Zoo volgens de kennis, welke ik dus aanvankelijk van de woelingen der dweepende aanhangers van Vijgeboom heb verkregen, als naar den inhoud der missive en bijlagen van den Minister van Justitie, moet ik het dan ook daarvoor houden, dat de gezonde staatkunde aanraadt, den requestrant Louis de Regt gunstig te verhooren, daar zijne toetreding tot de bedoelde sectarissen, een zoo ligtelijk te voorzien gevolg van misnoegen en teleurstelling, derzelver woelingen nog meer bedenkelijk zoude kunnen maken; terwijl daarentegen de kans op het winnen van eenen invloed hebbenden man voor de goede zaak zeer zoude kunnen medewerken, om het doel van Vijgeboom tegen te werken, te meer daar men kan verwachten, dat bij een man, van wiens karakter zooveel goeds gezegd wordt, het gevoel van dankbaarheid levendig zal werken.

Ik meen mij op alle deze gronden te mogen vereenigen met het advies der Commissie van Gratie uit het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage om Uwer Majesteits gunst ten behoeve van Louis de Regt tot eene geheele abolitie uit te strekken.

De in mijne handen gestelde stukken heb ik de eer bij dezen te doen teruggaan, terwijl ik de vrijheid verzoek aan mij te mogen voorbehouden over de zaak der bedoelde sectarissen U. M. in het vervolg nader te onderhouden. [2])

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.,
(v. PALLANDT v. KEPPEL [3]).

---

[1]) Zie no. 20.

[2]) Den 3. November 1823 no. 62 volgde het Koninklijk Besluit tot algeheele abolitie van het vonnis. Den 10. November 1823 no. 3573 verzocht daarop de Minister van Eeredienst den Gouverneur van Zeeland om De Regt aan te sporen, nu uit dankbaarheid werkzaam te zijn „ter bevordering van den godsdienstigen vrede."

[3]) Mr F. W. F. T. baron van Pallandt van Keppel (1772—1853); 1813 Postmeester Generaal; 1818—1841 Directeur Generaal van het departement van de Hervormde en andere eerediensten, sedert 1828 met den titel van minister. Kortheidshalve wordt hij buiten den tekst steeds aangeduid als Minister van Eeredienst.

7—14

Behandeling van herhaalde rekwesten van Vijgeboom c.s. om restitutie van geldboeten en vrijheid van godsdienstoefening.

In deze rekwesten verdedigen de leden van de „Herstelde Kerk van Christus" hun afscheiding van de „naamdragende" Hervormde Kerk als een reformatorische daad; betoogen zij, dat zij als gehoorzame burgers onwetend en ter goeder trouw de wet hebben overtreden; en motiveeren zij hun verzoek om onbelemmerde uitoefening van hun zuiveren Hervormden eeredienst met een beroep op de bepalingen van de Grondwet.

Een na de behandeling van het rekwest van De Regt opvallend tendentieuze weergave der feiten moet den ministers dienen om hun thans afwijzend advies inzake het verzoek om restitutie van geldboeten te motiveeren.

Hoewel zij de vrijheid van geweten niet willen ontkennen, betoogen zij voorts, dat de vrijheid van godsdienstoefening aan Vijgeboom en de zijnen krachtens de Grondwet niet toekomt. Deze verleent volgens art. 191 slechts bescherming aan de bij de invoering der Grondwet *bestaande* Hervormde gezindheid. Bovendien kunnen de rekwestranten voor vrijheid van godsdienstoefening niet in aanmerking komen wegens de schade, die dit zou opleveren voor de rust en goede orde in den Staat, en wegens de ongunstige inlichtingen over hun personen.

Aan deze afwijzing ligt echter als dieper motief ten grondslag, de verontwaardiging over de bij Vijgeboom en de zijnen zich openbarende lust „om opnieuw twist en verdeeldheid te wekken" en „de thans tusschen de Hervormden en andere Protestanten bestaande en steeds toenemende broederlijke harmonie zooveel mogelijk te verstoren".

Op grond van ditzelfde motief meent ook de Commissie uit den Raad van State voor de zaken der Hervormde Kerk enz., dat het grondbeginsel van „de vrijheid van godsdienst en geweten", dat zij erkennen als „een der zuilen van den Staat", zeer verkeerd gebruikt zou worden, als het werd overdreven en op alle gevallen zonder onderscheid werd toegepast; waarom ook zij in ongunstigen zin op de aan haar oordeel onderworpen rekwesten adviseert.

Daarmee is het lot van die verzoekschriften, evenals van het eerste, dat niet aan het oordeel dier Commissie werd onderworpen, beslist.

7. *Rekwest van P. Marijs e. a. aan den Koning, 16 Dec. 1823.*

Staatssecr.
12 April 1824 *no. 17.*

Aan den Koning.

Sire.

Geven met den diepsten eerbied te kennen Pieter Marijs, Janneke van de Wege, Pieter Cornelis Schuppens, Elizabeth van den Broeke, Pieter Bernardus Ornée, Janna Jansen, Pieter de Pree, Huig Jongejan, Hermanus de Koeijer, Jacomina Jurrij, Martinus Riemens, Maria de Bloeij, Daniel Dronkers, Pieter Balkenende, Janneke Ester van Dixhoorn, Daniel Riemens, Catrina Ensdijk, Jan Reminsen, Maria Cornelia Henderika Riemens, Jan den Hamer, Sara de Bloeij, Willem Dieleman, Catrina Lameere, Adriaan van Casand, Jacob de Kraker, Christiaan van de Wege, Abram de Bruine, Jan Penne, Willemina Bliek, Pieter van Wijk, Jacomina van de Wege, Jan van Wijck, Johannes Klaassens Azoon, Maria Mus, Cornelus Klaasen, Janeke Keukelaar, Johannes Voordijk[1] — alle woonachtig in de stad en het land van Axel, voormalig Staatsvlaanderen, tans Provintie Zeeland, dat een gedeelte der supplianten zich reeds op den 6. November des vorigen jaars achtienhondert twee en twintig bij rekweste hebben vervoegd aan de Edele Achtbare Heeren Burgemeesteren en Raden der stad en gemeente van Axel, waarbij zij supplianten destijds hebben kennisgegeven, hoe zij, om gemoedelijke redenen, zich genoodzaakt hadden gevonden, om zich af te zonderen van den *Hervormden Eeredienst,* zoo en in dier voegen als dezelve *tegenwoordig* onder het bestuur van het *Synode Nationaal* in 's Gravenhage is daar gesteld, welke volgens onloochenbare erkentenissen, bij meer dan eene gelegenheid gegeven, afwijkt van de vroeger steeds beledene, en in den jare 1618—1619 vastgestelde, en tot op de invoering der tans viguerende nieuwe synodale wetten altijd geëerbiedigde instellingen der Hervormde Kerk in Nederland.

Dat de supplianten van deze hunne, om gewichtige en gemoedelijke redenen beslotene afscheiding ieder afzonderlijk eene zeer duidelijke en naar het voorschrift der kerkelijke reglementen ingerigte, ondubbelzinnige verklaring hebben ingeleverd in den Kerkeraad te Axel, en zulks reeds in de maand Augusti des jongstverledene jaars 1822; hebbende de supplianten toen tevens aan welgemelde Heeren Burgemeesteren en Raden der stad Axel eerbiedig voorgesteld, hoe zij supplianten, uit krachte van art. 190 der Grondwet, niet alleen volkomene vrijheyd hebben om hunne godsdienstige begrippen, overeenkomstig de inspraak van hun geweten, te belijden, maar ook om naar die begrippen hunnen Godsdienst vrijelijk te mogen uitoefenen, en daartoe de bescherming van alle hooge magten in te roepen, aangezien deze bescherming bij art. 191 der Grondwet op de allerstelligste wijze is gewaarborgt; terwijl ook, volgens art. 193 en 196 der evengemelde Grondwet, alle belemring van den Godsdienst — tenzij dan dat dezelve de openbare orde of veiligheijd zoude kunnen storen — verboden is, en aan Uwe Majesteits gunstrijke zorg is opgedragen, dat geen Godsdienst gestoord worde in die vrijheyd van uitoefeninge, welke 's Rijks Grondwet aan alle ingezetene waarborgt; — weshalven dan ook de supplianten aan Heren Burgemeesteren van Axel op den hiervoren vermelden tijd eerbiediglijk te kennen gaven, dat zij supplianten de Formulieren van eenheijd, als daar zijn de 37 Geloofsartikelen, inzonderheyd het 7., 29. en 32. artikel, en den Heidelbergschen Catechismus in derzelver onvervalsten zin, overeenkomstig de regelen van het Synode van Dordrecht, gehouden in den jaren 1618 en 1619, waaraan de supplianten zich stellig verbonden rekenen, begeerden uit te oefenen op de zon- en feestdagen, aan den openbare godsdienst toegeweijd, en waarmede de supplianten gewenscht hadden een begin te maken op Zondag den 17. November 1822, in een gedeelte van het huis, destijds bewoond wordende door den eersten Ondergetekenden suppliant Pieter Marijs, welk huis door de supplianten tot die eijndens mede was gehuurd, en waarmede aangevangen zoude worden op zekere bepaalde uuren, voorts dat er tot instandhoudinge van den godsdienst een bus zoude geplaatst worden, waarin ieder, bij het eindigen van denzelven, zijne bijdragen zoude kunnen nederleggen; hebbende de supplianten zich reeds dadelijk toen op de stelligste wijze verklaard en verbonden, dat de plaatselijken armen daarbij niet het allerminste nadeel zoude komen te lijden, doordien elk hunner, hetzij bij de gelegenheden, die de supplianten aan hunne huizen worden aangeboden, ofte andersinds, voor de noodlijdende bereid is te geven aan de armbezorgers, en elk één, die zoude verkiezen zich met de supplianten te vereenigen, ofte andersinds onzen godsdienst bij te wonen, zal worden toegelaten en aangenomen.

---

[1] Een aantal van deze personen sloten zich later, evenals Vijgeboom zelf, bij de Afscheiding aan. Namen als die van P. de Pree, Jacomina van de Wege, Sara de Blaaij (!), Maria de Blaaij (!) en Pieter de Koeijer (zie voor hem de onderteekening van no. 12) komen onder de eerste Afgescheidenen te Axel voor. In de latere notulen der Christelijke Afgescheiden Gemeente aldaar ook die van Voordijk en Schuppens. Voorts verscheidenen die denzelfden familienaam dragen als de in de rekwesten der aanhangers van Vijgeboom genoemde personen. Vgl. *Tot een naam en tot een lof,* blz. 22 v.v.

Dat de supplianten eerbiediglijk van mening waren, dat deze hunne handelwijze in geenerley opzigt strijdig was met de algemene wetten, door welke Uwe Koninglijke Majesteit aan alle bestaande Godsdiensten zoo stellig (bescherming) verzekerd, en deze onze Godsdienst wel degelijk een *bestaande* Godsdienst *is*, rustende op Gods onfeilbaar Woord en op de voormelde Formulieren van eenigheid, en gegrond op billijke en met derzelver aard overeenkomstige wetten en regels van bestuur, waaronder onze voorvaderen den weg ter zaligheid hebben bewandeld, en waarin ook de supplianten, onder beding van genade, wenschen te leven en te sterven; — dat echter de supplianten niet hebben verzuimd, daarbij tevens aan Heeren Burgemeesteren en den Raad van Axel ten duidelijkste te kennen te geven, dat bijaldien hierin iets mogt wezen, hetwelk ook maar eenigermate met 's Rijks wetten konde geacht worden in tegenspraak te staan, der supplianten ootmoedig verzoek dan daarhenen strekte, dat het aan Heren Burgemeesteren en Raden welgemeld mogte goeddunken, om de supplianten goedgunstiglijk met eenige onderrigtingen tegemoet te willen komen.

Dat de supplianten hierop, onder dagtekening van den 15. November 1822 no. 692 van Heeren Burgemeesteren der stad Axel eene dispositie hebben ontvangen, houdende dat hun Eedel Achtb. het adres der supplianten hadden gebragt ter kennis van Mijnheer den Goeverneur der Provintie Zeeland, en dat Heeren Burgemeesteren, naar aanleiding van het antwoord van welgemelden Heer Goeverneur, op het voormelde adres disponerende, *alstoen dan ook eerst* aan de supplianten deden weten, dat de voorgenomene godsdienstige bijeenkomsten volgens de bestaande wetten gene plaats mogten hebben, zonder vooraf de bewilliging van het Goevernement te hebben bekomen, en dat mitsdien die bijeenkomsten niet konden gehouden worden zonder zich schuldig te maken aan de straffen bij het nog viguerende Lijfstraffelijk wetboek voorgeschreven; hebbende Heeren Burgemeesteren van Axel om die reden de supplianten dan nu ook op het ernstigste aangemaand, om zich van de voorgenomene godsdienstige bijeenkomsten ofte oefeningen te onthouden, *tot den tijd,* dat de *vereijste autorisatie door de supplianten zoude zijn geobtineerd.* Dat de supplianten oogenblikkelijk nadat zij deze kennisgeving van Heren Burgemeesteren der stad Axel hadden ontvangen, zich haasteden, om dadelijk, op den 16. November 1822, aan Heeren Burgemeesteren schriftelijk hunnen dank te betuigen voor de aldus aan de supplianten gegevene inligting, en daarbij tevens de uitdrukking te voegen, dat zij supplianten zich dezen gegeven raad in de vreze des Heeren ten nutte zouden maken, gelijktijdig ook de verzekering gevende, dat niemand der supplianten immer ofte ooit het plan had gehad om, staande den openbare godsdienst, welke in de stad hunner inwoning plaats heeft, noch op gezette tijden, noch in eenigerlije andere manier, tot openbare oefening van den Godsdienst bij elkanderen te koomen, zonder of buiten consend der Regering, en zulks *ook nu niet* voornemens zijn te doen, tot tijd en wijle, dat de inwilliging van het Goev(er)nement daartoe door hen gevraagt en geobtineerd zoude zijn.

Dat de supplianten dan ook van stonden aan, na den 15. Novem. 1822, dagtekening van de aan hun supplianten namens welgemelde Heeren Burgemeesteren gedane kennisgeving, geene verdere bijeenkomsten hebben gehouden, en dusdoende een bewijs opgeleverd van gehoorzaamheid en ondergeschiktheid aan de bevelen hunner overheden, en daardoor getoond, geene daden te willen bedrijven, welke tegen het verbod der Regeeringsmagten zoude(n) aanlopen.

Dat het dan ook van toen af aan het ernstig voornemen der supplianten geweest en gebleven is, om zich den wenk van Mijnheer den Gouverneur der Provintie Zeeland te nutte te maken, en alle deze punten bij nederig en ootmoedig rekwest zeer eerbiedig open te leggen, ten einde in het blijde vooruitzigt, en in de op 's Rijks

Grondwet geboude hoop, ook voor hen supplianten de aan *alle* onderdanen Uwer Koninglijke Majesteit gewaarborgde vrijheijd van geweten en godsdienst-oefening in te roepen en te mogen verwerven.

Dat de supplianten echter in de bewerkstelling van dit hun voornemen op een allesinds beklagenswaardige wijze tot hiertoe zijn verhinderd geweest door eene (even) onverwagte als onverklaarbare *corectionele procedure*, welke ten minsten aan den eersten ondergetekenden suppliant *Pieter Marijs* en sommige zijner godsdienstvrienden is aangedaan, en zulks met dat droevig gevolg, dat zijlieden ter eerster instantie voor de Corectionele Regtbank, zitting houdende te Goes, Provintie Zeeland, hebben moeten teregtstaan, en aldaar bij vonnis van den 27. Februarij 1823 zijn gecondemneerd in eene geldboete en de kosten van den processe, ten belope van drie hondert vuijf en tagtig guldens en twintig cents 1), welk vonnis in apel bij de Regtbank, zitting houdende te Middelburg, den 27. Mey ll. is geconfirmeerd geworden, met de meerdere kosten van apel ten belope van drie guldens negen en zestig cents, blijkens de expeditie van gezegt vonnis hierbij geännexeerd.

Dat de supplianten zich vast moeten voorstellen, dat Uwe Majesteit van hen de gedachte zal opgevat hebben, als ware den supplianten deze corectionele actie aangedaan, en dat zij supplianten dit strafvonnis hebben moeten ondergaan, uit hoofde dat zij het op 15. Novemb. 1822 aan hun door Heren Burgemeesteren der stad Axel gedaan verbod hebben overtreden, of zich schuldig zouden gemaakt hebben aan het houden van ongeoorloofde heijmelijke zamenkomsten; dog wel verre van daar Sire! zoodanige denk- of handelwijze, zoodanig ongehoorzaam gedrag heeft nimmer in hunne bedoelingen kunnen vallen, nimmer kon een opzet van dien aard zich van hunne harten meester maken, en ook zijn de supplianten, of diegenen hunner, welke in de meergemelde vonnissen genoemd worden, *niet deswegens* gecondemneerd, en niets van dien aard heeft men hun kunnen te lasten leggen.

De condemnatie is gebaseerd *op grond*, dat de gecondemneerden op den 16. Junij 1822, dus vijf maanden *voor* dat hun zulks door de plaatselijke overheid verboden was, stil en eendrachtelijk in de vreze des Heeren bij den anderen te saamen gekomen waren. In het vonnis ter veroordeling staat deze *dagtekening* en mitsdien deze aldus gearticuleerde *daadzaak* zeer duidelijk en stellig te lezen.

De gecondemneerde schijnen dus veroordeeld, zonder dat er misdaad was, want *voordat de bijeenkomsten* door de Regeering van Axel verboden waren, konden dezelve met geene mogelijkheid als *misdadig* worden beschoud, en heimelijk of clandestien waren onze bijeenkomsten in geenen deele, dit blijkt genoeg daaruit, dat

---

1) Marijs werd aansprakelijk gesteld voor zijn boete (*f* 94.50) en de geheele kosten (*f* 126.87½), vermeerderd met tien procent van de boete (*f* 9.45), allicht voor bijkomende kosten. De Regt werd eveneens aansprakelijk gesteld voor zijn boete (*f* 25.—) en de geheele kosten (126.87½), vermeerderd met tien procent der boete (*f* 2.50). Alzoo was de som , die formeel van burgers van de gemeente Axel geëischt werd, *f* 385.20; vgl. *Tot een naam en tot een lof*, blz. 16.

zij zelven daarvan de inrigting, de bedoeling en tijdsbepaling aan Axels Burgemeesteren hadden kenbaar gemaakt, en het is ook bij Heeren Burgemeesteren van Axel in de gedagten niet opgekomen, om onze bijeenkomsten te beletten, of dezelve te stuiten, voor en aleer hunne Edele Achtbaarheden daartoe van Mijnheer de Goeverneur der Provintie Zeeland de aanschrijving bekomen hadden, welker inhoud door welgemelde Heeren Burgemeesteren op den 15. Novemb. 1822 aan de supplianten is bekend gemaakt, en sedert welke bekendmaking geene bijeenkomsten meer hebben plaats gehad, omdat eerst *na dien tijd* de gemelde bijeenkomsten als ongeoorlooft beschoud konden worden: — immers waar toch geen verbot kenbaar gemaakt is, daar kan ook geen overtredinge bestaan, en wat was toch ook wel natuurlijker, dan dat de supplianten tot op dien tijd toe hunne bijeenkomsten als onberispelijk en allesinds geoorlooft moesten aanmerken, daar de plaatselijke overheid, Heeren Burgemeesteren van Axel zelve deswegens, tot op den 15. Novemb. 1822, blijkbaar getoond hebben geene andere mening te hebben opgevat ofte gekoesterd.

De supplianten hebben gemeend, dat het van hunne pligt was om Uwe Majesteit met den gehelen toedragt dezer zaak bekend te moeten maken, ten eijnde zij supplianten niet, zooals men hen maar al te dikwerf en vooral in de pleidooijen heeft doen voorkomen, als dweepzieke rustverstoorders bij Uwe Majesteit zouden bekend staan, daar niets zoo zeer van hunne beginselen verwijderd is dan een ongehoorzaamheid aan de bestaande wetten: — Doch vrije uitoefening van den Hervormden Godsdienst, zooals die in zijne volle zuiverheid door de supplianten begrepen word, is toch gewis niet als een daad van ongehoorzaamheid aan te merken.

Redenen waaromme de supplianten zich zeer eerbiedig voor den troon van Uwe Majesteit nederwerpen, met ootmoedige bede, dat het Uwe Majesteit goedgunstig behagen moge,

Eerstelijk: Om aan de supplianten die vrijheid van Godsdienst te schenken, welke sedert bijkans drie eeuwen de eerste wensch en de schoonste bezitting der Nederlanders heeft uitgemaakt: — de gewetensvrijheid toch en onbelemmerde godsdienstoefening zijn dat hoogste goed, hetwelk voor het bloed van Prins Willem den eersten gekogt, en met hetzelve bezegeld is; dit onschatbaar voorregt is aan onze Vaderen en aan ons door alle tijden henen bijgebleven; geen geweld, geen vreemde overheersching, zelfs niet de allerergste, heeft ons dit voorvaderlijk pand kunnen ontroven.

De supplianten wenschen uit de volheid der Christelijke liefde het ruimste genot dezer gewetensvrijheid aan alle hunne natuurgenoten, maar even daarom vermenen de supplianten die selfde gewetensvrijheid ook voor zich te kunnen inroepen. De leer, Sire! der supplianten is dien der Dordsche Vaderen, geensinds echter, omdat wij aan de uitspraak van de Dordsche Synode onfeylbaarheid toeschrijven, maar omdat die leer, naar de gemoedsovertuiging der supplianten, als de meest en allernaast overeenkomstig met Gods heylig Woord door hen beschoud word: — dwalen toch is menschelijk: — misschien dwalen de supplianten: — maar zoolang zij niet door het gezag der Heylige Schrift van dwalingen overtuigt worden, even zoolang *moeten* zij aan die leer getrouw blijven, welke naar hun inzien de *eenige ware* is.

Niemand toch zal tegenspreken, dat de *Kerk* die tans den naam van *Hervormd* draagt, verre weg van de oudvaderlijke kerkleer afwijkt: — niemand zal dus aan de supplianten het verwijt kunnen doen van afvalligen of scheurmakers te zijn, wanneer de supplianten ontwijfelbaar diegenen zijn, welke de oude Hervormde kerkleer in opregtheid aankleven.

De supplianten hebben hunne geloofsleer openlijk *door den druk* bekend gemaakt [1]); alle *geheimhouding* verfoeijende schuwen de supplianten het ligt niet, mids dat ligt uit *Christus* zij, en op dien grond zullen de supplianten volgaarne alle bepalingen der politike overheid eerbiedigen en opvolgen. Maar de supplianten vermenen *op hunne beurd* eene onbetwistbare aanspraak op vrije uitoefening van die godsdienstige denkbeelden te hebben, welke zij supplianten in gemoede voor de beste houden. Deselfde vrijheid toch genieten zoo vele gezindheden in Nederland, en genoten dezelve van onheuchelijke jaren herwaards; 's Rijks hooftstad vereenigt binnen zijne muuren de heijligdommen van bijkans alle gezindheden; Grieksche en Arminische Christenen, eene herstelde Lutersche Kerke, de veelvuldig gewijzigde *Mennoniten,* en de zoogenaamde *Jansenisten,* allerleije Joden en Jodengenoten vind men daar, en in Delft bestaat het geheel afzonderlijk daargesteld *Christo Sacrum.* Genieten immers niet deze alle in den ruimsten zin vrije oefening van Godsdienst? En zouden dan de supplianten aarzelen, om hunne godsdienstige belangens aan Uwe Majesteit op te dragen? De supplianten verdienen toch geene verachting of afwijzing *omdat zij Hervormden* zijn: onze Vaderen waren toch ook *Hervormden,* en in die geloofsleer zijn alle Hervormde der XVII. en XVIII. Eeuw — zoo veele duizenden godvruchtige lieden in Nederland — den dood ingegaan, wier aandenken nog bij zoo velen in zegening is en blijven zal.

Weshalven het niets onbillijks of aanmatigends is, wanneer de supplianten verzoeken

Omme voor hen en die met hen dezelfde gevoelens toegedaan zijn, eene volkomene en onbelemmerde vrije uitoefening van Godsdienst te mogen hebben, en daarvan hetzij door een wet of door een besluit van Uwe Majesteit de volkomene zekerheid te mogen erlangen, en zich dientengevolge plegtig te mogen vestigen.

In de tweede plaats, voor zoveel de gecondemneerde bij het hier nevensgaande in apel te Middelburg den 27. Meij 1823 geconfirmeerde vonnis betreft, van Uwer Majesteit gunst en vaderlijke goedheid te mogen verwerven remissie ofte eigendlijk restitutie der boeten en kosten, waarin de daar benoemde supplianten zijn gecondemneerd, daar zij, indien dan ook naar scherpheid van regte dit vonnis mogt kunnen bestaanbaar zijn, gewisselijk voor God en hun geweten onschuldig zijn aan alles, wat naar daad of poging tot ongehoorzaamheid zoude kunnen gelijken.

---

[1]) *Korte verklaring der zeven en dertig Geloofsartikelen, van de oude Hervormers, des Heidelbergschen Catechismus en der Dordtsche Vaderen. Inhoudende de Leer der Waarheid, die na de Godzaligheid is, bestaande in Kennis en Beoefening des Bijbels. Door de afgescheidene Leden der tans naamdragende Hervormde Kerk te Axel, en elders, zich noemende: de Herstelde Kerk van Christus. Uitgegeven door J. W. Vijgeboom, uit last van genoemde Kerkleden. De prijs is f 1.—. Amsterdam, bij M. Gastman, Boekverkooper op de Haarlemmerdijk, bij de Eenhoornsluis, no. 82. — 1823.* (8° 260 blz.).

Marijs is blijkbaar de samensteller van dit werk geweest. De wijze van uitgave — zie den titel — stond hem echter in 't geheel niet aan. Hij schreef in zijn mémoires *t. a. p.*: „Het boek onzer belijdenis der 37 artikelen in druk gegeven, moest ook al meer rond *wij* en *ons* wezen; den titel, o, daarover heb ik mij bedroefd, doch die moest bij meerderheid zoo doorgaan, dat ik mij altijd beklaag daar zes maanden aan gewerkt te hebben."

Het behage Uwe Majesteit om eenniglijk gehoor te geven aan de inspraak van Hoogstdesselfs koninklijk gemoed, en aan de supplianten te verlenen de bij deze zoo ernstig gesmeekte vrijheid van geweten en godsdienst-oefening, midsgaders aan de gecondemneerden bij vonnis te Goes van 27 Februarij, en geconformeerd in apel te Middelburg den 27. Meij ll., remissie of restitutie der daarbij aan hen opgelegde boetstraf en judicieele kosten van den processe, waardoor Uwe Majesteit aan getrouwe en godsdienstlievende onderdanen een dubbeld gunstbewijs zal schenken, hetwelk in dankbare harten de reijnste vreugde zal stigten.

Hetwelk doende, Uwer Majesteit
ootmoedige en getrouwe onderdanen

. . . . (1)

pro stilo T. A. HOLLAND, Soll$^{r.}$ (2)

Ingediend den 16e December 1823.

8. *Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 20 Maart 1824.*

Staatssecr.
12 Apr. 1824 *no. 17.*

Aan den Koning.

no. 8. *'s Gravenhage,* den 20e Maart 1824.

Bij apostille van den 18. December ll. no. 69, heeft Uwe Majesteit aan mij, om consideratiën en advies, gelieven te renvoijeren het hiernevens teruggaande request van *Pieter Marijs* c. s., allen woonachtig in het land van *Axel* in *Zeeland* en hebbende zich afgescheiden van de Hervormde Kerk in de stad *Axel;* verzoekende:

Vooreerst, vrijheid van godsdienstoefening.

Ten tweeden, kwijtschelding van straf en proceskosten, waarin zekere *Vijgeboom* — het hoofd der secte tot welke de requestranten behooren — en de eerst ondergeteekende *Marijs* bij de Regtbanken van *Goes en Middelburg*, zoo ter eerster instantie als in appel, wegens het houden van godsdienstoefeningen zijn verwezen.

---

(1) Hier volgen de handteekeningen der adressanten.
Eenige namen zijn orthografisch niet juist, b.v. Catrina Ensdijk i.p.v. Catharina Heijnedijk, Jan Reminsen i.p.v. Jan Romeijnsen, enz. Drie vrouwen plaatsten een handmerk.

(2) Pro stilo = voor den stijl (schrijftrant). Solliciteur = persoon, bevoegd tot het opstellen en indienen van verzoekschriften.

Op dit request heb ik van den Gouverneur van *Zeeland* een ampel rapport ontvangen, hetwelk, bij hetgene mij van elders ten dezen bekend was, mij in staat heeft gesteld de belangen der requestranten en den inhoud van het request volkomen te beoordeelen.[1])

De voorname positiven van hetzelve schijnen mij toe kortelijk hierop neder te komen: dat de verzoekers, de tegenwoordige leer der Hervormde Kerk niet voor de ware houdende, zich van die Kerk hadden afgescheiden; dat zij zich daarna aan de Regering van *Axel* hebben geadresseerd, met tekennengeving van hun voornemen, om onder hun godsdienstige zamenkomsten, op bepaalde tijden, te gaan houden, in veronderstelling dat dit met de algemeene wetten niet strijdig was, doch niettemin deswege inlichtingen vragende; dat gemelde Regering hun daarop, na de noodige instructiën dienaangaande van den Gouverneur bekomen te hebben, heeft doen verstaan, dat zoodanige bijeenkomsten, zonder autorisatie van het Gouvernement, niet vermogten gehouden te worden; dat zij dadelijk aan die teregtwijzing gehoor gegeven hebben, van hunne zamenkomsten hebben afgezien, en die ook niet houden zullen, alvorens ertoe geautoriseerd te zijn; dat zij het verlof daartoe zouden gevraagd hebben, indien zij daarin niet waren gestuit door de correctioneele procedures, hun aangedaan voor de Regtbank te *Goes*, wier vonnis ten hunnen nadeele in appel bij die van *Middelburg* is bevestigd; dat die vonnissen als onwettig moeten beschouwd worden, aangezien dezelve toegepast zijn op de in July[2]) 1822, en alzoo vijf maanden vóór de teregtwijzing, hun door de Regeering van *Axel* gegeven, gehoudene bijeenkomsten; dat deze teregtwijzing eerst het verbod inhield, en er dan ook geene overtreding kon aanwezig zijn, daar, waar geen verbod bestond; brengende de requestranten overigens bij, als hunnen voornamen grond voor het eerste punt van hun verzoek — vrijheid van geweten niet alleen, maar ook van godsdienstoefening — de bepalingen van het 6e Hoofdstuk der Grondwet.

Volgende het rapport van den Gouverneur, is omtrent deze positiven in de *eerste plaats* aan te merken, dat der requestranten voorgevens, van niet willens in overtreding van wettelijke verordeningen te hebben gehandeld, van zich dadelijk aan de hun gegeven teregtwijzing te hebben onderworpen, en van de wetten stipt te zullen opvolgen, op welke argumenten zij zoozeer aandringen, geheel bezijden de waarheid zijn. Immers toen op den 16. Juny 1822 *Vijgeboom* eene openbare godsdienstoefening ten huize van *Marijs* gehouden had, ontboden hem de Burgemeesters van *Axel* den volgenden dag voor zich, en gaven hem te verstaan, dat hij daartoe onbevoegd was; met aanzegging om er zich verder van te onthouden; waarop *Vijgeboom* verklaarde zich daaraan *niet* te willen onderwerpen, en dientengevolge werkelijk voortgegaan is met de bedoelde godsdienstige zamenkomsten, waarover hij naderhand met anderen bij de Regtbanken is gecondemneerd, zooals blijkt uit een certificaat der Regeering van *Axel*, hetwelk ten processe gediend heeft.[1])

---

[1]) Het volgende is vrijwel letterlijk ontleend aan het rapport van den Gouverneur van Zeeland [Herv. Eered. 20. Maart 1824 no. 8].

[2]) Dit is klaarblijkelijk een vergissing; het moet Juny zijn.

Dat daarenboven het aan *Vijgeboom* en *Marijs*, na het vonnis der Regtbank te *Goes*, niet meer onbekend kon zijn — zoo het dit al te voren mogt zijn geweest — dat hunne godsdienstoefeningen bij het Lijfstraffelijk wetboek verboden waren, en dat zij zich dus toen, indien zij zoozeer in gehoorzaamheid aan de wetten uitmuntten, — evenals de tegelijk met hen gecondemneerde *De Regt* met goed gevolg gedaan heeft — tot Uwe Majesteit om remissie van straf hadden moeten wenden, in plaats van zich in hooger regterlijk beroep te begeven. Eindelijk dat, en dit bewijst volledig tegen hunne voorgeven(s) van onderwerping en gehoorzaamheid, zij (zich) niet ontzien, sedert *Vijgeboom* zich weinige maanden geleden te *Axel* gevestigd heeft, wederom hunne zamenkomsten te houden, met dit onderscheid alleen, dat zij meer bedektelijk handelen, en zich tot het voorkomen van gelijksoortige regterlijke vervolgingen, tot bijeenkomsten van beneden de twintig personen schijnen te bepalen.

Het staat niet aan mij om de gronden van de vonnissen der Regtbanken te toetsen, en ik wil mij daarvan dan ook onthouden, maar alleen aan te merken, dat de instructiën van den Gouverneur, waarop de Regeering te Axel hare teregtwijzing aan de requestranten gegrond heeft, op hetzelfde principe steunden, namelijk op de bepalingen van art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafregt, waarbij zoodanige godsdienstige bijeenkomsten, als de requestranten gehouden hadden, en verder verlangden te houden, mijns inziens stellig — voor zooverre daartoe geene autorisatie van het Gouvernement was verkregen — verboden zijn; met welke verordeningen, naar mijne gedachten, iedereen verondersteld werd ook zonder voorafgaande teregtwijzing bekend te zijn, en voor welker overtreding de requestranten dus teregt in de straffen, bij dezelve bepaald, konden worden verwezen.

De stelling der verzoekers, alsof de procedures tegen sommige hunner eerst vijf maanden na de overtreding in July 1822 en dus in December zouden zijn aangevangen, is — schoon ook dit, mijns inziens, na het voren aangemerkte, hunne zaak geen beter aanzien zoude geven — mede ongegrond; daar de Officier van Justitie te *Goes* den Gouverneur verzekerd heeft, dat de dagvaardingen van den Regter van Instructie, gegrond op een reeds vroeger in diens handen gesteld procesverbaal tegen de overtreders, van den 16. Augustus van dat jaar dateren.[2])

Omtrent het voornaam en meest belangrijk motief van het request, de bepalingen van het 6e Hoofdstuk der Grondwet, valt te overwegen: dat, indien deze medebragt, zooals het gevoelen der requestranten is, dat niet alleen alle godsdienstige *begrippen* maar ook alle godsdienstige *zamenkomsten*, de *oefeningen*, geoorloofd zijn, en dat aan allen bescherming gewaarborgd is, hierdoor de bovenbedoelde bepaling van het Wetboek van Strafregt zou vervallen zijn, en de beslissing der Regtbanken, zoowel als 's Gouverneurs instructiën ongegrond zouden wezen.

---

[1]) Het rapport verzwijgt, dat deze aanzegging gegrond was, niet op de strafwet, maar uitsluitend op het Reglement voor het Godsdienstig onderwijs in de Ned. Herv. Kerk, zoodat de plaatselijke autoriteiten, toen Vijgeboom daaraan geen gehoor wilde geven, naar burgerlijk recht meenden die oefeningen te moeten laten begaan. Zie hiervoor de nos 2—6.

[2]) Rekwestranten hadden gezegd, dat zij veroordeeld werden om samenkomsten, die zij vijf maanden voor het officiëele verbod gehouden hadden! Zie ook noot 2 op blz. 22.

Geenszins van dit gevoelen zijnde, ben ik integendeel van oordeel, dat het 6e Hoofdstuk der Grondwet een duidelijk en stellig onderscheid maakt tusschen de *godsdienstige begrippen* — art. 190 — en godsdienstige gezindheden — art. 191 —: de eerste zijn geheel vrij, en dit beginsel is jegens de requestranten met naauwgezetheid volgehouden; men heeft hun niet belet zich van de Hervormde Kerk af te zonderen; zij zijn over hunne denkwijze niet vervolgd of belemmerd; zij genieten volledig de door hun gereclameerde vrijheid van geweten.

Godsdienstige gezindheden, dat is, vereenigingen tot uitoefening van Godsdienst, kunnen daarentegen niet vrijelijk worden opgerigt; alleen aan de in het Koningrijk — bij de aanneming der Grondwet — *bestaande* wordt bescherming verleend; op deze alleen zijn mijns inziens de voorregten toepasselijk, bij art. 192 en volgende der Grondwet toegekend, en alle tijdens de aanneming der Grondwet *niet bestaande* godsdienstige vereenigingen, van welken aard ook, komen mij voor, tot derzelver oprigting de toestemming van Uwe Majesteit volgens art. 291 van het Wetboek van Strafregt te behoeven.

Na op die wijze de positiven van het request behandeld te hebben, blijft mij overig, Uwe Majesteit mijne gevoelens mede te deelen omtrent het tweeledig verzoek in hetzelve voorkomende, *vrijheid van geweten niet alleen, maar ook van godsdienstoefening en absolutie van het vonnis.*

Met het laatste beginnende, neem ik de vrijheid aan te merken, dat der requestranten voorgeven van goede trouw, onderwerping en gehoorzaamheid ongegrond is; dat zij in het tegendeel moeten geacht worden tegen hun beter weten en tegen de aanmaning der Regering gehandeld te hebben; dat zij thans weder met hunne vereenigingen, hoezeer meer bedekt en in mindere getale voortgaan; dat zij eindelijk inplaats van schuld te bekennen zich verdedigende, de tegen hun geslagen vonnissen niet als wettig beschouwen; en dat er mitsdien, naar mijn oordeel, geenerhande termen bestaan, om abolitie dier vonnissen aan hun te verleenen.

Wat de vrijheid van geweten of van *godsdienstige begrippen* aanbelangt, deze is hun nimmer betwist, en zij moeten dezelve, mijns inziens, volgens het 190e artikel der Grondwet in volle ruimte blijven genieten; maar op vrijheid van *godsdienstoefening* geloof ik, volgens het vorengezegde, niet, dat de Grondwet tevens aanspraak geeft, en ik ben van gevoelen, dat het niet aan te raden is, dat Uwe Majesteit van Hoogstdeszelfs bevoegdheid gebruik make, om *hun* die toe te staan.

De requestranten willen tot den *Hervormden Godsdienst*, bij afscheiding van de Hervormde Kerk, blijven behooren; hunne bedoeling is dan, om eene afzonderlijke secte van eenen bestaanden Godsdienst uit te maken, en hoe gevaarlijk dit zoude kunnen worden voor de rust en goede orde in den Staat, behoef ik Uwe Majesteit wel niet te ontwikkelen.

De Grondwet, om dit hier tenslotte nog bij te voegen, kent, wat deze *gezindheid* betreft, slechts éène bestaande Hervormde Godsdienst; deze alleen heeft aanspraak op de bescherming en de voorregten, bij art. 191 en volgende toegestaan; door zich van dezelve af te zonderen, en bij geen andere godsdienstige gezindheid, *in het Koningrijk bestaande,* zich te voegen, verliezen de requestranten alle aanspraak op bescherming en voorregten in het godsdienstige.

Bij de ontvouwing mijner gedachten over de zaak en de verzoeken der requestranten geloof ik nog omtrent hun personeel te moeten aanmerken, dat geen hunner wegens zijnen stand in de maatschappij of vermogen onderscheiding verdient, waarom de Gouverneur van *Zeeland* ook oordeelt dat zij voor dezelve minder gevaarlijk zijn; terwijl daarentegen verscheidenen wat karakter, zeden en denkwijze betreft, zoo ongunstig bekend zijn, dat zij op de bescherming des Gouvernements wel geen aanspraak kunnen maken.

Om dezelve in dit een en ander opzigt te kennen, heeft hij bij zijn rapport een nota van inlichtingen gevoegd omtrent alle de onderteekenaren van het request, waarvan ik gemeend heb een afschrift hiernevens te moeten voegen, opdat Uwe Majesteit over derzelver denkwijze, karakter en omstandigheden beter zoude kunnen oordeelen.

Dus na alles, wat ten dezen te pas zoude komen, overwogen te hebben, niets vindende, dat eenige aanleiding kan geven om in het voordeel van de requestranten te denken, ben ik omtrent hen — zelfs het beste genomen, namelijk, dat zij, door misleiding en verblinding, ten aanzien hunner begrippen en gevoelens slechts dwalen — eerbiedig van oordeel, dat hunne verzoeken als op verkeerde gronden rustende en met de belangen der maatschappij geheel strijdig zijnde, door Uwe Majesteit behooren te worden gedeclineerd en gewezen van de hand.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

9. *Bijlage van het vorige stuk.*

Staatssecr.
12 April 1824 *no. 17.*

Nota van inlichtingen omtrent de
onderteekenaars van het request.

. . . . .[1], broodbakker, gehuwd voor omtrent twaalf jaren met . . . ., is door dat huwelijk bezitter geworden van een niet onaanzienlijk vermogen; hetzelve is echter aanmerkelijk verminderd, sedert dat hij zich geheel en al aan de bevordering van dat godsdienstig genootschap, waartoe hij thans uitsluitend wil behooren, heeft gewijd, waardoor dan ook zijne bakkerij sterk in 't verval is geraakt; hij is de man, die Vijgeboom naar 't land van Axel heeft gelokt, voortdurend aan het maken van proselijten arbeidt, en die als den aanlegger van oneenigheden, welke nu sints eenen geruimen tijd te Axel ter dier zake hebben plaats gehad, behoort gehouden te worden; bij vele gelegenheden hebben zijne handelingen kenmerken gedragen van een zwak en verward hersengestel, zijne vrouw is lang weigerachtig geweest om de leer van Vijgeboom te omhelzen, dan eindelijk is zij mede tot dezelve overgegaan; men heeft wel eens beweerd dat zij, tengevolge van ondergane mishandelingen van de zijde van haren man, daartoe had moeten besluiten.

---

[1] Alle namen in dit stuk zijn weggelaten of gevoeligheden te vermijden.

. . . . en zijn vrouw . . . . zijn lieden zonder vermogen; de man is een hoofdig en onverzettelijk mensch, heeft meermalen met andere vrouwen in verbodene betrekkingen gestaan; zijne vrouw is een onbeduidend wezen, dat blindelings de voetstappen van haren man drukt.

. . . ., grutter en vrouw, ..., kon bij het overlijden van zijn vader berekenen, een vermogen van *f* 10.000.— te bezitten, doch door de slechte besturing van zijne zaken heeft hij het zoo verre gebragt, dat hij thans niets meer heeft overgehouden; hij heeft een vrij goed oordeel, en men gelooft het daarvoor te moeten houden, dat hij alleen om tijdelijk voordeel tot den aanhang van Vijgeboom is overgegaan; zijne vrouw is eene persoone, die zich niet dan door de verwaarloozing van hare pligten als vrouw en moeder kenmerkt.

. . . ., ijzersmit; koppigheid en verwaandheid zijn de hoofdtrekken van zijn karakter; kan geene aanspraak op eenige zedelijkheid maken; zijn voorig levensgedrag is zeer losbandig geweest; hij heeft gepoogd zijn vrouw over te halen om ten zijnen voordeele over hare goederen te beschikken, dan daarin niet kunnende slagen, heeft hij zijne kinderen, uit een vorig huwelijk geboren, geweldig mishandeld, de beide echtgenooten zijn vervolgens in onmin geraakt, en leven thans van elkander gescheiden; hij verwaarloost zeer zijne zaken, zoodat thans zijne schulden verre zijne goederen overtreffen; hij behoort eene eerste plaats onder de hoofdbewerkers der plaats gehad hebbende oneenigheden te bekleeden.

. . . . . ., kleermaker, een nietsbeteekenend, dan verwaand mensch.

. . . ., vragtrijder, en zijne vrouw . . . ., ..., meelverkooper, en zijne vrouw . . . ., zijn domme en lompe menschen, mede onbemiddeld.

. . . ., heeft eene eigene broodbakkerij, is lomp en verwaand; men houdt hem in 't algemeen verdacht van tot de vrouw van zijn broeder, in vroegeren tijd, in eene te gemeenzame verkering te hebben gestaan.

. . . ., (en) zijne vrouw . . . ., landlieden, mede zeer domme menschen, eenigzints bemiddeld.

. . . ., arbeider, en zijne vrouw . . . ., ..., pachter, en zijne vrouw . . . . . ., alle vier zeer domme lieden; . . . . . . bezit eenige middelen, dan is tevens zeer verwaand.

. . . . . . en vrouw, arbeiders, onbemiddeld en bij uitstek domme menschen.

. . . en vrouw, arbeiders, doodarm en even dom als de vorigen.

. . . . , arbeider, als de vorige, dan geniet bovendien eene slechte reputatie.

. . . . . . , boereknecht, op het oog een onbeduidend wezen, dan met wiens karakter men niet genoeg bekend is, om er meer van te zeggen.

. . . . . . ; 't geen met betrekking tot . . . . is vermeld, kan ook op hem worden toegepast.[1])

Alle de hierboven vermelde personen zijn in de gemeente van *Axel* woonachtig.

. . . . . en vrouw; is bevorens boer geweest; gewoonlijk is hij in kwade zaken gewikkeld, daarenboven dom en verwaand, heeft zijne zaken geheel laten verloopen.

. . . . en vrouw, woonachtig te *Neusen*, was tevoren schoenmaker, thans rentenier, bezit een vermogen van ongeveer 20 a *f* 25.000, heeft daardoor eenigen invloed op dezen en genen, en beijvert zich dan ook andersdenkenden tot den aanhang van Vijgeboom over te halen.

. . . . . . , de oude, die echter de requesten niet mede heeft onderteekend, mede wonende te *Neusen*, schoenmaker en koopman, heeft een zeer goed bestaan en bezit eenige middelen, dan is bij uitstek dom; hij heeft wel gepoogd maar is daarin niet geslaagd, om zijn vrouw zoo verre te brengen, dat zij zich van de kerk heeft afgescheiden.

. . . . . en vrouw, rentenier te *Neusen*, tamelijk bemiddeld, een der warmste aanklevers van de leer van Vijgeboom, en hem bij uitstek genegen, is zeer bescheiden in zijn voorkomen, dan staat als een zeer dubbelzinnig mensch bekend; hij heeft zijne in alle opzigten brave vrouw gedwongen, zich met hem van de kerk af te scheiden.

. . . . . en vrouw, een gering schipper te *Neusen*, zonder eenig vermogen, van eenen bedriegelijken en gevaarlijken inborst; heeft omtrent zijne vrouw evenals zijn vader . . .[2]) gehandeld.

. . . . , arbeider onder *Axel*, doodarm en dom, dan is daarenboven kwaadaardig en vol slechte streken.

10. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 9 April 1824.

Staatssecr.
12 April 1824 *no. 17.*

Aan den Koning.

no. 80. *'s Gravenhage,* den 9. April 1824.

Uwe Majesteit heeft aan mij, bij appointement van den 23e Maart ll. no. 120, om consideratiën en advijs gelieven toe te zenden het hiernevens teruggaand rapport van den Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz., uitgebragt op de requeste van Pieter Marijs en eenige andere personen, wonende in het land van *Axel*, Provincie *Zeeland*, waarbij de supplianten hebben verzocht: 1⁰ vrijheid van godsdienst-oefening, en 2⁰ remissie of eigenlijk teruggave van de geldboeten en proceskosten, waarin zekere *Jan Willem Vijgeboom* en de suppliant *Pieter Marijs* zijn verwezen.

---

[1]) Doodarm en bij uitstek dom.

[2]) De onmiddellijk hierboven beschreven persoon.

Na overweging van de onderwerpelijke stukken kan ik mij geheel en al vereenigen met de consideratiën en het advijs van gedachten [1]) Directeur-Generaal, zoo ten opzigte van het eerste punt der requeste, de vrijheid namelijk van godsdienstoefening door de supplianten, op grond quasi van onze bestaande constitutionele wet, gereclameerd, als ten aanzien van de gevraagde kwijtschelding of teruggave van de geldboeten en proceskosten, waarin de twee voornoemde personen zijn verwezen.

De zaak der veroordeelden is in twee instantiën onderzocht en beoordeeld; zij hebben tegen de actie van het openbaar ministerie hunne verdediging ingebragt, doch dezelve is onaannemelijk bevonden, en de beklaagden zijn, overeenkomstig de bepalingen van het Wetboek op het Strafregt, tot eene geldboete en in de kosten van den processe veroordeeld.

Het eenige argument, hetwelk bij de requeste is aangevoerd en oppervlakkig eenige aandacht zoude kunnen verdienen, namelijk, dat de bijeenkomst, welke den grond tot de veroordeeling heeft opgeleverd, gehouden zoude zijn *vóór het verbod* van het plaatselijk bestuur, is, volgens het door mij ingewonnen berigt van den Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof alhier, strijdig met de waarheid, naardien het gebleken is, dat de godsdienstige bijeenkomsten ook *na* dat verbod, en in weerwil van hetzelve gehouden zijn [2]).

Naar mijn inzien is eene naauwkeurige handhaving der bestaande wetten tegen al zulke dweepzieke scheurmakers en nieuwe sekten in het godsdienstige, het beste middel, om dezelve tegen te gaan, en de maatschappij te behoeden tegen alle verwarringen en ongeregeldheden, welke anderzins daaruit te wachten zijn.

Op deze gronden, en na te hebben aangemerkt, dat onder de onderteekenaars van het request de naam van *Jan Willem Vijgeboom*, een der veroordeelden, niet wordt gevonden, en het verzoek tot remissie derhalve door hem zelve niet is gedaan, zoude ik van oordeel zijn, dat Uwe Majesteit der supplianten tweeledige verzoeken zoude behooren te wijzen van de hand, waartoe ik de eer heb Uwe Majesteit bij deze eerbiedigliјk te adviseren. [3])

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

---

[1]) Gedachten = bedoelden.

[2]) De Minister moet hier samenkomsten van niet meer dan twintig personen bedoelen. Zie over de vraag naar de strafbaarheid van dergelijke samenkomsten de nos 15—17.

[3]) Die hierop volgende koninklijke dispositie blijkt uit no. 11.

11. Tweede rekwest van P. Marijs e. a. aan den Koning, 10 Mei 1824.

Staatssecr.
26 Nov. 1824 *no. 82.*

Aan den Konink.

Sire,

Uwe Majesteits onderdanen geven bij dezen met den diepsten eerbied te kennen, dat Pieter Marijs, wonachtig binnen de stad *Axel* in de Provintie Zeeland, op den 26 April ll. eene misive ontvangen heeft van Zijne Majesteits Staatsraad, Directeur-generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz., onder dagteekening van den 21. April ll. welke aldus luidt,

No. 19.

De Staatsraad, Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Verwittigd zijnde dat tengevolge van deszelfs rapport van den 20. Maart ll. no. 8, Z.M. bij dispositie van den 12. April ll. no. 17 op het request van *Pieter Marijs c.s.*, allen woonachtig in het land van Axel in Zeeland, derzelver verzoeken daarbij gedaan

vooreerst om vrijheid van godsdienstoefening,

ten tweeden om kwijtschelding van straf en proceskosten, waarin zekere *Vijgeboom* met hen, zooals daarbij voorgedragen, waren verwezen, — als op verkeerde gronden rustende en met de belangen der maatschappij geheel strijdig zijnde heeft gedeclineerd en gewezen van de hand,

Heeft goedgevonden daarvan kennis te geven aan de daarbij belanghebbende, zullende te dien einde afschrift dezer bij gewonen brief ten geleide worden gezonden aan den Heer Gouverneur van Zeeland, mitsgaders gelijk afschrift worden gezonden aan het Provintiaal College van Toezigt op de kerkelijke administratie der Hervormden in die provintie, aan het Provintiaal Kerkbestuur van *Zeeland,* aan het Classicaal Kerkbestuur van *IJzendijke,* aan den Kerkenraad van *Axel,* en aan *Marijs,* als eerst genoemde requestrant, respectivelijk tot informatie.

's Gravenhage, den 21. April 1824.

De Staatsraad Directeur-Generaal voornoemd,
was geteekend PALLANDT KEPPEL.

Zijnde bovengenoemde misive ten antwoorde op Uwer Majesteits ootmoedige onderdaan Pieter Marijs en zijner medeteekenaren request aan Zijne Majesteit ingeleverd in de maand December ll., welker verzoeken van dezen tweederleyen aard zijn,

eerstelijk om aan Uwe Majesteits onderdanen te verleenen vrijheid van openbare godsdienstoefening,

en in de tweede plaats, om van Uwe Majesteits gunst en vaderlijke goedheid te mogen verwerven ontslag der boeten en onkosten, waarin volgens het appel-vonnis van Middelburg den 27. Mei 1823

— mede bij request aan Zijne Majesteit overgegeven — de daarin benoemde zijn veroordeelt.

Redenen waarom Uwe Majesteits onderdanen bij requeste zich eerbiediglijk tot Uwe Majesteit vervoegde(n), waren de volgende.

Uwe onderdanen hebben met *eede* voor God en zijne Gemeente belooft bij het afleggen hunner belijdenis in den schoot der Hervormde Kerk, ten einde huns levens door Gods genade in *die* zelve *leer* standvastelijk te volherden.

Daar zijne [1] uwe onderdanen met alle hunne godsdienstvrienden, welke met hun daar in eens van gemoedsoverbuiging zijn, en alzoo tezamen door Gods genade in *die* leer en gronden wenschen te leven en te sterven, *in geïndert,* doordien er sints eenige jaren in de Nederlandsche Hervormde Kerk verordeningen ingevoerd zijn, strijdig met den Woorde Gods, onze afgelegde belijdenis, en (niet) overeenkomstig de oudvaderlijke kerkleer, welke door het bloed zijner Koninklijke Majesteits doorluchtig voorgeslacht en zoo veler duizende vrome, godzalige lieden in Nederland gevestigd is.

Trouwens was door de(r) voorvaderen Resolutiën binnen Nederland vastgesteld, — om alle menschelijke ordeningen uit de openbare bijeenkomsten der christenen te houden, Gods kerk in Nederland in eenheid en vrede te bewaren, en alzoo onder den goddelijken bijstand alle verwarringen en verdeeltheden in de Hervormde Kerk voor te komen, — dat tot *dat* einde *alleen* de Psalmen Davids zouden gezongen worden, en nalatende *die* gezangen die men in de H. Schriftuure *niet* en vindt.

Zulke genome Resolutiën in den jare 1574 zijn dikwerf bij vernieuwing vernieuwt geworden en aldus bevestigd, blijkens de volgende Provintiale en Synodale Resolutiën:

1 in het Provintiaal Synode van Holland en Zeeland, gehouden binnen Dordrecht in den jare 1574, art. 43,
2 in het Nationaal Synode te Dordrecht 1578, art. 76 of 24, [2]
3 in dat binnen Middelburg in Zeeland, 1581, art. 51,
4 idem te 's Gravenhage 1586, art. 62,
5 idem te 's Gravenhage 1591, art. 23. [3]

Dat voornoemde Resolutiën in de Nationale Synode binnen Dordrecht, gehouden in de jaren 1618 en 1619, niet ontbonden maar wederom vernieuwt en alzoo plechtig bevestigd (zijn), blijkt volgens de 162. sessie in de Postacte gemeld,

„in de kerken zullen alleen gezongen worden de 150 Psalmen Davids, de 10 geboden, 't gebed des Heeren, de artikelen des geloofs, de Lofzangen Maria, Zacharia, Simeons; 't gezang „o God die onze Vader zijt — bist —", word in de vrijheid der kerken gelaten; de rest van de gezangen zal men uit de kerken weren, en zoo der misschien eenige alrede in de kerke zijn ingevoert, zullen (die) op de voegelijkste wijze nagelaten worden."

En thans heeft men in de Nederlandsche Hervormde gemeenten ingevoert een aantal van hondert en twee-en-negentig gezangen, en alzoo voornoemde Resolutiën ontbonden.

---

[1] Lees: zijn.

[2] Art. 76 naar doorloopende nummering en art. 24 van cap. IV.

[3] Bedoeld is een ontwerp-kerkenordening, door een gemengde politiek-kerkelijke commissie in 1591 te 's Gravenhage op last der Staten samengesteld; vgl. C. Hooijer, *Oude Kerkordeningen,* Zaltbommel 1865, blz. 345.

Voors is door onze vaderen besloten, om in de Nederlandsche Hervormde gemeenten geene andere ten avondmale des Heeren toe te laten als dezulke, welke voor den kerkenraad belijdenisse van de gereformeerde religie hebben afgelegd, zonder welke dengeene *die* van andere kerken waren *niet* ten avondmaal mogten toegelaten worden:

1 in het Nationaal Synode te Dordrecht in den jare 1578, art. 64 of 12, [1]
2 in het Nationaal Synode binnen Middelburg 1581, art. 43,
3 in dat te 's Gravenhage 1586, art. 54,
4 in een dito binnen Middelburg in Zeeland 1591, art. 51, [2]
5 in het Provintiaal Synode der stad Tholen 1638, art. 2. [3]

En thans heeft men toegelaten, dat in de Nederlandsche Hervormde gemeente leden van andere Protestantsche kerkgenootschappen aan het avondmaal *kunnen* worden toegelaten, zooals in de gemeente *Axel* is geschied.

Ook zijn van wegens het algemeen christelijk Synode der Hervormde Kerk in het koningrijk der Nederlanden, op den 11. Julij 1817 nog onderscheide andere besluiten genomen, als om in de voorbereidingen welke voor des Heeren heilig avondmaal gehouden word, vier vragen voor te lezen, de leden die voornemens zijn aan het avondmaal te naderen, (te) verzoeken om op te staan, en gemelde vragen te beantwoorden [4].

Alles aan welke uwe Majesteits onderdanen volgens hunne afgelegde belijdenis en *eed,* in gemoede niet kunnen beantwoorden.

Daar uwe Majesteits onderdaan Pieter Marijs met nog twaalf andere verklaard hebben aan de daartoe gemagtigden, dat zij aan de nieuwe ingekomene kerkenordeningen in gemoede niet kunnen beantwoorden, wierden zij om die redenen op den 12. November 1818 van hunne posten als ouderlingen en diakenen ontbonden, en als onbevoegd tot de kerkelijke bedieningen verklaard [5], daarenboven wierd zulks nog in de tijdschriften als in de Boekzaal der maand Februarij 1819 bladzijde 91 en 92 gansch Neerland door bekend gemaakt.

Was het geweest dat uwe Majesteits onderdaan zich onbetamelijk en berispenswaardig had gedragen of gedroeg, billijk dan zulk eene ontbinding, daar heilige ampten niet door berispenswaardige personen welvoegelijks kunnen bekleed worden.

Dan neen, Sire, zoodanig *was* nog *is* het gedrag uwer onderdaan niet, die zoolang hij geduurende zijne zestienjarige inwoning in *Axel,* altijd als een vreedzaam burger en stil ingezetene, ja als een Christen betaamd zich gedraagt, die derhalven met zijne godsdienstvrienden *niet* om *die* redenen van hunne posten ontbonden, maar alleen om hunne gevoelens uitgeworpen zijn, door welke hun geweten wierd aan nieuwe banden gelegt, en die nu van bijde keus moesten doen, *of* van hunne belijdenis en gronden der oudvaderlijke kerkresolutiën afwijken, en zoo tot mijneed overslaan, *of* daarbij blijven(de), van hunne posten, waartoe zij van God en zijne gemeente gekosen waren, zich te laaten ontbinden; welke laaste zij, hoewel hardt grievendt het ook is, verkozen, zoodat derhalven door het invoeren dier nieuwe kerkenordeningen de dienaren van God en godsdienst om het blijven bij hetgeene zij geleerd hebben nu ontbonden, de getrouwe aanklevers en voorgangers der gemeente geïndert wierden, de banden van liefde en eensgezindheid hierdoor verbroken, en in plaats van vrede, verwarring en tweedracht aangroeijde, — waarvan *niet* uwe Majesteits onderdanen, maar de invoerders en handhavers dier kerkenordeningen de oorzaak af zijn, — zoodat sommige om *die* redenen niet meer konden in des Heeren huis opgaan, andere zeldsaam meer gingen, doordien wij in ons oordeel de ruste voor ons hart miste, daar[1]) zijner Majesteits onderdaan P. Marijs met het bijwonen der openbare prediking bleef volherden tot op den 18. Junij 1822, en alsdoe in gemoede afscheid nam, en derwaars niet meer kon opgaan.

---

[1] Art. 64 naar doorloopende nummering en art. 12 van cap. IV.

[2] Bedoeld is een Provinciale Synode, vgl. Hooijer, *t. a. p.*, blz. 315.

[3] Bedoeld is art. 2 van cap. III, waarin de Synode zich aansluit bij het bepaalde in art. 51 van de Synode te Middelburg (1591); vgl. *Archief Zeeuwsch Genootschap,* 1909, blz. 114, 115.

[4] Vgl. C. Hooyer, *Kerkelijke wetten,* Zaltbommel 1846, blz. 366, 367.

[5] Slechts één lid van den kerkeraad bleef gehandhaafd, vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.*, blz. 33.

Zoodat zijne Majesteit nagaan kan, hoe hard zulks uwen onderdaan met zijne godsdienstvrienden viel — wanneer wij des Heeren Woord nagaan, — (te zien) hoe het volk, om welke de Heere zondige volken draagt, welke een steun voor land en kerk zijn, en van wegens hunnen reinen, kuischen wandel voorbeeldig, ja de sieraad uitmaken, en die zich als stille in den lande gedragen, alleen om hunne gevoelens en het blijven bij hetgene hun geleerd is dus behandelt te [2]) worden; zoodat wij om den Heere onzen God getrouw te blijven, ons genootzaakt vonden, om *ook* van onze zijde te verklaren, dat wij van het geheele kerkgenootschap ons ontbonden van onze zijde, door duidelijke en vrijwillige verklaringen in geschrifte, in gevolge het kerklijk Reglement art. 2, zoodat diensvolgens uwe Majesteits onderdaan Pieter Marijs voor zich en zijne huisvrouw op den 27. July 1822 declareerde, dat het hunne vrijwillige keuze was, niet langer litmaten van bovengemeld kerkgenootschap te blijven, (en) tot die eindens aan den kerkeraad van Axel verzogten, om hunne namen uit het ledemateboek der gemeente van Axel uit te doen; en alzoo traden wij uit dat kerkgenootschap, waarin wij naar onze gemoedsoverbuiging de leer en gronden overeenkomstig den Woorde Gods, onze belijdenis en oudvaderlijke kerkenordeningen niet meer vonden, en wenschten alzoo bij de ware kerke Christie te blijven, een yegentlijk naar zijne gemoedsoverbuigingen vrijheid omtrent zijne godsdienstige begrippen te laaten; om welke redenen uwe onderdanen zich leidzaam gedroegen, geene aanklachte inbragten, den Heere onzen God in onze woningen diende, totdat wij in de maand Juny 1822 *ook* daar *in* geïndert wierden, om boven de twintig personen te samen te komen, dat een laaste oorzaak tot mijn en mijner godsdienstvrienden uitgang uit gemeld kerkgenootschap was, welke kort daaraan volgde. [1]

---

[1]) Daar = terwijl.

[2]) Terwille van de zinsconstructie worde „te" bij het lezen weggelaten.

Daar nu uwe Majesteits onderdanen zich zonder openbare godsdienstoefening bevonden, — (omdat,) hunne afzondering en terugtreding na de zoo lang in Nederland bestaande openbare godsdienst zijne Majesteit onbekend (zijnde), ook het nog viguerende lijfstraffelijke Wetboek van Strafvordering bestaat, waarbij volgens art. 291-292 en 294, alle asociatiën boven de twintig personen verboden is, [2] — hebben uwe Majesteits onderdanen, zonder uwe bewilliging, uit kracht der wet geene vreiheid, ofschoon ook tot het uitoefenen hunner openbare godsdienstoefening, om boven de twintig personen tezamen te komen, hoewel in Zijner Majesteits Grondwet de godsdienstige vrijheid aan elken Nederlander op de stelligste wijze word gewaarborgd; ook kunnen wij derzelver bescherming niet genieten, zoolang uwe Majesteit daarvan geene kennis draagt. Weshalven dan ook uwe Majesteits onderdanen tot die eindens zich eerst bij hunne plaatselijke overheid, en daarna bij ootmoedige smeekbede zich in requeste bij uwe Majesteit vervoegde, en, na vanwegens zijner Majesteits Staatsraad, Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk eene misive ontvangen te hebben, nu in de vreeze des Heeren onzes Gods andermaal dog in eige persoon eerbiedelijk zich tot uwe Majesteit te [3] vervoegen, om van uwe Majesteits vaderlijke gunst nogmaals de zoo ernstig gesmeekte godsdienstvrijheid af te smeken; daar wij voor den Alderhoogsten God, in wiens hand ons leven is, en bij wien alle onze paden zijn, en tevens onder zijne Alomtegenwoordigheid voor uwe Majesteit verklaren, dat wij ons in gemoede met geen een kerkgenootschap kunnen vereenigen; derhalven eerbiedig van zijne Majesteit afsmeken, voor ons en onze godsdienstvrienden die vrijheid van godsdienstoefening te mogen herkrijgen, welke door uwe koninklijke Majesteits voorvader Prins Willem den *Eersten* en zoovele duizende voorvaderen goed en bloed gekocht en bezegeld, ja sint dien tijd in Nederland bestaan heeft.

Ook denke uwe Majesteit niet, dat uwe onderdanen hunne leer of gronden tot nadeel uwer wetten of de gemeenschappelijke zamenleving der maatschappij strekken, en alzoo om die redenen, indien zulks zoo ware, ons dan billijk derzelver uitoefening geweigerd wierd; dan néén Sire, God te vrezen, den Koning en alle magten na den Woorde Gods over ons gesteld, onderdanig te zijn, dit is de wensch uwer onderdanen, nimmer is tot het tegendeel een zweem in onze harten geweest, en onzen God wenschen wij vurig beware ons voor het tegendeel. God te vrezen, het goede voor Vorst en vaderland den Allemagtigen af te smeken, opdat *welvaard* en *vrede* het bestemdige genot van Neerland zij, het vaderland en Kerke welga, opdat en Vorst, en volk tezamen aan elkandere en alzoo aan Jehova God verbonden zij(n) moge(n), zulks is ten allen tijde het bestemdige rigtsnoer onzer daaden en gebeden, zoo menigwerf wanneer wij tot den troon des Almagtigen mogen toegang hebben.

---

[1] Marijs betuigt later, *t. a. p.*, dat bij de afzetting der kerkeraadsleden in November 1818 de gedachte aan afscheiding nog bij niemand aanwezig was. Men schikte zich te gemakkelijker, omdat Ds Wesselink orthodox preekte. Naderhand werden de verhoudingen echter ernstig vertroebeld, toen sommige bezwaarden weigerden den hoofdelijken omslag te betalen, wat bij twee hunner op verkoop bij executie uitliep. De heetgebakerde actie van Ds Wesselink tegen de oefeningen van Vijgeboom en zijn aanklacht bij het burgerlijk Bestuur deden tenslotte de ingehouden driften tot uitbarsting komen.

[2] De bedoeling van dezen tusschenzin is, te betoogen dat zij door het houden van godsdienstoefeningen in conflict zouden komen met de Strafwet, omdat de Koning niet wist, dat hun afzondering juist terugtreding tot de vanouds bestaande openbare eeredienst beteekende.

[3] Ter wille van de zinsconstructie moet „te” worden weggelaten.

Wat onze leer en gronden betreft, wij doen niets in het verborgen, of bedekt, maar komen daarvoor opentlijk en vrijmoedig onder beding van Gods genade voor uit; ook kan zijne Majesteit die vinden in onze geloofsbelijdenisse, in het vorige jaar opentlijk door den druk uitgegeven, van welke uwe onderdaan eerbiediglijk aan zijne Majesteit vrijheid vraagd, of hij met een exemplaar uit zijner vrienden naam zijne Majesteit daarmede mag vereeren, en zoo daar iets in uitgedrukt staat, welke tegen den Woorde Gods — (en) de oudvaderlijke kerkleer, die als door bloed geverfd, beproeft is uitgekomen, met Gods zegen bekroondt, — mogt strijden, dan wenschen wij ons van het tegendeel te laten overtuigen; of zoo er iets in stonde schadelijk zijner Majesteits wetten en de veilige zamenleving der maatschappij, dan wenschen wij ons te onderwerpen aan de straffen der overtreding waardig. Maar zoo niet, dan wenschen wij, wat ons dan ook wedervaren mag, door Gods genade daaraan te volherden, zooals ook onze vaderen, en wij met hun, in het 28. artikel beleden hebben, al moesten wij de beroving van goed en bloed ondergaan, daar den Heere onzen God onze name zou uitdelgen uit zijn boek, zoo wij iets *toe* of *af* aan zijner woorden deden; daar den hogen God zegt: tot de wet en het getuigenisse, indien zij niet en spreken na dezen woorde, het zal zijn dat zij geen dagenraad en zullen hebben; aldus spreekt den Zoon des Vaders: die zich mijn en mijner woorden zal schamen, *die* zal ik ook schamen voor mijnen Vader die in de hemelen is; hij heeft gezegd: vreest niet voor degeene die het lichaam dooden, maar vreest veelmeer hem, die bijde ziel en lichaam kan verderven in de hel.

Zouden uwe Majesteits onderdanen dan aarselen, om nogmaals die vrijheid van godsdienstoefening af te smeken? *om* welke tot den troon des Almagtigen (wordt genaderd) door Gods arme volk, dat al zugtende hunne smeekgebeden met zilte tranen zoo menigwerf opzend, opdat waarheid en godzaligheid, met een bestemdig genot der allerduurzaamste zegeningen *in* de vrede Gods *ons* omringe, Neerland bloeije, den troon zijner Majesteit tot in de late nageslachten door zijne nakomelingen beklomme en gevestigd worde, het alzoo Vorst en volk om des Heeren wille welgaan, er een naam van Nederland uitgae: de Heere is aldaar, en alzoo het arme, kwijnende, zugtende volk van God zich in hunnen God moge verblijden, doordien hij uwe koninklijke Majesteits harte tot hem gewend, om haare handen te sterken in het werk van den huize Gods, des Gods van Israel.

Daar integendeel door alle tijden heene naar des Heeren woord het gebleken is, dat als de waarheid uit een land wegtrekt of verdreven wordt, dat de Heere God dan met de waarheid heene gaat;

en zijn arme volk, dat in zulke tijden zich moest verbergen wegens de onderdrukking, werd *of* door God uit een Sodom na een Pella gebragt, en alzoo de godzalige lieden ingezameldt vóór den dag des kwaads, *of* om de nog wijnig overblijvende godzalige bleven volken en landen verschoont, die door God zijn groot gemaakt, maar getergd door hun gedrag, daarna van alle voorregten berooft, in een heidendom verhandert, zoodat zijne Profeten proffeterende in zak en assche moesten uitroepen: zwijgt van haar, want zij en waren niet om des Heeren name te vermelden, — alsdan zijne zegeningen inhoud, den hemel in koper, de aarde in ijzer verhandert, dan zulk een volk met oordeelen en rampen bezoekt, deszelfs inwoonders tegen elkandere verdeelt, zoodat ze al kwijnende verteeren en tot niet komen; alles zoo het met des Heeren raad bestaanbaar zij, wij van den God des hemels afbidde, en van harte wenschen, dat het hem behagen moge Nederland doch voor zulke rampen te bewaren.

Nu wij uwe Majesteits onderdanen, leggen alle onze belangens eerbiedig met den diepsten ootmoed voor U neder, biddende en smekende, dat den God van hemel en aarde, door wien de waarheid in Nederland gebragt, Oranje is groot gemaakt, door zijnen H. Geest ook uwe koninklijke Majesteits harte, zoo het met zijnen raad bestaanbaar zij, mag overbuige om uwe ellendige en bedrukte onderdanen, onder welke de Heere zijn arme volk heeft, ook bij vernieuwing die vrijheid van godsdienst te schenken, welke sedert drie eeuwen in Nederland den sieraad des volks was, welke sedert dien tijd Neerlands standaart was, gelijk in de *Unie* binnen Utrecht 1579 uitgeroepen wierd, dat elk in zijne Religie vrij zal mogen verblijven, en welke vrijheid aan zoovele gezindheden door uwe Majesteit wordt geschonken, en zij bij het genot derzelve door uwe Majesteits wetten worden beschermd.

Hetwelke uwe onderdanen andermaal de vrijheid doet nemen, om voor uwe Majesteit hunne belangens door P. Marijs en J. W. Vijgenboom, mede in naam hunner godsdienstvrienden neder te leggen, in de stille hoop, dat uwe Majesteit eenmaal als beschermer der stille onnoselheid tegen de vervolgzucht U zult betoonen, en aan uwe ootmoedige onderdanen de onbelemmerde vrije uitoefening van godsdienst en geweten schenken, hetwelk de eenige keuse en belangens zijn van uwe Majesteits ootmoedige onderdanen,

Janneke van de Wege
Lena Spanjersberg
Elisabeta van den Broeke
P. de Pree
P. B. Ornee
H. Jongejan
Hermanis de Koeijer
Martinus Riemens
Daniel Dronkers
Daniel Riemens
Wilem Dieleman
Jan Reminsen

Pieter Marijs
J. Willem Vijgenboom
Pieter Cornelis Schuppens
J. Jansen
Johannis Voordijk
Cornelis de Koeijer
Sara Stouthamer
Jacomina Jurrij
Maria de Bloeij
Cornelia Brouwenaar
Catrina Hensdijk
× dit is het handteeken van
Maria Cornelia Riemens
(w.g.) Pieter C. Schuppens

Adriaan van Casand
Neeltie de Bruyne
Jan den Hamer
P. Balkenende
P. de Koeijer
Christiaan van de Wege
Abraham de Bruijne
Cornelis Riemens
× dit is het handteeken van Ebrina Pieternella Riemens, gezet in tegenwoordigheid van Pieter Marijs
Jan Penne
Johannes Klaassen Abszoon
× dat is het antmerk van Maria Mus, huijsvrouw van Johannes Klaassen Abszoon
C. Klaassen Janszoon
Jacobus Scheele

Josias de Koeijer
Sara de Bloeij
Janneke Ester van Dixhoorn
Janna Maria de Regt
Neeltje Berrevoets
Andries van Doeselaar
Pieternella van Wijk
Maria van de Wege
× dit is het handmerk van Willemina Bliek, gezet in tegenwoordigheid van P. de Pree

Pieter van Wijck de oude
× dat is het andmark van Jacomina van de Wege de uysvrouw van Pieter van Wijck

Jacob de Kraker

Axel den 10. Mei 1824.[1]

---

12. Missive van P. Marijs en J. W. Vijgeboom aan den Koning, 14 Mei 1824.

Staatssecr.
26 Nov. 1824 *no. 82.*

's Gravenhage, den 14. Mei 1824.

Aan Zijne Majesteit den Konink der Nederlanden.

Aan den Konink.

Sire,

Uwe Majesteits onderdanen, een dag na uwe ordiëntie aan uwe onderdanen verleend gearriveerd zijnde, *niet* op ditmaal in de gelegenheid zijnde, om in eige persoon onse en onzer godsdienstvrienden belangen ander maal in begeerte bij ootmoedige requeste te kennen te geven, — is oorzaak, dat wij zulks overgaven aan uwe Koninklijke Residentie, in hope en verwachtinge, dat uwe Koninklijke Majesteit aan uwe getrouwe onderdanen de zoo vurig begeerde en gesmeekte vrije openbare godsdienstoefeninge zult verleenen.

Blijven uwer Koninklijke Majesteits ootmoedige en getrouwe onderdanen

PIETER MARIJS en
J. WILLEM VIJGENBOOM[2]).

---

[1] Dit rekwest was nog vergezeld van een persoonlijke memorie van Vijgeboom. Dit breedsprakige, slecht gestelde stuk, waarin geen enkele nieuwe gedachte naar voren komt, is door ons achterwege gelaten. Het is te vinden Staatssecr. 26 Nov. 1824 no. 82.

[2] Vijgeboom onderteekent in de ons bekende stukken als „Vijgenboom". Het handschrift van dit en het vorige stuk is verder van Marijs.

13. Rapport van den Minister van Eeredienst (en den Minister van Justitie) aan den Koning, 6 (18) Aug. 1824.

Justitie.
18 Aug. 1824 *no. 58.*
(kopy)

Aan den Koning.

No. $\frac{14.}{58.}$ *'s Gravenhage* den $\frac{6.}{18.}$ Augustus 1824[1]).

Uwe Majesteit heeft bij apostille van den 18. Mei l.l. no. 108 aan de ondergeteekenden Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz. en Minister van Justitie, om consideratiën en advijs gerenvoyeerd het hiernevens teruggaande request van Pieter Marijs en J. Willem Vijgeboom, daarbij en in een daarbijgevoegd geschrift de belangen van hun en van eenige medeonderteekenaren ten opzigte hunner godsdienstige denkwijzen aan Uwe Majesteit andermaal voordragende, waarbij nog tot meerderen aandrang is gevoegd eene afzonderlijke memorie van genoemden J. W. Vijgeboom, alle welke stukken de strekking hebben, dat den adressanten mogt worden toegestaan, vrijheid om naar hunne beginselen op zichzelve openlijke godsdienstoefening te mogen houden.

Deze stukken zijn door ons in aandachtige overweging genomen, dan wij vinden daarin wel breede klagten over het afwijzen van hunne voorgaande verzoeken om vrijheid tot openbare eeredienst en kwijtschelding van straf en proceskosten, waarin zij zijn verwezen uit hoofde van het houden van verboden godsdienstoefening, maar geene gronden aangevoerd, die de redenen ontzenuwen, waarom die verzoeken kunnen zijn afgewezen.

Wij hebben bij de beoordeeling der stukken tevens in aandacht genomen, hetgene Uwe Majesteit is voorgedragen in het rapport van den eerstondergeteekenden op vermelde voorgaande verzoeken der requestranten, aan Uwe Majesteit uitgebragt den 20. Maart ll. no. 8, ten gevolge waarvan dezelve verzoeken door Hoogstdezelve zijn afgewezen.[2])

In voorschreven rapport is aangemerkt, dat de door de Grondwet aan elk gewaarborgde vrijheid van geweten zeer moet onderscheiden worden van het regt om onder bescherming van den Staat opentlijk den eeredienst uit te oefenen; dat dit laatste voorregt alleen als vanzelfs haar competerend kan worden ingeroepen door de godsdienstige gezindheden, welke bij de daarstelling der Grondwet in het Rijk bestonden en erkend waren, en dat geene andere openbare godsdienstoefening zonder nader verlof van Uwe Majesteit kan toegelaten worden; en dat alles wat omtrent der requestranten karakter, zeden en denkwijze bekend was, het verleenen van zoodanig verlof ten sterksten ontraden.

---

[1]) Dit rapport werd door den Minister van Eeredienst onderteekend op 6 Augustus no. 14, en vervolgens den Minister van Justitie toegezonden ter medeonderteekening, waaraan deze 18 Augustus no. 58 voldeed.

[2]) Zie het bedoelde rapport hierboven, no. 8.

In het bijzonder is de aanspraak der requestranten ongerijmd, daar zij, eenige weinige min beteekenende personen, uit hoofde van eenige begrippen waaraan zij waarde verkiezen te hechten opentlijk zich afzonderende van de door den Staat erkende Hervormde Kerk, willen beweren als Hervormden te moeten beschouwd worden, schoon zooveel nadeel, als in hun vermogen is, aan deze Kerk trachtende te veroorzaken.

Daarenboven is de geheele strekking van den geest dezer sectarissen ingerigt, om de thans tusschen de Hervormden en andere Protestanten bestaande en steeds toenemende broederlijke harmonie zooveel mogelijk te verstoren, en hunne begeerte om opentlijk ten voorschijn te treden schijnt vooral aangevuurd door de hoop van als dan in hun oogmerk om opnieuw twist en verdeeldheid te wekken te beter te zullen kunnen slagen.

Wij gelooven uit dien hoofde dat het belang van den Staat en van den Godsdienst allezins aanraadt, om het verzoek, in het hiernevens teruggaand request gedaan, te declineeren en te wijzen van de hand.

De Staatsraad, Directeur-Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz.
(get.) VAN PALLANDT VAN KEPPEL.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

14. Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning, 22 Nov. 1824.

Staatssecr.
26 Nov. 1824 *no 82.*

Aan den Koning.

No. 17. *'s Gravenhage*, den 22en November 1824.

Het behaagde aan Uwe Majesteit, om, bij appointement marginaal de dato 21 Augustus 1824 no. 69, aan de Commissie uit den Raad van State voor de zaken van de Hervormde Kerk enz., om consideratiën en advies, te renvoyeeren het rapport van den Minister van Justitie en den Staatsraad, Directeur Generaal voor de Hervormde Kerk enz., op den 18en Augustus bevorens no. 14/58 aan Uwe Majesteit uitgebragt op het rekwest van *Pieter Marijs* en *Jan Willem Vijgeboom*, als mede op eene nadere memorie, door denzelven J. W. Vijgeboom aan Uwe Majesteit aangeboden; strekkende deze stukken in substantie, om alsnog te erlangen: 1° teruggave van boeten en kosten, waarin de rekwestranten bij regterlijk gewijsden zijn gecondemneerd; en 2° om eene onbelemmerde vrije uitoefening van Godsdienst en geweten.

De voorn. Commissie, de eer zullende hebben aan Uwer Majesteits geëerbiedigden last te voldoen, kan al aanstonds de vrijheid nemen aan te merken, dat, dezelve uit de stukken ontwaar[1]) geworden zijnde, dat de verzoeken, bij die rekwest en memorie voorkomende, reeds een object van Uwer Majesteits deliberatiën zijn geweest, en dat dezelve, na hierover de consideratiën van den Staatsraad, Directeur Generaal voornoemd waren ingewonnen, zijn van de hand gewezen, en [1] er dus nieuwe gronden en argumenten door de rekwestranten moesten zijn gebezigd en aangevoerd, om met eenige hoop van beter succes eene meer gunstige dispositie te erlangen. Dan het is der Commissie voornoemd voorgekomen, dat deze rekwestranten, hoezeer op eene meer omslagtige wijze als bevorens, echter geen een nieuw argument hebben te berde gebragt, welke dit hun nader verzoek, zoo als dit is liggende, zoude kunnen wettigen. Wat toch het verzoek aangaat, om te hebben restitutie der boeten en kosten, waarin zij bij twee gewijsden, zoo in de eerste instantie, als nader in appel bij vonnis van de Regtbank van Eersten Aanleg, zitting houdende te Middelburg, de dato 27 Mey 1823, zijn verwezen, kan het wel niet aan eenige bedenking onderhevig zijn, dat hetzelve in alle opzigten is ongegrond en ongepast: dan de rekwestranten zelven zeggen, zich aan eene overtreding te hebben schuldig gemaakt, door vergaderingen te houden, bestaande in een grooter aantal leden, als welke bij de, volgens hun aveu [2]), bestaande Wet zoude zijn geöorloofd, en dus aan zichzelven in zooverre te wijten hebben, dat zij daardoor die boeten, die de bedoelde Wet op die overtreding stelt, hebben geïncurreerd, evenals zij zich niet over de verwijzing in de kosten kunnen bezwaren, daar zulks een noodwendig gevolg van hunne veroordeeling was, en bovendien, door een hooger beroep van een vonnis, waarmede zij niet zijn geoordeeld bezwaard te zijn, zelve de oorzaak van de verwijzing der kosten zijn geweest.

---

[1]) Ontwaar = gewaar.

Naar het inzien der voornoemde Commissie, kunnen er dus geene termen zijn, om Uwe Majesteit tot het nemen van eene meer gunstige dispositie te adviseren, maar vermeent dezelve veeleer, dat in dit verzoek zoude kunnen worden gedifficulteerd.

Aanbelangende het tweede verzoek der rekwestranten, zoo doet zich hetzelve, zooals dat is liggende, in geen gunstiger daglicht voor als het eerste; en de voornoemde Commissie vermeent zich dus in substantie te kunnen en te moeten vereenigen met de conclusie, welke in het voormeld rapport aan Uwe Majesteit door den Minister van Justitie en den Staatsraad, Directeur Generaal, is voorgedragen.

Uit alle de te dezen door de rekwestranten overgelegde stukken, memoriën en boeken, is het der Commissie uit den Raad van State voorgekomen, dat deze rekwestranten, zonder eenig gegrond bezwaar aan te voeren, hetwelk hunne afscheiding van de Hervormde Gemeente, waartoe zij behoord hebben, zoude kunnen wettigen, eene scheuring zouden kunnen veroorzaken, waardoor welligt die éëndragt, die thans alomme in dit Rijk in de Protestantsche Kerk bestaat, zoude kunnen gestoord worden, en mitsdien de reglementaire bepalingen, welke door Uwe Majesteit zijn daargesteld, en die tot dus verre gevolg hebben gehad,

---

1) Om de zinsconstructie worde „en" bij het lezen weggelaten.
2) Aveu = erkentenis.

minder krachtig zouden worden; waardoor al verder verwarring zoude kunnen ontstaan, die van de veruitzienste gevolgen zoude kunnen zijn. De Commissie uit den Raad van State erkent gaarne, dat de vrijheid van godsdienst en geweeten één der zuilen van den Staat uitmaakt, en door de Grondwet aan een ieder is gewaarborgd, edoch zoude vermeenen, dat men van dit heilzaam grondbeginsel, zooals van veele andere goede dingen, een zeer verkeerd gebruik zoude maken, door hetzelve te overdrijven en op alle gevallen zonder onderscheid te willen toepassen.

Daar evenwel de pogingen der rekwestranten, zooals het der Commissie uit den Raad van State voorkomt, meer aan dweepzucht dan aan boosheid zijn toe te schrijven, en het verzoek der rekwestranten bereids zoo lang geleden is ingediend, zonder dat deze zaak verder gevolg schijnt gehad te hebben, en er ook, zooals de Commissie meent vernomen te hebben, ter plaatze, waar de rekwestranten woonachtig zijn, inmiddels een ander Hervormd predikant is gekomen, die misschien door gematigdheid de gemoederen zal hebben weten tot bedaren te brengen [1]), — zoude de Commissie eerbiedig vermeenen, dat het genoegzaam zoude zijn, indien Uwe Majesteit eenvoudig geliefde te verklaren, dat er geen termen bestaan, om op der supplianten verzoek te attenderen, en hetzelve mitsdien wordt gehouden buiten dispositie. [2])

De Commissie voornoemd,

A. VAN GENNEP [3]).
FANNIUS SCHOLTEN [4]).
J. H. VAN LIJNDEN [5]).

---

[1]) Zie voor den nieuwen predikant N. Borsboom en zijn invloed de nos 22 en 23.

[2]) Aldus werd besloten [Staatssecr. 26 Nov. 1824 no. 82].

[3]) Mr A. van Gennep (1766—1846); sedert 1813 werkzaam bij de samenstelling van wetboeken; 1814—1826 lid van den Raad van State; 1837 en 1840 waarnemend Minister van Financiën; 1826—1846 lid van de Eerste Kamer (1838—1845 voorzitter); Minister van Staat; vertrouwd dienaar van Willem I, vooral in financieele zaken.

[4]) Jhr Mr C. A. Fannius Scholten (1767—1832); sedert 1813 president van den Raad der Domeinen; later tot zijn dood Staatsraad i. b. d.

[5]) Jhr J. H. van Lijnden van Lunenborg (1765—1854); na diverse andere functies 1815—1830 lid van den Raad van State; 1830—1848 lid van de Eerste Kamer.

15—23

Verschillende *bijzondere maatregelen* worden overwogen en gedeeltelijk toegepast, *om de beweging van Vijgeboom in het land van Axel te onderdrukken.*

Ten aanzien van vergaderingen boven het aantal van twintig personen (die overigens naderhand niet meer gehouden werden) wordt betoogd, dat zij desnoods ook met geweld kunnen worden uiteengedreven.

Met tegenzin moet de Minister van Justitie echter toegeven, dat de Strafwet bezwaarlijk op kleinere samenkomsten toegepast kan worden.

Zijn idee, om door provinciale verordeningen tegen de kerkverscheurders op te treden, schijnt evenmin uitvoerbaar te zijn geweest.

Al kan ook aan den wensch van de kerkvoogden der Hervormde gemeente van Axel, dat de ingeleverde verklaringen van afscheiding van geenerlei waarde geacht mogen worden, zoolang men zich bij geen andere erkende godsdienstige gezindheid heeft aangesloten, niet worden voldaan, er worden toch middelen gevonden om hen, die heengingen, terug te lokken. De voorziening door een extra toelage uit de staatskas, in dat gedeelte van het predikantstraktement, hetwelk anders door middel van een hoofdelijken omslag bijeengebracht moest worden, benevens de beroeping van een „braaf, verlicht en menschkundig" predikant, moeten hiertoe dienen.

In werkelijkheid schijnen deze middelen niet zonder succes toegepast te zijn.

15. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 16 Oct. 1823.

Justitie.
23 Oct. 1823 *no. 428.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 709. *'s Gravenhage,* den 16. October 1823.

Bij Uwer Excell. missive van den 8. dezer maand no. 129 werden mijne consideratiën en advies gevraagd nopens eene door den Heer Gouverneur der Provincie *Zeeland* aan Uwe Excell. gedane vrage, *hoe en op welken grond men ongeoorloofde godsdienstige oefeningen, gelijk te Axel onlangs gehouden zijn en welligt nog gehouden worden, zoude kunnen doen uiteengaan?* mitsgaders *of de bedoelde bijeenkomsten ook als strafbaar kunnen worden beschouwd, wanneer dezelve uit niet meer dan twintig personen bestaan?*

Omtrent het *eerste* gedeelte dier vrage moet ik aan Uwe Excell. remarqueren, dat bij art. 292, alinea 1, van het Lijfstraffelijk Wetboek stellig is bepaald: „dat alle verzameling van meer dan twintig personen, vallende in de termen van artikel 291, en welke zonder goedkeuring van het Gouvernement is bijeengekomen, zal worden *ontbonden*" — *sera dissoute* — waaruit volgt, dat alzulke bijeenkomsten desnoods met geweld kunnen worden uiteengedreven, en dat mitsdien alle tegenstand tegen zoodanige verjaging, op publiek gezag bevolen, als *rebellie* zoude moeten worden beschouwd en gestraft.

Wat echter de beantwoording van het *tweede* gedeelte der vraag van den Heer Gouverneur aanbelangt, hieromtrent moet ik aan Uwe Excellentie betuigen alsnog van gevoelen te zijn, dat eene vereeniging van minder dan 21 personen *qua talis,* volgens de bestaande wetgeving *niet* kan worden ontbonden of uiteengedreven; en dat ook, mijns inziens, art. 294 van het Lijfstraffelijk Wetboek alleen op eene zoodanige vergadering van meer dan 20 personen toepasselijk is, gelijk ik bereids, ter gelegenheid van eene te *Amsterdam* door eenige Israeliten gehoudene godsdienstige huiselijke oefening, bij mijne missive van den 15. October 1821 aan Uwe Excellentie in 't breede heb ontwikkeld, en waartoe ik thans kortheidshalve de vrijheid neme mij te refereren.

Wel is waar dat ik juist in diezelfde zaak aan de van mij verschillende opinie Uwer Excellentie gedefereerd heb, en tegen *Herschel Lehren,* als beticht van een godsdienstige vergadering van minder dan 21 personen zonder autorisatie van het Gouvernement te zijnen huize te hebben gehouden, de toepassing van art. 294

van het Lijfstraffelijk Wetboek in regten heb gevorderd; doch die poursuites hebben geen ander gevolg gehad, dan dat *Lehren* op den 27. December 1821 door de Correctionnele Regtbank te *Amsterdam* is vrijgesproken, op grond, dat niet was gebleken, dat er boven de 20 personen bij de godsdienstoefening te zijnen huize waren tegenwoordig geweest; terwijl hetzelve vonnis in appel op den 27. February 1822 door het Hooggeregtshof is geconfirmeerd geworden; van welken afloop dezer procedures ik ten zelfden dage aan Uwe Excell. heb verslag gedaan. [1])

Ik zie dan ook niet, dat tegen eene zoodanige vergadering van minder dan 21 personen, naar de tegenwoordige wetgeving, iets in regten kan worden ondernomen; tenzij alleen in zooverre het op zulk eene vergadering verhandelde daartoe *op zichzelve* aanleiding mogt geven, bij voorbeeld wanneer die bijeenkomsten mogten dienen tot het maken van plannen tot omverrewerping van het Gouvernement enz., hoedanige machinatiën steeds *op zichzelve* strafbaar zijn. Terwijl vergaderingen van niet boven de 20 personen, en waarin geene *op zichzelve strafbare* onderwerpen worden verhandeld, voor niet bijzonder gevaarlijk schijnen te kunnen worden gehouden, en uit dien hoofde de animadversie van den Wetgever niet tot zich getrokken hebben. Gelijk het ook — naar mijn oordeel — gemakkelijk vooruit te zien is, dat de oefeningen van Vijgeboom, wanneer die slechts uit 19 personen buiten hem bestaan, weldra vanzelve zullen te niet loopen.

Daar echter de te *Axel* zooveel geruchts gemaakt hebbende *Jan Willem Vijgeboom* bereids ter zake van het houden van ongeoorloofde godsdienstige oefeningen van meer dan twintig personen door de Regtbank te *Leeuwarden* op den 7. December 1822 [2]) en door die te *Goes* op den 27. February 1823, in geldboeten is veroordeeld, heb ik de Heeren Officieren bij die Regtbanken verzocht, om mij te willen opgeven, of die geldboeten met de proceskosten bereids zijn voldaan; — en zulks ten einde bij het defect dier voldoening het middel van gijzeling tegen den gecondemneerden te kunnen doen provoceeren.

De Procureur Generaal bij het Hooggerechtshof,
A. W. PHILIPSE.

---

[1]) Herschel Lehren (1784—1853); afstammeling van een oud Hoogduitsch Joodsch geslacht en een der meest vooraanstaande Joden te Amsterdam; streng orthodox; stichter der oudste nu nog bestaande organisatie tot het verleenen van hulp aan Palestijnsche gemeenten. Toen in een conflict, waarbij hij tot het houden van kleine afzonderlijke samenkomsten te zijnen huize overging, de rechterlijke vervolging op grond van art. 294 van het Wetboek van Strafrecht mislukt was, werden zijn conventikelen, op aandrang van de parnassijns der Joodsche gemeenten te Amsterdam, en na advies van de Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten, tegengegaan op grond van reglementaire aanwijzingen, volgens welke een vergadering van minstens tien Joden als een gemeente moest worden aangemerkt, welke zonder toestemming niet mocht worden opgericht.

Vele gegevens voor deze kwestie zijn in het Algemeen Rijksarchief te vinden. Zie ook H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken,* VIII. 3de stuk, blz. 311, 312.

[2]) Zie de nos 24—26.

16. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 17 Oct. 1823.

Justitie.
17 Oct. 1823 *no. 309.*

(minuut)

Aan den Heer Staatsraad, Directeur Generaal voor de Hervormde Kerk enz.

De Gouverneur der Provincie Zeeland heeft voor eenige dagen te mijner kennisse gebragt, dat de aan U. E. ongetwijfeld bekende *J. W. Vijgeboom,* welke reeds eenmaal ter zake van gehouden ongeoorloofde oefeningen door de Regtbanken van *Goes* en *Middelburg* is veroordeeld, wederom in die Provincie was aangekomen, en zich naar de stad Axel had begeven met voornemen om aldaar zijn verblijf te vestigen.

Thans heb ik ontvangen eenen naderen brief van opgemelden Gouverneur, houdende dat die persoon zich met zijn huisgezin werkelijk te *Axel* had gevestigd ten huize van den smitsbaas *Pieter de Pree,* en dat, hoezeer hij tot geene openbare ergernis aanleiding schijnt te geven, echter zedert zijne komst aldaar wederom acht personen uit *Axel* en vier uit elk der gemeenten *Neuzen* en *Zaamslag* zich van het bestaand Hervormd kerkgenootschap hebben afgezonderd, en zich schriftelijk hebben geadresseerd om uit het lidmaatboek geroieerd te worden.

In het onzekere of U. E. daarvan kennis moge dragen, heb ik gemeend dat het haar niet onaangenaam zou zijn daarvan, om het belang der zake, te worden onderrigt.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

17. Instructie van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Zeeland, 25 Oct. 1823.

Justitie.
25 Oct. 1823 *no. 428.*

(minuut)

Aan den Heer Gouverneur der Provincie Zeeland.

Ter beantwoording van Uw H.E.G. brief van den 1. dezer Reg. A. no. 4087, waarbij dezelve mijne bepaalde instructiën heeft gevraagd, hoe en op welken grond men zoodanige ongeoorloofde bijeenkomsten als door *Vijgeboom* zijn gehouden, kon doen uiteengaan, mitsgaders of de bedoelde bijeenkomsten ook dan als strafbaar te beschouwen zijn, wanneer dezelve uit niet meer dan twintig personen bestaan, heb ik de eer ter kennisse van Uw H.E.G. te brengen, dat voor zooverre het *eerste* gedeelte der vraag betreft, bij art. 292 van het Lijfstraffelijk Wetboek uitdrukkelijk is bepaald, dat alle verzameling van meer dan twintig personen vallende in de termen van art. 291 van hetzelve Wetboek, en welke zonder goedkeuring van het Gouvernement is bijeengekomen, zal worden *ontbonden* — *sera dissoute* —, waaruit volgt dat alzulke bijeenkomsten desnoods met geweld kunnen worden uiteengedreven, en dat mitsdien alle tegenstand tegen zoodanige verjaging, op publiek gezag bevolen, als *rebellie* zou moeten worden beschouwd en gestraft.

Ten opzigte der tweede vraag vinde ik mij meer verlegen: wel is waar dat art. 294 van hetzelve Wetboek bepaalt, dat ieder die zijn huis of kamer, hetzij geheel of gedeeltelijk ten gebruike afstaat voor de vereeniging van leden van een genootschap, al ware dezelve ook geautoriseerd, of tot het uitoefenen van eenen godsdienst, met eene boete zal worden gestraft; dan er is door den regter in het hoogste ressort in een ander geval begrepen, dat zulks alleen zag op bijeenkomsten van meer dan twintig personen, en het is buitendien twijfelachtig of *Vijgeboom* en zijne volgelingen wel als medepligtigen van dengenen, die zijn huis tot zoodanig gebruik leent, zouden te beschouwen zijn.

Ik zoude daarom van gevoelen zijn, dat, aangezien de volgelingen van *Vijgeboom,* welke zich van de kerk scheuren, niet behooren tot *de godsdienstige gezindheden in het koningrijk bestaande, aan welken bij art. 191 van de Grondwet bescherming wordt verleend,* en zoodanige scheuringen strijdig zijn met de *inwendige policie* uwer Provincie, waaromtrent door de Staten achtervolgens art. 146 der Grondwet de noodige reglementen en ordonnantiën, behoudens 's Konings goedkeuring, kunnen worden gemaakt, er, naar aanleiding van de Wet van den 6. Maart 1818 — Staatsblad no. 12 —, alleszins termen zijn zouden om tegen zoodanige zamenkomsten verordeningen in werking te brengen.[1])

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

---

[1]) Dit laatste vertoog is een terugslag op het schrijven van den Gouverneur van 9 Oct. 1823 Reg. A. 1e Afd. no. 4247, waarin deze de afscheiding van verscheidene personen gemeld had (vgl. no. 16), onder opmerking van het volgende:

„Ofschoon deze afzondering als eene ergerlijke zaak te beschouwen is, geloof ik niet, dat daartegen op zichzelf, zoolang zij niet op eene bij de wet strafbaar gestelde wijze wordt geprovoceerd, iets te doen is."

Daartegenover wijst de Minister nu op de Wet van 6 Maart 1818, waarin bepaald was: „Art. 2. Ten einde de noodige kracht en klem te geven aan de reglementen of ordonnantiën welke de Staten-Provinciaal overeenkomstig en op den voet van het 146ste artikel der Grondwet, onder Onze goedkeuring, in het belang der provinciën vermogen te maken, over zaken betreffende de inwendige policie (= bestuur) en oeconomie, ... zullen tegen de overtreding derzelve ... boeten of straffen mogen worden bedreigd, welke in evenredigheid staan met de mate van overtreding. Art. 3. De bovengemelde reglementen of ordonnantiën van de Staten Provinciaal zullen echter geene zwaardere straffe mogen bedreigen, dan die van eene geldboete ten hoogste van vijf en zeventig guldens, en van gevangenis voor den tijd van zeven dagen, het zij afzonderlijk, of wel beide de straffen te zamen genomen."

18. *Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Eeredienst, 13 Jan. 1824.*

Herv. Eered.
21 Jan. 1824 *la. D. geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken van den Hervormden Eeredienst te 's Gravenhage.

Confidentiëel.
K. no. 10. *Middelburg,* 13 January 1824.

De scheuring in de Hervormde gemeente te *Axel* zal zekerlijk reeds meermalen Uwe Excell. aandacht tot zich getrokken hebben, en Uwe Excell. zal ongetwijfeld met mij instemmen, dat het wenschelijk zoude zijn, indien een aannemelijk en afdoend middel konde worden aangewend om de zich afgescheiden hebbende leden terug te doen komen, immers om verdere afscheidingen voor te komen.

Over dit onderwerp menigmaal nadenkende, is het mij voorgekomen buiten twijfel te zijn, dat de bedoelde scheuring alleen aan de werking van den bekenden Vijgeboom is toe te schrijven, en dat zijne pogingen aanmerkelijk zijn bevorderd door de hooge belasting voor de behoeften van de eeredienst te Axel, zoodat de zich afscheidende leden daarbij mede een pecunieel belang hebben kunnen beoogen.

Indien nu deze opinie gegrond is, dan zouden de invloed van een zeer ervaren, met veel menschenkennis begaafd predikant, die daarbij door zijnen omgang, zijne openbare redenen en bijzondere gesprekken wist in te nemen en te overtuigen, alsmede eene aanmerkelijke vermindering, zoo al geene vernietiging, immers voor eenigen tijd, van den kerkelijken hoofdelijken omslag, mijns inziens de beste middelen aan de hand geven om den invloed van Vijgeboom tegen te gaan en te overwinnen.

Maar hoe is dit een en ander daar te stellen? Welk predikant van eenigen naam zal zich naar Axel, vooral in de tegenwoordige omstandigheden, willen begeven? en een min kundige of zelfs middelmatige zal, vrees ik, de zaak nog erger maken. Hoe zal men in de tweede plaats tot eene vermindering of vernietiging van den kerkelijken omslag komen?

Ik weet voor het een en ander niets uit te denken, dan eene buitengewone toelage van Gouvernementswege op eene zeer omzigtige en bedekte wijze, immers wat den predikant betreft, aan te wenden, in welk geval de een of ander voor dien moeyelijken taak geschikt, door Uwe Excell. aan te wijzen, zoude moeten beroepen worden; of dat beroep daartoe zoude kunnen worden geleid, ben ik bereid te beproeven, zonder echter, daar ik de kerkeraadsleden niet genoegzaam ken, hoop op de reussite te durven geven.

Ik neem de vrijheid deze consideratie aan Uwe Excell. beoordeeling te onderwerpen; ik had gemeend, daarmede te wachten, totdat ik in staat zoude zijn, Uwe Excell. mijne opinie mede te deelen omtrent het mij bij deszelfs missive van den 22. Dec. 1823 no. 4062/2013 toegezonden request der afgescheiden leden, speciaal strekkende om eene vrije uitoefening van hunnen Godsdienst te reclameren, maar onderrigt, dat de Heer *Wesselink*[1]) onlangs zijn afscheid heeft gepredikt, en van oordeel zijnde, dat, indien Uwe Excellentie mogt willen trachten om eenige influentie op de beroeping te doen uitoefenen, de handopening diende te worden opgehouden, heb ik gemeend mij te moeten haasten om Uwe Excell. over die zaak te schrijven, hetgeen dan ook de oorzaak is, dat ik weinig developpement aan mijne opinie heb gegeven; het aangevoerde zal echter, vleij ik mij, voldoende zijn om Uwe Excell. oordeel te bepalen over het meer of min aannemelijke dier opinie, welke ik uit hoofde van den aard der zaak gemeend heb eene confidentiële mededeeling te vereischen.

De Gouverneur van de Provincie Zeeland,
VAN DOORN.

---

19. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Zeeland, 21 Jan. 1824.

Herv. Eered.
21 Jan. 1824 *la. D. geheim.*

Aan den Heer Gouverneur der Provincie Zeeland.

(minuut) *'s Hage,* den 21. January 1824.

U HoogEdelGestrenges vertrouwelijken brief van den 13. dezer K. no. 10 heb ik met al den aandacht overwogen, welke het gewigt der zaak vordert; dezelve kwam ter regter tijd, daar den volgenden dag bij mij werd ingediend het verzoek om handopening voor de Hervormde gemeente van *Axel,* hetwelk door mij tengevolge van voormelden brief alsnu voorloopig is aangehouden geworden.

Met U H.E.gestr. geloof ik dat, wanneer het konde gelukken, een braaf, verlicht en menschkundig predikant in plaats van den vertrokken *Ds Wesseling* te verkrijgen, veel zoude gewonnen worden. Om dit doel te bereiken, zal ik gaarne mijne pogingen aanwenden, ten einde Zijne Majesteit tot het doen eener opoffering te bewegen, door het voorstel om de *f* 300.—, thans door de gemeente aan den predikant moetende voldaan worden, voor 's Lands rekening te nemen, en dus het geheele traktement van *f* 1200.— op den Lande over te brengen.

Ik noodige U H.E.gestr. uit, om te beproeven, of de kerkeraad van *Axel* — over wier zamenstelling en stemming de Heeren *Van*

---

[1]) H. Wesselink (1760—1827); 1784 predikant te Everdingen, 1788 te Prinseland en Dinteloord, 1791 te Kerkwerve, 1796 te Axel, 1824 te Cats, 1825 te Waarde. Marijs vertelt over zijn vertrel uit Axel *t. a. p.:* „Te Axel werd het den leeraar te eng; te Cats in Noordbeveland, eene klijne gemeente, den leeraar geroepen zijnde, ging hij den 4. January 1824 daarheen."

Deinse[1] en *Snouck Hurgronje*[2] zeker wel voldoende berigten zullen kunnen geven — door het verleenen van zoodanig vooruitzigt zou te bewegen zijn, zoodanigen leeraar te beroepen, als voor de tegenwoordige omstandigheden dier gemeente meest berekend kan geacht worden.

Mogte deze poging slagen, en ware U H.E.gestr. zoodanig predikant *niet* bekend, zal ik gaarne trachten dezelve op te sporen, bij het ontvangen van nadere omschrijving van het karakter, denk- en handelwijze, welke naar het inzien van U H.E.gestr. in denzelven zoude gevorderd worden.

Bij het eventueel gelukkig uitvallen uwer pogingen, zou welligt eene geschikte gelegenheid tot het doen van een voorstel ten dezen aan Zijne Majesteit geboren worden, bij het door mij *tot nog toe* uitgesteld rapport aan Hoogstdenzelven op het request van kerkvoogden van Axel. Dan daar U H.E.gestr. schijnt noodig te oordeelen, dat in het accorderen der bedoelde toelage *zeer omzigtig* worde te werk gegaan, zal ik ook deswegens verdere voorstellen inwachten.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de
zaken van den Hervormden Eeredienst,
(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

20. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 5 April 1824.

Herv. Eered.
5 April 1824 *no. 7.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Het heeft U. M. behaagd, bij apostille van den 16. October 1823 no. 119 in handen van de ondergeteekenden om consideratiën en advies te stellen het hiernevens aan Hoogstdezelve teruggaande request van Kerkvoogden der Hervormde gemeente van *Axel,* houdende verzoek, om te bepalen, dat de verklaring van iemand, om zich van de Hervormde gemeente af te scheiden, van geenerhande waarde zal worden geacht, voor en aleer zal gebleken zijn, dat hij zich bij een andere in dit koninkrijk erkende godsdienstige gezindheid heeft gevoegd.

Wij hebben op dat request geraadpleegd het Provinciaal College van Toezicht op de kerkelijke administratie der Hervormden in *Zeeland,* hetwelk heeft verklaard met leedwezen te moeten erkennen, dat de leer van den beruchten Vijgeboom in de tot dweepzucht genegene Hervormde gemeente van *Axel* veel nadeel aan dezelve toebrengt; doordien onderscheidene leden zich van die gemeente en alzoo van het Hervormd kerkgenootschap afscheiden en bij zijne volgelingen voegen, en onder deze waarschijnlijk velen alleen met oogmerk, om daardoor den hoofdelijken omslag te ontduiken.[1]

---

[1] A. van Deinse (1764—1829); 1787 predikant te Gapinge, 1789 te Oostkapelle, 1792 te Zutfen, 1797 te Middelburg; 1815 lid van de Consuleerende Commissie, sedert 1816 praeses van het Classikaal Bestuur van Middelburg, president van het Provinciaal Kerkbestuur van Zeeland en van 1816 tot 1825 lid van de Synode, 1820—1825 president.

[2] A. I. Snouck Hurgronje (1780—1849); 1804 theol. dr.; 1804 predikant te 's Gravenpolder, 1805 te Middelburg; scriba van het Provinciaal Kerkbestuur; 1844 emeritus.

Dan hoezeer dit waar moge wezen, zijn wij met hetzelve Provintiaal College tevens van meening, dat artikel 190 der Grondwet de volkomen vrijheid van godsdienstige *begrippen* aan elk waarborgt, weshalve het aan niemand kan worden belet zoodanige godsdienstige gezindheid, waarvan de instellingen en leerstelsels hem niet met zijne begrippen overeenkomstig toeschijnen, te verlaten, zelfs dan niet, wanneer hij zich bij geene andere kerk voegt en, onder het voorgeven van geweten, alleen handelt met het doel om daarmede geldelijk voordeel te behalen; vermits men toch bezwaarlijk met zekerheid kan bepalen, welke de ware drijfveer van iemands handelingen is.

Maar bovendien zijn wij ook met gemeld College van een gevoelen, dat het opentlijk nemen van maatregelen door het Gouvernement tegen Vijgeboom en zijne volgelingen, zoolang de openbare rust door hem niet wordt gestoord, ondoelmatig zou zijn; daar hiervan eene verkeerde uitwerking bij zijne aanhangeren zou zijn te wachten, als die welligt zich hierdoor als martelaren van hun geloof zouden aanmerken, hetgene den staat van zaken veeleer zoude verergeren dan verbeteren, terwijl het waarschijnlijk is, dat indien op de bewoners van de stad en hare ommestreken verstandig wordt gewerkt, zulks van meer gewenscht effect zal wezen. De eerstondergeteekende, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk, zal dan ook over dit punt, als hem bijzonder betreffende, bij voorkomende gelegenheid de vrijheid nemen U. M. een naderen voordragt te doen.

Om deze redenen zijn wij eerbiedig van oordeel, dat het voorschreven request noch kan, noch behoort te worden ingewilligd, maar dat U. M. den Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk zoude kunnen gelasten, den adressanten te kennen te geven, dat aan hun verzoek, zooals het is liggende, niet kan worden voldaan.[2]

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de
zaken van den Hervormden Eeredienst,

(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[1] Metterdaad speelde die hoofdelijke omslag wel een zekere rol, vgl. blz. 33, noot 1.

[2] Dit rapport werd op denzelfden datum naar den Minister van Binnenlandsche Zaken gezonden met verzoek om medeonderteekening, onder opmerking, dat er nu in de omstandigheden geen redenen meer liggen, om langer met afdoening te wachten. Blijkbaar acht de Minister van Eeredienst de afscheidingsbeweging over haar hoogtepunt heen, terwijl de afwijzende beslissing op het rekwest om vrijheid staat te wachten. Dus kan de afwijzing van het rekwest der kerkvoogden van Axel geen schadelijken invloed meer doen gelden, mede in verband met de alsnog te nemen geheime maatregelen; vgl. no. 18, 19 en 21.

Als de Minister van Binnenlandsche Zaken het rapport geteekend teruggezonden heeft [Herv. Eered. 1 Mei 1824 no. 17], en het bij den Koning is ingediend, volgt spoedig de machtiging om dienovereenkomstig te handelen [Herv. Eered. 8 Mei 1824 no. 2.].

21. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Zeeland, 24 Juli 1824.

Herv. Eered.
24 Juli 1824 *la. P. geheim.*

(minuut)

Aan den Heer Gouverneur, President van het Provinciaal Collegie van Toezicht op de kerkelijke administratie der Hervormden in Zeeland.

Vertrouwelijk. *'s Hage,* den 24. July 1824.

Ik heb de eer U H.E.gestr. bij deze afschrift te doen toekomen van Zijner Majesteits geheim besluit van den 20. dezer la. F. 6 ten behoeve der Hervormde gemeente van *Axel* op mijn voorstel genomen [1]; U H.E.gestr. tevens verzoekende dienovereenkomstig te handelen.

Het tijdstip van ingang der betaling van *f* 300.— 's jaars aan de predikant van *Axel* uit 's lands kas te voldoen, is daarbij op den eersten dezer loopende maand July bepaald; vermits was vooruit te zien, dat de beroepen predikant aldaar wel niet dan *na* dien datum zou kunnen in dienst treden, en dus ook de voldoening der voorschr. *f* 300.— althans niet eerder te pas kwam.

U H.E.gestr. zal wel de goedheid willen hebben, mij te onderrigten van het verrigte ter voldoening aan Zijne Majesteits last.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor
de zaken der Hervormde Eeredienst,
(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

22. Brief van Ds N. Borsboom te Axel aan den Gouverneur van Zeeland, 18 Dec. 1824.

Herv. Eered.
31 Dec. 1824 *no. 13.*

Aan Zijne Excell. den Heer Gouverneur van Zeeland.

Axel, den 18. December 1824.

Hoog Edel Gestrenge Heer!

Nu ruim drie maanden in mijne tegenwoordige gemeente geweest zijnde, ben ik eenigzints in staat gesteld en bevoegd geworden, om over den voormaligen en tegenwoordigen geest derzelve te kunnen oordeelen. Ik heb derhalve de eer, het volgende berigt UExcell. mede te deelen. Bij mijne komst te Axel vondt ik niet alleen over het algemeen de gemeente verwilderd en onverschillig, maar er heerschte eene volslagene ongodsdienstigheid. Mijn eerste bemoeying is geweest, om vertrouwen te winnen, dat mij spoediger dan ik zoude hebben durven verwachten is gelukt; een zoogenaamd huisbezoek zonder ouderling, heeft zeer veel goeds gewerkt: vooral bij dezulken, die wel niet tot de secte van Vijgenboom behoorde(n), maar toch ook in geene 2 à 3 jaren in de kerk waren geweest; — dat getal was niet gering. Bij gepaste gelegenheden wekte ik vooral de laatsten in den geest van onzen Heer en Heiland op, om zich niet langer te laten misleiden door menschen, die zigtbaar het doel haden eenen grooten naam te maken en verderfelijk zaad op den akker der Nederlandsche Hervormde kerk te zaaijen enz.

---

[1] Dit besluit hield de machtiging in, om, „ter verlichting der Hervormde gemeente te Axel", „de door dezelve aan haren leeraar voldaan wordende toelage van *f* 300.— voor 's lands rekening te brengen".

Mijne pogingen zijn dan ook, met Gods zegen, niet onvruchtbaar geweest; zoodat er thans eene goede en zachte gezindheid begint te heerschen. Men komt van lieverlede terug van die onaangename en harde denkbeelden omtrent onzen hemelschen Vader in Christus. Men laat de onbijbelsche gevoelens aangaande het Avondmaal en den Doop varen — er is reeds een kind der aanhangers van Vijgeboom door mij gedoopd. Maar bovenal, den openbaren godsdienst wordt vlijtig bezocht, er zijn op dezen oogenblik geene plaatsen in de kerk meer te huren of te bekomen. Ja UExcell. zal het naauwlijks kunnen gelooven, de man, die het eerste verzocht heeft, zijnen naam van het Hervormd ledematenboek uit te schrappen; de man die Nederland door eenen godsdienstoorlog wilde verscheuren, en de gemeente van Axel bijna heeft verwoest, ik bedoel *Pieter Marijs,* heeft zich verklaard voor de goede zaak!! komt nu getrouw sedert 3 weken te kerk. Zoo immer van iemand, kan ik van hem zeggen — deze zelfsvoldoening mag ik smaken —: Marijs heb ik van den dwaalweg af, en gebragt op den regten weg; tot mijne groote blijdschap mag ik hier nog bijvoegen: reeds zijn er hem gevolgd ! ! ! ¹)

Het kan UExcell. zeer zeker niet dan hoogstaangenaam zijn te vernemen, dat de Gemeente van Axel aanvankelijk tot vorige rust en bloei is wedergekeerd. UExcell. zal wel de verzekering willen aannemen, dat ik als leeraar van den Godsdienst niets zal onbeproefd laten om de nog verdwaalden te regt te brengen, en zoo de goede gedachten die UExcell. wel heeft gelieven van mij te vormen, meer en meer waardig te maken.

Het zij mij geoorloofd, hierbij te mogen voegen mijnen welmeenenden dank voor het veele goede, dat UExcell. en aan de gemeente van Axel en aan mij heeft gelieven te bewijzen.

Gods vaderlijke zegeningen ruste in de ruimste mate op UExcell. persoon, werkzaamheden en huis, tot in lengte van dagen!

Na mij in UExcell. hooge protectie verder aanbevolen te hebben!

Blijve ik met eerbied en gehoorzaamheid

Hoog Edel Gestrenge Heer!
U H.E.Gestr. onderdanigen Dienaar,
N. BORSBOOM ²).

---

¹) Marijs brak 8 November 1824 met Vijgeboom c. s.; daarna kreeg hij lust om weer naar zijn „gewone" kerk te gaan, omdat er een nieuwe leeraar gekomen was, over wiens persoon en werk met veel lof gesproken werd. Zondagmiddag 21 November ging hij voor het eerst weer naar de kerk. De volgende week vroeg hij Ds Borsboom weer als lidmaat te mogen worden aangenomen, wat zonder verdere procedure geschiedde; vgl. Marijs, *t. a. p.*

²) N. Borsboom (1776—1848); 1802 predikant te Serooskerke (Walch.), 5 Sept. 1824 te Axel; 1842 emeritus; overleden te Middelburg.

23. Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Eeredienst, 26 Dec. 1824.

Herv. Eered.
31 Dec. 1824 *no. 13.*

Aan Zijne Excellentie den Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken van den Hervormden Eeredienst.

K. no. 466. *Middelburg,* den 26. December 1824.

Toen ik de eer had met Uwe Excellentie bij mijne confidentiele missive van den 13e January ll. K. no. 10 in correspondentie te treden over de scheuring in de Hervormde Kerk te Axel, en over de middelen om de zich afgescheiden hebbende leden terug te brengen, immers om verdere afscheidingen voor te komen, beloofde ik mij van de aanwending dier middelen met den tijd wel eenigen goeden uitslag, maar ik heb nimmer daarvan zulke spoedige en afdoende resultaten durven verwachten, als dezelve nu reeds hebben opgeleverd.

Uwe Excellentie die zooveel belang in die zaak heeft gesteld, en mijne pogingen tot het teregtbrengen derzelve zoo krachtig heeft ondersteund, zal zich daarover gewis met mij verblijden, en met genoegen vernemen, dat, na successive onderhandsche informatiën wegens de goede uitwerking van de leiding van den nieuwen Predikant *Borsboom* en van de vermindering van den hoofdelijken omslag, ik op het laatst der vorige maand eene kennisgeving van de Regering van Axel ontvangen heb, houdende: dat er aanhangers van *Vijgeboom* waren, die zich van hem hadden afgescheiden en tot de bijwoning van den openbaren eeredienst waren teruggekomen, en onder deze *Pieter Marijs,* die voor het houden der bijeenkomsten onder de leiding van dien persoon voor de Regtbank te Goes en te Middelburg betrokken, door dezelve veroordeeld, na hem als het hoofd der secte kon worden aangemerkt; dat langzamerhand alle kerkelijke en godsdienstige geschillen een zeer gunstigen keer hadden genomen, en dat zij de gegronde hoop koesterden van eerlang den vrede en de eendragt in hunne plaats te zien herleven.

Deze daadzaken en uitzigten zijn mij onlangs nader bevestigd door eenen brief van gemelden Predikant, welke mij belangrijk genoeg is voorgekomen, om bij deze in te sluiten, en waaruit Uwe Excellentie, denk ik, mede zal opmaken, dat de keuze door onderhandschen invloed op denzelven bepaald, goed is uitgevallen.[1]

De Gouverneur van de Provincie Zeeland,
VAN DOORN.

---

[1] De brief van Ds Borsboom werd met deze begeleidende missive van den Gouverneur van Zeeland door den Minister ook onder de aandacht van den Koning gebracht, waarbij hij de verwachting uitsprak, dat Z. M. daarvan met welgevallen zou kennisnemen [Herv. Eered. 31 Dec. 1824 no. 13.].

24—28

Nog voordat de Zeeuwsche rechtbanken tegen Vijgeboom vonnis velden, werd hij wegens zijn in het najaar van 1822 in Friesland en speciaal te Leeuwarden gehouden oefeningen gerechtelijk vervolgd, gelijk in die dagen ook hier en daar elders tegen *geruchtmakende oefeningen en sectarische bewegingen* de strafwet toegepast werd, zonder dat dit tot bemoeiingen der Regeering aanleiding gaf [1]).

---

[1]) Door J. Th. de Visser, *Kerk en Staat,* A. W. Sijthoff, Leiden, deel III, blz. 264, wordt melding gemaakt van de veroordeeling van Hendrik van de Wall op 21 Sept. 1822 door de rechtbank te Arnhem, van Hendrik Loene op 14 Maart 1823 door die te Dordrecht en van Jan Schepping op 2 October 1823 door die te Zwolle. Het Algemeen Rijksarchief schijnt over deze gevallen geen nadere gegevens te bevatten.

24. Procesverbaal van den Officier van Justitie te Leeuwarden tegen Vijgeboom c. s., 27 Oct. 1822.

Herv. Eered.
6 Nov. 1822 *no. 3397.*

Op heden den zeven en twintigsten October des jaars een duizend acht honderd en twee en twintig, heb ik Officier van Justitie bij de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Leeuwarden, — geïnformeerd zijnde, dat ten huize van den koopman Feddema, wonende bij de Lange Pijp alhier, zeer vele menschen zamenvloeiden, en aldaar in het geheim godsdienstoefeningen door zekeren Johan Willem Vijgeboom werden gehouden — mij met mijnen substituut Adema derwaards begeven, ten einde te onderzoeken, in hoeverre de bij mij ingekomen informatiën naar waarheid waren opgegeven; bij welk onderzoek ons is gebleken, dat de voordeur van het huis van den koopman Feddema was gesloten. Wij verwijderden ons daarop van het huis, en bleven op eenen afstand staan, wanneer wij eenige oogenblikken later bemerkten, dat twee personen, welke ons voorkwamen boeren te zijn, aan voornoemd huis aanschelden, en ons toen weder naar het huis begevende, ontdekten wij, dat de deur door Feddema in persoon werd geopend, en beide die personen binnen werden gelaten; van welke gelegenheid wij dan ook gebruik maakten om binnenshuis te komen; dat wij toen aan voornoemden Feddema vragende, of er zich ook een persoon, Vijgeboom genaamd, bij hem aan huis bevond, deze vraag door hem met *Ja* werd beantwoord; dat hij, ons verzoekende in het voorkamertje te gaan, bij onze weigering, hierop herhaalde malen had aangedrongen, doch dat wij, wel vermoedende, dat hij daarmede inzigten had, en wij bij aanneming daarvan in ons oogmerk niet zouden slagen, dit stellig van de hand hebben gewezen, en ons, zonder met hem over de redenen van onze komst te spreken, door eenen gang naar eene achterkamer hebben begeven, en alstoen hebben bevonden, dat er in den gang en in de kamer eene groote schaar van menschen, zoo mannen als vrouwen, aanwezig was, welke alle, terwijl er door eenen persoon, die in eenen grooten stoel in hun midden voor eene tafel zat, een dweepachtig gebed werd gedaan, in eene biddende houding stonden of zaten; dat na het eindigen van dit gebed, hetwelk ongeveer een groot kwartiersuurs geduurd zal hebben, het hoofd van die vergadering aan de toehoorders bekend maakte, dat men, na het doen van dit plegtig gebed, tot het zingen van eenige verzen uit den vijf en twintigsten Psalm, welke hij opgaf, doch die wij niet hebben kunnen verstaan, zoude overgaan, waarop deze verzen door de toehoorders werden gezongen; dat wij, alstoen bemerkende, dat alhier ten huize zoodanige vergadering werd gehouden, als bij art. 291 van het Lijfstraffelijk Wetboek wordt verboden, voor en aleer verder te gaan, tot adsistentie twee der alhier gestationneerde geregtsdienaren hebben doen roepen, en ons na hunne aankomst in het voorkamertje begeven hebbende, den persoon van Feddema als bewooner van het huis voor ons hebben geroepen, en denzelven afgevraagd hebben, of hij ingevolge het bepaalde bij voornoemd artikel tot het houden van zoodanige geheime bijeenkomsten te zijnen huize door het Bestuur was geregtigd; dat wij hierop van hem een negatief antwoord hebbende ontvangen, ons weder naar de achterkamer hebben begeven, en bij onze komst bemerkten, dat alles stil, en ieder der aanwezigen, terwijl het hoofd der vergadering den Bijbel doorbladerde, in diep gepeins was verzonken; dat wij, ofschoon eerst willende wachten totdat men met de godsdienstoefening verder voortging, eindelijk, uit hoofde dat wij bemerkten, dat het hoofd dezer vergadering van onze komst was onderrigt, denzelven te kennen hebben gegeven, dat hij zijne oefening moest staken, en tevens, in conformiteit van art. 292 van het Lijfstraffelijk Wetboek, de aanwezig zijnde personen hebben gelast uit elkanderen te gaan, en het huis te verlaten; dat daarop het hoofd dier vergadering, naar onze qualiteiten hebbende gevraagd, en dezelve van ons hebbende vernomen, den voor zich hebbenden Bijbel digt had geslagen, en de menschen aldaar aanwezig had aangemaand, zich bedaard en verstandig te gedragen en aan de bestaande wetten onderdanig te zijn; dat de present zijnde personen, hoezeer in den beginne niet zeer genegen schijnende om te vertrekken, eindelijk op onze ernstige aanmaningen, na het hoofd van deze vergadering de handen te hebben gedrukt, en hem met zegenwenschen van allerlei aard te hebben overladen, langzamerhand het huis van den koopman Feddema hebben verlaten; hebbende wij vervolgens, nadat de kamer ruim was, ons bij het hoofd der vergadering begeven, van wien wij op onze aanvraag hebben vernomen, dat hij Johan Willem Vijgeboom genaamd, en te Rotterdam woonachtig was; na welke opgave, aangezien aldaar ten huize alles rustig was, wij deze plaats hebben verlaten, en van het voorgevallene ons verpligt hebben gevonden dit proces-verbaal op te maken.¹)

(get.) J. EEKMA.
ADEMA,
subst.

---

¹) Bij vonnis van 7 December 1822 werd J. W. Vijgeboom door de Rechtbank te Leeuwarden op grond van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafrecht veroordeeld tot een boete van *f* 90.—; en Dirk Lammerts de Jager, molenaar onder Betterwird, en Marten Feddema, koopman te Leeuwarden, op grond van art. 294 van dat Wetboek, ieder tot een boete van *f* 50.—, wegens het leenen van hun huizen tot de godsdienstoefeningen van Vijgeboom voor een aantal van meer dan twintig personen, respectievelijk op 21 en 28 October van dat jaar. De gezamenlijke kosten bedroegen *f* 11.45½ [R. A. in Friesland, Nw. recht. arch.].

Uit de vergelijking van den datum van het procesverbaal en dien uit het vonnis blijkt, dat er te Leeuwarden twee oefeningen zijn gehouden. Daarmede is ook verklaard de mededeeling van Vijgeboom in zijn *Korte beschrijving van de voornaamste lotgevallen van en door Johan Willem Vijgeboom*, Rotterdam, 1822, dat men hem na zijn oefening op 27 October den volgenden dag voor het tribunaal daagde, hem daar voor een oproermaker schold, maar geen straf oplegde. Blijkbaar liet men het eerst bij een scherpe waarschuwing. Toen echter Vijgeboom dien avond weer een oefening hield, werd hij deswege gerechtelijk vervolgd.

25. Bericht van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 29 Oct. 1822.

Herv. Eered.
6 Nov. 1822 *no. 3397.*

Aan Zijne Excellentie den Directeur Generaal voor de zaken van den Hervormden Eeredienst enz.

No. 1. *Leeuwarden,* den 29e October 1822.

Heden van den Officier van Justitie bij de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Leeuwarden, het nevensgaand kopy proces-verbaal ontvangen hebbende, heb ik het niet ongepast geacht, hetzelve ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, te meer omdat dit voorval nogal eenig opzien gebaard, en het moeite gekost heeft, de personen van *Feddema* en *Vijgeboom* voor onaangename bejegeningen van den kant van het gemeen te beveiligen. Intusschen kan ik Uwe Excellentie berigten, dat genoemde *Vijgeboom,* die ook reeds elders in deze Provincie en onder anderen in de nabijheid van Dokkum op den 21e van deze maand zijne zoogenaamde godsdienstige oefeningen heeft gehouden [1]) gisterenavond van hier zich heeft verwijderd, terwijl ik mij vleije, dat het onthaal hetwelke dezen dweepzieken en daardoor gevaarlijken mensch in deze stad is te beurt gevallen, hem niet zal aanmoedigen, zich spoedig weder hier te vertoonen. [2])

De Gouverneur van de Provincie Vriesland,
AEBINGA VAN HUMALDA. [3])

---

26. Antwoordschrijven van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Friesland, 6 Nov. 1822.

Herv. Eered.
6 Nov. 1822 *no. 3397.*

(minuut) *Aan den Heer Gouverneur van Vriesland.*

Ik heb de eer U H.Ed.gestr. bij dezen mijnen dank te betuigen voor de gegevene communicatie van de behandeling der zaak van het houden der zoogenaamde godsdienstige oefeningen door zekeren *Vijgeboom* ten huize van den koopman *Feddema,* terwijl het mij tot genoegen heeft gestrekt daarbij te vernemen dat het gevolg der waakzaamheid van den Heer Officier van Justitie daartegen is geweest, dat gemelde *Vijgeboom* zich heeft verwijderd, met het uitzicht van niet spoedig opnieuw te ondernemen om zich tot hoofd van eene godsdienstoefening op zijne wijze op te werpen en door de voortplanting van dweepzucht en wangevoelens de kerk en de maatschappij te benadeelen.

---

[1]) Tusschen zijn eerste komst te Axel en zijn vestiging aldaar, maakte Vijgeboom een tournee door de noordelijke provinciën, waarbij hij, behalve te Leeuwarden, o. a. ook oefende in Makkum, Groningen, Stroobos, Drogeham, Franeker en Harlingen, vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.*, blz. 32.

[2]) Hoe ruw het gepeupel optrad, blijkt wel uit het feit, dat bij vonnis van 9 December 1822 P. van Nus, F. W. Brands, R. B. Bolding, E. Struiving en S. Vermeulen veroordeeld werden tot gevangenisstraffen van acht dagen tot twee maanden, wegens „in den laten avond van 28 October 1822" gepleegde „resistentie tegen de te Leeuwarden gestationeerde geregtsdienaren in de uitoefening hunner functiën". F. W. Brands met name had „met geweld in het huis van Marten Feddema willen indringen" [R. A. in Friesland, Nw. recht. arch.].

[3]) I. Aebinga van Humalda (1754—1839); 1813—1826 Gouverneur van Friesland; daarna Staatsraad i. b. d.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de
zaken van den Hervormden Eeredienst enz.,
(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

27. Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Eeredienst, 27 Jan. 1824.

Herv. Eered.
30 Jan. 1824 *la. E. geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Staatsraad,
Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Vertrouwelijk. *Haarlem,* den 27. January 1824.
no. 4/3.

Er bestaat zedert eenige maanden binnen *Haarlem* eene kleine, doch steeds toenemende maatschappij van Christenen, welke zonder geestelijk hoofd, doch onder het bestuur van zekere Heer Rookmaker ¹), zich aan buitensporig mysticismus, bedenkelijke godsdienststellingen, en volkomen afscheiding van alle bekende geloofsleere overgeven.

Krankbezoekingen, predikatiën, bediening van het Avondmaal, worden door hun gehouden, ja ik heb eenigen grond om te vrezen, dat zij zich niet tot hunne aanhangelingen binnen deze stad bepalen, maar hunne pogingen tot proselitismus ook naar buiten uitstrekken.

Onder hunne stellingen behoord: de inspiratie, het vermogen om 's menschen stand na dit leven te bepalen, het absoluut menschelijk verderf, waardoor de toenadering tot 't Opperwezen volstrekt gesloten is, de vervalsching van den Christelijken Godsdienst, en meer anderen.

---

¹) D. W. Rookmaker, een Haarlemsch fabrikant, die een zijde- en linneweverij in de Zijlstraat bezat en in 1806 door aankoop eigenaar werd van eenige damast- en lijnwaadpakkerijen in de Schagchelstraat en de Frankenstraat. Hij was geboortig uit Arnhem, woonde later in Den Haag en huwde in 1793 te Bennebroek met Maria Vereeken (vgl. de ondertrouwacte van 3 Febr. 1793). Uit dit huwelijk zijn onderscheidene kinderen geboren. De bekende officier H. Rookmaker, vgl. Van der Aa, *Biogr. Wdb.*, in voce, was een zoon van zijn broer Izaak.

Hoe zeer ik nu over 't algemeen van oordeel ben, en met Montesquieu instemme, dat hoogmoed vaak de bron van ketterij is, en dat stilzwijgen en onopmerkzaamheid de beste geneesmiddelen der ketters zijn, gevoel ik egter, dat alles zijn grenzen heeft, en dat in een tijd waarin iedere dwaasheid maar al te veel hare begunstigers vindt, het publiek gezag althans die dwaasheden *zóó* leiden moet, dat zij voor het algemeen welzijn onschadelijk blijven.

Ik meen mij te herinneren, dat er misschien uit de Fransche wetten bepalingen zijn omtrent kerkelijke reuniën van zeker getal personen, ik meen zelfs, dat in *Noordholland,* bij gelegenheid van eene vreemde vereeniging van Joden te Naarden, van zoodanige prohibitie is gevraagd, en waarvan alle de stukken onder UHEGestr. berusten; [1]) ik weet door de publieke dagbladen, dat eene soortgelijke grilligheid, ik meen te *Leeuwarden* voor een paar jaren, ernstig is gestuit, en hoezeer er nog wel geene genoegzame noodzakelijkheid bestaat, om hier autoritatief tusschen beiden te komen, zoude UHEGestr. mij echter zeer verplichten, om mij wel te willen bekendmaken met de verordeningen, die ten deze bestaan en in geval van onverhoopte noodzakelijkheid tot rigtsnoer zouden kunnen strekken. Die kennis en eene onderhandsche bekendmaking dier verordeningen aan het Hoofd dier separatisten zoude welligt het kwaad beteugelen, en althans de noodzakelijkheid van strengere maatregelen voorkomen.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,

VAN TETS VAN GOUDRIAAN. [2])

---

28. Antwoordschrijven van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland, 30 Jan. 1824.

Herv. Eered.

30 Jan. 1824. *la. E. geheim.*

(minuut) *Aan den Heer Gouverneur van Noord Holland.*

Vertrouwelijk. *'s Hage* den 30. January 1824.

Met leedwezen zag ik uit UHEGestr. vertrouwelijken brief van den 27. dezer no. 4/3, dat de geest van dweepzucht en separatisme, welke in eenige onzer provinciën, evenals in verscheidene vreemde staten, zich op eene meer of min in het oog loopende wijze vertoont, ook de rust dreigt te storen der belangrijke gemeente van *Haarlem.*

Zoo verklaard voorstander ik ben van de door onze Grondwet verzekerde volkomen vrijheid van geweten, zoo overtuigd ben ik echter tevens, dat diergelijke sectarissen in het oog moeten gehouden en gestuit worden, wanneer zij ondernemen zich uit te breiden en opentlijk te vertoonen, door het houden van godsdienstige bijeenkomsten; waartoe alleen de in deze landen bestaande en door het Gouvernement erkende kerkgenootschappen bevoegd zijn. In *Gelderland, Vriesland, Zuidholland* en *Zeeland* zouden deze lieden waarschijnlijk reeds voor godsdienst en maatschappij meer bedenkelijke voortgangen gemaakt hebben, zoo de bevoegde magt daartegen niet waakzaam ware geweest, op grond der bepalingen van het thans nog vigerend Wetboek van Strafregt.

---

[1]) Een onderzoek inzake deze vereeniging van Joden te Naarden heeft niets opgeleverd.

[2]) Mr A. W. N. van Tets van Goudriaan (1771—1837); 1813 Commissaris Generaal van het Departement Monden van de Maas; 1814 Gouverneur van Noordholland; 1828 tot aan zijn dood Minister van Financiën.

Ter inlichting van UHEGestr. kan ik in het bijzonder, daar de zake van Leeuwarden UHEGestr. bekend schijnt te zijn, omtrent de laatste handeling, welke ten deze plaats had, en het meest gerucht heeft gemaakt, het navolgende melden.

Te *Axel*, eene plaats door de stijle begrippen van vele leden der Hervormde gemeente aldaar berucht, had de zoogenaamde Vijgeboom eenige proselyten gemaakt, vermeerderd door andere personen, die gaarne een voorwendzel hadden, om zich van de ingevoerde hoofdelijke omslag te ontslaan.

Weldra hield hij zijne zoogenaamde oefeningen bijna opentlijk, dan, de Correctionele Regtbank te *Goes* heeft den 27. February van het afgelopene jaar in eene boete van *f* 25.— en de kosten veroordeeld eenige personen, die hunne huizen hadden geleend tot deze ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten; en dit vonnis is door de Regtbank te Middelburg in appel bevestigd. Deze uitspraken zijn gegrond geweest op artikel 294, in verband beschouwd met de artikelen 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt.¹) Aan een der veroordeelden is nogtans sedert door Zijne Majesteit toegestaan deszelfs verzoek om gratie en abolitie, en zulks overeenkomstig het advies zoo van den Heer Minister van Justitie en de Commissie uit het Hooggerechtshof als van mij; uit hoofde van de gunstige getuigenissen omtrent den requestrant, en de bekomene verzekering, dat eene onwillekeurige dwaling bij hem had plaats gegrepen.

In weerwil der woelingen van dezen dwependen aanhang te *Axel*, welke door verscheidene omstandigheden begunstigd worden, heeft men, zooveel ik weet, zoodanige bijeenkomsten aldaar zedert niet meer durven houden, en is althans de voortgang van het kwaad gestuit geworden. De door deze lieden vervolgens, zelfs aan de Tweede Kamer der Staten Generaal, ingezonden klaagschriften²) strekken dan ook ten bewijze dat de genomen maatregelen ter hunner teleurstelling strekken.

UHEGestr. mijnen dank betuigende voor de gedane mededeeling, verzoek ik haar, mij wel te willen *au courant* houden van eene zaak, in welker behandeling ik, uit hoofde van derzelver betrekking op andere van dergelijken aard, veel belang stel.³)

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de
zaken der Hervormde Kerk enz.

(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

¹) Ook rechtstreeks gegrond op art. 291 en 292, wat de veroordeeling van Vijgeboom zelf betreft.

²) Vgl. P. J. Meertens, *t. a. p.*, blz. 37, 38.

³) Het Algemeen Rijksarchief schijnt ter zake geen nadere gegevens te bevatten. Zie echter een tweetal stukken, aanwezig in het Gem.-arch. te Haarlem, welke opgenomen zijn in de Bijlagen I en II.

29—47

De Regeering slaat de verspreiding van de „onrust en verdeeldheid stokende” geschriften van *Da Costa, Capadose* en andere voormannen van het Reveil met toenemende bezorgdheid gade, en zint tevergeefs op maatregelen tegen hen, die hun werk maken van „het zaaien van verdeeldheid en wantrouwen onder de Nederlandsche Protestanten”, welke „thans meer dan ooit tot verbroedering geneigd en gedrongen” zijn.

Na de verschijning in 1827 van het anonyme *Adres aan al mijne Hervormde geloofsgenooten,* waarvan bij politieonderzoek *Ds D. Molenaar* van 's Gravenhage de schrijver blijkt te zijn, wordt de geheele regeeringsmachine in werking gesteld, om strafmaatregelen te overwegen. Hoewel onderscheidene wegen worden voorgesteld, met name het renvooi der zaak aan den kerkelijken en (of) aan den burgerlijken rechter, blijft het tenslotte bij *een Koninklijk Besluit van afkeuring,* waarvan door het Departement van Hervormden Eeredienst aan alle kerkeraden wordt kennisgegeven.

29. Rapport van den Minister van Onderwijs enz. aan den Koning, 24 Aug. 1823.

Staatssecr.
27 Aug. 1823 *no. 18.*

Aan den Koning.

no. 649. *Brussel,* den 24. Augustus 1823.

De Heer I. da Costa te Amsterdam, van wien Uwe Majesteit vroeger een paar deelen *poezij* aannam, biedt Hoogstdenzelven thans, bij den hiernevens teruggaanden brief, een werkje in *prosa* aan, ten titel voerende: *Bezwaren tegen den geest der eeuw.* 1)

Wat men deze ongelukkige eeuw ook ten laste moge legge(n), een voorregt verschaft zij onbetwistbaar: een iegelijk kan, zonder dat hem iets kwaads wedervare en integendeel onder bescherming der wetten zijne bezwaren, welke die ook zijn mogen, uitspreken en nederschrijven niet alleen, maar ook algemeen bekend maken en aan de geheele wereld, zooals men zegt, vertellen en voordragen. Verre zij het dus van mij om kwalijk te nemen, dat de Heer *Da Costa* zich van zijn gemoedelijk bezwaar ontlast heeft. Hem zelven zal zulks waarschijnelijk veel goed hebben gedaan en de negentiende eeuw kan het even weinig deeren als de geregelde ontwikkeling der menschelijke beschaving en kennis. Beter ware het misschien geweest, dat hij zijn werk den titel van *veroordeeling der eeuw* gegeven had; want hij bepaalt zich niet tot klagen over deze en gene punten, hij keurt alles af zonder uitzondering of onderscheid, en deze afkeuring geldt niet alleen den geest maar alle instellingen en verordeningen. Dit ondertusschen zal genoegzaam door de gewone letterkundige kritiek onderzocht en bestreden worden. De schrijver heeft van zijne recensenten eene verdediging van het *lager onderwijs* 2), van den toestand der *wetenschappen* 3), van

---

1) Dit geschrift van Mr I. da Costa (1798—1860) verscheen 7 Aug. 1823 te Leiden en behelsde een felle aanklacht tegen alles, waarop de nieuwe tijd toen prijs stelde; het bracht dan ook een storm van verontwaardiging teweeg; vgl. de uitgave van J. C. Rullmann, Amsterdam, 1923, en M. E. Kluit, *Het Reveil in Nederland,* Amsterdam, 1936, blz. 85—95.

2) In hoofdstuk IX worden twee groote gebreken van het lager onderwijs genoemd: „het onmatige, onbehoorlijke en onredelijke prikkelen van de eer-, glorie- en ijverzucht van onnoozele kinderen" en „de menigvuldigheid van of onnutte of onvolmaakte kennissen, waarmede men de vermogens der kinderen overstelpt, verdooft en onvruchtbaar maakt."

3) Dit thema wordt behandeld in hoofdstuk V: „Wat wetenschap heeft men niet trachten te misbruiken in deze eeuw tot een wapen ter bestrijding van Gods Openbaring, Zijne geboden, Zijn bestaan?"

dien der *schoone kunsten*[1] te wachten, bij welke zijne eenzijdige en overdrevene magtspreuken tot hare eigentlijke waarde zullen worden teruggebracht. Veelligt ook bemoeyelijkt men den lofredenaar van al het oude met een verzoek om specifieke opgave van den tijd in welken hij bij voorkeur had willen leven en of het bij de Germaansche ruwheid of bij de eeuwen der feodaliteit of bij het tijdperk van de religieoorlogen en van de werkzaamheid der geloofs-inquisiteuren is, dat de negentiende eeuw zoo verre achter liggen moet.

Doch dit rapport beperkende tot het oogpunt waaruit een boek beoordeeld worden moet, dat aan Uwe Majesteit is aangeboden, zal ik vragen, wat men van de bescheidenheid van een auteur te denken hebbe, die Hoogstdenzelven vergt zulke uitvallen te lezen als hij zich op pag. 85 tegen de maatschappij van *algemeene weldadigheid*[2], op pag. 27 omtrent de *afschaffing van de slavernij der negers*[3], op pag. 42 tegen alle *constitutionele regeringsvormen*[4] veroorlooft? Veel erger evenwel is hetgene Uwe Majesteit op pag. 58 en 59 aantreffen zal omtrent den aard van onze Grondwet, in welke de Heer *Da Costa* slechts een van den Souverein uitgegaan Reglement van regering ziet, en omtrent 's Konings ongehoudenheid aan den eed op die Grondwet gedaan, zoodra derzelver intrekking, hetzij geheel of ten deele, naar zijn eigen oordeel gevorderd wordt.[5]

---

[1] Hierover gaat het in hoofdstuk IV: „Men heeft den Geest van God... van alles uitgesloten, overal verbannen"... „Men dichtte, men schilderde, men bouwde in de vroegere dagen uit geloof en om te loven, in de onze uit weelde en om naam te maken."

[2] „Voor vijftig of zestig stuivers 's jaars kan ieder, die maar wil, een weldadig en verlicht menschenvriend heeten... De tijd is niet ver af waarop het blijken zal, wat het menschdom gewonnen heeft met al die opgeworpene verbeteraars — die men in vroeger tijd naar een verbeter- of gekkenhuis had verwezen — en ijveraars voor het *algemeen*, voor *algemeen* welzijn, voor *algemeene* weldadigheid, enz. waardoor in de daad de waarachtige liefde tot den evennaasten in zijn *bijzonder* verloren en verloochend wordt."

[3] „Ik houde het daarvoor, dat de afschaffing van de slavernij der Negers almede behoort tot die hersenschimmige menschlijke wijsheid, die de Almacht wil vooruitloopen, en niets uit zal richten ten goede, maar veeleer eindeloos veel ten kwade. Zoo immers laat het zich tot nog toe aanzien, hoe weinig men dan ook in de daad met het ontwerp gevorderd is."

[4] „In onze tijden is het eene — bij verdrag — aangenomene waarheid, dat de maatschappij haren oorsprong heeft in een verdrag. Want de oorspronklijke staat des menschen is, volgens deze theoristen, die afgrijsselijke natuurstaat geweest... Uit dezen natuurstaat zouden zich de menschen bij verdrag tot eene geregelde maatschappij — naar de verschillende keuze der verdragende partijen in den vorm van eene monarchy, aristocratie of democratie — vereenigd hebben... Wat verblindheid is deze!"

[5] „Eerbiedigen en beminnen wij onzen Vorst, niet alsof zijn macht van ons, maar omdat zij van den hemel is! Aan de Constitutie, die hij ons heeft gegeven, zijn wij, als aan een van den Souverein uitgegaan Reglement van regering, gehoorzaamheid verschuldigd. Doch wachten wij ons haar te beschouwen als een verdrag, dat beide partijen verbindt en wederzijds aan elkander verantwoordlijk maakt. Dit ware

Ik onthoude mij van het onderzoek, of zoodanige beginselen straffeloos kunnen worden voorgedragen en gepredikt. Maar dit komt mij volkomen zeker voor, dat Uwe Majesteit ten zorgvuldigste al hetgene behoort te vermijden, wat de kwaadwilligheid als eene goedkeuring derzelve van de zijde van het hoogste gezag zoude kunnen uitleggen, en ik achte mij dus verpligt aan te raden, dat Uwe Majesteit het onderhavige werk door den Gouverneur van *Noordholland* of door Burgemeesteren der Hoofdstad aan den auteur terug doe geven onder mededeeling van de redenen om welke zijne hulde in dezen Hoogstdenzelven ongevallig is geweest. ¹)

De Minister voor het publieke Onderwijs,
de nationale Nijverheid en de Koloniën,
A. R. FALCK. ²)

---

30. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 1 Mei 1824.

Herv. Eered.
1. Mei 1824 *no. 1.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Mr *I. da Costa* goedgevonden hebbende U. M. een exemplaar aan te bieden van een dezer dagen door hem uitgegeven boekje, getiteld *de Sadduceen* ³), heeft Hoogstdezelve daarop bij marginale dispositie van den 27. April no. 73 mijne consideratiën en advies gevraagd.

Na lezing van dit werkje is mij gebleken, dat hetzelve volkomen

---

eene oorlogsverklaring tegen den God, van wien alléén alle Machten zijn! ... De Koning is aan den eed, door hem op de Constitutie gedaan, niet gehouden, zoodra hij oordeelt — en over dit oordeel is hij voor zijn geweten alleen aansprakelijk — dat de intrekking derzelve, het zij geheel of ten deele, gevorderd wordt ter handhaving van zijn gezag als Vader, van zijne waardigheid als Vorst, van zijne verplichting als Stedehouder Gods ... en van zijne betrekking als Christen Koning, die de Hervormde Geloofsbelijdenis, gelijk zijne Voorzaten, geroepen is aan te kleven en te beschermen!"

¹) De zaak werd buiten dispositie gelaten.
Deze brief is opgenomen in *Ambtsbrieven van A. R. Falck*, 's Gravenhage, 1878, blz. 66—68.

²) A. R. Falck (1777—1843); 1802 legatie-secretaris te Madrid; 1806 afdeelingschef aan het Departement van Buitenlandsche zaken en daarna secretaris-generaal van het Ministerie van Marine en Koloniën; 1810 advocaat te Amsterdam, waar hij een belangrijke rol speelde bij de Restauratie; 1813 Secretaris van Staat; 1818 Minister van Onderwijs, Nijverheid en Koloniën; 1824 ambassadeur te Londen; 1832 ambteloos; 1839 gezant te Brussel.

³) In zijn *De Sadducëen*, Leijden, 1824, ontstaan uit zijn voordrachten te Amsterdam, handelt Da Costa over de Sadducëen in het Joodsche land, over het Sadduceïsme der hedendaagsche Neologie, en over het Sadduceïsme onder de Arminianen der zeventiende eeuw; tegen dit geschrift trad alleen Mr S. Wiselius Izn in het krijt met zijn *De Sadducëen van Mr I. da Costa getoetst aan redelijkheid, geschiedenis en Bijbel;* vgl. M. E. Kluit, *t. a. p.*, blz. 104, 105.

in den geest is van de veelvuldige schriften door Mr *W. Bilderdijk*[1]) en zijne leerlingen *Da Costa, Capadose*[2]) en anderen sedert eenigen tijd verspreid.

Het is bekend, dat deze school zich kenschetst, in het *godsdienstige* door eene stijle verkleefdheid aan verouderde begrippen, zeer overeenkomstig met die van den beruchten oefenaar *Vijgeboom*, in het *staatkundige* door het opentlijk prediken van het stelsel der willekeurige magt, en van de denkbeelden der Middeleeuwen, en in het *wijsgeerige* door de poging, om naar deze vermengde theologisch-politieke begrippen ook eene soort van philosophie te vormen; voorts in het algemeen door eene strenge veroordeeling van alles, hetzij dan goed hetzij kwaad, wat sedert de laatste helft der achttiende eeuw is uitgevonden, ingevoerd of aangenomen, en door eene omschepping der geschiedenis, vooral de vaderlandsche, naar het geheele stelsel.

Treurig is het zeker, derwijze talenten verspild te zien, van welke de maatschappij en de letteren de beste vruchten hadden mogen verwachten; en zoo er een goede grond kon aangevoerd worden tegen het handhaven der vrijheid van drukpers, waartegen deze schrijvers ook bijzonder te velde trekken, men die juist zou mogen ontleenen uit het misbruik, hetwelk zij zelve maken van deze door onze grondwet gewaarborgde vrijheid.

Het is toch niet alleen het ongerijmde en verkeerde hunner stellingen, hetwelk afkeuring verdient, maar vooral die hatelijke en bittere toon, waarop hunne schriften gestemd zijn, die schampere verachting van de beste en weldadigste, ook door U. M. aangemoedigde en beschermde instellingen, en die onmiskenbare zucht tot het bekladden van groote mannen van vroegeren en lateren tijd.

Gelukkig dat de goede geest des Nederlandschen volks en deszelfs getrouwe verkleefdheid, zoo aan U. M. en Hoogstdeszelfs huis, als aan eene redelijke en grondwettige vrijheid, den besten waarborg schenken voor rust en orde; anderzins zouden de zoo aanhoudend aangewende pogingen dezer lieden de door den loop der omstandigheden en U. M. wijs beleid vernietigde oude partijschappen andermaal kunnen opwekken. Gelukkig ook dat tot nog toe geen godsdienstleeraar van eenigen naam of invloed zich aan hunne zijde heeft gevoegd, anders zoude men reden hebben te vreezen voor hernieuwing van vergetene godgeleerde twisten, en alle derzelver noodlottige gevolgen; welke vooral thans verderfelijk zouden zijn voor de Protestantsche kerk dezer landen, die zoozeer eendragt behoeft, om kracht te behouden.

Gelijk ik boven aanmerkte, het onderhavige geschrift van Mr I. da Costa is gelijksoortig aan andere voortbrengsels der school,

---

1) Mr W. Bilderdijk (1756—1831) schreef in dezen tijd: *Ter uitvaart van... Nicolaas Schotsman...* (gedicht), Leijden, 1822; *Aan de Roomsch-Katholijken dezer dagen, door een Protestant*, Leijden, 1823; *De bezwaren tegen den geest der eeuw van Mr I. da Costa toegelicht*, Leyden, 1823.

2) Van Dr A. Capadose (1795—1874) zijn uit deze jaren bekend: *Bestrijding der Vaccine of de Vaccine aan de beginselen der godsdienst, der rede en der ware geneeskunde getoetst*, Amsterdam, 1823; *Bijdrage tot de bestrijding der Vaccine;* Amsterdam, 1823; *Nieuwe bijdrage tot de bestrijding der Vaccine...*, Amsterdam, 1824.

waartoe hij behoort, eenigszins gewijzigd naar de begrippen door hem uit zijn voormalig Joodsch genootschap medegebragt.

Men vindt in hetzelve vooraf de Sadducëen onder de oude Joden geschetst, op zoodanige wijze als de schrijver best konde dienen in zijn plan, om in de tweede afdeeling hen aan te tasten, die in onzen tijd in godsdienstige of politieke meeningen van hem verschillen: op eene zonderlinge wijze de Fransche Voltairianen, Engelsche Deisten en Duitsche Neologen vermengende met verstandige ophelderaars en bevorderaars van het evangelische Christendom, behandelt hij allen op gelijken voet; terwijl hij wijders de derde afdeeling besteedt, om het kerkgenootschap der Remonstranten bijzonder aan te tasten, en deszelfs leeraars als Sadducëen en ongeloovigen ten toon te stellen. Naar gewoonte is voorts in de eene en andere afdeeling theologie en politiek dooreengemengd, en alles gestemd, om oude wonden open te rijten, en nieuwe bitterheid te verwekken.

Dan schoon de toezending van zoodanig stuk aan U. M. eene scherpe en afkeurende dispositie zoude verdienen, oordeele ik Hoogstdenzelven zulks niet te mogen voorstellen. Het komt mij voor, dat eene eenvoudige terugzending van het boekje aan den schrijver hem ten voldoenden blijke zal verstrekken van het verkeerde der veronderstelling, welke hij in zijnen brief durft uitdrukken: *„dat hetzelve U. M. welgevallig zoude zijn".* [1])

(De Directeur Generaal voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

31. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 23 Sept. 1825.

Justitie.
28 Sept. 1825 *no. 296 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 553. *'s Gravenhage,* den 23. September 1825.

In het gewoon wekelijksch verslag van den Heer Directeur van Policie te *Amsterdam* [2]) komt onder de rubriek *Publieke geest* het navolgende voor:

„De schismatieke geest, welke zich sedert drie jaren in de Gereformeerde Gemeente heeft begonnen te openbaren, wint hier meer en meer veld, vooral bij den minderen burgerstand en de smalle gemeente.

---

[1]) De Koning liet de zaak buiten dispositie.

[2]) Mr S. Wiselius Izn (1769—1845); vurig patriot, maar daarna ook warm voorstander van de Restauratie; 1813—1840 Directeur van Politie te Amsterdam; ook bekend als dichter; door Bilderdijk c.s. lang als vriend beschouwd, openbaarde hij zich in de bestrijding van Da Costa's *De Sadducëen* als een scherp tegenstander.

De hoofden en leiders dier kabaal ontmaskeren zich meer en meer als geaffilieerden der Jesuiten: ook zij leeren, dat de Staat in de Kerk is, en dat de wereldlijke Magt geen gezag hoegenaamd heeft in kerkelijke zaken en aangelegenheden, ontzeggende voorts alle wettigheid aan tegenwoordige synoden en synodale, provinciale en andere kerkbesturen, vermits die niet uit eene vrije onafhankelijke kerk oorspronkelijk, maar op koninklijke besluiten gegrond zijn. Er is ook onder de lieden van dien stempel in de noordelijke gewesten des Rijks eene geregelde verstandhouding, niet blootelijk bij brieven, maar ook door middel van zendelingen, waarvan — om bij deze ommestreken te blijven — de uitwerkselen zigtbaar zijn, vooral in *het Gooi,* nog meer bepaald te *Huizen,* welke plaats het brandpunt is, en alreeds den naam draagt van *de Kapel,* zooals in het begin der zeventiende eeuw de stad *Enkhuizen* genoemd werd. Zouden dan deze scheurmakers en onruststichters niet, evenzoozeer als de wederstrevige Pausgezinden, de ernstige aandacht van het Gouvernement verdienen?"

Ofschoon ik voor mij vooralsnog minder hecht aan het voorsz. berigt, waarvan het onderwerp door den inzender welligt te donker wordt ingezien, acht ik het niettemin dienstig hetzelve aan Uwe Excell. mede te deelen, zooals ik mij de eer geve te doen bij dezen.[1]

De Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof,
A. W. PHILIPSE.

---

32. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 31 Oct. 1825.

Justitie.
17 Nov. 1825 *la. S. 8.*

Commissoriaal van den 29. Sept. ll.
la. U. 13 geheim.

Missive van den Minister van Justitie, met afschrift van een brief van den Procureur Generaal te 's Gravenhage, houdende mededeeling van een berigt van den Directeur der Policie te Amsterdam, over den publieken geest aldaar...

Aan den Koning.

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 31e October 1825.
(kopy)

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

De woelingen der personen door den Directeur der Policie te *Amsterdam* bedoeld, waren den ondergeteekenden niet onbekend;

---

[1] Deze missive is gepubliceerd in H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken,* IX 2e stuk, blz. 39.

zij zijn zelfs maar al te wereldkundig door de hatelijke geschriften, welke sedert den zoogenaamden overgang van twee beruchte Joden tot het Christendom, door deze en eenige hunner vrienden zijn verspreid geworden.

Het is ook niet te ontkennen, dat die schriften in vele Hervormde gemeenten, bijzonder in de aanzienlijke gemeente der Hoofdstad, onrust en verdeeldheid stoken; bijzonder daar zich onder den minderen burgerstand en zelfs in eene hoogere, maar niet altijd meer verlichte klasse der maatschappij velen bevinden, geneigd tot de steilste begrippen, zelfs tot die van den befaamden *Vijgeboom*. De schriften van *Da Costa* en *Capadose* moesten natuurlijk grooter en algemeener nadeel veroorzaken, omdat dezelve met een vertoon van geleerdheid, en gedeeltelijk in een vrij vloeyenden stijl geschreven, meer opzien en indruk teweeg brengen, en zelfs door de tegenschriften, waartoe de naam en stoute toon der schrijvers meer dan de waarde der door hen aangevoerde gronden aanleiding gaven, eene algemeene bekendheid verwierven.

Dan zoo nadeelig voor de zaak van godsdienst en verlichting de woelingen dezer heethoofden door den ondergeteekenden beschouwd worden, zoo zeer meende hij het daarvoor te moeten houden, dat het Gouvernement zich daarmede niet regtstreeks behoorde te bemoeyen; deels omdat, blijkens de ondervinding van alle tijden, zulks meer strekt om het vuur aan te stoken dan te blusschen, deels omdat de aanvoerders door dweepzucht en niet minder door ijdelen roemzucht aangedreven, welligt een soort van martelaarschap als aanspraak op een onsterfelijken naam zouden verlangen.

Na den ontvangst van het in zijne handen gesteld berigt heeft hij echter nog nadere informatiën ingewonnen. Blijkens dezelve zijn de bewegingen, door deze schismatieken te *Amsterdam* verwekt, tot dusverre, de grootheid der gemeente in aanmerking genomen, klein, de kerken zijn welbezocht, aan de predikanten komen geene onaangename bejegeningen voor, en noch in den kerkeraad, noch in het zoogenaamd ministerieel gezelschap der predikanten bestaan kenbare verdeeldheden.

In het bestuur van het Tractaatgenootschap heeft de Engelsche geestelijke *Thelwall*¹) oneenigheid trachten te veroorzaken, maar zijn plan is mislukt, daar men hem bij de laatste benoeming van

---

¹) A. S. Thelwall (1795—1863); 1819—1826 pred. bij de Engelsche Episcopaalsche gemeente te Amsterdam; tevens zendeling van het Londensch genootschap tot bevordering van het Christendom onder de Joden, en secretaris van het Tractaatgenootschap te Amsterdam. Onder den indruk van de vreeselijke overstrooming van 1825 schreef hij zijn *Keert u tot Hem die slaat, christelijke opwekking aan de Nederlanders*, Amsterdam 1825, welk geschrift een storm van tegenschriften ontketende, hoewel het ook aan verdedigingsgeschriften (o. a. van Bilderdijk en J. le Féburé) niet ontbrak. Mede tengevolge van zijn meeningsverschil met het Tractaatgenootschap keerde hij naar Engeland terug, waar hij nog jaren als predikant, secretaris van het Bijbelgenootschap, en sedert 1850 als hoogleeraar in de kanselwelsprekendheid aan het Kings College te Londen werkzaam was. Zie voor alles wat met Thelwall's geschrift verband houdt, de inleiding van J. C. Rullmann op de heruitgave bij W. Kirchner te Amsterdam, 1925.

bestuurders heeft voorbijgegaan. Wat bijzonder het *Gooyland* en vooral het dorp *Huiszen* betreft, is het waar, dat deze secte aldaar veel aanhangers vindt; maar veel kan door haar niet bedorven worden, omdat de gemeente van Huiszen reeds sedert lang als een der domste en dweepachtigste bekend is.

Dat de beginselen dezer sectarissen minder overeenkomen met den geest van het evangelisch Christendom, dan met die der Middeleeuwen, staat in verband met derzelver geheele denkwijze, ook in het staatkundige. Zij zijn dus voor het Protestantisme hetzelfde hetwelk de Jesuiten en missionarissen zijn voor het Catholicisme.

Tot nog toe echter wil de ondergeteekende geloven, dat zij, immers wat verre de groote meerderheid aangaat, alleen als dweepers en bijgeloovigen moeten worden aangemerkt; dus als menschen, door zichzelve of door anderen bedrogen, maar niet als zelve bedriegers; en dus niet als *eigentlijke* geaffilieerden der Jesuiten.

Uit hoofde van al het aangevoerde meent hij alsnog te moeten blijven bij het gevoelen, dat het Gouvernement zich niet onmiddellijk met deze menschen behoort in te laten. Een wakend oog echter op hunne woelingen te houden, acht hij zeer noodzakelijk, daar het Gouvernement wel niet met onverschilligheid eene secte kan beschouwen, welke zoo duidelijk strekt om ongenoegen en onrust te veroorzaken.

Gelijk hij van zijnen kant niet zal nalaten, ten dezen aan zijne verpligting te voldoen, meent hij Zijne Majesteit tevens in overweging te mogen geven, den Heer Minister van Justitie uit te noodigen, om een waakzaam oog ten dezen te houden, bijzonder door middel van de directeuren van policie te Amsterdam en Utrecht, in welke laatste provincie de bedoelde lieden ook vele aanhangers schijnen te hebben. Welligt zoude Zijne Majesteit kunnen goedvinden, den Heer Minister van Justitie en den ondergeteekenden aan te schrijven, met gemeen overleg in dit geval te werk te gaan.

Eene bijzonderheid verdient nog vermelding.

Het schijnt namelijk, dat te *Londen,* onder den naam van *Societeit voor het vaste land* — société continentale —[1]) een zeker genootschap bestaat, hetwelk *zendelingen* afvaardigt, niet tot bevordering van het Christendom of het Protestantisme, maar om in de protestantsche kerken de onverdraagzame begrippen van dat genootschap te verspreiden, en dus in Frankrijk reeds onrust veroorzaakt hebben; indien zoodanige *missionarissen* zich ook in dit Rijk mogten bevinden, en in het berigt van den Directeur van Policie bedoeld worden, zou men op hen vooral scherp acht dienen te geven, en het welligt overweging verdienen, of en zoo ja, welke maatregelen tot het weren dezer protestantsche Jesuiten en alle diergelijke zendelingen zouden te nemen zijn.[1]

---

[1]) In 1817 werd door toedoen van Henri Drummond — een rijken Schot, onder wiens invloed een groep te Genève tot afscheiding kwam — „la Société continentale de Londres" opgericht. Door haar werden de eerste evangelisten naar Frankrijk gezonden. Zij kwamen voort uit de leden van de afgescheiden gemeente te Genève. Zie M. E. Kluit, *t. a. p.*, blz. 20.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.

(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

33. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 17 Nov. 1825.

Herv. Eered.
17 Nov. 1825 *no. 3 geheim.*

Aan den Heere Staatsraad, Directeur Generaal
voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

la. S. 8 geheim. *'s Gravenhage,* den 17. November 1825.

Zijne Majesteit heeft mij tengevolge van het rapport, door UHEdGestrenge aan Hoogstdezelve uitgebragt onder dagteekening van den 31. October ll. no. 1 geheim, Haar verlangen doen te kennen geven, dat door mij met UHEdGestr. in overleg worde getreden nopens de maatregelen, welke zouden kunnen behooren te worden aangewend betrekkelijk de geest van scheuring, welke zich bij de Gereformeerde gemeente te *Amsterdam* zedert eenigen tijd geopenbaard heeft.

Ik deel alleszins in het gevoelen door UHEGestr. bij dat rapport aan den dag gelegd, en heb reeds aanvankelijk, zooals zulks door UHEGestr. in overweging was gegeven, de vereischte orders gesteld, dat te deze overal, maar bijzonder te *Amsterdam* en *Utrecht* een waakzaam oog gehouden worde.

Het zal mij aangenaam zijn van UHEGestr. te mogen vernemen, of naar Haar inzien te deze iets verder zoude kunnen of behooren gedaan te worden, terwijl ik haar verzoeke, om mij de berigten te willen mededeelen, die Haar te dezer zake mogten geworden, gelijk ik van mijne zijde niet zal nalaten UHEGestr. bekend te maken met hetgeen mij hieromtrent belangrijks mogt kenbaar worden.

De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.

---

[1] Dit rapport is gepubliceerd in H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken,* IX 2e stuk, blz. 52 v.v.

34. *Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 18 Mei 1827.*

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

Aan den Koning.

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 18. Mei 1827.

Bij *geheimen* brief van den Heer Secretaris van Staat van den 28. April ll. la. N. 10, heeft Uwe Majesteit mij gelast te dienen van consideratiën en advies, of het behandelde in zeker *artikel in de Arnhemsche Courant* over de staatkundige verdraagzaamheid met betrekking tot godsdienstige gevoelens [1]), inderdaad aanleiding tot het nemen van maatregelen zoude behooren te geven? en zoo ja, tot welke?

Omtrent de woelingen van de in dit artikel vermelden aanhang van *Mr W. Bilderdijk* en met denzelven meer of min overeenkomende drijvers, heb ik de eer gehad mijne gevoelens te ontwikkelen zoo in mijne rapporten van den 1. Mei 1824 no. 1 over het boekje van *Mr I. da Costa* getiteld *de Sadducëen,* en van den 3. October 1825 no. 25 omtrent het verhaal van Doctor *A. Capadose* omtrent zekere handeling des kerkeraads te *Amsterdam* [2]), als bijzonder in mijn geheim rapport van den 31. October 1825 no. 1 betrekkelijk eenige van den Directeur der Policie te *Amsterdam* ontvangen informatiën. De overweging van het bedoelde artikel in de Arnhemsche Courant heeft mij geene aanleiding tot eene andere wijze van zien gegeven.

---

[1]) Genoemd artikel was gepubliceerd in het nummer van 24 April 1827. Een afschrift ervan is te vinden in Herv. Eered., inventaris no. 1794.

Een kort resumé moge hier volgen:

„De Staat behoort te waken tegen de verspreiding van zoodanige beginsels, welke orde, zedelijkheid en maatschappelijk welzijn vernietigen." Daarom moet zij schrijvers als Bilderdijk en zijn aanhang ter verantwoording roepen, welke „oud wantrouwen, twist en tweedragt tusschen de gemeenten en derzelver leeraars zaaijen en overal scheuring veroorzaken", — de „uitzinnigste mystikerij", welke „de rede alle gezag ontzegt", en zedelijkheid en godsvrucht ondermijnt, aankweeken, — en door hun daarmee in verband staande staatkundige wanbegrippen de bestaande staatkundige orde van zaken lasteren, en oproer aanstoken. De Koning zal wel niet verlegen zijn om middelen, waardoor dit „Jezuietenwerk" kan worden tegengegaan, zoodat zijn maatregelen met vertrouwen mogen worden afgewacht.

[2]) Dit rapport behandelde het door A. Capadose den Koning toegezonden *Omstandig verhaal van de wederroeping der benoeming van den Heer Hermanus Brasz als ouderling der Nederlandsche Hervormde gemeente te Amsterdam, met bijgevoegde aanmerkingen betreffende den toestand der Vaderlandsche Kerke,* Amsterdam bij J. H. den Ouden, 1825.

Voor de algemeene beschouwingen verwijzende naar zijn rapporten van 1 Mei 1824 no. 1 en van 31 October 1825 no. 1 geheim, adviseerde de Minister het geschrift terug te zenden. Het bleef echter buiten dispositie [Staatssecr. 3 Nov. 1825 no. 144].

De beginzelen welke deszelfs steller bestuurden, doen hem eer aan. Hij is — zoo mijne informatiën gegrond zijn — een jong predikant, door uitgegeven schriften reeds bekend als een helder en regt Christelijk denkend godgeleerde; dan die, gelijk aan zijnen stand en jaren, vooral bij een levendig gestel wel eens meer eigen is, de zaak slechts uit één bepaald oogpunt beschouwt, en zich door zekere voortvarendheid tot verkeerde gevolgtrekkingen laat vervoeren.

Met hem acht ik, zooals in mijne bovenvermelde rapporten is ontwikkeld, de strekking van den bedoelden aanhang, zoo uit een burgerlijk als uit een godsdienstig oogpunt beschouwd, alleszins nadeelig. Reeds in het algemeen is het te beklagen, dat schrijvers, waaronder sommigen van naam en talenten, hunnen tijd verspillen aan de verspreiding van zoo buitensporige begrippen; maar verderfelijk moet men het voorschrevene beschouwen, wanneer het geheele doel van hun streven schijnt, het opwekken van bijna vergeten staatkundige partijschap en het zaaien van verdeeldheid en wantrouwen onder de Nederlandsche Protestanten, thans meer dan ooit tot verbroedering geneigd en gedrongen.

Ik beschouw het dan ook als tot de pligten van een wijs Gouvernement te behooren, op zoodanige woelingen het oog te houden en tegen derzelver nadeelige gevolgen te waken. Maar ik geloof niet, dat zulks behoort te geschieden op de wijze, welke in het artikel der Arnhemsche Courant schijnt verlangd te worden.

Geene maatregelen toch kunnen in aanmerking komen, welke eenigermate zouden te kort doen aan de onbelemmerde vrijheid van spreken en schrijven, aan die vrijheid van de drukpers, welke door de Grondwet van onzen Staat is gewaarborgd, en waarvan de edele handhaving een der schoonste sieraden is van Uwer Majesteits weldadige regeering; die vrijheid kan zeker misbruikt worden, maar dit kan steeds plaats hebben met het edelste en beste. De Godsdienst zelve strekke ten voorbeeld. Voor een groot goed getrooste men zich een minder kwaad. Alleen dan, wanneer een schrijver zich voor het regterlijk gezag aan overtreding schuldig maakt, kan hij vervolgd en volgens de wetten gestrafd worden, evenals over alle andere misdrijven tegen de Maatschappij. Uit dien hoofde heeft dan ook Uwe Majesteit geoordeeld, bij de inzending aan Hoogstdezelve zoo van de bovenvermelde schriften van *Da Costa* en *Capadose* als van des eerstgenoemden berucht boek over den geest der eeuw zich enkel te moeten bepalen, om die ter zijde te leggen.

In deze staat van zaken kunnen mijns inziens geene algemeene maatregelen van eenige kragt genomen worden tegen deze ellendige geschriften, zonder inbreuk te maken op de vrijheid van drukpers. Halve maatregels kunnen niets afdoen, en zouden waarschijnlijk zelfs welkom zijn aan lieden, die in een soort van martelaarschap een eer zouden stellen. Hunne geschriften zelve zouden dan ook door de opgewekte nieuwsgierigheid nog meer gezocht en algemeener verspreid worden. Dit leerde de ondervinding van alle tijden.

Daar en boven komt het mij tot nog toe voor, dat men tegen deze woelingen de beste waarborg vindt in den goeden geest, welke in het algemeen de Protestantsche leeraren in dit Rijk bezielt, vooral ook de leeraren der Hervormde Kerk, waaronder vele mannen zijn, evenzoo uitmuntende door helder christelijke denkwijze, als door talenten; terwijl het voortreffelijk onderwijs van bekwame hoogleeraren ook voor het vervolg de beste verwachtingen schenkt. Geene der Nederduitsche predikanten, voor zooveel mij bekend is, trad tot nog toe als schrijver voor de secte te voorschijn; alleen de Engelsche geestelijke *Thelwall* te *Amsterdam* en twee Waalsche predikanten namelijk *Bähler*[1] te *Zwolle* en *James*[2] te *Breda* kenmerken zich ten dezen ongunstig.

Het Gouvernement heeft ook andere middelen in handen, om indien onverhoopt de dweeperij tot scheurmakerij mogt overgaan, alsdan dezelve met kracht te kunnen keeren. Bijzonder door de toepassing der bestaande wetten, welke door hetzelve niet geauthoriseerde zamenkomsten verbieden, alsmede door gebruik te maken van de bepaling der Grondwet, welke alleen aan de *bestaande* kerkgenootschappen gelijke bescherming toezeggende, aan Uwe Majesteit het oordeel heeft overgelaten, om aan nieuwe gezindheden al of niet de uitoefening van den openbaren eeredienst toe te staan, naar mate de welbegrepen belangen van den Staat en den Godsdienst zulks mogten aanraden. De vereenigde aanwending van beide deze constitutionele middelen verbonden met voorzigtig beleid, heeft dan ook de pogingen der zoogenaamde *Vijgenbomianen* om eene secte te *Axel* te stichten, geheel doen mislukken, en zal in onverhoopt geval van nood daartoe wel steeds voldoende zijn.

Inmiddels acht ik het echter raadzaam, zooals door Uwe Majesteit ten gevolge van mijn laatste rapport bij geheime aanschrijving van den 10. November 1825 no. 16 is bepaald, dat, zoo door het Departement van Justitie als door het mijne, een wakend oog worde gehouden.

Ik zal dan ook niet nalaten, voorzooverre bij de eene of andere gelegenheid eene bijzondere maatregel zou kunnen genomen worden, de vrijheid te nemen denzelven Uwe Majesteit voor te dragen, zooals welligt eerlang het geval zou kunnen zijn, indien ik nadere bevestiging mogt erlangen omtrent onbehoorlijke uitlatingen, welke zeker predikant gezegd wordt op den predikstoel zich veroorloofd te hebben[3]; zelfs wanneer diergelijke predikanten als door mij vermeld zijn, op andere standplaatsen mogten beroepen worden, zou ik mij verpligt achten Uwe Majesteit *niet* te adviseeren tot het verleenen van de koninklijke approbatie.

---

[1] L. H. Bähler (1766—1836); 1798—1836 predikant bij de Waalsche gemeente te Zwolle; vurig aanhanger en vriend van Da Costa; verdedigde hem in zijn preek over Joh. 17 : 17 *La vérité de Jésus Christ, l'esprit du siècle et la reformation...* Amst. 1824 (ook vertaald); gaf behalve enkele andere preeken ook nog een uit ter verdediging van Thelwall: *De gedenkdag van Waterloo, beschouwd in betrekking tot de jongstleden overstroomingen...* (Jes. 30 : 18), Amst. 1825.

[2] L. G. James (1795—1867); als student betrokken bij het ontstaan van het Geneefsche Reveil; 1820—1867 predikant bij de Waalsche gemeente te Breda; schreef reeds in dezen tijd *Discours sur la corruption profonde, totale et universelle du genre humain,* Breda 1826, en *De anti-ultramontaan, of Verdediging van de leer der rechtvaardigmaking door het geloof,* u. h. Fr., Amst. 1826.

[3] Hij bedoelt Ds C. C. Callenbach te Kortenhoef, van wien hij onderhands gehoord heeft, dat hij zich op een onvoegzame wijze heeft uitgelaten over het openbaar schoolonderwijs en verschillende weldadige, door het Gouvernement erkende instellingen, met name waarschu-

En ik meen deze gelegenheid ook te moeten waarnemen om Uwe Majesteit bekend te maken met een dezer dagen uitgekomen naamloos geschrift ten titel voerende *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenoten,* hetwelk meer dan andere op eene listige wijze is ingerigt om wantrouwen en verdeeldheid onder de Hervormden te zaaijen. Met eene gehuichelde bedaardheid en gematigdheid ingerigt, heeft hetzelve ten doel, tegen de door Uwe Majesteit vastgestelde kerkorde op te zetten, de kerkbesturen, vooral de Algemeene Synode verdacht te maken, en derzelver door hoog gezag bekrachtigde verordeningen ten toon te stellen als listig ingerigt om de zuivere leer te ondermijnen. Vooral bij het slot blijkt des schrijvers oogmerk, hoe dan ook Jesuitisch bedekt, om namelijk eene scheuring in de Hervormde Kerk aan te raden.

Dan hoe ergerlijk dit geschrift moge wezen, zoude ik daarvan geene melding hebben gemaakt, daar er mijns inziens geene termen bestaan om tegen hetzelve meer dan zooveel andere twiststookende stukken der bedoelde lieden bij den regter te vervolgen, terwijl eene ongunstige uitslag van zoodanige actie niet dan nadeelig zoude kunnen werken. Maar ik heb reden te vermoeden, dat de schrijver van het vermeld stuk een man is, met een belangrijk pensioen van 's Landswege begunstigd, en wien men voor het vervolg den lust wel zou kunnen benemen tot diergelijk misbruik der pen. Men meent namelijk dat de steller zou zijn *J. A. Lotze* [1]), rustend hoogleeraar van *Harderwijk,* om meer dan eene reden vrij berucht. Van hem kan men niet vooronderstellen, zooals van vele andere ijveraars, dat zij door verkeerde begrippen ter goeder trouw dwalen en dweepen. Hij zal wel geen martelaarskroon verlangen! Eene ernstige betuiging van Uwer Majesteits misnoegen, met de aanzegging, dat hij, op den ingeslagen weg voortgaande, de gevolgen daarvan zou ondervinden, zal waarschijnlijk bij hem behoorlijk werken.

Vooraf is echter noodig de volkomene zekerheid te erlangen, dat hij de schrijver is van het bedoeld adres; waartoe ik Uwe Majesteit in overweging geef, met toezending van dit mijn rapport, den

---

wende tegen de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Dit deelt de Minister mede in een missive aan den Gouverneur van Noordholland, waarin hij dezen om nadere inlichtingen verzoekt [Herv. Eered. 18 Mei 1827 no. 1 geheim]. Deze zaak schijnt echter geen verder gevolg te hebben gehad. Het antwoord van den Gouverneur (ingekomen 13 Juni no. 1 geheim) is niet meer aanwezig.

C. C. Callenbach (1803—1873); 1825 predikant te Kortenhoef, 1828 te Nijkerk, 1861 te Elburg; 1867 emeritus; streng rechtzinnig; publiceerde tallooze leerredenen, die veel gelezen werden; sympathiseerde met de Afgescheidenen, zonder evenwel zich bij hen te voegen.

[1]) J. A. Lotze (1769—1832); 1791 predikant te Maartensdijk, 1805—1811 hoogleeraar te Franeker; 1816—1818 te Harderwijk; beide malen door de opheffing der hoogeschool ambteloos geworden; had het door anonyme en openlijke bestrijding vóór en na zijn benoeming tot hoogleeraar vooral Prof. Regenbogen te Franeker moeilijk gemaakt, dien hij in felle bewoordingen van heterodoxie beschuldigde.

Minister van Justitie aan te schrijven, deswegens door den Directeur van Policie te *Amsterdam* bij den uitgever op de ernstigste, maar tevens minst geruchtmakende wijze onderzoek te laten doen, en Uwe Majesteit ten spoedigsten van den uitslag te onderrigten, ten einde alsdan naar bevind van zaken te kunnen handelen.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

35. Instructie van den Minister van Justitie aan den Directeur van Politie te Amsterdam, 8 Juni 1827.

Justitie.
8 Juni 1827 *la. F. 10 geheim.*

(minuut) *Aan den Directeur van Politie te Amsterdam.*

Te *Amsterdam* is in den loop van dit jaar bij den boekhandelaar *J. H. den Ouden* uitgegeven een geschrift, tot opschrift voerende *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten,* hetwelk geoordeeld wordt te strekken om wantrouwen en verdeeldheid onder de Hervormden te zaayen.

Dit zoogenaamd *Adres* wordt toegeschreven aan den Heer *J. A. Lotze,* rustend hoogleeraar van *Harderwijk,* van welk vermoeden men echter, alvorens tot iets te besluiten, eene volkomen zekerheid wenschte te erlangen.

Dientengevolge verzoeke ik UWEG., om bij den uitgever op de ernstigste, maar tevens minst geruchtmakende wijze naar den schrijver onderzoek te doen, en mij den uitslag van dat onderzoek te willen mededeelen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

36. Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 12 Juni 1827.

Justitie.
7. Juli 1827 *la. X. 12 geheim.*

Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie, resideerende te Brussel.

la. F. no. 12 geheim. *Amsterdam,* den 12. Juny 1827.

Onder alle de twiststokende geschriften, welke op de aanhitsing en het voorbeeld van den Heer Bilderdijk sedert eenige jaren in de wereld zijn gestoten, is naauwlijks één, dat, naar het algemeen gevoelen, voor de rust en vrede der Hervormde Kerk zoo gevaarlijk is, en zoo verderfelijk worden kan, als datzelfde stukje, hetwelk het onderwerp uitmaakt van Uwer Excellenties geheime aanschrijving van den 8. dezer la. F 10. Welk eene innerlijke vreugde ik op het ontvangen van die aanschrijving gevoelde, zoude ik niet weten uit te drukken; doch is dezelve eenigermate daaraan af te meten, dat ik op den 18. April ll., na het beantwoorden van eenige vraagpunten in het algemeen deze zelfde stof rakende, en mij door den Heer Staatsraad, Gouverneur dezer Provincie voorgesteld, op het laatste dier punten als mijn raadslag het navolgende uitbragt: „dat door de woelingen en heimelijke overleggingen der bedoelde dweep- en twistzieke faktie ongetwijfeld eene scheuring in de Hervormde Kerk zoude worden teweeggebracht, ten ware het Gouvernement een bruikbaar middel wist en tewerkstelde, om zulk eenen ramp te verhoeden."

Ik heb dan ook, krachtens de voormelde aanschrijving, den boekverkooper Den Ouden voor mij ontboden, en hem in eenen bescheidenen, maar tevens hoogsternstigen toon naar den schrijver van het onderwerpelijke stukje gevraagd, waarop hij mij na eenige weinig beduidende redenen en verontschuldigingen, grootendeels vervat in de zoogenaamde tale Kanaäns, eindelijk heeft verklaard, dat hij dien schrijver niet kende, dat hij het handschrift onder geleide van eenen naamloozen brief uit Utrecht had ontvangen, dat hij hetzelve voorts aan eenigen zijner vertrouwde vrienden — vermoedelijk de Heeren A. Capadose, Mr I. da Costa (1) en Mr P. Wolterbeek (2) — had laten lezen, en op derzelver raad geene zwarigheid had gemaakt in het ter perse te leggen en onder zijnen naam uit te geven; en bij deze verklaring bleef de man volstandig, in weerwil van alle mijne volgende vermaningen en voorstellingen van het gevaar, waaraan hij door zulk eene onvoorzichtigheid zichzelven konde hebben blootgegeven.

Van stonde aan dat het geschrift in het licht was verschenen, had ik mij R. O. (3) verpligt geacht, om zooveel mogelijk de bron te ontdekken, waaruit hetzelve mogt zijn voortgevloeid. Hier mompelde men van den Utrechtschen hoogleeraar Van Oordt (4), daar van deszelfs ambtgenoot Mariënhoff (5), elders van den oud-hoogleeraar Lotze en wederom op eene andere plaatse van mevrouw Smissaert-Hooft (6); doch dat aan de beide eerstgenoemden, ofschoon met de Dacostianen veelszins ééne lijn trekkende, zulk een blaam ten onregte werd aangewreven, hieromtrent vond ik gelegenheid mij volkomen te overtuigen, welke overtuiging ik ten aanzien van den Heer Lotze in mijzelven had, vermits ik zijne gevoelens in theologicis zeer van nabij kenne als regelregt — één enkel punt, zekeren ritualen vorm betreffende, slechts uitgezonderd — strijdig met die van Da Costa en zijne aanhangelingen over de voornaamste leerbegrippen der Hervormde Kerk [1]), terwijl ik ook niet behoefde te denken aan mevrouw Smissaert, welke — zoo ik dit van elders en bij persoonlijke ondervinding al niet wist — door hare *Gestrooide Graankorrels* [2]) hare onbekwaamheid aan den dag heeft gelegd, om zulk een echt Jesuitisch voortbrengsel te leveren, als het onderwerpelijke stuk wezenlijk is.

---

(1) Da Costa werd metterdaad geraadpleegd. Hij schreef erover in een brief aan De Clercq d.d. 29 Juli 1827: „Ik vond bij de mededeeling niet datgene in het Adres aan mijne Hervormde geloofsgenoten, dat ik wel zoude gewenscht hebben. Ook hinderde mij het anonyme. Doch daar ik tevens begreep, dat het, ofschoon van eene hand wier stijl en voordracht mij in zich zelven niet beviel, evenwel door de feiten, die het bevat, in Gods bestiering wellicht oogen konde doen opengaan vooral over de Jesuitische handelingen van de Synode van 1816, zoo ried ik het drukken niet af." Vgl. M. E. Kluit, *t. a. p.*, blz. 163.

(2) Mr P. Wolterbeek (1790—1844); rechter bij de Correctioneele Rechtbank te Amsterdam; volgde de private colleges van Da Costa.

(3) *ratione officii* = ambtshalve.

(4) G. van Oordt (1757—1836); 1784 predikant te Oegstgeest, 1787 te Vlissingen, 1789 te Haarlem, 1804 te Utrecht, tevens hoogleeraar; 1823 emeritus.

(5) J. van Mariënhoff (1761—1831); 1783 predikant te Renkum c.a., 1790 te Schiedam, 1797 te Haarlem, 1805 te Utrecht.

(6) M. C. Hooft (1781—1848); in 1809 gehuwd met Jhr H. B. Smissaert (1775—1858); te haren huize werden door Da Costa meermalen godsdienstige bijeenkomsten geleid.

Ondertusschen werden geene andere personen gedoodverwd; ik bleef dus in onzekerheid, en vond nu bij den boekverkooper Den Ouden geen meerder licht, hetwelk mij niet weinig verdroot; weshalve ik, thands gesterkt door Uwer Excellenties aanschrijving, het waagde een stapje verder te gaan, en den man die voor mij stond het vuur, gelijk men zegt, zeer nabij aan de scheenen te leggen, waarvan het gelukkig gevolg is geweest, dat hij mij nederig verzocht, zich naar zijn huis te mogen begeven, ten einde het handschrift met den geleibrief te halen, welk verzoek ik hem onder deze en gene indrukmakende waarschuwingen toestond, waarop ik na een kort verwijl van hem ontving de beide geschriften, welke ik de eer heb dezen te doen vergezellen, en waarvan de schrijver niemand anders is dan de Haagsche predikant Molenaar [3]).

Aldus, zoo ik mij vleie, aan de mij gegevene last voldaan hebbende, meen ik voor zooveel noodig te doen opmerken de bedriegelijke verzending over Utrecht, gelijk het postmerk van den geleibrief aantoont, en er voorts, ten einde de inborst van dien onwaardigen leeraar eener godsdienst van vrede en broederliefde nader te doen kennen, er nog bij te voegen, dat hij, een poos geleden hier ter stede zijnde, waar sprake was van het onderhavige stukje, zich niet geschaamd heeft, om dat werk der duisternis, zijn eigen werk, vanwege deszelfs doel en strekking hooglijk te misprijzen. [4])

De Directeur der Policie te Amsterdam,
S. Iz. WISELIUS.

---

[1]) Wiselius blijkt goed op de hoogte te zijn. Lotze was de schrijver van een anonym geschrift, gericht tegen Da Costa's *Bezwaren;* vgl. J. C. Rullmann's uitgave, Inleiding, blz. XXII.

[2]) *Graankorrels des Geloofs, vrijmoedig gestrooid op den akker des Heeren, tegen het onkruid onzer dagen, door een getrouw belijder van de zuivere Hervormde Leer, in acht brieven.* Amsterdam, J. H. den Ouden, 1825 [Knuttel, *Pamflettencat.*, no. 25537].

[3]) D. Molenaar (1786—1865); 1809 predikant te De Vuursche, 1814 te Nieuw Loosdrecht, 1817 te Doetinchem, 1821 te Middelburg, 1822 te 's Gravenhage; emeritus 1861; vgl. over hem E. J. W. Posthumus Meyjes, *Hervormd 's Gravenhage in de 19e eeuw*, 1935, blz. 35—46.

[4]) Dit rapport is gepubliceerd in H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken*, IX 2e stuk, blz. 314 v.
De Minister van Justitie adviseert den Koning, onder toezending van dit rapport, „nopens het alsnu aan de onderwerpelijke zaak verder te geven gevolg den Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz. nader te hooren."

37. Missive van Ds D. Molenaar te 's Gravenhage aan J. H. den Ouden te Amsterdam, Febr. 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

(poststempel) Utrecht.

(adres) *Den Heere Den Ouden,*
boekhandelaar
te
Amsterdam.

Mijnheer Den Ouden!

Wetende dat gij uwe drukpers gebruikt ook ten nutte van het waar belang onzer Vaderlandsche Kerk, neem ik de vrijheid U.E. nevensgaand opstel toe te zenden en geheel als eigendom te schenken; met verzoek hetzelve te drukken en zooveel mogelijk te verspreiden.

Met mijn naam heeft niemand van noden, en om U.E. dus buiten alle verzoeking te stellen, verzwijge ik dien. De naam doet hier niets, op de zaak alleen komt het hier aan. Eene annonce in de Haarlemmer Courant zal mij de in het licht verschijning van dit adres wel kenbaar maken.¹)

Uw dienaar
Feb. 1827. N. N.

---

38. Adres van Ds D. Molenaar aan den Koning, 23 Juli 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

Aan Z. M. den geëerbiedigden Koning der Nederlanden.

Sire!

De ondergeteekende, de vrijheid nemende de aandacht van U. M. eenige oogenblikken te vergen, geeft eerbiediglijk te kennen, dat dezelve voor eenige dagen bij den Heer Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk geroepen zijnde, op Hoogstdeszelfs eerste aanvraag, of het vertoonde handschrift van het Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenoten door mij gesteld ware, dadelijk dit toestemmend beantwoord heeft; maar daarna zijdelings vernomen hebbende, dat deze zaak ter kennis van U. M. gekomen ware en Hoogstdeszelfs ongenoegen had opgewekt, — onderwindt zich voor U. M. te betuigen, daarvan een innig smartgevoel te hebben, verklarende het geheel tegen zijn doel en wensch te zijn, door zoodanig een adres eenige scheuring of onrust in de Vaderlandsche Kerk te verwekken. Bekommerd over alle de

---

¹) Het manuscript is aanwezig [Staatssecr. 22. Sept. 1827 la. N. 25 geheim].

klagten, welke hij schriftelijk en mondeling hoorde, en ziende, dat bij de openbare en bekende uitdrukking derzelve daarop te weinig regard geslagen werd, en vrezende, dat dit eindelijk onder de handen van woesthoofden tot eene ongepaste scheuring zou kunnen uitloopen, verlangde de ondergetekende iets bij te dragen, hetwelk naar zijne vurige bede tot God een middel worden mogt, om die onrust voor te komen, en den vrede der kerke te bevorderen; en met deze reine en heilige bedoeling (heeft hij) gezegde Adres geschreven en verzonden; plaatsende daaronder zijn naam niet, opdat niet iemand tot de gedachte mogt komen, dat hij zich aan het hoofd eener afscheiding stellen wilde; gevende alleenlijk zijne opmerkingen in ernstige overweging, ten einde het kwaad der kerk, hetwelk uit onvoorzigtigheid kon voortspruiten, voor te komen; — welke bedoelingen en wenschen uit het geheele Adres, en inzonderheid uit bl. 3, 4 en 22 ondubbelzinnig blijken, en waartegen geensints strijd hetgeen op bl. 10 onderaan gesteld is, wanneer hetzelve slegts in verband gelezen wordt. De ondergetekende — zoo hij meent — bekend staande als een man des vredes, de stelligste verklaringen afleggende van zijne goede bedoelingen, en met leedwezen ziende, dat de aangewende middelen eene tegenovergestelde opvatting ondergingen, en dus zeker niet doelmatig waren, hoopt met deze verklaring onverminderd in des Konings goedgunstigheid te delen, verzekering gevende, dat door hem niets ondernomen zal worden, hetwelk den schijn hebben kan van de rust der kerk te verstooren, en biddende, dat het den Allerhoogsten behage, U. M. met de keur zijner zegeningen te overstorten, en de Hervormde Kerk te bewaren en te handhaven, als zijnde altijd geweest het voorwerp der liefde en zorge uwer brave Vaderen, en der hoogste oplettendheid Gods en onzes Zaligmakers.

Sire!

Uw M.'s ootmoedige en gehoorzame onderdaan,

D. MOLENAAR,
Hervormd pred. te 's Gravenhage.

's Hage, 23 July 1827.

39. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 Aug. 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

Commissoriaal van den 8. July 1827
la. A. 17 geheim.

Rapport van den Minister van Justitie, houdende verslag van het onderzoek.... gedaan naar den schrijver van zeker geschrift ten titel voerende: *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten;*... welks schrijver bleek te zijn de Haagsche predikant *Molenaar.*

Commissoriaal van den 26. July 1827
la. U. 18 geheim

Adres van *D. Molenaar*, ...[1]

Aan den Koning.

no. 1 geheim. *Rosendaal,* den 14. Augustus 1827.

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

Met niet minder bevreemding dan leedwezen ontving de ondergeteekende het rapport van den Minister van Justitie, daar hij, bij de inzage van het handschrift, niet kon nalaten zich overtuigd te houden, dat inderdaad de predikant *Molenaar* schrijver moest zijn van het in zijn geheim rapport van den 18. Mei ll. no. 1 aan Zijne Majesteit kenbaar gemaakte stuk. Hij kon echter naauwlijks zijne oogen gelooven, te minder daar, volgens rapport van den Directeur van Politie te *Amsterdam,* de Heer *Molenaar,* kortlings geleden in die stad zijnde, dat stuk vanwege deszelfs doel en strekking hooglijk had misprezen; zoodat men van deszelfs karakter, indien hij in dier voegen, om zich te bedekken, eigen werk had afgekeurd, de ongunstigste denkbeelden zou moeten vormen.

Uit dien hoofde vond hij raadzaam, den predikant *Molenaar* bij zich te ontbieden en hem, met voorlegging van het overgezonden handschrift en naamloozen brief, eenvoudig te vragen: of hij van dit een en ander de schrijver was? waarop hij dadelijk een toestemmend antwoord van denzelven ontving.

En zoo verkreeg de ondergeteekende de onaangename zekerheid, dat een leeraar der Hervormde Kerk, een predikant in eene koninklijke Residentie, de steller was van een stuk, bij des ondergeteekenden rapport van 18 Mei ll. no. 1 omschreven „als meer dan andere ingerigt, om wantrouwen en verdeeldheid onder de Hervormden te zaaijen, schoon bedaardheid en gematigdheid huichelende; als ten doel hebbende, tegen de door Zijne Majesteit vastgestelde kerkorde op te zetten, de kerkbesturen, vooral de Algemeene Synode verdacht te maken, en derzelver door hoog gezag bekrachtigde verordeningen te verklaren voor listig ingerigt, om de Hervormde leer te ondermijnen; eindelijk als het oogmerk aan den dag leggende, om tot eene scheuring in de Hervormde Kerk te leiden."

Dat eene zoodanige handeling onvervolgd te laten tot de nadeeligste gevolgen aanleiding moest geven, en dus de ondergeteekende daartoe Zijne Majesteit wel niet vermogt te raden, sprak vanzelfs; maar niet zoo gemakkelijk was het te bepalen, welken weg men behoorde in te slaan om de gegeven ergernis zooveel mogelijk weg te nemen en derzelver schadelijke uitwerkselen voor te komen, zonder tot andere nadeelige gevolgen aanleiding te geven.

Zooals in het vorig rapport van den ondergeteekenden is aangemerkt, achtte hij vervolging van den schrijver bij den *burgerlijken regter* niet voegzaam, ook toen hem dezelve onbekend was. *Administratief* kon de zaak ook wel niet aangetast worden, zonder gevaar om tot willekeur te voeren. Er scheen dus, vooral nu de schrijver bleek een predikant te zijn, maar één weg open te blijven: de zaak te verzenden aan het bevoegd kerkbestuur, met last om *naar kerkorde* te handelen.

---

[1] Volgt omschrijving van het adres van 23 Juli 1827.

Dan hoe regelmatig deze weg ook was, bleef er bedenking. Eene zoo ergerlijke oproerstoking toch, vergezeld van zoodanige omstandigheden, kon, naar kerkelijk voorschrift behandeld, voor den Heer *Molenaar* het ergste ten gevolge hebben, zelfs deportatie. Genegen om steeds, wanneer zulks eenigzints geoorloofd is, tot zachtere middelen over te hellen, meende dus de ondergeteekende te moeten beproeven, of dit uiterste en dus ook de opspraak en onrust, waartoe zulks konde voeren, ware voor te komen.

Met mijne voorkennis werd dus de predikant *Molenaar* ondershands onderrigt, dat de Koning reeds werkelijk met deze zaak gemoeid was, en dat zijn belang hem moest bewegen tot belijdenis van schuld en verzekering van beterschap.

Hieruit blijkt het adres te zijn voortgevloeid, door Zijne Majesteit laatstelijk in handen van den ondergeteekenden gesteld, hetwelk echter tot zijn leedwezen niet van zoodanigen inhoud is, als hij moest wenschen om het bedoeld oogmerk te bereiken en gelegenheid te geven, den schrijver gunstiger te beoordeelen. Eene vergelijking van het bewuste stuk en van dit later adres zal althans daartoe niet kunnen strekken.

Zijne verdediging bestaat eigentlijk in de verklaring „geen onrust of scheuring in de Vaderlandsche Kerk te hebben willen verwekken, maar integendeel die te hebben willen voorkomen, en den vrede bevorderen.”

Intusschen begint zijn stuk met eene afkeuring van de welgemeende poging van den waarlijk zoo vredelievenden, als voor regtzinnig bekenden predikant *Kuyper* van *Haarlem*[1]), om door een hartlijk en eenvoudig woord de door de twistschriften dezer dagen ontruste gemoederen gerust te stellen. In tegenoverstelling draagt Ds Molenaar de kerk voor als in verval en betreurenswaardig; verklaart — pag. 4 — dat de predikanten oorzaken zijn van het door hem veronderstelde wantrouwen onder de leden onzer kerk; — pag. 8 — dat vrijheidszucht den godsdienst besmet heeft; — pag. 9 — dat men de oude leer vijandig is geworden; — pag. 10 — dat de leeraars oneerlijk handelen en neologen worden; — pag. 19 — dat zij stellige waarheden ingewikkeld voorstellen of zelfs onbeschaamd verdraaijen; — pag. 21 — dat de inrigting der hooge scholen verkeerd is, en de professoren de studenten bederven, enz. Dat alles kan toch niet dienen om onrust voor te komen, en vrede te bevorderen!

Daartoe kan zeker ook niet strekken — pag. 11 — de aanval op het door Zijne Majesteit in den jare 1816 vastgesteld *Algemeen*

---

[1]) G. Kuyper (1777—1854); 1803 predikant te Bunschoten, 1804 te Emlichheim, 1808 te Niënhuis, 1814 te Haarlem; 1826 emeritus om gezondheidsredenen; schreef in dezen tijd een brochure: *Het geloof is uit het gehoor. Eene ernstige vermaning aan allen, die opregtelijk belang stellen in verlossing van hunne zonden door Jezus Christus Gods Zoon,* Haarl. 1826, waarin hij waarschuwde tegen het verdachtmaken van leeraars (door mannen als Da Costa en Thelwall). Molenaars *Adres* vond zijn aanleiding in dit geschrift van Kuyper.

Reglement op het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, waarvan hij zegt, dat hetzelve „de grondslag van vele verkeerdheden in zich bevat"; — bl. 14 — op het door Zijne Majesteit bekrachtigd *Reglement op het Examen en de Toelating tot het Leeraarsambt,* door hem genoemd „verderfelijk en anti-Hervormd, listig en subtiel", zoodat daardoor — bl. 16 — „de banden gebroken en de Hervormde Kerk de Hervormde Kerk niet meer is."

Daartoe al verder kan niet dienen het tentoonstellen der kerkbesturen en bijzonder van de hoogste kerkvergadering, de Synode — pag. 12, 13, 14, 15, 17 —, die listig handelt, liegt, de jonge predikanten misleidt, de Formulieren laat verlammen en verdraayen, verderfelijk en anti-Hervormd handelt, heimelijk de leer der Hervormde Kerk ondermijnt, oneerlijk handelt, en Jezuitische streken gebruikt.

Na dus opentlijk predikanten, hoogleeraren, kerkbesturen en Synode in het ergste licht gesteld, en tegen de op koninklijk gezag bestaande verordeningen wantrouwen ingeboezemd te hebben, wekt de schrijver — pag. 22 — de regtzinnigen op, om niet onverschillig te zijn, en dreigt — pag. 23 — de Synode, indien zij niet van hare dwalingen terugkeert, met scheuring. Trouwens de man had — pag. 10 — reeds het middel aan de hand gegeven, *om in het vriendelijke te scheuren,* voorslaande: „dat men eene algemeene kerkvergadering belegge en een bedaard en christelijk adres aan de Hervormden make, met het voorstel om de leer te veranderen, en ziende wie dit niet verkiezen, de kerken en goederen eenvoudig en in groote bedaardheid te verdeelen."

Het is er dus zoo verre af, dat men in dit geheele stuk den *man des vredes* — zooals de Heer Molenaar zich in het adres aan Zijne Majesteit voordoet — zoude kunnen vinden, dat integendeel de meest gematigde het oogmerk om wantrouwen te zaayen, twist te stoken en scheuring voor te bereiden, niet kan miskennen.

Daarenboven ontziet de schrijver zich niet, tot bereiking van dat doel onedele en laakbare middelen aan te wenden. Om den gunstigen indruk weg te nemen, welke de ronde medewerking in het kerkbestuur van mannen, wegens kerkelijke regtzinnigheid bekend, ook den bevooroordeelden moet inboezemen, geeft hij te kennen, dat men die mannen om redenen hier en daar inneemt — pag. 23. Zoo noemt hij — pag. 14 — den voorzitter der drie eerste synodale vergaderingen wel den *wijzen en braven vader Krieger* ¹), maar stelt hem tevens als zoo onnozel ten toon, dat *hij alleen* de list en subtiliteit dier kerkvergaderingen niet had bemerkt: eene onteering der nagedachtenis van dezen schranderen en geleerden man!

Zelf lid der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die met zooveel reden in 's Konings bescherming deelt, ontziet hij zich niet — pag. 8 — het hatelijk vermoeden op te wekken, „alsof door haar

---

¹) W. L. Krieger (1748—1822); 1771 proponent te Amsterdam; 1780 predikant te 's Graveland, 1781 te Zwolle, 1784 te Utrecht, 1791 te 's Gravenhage; 1821 emeritus; hofprediker van Willem I; lid van de Consuleerende Commissie en 1816—1819 president van de Algemeene Synode.

het zaad van onverschilligheid omtrent de leerstellige geloofsstukken der Hervormde Kerk ware gestrooid geworden."

Hij zegt — bl. 11 —, dat in het adres door de Classis van Amsterdam tegen het door den Koning vastgestelde Algemeen Reglement ingediend „de verkeerde strekking van dat Reglement met een helder inzigt was aan den dag gelegd". En intusschen bevond zich de Heer *Molenaar* in der tijd onder de weinige leden der Amsterdamsche Classis, die zich hebben verzet tegen de indiening van dit nu zoo door hem geprezen adres. 1)

Ook reeds de wijze waarop het stuk, door het postmerk Utrecht gedekt, met een naamloozen brief werd gezonden aan den boekhandelaar, bij wien de meeste der twiststokende geschriften uitkomen, is allezins afkeuring waardig. De Heer *Molenaar* zegt deswegens in zijn adres aan den Koning, „dat hij zijn naam er niet onder geplaatst heeft, opdat niet iemand op de gedachte mogt komen, dat *hij* zich aan het hoofd van eene afscheiding stellen wilde". Is dit zoo, dan moet hij overtuigd zijn geweest, dat het stuk waarlijk moest aangemerkt worden, als zoodanige scheuring opwekkende en aanradende.

Eindelijk, en hiermede zij het dan ook genoeg, matigt zich de schrijver aan om een zoo hatelijk stuk te sluiten met de woorden, den Engel des Heeren in de mond gelegd: *Ziet ik heb het ulieden gezegd!*

Na deze ontwikkeling zou de ondergeteekende, indien hij raadzaam oordeelde de uitvoering van het strengste regt aan te raden, zeker moeten blijven bij het advies, om den predikant *Molenaar* door den bevoegden kerkelijken regter volgens den letter der kerkelijke wetten te doen vervolgen, ten einde desnoods als oproerstoker te worden ontzet van de leeraarsbediening in eene kerk, welke hij tracht te beroeren.

Dan ook nu nog gelooft hij dien strengen weg niet te moeten aanraden, maar liever in overweging te mogen geven om eenig acht te slaan op de betuiging van den Heer *Molenaar*, dat de uitkomst der zake hem leed doet, en aan zijne verzekering, dat in het vervolg door hem niets ondernomen zal worden, hetwelk den schijn hebben kan van den rust der kerk te verstoren.

De ondergeteekende gelooft wel, dat het noodig is, den predikant het hoog ongenoegen Zijner Majesteit duidelijk te doen blijken, met ernstige waarschuwing voor het vervolg, en onder zoodanige maatregelen als strekken kunnen om anderen terug te houden van diergelijke rustverstorende handelingen; waartoe de ijdele zucht om zich als verdediger der ware regtzinnigheid een naam te verwerven en bij onkundigen opgang te maken, zoo ligt den een of anderen zou kunnen verleiden, indien diergelijke daad, door een leeraar in 's Konings residentie bedreven, onberispt bleef.

Dan *met deze bepaling* zoude de ondergeteekende gelooven, dat grootmoedigheid zoowel als gezonde staatkunde aanraden, den Heer *Molenaar* voor ditmaal vergiffenis te schenken en ook daartoe het kerkelijk bestuur uit te noodigen.

---

1) Deze mededeeling is van elders niet bekend. Nieuw Loosdrecht, de toenmalige standplaats van Molenaar, behoorde toentertijd tot de Classis Amsterdam.

Indien Zijne Majesteit deze wijze van zien mogt gelieven goed te keuren, zou de ondergeteekende de vrijheid nemen Hoogstdezelve voor te stellen, de zaak te eindigen door het nemen van een besluit, houdende last op den ondergeteekenden:

Om aan den predikant *Molenaar* te kennen te geven, dat Zijne Majesteit met het hoogste ongenoegen heeft vernomen, dat hij de steller is van een stuk, zoo geheel ingerigt om onder de leden der Hervormde Kerk wantrouwen tegen de leeraren en kerkbestuurders, en ontevredenheid met de wettig bestaande kerkelijke verordeningen op te wekken, en hen tot verdeeldheid en scheuring aan te zetten; dat Zijne Majesteit echter, aannemende de betuiging van zijn leedwezen over de uitwerking van zijn geschrift, voor ditmaal hem die handelwijze wel wilde vergeven, vertrouwende voor het vervolg op zijne verzekering, „dat door hem niets zal ondernomen worden, hetwelk den schijn hebben kan van de rust der kerk te verstoren"; alles met bijgevoegde ernstige waarschuwing.

Om de kerkelijke besturen, waaronder of waartoe de predikant *Molenaar* behoort, benevens deszelfs ambtgenooten hiermede bekend te maken, en dezelve uit te noodigen om ook van hunne zijde hem zijnen misstap te vergeven.

Om eindelijk de Hervormde kerkbesturen aan te manen om bij alle de vrijgevigheid omtrent verschillende gevoelens en bijzondere leerbegrippen, welke de grondbeginselen der Protestantsche Kerk vorderen, hun invloed aan te wenden ten einde zooveel mogelijk te zorgen, dat de vrijheid van denken en schrijven niet worde misbruikt om verdenking, wantrouwen en onrust te verwekken, en om, indien zich leeraars der kerk daaraan in het vervolg mogten schuldig maken, tegen hen volgens kerkorde te handelen.

Voorts geeft de ondergeteekende al verder in overweging, om den Minister van Justitie van dit besluit Zijner Majesteit te doen kennis dragen, met mededeeling van mijn tegenwoordig rapport.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

40. Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning, 14 Sept. 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

Commissoriaal van den 19. Augustus 1827 la. F. 21 geheim, bij hetwelk aan de Commissie uit den Raad van State voor de zaken der Hervormde Kerk enz. om consideratiën en advys wordt gerenvoyeerd het rapport van den Staatsraad Directeur Generaal, nopens de te nemen maatregelen ten aanzien van zeker geschrift, onder den titel van *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenoten*, gedrukt bij den boekhandelaar *J. H. den Ouden* te Amsterdam, en van hetwelk de predikant *Molenaar* te 's Gravenhage heeft erkend *de schrijver* te zijn.

Aan den Koning.

la. A. geheim. *'s Gravenhage, den 14. September 1827.*

De Commissie, zich met de gewigtige taak belast ziende, om Uwe Majesteit te dienen van consideratiën en advys omtrent een onderwerp van eenen zeer ernstigen en tevens zeer kieschen aard, zooals is vervat bij het hiernevens staande commissoriaal, heeft getracht zich van deze hare pligt te kwijten door eene nauwgezette en van alle vooringenomenheid verwijderde, onzijdige beschouwing, en neemt bij deze eerbiedig de vrijheid, Uwe Majesteit met den uitkomst van haar onderzoek en overweging bij deze bekend te maken.

Alvorens echter toe te treden tot de ontwikkeling der punten, welke de natuurlijke verdeeling van dit rapport zullen uitmaken, oordeelt zij het, ter opheldering en welligt ook ter verkorting, noodig, omtrent den *stand der zaak* aan het volgende te herinneren.

De Commissie geeft de geschiedenis der zaak kort weer, en komt dan tot bespreking van „de middelen van vervolg", die door den Directeur Generaal geopperd zijn.

Deze middelen bepalen zich, naar inhoud van het rapport 1° òf tot eene geregtelijke vervolging; 2° òf tot het verzenden der zaak naar den bevoegden kerkelijken regter; 3° òf tot eene administratieve afdoening; òf ten laatsten tot de koninklijke vergiffenis, gepaard met eene gestrenge afkeuring van het geschrevene en bedoelde, en ernstige waarschuwing voor het vervolg.

De Directeur Generaal heeft aan dit laatste middel de voorkeur gegeven en gemeend, dat hetzelve voor deze reize als voldoende en alzoo doelmatig te beschouwen zij.

Deze weg is voorzeker de zachtste, maar of ze in de gegeven omstandigheden de verkiesselijkste kan geacht worden, moet de Commissie zeer betwijfelen; en het is na rijp beraad, dat zij vermeend heeft als haar gevoelen te moeten aannemen, dat er volledige termen bestaan, *om de zaak ter beoordeeling en beslissing te verzenden aan den bevoegden kerkelijken regter.*

De Commissie stelt zich voor om

1° de redenen van deze hare meening open te leggen;

2° aan te toonen, dat het naar haar inzien minder verkiesselijk zou zijn, in plaats van gebruik te maken van het eerste middel, den gewoonen weg der justitie dadelijk te volgen;

3° hare bedenkingen in het midden te brengen tegen het middel, door den Directeur Generaal aanbevolen, en bestaande in eene dadelijk werkende koninklijke tusschenkomst.

Het komt de Commissie voor, niet ondienstig te zijn, vooraf en kortelijk te gewagen van *de aard van het geschrift zelve,* of *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten.*

De schrijver, onder uitdrukkelijke verklaring van geen twist te zoeken, beklaagt zich, dat men zich in de Hervormde Kerk niet algemeen houdt aan de Formulieren van eenheid en de vernieuwde vaststellingen dier Formulieren door het Dortsche Synode, met bijvoeging der vijf bekende Artikelen.

Hij geeft te kennen, dat die zuiverheid wordt geschonden door eene gewrongene uitlegging der heilige Schriften, en dat het beter ware, dat een aantal lieden, met dit laatste ingenomen, de kerk verlieten. Om daartoe te geraken komt het hem voor, „dat men eene algemeene kerkvergadering moest beleggen, en een bedaard en christelijk adres aan de Hervormden maken, met het voorstel om de leer te veranderen, en ziende wie dit niet verkiesen, de kerken en goederen eenvoudig en in groote bedaardheid verdeelen."

Het bij deze klagten niet latende blijven, gaat hij voort met den staat der kerk open te leggen en de oorzaken voor dat vermeend verval aan te duiden.

Bij de optelling dier redenen treedt hij in veele bijzonderheden en zoekt het kwaad bij de algemeene en bijzondere kerkverordeningen, bij de kerkbesturen, bij de wijze van opleiding tot het predikambt, bij de predikatiën en andere verrigtingen aan het leeraarambt verbonden.

De wijze op welke hij deze bezwaren heeft voorgesteld, de uitdrukkingen daartoe gebezigd, en de toon, welke doorgaans in dat geschrift heerscht, hebben aanleiding gegeven tot eene zeer ongunstige oordeelvelling, zoo omtrent den inhoud als de bedoeling van dit geschrift.

De Commissie somt die oordeelvellingen uit de vroegere rapporten op en vervolgt dan:

Uit deze korte analyse zal het volgende worden toegelicht:

A. De Commissie heeft hierboven de meening geuit, *dat er volledige termen bestaan om de zaak ter beoordeeling en beslissing te verzenden aan den bevoegden kerkelijken regter.*

Dat het adres is van *kerkelijken* aard, zal geen betoog behoeven: het is een *predikant* der Hervormde gemeente te 's Gravenhage, die zich tot zijne *geloofsgenoten* wendt, en hen onderhoudt over hetgeen hij in den *tegenwoordigen toestand der Hervormde Kerk* hier te lande berispelijk meent te vinden.

Aan de kerkelijke besturen die belast zijn met de zorg voor de belangen der Hervormde Kerk, met de handhaving harer leer, met de bewaring van orde en eendragt en met het opzicht en tucht — art. 9, 30, 41, 60, 87 en 88 van het Algemeen Reglement —, is nog bovendien de *regtspleging in kerkelijke zaken* opgedragen — art. 4 van het Reglement op de uitoefening van kerkelijk Opzigt en Tucht.

Nopens de *behandeling van kerkelijke aanklagten en geschillen* — of wijze van procederen — zijn bij datzelfde Reglement de noodige voorschriften gegeven, de attributen der vierderlij kerkelijke vergaderingen zijn tevens omschreven, en de soorten van straffen bepaald, in geval van kerkelijke overtredingen op te leggen.

Ook omtrent¹) de *wijze van behandeling* is aan regelen gebon-

---

¹) Om den zinsbouw moet dit woord wegvallen.

den: den besturen is bij het gemeld art. 4 als pligt opgelegd, bij het onderzoek en de beoordeeling van aanklagten en aangegevene misdrijven met alle christelijke zachtmoedigheid en verdraagzaamheid te werk te gaan, maar ook van den anderen kant de eer des Christendoms te handhaven, vooral door oplettend te zijn op dezulken, *wier leer en wandel een regtstreekschen invloed op de gemeente hebben.*

Het is derhalve ontwijfelbaar, of de onderhavige zaak is een onderwerp van kerkelijk onderzoek en beslissing.

Hoe nauw het belang der kerkelijke maatschappij aan de handhaving van dit regtsgebied is verbonden, kan genoegzaam blijken uit de zooeven vermelde pligten, het kerkelijk gezag opgelegd. En dit belang is in deze ook geenzins te miskennen.

Want, behalve de gebiedende noodzakelijkheid, dat tot weering van verder onheil en het voorkomen van eene verderfelijke scheuring in de gemeente de eerroverij en de poging tot eene verderfelijke verdeeling, bewezen zijnde, gestraft worde, zou het tevens op zichzelf genomen eene nuttige strekking kunnen hebben, naar aanleiding van het bedoelde geschrift den staat der kerk in bijzondere overweging te nemen, want het onderzoek naar hetgeen voor waarheid te houden is, is nimmer verloren werk.

Ook het regt van verdediging zou voor den beschuldigden daardoor in volle kracht blijven.

Tot bereiking van deze oogmerken bestaat er geen ander middel, dan dat het kerkelijke gezag met de onderwerpelijke zaak op eene bij het Reglement voorgeschrevene wijze bemoeid worde.

Maar is het aan te raden, dat dit van gouvernementswege geschiede? Zou dit den schijn niet kunnen geven van eene te spoedige en tevens minder gunstige oordeelvelling?

De Commissie vermeent, dat deze bedenking, indien ze in het midden gebragt was, van allen grond ontbloot zou wezen.

Men lette slechts op het bij dat Reglement vastgestelde beginsel, *dat elk lid der gemeente het regt heeft tot het doen van aanklagten* — art. 8 —, en dus tegen elk lid der gemeente, welke ook zijne betrekking daarbij moge wezen, ter zake van vermeende ergernis in leer of wandel, zoodat elk geschrift van een lid der gemeente, over kerkelijke zaken handelende, als een onderwerp van aanklagte kan beschouwd worden.

Dit zou zelfs het geval hebben kunnen zijn ten aanzien van het bewuste *Adres,* indien de schrijver zich eenvoudig bepaald had bij de opgave van de bij hem vermeende redenen voor het verval in de Hervormde Kerk, zonder eenige aanranding van verordeningen, collegiën of personen.

En is deze bevoegdheid aan *particulieren* toegekend, waarom zou de hooge Landsregeering dezelve ook niet kunnen uitoefenen?

Te dezen aanzien is welligt het onderscheid niet onaannemelijk tusschen *het verzenden* — renvoyeeren — *eener zaak aan den bevoegden kerkelijken regter ter beoordeeling en beslissing,* en *het doen vervolgen van den aangeklaagden,* als welk laatste al aanstonds te kennen geeft eene dadelijke overtuiging wegens begane overtreding.

In dezen laatsten zin spreekt de Directeur Generaal bij het tweede rapport, „dat, indien hij het raadzaam oordeelde de uitvoering van het strengste regt aan te raden, hij zeker zou moeten blijven bij het advys, om den predikant Molenaar door den bevoegden kerkelijken regter, volgens den letter der kerkelijke wetten te doen *vervolgen*, ten einde desnoods als oproerstoker te worden ontzet van de leeraarsbediening in eene kerk, welke hij tracht te beroeren."

Men ziet uit het bovenstaande, dat, zonder eene bepaalde order tot vervolging, het doel niettemin bereikt kan worden.

De Commissie wil echter hiermede niet te kennen geven, dat, ofschoon het renvooi aan de zijde van het Gouvernement in alle soortgelijke gevallen den voorrang schijnt te verdienen, in het onderhavige geene termen zouden bestaan tot eene *eigenlijk gezegde aanklagte*.

Integendeel de grieven tegen den voornoemden predikant zijn genomen uit het *geschrift* zelve; zij behoeven dus door geene getuigenissen of aanduidingen opgehelderd en bevestigd te worden. Als zoodanig leveren zij te zamen en elk in het bijzonder ten minste dien graad van bewijs voor de schuld op, als *voor het stellen in staat van beschuldiging bij den regter* in gewoone misdrijven schijnt gevorderd te worden.

Dezelfde duidelijkheid in woorden en uitdrukkingen hecht zich al mede aan des schrijvers *oogmerk*.

En de Commissie vermag niet te ontvijnsen, dat als eene verzwarende omstandigheid is te beschouwen — en hetwelk door den minst partijdigen niet kan ontkend worden — het *tijdstip* door den steller tot het doen in het licht verschijnen van dit zooveel geruchtmakend *Adres* gekosen. Een tijdstip van dweperij, van aanhitsing tot beroering en scheuring in de Hervormde Kerk, en waaromtrent bij het eerste rapport van den Directeur Generaal zeer merkwaardige bijzonderheden voorkomen.

De predikant *Molenaar* moge bij den aanhef van het Adres verklaren, met eenen *Da Costa* en anderen niet in verband te staan, die niet te kennen en niet te weeten, die immer gezien te hebben; hij moge te kennen geven, zeer veele onberade en onbewezene uitdrukkingen in hunne schriften af te keuren, en niet te mogen, dat men zoo onbepaald en zoo onbesuist spreke. Hij laat er niettemin op volgen, dat hij aan de andere zijde ook zeer verre verwijderd is van die strenge en onbarmhartige en onchristelijke oordeelvellingen, welke over deze menschen geveld worden. Hij gaat nog een stap verder en zegt te geloven, *dat zij geenzins de aanleiders zijn van het wantrouwen, hetwelk in onze dagen tegen de leerraren plaats heeft; maar dat het gedrag van sommige bedienaren des evangelies zelve daartoe aanleiding gegeven heeft en nog steeds voortgaat te geven.*

Bij zijnen eigenhandig geschreven brief aan den boekhandelaar *Den Ouden* — zonder dagteekening — in February 1827, ter geleide van het bekende adres, zwaait hij hem de lof toe van *zijne drukpers te gebruiken ook ten nutte van het waar belang onzer Vaderlandsche Kerk*, daarmede bedoelende de geschriften van denzelven Da Costa c.s., welke bij den boekhandelaar *Den Ouden* gedrukt en in het licht verschenen zijn.

Na betoogd te hebben, dat de zaak behoord tot het kerkelijk regtsgebied, blijft ter beantwoording slechts over de vraag: *aan* *welke der vierderlei vergaderingen het renvooi gevoeglijk zou kunnen geschieden?*

Daar van de in aanmerking komende besturen, het classikaal bestuur en het provinciaal kerkbestuur, alleen het laatste de bevoegdheid tot afzetting heeft — al behoeft het van deze bevoegdheid geen gebruik te maken —, acht de Commissie een renvooi naar het provinciaal kerkbestuur het meest wenschelijk.

Hierboven is reeds het onderscheid aangewezen tusschen eene eigenlijk gezegde *aanklagte* en een *renvooi* van hooger hand ten fine van onderzoek en beslissing, en er zal dus niets strijdig met de aangenomen beginselen daarin kunnen gevonden worden, dat, zonder eene uitdrukkelijke beschuldiging, een gouvernement goedvinde, zich regtstreeks ter bereiking van dat oogmerk te wenden tot eene vergadering, met die soort van magt bekleed, om aan deszelfs onderzoek, welke strekking die ook moge hebben, het noodig gevolg te geven.

B. De Commissie heeft zich voorgesteld in de tweede plaats aan te tonen, dat het naar haar inzien *minder aan te raden zou zijn, in plaats van gebruik te maken van het eerste middel, den gewoonen weg van justitie dadelijk te volgen.*

Met dit te poseren heeft zij geen ander oogmerk, dan *als Commissie voor kerkelijke zaken* dit punt in verband met het eerste te beschouwen, en zich te blijven bepalen tot het min verkieselijke van het renvooi aan de justitie, *in den staat, waarin de zaak thans is.*

Dit volgt reeds bij tegenstelling uit het betoogde.

De geheele inhoud immers van het geschrift heeft betrekking tot kerkelijke aangelegenheden, welke kerkelijk moeten onderzogt worden. Moeyelijk zou het zijn, in deze schatting ook niet eenigszins acht te geven op de wijze, op welke de schrijver heeft gemeend zijn betoog verder te kunnen inkleden en versterken.

Deze zijn alzoo de bestanddeelen van het kerkelijk geding.

Wierdt de zaak aanvankelijk aan de gewoone justitie gerenvoyeerd, zou hetgeen daarin van eene *zuiver kerkelijke* beschouwing is, onaangeroerd moeten blijven, en het onderzoek deswege bij de competente kerkelijke vergadering geene plaats vinden.

De publieke actie hecht zich alleen aan de overtreding van strafwetten, en strekt zich niet uit tot godsdienstige onderwerpen.

En dit oordeelt de Commissie voldoende te zijn tot adstructie van de aangenomen stelling. Zij moet derhalve, wat de publieke actie betreft, zich onthouden van de overweging uit dat oogpunt van hetgeen door den Directeur Generaal bij het tweede rapport wordt in het midden gebragt omtrent den aanval, èn op het door Uwe Majesteit ten jare 1816 vastgesteld *Algemeen Reglement op het Bestuur der Hervormde Kerk* door den predikant *Molenaar* gedaan, als bevatte hetzelve den grondslag van veele verkeerdheden, èn op het *Reglement op het Examen en de Toelating tot het Leeraarsambt,* door hem genaamd verderfelijk en anti-Hervormd, listig en subtiel, zoodat daardoor de banden gebroken, en de Hervormde Kerk de Hervormde Kerk niet meer is.

Evenmin zal onderzogt worden, of het geschrift onder den titel van *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenoten,* door eenen *predikant* opgesteld en in het licht gegeven, en bij uitsluiting handelende over kerkelijke zaken, is een herderlijke brief — *écrit pastoral;*

of dit geschrift als *calomnieus* is te beschouwen;

eindelijk of het *naamloos* uitgeven van dat Adres ook tot bezwaar zou kunnen strekken.

De beoordeeling van deze en andere ter zake dienende punten komt aan de Commissie voor, meer tot de attributen van den Minister van Justitie te behooren als aan haar te competeren, alzoo deze staatsambtenaar meer dan zij in staat zal zijn, uit het oogpunt van algemeen belang deze zaak, die ook daarmede in eene onmiddelijke betrekking staat, te beschouwen, en alzoo zal kunnen beoordeelen, in hoeverre door een renvooi aan den kerkelijken regter de faculteit bij het publiek ministerie zou kunnen geacht worden gehinderd of beperkt te zijn om hetzij gelijktijdig, of op zoodanig tijdstip als hetzelve gepast zou oordeelen, eene actie R. O.[1] te institueren, zoodat de Commissie vermeent, Uwe Majesteit eerbiedig in consideratie te mogen geven, om hierop den Minister van Justitie te hooren en zijn advies deswege te verlangen.

De Commissie kan echter niet nalaten, eerbiedig te doen opmerken, dat, indien zij had geoordeeld te moeten advyseeren voor het renvooi aan den gewoonen regter, zij zich niet weerhouden (zou) gezien hebben door de bedenking van den Directeur Generaal, bij het eerste rapport geopperd, dat daarom het renvooi aan de gewoone justitie zou te ontraden zijn, omdat eene ongunstige uitslag van zoodanige actie niet dan *nadeelig* zou kunnen werken.

Dit *kan* wel is waar het lot zijn van alle geïnstitueerde actiën, en in zooverre *kunnen* de gevolgen nadeelig zijn; maar, indien dit denkbeeld rustte op eene veronderstelde twijfel, uit den aard der bedoelde actie genomen, is hetzelve niet wel toe te geven.

Er bestaat immers in deze materie een zeer groot onderscheid tusschen het vervolgen in regten van twistzoekende schriften over den godsdienst, wanneer die zich tot *beschouwing* bepalen, en waaromtrent eene onbelemmerde vrijheid van schrijven wordt ingeroepen, en van de zoodanigen, die, ofschoon almede daartoe ingerigt, echter deze grensen verre overschreden.

Ten aanzien der eerste kan de *qualificatie* van de daad, als delict beschouwd, weifeling doen ontstaan, en de *favor rei* almede veel tot vrijspraak toebrengen.

Maar met opzigt tot de laatste kan de qualificatie van het delict niet wel voor gegronde tegenspraak vatbaar zijn.

Het is dus minder de vrees voor eene ongunstige uitkomst in het algemeen, welke hier zou moeten tegenhouden, dan wel de geheele, ofschoon zeer noodzakelijke toestel der crimineele regtspleging, het openbare en geruchtmakende der debatten, eene soms met weinig kiesheid ingerigte verdediging, welke de belangstelling van het publiek of een gedeelte van dien, naar de onderscheide wijze van zien, opwekt, en bij den aangeklaagden dikwerf het vurig verlangen kan doen geboren worden om de held van het stuk te zijn en als martelaar voor het geloof op te treden.

---

[1] ratione officii = ambtshalve.

Hoeveel gewigt deze consideratiën kunnen hebben, vooral wanneer het zake is eene keuse te doen tusschen onderscheide middelen tot bedwang van rustverstorende ondernemingen, daartoe wordt veel stof tot overdenking zoo in de oudere en hedendaagsche geschiedenis aangetroffen.

C. Ten laatsten blijft der Commissie nog over om hare bedenkingen in het midden te brengen tegen het middel, door den Directeur Generaal aangegeven, en bestaande in eene aanvankelijke koninklijke tusschenkomst, door het schenken van *vergiffenis.*

Deze vergiffenis zou in den eigenlijken zin eene *abolitie* zijn, eene geheele kwijtschelding van schuld en procedure.

Het regt van gratie, bij de Grondwet der Nederlanden toegekend, is buiten twijfel één der grootste sieraden van den koninklijken kroon, en wordt voornamelijk uitgeoefend door het veranderen of verminderen of kwijtschelden van de *door den regter* opgelegde straffen, en dus nadat de zaak aan het nauwkeurigst onderzoek in regten is onderworpen geworden en tevens een helder licht verspreid over alle de omstandigheden, welke hetzij voor, hetzij tegen het gedaan verzoek tot gratie kunnen gelden.

Zoo menigvuldig als tot dit middel toevlugt wordt genomen, zoo weinige zijn de gevallen, welke den grond tot eene abolitie opleveren; en het gebeurt maar zeer zelden, dat de Souverain in de hoop van eenen gunstigen uitkomst, deswege wordt geadiëerd.

Dit ligt ook in den aard der zaak en in de gronden, waarop de abolitie rust. De Souverain immers trekt zich het onderzoek en de beoordeeling van een bedreven feit bij uitsluiting aan, en stelt, daartoe termen vindende, de zaak buiten alle vervolg.

Dat dit eene zeer moeyelijke taak is, waarmede de Souverain niet dan om hoogstgewigtige redenen zich kan belasten, is even blijkbaar.

Zeer spaarzaam kunnen dus ook de voordragten zijn om het inroepen van deze koninklijke goedertierenheid te bevorderen.

Draagt de voordragt van den Directeur Generaal het kenmerk, tot dat getal te behooren?

Op deze vraag moet de Commissie ontkennend antwoorden.

1. Zij houdt hier ter plaatse voor herhaald hetgeen ten aanzien van de *daad* en de *bedoeling* van den predikant *Molenaar,* zoo uit het *Adres,* als uit de rapporten van den Directeur Generaal bij dit advys is overgenomen, tot voorloopig betoog, dat de onderwerpelijke zaak van een zeer ernstigen aard is en een nauwgezet onderzoek schijnt te vorderen.

De Directeur Generaal zelf is van gevoelen, *dat het onvervolgd laten van eene zoodanige handeling tot de nadeeligste gevolgen aanleiding moet geven.*

Maar, vermag men billijk te vragen, is de abolitie, die alle onderzoek en beslissing wettig stuit, daartoe een middel? Kan dit genoemd worden *het geven van gevolg aan eene beschuldiging?*

De Commissie kan niet ontvijnsen, dat, na gelezen te hebben het eerste, maar vooral het tweede rapport, in hetwelk zeer sterke grieven tegen den predikant *Molenaar* gevonden worden, haar de conclusie of het advys zeer onverwacht voorkwam.

2. De abolitie of vergiffenis raakt alleen de *persoon van den dader* — hem wordt kwijtgescholden hetgeen hij tegen 's lands

wetten heeft bedreven —, maar strekt zich niet uit tot het *regt van derden.*

En zoo schijnt niet uit het oog verloren te kunnen worden, dat het geschrift ook bepaaldelijk is ingerigt tegens gevestigde autoriteiten en personen.

De Directeur Generaal stelt wel is waar aan Uwe Majesteit voor, „wegens Hoogstdezelve de kerkelijke besturen, waaronder of waartoe de predikant *Molenaar* behoord, uit te noodigen om ook van hunne zijde hem zijnen misstap te vergeven.”

Maar het worde de Commissie ten goede geduid te vragen, of zoodanige uitnoodiging van ’s Konings wege niet als iets zeer zonderlings zou te beschouwen, en of het aan te raden zou zijn, dat de koninklijke waardigheid — het zij met allen eerbied en geheel onvervankelijk gezegd — zich zooverre met dat geschil zoude inlaten.

3. Heeft dit laatste punt eene moeyelijke zijde, niet minder is de bedenking, dat de verleende vergiffenis ten gevolg zou hebben, dat er geen *onderzoek* naar *bezwaren,* als daadzaken beschouwd, hetzij waar of onwaar, bij het Adres opgegeven, door de kerkelijke collegiën, daartoe bevoegd, zou gedaan worden; een onderzoek nogthans, hetwelk welligt *in het belang der kerk zelf* eene nuttige strekking zou kunnen hebben.

In het bevel tot het doen van dat onderzoek, door het Gouvernement te geven, is geen bezwaar gelegen, om tot ondersteuning van den voorgestelden maatregel te kunnen strekken; want er is aangetoond, dat dit zich kan bepalen tot een *renvooi,* zoodat het Gouvernement niet als aanklager optreedt.

Maar al ware dit zoo — en waartoe bovendien, uit kracht van het hierboven betoogde omtrent de soort van bewijs, met opzigt tot het in staat van beschuldiging stellen, genoegzame termen zouden bestaan —, is er nog een groot onderscheid te maken tusschen deze bemoeying van het Gouvernement, als hetwelk aan een gevestigd collegie de beoordeeling en de uitspraak overlaat, en tusschen het toekennen van de hooge gunst van abolitie, welke tot grond heeft en hebben moet *het aanwezen van een erkend misdrijf.*

4. Of het aangegeven middel doeltreffend zou zijn, om de kerk buiten onrust en verwarring te houden, kan van eene zamenloop van zoo veele, niet altijd te voorziene of te berekenen omstandigheden afhangen, dat het eenigszins gewaagd zou kunnen schijnen, het voor en tegen daarvan te overwegen, ofschoon welligt de schaal voor het laatste zou overslaan.

5. De Commissie moet dus met den Directeur Generaal daarin verschillen, dat *grootmoedigheid* zoowel als *gezonde staatkunde* zouden aanraden, den Heer *Molenaar* ditmaal vergiffenis te schenken, omdat te vrezen is, dat daardoor eene geheele opheffing van alle onderzoek bedoeld, en de daad wordt gehouden als niet gepleegd te zijn.

Wat dezelfde grootmoedigheid en gezonde staatkunde *bij vervolg van tijd* en, daartoe termen bestaande, na de finale afdoening zouden kunnen aanraden en gebieden, is van eene geheel andere beschouwing.

6. Het is buiten allen twijfel, dat eene abolitie moet worden voorafgegaan door een verzoekschrift van den belanghebbenden,

en hetwelk uitdrukkelijk inhoudt *belijdenis van schuld en verzekering van beterschap.*

Met het uiterste leedwezen moet de Commissie verklaren, deze twee vereischten in het rekwest, door den predikant *Molenaar* aan Uwe Majesteit gepresenteerd — exhib. 26 July 1827 — geenzins hebben aangetroffen.

Dit rekwest is, ook volgens de meening van den Directeur Generaal, „niet van zoodanigen inhoud, als hij moest wenschen, om het bedoeld oogmerk te bereiken, *en gelegenheid te geven om den schrijver gunstiger te beoordeelen.*"

De vergelijking van het bewuste Adres en van dit rekwest, door den Directeur Generaal in alle de bijzonderheden gemaakt, is bevestigend voor dit gevoelen. En de Commissie zal derhalve, dezen aangaande, in geene herhalingen behoeven te vallen. Zij merkt slechts aan, dat de woorden van het rekwest, ook die, welke door den Directeur Generaal worden bijgebragt, om de voordragt tot vergiffenis — abolitie — te ondersteunen, zeer veel van eene *bekentenis van schuld* en *verzekering van beterschap* verschillen.

De woorden zijn: dat *de schrijver meent bekend te staan voor een man des vredes en de stelligste verklaring aflegt van zijne goede bedoelingen, en met leedwezen ziet, dat de aangewende middelen eene tegenovergestelde opvatting ondergingen, en dus zeker niet doelmatig waren;* met bijvoeging, *dat door hem niets ondernomen zal worden, hetwelk den schijn kan hebben van de rust der kerk te verstoren.*

Hoe kunstig deze zinsneden zijn ingerigt, moet al dadelijk onder het oog vallen.

Naar de verzekering van den predikant *Molenaar* waren zijne bedoelingen goed, maar de aangewende middelen worden door anderen gehouden niet doelmatig te zijn; hij zal voorts niets ondernemen tot storenis van de rust der kerk.

Hij beklaagt zich dus eenvoudig over de opvatting van anderen, maar betuigt geenzins zijn leedwezen over het stellen en door den druk doen verspreiden van het zoo bedenkelijk geschrift.

Ook wat men door de *rust in de kerk* in de gegevene omstandigheden te verstaan hebbe, kan ook in het duistere liggen.

Dat de schrijver, die zich beroemt een man des vredes te zijn, vermeent, dat die rust eigenlijk door de afscheiding van een gedeelte der gemeente verkrijgbaar is, blijkt genoegzaam uit deszelfs vertoog.

De Commissie zou omtrent den verderen inhoud van het rekwest nog veele aanmerkingen kunnen in het midden brengen, maar heeft gemeend, zich te kunnen bepalen tot het onderzoek, of hetzelve de vereischten bezit van een rekwest tot abolitie, in verband met het door den Directeur Generaal voorgedragen middel ter afdoening, en dus met terzijdestelling van het renvooi aan het regterlijk of kerkelijk gezag.

Er wordt wel van een vierde middel bij het tweede rapport gewag gemaakt: eene *administrative tusschenkomst;* doch wat hierdoor verstaan moet worden, is aan de Commissie niet gebleken; en het is voor haar voldoende, dat de Directeur Generaal van oordeel is, dat dit middel niet is aan te wenden zonder gevaar om tot willekeur te voeren.

Om alle welke consideratiën en motiven de Commissie vermeent, Uwe Majesteit eerbiedig in bedenking te moeten geven, dat het Hoogstdezelve zou kunnen behagen, den Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk, te gelasten om het geschrift, ten titel voerende *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenoten* en den brief aan den boekhandelaar *J. H. den Ouden* te Amsterdam, beiden eigenhandig geschreven door *D. Molenaar*, predikant te 's Gravenhage, voorts het bij dien boekhandelaar gedrukte Adres van denzelfden inhoud en eindelijk het rekwest, op den 26. July dezes jaars door evengenoemden predikant gepresenteerd tot het niet vervolgen van deze zaak, te renvoyeeren aan het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland, ten fine van onderzoek en beslissing.

De Commissie voornoemd,

FANNIUS SCHOLTEN.
DE BYE [1]).

---

41. Minderheidsrapport van den Staatsraad Van Gennep aan den Koning, 7 Sept. 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

Commissoriaal van den 19. Aug. 1827
la F. 21 geheim, betrekkelijk de zaak
van Ds Molenaar.

's Hage, 7 Sept. 1827.

De ondergeteekende kan zich in deze *niet* vereenigen met het advies van zijne geëerde medeleden Jhr Fannius Scholten en De Bye.

Na eene oplettende lezing van het stuk van Ds Molenaar vindt hij daarin zeer ongeschikte uitdrukkingen en bewijzen van vooringenomenheid, maar hij vindt hetzelve niet *zoo* erg als het van den anderen kant is voorgesteldt.

Het komt den ondergeteekende voor, dat dit geschrift geen genoegzamen grond oplevert tot eene poenale actie, hetzij bij den gewoonen regter, hetzij bij eene kerkelijke vergadering, en het zoude hem bovendien niet verwonderen dat, indien deze zaak behandelt wierdt op den voet, zooals door zijne gerespecteerde medeleden wordt opgegeven, en daarover kerkelijke procedures wierden aangevangen, zulks aanleiding tot veel opspraak en onrust in de Hervormde Kerk zoude kunnen geven, daar het niet te ontkennen is, dat een zeer groot aantal leden van dat kerkgenootschap de leiding van gedachten in het godsdienstige van den predikant Molenaar volgen en aankleven, en hem als een martelaar der oude regtzinnige kerkleer zouden beschouwen, en bovendien ook de kerkbesturen zelve huiverig zouden zijn om, voorzooverre zij tot geene volkome vrijspraak zouden kunnen besluiten, om der gevolgen wille, eenen anderen weg te betreden.

---

[1]) Jhr mr P. J. de Bye (1766—1836); scherpzinnig jurist; bekleedde achtereenvolgens verschillende rechterlijke en administratieve functies; 1816 Referendaris der eerste klasse bij den Raad van State; 1826 lid van dat College.

De ondergetekende kan zich, over het algemeen genomen en behoudens eenige modificatiën, meer vereenigen met het denkbeeld van den Staatsraad Directeur Generaal, en wel vooral ook daarom, dat de predikant Molenaar zich bij een adres aan Z. M. gewendt heeft en daarbij zijn leedwezen over het ongenoegen des Konings heeft te kennen gegeven, met bijgevoegde plegtige betuiging van geene intentie te hebben gehad om eenige onrust of scheuring te verwekken, en zich als een man des vredes te zullen gedragen.

De ondergetekende zoude alzoo, onder verbetering, van gedachten zijn, dat Z. M., disponerende op het aan H. D. door Ds Molenaar aangeboden adres, zoude kunnen te kennen geven, dat de Koning het door gemelden predikant uitgegeven naamloos geschrift, onder den tytel van *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten,* met afkeuring heeft gelezen en deswegens aan gemelden predikant H. D. ongenoegen te kennen geeft; doch niettemin, in aanmerking nemende de betuigingen omtrent zijne bedoeling en gezindheden, door denzelven bij zijn opgenoemd adres gedaan, mitsgaders zijn betuigd leedwezen, goedvindt om deze zaak voor ditmaal onvervolgdt te laten, in vertrouwen dat de adressant zich zorgvuldig zal onthouden van alles wat de rust in de Hervormde Kerk zoude kunnen storen, en zich overeenkomstig de wetten en reglementen zal gedragen.

De ondergetekende vertrouwt, dat eene zoodanige dispositie voldoende zal zijn om Ds Molenaar voor het vervolg voorzigtiger te doen zijn, en dat ook daardoor op de beste wijze de rust en de harmonie in het Hervormd kerkgenootschap zal kunnen bewaard blijven.

VAN GENNEP.

42. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 15 Sept. 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

Aan den Koning.

no. 2 geheim. *'s Gravenhage,* den 15. September 1827.

Toen ik, bij mijn rapport van den 14. Augustus ll. no. 1 geheim, de vrijheid nam, Uwe Majesteit mijne gedachten mede te deelen omtrent de zaak van den predikant *Molenaar,* als schrijver van het naamloos stuk, getiteld, *Adres aan mijne Hervormde landgenooten,* — meende ik grond te hebben te vertrouwen, dat zoodanig koninklijk besluit, als door mij werd voorgedragen, deze onaangename zaak zoude kunnen eindigen op de meest geschikte wijze om nadeelige gevolgen voor te komen.

Ik had toch reden te vooronderstellen, dat de Heer Molenaar, door het plaatshebbend onderzoek toen hooglijk verontrust, van den eenen kant wel tevrede zoude zijn, daardoor uit eene bedenkelijke positie te worden gered, en dat hij van den anderen kant een les zoude ontvangen, die hem in het vervolg tot eene krachtige waarschuwing zou dienen.

Ik was verzeekerd, dat zijne ambtgenooten gaarne in de gelegenheid zouden gesteld worden om het koninklijk voorbeeld van vergevende gezindheid te volgen en zoo grootere onrust in de Haagsche gemeente voor te komen.

Eindelijk hield ik mij overtuigd, dat het gegeven voorbeeld, gevoegd bij een ernstige aanschrijving, eene heilzame uitwerking zoude hebben tot wegneming van den schadelijken indruk van het bedoeld libel, en het voorkomen van diergelijke pogingen door woelzieke lieden ten nadeele der Hervormde Kerk.

Dan alles hing ten dezen daarvan af, dat het besluit met eenigen spoed genomen werd, ten einde de zaak in de geboorte te smoren.

Door de vertraging welke — waarschijnlijk uit hoofde van het niet inkomen van nader door Uwe Majesteit gevorderde rapporten — de afdoening heeft ondergaan, is de gedaante der zaak veranderd, en dezelve nu te veel uit haar geheel gebragt, dan dat ik thans op gelijke goede gevolgen van mijn gedaan voorstel zoude durven rekenen, waarom ik mij verpligt achte, Uwe Majesteit daarvan te onderrigten.

De Heer *Molenaar*, na eene reize van eenige weken in *Den Haag* teruggekeerd, schijnt uit het niet ontvangen van eene nadere aanschrijving te hebben opgemaakt, dat hij niets meer te duchten had, en daarenboven — zeker door de inboezemingen van een en ander zijner partij opgezet — is hij met nieuwe stoutheid opgetreden, zijne aanhang uitbreidende onder de meest bevooroordeelde lieden, waaronder zich zelfs sommige bevinden, van wier stand in de maatschappij men iets beters zoude verwacht hebben. ¹) Verre van eenig leedwezen te gevoelen, schijnt hij roem te dragen op zijne handelwijze en zich alom te vertoonen als den gemoedelijken man, die, *na overleg*, zooals hij zich uitdrukt, *met den Heere*, naar pligt en geweten heeft gehandeld en, zoo hij niet geschreven had, het nog zoude doen.

Natuurlijk is hiervan het gevolg geworden, dat de onrust en verdeeldheid in de gemeente is toegenomen, daar zijne aanhangers bij het voortdurend verspreiden van het libel — waarvan ik hoor dat reeds een vijfde druk zoude zijn uitgekomen — en door geene maatregelen bedwongen, zich opentlijk vertoonen. Terwijl daarentegen ook de afkeuring van de weldenkenden en de ergernis van zoo vele in het bedoeld stuk gelasterde mannen evenzeer is toegenomen.

Hierdoor werd de positie zijner ambtgenooten hoogst moeyelijk en zij hebben eindelijk wel niet kunnen uitstellen, bij Ds Molenaar een stap te doen ten einde hun gevoelen aan hem te verklaren en (hem) zoo mogelijk tot inkeer te brengen.

Onderrigt geworden dat zulks had plaats gehad onder bestuur van hunnen waardigen oudsten ambtgenoot *Noordink* ²), schoon

---

¹) In dezen tijd zocht baron C. van Zuylen van Nijevelt met hem contact, en werd hij zijn boezemvriend.

²) Dr J. B. Noordink (1756—1840); 1779 predikant te Hemmen, 1780 te Puttershoek, 1781 te Ouderkerk a. d. IJssel, 1785 te Westzaan, 1789 te Harderwijk, 1796 te 's Gravenhage; 1838 emeritus.

met ongunstig gevolg, meende ik hen te moeten verzoeken mij van het voorgevallene nader te willen onderrigten.

Aan dit verzoek is door hen voldaan bij mededeeling der *confidentieele* nota, waarvan ik de eer heb een afschrift hiernevens te voegen.[1] Zij hebben mij echter verzocht, dezelve geenszints als een officieel stuk van aanklagt te beschouwen, maar slechts als een particuliere informatie, waarvan zij aan mij de *verzochte* mededeeling niet hadden vermogen te (ont)houden.

De nota behelst dan ook maar een zeer algemeen verslag, en zou zeker omtrent Ds Molenaar nog ongunstiger indruk geven, indien er alle bijzonderheden in vermeld waren. Zoo weet ik b.voorb. dat die man, ten bewijze dat hij gemoedelijk gehandeld had, heeft aangevoerd, dat hij „na de verzending van het handschrift den Heere had gebeden, om, indien het stuk de goddelijke goedkeuring niet wegdroeg, hetzelve onderweg te doen verongelukken". Zeker een staal van verregaande dweeperij of huichelarij.

Hoe het zij, daar de Heer Molenaar verklaart in zijne gevoelens en bedoelingen te volharden, zou het schenken van eene door hem niet verlangde vergiffenis het Gouvernement bloot stellen aan beledigende gevolgen.

De ergernis is daarenboven thans te openbaar en de onrust te groot geworden, daar alle de predikanten zich in volkomene harmonie broederlijk aan elkander verbindende, alle betrekkingen met Ds Molenaar hebben afgebroken, buiten die, waartoe zijne nog bestaande functiën als hunne ambtgenoot hen noodzaken. Men heeft mij dan ook verhaald, dat reeds een Roomsch-Catholijk pastoor in zijne leerrede met zeker genoegen van *verdeeldheid onder de Gereformeerde predikanten* gewaagd heeft.

Tot mijn leedwezen moet ik dan ook thans Uwe Majesteit verklaren, dat mijns inziens na zoo lang tijdverloop, mijn gedaan voorstel zal dienen gehouden te worden voor vervallen, en de zaak legaal zal behooren te worden vervolgd, volgens de bestaande wetten en verordeningen.

In de eerste plaats komt mij voor, dat ik door Uwe Majesteit zoude kunnen gelast worden, om de geheele zaak te renvoyeeren aan het Provintiaal Kerkbestuur van *Zuid Holland*, om dezelve te beoordeelen en volgens kerkorde omtrent den predikant Molenaar te handelen.

---

[1] Een afschrift van deze nota is in het dossier aanwezig. Hier moge de korte inhoud volgen: Op 7 September vroegen de predikanten bij Molenaar belet, en drongen bij monde van Noordink aan op gevoel en betooning van leedwezen. Molenaar verklaarde „dat hij in zijn bedrijf op gemoedelijke wijze voor God werkzaam was geweest, en zonder naam had geschreven, 1° omdat de naam geen gewigt aan de zaak konde geven; 2° om zich van het lastig aanzoek van onrustige lieden, die naar scheuring in de Hervormde Kerk staan, vrij te houden; en 3° om zich des te beter van alle personaliteiten te kunnen onthouden". Zijn ambtsbroeders hadden hierop nieuwe aanmerkingen, maar Molenaar beriep zich „op de zuiverheid van zijn geweten en van zijne bedoeling", verklaarde het verschil „voor een verschil van opinie" en rekende „zich ongehouden, om zich omtrent deze en gene bijzonderheid nader uit te laten". De collega's concludeerden, „dat Ds Molenaar bij zijne gevoelens en zijn gehouden gedrag persisteerde, hetwelk door hem zelven, zonder het minste bewijs van eenig berouw deswegens te geven, alzoo toegestemd" werd. — Zie voor de verdere verhouding tusschen Molenaar en den kerkeraad, E. J. W. Posthumus Meyes, *t. a. p.*, blz. 44, 45.

Dan ten anderen beschouw ik van dezen maatregel van kerktucht geheel onafhankelijk eene andere vraag, of namelijk zoo de schrijver als de drukker van het Adres, als een geschrift, ingerigt om wantrouwen, onrust en verdeeldheid onder de ingezetenen te veroorzaken, niet vervolgbaar zijn voor den burgerlijken regter?

Het komt mij zeer twijfelachtig voor, of de bepalingen van het nog werkend Wetboek van Strafregt voldoenden grond geven tot zoodanige vervolging, maar daarentegen zou dezelve mijns inziens met volle regt kunnen plaats hebben uit kracht van artikel 1 der Wet van den 10. April 1815 no. 69, Staatsblad no. 32,[1]) welke in ons Koningrijk de gaping heeft aangevuld, door het afschaffen der hooge politie en welligt ook der Fransche censuur, in de wetgeving ontstaan. Het is waar, dat men uit hoofde van den aanhef der aangevoerde Wet wel eens heeft willen beweren, dat dezelve als tijdelijk en alleen voor zekere omstandigheden berekend moest beschouwd worden; dan uit den geheelen inhoud en de gevolgen blijkt, dat deze Wet als doorloopende te achten is, zoowel voor tijden van vrede en rust, als van oorlog en tweespalt geschikt.

Alle twijfel deswegens is ook weggenomen door de latere Wet van den 6 Maart 1818[2]), bij welke die van 10 April 1815 als van voortdurende kracht is bevestigd, alleen met afschaffing van de verhaaste regtsmagt, welke in vredestijd onnoodig was geworden.

---

[1]) *Wet, houdende voorschriften tot spoedige en krachtdadige beteugeling van onrust en kwaadwilligheid.*

. . . .

Art. 1. Onverminderd het verordende bij den eersten titel van het derde boek van het nog werkende Crimineele Wetboek... zullen... eindelijk alle degenen, welke oneenigheid, twist, tweespalt, verdeeldheid of wantrouwen onder de ingezetenen mogten zoeken te veroorzaken, of volksbewegingen, combustie of wanorde te verwekken, hetzij door het aanheffen van een oproerkreet langs de straten of op openbare plaatsen, hetzij door andere bedrijven, door welke de rust en goede orde zoude kunnen gestoord worden, naar mate van de zwaarte van zoodanige zaken en misdrijven, en naar den minder of meerder verzwarenden aard der omstandigheden, gestraft worden, hetzij met gestrenge geeseling aan den lijve, hetzij met geeseling en brandmerk, en, in beide gevallen, met gevangenzetting, niet te boven gaande den tijd van tien jaren; — hetzij alleen met gevangenzetting, niet te boven gaande den voorschreven tijd.

[2]) *Wet van 6 Maart 1818, houdende afschaffing van de buitengewone regtsmagt en wijze van regtspleging, ingevoerd bij de Wet van 10 en het Besluit van 20 April 1815* [Staatsbl. no. 11].

. . . .

Art. 1. De misdaden, vermeld bij de eerste en tweede artikelen der Wet van den 10den April 1815... zullen voortaan volgens de gewone wijze van procedeeren, in criminele zaken gebruikelijk, onderzocht, en evenals alle andere misdaden, bij den gewonen regter beregt worden.

. . . .

Art. 5. Ten aanzien van de bestraffing... zullen de regters... zich gedragen naar hetgeen deswege bij art. 1 en 2 der bovengenoemde Wet van den 10den April 1815 is vastgesteld...

Eene andere bedenking zou men tegen de toepassing der aangevoerde wetten kunnen maken, omdat daarbij niet uitdrukkelijk genoeg gewag is gemaakt van het stichten van wantrouwen, twist en verdeeldheid door *geschriften;* maar het is wel duidelijk, dat deze onder de algemeene naam van *bedrijven* begrepen zijn. De regterlijke uitspraken, op grond hiervan meermaals geschied in de zuidelijke provinciën — zooals nog onlangs in de zaak van den priester *Buelens* [1]) — bewijzen de gegrondheid dezer opvatting; in de noordelijke gewesten is zulks ook erkend in het proces tegen den bekenden *Wibmer* [2]).

Zoo mijne wijze van zien juist mogte wezen, zou tegen *D. Molenaar* en den boekverkooper *Den Ouden* met niet minder grond crimineel geprocedeerd worden, als thans plaats heeft tegen *Le Sage ten Broek* [3]) en *Langenhuizen* [4]). Zulks zoude zelfs ten bewijze strekken der billijke onpartijdigheid in het Gouvernement, hetwelk misdrijven van dezen aard, zoowel bij Protestanten als bij Roomsch Catholyken, wil straffen, en tevens dienen ten waarschuwenden voorbeeld tot afschrik van rustverstoorders, die door geene toegevendheid schijnen te kunnen gewonnen worden.

Daar het intusschen niet tot mijne attributen behoort, een beslissend advies in dezen uit te brengen, meen ik mij te moeten bepalen bij het in overweging geven aan Uwe Majesteit, om bij den last op mij, om den predikant Molenaar als zoodanig naar kerkorde te doen oordeelen, tevens den Minister van Justitie te raadplegen over de vermelde criminele vervolging, of wel denzelven aan te schrijven, om daarin naar bevind van zaken te handelen; de kerkelijke en de regterlijke behandeling der zaak zijn toch van elkanderen onafhankelijk.

Dan welke ook de beslissing Uwer Majesteit moge zijn, veroorloof ik mij Hoogstdezelve eerbiedig op te merken, dat de bespoediging daarvan, ter voorkoming van meer schadelijke gevolgen, allezins wenschelijk en noodzakelijk is.

---

[1]) Deze was vervolgd en tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens een latijnsche Ode, waarin hij tegen de koninklijke besluiten van Juni 1825 was opgekomen; vgl. P. J. Blok, *Geschiedenis v. h. Ned. volk,* IV^3, blz. 274.

[2]) J. B. D. Wibmer, geb. 1792; Waalsch proponent; 1819 gesuspendeerd door het Waalsche Kerkbestuur; journalist; als redacteur van het *Utopiaansch Weekblad* in 1819 vervolgd, maar vrijgesproken; in 1820 om zijn critiek op de Regeering weer vervolgd en veroordeeld; vgl. een artikel van Sautijn Kluit in de *Ned. Spectator* 1872 blz. 105, 116, 123, 134, en Colenbrander, *Gedenkstukken,* VIII 2e stuk, blz. 500. Nog in 1833 en 1834 schreef hij in de oppositieblaadjes *De Onpartijdige* en *L'Etendard.*

[3]) J. G. le Sage ten Broek (1775—1847); 1808 notaris te Rotterdam, 1813—1829 te Loosduinen; 1806 Roomsch geworden; 23. Aug. 1827 gevangen genomen wegens artikelen in zijn maandschrift *De Godsdienstvriend,* waarin hij de Roomsche oppositie steunde; 19 Nov. d.a.v. op verzoek om gratie, ziek en bijna blind weer ontslagen; zette zijn perswerk, hoewel later geheel blind, tot aan zijn dood voort.

[4]) A. P. van Langenhuyzen te 's Gravenhage, de uitgever van Le Sage ten Broek, werd door de rechtbank vrijgesproken. Zie Knuttel, *Pamflettencat.* no. 25740.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

43. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 19 Sept. 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *la. N. 25 geheim.*

Aan den Koning.

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 19. September 1827.

Ter eerbiedige voldoening aan Uwer Majesteits lastgeving, mij medegedeeld door den Heer Secretaris van Staat bij brief van den 17. dezer geheim la. U. 24 ¹), heb ik de eer het navolgende op te merken.

In het algemeen wordt even zoo weinig in kerkelijke zaken als in de burgerlijke regtspleging eenig initiatief van het Gouvernement vereischt, om misdrijven te vervolgen. Het is toch ook in de laatste alleen in buitengewone gevallen, dat een bevel daartoe door Uwe Majesteit of door den Minister van Justitie namens Hoogstdezelve gegeven wordt.

Volgens het Reglement op de kerkelijke Tucht is niet alleen elk lid van eene kerkelijke vergadering tot aangifte, maar zelfs elk lid der gemeente tot aanklagte bevoegd. Indien er dus geene bijzondere omstandigheden in eene zaak plaats hebben, wordt ook daarin geen initiatief van de zijde des Gouvernements vereischt.

Deze *bijzondere* omstandigheden kunnen van verschillenden aard zijn. In het geval b.v. van den Leydschen predikant *Gillissen* ²)

---

¹) „Z. M. verlangt door UHWGeb. te worden onderrigt, krachtens welke artikelen van de bestaande reglementen voor het Hervormd kerkbestuur zoodanig initiatief van Hoogstdenzelven of van UHWGeb. vereischt wordt, om de toepassing van de bestaande bepalingen teweeg te brengen, daar Z. M. tot hiertoe van meening was, dat, wanneer eenig kerkelijk persoon zich in de termen van overtreding dier reglementen bevond, de vervolging van denzelven naar kerkenorde vanzelve plaats had, zonder dat daartoe eenige speciale uitnoodiging van hoogerhand noodig was."

²) A. W. Gillissen (1754—1841); zoon van Aegidius, prof. te Leiden; 1779 predikant te Hekelingen, 1780 te Krimpen a. d. Lek, 1790 te Leiderdorp, 1793 te Leiden; 1796—1802 buiten dienst; daarna in zijn dienst hersteld; 1821 afgezet „als schuldig aan een zeer verregaand willekeurig en hardnekkig volgehouden verzuim van den predikdienst".

Na jarenlange strubbelingen tuschen Ds G. en den kerkeraad, brak in Januari 1819 het conflict uit. Ds G. had gezegd, wegens ongesteldheid niet te kunnen preeken. De kerkeraad accepteerde dit niet en liet was de lastgeving bij Uwer Majesteits besluit van den 14. Juny 1819 no. 4 op mij verstrekt, tot renvooi der stukken aan het Provinciaal Kerkbestuur van *Zuid Holland*, gegrond op de overweging der bedenkingen, welke tegen de onzijdigheid van het Classikaal Bestuur van *Leyden* konden worden ingebragt.

Zoo hebben geheel andere, maar nog meer gewigtige bijzonderheden plaats in het onderhavige geval. Het *Adres aan mijne Hervormde landgenooten* werd naamloos uitgegeven, en kon dus als zoodanig wel geen onderwerp eener kerkelijke handeling worden, maar deszelfs ergerlijke inhoud en bedenkelijke strekking veroorzaakte, dat de aandacht des Gouvernements zich daarop bepaalde. Aan den Minister van Justitie verzonden, werd door den Directeur van Politie te *Amsterdam* bij den uitgever onderzoek gedaan, en het handschrift oordeelde men te zijn van den predikant *Molenaar*. Het rapport des Ministers van Justitie om consideratiën en advies in mijne handen gesteld zijnde, ontbood ik den predikant, en bekwam de stellige verzekering, dat hij werkelijk de schrijver was. Daarop volgde een adres van dien predikant aan Uwe Majesteit, aanleiding tot nader commissoriaal en rapporten.

Het is waar, dat hij vervolgens opentlijk heeft erkend, schrijver van het stuk te zijn, en dat de zaak bij derzelver aanhangig blijven van algemeene bekendheid is geworden, zelfs de in mijn laatste rapport Uwe Majesteit medegedeelde stap der Haagsche predikanten ten gevolge heeft gehad; maar tevens werd het bekend, dat de zaak bij Uwe Majesteit aanhangig was, en het zoude weinig met den eerbied aan Hoogstdezelve verschuldigd overeenkomen, dat eenig kerkelijk collegie zich inmiddels legaal daarmede inliet. Het kerkbestuur behoort nu vooraf de beslissing of aanwijzing Uwer Majesteit af te wachten, met dat vertrouwen, hetwelk niet alleen Hoogstderzelver souverein gezag, maar ook bijzonder hare naauwere betrekking op de Hervormde Kerk noodwendig inboezemt.

De loop welke de zaak genomen heeft, vordert zulks, en deszelfs zonderlinge en zamengestelde aard niet minder.

De adres-schrijver treedt niet alleen op als beschuldiger van leeraars en hoogleeraars, van kerkbesturen en Synode, maar tracht

---

zijn naam op het predikbeurtenbriefje staan. Gevolg: een kerk vol menschen en geen dominee.

De kerkeraad bracht de zaak voor den Koning, daar hijzelf en ook het Classikaal Bestuur, dat goeddeels uit leden van den kerkeraad van Leiden bestond, partij in het geding waren.

Na ingekomen verweer van Ds G. en tegenweer van den kerkeraad, waardoor de Minister van Eeredienst van de schuld van Ds G. overtuigd werd, besliste de Koning op advies van den Minister, om de zaak met de daarop betrekking hebbende stukken ter kerkelijke behandeling naar het Prov. Kerkbestuur te renvoyeeren.

De kerkelijke procedure, aangevangen voor het Classikaal Bestuur van 's Gravenhage, hetwelk hiertoe door het Prov. Kerkbestuur was aangewezen, eindigde met afzetting van Ds G. door het Prov. Kerkbestuur in Mei 1821 op bovengenoemden grond [Staatssecr. 14 Juni 1819 no. 4 en 18 Mei 1821 no 68]. Vgl. ook over G. — niet over zijn afzetting — P. J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche Stad* IV, 's Gravenhage, 1918, blz. 48, 66, 76.

ook de reglementen en verordeningen, door Uwe Majesteit vastgesteld of bekrachtigd, in het hatelijkst licht te stellen, en legt het doel om wantrouwen, verdeeldheid en scheuring te verwekken duidelijk aan den dag. Indien ooit eenige zaak — met den godsdienst in verband staande — de zorg en de bemoeying van het Gouvernement schijnt te moeten tot zich trekken, is het deze, en het kerkbestuur zou mijns inziens hoogst onvoegzaam handelen, dezelve uit haar geheel te brengen, zonder af te wachten, welke leiding het hoog gezag uit aanmerking van het algemeen belang daarbij zou raadzaam achten. Mijn vertrouwen op de koene beradenheid van het Hervormd kerkbestuur was dan ook de grond, waarop ik in mijn eerste rapport het voorstel meende te kunnen doen tot eenen maatregel, waardoor verdere ergernissen, zoo ik meende, toen konden voorgekomen worden.

Daarenboven bestaat er eene consideratie, welke het kerkbestuur ten dezen hoogst omzigtig moet maken. Bij bevooroordeelde menschen verwart men ligt verschillende denkbeelden; wanneer *Ds Molenaar* om laster en rustverstooring kerkelijk werd vervolgd, zal men onder zijne aanhangers toch verspreiden, dat zulks geschied om zijne godsdienstige gevoelens, en men zal het kerkbestuur als partijdig aanklagen. Hoeveel aanleiding tot zoodanige verkeerde inboezeming zou dus gegeven worden, wanneer het kerkbestuur, zonder eenige aanleiding van het hoog gezag, waarbij de zaak behandeld wordt, als 't ware ongeduldig eene vervolging begon? Het Gouvernement, zoo zoude welligt de groote hoop oordeelen, heeft na gedaan onderzoek geen kwaad in het geheele stuk gevonden, of beschouwt hetzelve althans als onverschillig en van geen belang; waarom treedt nu het kerkbestuur als vervolger eigenmachtig op? Een in zoo moeyelijke positie geplaatst kerkbestuur zou wel weinig goede gevolgen van deszelfs handelingen en uitspraak kunnen verwachten, en vermeerdering van onrust en twist werd het waarschijnlijk gevolg.

Dan wanneer het kerkbestuur kan handelen tengevolge van eene door mij op Uwer Majesteits last gedane mededeeling, wordt aan den partijgeest het voorwendsel ontnomen.

In de zaak van *Ds Gillissen* had zulks dan ook de beste uitwerking, terwijl anderzints veel onrust in de Leydsche gemeente ware te vreezen geweest. De tegenwoordige zaak is van veel grooter gewigt en welligt in de gevolgen onberekenbaar, indien het Gouvernement bij deze gelegenheid niet krachtig den stelligen wil aan den dag legt tot handhaving der op deszelfs gezag bestaande kerkorde en beteugeling van rustverstoorders. Het algemeen bekend geworden voorbeeld in Uwer Majesteits Residentie zou dan welligt een invloed hebben, welke in de gevolgen niet zoo gemakkelijk zal te stuiten zijn.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL

44. *Rapporten van den Minister van Justitie aan den Koning, 21 Sept. 1827.*

Justitie.
21. Sept. 1827 *la. N. 18 geheim.*

Commissorialen van den 17. Sept. 1827 la. S. 24 en T. 24 geheim.

Rapport van de Commissie uit den Raad van State voor de zaken der Hervormde Kerk, in dato 14 Sept. la. A. geheim, betrekkelijk zeker boekje van den Haagschen predikant *Molenaar,* ten titel voerende, *Adres aan mijne Hervormde geloofsgenooten;* en
Rapport van den Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk, in dato 15 Sept. 1827 no. 2 geheim, tot dezelfde stoffe betrekkelijk.

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Consideratiën en advies van den Minister van Justitie.

De ondergeteekende heeft alle de stukken en daartoe behoorende bijlagen, bij nevensgaande renvoyen vermeld, met de meest mogelijke zorgvuldigheid gelezen en herlezen, en zeer rijpelijk overwogen, wat gevoegelijkst zoude kunnen en behooren gedaan te worden in eene stoffe van eenen zoo teederen aard, waaromtrent de gevoelens der door Zijne Majesteit reeds geraadpleegde autoriteiten zoo merkelijk uiteenloopen.

De slotsom zijner herhaalde overdenkingen is steeds dezelfde geweest, namelijk dat de maatregel, door den Heer Staatsraad Van Gennep, lid der Commissie, voorgesteld, niet alleen verreweg de verkieselijkste, maar zelfs de eenige is, welke te dezen in aanmerking kan komen.

Bij zijn vroeger rapport van den 7. Juli ll. heeft de ondergeteekende het geschrift van den predikant Molenaar een schandelijk en laakbaar stuk genoemd, en de herhaalde lezing van hetzelve heeft hem nader overtuigd, dat hij daarin niet heeft misgetast, terwijl onderscheiden bijzonderheden, in de onderwerpelijke rapporten en bijlagen vermeld, dien man bovendien van eene hoogstongunstige zijde doen kennen, zijne listigheid en dubbelhartigheid in het helderste daglicht stellen, ja zelfs hem als eenen dommen dweeper kenschetsen, die — indien althans de daadzaak waarlijk heeft plaats gehad, bij het rapport van den Heer Van Pallandt vermeld — den almachtigen God zoude gebeden hebben, om hem een kennelijk teeken van goed- of afkeuring te geven.

Maar dit alles kan den ondergeteekende niet bewegen, om Uwe Majesteit te adviseren tot het gelasten van een kerkelijk onderzoek en teregtstelling, zooals de Commissie uit den Raad van State heeft voorgesteld, noch ook tot het bevelen van een gelijktijdig kerkelijk en geregtelijk onderzoek, waartoe het laatste rapport van den Heer Directeur Generaal strekkende is.

Wat het eerste aanbelangt, kan de ondergeteekende zich toch niet voorstellen, dat het geval immer, althans ligtelijk, zoude kunnen plaats hebben, dat de Koning eenig kerkelijk onderzoek zoude behoeven of behooren te bevelen over zaken, welke louter kerkelijk zijn en alleen de belangen en de leer van eenig kerkgenootschap betreffen.

De Koning toch als zedelijke persoon, als opperhoofd van den Staat, kan niet geacht worden kennis te hebben aan, of dadelijk belang te hebben bij eenige kerkleer; het zijn de kerkgenootschappen zelve, of liever de in ieder kerkgenootschap gestelde kerkelijke magten, die daarvoor moeten zorgen en waken, en de ondergeteekende kan niet begrijpen, waartoe in het onderwerpelijk geval een koninklijk bevel tot kerkelijk onderzoek zoude kunnen dienen, daar immers de daartoe bevoegde kerkelijke magt bij de Hervormden in haren eigen boezem de middelen heeft om dat kwaad te keeren, indien zij de zaak van dat aanbelang rekent, ja zelfs alsdan onder de verpligting ligt om zulks te doen.

Bovendien gelooft de ondergeteekende, behoudens beter oordeel, dat het algemeen en welbegrepen belang van den Staat vooral in de tegenwoordige omstandigheden met aandrang vordert, dat zoodanige kerkelijke procedures, welke zoo dikwijls in vroeger en later tijden ook bij de Hervormden aanleiding tot groote moeyelijkheden en zwarigheden gegeven hebben, althans van den kant der Regeering niet worden uitgelokt of aangemoedigd; men weet toch maar niet, waarop dit voornamelijk bij de Roomschgezinden door den tijd zoude kunnen uitloopen, wier geestelijke Hoven bij velen nog niet in vergetelheid zijn geraakt, en tot zekere hoogte, niettegenstaande het regt en de verpligting der bisschoppen om voor de zuiverheid der leer te waken, voortijds in onderwerpen van dien aard gekend werden en bemoeid waren.

De Directeur Generaal had dan ook aanvankelijk tegen zoodanigen maatregel zwarigheden bij zijn voorlaatste rapport ingebragt, en is alleen, naar het schijnt, van deze zijne eerste meening teruggekomen, door hetgeen later met den predikant Molenaar is voorgevallen ter gelegenheid van het mondgesprek, dat tusschen denzelven en zijne Haagsche ambtgenoten heeft plaats gehad.

Of en in hoeverre zoodanig statig en als het ware officieel onderhoud van alle de Heeren Predikanten te 's Gravenhage met hunnen blijkbaar opgewondenen en zoozeer vooringenomenen ambtsbroeder Molenaar doelmatig geweest is, durft de ondergeteekende niet bepalen; de uitkomst heeft geleerd, dat althans het goede oogmerk niet is bereikt geworden; en eene ernstige, rustige en hartelijke toespraak van eenen der ambtgenoten, bij voorbeeld van den oudsten predikant Noordink, zoude misschien den verdwaasden, bitteren man tot andere gedachten hebben gebragt en althans aanleiding hebben kunnen geven, dat geen kwalijk geplaatst gevoel van eigenliefde hem verder zoude hebben doen afdwalen. Maar hoe het daarmede ook zij, zooveel komt den ondergeteekende althans wel zeker voor, dat het gehouden gesprek tusschen de Haagsche predikanten en hunnen meergenoemden ambtgenoot in het wezen der zaak geene, althans geene zoodanige merkelijke verandering heeft gebragt, dat om die reden en uit dien hoofde alleen, de vroeger door den Heer Directeur Generaal voorgestelde maatregel thans geheel ondoelmatig zoude zijn — ofschoon het misschien te wenschen ware geweest, dat soortgelijke maatregel vroeger had kunnen genomen worden — en dat dezelve thans door eenen anderen maatregel, en wel door kerkelijke en geregtelijke vervolging zoude behooren vervangen te worden.

Dat mondgesprek toch is eene geheele particuliere zaak geweest, tot welke, immers zooveel de ondergeteekende weet, geene nieuwe daden of gedragingen van Molenaar aanleiding hadden gegeven, en de uitslag van dat mondgesprek heeft bovendien niet naar buiten gewerkt, voor zooveel aan den ondergeteekende bewust is; zoodat de stand der zake met betrekking tot de meer of min noodzakelijke bemoeijingen van Uwe Majesteit dezelfde is gebleven als bevorens.

Maar zoude er desniettemin en afgescheiden van alle de bovengenoemde bedenkingen, grond zijn om den predikant Molenaar wegens het schrijven en doen drukken van zijn adres in regte te doen vervolgen?

De ondergeteekende durft dit niet toestemmen, immers acht hij de zaak hoogst twijfelachtig.

Het geschrift is niet uitgekomen zonder naam van drukker; dus geeft het uit dien hoofde geen stof tot vervolging in regten, en de bedenking van de Commissie uit den Raad van State, daartoe betrekkelijk, vervalt ten eenenmale, want het gemis van den naam van den schrijver doet niets ter zake, wanneer slechts de drukker genoemd is.

Doch ook dat gemis van den naam van den schrijver, alleen en op zichzelve beschouwd, is genoegzaam om het geschrift niet te kunnen rangschikken onder de herderlijke onderrigtingen, van welke art. 204 van het Strafwetboek spreekt, en alzoo vervalt al mede dat gezigtspunt, door de Commissie uit den Raad van State aangegeven.

Zeker is het geschrift vervuld met laster en logen, maar *bepaalde lastering* van uitdrukkelijk en *bij name* genoemde personen heeft de ondergeteekende er niet in kunnen vinden; alles bepaalt zich tot zeer algemeene, maar niet minder snoode en vuilaardige, lasterlijke gezegden, doch dat op zoodanige algemeene en onbestemde, smadelijke uitvallen de bepalingen van art. 367 van het Strafwetboek niet toepasselijk zijn, zoude naar de gedachten van den ondergeteekende niet zonder grond, althans niet zonder aannemelijkheid kunnen worden beweerd.

De gisping van maatregelen en verordeningen door Uwe Majesteit genomen ten aanzien van inrigtingen in de Hervormde Kerk, is door de schrijver met zoodanige listigheid ingerigt geworden, dat, ofschoon ook zijne onbeschaamdheid en ergerlijk doel niet te miskennen zijn, het nogtans niet zonder moeite zoude wezen om dat geschrijf, zoo geheel gelijksoortig met dat van menigvuldige broodschrijvers, die er steeds hun werk van maken, om alle verordeningen der Regeering, zelfs de wetten, schendig aan te randen, onder eenige strafbepaling te brengen.

Het oogmerk om eene scheuring in de Hervormde Kerk te maken, al ware het, dat dit oogmerk uit het geschrift zelve even ontwijfelbaar gemakkelijk in regten bewijsbaar ware, als het naar des ondergeteekenden overtuiging waarlijk bestaat, zoude bezwaarlijk te brengen zijn tot eenige klasse van misdaad in een land, waarin de scheuringen in de kerk in zekeren zin aan de Regeering vreemd zijn, zoolange zij slechts niet leiden tot onrust in den Staat, tot ongehoorzaamheid aan de wetten of tot andere uitersten, welke met het dadelijk belang van den Staat verbonden zijn.

Het verwekken eindelijk van oneenigheid, twist, tweespalt, verdeeldheid of wantrouwen onder de ingezetenen, waartoe de Wetten van 10 April 1815 en van 6 Maart 1818 betrekkelijk zijn — welker voortdurende toepasselijkheid in het afgetrokkene aan geene bedenkelijkheid onderhevig is, gelijk de Directeur Generaal teregt heeft aangemerkt —, kan zeker het gevolg zijn van het onberaden en jammerlijk geschrift van dien onverdraagzamen Haagschen predikant, maar niettegenstaande zijn gedrukt Adres kan geacht worden eene uitlokking tot werkzaamheid te bevatten, en uit dien hoofde misschien meest onder het bereik der Strafwet zoude vallen, heeft hij echter door de geheele inkleeding van hetzelve zich nogtans als het ware bij voorraad gewapend tegen de aanspraak, welke deswege tegen hem eenmaal in regte zoude kunnen worden gedaan, en dit zal dan ook de uitslag van zoodanige aanspraak altijd hoogst wisselvallig en daarom onraadzaam maken.

De ondergeteekende weet wel, dat het zeer mogelijk ja genoegzaam zeker is, dat anderen deze zijne wijze van beschouwing niet deelen, ja zelfs in het instellen van regterlijke vervolgingen te dezen weinig zwarigheden zien; hij mag zelfs aan U. M. niet verbergen, dat hij uit eene zeer vertrouwelijke, vriendschappelijke briefwisseling met den Procureur Generaal te 's Gravenhage heeft bemerkt, dat die ambtenaar veeleer deelt in het gevoelen door den Heer Staatsraad Directeur Generaal bij het slot van zijn laatste rapport meer omstandig ontwikkeld; maar de ondergeteekende blijft niettemin op de aangevoerde gronden groote zwarigheid maken om dien weg van regten aan te raden in eene zaak van zoo teederen aard. De zaken van Le Sage ten Broek, Langenhuizen en anderen, ook bij dat rapport aangehaald, kunnen toch met de onderwerpelijke niet worden gelijkgesteld, waarin het geenszins, zooals in de andere geldt, eene dadelijke aanranding en miskenning van het grondwettelijk koninklijk gezag en onafhankelijkheid en van de regten van de Kroon, of de verbreiding van beginselen en leeringen regtstreeks ten doel hebbende om des Konings regten en gezag te dien opzigte te ondermijnen. Het geschrift van den predikant Molenaar moet veeleer worden gelijkgesteld met de menigvuldige geschriften sedert eenige jaren in dichtmaat en in proza uit de vruchtbare pen van Mr Willem Bilderdijk en diens volgelingen Da Costa, Cappadose en anderen voortgevloeid, en die, hoezeer dan ook in uiterlijken vorm van het eerstgenoemde verschillende, en niet zoozeer eene min of meer dadelijke uitlokking tot werkzaamheid behelzende, nogtans voorzeker niet minder de strekking hadden tot het verwekken van ongerustheid, tweespalt, verdenking en scheuring onder de leden der Hervormde Kerk, maar over welke de justitie zich dusverre niet bekommerd heeft; en het verdient misschien wel eenige opmerking, dat de Heer Staatsraad Directeur Generaal bij zijn allereerste rapport van den 18. Mei dat stuk aanvankelijk mede uit dat oogpunt heeft beschouwd.

Indien het echter met den stand der onderwerpelijke zaak zoodanig mogt geschapen zijn, dat er eene keuze zoude behooren te worden gedaan tusschen het bevelen van kerkelijk of van geregtelijk onderzoek, dan zoude de ondergeteekende zonder aarzelen tot het laatste adviseeren, als niet strijdig met de grondwettelijke beginselen en maximen der Regeering, maar daarmede volkomen bestaanbaar, hetwelk van het eerste middel niet kan worden gezegd. Doch hij vermeent onder verbetering, dat noch het eene noch het andere kan worden aangeprezen, en dat de maatregel door den Heer Van Gennep aangeraden, verre de voorkeur verdient.

Die maatregel toch, door welken alle nadeelige werking naar buiten zal worden voorgekomen, zal een eigenaardig en doelmatig uitvloeisel zijn der koninklijke zorg voor alles wat eenigszins, al ware het zelfs dan ook maar verwijderde aanleiding kan geven tot storing des vredes in eenig kerkgenootschap, door dengeen, die zich onvoorzigtig of onbehoorlijk gedragen heeft, te doen gevoelen, *en dat wel ten gevolge der aanleiding door hem zelve daartoe gegeven,* dat de Koning zijn gedrag afkeurt en hem tot de orde terugroept.

Die maatregel zal alzoo geene soort van abolitie zijn, want er is nog geen schijn noch schaduw van voorgenomen of aangevangen regterlijke vervolgingen, en de vraag zelve, of te deze wel misdaad heeft plaats gehad, mag wel als vrij twijfelachtig worden beschouwd. Alles wat dus de Commissie van den Raad van State tegen dien maatregel uit bovengenoemden hoofde heeft aangevoerd, kan waarlijk als geheel overbodig beschouwd worden en te deze niet in aanmerking komen.

Om die reden zal het ook geene vergiffenis of niet verzochte vergiffenis zijn, in den geregtelijken zin van dat woord, maar alleen eene krachtige uitdrukking van des Konings afkeuring van het gedrag, gehouden door eenen zijner onderdanen, die in eene openbare verhouding staat tot velen zijner medeburgeren, die in die betrekking uit 's Rijks kasse bezoldigd wordt en die dan toch met de daad getoond heeft, niet onverschillig te zijn aan de wijze, waarop zijn gedrag door den Koning beschouwd zal worden; ja die zelfs juist door die daad, het indienen namelijk van eene soort van verontschuldiging aan den Koning, welligt onder nog grooter heethoofden van zijne aanhang eenigermate den invloed kan verloren hebben, welke hij of reeds had, of nader door zijn geschrijf zoude hebben kunnen verkrijgen.

De ondergeteekende onderwerpt alle deze zijne consideratiën aan het wijzer en beter oordeel van U. M., en is van advies, dat Uwe Majesteit aan de onderwerpelijke zaak hoe eer zoo beter een einde zoude behooren te maken, door het nemen van zoodanig besluit, als door den Heer Van Gennep is voorgesteld, alleen met verandering der woorden *goedvindt om deze zaak voor ditmaal onvervolgd te laten* in de woorden *voor het tegenwoordige deze voor Hoogstdenzelven zeer onaangename zaak daarbij zal laten berusten,* door welke uitdrukking althans geene aanleiding hoegenaamd kan gegeven worden tot het verkeerde denkbeeld eener abolitie of vergiffenis, en bovendien de beschouwing der vraag, of er ook te deze kwestie zoude hebben kunnen zijn van eenige *vervolging*, meer in het midden wordt gelaten.[1]

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

Commissoriaal van 21 Sept. 1827
la. K. 25 geheim.

Rapport van den Staatsraad, Directeur Generaal voornoemd in dato 19 Sept. over dezelfde stoffe.

Nadat de ondergeteekende dit rapport had afgewerkt, heeft hij nog het hiernevensvermelde stuk van wege Zijne Majesteit ontvangen, doch daarin niets aangetroffen, dat hem van zijne wijze van beschouwing kan doen afgaan.

De erkentenis zelfs van den Heer Directeur Generaal, dat eigenlijk naar den regel in zaken van dezen aard geen initiatief van de zijde van het Gouvernement wordt vereischt, ten einde de kerkbesturen deswege werkzaam te doen zijn, heeft de ondergeteekende in zijne meening versterkt.

De daarin vermelde zaak van den Leydschen predikant Gillissen is den ondergeteekende niet bekend, en hij is dus buiten staat om te beoordeelen, of dat voorbeeld ter contrarie te deze eenigzins toepasselijk is, maar oppervlakkig komt hem dit niet voor, omdat in dat geval naar het schijnt meer kwestie is geweest van regeling der competentie, dan van de zaak zelve.

Hetgeen de Heer Directeur Generaal aanvoert tot betoog, dat ook in het geval van den predikant Molenaar bijzondere omstandigheden zouden aanwezig zijn, die het noodzakelijk zouden maken, dat de Koning de zaak aan het Provinciaal Kerkbestuur verzond, schijnt te minder doeltreffende te zijn, omdat de Heer Directeur Generaal zelve aanvankelijk die maatregel had afgeraden.

Alles komt dus bij slotsom neder op het voorgevallene met de Heeren Haagsche Predikanten, waarover de ondergeteekende hiervoor zijne gedachten heeft geuit.

Hij neemt dus de vrijheid bij zijn hierbovenstaand advies te volharden.

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

45. Koninklijk Besluit inzake Ds D. Molenaar te 's Gravenhage, 22 Sept. 1827.

Staatssecr.
22 Sept. 1827 *no. 110.*

Wij Willem enz.

Gezien het rapport van onzen Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz. van den 18. Mei ll. no. 1, nopens den aard en de strekking van zeker naamloos geschrift, door den boekhandelaar J. H. den Ouden te Amsterdam uitgegeven, en ten titel voerende *„Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenoten"*.

---

[1] Dit rapport is gepubliceerd in H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken*, IX 2e stuk, blz. 327 v.v.

Gezien het rapport van onzen Minister van Justitie van den 7. Juli ll. la. X. 12, waaruit blijkt, dat de Hervormde predikant *D. Molenaar* te 's Gravenhage schrijver is van het bedoelde stuk.

Gezien het rekest van evengemelden predikant van den 23. Juli ll., daarbij te kennen gevende een innig smartgevoel te hebben, dat deze zaak ter onzer kennis was gekomen en ons ongenoegen had opgewekt, en verklarende het geheel tegen zijn doel en wensch te zijn, door zoodanig een adres eenige scheuring of onrust in de Vaderlandsche Kerk te verwekken; voorts de stelligste verklaringen afleggende van zijne goede bedoelingen, en daar hij met leedwezen ziet, dat de aangewende middelen eene tegenovergestelde opvatting ondergingen en dus zeker niet doelmatig waren, de hoop betuigende, met deze verklaring onverminderd in Onze goedgunstigheid te deelen, verzekering gevende, dat door hem niets ondernomen zal worden, hetwelk den schijn hebben kan van de rust der kerk te verstooren.

Gehoord de adviezen van onzen Staatsraad, Directeur Generaal voornd., van de Commissie uit den Raad van State voor de zaken der Hervormde Kerk en van Onzen Minister van Justitie.

Hebben goedgevonden en verstaan, disponeerende op het rekest, Ons door den predikant *D. Molenaar* te 's Gravenhage ingediend, aan denzelven bij deze te kennen te geven, dat Wij zijn naamloos geschrift, onder den titel van „Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenoten", met ongenoegen en afkeuring hebben gelezen; doch niettemin, in aanmerking nemende de betuigingen omtrent zijne bedoeling, gezindheden en leedwezen, door denzelven bij zijn opgemeld rekwest gedaan, voor het tegenwoordige deze Ons zeer onaangename zaak daarbij zullen laten berusten, in het vertrouwen, dat de rekwestrant zich zorgvuldig zal onthouden van alles, wat de rust in de Hervormde Kerk zoude kunnen storen, en zich overeenkomstig de wetten en de reglementen zal gedragen.

Afschriften dezer zullen worden gezonden aan Onzen Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz., aan Onzen Minister van Justitie, aan de Commissie uit den Raad van State hiervoren gemeld, en aan den rekestrant, tot informatie en narigt. ¹)

Laken, den 22. September 1827.

WILLEM.
J. G. DE MEY VAN STREEFKERK. ²)

---

¹) Dit Koninklijk Besluit is opgenomen in D. J. ten Zeldam Ganswijk, *Bijdragen tot de geschiedenis van het Staatsbestuur in ons Vaderland,* eerste deel, Dordrecht 1847, blz. 215 v.v.

²) Mr J. G. baron de Mey van Streefkerk (1782—1841); Kabinetssecretaris van Schimmelpenninck, Koning Lodewijk en (na enkele andere functies) van Koning Willem I; na perioden van tijdelijke werkzaamheid in 1823 definitief benoemd tot Secretaris van Staat (tot 12. Nov. 1835); daarna lid van de Eerste Kamer (tot 1836) en Minister van Staat; intiem raadsman van Koning Willem I.

46. Missive van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 26 Sept. 1827.

Justitie.
21 Sept. 1827 *la. N. 18 geheim.*

. . . . (1)

De oorsprong der zaak Molenaar ligt naar mijne gedachten in het vermoeden van den Heer Donker Curtius (2), dat het bewuste boekje geschreven ware door Prof. Lotze, die bij hem in een zeer kwaad blaadje staat; en een exempel te doen stellen aan zulken ex-professor konde, bij de plaatshebbende omstandigheden, zeer veel goeds teweegbrengen, zonder dat men kwade gevolgen behoefde te duchten; maar had D. C. niet zoo vast in dat vermoeden gestaan en slechts de minste gedachte gehad, dat de schrijver een dienstdoend predikant konde zijn, hij zou, geloof ik, den pot zoo niet geroerd hebben, hetzij bij den Heer Janssen (3), hetzij bij den Heer Van Palland zelven.

Ben ik nu wel onderrigt, dan zijn bij den Koning drie raadslagen, onderling verre uiteenloopende, ingekomen. Dat van den Heer v. P., overeenkomende met het gevoelen van Ds Broes (4), zou ik voor mij zonder bedenking verkiezen. De ordinaris justitie heeft er mijns bedunkens geen vat aan. Het Prov. Kerkbestuur zou er doodelijk mee verlegen zijn, onvermogend om in het geval eenen middelweg te bewandelen, maar genoodzaakt om te absolveren of te destitueren, konde hetzelve nooit anders dan kwaad doen. De zaak geheel den kop in te nijpen ware misschien nog het ergst van alles, schoon ook dat gevoelen voorgestaan moet zijn in eenen brief, bij den Staatsraad ingekomen, en wel — ni fallor — van den Heer Van Gennep, die tot mijn leedwezen — Virgilius zou zeggen: mirabile dictu — meer en meer tot de Dacostiaansche zijde schijnt te gaan overhellen. Mogt dan het gevoelen van den Heer v. P. mutatis mutandis ingang vinden, en de zaak, hetzij naar het denkbeeld van Ds Broes, hetzij bij een bestraffend doch ook genadeverleenend besluit van Zijne Majesteit op Molenaars Adres, daarmede ten einde worden gebragt, ik zou groote reden meenen te vinden om mij te verheugen. Dat die afloop in dat geval niet geheim blijven, maar integendeel er zooveel mogelijk publiciteit aan gegeven zou worden, spreekt wel vanzelve; want anders zouden Molenaar c.s., die nu alreede luid triomf kraaien, de stem nog veel hooger verheffen, en dat ware in de gevolgen doodelijk.

---

(1) Het eerste gedeelte van deze missive biedt bijzonderheden over de bekende kwestie-Kohlbrügge in de Hersteld Evang. Luth. gemeente te Amsterdam, met name over de na de afzetting van K. dreigende volksbewegingen en de daartegen genomen politiemaatregelen.

(2) H. H. Donker Curtius (1778—1839); 1800 predikant te Blaricum en Laren, 1801 te Muiderberg, 1802 te Arnhem; 1815 lid van de Consuleerende Commissie; 1816 vice-president en sedert 1825 onafgebroken president van de Algemeene Synode; secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland.

(3) J. D. Janssen (1775—1848); 1796 proponent te Oudenbosch; 1798 ambtenaar; had als zoodanig in verschillende betrekkingen veel invloed op den gang der kerkelijke zaken onder Koning Lodewijk en tijdens de Fransche overheersching; 1814 Commissaris van de kerkelijke zaken aan het Departement van Binnenlandsche zaken; 1815 Secretaris en Adviseur bij het Departement van de Hervormde en andere Eerediensten; de rechterhand van de opeenvolgende ministers.

(4) W. Broes (1766—1853); 1790 predikant te Voorschoten, daarna te Zutfen, 1802 te Leiden, 1808 te Amsterdam; 1815 lid van de Consuleerende Commissie; meermalen lid en president der Algemeene Synode; bekend kanselredenaar en kerkhistoricus; schreef o. a. *Geschiedkundig onderzoek over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden, door een Leeraar bij de Afdeeling der Hervormden,* 's Grav. 1822, onder het motto „haast u langzaam"; hij trad meermalen op als raadsman des Konings; vgl. de nos 128—132.

. . . . [1]

Met opregte hoogachting ben ik steeds

Uwer Excellenties dienstv. dienaar

S. Iz. WISELIUS.

Amsterdam, den 26. Sept. 1827.

---

47. Missive van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 4 Oct. 1827.

Justitie.

21. Sept. 1827 *la. N. geheim.*

Amsterdam, den 4 Oct. 1827.

. . . . [2]

Over het rondzenden van het Kon. Besluit op het Adres van Molenaar heb ik almede vreemd opgezien, namelijk over de wijze, waarop dit geschied is.[3] Aan den voet des Besluits toch staat duidelijk te lezen, aan wie al Zijne Majesteit gewild heeft, dat hetzelve ter kennis gebragt wierd; niemand, dunkt mij, had vrijheid om zonder 's Konings bewilliging het op deze wijze te divulgeren; ook waren er middelen in overvloed om het bekend te maken waar het behoorde, zonder eenigen schijn van officieelen vorm. Zooals het nu is, doet het meer kwaads dan goeds, want met dat gedeelte, waar M. in zijn libel het tegenwoordig bestaan der Synode heeft aangetast, loopt de helft der predikanten mee. Het verheugt mij daarom te meer, dat het ontwerp om de hierarchie nog verder uit te breiden en vaster te maken, zoo ik verneem, niet zal doorgaan.[4]

---

[1] Het verdere gedeelte van den brief loopt over geheel andere zaken.

[2] Het eerste gedeelte van den brief heeft betrekking op andere zaken.

[3] Het K. B. werd door het Departement van Hervormden Eeredienst aan alle kerkeraden toegezonden.

[4] Deze opmerking heeft hoogstwaarschijnlijk betrekking op het van de Synode uitgegane plan tot instelling van een permanente Synodale Commissie, welk plan omstreeks dezen tijd bij de Regeering in behandeling was. Bij K. B. van 26 Nov. 1827 werd er werkelijk een Synodale Commissie benoemd. Wiselius was in dezen dus niet goed ingelicht. Vgl. C. Hooyer, *Kerkel. wetten,* blz. 41, 42.

Het presbyterianismus zit hier in bloed en gebeente, en het zal mijns inziens altijd gewaagd, ja gevaarlijk zijn, daaraan veel te tornen. Morgenmiddag ga ik bij Broes dineren met 10 à 12 van zijn collega's; ik zal daar overvloedige gelegenheid hebben om de opinie over een en ander te sonderen.

Hoe het dezen avond bij de Lutheranen zal afloopen, moet ik zien. Het konsistorie vergadert te laat, om er bij dezen iets van te kunnen melden. Gebeurt er iets van belang, dan schrijf ik morgen nader, doch alsdan op 's Hage, werwaarts ik hoop dat uwe reize voorspoedig zijn moge.

Inmiddels met opregte hoogachting,

Uwer Exc. gehoorz. dienaar,
S. Iz. WISELIUS.

48—56

In de jaren 1827 en 1828 wist de Regeering door *met succes toegepaste middelen van bedreiging* enkele oefeningen, waarvan de geest, mede onder invloed van 't Reveil, „gevaarlijker" geworden was, te onderdrukken.

Op de klachten van den plaatselijken predikant werd een groot oefeningsgezelschap onder leiding van *Dirk van der Made* te *Klundert* van hoogerhand met toepassing van de Strafwet bedreigd, hetwelk ten gevolge had, dat de groote oefeningen zich in kleine gezelschappen splitsten, waarover de verschillende voorgangers zich verdeelden.

Een rekwest van Dirk van der Made c.s. aan den Koning mocht niet baten. De oefenaars kregen geen kans meer om „kerkje te spelen en als predikers te pralen".

Eenzelfde maatregel werd kort daarna noodig geacht en toegepast tegen zeer druk bezochte oefeningen te *Fijnaart,* waarin een zekere *Jan Sneep* uit Willemstad gewoonlijk voorging.

Dat ook elders de oefeningen haar invloed meer deden gelden en bezorgdheid wekten, wordt geïllustreerd door een *circulaire van den Gouverneur van Overijsel,* waarin o. a. de plaatselijke besturen tot waakzaam toezicht en onverwijlde berichtgeving omtrent voorkomende gevallen werden aangemaand.

48. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 9 Oct. 1827.

Justitie.
26 Nov. 1827 *no. 69.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

Vertrouwelijk.
no. 1.

's Gravenhage, den 9. October 1827.

Het is Uwe Excellentie niet onbekend, dat de woelzieke aanhang, welke sedert eenigen tijd de rust der Hervormde Kerk dreigt te storen, voornamelijk van twee middelen gebruik maakt, om het voorgestelde doel te bereiken: geschriften namelijk, geschikt om wantrouwen en verdeeldheid te verwekken, en zoogenaamde godsdienstige zamenkomsten, onder den naam van *oefeningen* bekend.

Het was vooral door dit laatste middel, dat de beruchte *Vijgeboom* zijn aanhang voortplantte, en eene secte trachtte op te rigten. Dan de zorg der regterlijke magt, door de toepassing der bestaande wetten tegen niet geauthoriseerde samenkomsten, verijdelde dit ontwerp.

Intusschen begint men in verscheiden gemeenten drukker dan bevorens te oefenen, en schoon daarvan onderricht, heb ik tot nu toe vermeend, alle aanleiding, om zulks door gezag tegen te gaan, te moeten ontwijken, ten einde ontijdige aanwending van magt geen voorwen(d)sels aan de vlaggevoerders zou verschaffen, om verbittering te veroorzaken, en dus de onrust en welligt de scheuring te bevorderen.

Ook nu nog geloof ik, dat men met oogluiking behoort te werk te gaan, en dat het weinig raadzaam zou zijn, *algemeene* maatregelen deswegens te nemen. Plaatselijke omstandigheden behooren te beslissen over de keus der aan te wenden middelen; op de eene plaats zal geduld, toegevendheid en overreding, op de andere ernstige waarschuwing, op enkele aanwending van gezag meest doelmatig kunnen werken.

Onder de gemeenten, waar het laatste het geval schijnt te moeten worden, behoort *de Klundert* onder de classis van *Breda,* ring van *Willemstad.* Reeds voor jaren waren de gemeenten in dien ring bekend door eene neiging tot het dweepachtige, maar, gelijk elders, zoo had ook daar van lieverlede eene verbetering plaats. Dan, daar zich in *de Klundert* een hoog bejaard predikant (1) bevond, hebben de geschriften van *Da Costa* en anderen den ouden geest weder opgewekt, bijzonder doordien zich een man van invloed, *Dirk van der Made,* die veel geld door aannemingen gewonnen had, aan het hoofd der oefeninghouders plaatste.

---

(1) H. S. van Rijsoort Lulius (1754—1840); 1782 predikant te Groet en Kamp, 1787 te Dongen, 1793 te Klundert; 1826 emeritus.

In het afgeloopen jaar had ik intusschen gelegenheid, daar *de Klundert* eene koninklijke collatie is, den afgeleefden leeraar door een meer bekwaam en geschikt predikant te doen vervangen, en werkelijk scheen het in den aanvang, dat *Ds Beausar* [1]) door zachtheid en beleid veel goeds zoude kunnen stichten; de hoop daarop is echter door een zamenloop van omstandigheden verijdeld. De Waalsche predikant van *Breda, James,* door zijn overdreven schriften bekend, is in verbond getreden met den bovengenoemden *Van der Made,* en zal, zoo men zegt, deszelfs dochter huwen [2]); hierdoor is het oefeninghouden zeer toegenomen, en de nadeelige uitwerkzelen daarvan worden meer en meer zigtbaar; vooral nadat zich de Amsterdamsche Doctor *Capadose* aldaar eenigen tijd, zoo het schijnt als missionaris, heeft opgehouden, en men het stukje van *Ds Molenaar* ook in grooten getale in dezen oord heeft verspreid. Indien in dezen staat van zaken niet voorzien wordt, zal het voor den Heer *Beausar* moeyelijk worden het in *dè Klundert* uit te houden, en nog moeyelijker voor mij, om in dat geval hem een goeden opvolger te bezorgen.

Ik acht mij dus verplicht, dit een en ander ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, en haar te verzoeken om de noodige bevelen te willen geven, ten einde door toepassing der bestaande wetgeving die ongeoorloofde zamenkomsten of oefeningen worden geweerd, of wel dat Uwe Excellentie ter dezer zake gelieve te raadplegen den Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te *'s Gravenhage,* onder welks ressort *de Klundert* behoort.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de
zaken van de Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

49. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 8 Nov. 1827.

Justitie.
26 Nov. 1827 *no. 69.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

No. 700. *'s Gravenhage,* den 8. November 1827.

Op den 17. der afgeloopene maand heeft Uwe Excell. in mijne handen gelieven te stellen, om daarop te dienen van berigt, consideratiën en advies, de hiernevens teruggaande missive, aan Haar op den 9. tevoren no. 1 vertrouwelijk geschreven door den Heere

---

[1]) A. T. Beausar (1785—1836); 1810 predikant te Groot-Ammers, 1820 te Ritthem, 1824 te Oudenbosch, 1826 te Klundert.

[2]) L. G. James huwde 30 October 1828 met Cornelia van der Made.

Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz., betrekkelijk het vermenigvuldigen van zoogenaamde godsdienstige oefeningen, waardoor de rust der Hervormde Kerk bedreigd zoude worden, en onder welke inzonderheid zouden behooren zekere bijeenkomsten of oefeningen, die onder de leiding van zekeren *Van der Made,* alsmede van *Dom*^{s} *James* en van *Doctor Cappadose* in *de Klundert* zouden gehouden worden.

Ter voldoening aan het verlangen van Uwe Excell. heb ik nopens dat punt op eene omzigtige wijze informatiën genomen; ten gevolge waarvan ik aan Haar eenige bijzonderheden en narigten kan mededeelen, die hoofdzakelijk hierop nederkomen.

Dat namelijk in *de Klundert* de bedoelde oefeningen gehouden worden, voornamelijk onder de leiding van *Dirk van der Made Janszoon,* eersten Assessor dier gemeente; terwijl *Dom*^{s} *James* van *Breda* nu en dan daarbij wel is tegenwoordig geweest en als spreker opgetreden, doch dat hij niet bekend staat als lid derzelve, zoomin als *Doctor Cappadose,* die in *de Klundert* ten huize van *Hendrik van Osenbruggen,* lid van den Raad der gemeente, heeft gelogeerd, en zijne algemeen bekende godsdienstige begrippen aan eenige voorstanders van de voormelde oefeningen wel heeft medegedeeld, doch bij die oefeningen zelve niet tegenwoordig is geweest.

Dat deze oefeningen worden gehouden op elken Zondag; ook des Dingsdags, Donderdags en Vrijdagsavonds, wanneer er door den leeraar der Hervormde gemeente niet gepredikt wordt; terwijl op de kerkdagen de bewuste oefeningen *tusschen de kerktijden* worden gehouden, doch gewonelijk alsdan zoo lang uitgerekt, dat zoodanige leden, welke van de openbare godsdienst nog gebruik willen maken, meestal verhinderd worden *in tijds* ter kerke te kunnen komen.

Dat voorts de oefeningen worden gehouden met opene deuren in een achtervertrek, ten huize van *Laurens den Hollander,* wonende in de Westervoorstraat, welk lokaal daartoe expresselijk is ingerigt met stoelen, banken enz. en somtijds meer dan een honderdtal toehoorders bevat.

Dat het gezelschap uit geene *bepaalde* leden bestaat, maar dat aan een ieder — desverkiezende — de toegang daartoe openstaat, naardien men vooraf niet behoeft voorgesteld te worden.

Dat de kosten van deze inrigting gedeeltelijk worden gedragen door de meestgegoede leden, zooals *Van der Made, Van Osenbruggen* enz., en gedeeltelijk goedgemaakt uit de gelden, die door de oefeninggangers gestort worden in eene in het lokaal geplaatste bus, terwijl het overschot aan het armbestuur wordt uitgekeerd.

Dat *Dirk van der Made Janszoon* de directie heeft, en zich als huurder van het lokaal in de personeele belasting heeft aangegeven.

Dat het woord in de bijeenkomsten voornamelijk wordt gevoerd door gemelden *Van der Made,* en dat ook nu en dan als sprekers optreden voornoemde *Van Osenbruggen,* alsmede *Cornelis van Opstall,* timmermansknecht, en *Jacobus de Bruyn,* arbeider enz.

Dat de oefeningen gewoonlijk bestaan in voorlezingen, zamenspraken enz. ten onderwerp hebbende *zoogenaamde nationale zonden, ellende, onmagt, bevindingen, Goddelijke genade, praedestinatie* en soortgelijke.

En eindelijk, dat de openbare godsdienst en de eendragt in de gemeente door deze oefeningen zeer zeker wordt tegengewerkt, daar men in dezelve veelal uitvaart tegen de hedendaagsche predikwijze, uitlegkunde, en in één woord, tegen alle verlichting in het godsdienstige; terwijl integendeel onkunde en dweepzucht daardoor bevorderd worden; tengevolge waarvan dan ook reeds meer dan een half jaar eenige verdeeldheid onder de inwoners van *de Klundert* plaats heeft, en een gedeelte derzelve zich naar *de Fijnaart* bij *Dom*^{s} *Sjoenis* 1) ter kerk begeeft, die bij al zulke oefeninggangers meer in trek schijnt te zijn, dan de Heer *Beausar,* predikant in *de Klundert.*

Na dit bericht vermeen ik aan Uwe Excell. te moeten te kennen geven, dat er waarschijnlijk wel genoegzame termen voor het Openbaar Ministerie zouden aanwezig zijn, om uit krachte van art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafregt voor de Correctionnele Regtbank te *Breda* procedures aan te vangen tegen de hoofden of bestuurders dezer bijeenkomsten, en welligt ook tegen hen, die hunne woning tot het houden derzelve hebben ingeruimd of verhuurd, en dat almede voldoende gronden zouden bestaan, om de voorzeide bijeenkomsten van hooger hand te doen uiteengaan of verjagen; doch het is mij bedenkelijk voorgekomen, of het wel voorzigtig zijn zoude tot zulke sterke maatregelen over te gaan, zoolang men niet getracht heeft het doel op eene minder rigoureuse wijze te bereiken.

Daarom zoude ik aan Uwe Excell. in bedenking geven, of men, alvorens de zaak in regten te pousseren, den persoon van *Dirk van der Made,* die de bedoelde bijeenkomsten voornamelijk dirigeert, hetzij door den Heer Gouverneur der Provincie *Noordbraband,* hetzij door den Heer Commissaris of Hoofdschout van het District *Rozendaal,* hetzij door den Heer Burgemeester van *de Klundert,* niet ernstig zoude kunnen doen aanzeggen en gelasten, om met het houden der voorzeide bijeenkomsten of oefeningen niet verder voort te gaan; met bedreiging dat anderszins daartegen op eene meer krachtdadige wijze zoude worden voorzien, en tegen de bestuurders of hoofden derzelve overeenkomstig de bestaande wetten geprocedeerd. En indien deze maatregel niet aan het oogmerk mogt beantwoorden, zoude ik vermeenen, dat alsdan op last van het Gouvernement de bijeenkomst der oefeninggangers door den sterken arm der justitie of policie zoude behooren uiteengejaagd te worden, en tegen de bestuurders of hoofden, mitsgaders tegen den verhuurder van het gebouw, alwaar de oefeningen gehouden worden, in regten geageerd tot oplegging van zoodanige straffen, als bij de wet tegen onwettige bijeenkomsten van dezen aard zijn vastgesteld. 2)

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,

A. W. PHILIPSE.

---

1) J. Sjoenis (1780—1844); 1802 predikant te Randwijk, 1804 te Meeuwen en Hagoort, 1811 te St. Annaland, 1815 te Fijnaart en Heiningen, 1827 te Almkerk en Emmikhoven, 1833 te Den Bommel.

2) Den 26. Nov. 1827 no. 69 deelt de Minister dit antwoord van den Procureur Generaal aan den Minister van Eeredienst mee. Hij merkt daarbij dan op:

„Ik stemme in met het gevoelen van den Procureur Generaal, dat

50. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 26 Jan. 1828.

Herv. Eered.
14 Mei 1828 *no. 1.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

(kopy)

No. 86. *'s Gravenhage,* den 26. January 1828.

Ter voldoening aan Uwer Excellentie's missive van den 24. December 1827 No. 91 heb ik op den 31. dier maand den Heer Burgemeester van *de Klundert,* als hoofd der plaatselijke policie in zijne Gemeente, verzocht en aangeschreven om den Heer *Dirk van der Made Janszoon,* die de directie voert over de zoogenaamde godsdienstige oefeningen, of zamenkomsten, welke sedert eenigen tijd in die Gemeente plaats hebben, mitsgaders den eigenaar of huurder van het gebouw, waarin dezelve oefeningen worden gehouden, voor zich te ontbieden, hem de onwettigheid en ongeoorloofdheid dier zamenkomsten ernstig onder 't oog te brengen, mitsgaders hem aan te zeggen en te gelasten, om met het houden der voorzeide zamenkomsten of oefeningen niet verder voort te gaan, terwijl anderszins daartegen op eene meer krachtdadige wijze zoude worden voorzien, en tegen de bestuurders of hoofden derzelve, alsmede tegen de eigenaars of huurders van het gebouw, overeenkomstig de bestaande wetten — art. 291 c.a. van het Wetboek van Strafregt — geprocedeerd. Ik heb wijders den gemelden Heer Burgemeester verzocht om op het houden van al zulke oefeningen in zijne Gemeente voortaan een oplettend oog te vestigen, van alle verdere overtredingen der wet ten dezen opzigte een behoorlijk procesverbaal op te maken en hetzelve dadelijk aan mij te doen toekomen.

Ten gevolge daarvan ben ik door voornoemden Burgemeester onderrigt geworden, dat hij den bovengemelden *Van der Made* en den eigenaar van het bedoelde gebouw voor zich had ontboden, en hen overeenkomstig mijne aanschrijving had onderhouden, gelast en vermaand; waarop de voorzeide personen hadden aangenomen en beloofd om zich voor zooveel zulks van hen afhing, naar de bestaande wetten, welke hun door den Heer Burgemeester zijn voorgelezen, te zullen gedragen.

Van welk een en ander ik de eer heb aan Uwe Excellentie bij deze verslag te doen.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,

(get.) A. W. PHILIPSE.

---

het voorzigtig zijn zoude, om, alvorens strenge maatregelen te nemen, den voorn. Van der Made over de zaak te doen onderhouden, doch late niettemin gaarne aan U H E G. over, om te deze te handelen, zooals zij zal vermeenen te behooren."

Daarop betuigt de Minister van Eeredienst zijn instemming met den gedanen voorslag.

51. *Rekwest van D. van der Made e. a. te Klundert aan den Koning, 5 Febr. 1828.*

Herv. Eered.
14 Mei 1828 *no 1.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groot Hertog van Luxemburg enz. enz. enz.

De ondergeteekenden, allen burgers, en leden der Hervormde gemeente te Klundert, Provincie Noord-Braband, wenden zich tot Uwe Majesteit, met verschuldigde eerbied, maar ook tevens in de hoop, dat de bekende vaderlijke zorg van Uwe Majesteit zelfs den geringsten van Hoogstderzelver onderdanen niet tevergeefs zal doen verzoeken om de bescherming van Uwe Majesteit.

Zedert 24 jaren is een aanmerkelijk getal der leden van bovengenoemde gemeente gewoon, om van tijd tot tijd, vooral meer gezet des Zondags na de geeindigde openbare godsdienstoefening — echter nooit gedurende dezelve — tezamen te komen, bepaaldelijk met het oogmerk, om in het vriendschappelijke met elkander te spreken over godsdienstige onderwerpen, en elkander aan te sporen tot het vervullen van hunne huisselijke, burgerlijke en godsdienstige verpligtingen; makende zij tevens dit hun gezelschap dienstbaar tot uitoefening van weldadigheid aan de armen, gelijk nog in de rekeningen van het armbestuur van hunne gemeente over de jaren 1825, 1826 en 1827 verantwoord is, de somma van *tweehonderd vier en twintig gulden twee en vijftig cents,* door dit gezelschap aan armbestuurders ter hand gesteld, als het provenu van hunne ingezamelde liefdegaven; terwijl ook nog blijkens eene quitantie, geteekend door den Heer W. van Volkom [1]), preses van het Klassicaal Bestuur van Breda, in qualiteit als lid der *Commissie tot inzameling van liefdegiften voor de zieken en noodlijdenden in Groningen en Friesland, in het jaar 1826,* [2]) afgegeven aan voornoemd gezelschap, onder den naam van *Godsdienstig gezelschap te Klundert,* ten voordeele van genoemde hulpbehoevenden is overgemaakt: eene somma van *dertig gulden* als eene buitengewone gift, in éene zamenkomst van hetzelve, ingezameld.

Dit gezelschap is, daar deszelfs bedoelingen bekend waren, onder geene der afwisselende regeringen van het vaderland als gevaarlijk of schadelijk beschouwd geworden. Zij die gewoon waren deel aan hetzelve te nemen, genoten in onderscheidene betrekkingen, tegelijk met andere burgers, het vertrouwen der overheid en de achting van hunne medeburgers; waarvan ten bewijzen verstrekt, dat veelen van hen van tijd tot tijd in onderscheidene burgerlijke en kerkelijke overheidsambten aangesteld zijn geweest, of nog werkelijk in dezelven fungeren; gelijk blijkt uit de bij sommige der onderschrevene naamteekeningen uitgedrukte qualiteiten.

---

[1]) W. van Volkom (1785—1836); 1807 predikant te Nieuwenhoorn, 1810 te Giessendam en Nederhardinxveld, 1814 te Breda; 1833 emeritus.

[2]) Tusschen Juli en October 1826 werd vooral het Noorden van het land door zware epidemiëen geteisterd; liefdadige actie zocht zooveel mogelijk in de daardoor ontstane acute noodtoestanden te voorzien; vgl. Knuttel, *Pamflettencat.* no. 25577: *Leerrede ter aanprijzing van een Christelijk werkdadig medelijden, of ter opwekking tot ruime mededeelzaamheid aan de behoeftigen ten gevolge der thans heerschende ziekten in Overijssel, Groningen, Friesland enz....* door G. H. Hein, Kampen, 1826.

Zeer strekte het dus de ondergeteekenden tot verwondering, dat op het onverwachts den 4. January 1828, één dergenen die bekend zijn als deelnemende aan de bijwooning van bovengenoemd gezelschap, genaamd *Dirk van der Made Jansz.*, ontboden werd voor den Heer Burgemeester van deze gemeente, en aan hem ter lezing — met weigering van zijn verzoek, om daarvan ook afschrift te mogen ontvangen — werd medegedeeld eene aanschrijving van den Heere Procureur Generaal van het hooge Geregtshof te 's Hage, hoofdzakelijk behelzende, in zoo ver denzelve bij de lezing heeft kunnen onthouden: dat de Heer Procureur Generaal was geïnformeerd dat er te Klundert bestond een ongeoorloofd gezelschap, als strijdende deszelfs bestaan tegen hetgeen bepaald is in artikel 291 van het Wetboek van Strafregt, omdat hetzelve uit meer dan twintig persoonen bestaat; dat voornoemde *Dirk van der Made Jansz.* van dit gezelschap zou zijn het hoofd of de bestuurder en dus schuldig aan een misdrijf waarop in art. 292 van genoemd Wetboek eene boete was gezet van zestien tot tweehonderd francs; wordende Burgemeester gelast denzelven persoon daarover te onderhouden, en verder over de toedragt van deze zaak rapport aan Zijn Hoog Edele Gestrenge te doen.

De ondergeteekenden, gedeeltelijk zelven gewoon aan de genoemde bijeenkomsten deel te nemen en, voor zooveel zij gedeeltelijk niet in dit geval zijn, echter voor zichzelven volkomen overtuigd van de nuttige uitwerkselen derzelven tot bevordering van zedigheid en ingetogenheid in het burgerlijke en godsdienstige gedrag van hunne medeburgers, brengen deze zaak eerbiedig onder de aandagt van Uwe Majesteit.

Daar nu het boven beschreven gezelschap geene eigenlijk gezegde hoofden of bestuurders heeft, en in hetzelve geen andere voorrang bestaat, dan die welken de gewoonten der burgerlijke beleefdheid teweeg brengen, geen ander gezag, dan dat hetwelk vrijwillig wordt toegekend aan hoogere jaren en meerdere ervaring, zoo wenden zich de ondergeteekenden met het nederig verzoek tot Uwe Majesteit, dat het Uwe Majesteit moge behagen, den persoon van *Dirk van der Made Jansz.* te ontheffen van de beschuldiging die tegen hem schijnt ingebragt te zijn.

Daar voorts een gezelschap van onbesproken burgers tot het bovenbeschreven oogmerk op zichzelve onder Uwer Majesteits vaderlijk en billijk bestuur nimmer als eene burgerlijke misdaad kan beschouwd worden.

Daar het te boven gaan van het getal van twintig personen niet wordt veroorzaakt door eenig moedwillig, vooraf beraamd opzet van één der individuele bezoekers van dit gezelschap, om in dezen de wet te overtreden, maar telkens een toevallig gevolg is der begeerte van meerderen om bij hetzelve tegenwoordig te zijn, en dewijl zelfs het verdeelen van dit gezelschap in meerdere kleineren, bepaaldelijk onder de twintig persoonen, aanleiding zou kunnen geven tot het ontaarden van het goede doel en het ontstaan van verdeeldheid in de gemeente.

Daar zij die dit gezelschap bijwoonen, zich altijd zorgvuldig wachten om iets te bedrijven of te behandelen in hunne bijeenkomsten, hetwelk strijdt met hunne verpligtingen als ledematen van het Hervormd Kerkgenoodschap, of zich schuldig te maken aan zulke daden waartegen voorzien is in artikel 2 en 7 van het *Synodaal Reglement op de uitoefening van Kerkelijk opzigt en tucht voor de Nederlandsche Hervormde Kerk*¹); en zij het zich, uit hoofde van deze hunne betrekking op de Nederlandsche Hervormde Kerk, tot eene wet stellen, om ook in deze hunne gesprekken nimmer met minachting te spreken over de geordende leeraren en derzelver bediening, ja zelfs de betamelijke vlijtige deelneming aan de openbare godsdienstoefeningen te bevorderen; gelijk dan ook, daar nooit éénige van hunne bijeenkomsten in het verborgene gehouden wordt, en hunne vorige in het jaar 1826 eervol emeritus verklaarde leeraar onderscheidene malen in hun gezelschap aanwezig is geweest en de toegang tot hetzelve voor ieder burgerlijk en kerkelijk ambtenaar openstaat, nooit eenige aanklagt vóór of dóór den Kerkenraad van hunne gemeente tegen de bezoekers van dit gezelschap is ingebragt, zijnde dezelven, ofschoon als de zoodanigen bekend, tegelijk met hunne andere medeleden der gemeente aangesteld tot kerkelijke ambten, als ouderlingen en armbezorgers.

Daar het bestaan van zulk een godsdienstig gezelschap, blijkens de ondervinding, ook in de gevolgen geenzins verstrekt tot vermindering der achting voor, en van de gebruikmaking der openbare godsdienstoefeningen, daar integendeel nog in het jaar 1826 door de toenemende opkomst der gemeente, kerkvoogden moesten besluiten, om het getal der zitplaatsen in de kerk aanmerkelijk te vermeerderen, gelijk de gemeente over het geheel onder de meest godsdienstige mag gerekend worden.

Daar eindelijk zij, die deelnemen aan deze bijeenkomsten, in dezen handelen overeenkomstig de godsdienstige overtuiging van hun geweten, dat ook zulk een broederlijk verkeer behoort tot hetgeen waartoe zij als Christenen verpligt zijn, en deze hunne overtuiging gesterkt wordt door het gevoelen der verstandigste Godgeleerden niet alleen van vroegeren, maar ook van onzen tijd; zooals de beroemde hoogleeraar J. Heringa te Utrecht die in zijne in het jaar 1827 uitgegevene leerredenen de Christenen aanraadt: „Deelt elkander uwe goede bedenkingen mede en laat God het geliefde voorwerp van uwe gesprekken zijn"²); en de geachte predikant

---

¹) Hier worden genoemd „daden en handelingen, welke strijden tegen de kerkelijke wetten en reglementen"; voorts „niet slechts zoodanige wanbedrijven, welke de burgerlijke overheid straft, maar ook allerlei ander ergerlijk wangedrag, dat alles wat de goede orde in de Kerk kan verstoren."

²) Het citaat is te vinden in J. Heringa Ez., *Tiental leerredenen ter aanprijzing van christelijke deugden*, Amsterdam, 1826, blz. 29. Het komt voor in een preek over psalm 16 : 8*a*, onder het opschrift: Het gedurig denken aan God. In het verband wordt niet van oefeningen of gezelschappen gerept.

J. Heringa (1765—1840); 1786 predikant te Nijkerk, 1791 te Vlissingen, 1794 te Utrecht, tevens als hoogleeraar.

W. Broes te Amsterdam, die in zijn werk *De Geschiedenis der Engelsche Hervormde Kerk vergeleken met die der Nederlandsche* rondborstig zulke Godsdienstige gezelschappen van bijzondere leden goedkeurt, om het nut dat dezelven vooral voor eenvoudige leeken hebben[1].

Zoo is het om alle deze redenen, dat de ondergeteekenden niet kunnen denken dat op het godsdienstig gezelschap in hunne gemeente ten strengste zal worden toegepast het 291 en 292ste artikel van het vooralsnog vigerende Fransche Wetboek van Strafregt, maar wenden zij zich tot Uwe Majesteit met het eerbiedige verzoek, dat het, overeenkomstig artikel 190 tot 196 der Grondwet voor het koningrijk der Nederlanden, bij zoo veele godsdienstige en letterkundige gezelschappen of vereenigingen — en die of gewin of dikwijls slechts vermaak en uitspanning ten oogmerk hebben en door de overheid worden toegelaten of beschermd —, Uwe Majesteit gunstig moge behagen, om vreedzame burgers door Uwer Majesteits vermogende tusschenkomst te beschermen en te handhaven bij het voortdurend bezit van eene, hoe men ook over de Godsdienst denke, toch blijkens de ondervinding, en derzelver gevolgen, onschuldige gewoonte; terwijl zij, zoo voor zichzelven, als uit naam van hunne medeburgers, Uwe Majesteit plegtig verzekeren, dat door hen nimmer misbruik zal worden gemaakt van de vrijheid die zij onder alle regeringen onbelemmerd tot nog toe hebben genoten, gelijk zij nooit daarvan misbruik hebben gemaakt, en zich in dezen met vrijmoedigheid op het getuigenis van alle authoriteiten, wat het voorledene betreft, durven beroepen; maar dat integendeel opregte dankbaarheid hen altijd zal aansporen, om in alle betrekkingen zich te gedragen als Uwer Majesteits gehoorzame en getrouwe onderdanen, die steeds de vurigste zegenwenschen koesteren voor Uwer Majesteits geëerbiedigden persoon en geslacht, voor den luister en langdurigheid van Hoogstderzelver weldadige regering en den bloei van het vaderland.

Klundert den 5e Februarij 1828. 'tWelk doende enz.

---

[1] W. Broes schreef in zijn *De Engelsche Hervormde Kerk, benevens haren invloed op onze Nederlandsche, van den tijd der Hervorming aan,* Delft, 1825, I blz. 231, 232 het volgende: „Ik voor mij ben van onze zoogenaamde Oefeningen niet in het minst afkeerig; integendeel geloof ik, dat die, zoo zij wèl ingerigt zijn, bij sommigen groot nut kunnen uitwerken. Zij zijn geschikt om den armen man, die, van wege het schamele kleed, aan de openlijke kerk zich onttrekt, onder zijns gelijken te ontvangen. Zij bieden hem eene goede zitplaats aan, welke de openbare kerk hem veelal niet toestaat; men kan daar tot eene gemeenzaamheid en platheid van rede afdalen, welke, terwijl zij den toon van het geringere volk vat, het beschaafde oor kwetsen zou. Den oefeninghouder is, daarenboven, meestal eene vrijmoedigheid van spreken eigen, welke den ordelijken leeraar, bij toedoen van onderscheidene oorzaken ontbreekt. Maar verre, verre moge het misbruik van zulke zamenkomsten uit onze gemeenten geweerd zijn!"

Handteekeningen der requestranten, welke geen leden van het bedoelde godsdienstig gezelschap zijn.

Cs. van Werd, Ouderling en Notabel.
W. C. Mense, Koopman.
A. Kreling, Mr Smit.
J. C. Silvius Ros, Rentenier.
J. v. Erkelens, Mr Verver.
N. Littooij, Presdt. Kerkvoogd.
J. v. d. Made, afgaande Diake.
A. Barel, Notabel.
P. Kuyk, Lit van den Raad en Kerkvoogd.
K. H. v. Drimmelen, Schipper.
A. v. Hees, Schipper.
C. Munters, Bouwman.
F. Kuyk, Mr Bakker.
J. v. d. Made Dzoon, Mr Metselaar en immanuensis.
P. Nieuwland, Kollektant.
Pieter Heijboer, Notabel.

Handteekeningen der requestranten, welke tot het bedoelde godsdienstig gezelschap behooren.

D. v. d. Made Jansz., Eerste Assessor.
H. v. Osenbruggen, Lid van den Raad.
L. C. Punt, Ouderling.
H. Knook, administreerend Diake.
C. v. Eekeren, Diake en Notabel.
C. C. Kortenus, Notabel.
C. Knook Dzn, Notabel.
M. D. Haan, Bouman.
Sm. Timmers, Bouman.
L. Eland, Mr. Timmerman.
Pieter Versluys, Mr Bakker.
H. J. van Erkelens, verwer.
L. van Gijn, schipper.
C. van Opstall, timmerman.
H. J. Schalekamp, Timmerman.
F. Kuijpers, Particulier.
H. Littooij, Particulier.
D. Radewalt, Mr Grutter.
Jan Voog, Messelaar.
J. Maclean, Kuiper.
B. H. Ploeg, Winkelier in de eerste en twede soort.
D. v. Goos, Schipper.
A. Fuykschot, Particulier.

---

52. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Maart 1828.

Staatssecr.
7 Mei 1828 *no. 125.*

Commissoriaal van den 7. February 1828
no. 147.

Request van *Dirk van der Made Jansz.* en consorten, houdende klagten over den last, welke door het Departement van Justitie zoude zijn gegeven tot staking van zekere onder de leiding van eerstgemelden sedert een aantal jaren binnen de gemeente *Klundert* gehouden wordende godsdienstige oefeningen, en tevens verzoekende om ontheven te worden van de beschuldiging, die tegen hem scheen te zijn ingebragt, mitsgaders om met het houden van gedachte oefeningen op den vorigen voet te mogen blijven voortgaan.

Aan den Koning.

No. 107. *'s Gravenhage,* den 12. Maart 1828.

Consideratiën en advies van den Ondergeteekende.

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz., heeft den ondergeteekende in het laatst van den afgeloopen jare verzocht om de noodige bevelen te geven, ten einde door toepassing der bestaande wetgeving te weren de ongeoorloofde zamenkomsten of oefeningen, die in *de Klundert,* onder de leiding van *Dirk van der Made,* werden gehouden.

Alvorens aan dit verzoek te voldoen, heeft de ondergeteekende het noodig geacht daaromtrent den Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage te moeten onderhouden, ten gevolge waarvan door dien ambtenaar aan hem is toegezonden het berigt, waarvan een afschrift hier nevens is gevoegd.

Dit berigt is alstoen mede door den ondergeteekende ter kennis gebragt van den Staatsraad, Directeur Generaal voornoemd, onder mededeeling dat de ondergeteekende, instemmende met het gevoelen van den Procureur Generaal, het voorzigtiger oordeelde, om, alvorens strenge maatregelen te nemen, den voornoemden *Van der Made* over de zaak te doen onderhouden, niettemin aan hem, Directeur Generaal, overlatende om daaromtrent te handelen, zooals hij zoude vermeenen te behooren.

In antwoord hierop heeft gezegde Directeur Generaal aan den ondergeteekende te kennen gegeven, van mede in het opgemelde gevoelen te deelen, en tevens zijn verlangen geuit, dat door den Procureur Generaal in den door hem bij zijn hier voren vermeld berigt aan den dag gelegden zin, aan zoodanig ambtenaar als hij meest raadzaam zoude oordeelen, mogt worden opgedragen, om den meergemelden *Van der Made* over de zaak te onderhouden.

Aan dat verlangen is door den ondergeteekende voldaan geworden door het verzenden van eene ter zake dienende aanschrijving aan den Procureur Generaal, die den uitslag van hetgeen dientengevolge zijnentwege was verrigt, heeft medegedeeld bij zijnen brief van den 26. January ll., waarvan insgelijks een afschrift hiernevens is overgelegd.

De ondergeteekende neemt alsnu de vrijheid zich aan den inhoud der voorsz. stukken te gedragen, en tevens aan Uwe Majesteit mede te deelen, dat, naar het hem is voorgekomen, al zulke afzonderlijke godsdienstige bijeenkomsten of zoogenaamde oefeningen aanleiding kunnen geven tot dweeperij en godsdienstige onverdraagzaamheid, en als zoodanig nadeelig en schadelijk zijn voor de maatschappelijke belangen; terwijl dezelve ook gewoonlijk de bijwoning van de openbare eeredienst tegenwerken en in sekten ontaarden, die allerverderfelijkst kunnen worden voor de inwendige rust.

Om deze redenen is het den ondergeteekende dan ook niet raadzaam voorgekomen, om die bijeenkomsten of oefeningen van gouvernementswege te wettigen, te beschermen of toe te laten, dan daar dit punt dadelijk in verband staat met de belangen der Hervormde Kerk, en dus eigenaardig behoort tot de attributen van het Departement voor de Hervormde Eeredienst enz., vermeent de ondergeteekende bij deze aan Uwe Majesteit eerbiedig te mogen voorstellen om nopens het onderwerpelijk request het gezegde Departement te hooren.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

53. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 6 Mei 1828.

Justitie.
24 Mei 1828 *no. 87.*

Commissoriaal van den 13e Maart 1828
no. 30.

Rapport van den Minister van Justitie op het rekest van *Dirk van der Made Janszoon* en consorten, houdende klagten over de ontvangene aanzegging tot staking van zekere, onder de leiding van eerstgenoemden te *Klundert* gehoudene godsdienstige oefeningen, en verzoekende, dat vermelde persoon mogt worden ontheven van den blaam, als ware hij het hoofd dier oefeningspartij, als mede dat hun verlof gegeven worde, om met deze oefeningen op den vorigen voet te mogen voortgaan.

Aan den Koning.

(kopy)
No. 12. *'s Gravenhage,* den 6e Mei 1828.

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

Schoon het door den Heer Minister van Justitie overgelegd rapport van den Heer Procureur Generaal over den geest en de strekking der zoogenaamde oefeningen, welke in *de Klundert* gehouden worden, een duidelijk berigt geeft, gelooft de ondergeteekende nog ~~het~~ volgende omtrent de geschiedenis der zamenkomsten te moeten bijvoegen.

Onder de oude predikant *Van Rijsoord Lulius* bestonden dezelve zonder veel opspraak te maken of groot nadeel te stichten; het schijnt zelfs, dat die leeraar deels tot bevordering van zijn gemak, deels om zijne gemeente te behagen, dezelve min of meer heeft aangemoedigd.

Dan in 1823 werd de hoofdleiding daarvan op zich genomen door den gewezen metzelaar *Dirk van der Made Janszoon,* die als aannemer van 's Lands werken rijk geworden, nu rentenier te Klundert, grooten invloed uitoefende. Verschillend, meestal echter ongunstig wordt over het karakter van dezen man geoordeeld. Zeker is het, dat hij bij de wanbegrippen, welke hij aan een gebrekkig godsdienstig onderwijs te wijten heeft, veel ijdelheid en inbeelding bezit, en stijle, dweepachtige begrippen naar vermogen bevordert.

Hierdoor en door den invloed der schriften van *Vijgeboom, Da Costa, Cappadose* en andere twiststookers van die soort, verkregen de oefeningen in *de Klundert* een meer gevaarlijker geest en bedenkelijker strekking bij toenemende uitbreiding.

Alles werd in den toon der genoemde schrijver(s) gestemd, verouderde begrippen opnieuw als uitsluitende waarheid aangeprezen, en al wat nieuw was of nieuw scheen verketterd. De Evangelische gezangen, de vragen voor het avondmaal, het nieuw kerkbestuur werden voorwerpen van afkeer.

Intusschen werd de emeritus verklaarde predikant door den Heer *Beausar* vervangen, van wien men goede verwachting mogt hebben, daar hij, schoon voorstander van een redelijken godsdienst zonder dweeperij, echter geheel niet van nieuwheidszucht kan beschuldigd worden, maar als een zeer gematigd man bekend was; zoo zelfs dat zijne leerredenen aanvankelijk algemeen schenen te bevallen.

In den beginne van zijn dienst scheen ook alles wel te gaan, en men voedde hoop op het langzamerhand verminderen van het oefeninghouden. Dan de ook elders toenemende woelingen der onrustige secte bovenbedoeld werkte(n) ook in *de Klundert;* vooral sedert de Waalsche predikant van *Breda, James,* door zijn verkeer over de dochter van *Van der Made,* met deze in verbond was getreden; de verspreiding van het berucht Adres van den predikant *Molenaar* en een verblijf van Doctor *Capadose* vermeerderde voorts het kwaad. Er werd nu zelfs een leesgezelschap opgerigt tot verspreiding van dweepachtige en twiststokende schriften. Dat door dit een en ander ware godsvrucht en zedelijkheid niet konde(n) bevorderd, maar wezentlijk moesten benadeeld worden, is duidelijk, daar zelfs de namen van *pligt* en *deugd* bij de hoofden van dezen aanhang gehaat zijn. Zeker vinden zich onder deze oefeninghouders verscheiden eenvoudige vrome menschen, maar schijnvroomheid en huichelarij, zoo dikwerf het dekzel der ondeugd, onteeren anderen.

In een tijd waarin ook in verschillende oorden van ons vaderland het Mysticismus tracht veld te winnen, en men er zich op toelegt wantrouwen en verdeeldheid in de Hervormde gemeenten aan te stoken, meende de ondergeteekende de ontvangen berigten over den staat van zaken te *Klundert* niet te moeten veronachtzamen. Hij trad dus daarover in overleg met het Ministerie van Justitie waarvan de door den Procureur Generaal genomen maatregel het gevolg was. Van den eenen kant toch moet naar inzien van den ondergeteekenden zoolang mogelijk de aanwending van het openbaar gezag in diergelijke godsdienstige aangelegenheden ontweken worden, maar van den anderen kant dient toch gezorgd, dat het kwaad niet tot eene hoogte klimme, welke het Gouvernement zijns ondanks zoude dwingen tot krachtige maatregelen.

De handelwijze van den Procureur Generaal werd door dit beginsel bestuurd, daar door de mondelinge vermaning aan *Van der*

Made die talrijke oefening heeft opgehouden te bestaan, zonder geruchtmakende regterlijke proceduren of vertooning van magt. Het is waar, sedert zijn veele kleine gezelschappen gevormd, waarin de oefenaars zich verdeeld hebben, maar bij gebrek van opentlijkheid vindt zich de ijdelheid der sprekers daarbij onvoldaan; hun werkkring wordt min beduidend; hun aanhang, nu verdeeld, slijt langzamerhand. Reeds meent men bij den openbaren godsdienst en de avondmaalsviering eene verbeterde stemming te hebben waargenomen.

In dien staat van zaken kan het toestaan van der supplianten verzoek om vrijheid tot het hervatten hunner groote oefeningen wel niet in aanmerking komen, te minder, daar, volgens ingekomen berigten ook in de nabuurschap van *de Klundert* gelijksoortige geest zich heeft vertoond, en men onlangs onder *den Fijnaart* zeer talrijke oefeningen gehouden heeft. Ware het deze lieden alleen te doen om godsdienstige opleiding door stichtelijke zamenspraken, dan moesten zij wel de voorkeur geven aan kleine gezelschappen van minder dan twintig personen boven vergaderingen van 300, maar men wil kerkje spelen, en als predikers pralen!

Wat het bezwaar aangaat van *Van der Made* over de beschuldiging, dat hij het hoofd is der Klundertsche oefeninghouders, moet men opmerken, dat deze man welligt in elk ander geval zich zoude vereerd geacht hebben met zoodanige titel, maar het schijnt, dat hij ditmaal gevoeld heeft, hoe dezelve voor zijne burgerlijke betrekking en althans bij het Gouvernement geene aanbeveling zoude wezen. Welligt voelde hij ook de naijver van zijne medeoefeninghouders, die, schoon minder beteekenend, toch ook hunne ijdelheid hebben.

Voor het overige, schoon het van zelve spreekt, dat de oefenaars in den letterlijken zin geen *hoofd* kunnen hebben, is het zeker dat *Dirk van der Made Janszoon* de *hoofdpersoon* is, door wiens invloed en middelen de oefening die uitgebreidheid heeft verkregen en in stand gehouden is.

Hij heeft dan ook het lokaal gehuurd, was de inzamelaar der liefdegaven en zorgde voor alle de benoodigdheden.

Onder de sprekers heeft hij den eersten rang, de andere zijn van minder soort, zooals *Van Opstal*, timmermansknecht, *Raderwald*, grutter, *De Bruin*, arbeider, *Kamermans*, een gewezen klepperman, enz. De rijke rentenier *Van der Made* is de ziel van alles, zoo in *de Klundert*, als in de naburige gemeenten, *Moerdijk, Fijnaart, Prinsland, Willemstad* enz., waar hij aanhoudend als een soort van missionaris rondreist.

De ondergeteekende, zich volkomen vereenigende met de gevoelens van de Minister van Justitie en van de Procureur Generaal, neemt eerbiedig de vrijheid Zijne Majesteit te adviseren, om de verzoeken der supplianten te wijzen van de hand. [1])

De Staatsraad, Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

(get.) VAN PALLANDT VAN KEPPEL.

---

[1]) De koninklijke autorisatie om in overeenstemming met dit rapport te handelen, volgde bij dispositie van 7 Mei 1828 no. 125.

54. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 29 Mei 1828.

Justitie.
29 Mei 1828 *no. 75.*

(minuut)

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

De Heer Procureur Generaal alhier heeft aan mij overgelegd de hiernevens gevoegde stukken, betrekkelijk de niet geautoriseerde bijeenkomsten of zoogenaamde godsdienstige oefeningen, welke sedert eenigen tijd in de gemeente *Fijnaard* wekelijks in een particulier huis worden gehouden en door eene *groote menigte* menschen gewoonlijk bezocht worden.

Uit de gezegde stukken blijkt het, dat de voorzeide bijeenkomsten gehouden worden ten huize van zekeren *Antoni Hagens*, arbeider, wonende aan den Heiningschen dijk onder gemelde gemeente; dat daarin gepredikt of geoefend wordt door zekeren *Jan Sneep*, arbeider in *de Willemstad;* dat men daarbij, evenals in de kerk, predikt, bidt en psalmen zingt, en dat bij den afloop der oefening geld gestort wordt in eene bos, daartoe aan de deur geplaatst; zonder dat tot deze bijeenkomsten eenig consent van het plaatselijk bestuur was verzocht of verkregen.

Alvorens eenige instructiën uit te vaardigen aangaande het entameren eener correctionele actie tegen de hoofden dier vergaderingen en tegen den eigenaar van het huis, alwaar de bijeenkomsten gehouden worden, heeft voornoemde Procureur Generaal aan mij in overweging gegeven, of niet te dezer zake door hem dezelfde maatregelen zouden kunnen worden gebezigd als in het geval van *de Klundert* met een goed gevolg te baat genomen zijn, blijkens het berigt, hetwelk ik de eer gehad heb aan Uwe Excellentie te doen geworden bij mijnen brief van den 6. February dezes jaars no. 46.

Uwe Excellentie gelieve de goedheid te hebben, over dit voorstel Hare gedachten te laten gaan, en mij ingeval zij daartegen geene bedenkingen mogt hebben, daarvan onder terugzending der hierbijgevoegde stukken te doen kennisdragen, ten einde alsdan te kunnen overgaan tot het verstrekken der vereischte autorisatie te dezer zake op meergemelden Procureur Generaal.¹)

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

---

¹) De Minister van Eeredienst betuigde den 30. Mei no. 13 zijn volkomen instemming met het geopperde plan [Justitie, 6 Juni 1828 no. 113].

55. *Circulaire van den Gouverneur van Overijsel aan de Gemeentebesturen, 30 Mei 1828.*

Herv. Eered.
Inventaris, *no. 1974.*
(gedrukt)

Aan de respectieve Gemeente-besturen in de Provincie Overijssel.

Circulaire.
1e Divisie. *Zwolle,* den 30. Mei 1828.
No. 8.

De Gouverneur van de Provincie Overijssel, onderrigt zijnde, dat van tijd tot tijd in enkele Gemeenten klachten ontstaan over het houden van zoogenaamde oefeningen door onbevoegde personen, welke handelingen tot dweepzucht en onzedelijkheid kunnen aanleiding geven, ja soms zwakke zielen tot moedeloosheid en zelfs tot waanzin hebbende[1] gebragt, en dienaangaande geraadpleegd hebbende met het Provinciale Kerkbestuur;

Vind goed: achtervolgens het advijs van hetzelve Kerkbestuur, aan alle de leeraren der Gereformeerde Kerken in deze Provincie met nadruk aan te bevelen, om een waakzaam oog te houden en zorg te dragen, dat in hunne respective Gemeenten de uitdrukkelijke bepalingen, vervat in art. 9, 10, 13, 14 en 15 van het Reglement op het Godsdienstig onderwijs in de Nederlandsche Hervormde Kerk, goedgekeurd bij Zijner Majesteits Besluit van den 30. July 1816 no. 1, stiptelijk worden gehandhaafd, en te dien einde het Bestuur der Burgerlijke Gemeente van de overtredingen daartegen desnoods kennis te geven, met vermelding van de bereids genomene maatregelen tot wering van die overtredingen.

Wordende de Burgerlijke besturen tevens aangeschreven, om van hunne zijde mede daaromtrent een waakzaam toezicht te houden, en van alle zoodanige overtredingen, als ter hunner kennis gebragt worden, of zij anders zullen ontwaren, dadelijk aan den Gouverneur omstandig berigt in te zenden, om naar bevind van zaken dienaangaande te worden voorzien.

De noodige exemplaren dezer dispositie te doen toekomen aan ieder der Gemeente-besturen in deze Provincie, met last, om aan ieder der leeraren van de Hervormde Kerk in hunne respective Gemeenten een exemplaar ter hand te stellen, tot derzelver informatie en narigt; alsmede twee exemplaren dezer dispositie te doen toekomen aan het Provinciaal Kerkbestuur, om te strekken tot informatie.

De Gouverneur voornoemd,

(BENTINCK) [2].

---

[1] Lees: hebben.

[2] B. H. baron Bentinck, heer van Buckhorst, Salk en Veecaten (1753—1830); na een militairen loopbaan vóór de Revolutie en tijdens de Restauratie, 1814—1830 Gouverneur van Overijsel.

56. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 23 Juni 1828.

Justitie.
2 Juli 1828 *no. 54.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

No. 540. *'s Gravenhage,* den 23. Juny 1828.

Naar aanleiding van Uwer Excellentie's missive van den 6. dezer loopende maand no. 113, heb ik op den 9. daaraanvolgende den Heer Burgemeester der gemeente *Fijnaard en Heyningen,* als hoofd der plaatselijke policie aldaar, verzocht en aangeschreven, om den persoon van *Antoni Hagens,* arbeider, wonende aan den Heijningschen dijk, te wiens huize de zoogenaamde godsdienstige oefeningen of zamenkomsten plaats hebben, mitsgaders den persoon van *Jan Sneep,* arbeider, wonende in *de Willemstad,* die gewoonlijk bij dezelve oefeningen het woord voert, of zoodanige andere personen, als welke die vergaderingen mogten dirigeeren, voor zich te ontbieden, hun de onwettigheid en ongeoorloofdheid dier zamenkomsten ernstig onder 't oog te brengen, mitsgaders aan te zeggen en te gelasten, om met het houden der voorzeide zamenkomsten of oefeningen niet verder voort te gaan; terwijl anderszins daartegen op eene meer krachtdadige wijze zoude worden voorzien, en tegen de bestuurders of hoofden derzelve, alsmede tegen de eigenaars of huurders van het gebouw, overeenkomstig de bestaande wetten geprocedeerd.

Ik heb wijders den gemelden Heer Burgemeester verzocht, om op het houden van alzulke oefeningen in zijne Gemeente voortaan een oplettend oog te vestigen, van alle overtredingen der wet te dezen opzigte een behoorlijk proces-verbaal op te maken en hetzelve dadelijk aan mij te doen toekomen.

Tengevolge daarvan ben ik door voornoemden Burgemeester onderrigt geworden, dat hij aan mijne aanschrijving had voldaan, en dat *Antoni Hagens* daarop had aangenomen, om voortaan nimmer zijne woning tot het houden van de bedoelde oefeningen te zullen afstaan of verhuren; terwijl *Jan Sneep* had te kennen gegeven, tot het houden van oefeningen door de klassis van Breda geëxamineerd te zijn, en daartoe de noodige bekwaamheid te hebben aan den dag gelegd, waarom hij vermeende geregtigd te wezen, om bij die zamenkomsten of oefeningen het woord te voeren, tot wederopzeggens toe van de klassis 1); sustinerende voornoemde *Jan Sneep* verder, dat de bedoelde bijeenkomsten zouden mogen

---

1) De Minister van Eeredienst deelde den 5. Juli 1828 no. 16 aan den Minister van Justitie mede, dat de praeses van het Classikaal Bestuur van Breda hem verklaard had, dat dit Bestuur het verzoek van Sneep om geëxamineerd te worden, wegens de ongeschiktheid van dien dweper had afgewezen, en dat Sneep dus den Burgemeester van Fijnaard had voorgelogen.

bestaan uit 38 personen, omdat dezelve aldaar vergaderden uit *twee* gemeenten, negentien personen voor iedere gemeente berekend.

De Heer Burgemeester heeft denzelven daarop ernstig vermaand, om in het vervolg onder zijne Gemeente nimmer zoodanige oefeningen meer te houden, en hem aangezegd, dat daarop naauwkeurig zal gelet worden.

Van welk een en ander ik de eer heb aan Uwe Excellentie bij deze verslag te doen.

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,

A. W. PHILIPSE.

57—61

Op aanklacht van de kerkelijke besturen werden reeds in de jaren 1829 en 1830 *verschillende personen in de provincie Groningen* door de Rechtbank te Appingedam, *op grond van art. 294* van het Wetboek van Strafrecht, *tot hooge geldboeten veroordeeld,* daar ze hun huizen beschikbaar gesteld hadden voor godsdienstige toespraken van vreemde oefenaars, met name van een zekeren *Jelse Bottinga* uit *Leeuwarden,* een rondreizenden marskramer in oude schrijvers.

Blijkbaar namen de plaatselijke autoriteiten nog een vrij welwillende houding tegenover de „overtreders" aan, wat tengevolge had, dat de bij den Koning ingediende rekwesten om gratie niet geheel werden afgewezen. Speciaal op grond van hun onwetendheid inzake de wet en van het feit, dat ze voor de eerste maal waren gevonnist, werden *de boeten aanmerkelijk verlaagd* ¹).

---

¹) Misschien zat er achter die verlaging van de boeten nog een ander verborgen motief. Het meerendeel der vonnissen was n.l. geveld in strijd met de bij het arrest van het Hooggerechtshof van 27 Februari 1822 vastgestelde jurisprudentie, dat art. 294 beschouwd moest worden in verband met art. 291 en 292, en dus op samenkomsten niet boven het aantal van twintig personen behalve de huisgenooten niet toepasselijk was; vgl. no. 16. Hoewel de Commissie van Gratie hiervan in het geheel niet rept, is het niet wel denkbaar, dat deze omstandigheid haar is ontgaan. In dit geval blijft er van een zekere welwillendheid bij de verlaging der geldboeten weinig meer over.

57. *Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 8 Febr. 1830.*

Archief Prov. Kerkb. Groningen.
10 Febr. 1830 *B no. 7.*

Aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.

Bedum, den 8. Febr. 1830.

Het Klassikaal Bestuur van Middelstum, ontvangen hebbende eene missive van den Kerkeraad der Hervormde Gemeente te Obergum van den 2. Febr. ll., houdende klagte, dat op den 22. Jan. ll. en op Zondag den 24. Jan. ll. door een zeker persoon, bekend onder den naam van Jelse Bottinga, te Leeuwarden tehuis behoorende en gewoonlijk bij de huizen oude godgeleerde boeken uitventende, zonder daartoe eenige volmagt te hebben getoond of toestemming gevraagd waar zulks behoorde, eene godsdienstige oefening is gehouden ten huize van een arbeider Sipke de Graaf te Obergum.

Gelet op de aanschrijving van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen van den 14. Oct. 1829 no. 29 meldende „om op de oefeninghouders en degenen die daartoe hunne huizen leenen, een wakend oog te houden, en op dezelve de bestaande kerkelijke wetten toe te passen en ten uitvoer te brengen" — en op het Reglement op het Godsdienstig onderwijs in de Nederlandsche Hervormde Kerk, goedgekeurd bij Koninklijk besluit van den 30. July 1816 no. 1, art. 14 en 15.

Vindt zich in de noodzakelijkheid, om van het bovengemelde kennis te geven.

Ter nadere inlichting diene, dat volgens het schrijven van den kerkeraad van Obergum, gemelde Jelse Bottinga tot het houden van oefeningen onbevoegd is, daar hij noch toestemming van den predikant, noch toelating tot dat werk, althans niet onder het ressort van dit Klassikaal Bestuur vertoonen kan; dat bij de oefening bovengemeld op Zondag den 24. Jan. ll. door den spreker uitvoerig, van des avonds half negen tot middernachts gehandeld is over Ruth 1 : 6, dat hij driemaal heeft laten zingen, met het gebed is begonnen, en met dankzegging heeft geëindigd; dat de kerkeraad niet weet, op wat wijze een omzwervenden man, met vrucht, aan de kerkelijke correctie te onderwerpen; te minder daar de oefenaar zorgt, dat niet meer dan 20 personen telkens zamenkomen, waardoor de kennisgeving aan het Burgerlijk Bestuur, nutteloos zou worden; dewijl dat bestuur oordeelt, dat eene vergadering van niet meer dan 20 personen niet tot deszelfs onderzoek en bemoeyingen behoort; dat volgens ingewonnene berigten, bij de oefening den 24. Jan., op verzoek en aansporing van genoemde Sipke de Graaf zijn tegenwoordig geweest: Jan Bruins, Hindrik Harms, Reinder Zeef, Derk Eltjes Wiersema, en derzelver vrouwen; de huisvrouw en twee dochters van Roelof Kunst, Dieuwertje, huisvrouw van den korenschipper Kroese, de huisvrouw van den scheepstimmerman de Vries, en Anna Bos, wonende alle te Obergum; voorts Jakob Simens van Ham en Drewes, knecht van den kleermaker Westerloo te Winsum; en eindelijk — volgens een later berigt — Klaas Kooi en twee kinderen van Anna Bos [1]).

Voorts kan dit Bestuur erbij voegen, dat diezelfde persoon Jelse — volgens een, op gedane aanvrage van dit Bestuur ingekomen berigt van den Predikant van Uithuizen [2]) — in het huis van een Dirk Kraak onder Uithuizen, niet ver van Oldenzijl, eene dergelijke oefening had gehouden den 20. Dec. 1829, over Zondag 21 van den Heidelbergschen Katechismus, in tegenwoordigheid van ongeveer twintig personen; ofschoon men zich vleide, dat, na de aanschrijving van het Provinciaal Kerkbestuur bovengemeld, zoodanige oefeningen aldaar, althans ten huize van gemelden Dirk Kraak, niet wederom zouden plaats hebben.

Eindelijk moet dit Bestuur nog melden, dat de spraak gaat, dat gemelde Jelse nog onlangs te Andel en te Raskwerd geoefend heeft, en voornemens zou zijn, om zulks te Adorp te herhalen: kunnende echter dit Bestuur nopens Andel en Raskwerd vooralsnog niets melden, dewijl de rapporten op de gedane aanschrijvingen van dit Bestuur nog niet waren ingekomen.

Dat zulk een oefenaar, die overal rondzwerft, die een kwaad vermoeden tegen zich heeft, als hebbende — naar 't getuigenis van D. Kraak evengemeld — zijne vrouw en kinderen verlaten, die aan geen opzigt over zijn persoon, noch aan verantwoording over zijne leer onderworpen is, die geordende leeraars, vooral jonge predikanten ontmoedigt, die daar hij zich om geene kerkelijke orde of wetten bekommert, stellingen kan verkondigen, welke tegen het ware kristelijk geloof en de zuivere kristelijke zedeleer aandruischen: — dat zulk een het grootste nadeel toebrengt aan de achting van leeraars en derzelver dienst, de hoofden en harten van eenvoudigen verhit en verbijstert, verwarring brengt in gemeenten en huisgezinnen, en dus in zijne onwettige en hoogst schadelijke handelwijze diene te worden gestuit, is iets, waarvan dit Bestuur volkomen overtuigd is, en hetwelk hetzelve noopt, om, met gevoel van leedwezen, het bovengemeld misdrijf ter kennis te brengen aan hooger bestuur, in het vast vertrouwen, en met verzoek, dat, daar bij dit Bestuur de magt ontbreekt, om de bovengemelde Wet op rondzwervende oefenaars toe te passen en te doen werken, zoodanige maatregelen mogen worden genomen, tot volkomene stuiting van zulk eene onwettige handelwijze, als hetzelve, naar deszelfs wijsheid, zal vermeenen te behooren.

Zonder echter, in het minste, de pogingen daartoe van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen te willen vooruitloopen, oordeelt dit Bestuur het echter in dit geval, ter bespoediging, dienstig, om, door het toezenden van een eensluidend stuk als dit aan Zijn Excellentie den Heer Staatsraad, Gouverneur van deze Provincie, benevens aan den WelEdGestr. Heer Officier van Justitie te Appingedam — en het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen — van deze demarche kennis te doen toekomen; ten einde de bestaande wet op het gemelde belangrijke punt op de krachtdadigste en spoedigste wijze moge worden gehandhaafd en ten uitvoer gebragt.

---

[1]) In totaal dus 19 personen. Met Bottinga samen een nog juist naar de gewone jurisprudentie buiten de Strafwet vallend aantal.

[2]) L. Meijer Brouwer; vgl. no. 114, noot 3.

Het Klassikaal Bestuur van Middelstum voornoemd,

In naam van hetzelve,

W. COST [1], scriba.

---

58. Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 22 Febr. 1830.

Archief Prov. Kerkb. Groningen.
23 Febr. 1830 *B no. 9.*

Aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.

Bedum, den 22. Febr. 1830.

Het Klassikaal Bestuur van Middelstum, nader geïnformeerd zijnde ten opzigte van het oefeninghouden van zekere Jelse, in deszelfs adres den 8. Febr. 1830 gemeld, heeft de eer te berigten dat, volgens de verklaring van den kerkeraad te Andel, in die gemeente geene onwettige oefeningen plaats hebben, maar dat te Raskwerd op Zondag den 17. Jan. ll. door genoemden man eene oefening is gehouden ten huize van een timmerman Pieter Wijbes over Joän. 8 : 36, voor vele lieden, wier getal niet kon worden opgegeven, doch dat die zamenkomst in onwetendheid van den bewoner van het huis omtrent kerkelijke wetten was geschied.

Het Klassikaal Bestuur acht de kennisgeving van het bovengestelde genoeg, om te strekken tot bijlage van deszelfs adres van den 8. Febr. ll., bereid, om, indien het Provinciaal Kerkbestuur zulks noodig acht, ook daarvan aan 't Provinciaal Gouvernement enz. kennis te geven.

Het Klassikaal Bestuur van Middelstum,

In naam van hetzelve,

W. COST, scriba.

---

[1] W. Cost (1766—1841); 1790 hulpprediker te Amsterdam; 1791 predikant te Renswoude, 1793 te Bedum.

59. Rekwest van H. H. Lantink te Ulrum aan den Koning, na 31 Juli 1829.

Staatssecr.
18 Sept. 1830 *no. 94.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden enz. enz. enz.

Sire!

Geeft met de meeste onderdanigheid aan Uwe Majesteit te kennen de ondergeteekende Hendrikus Hibes Lantink, verwer, wonende te Ulrum, dat hij, ter zake eener ten zijne huize gehoudene voorlezing uit het bekende werk van den Heer Clarisse, Hoogleeraar te Leijden, getiteld [1], gepaard met gezang en gebed, in het bijzijn van meer dan twintig personen, door de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Appingadam, bij vonnis van den 31. Julij 1829 is gecondemneerd in de hoogste boete van *f* 94.50, en de kosten ad *f* 3.01, tezamen *f* 97.51. [2]

Dat de aanleiding tot deze bijeenkomst alleenlijk is geweest, doordien eenige vrienden, ten getalle van negen, allen behoorende tot de Hervormde Godsdienst, met elkander waren overeengekomen, om in den avond van den 11. July dezes jaars, eene zamenkomst te houden, ten einde door het voorlezen van een gedeelte van het opgemelde werk des Heeren Clarisse (en) onderlinge gesprekken over den Godsdienst, elkander te stichten; dat dit voornemen ook aan anderen, zonder weten van dezen vriendenkring, was bekend geworden, waardoor het gezelschap zoo zeer in getal was toegenomen, vooral omdat zich daaronder bevond zekere blinde, E. Klatter, welke van Amsterdam herwaarts was gekomen, om zijn vader te bezoeken. Dat suppliant echter zich tegen dezen toeloop niet heeft verzet, doordien hij onbekend was met de wet, welke zulke bijeenkomsten verbiedt, en alzoo meende voor geene onaangenaamheden in dezen te vreezen te hebben. Dat hij, weduwnaar met een kind zijnde, en daarenboven in behoeftige omstandigheden verkeerende, bij gemis van aardschen voorspoed zijnen troost zoekt in den Christelijken Godsdienst, en daarom alleen ook dit gezelschap ten zijnen huize hadde toegelaten. Dat door de gevolgen daarvan zijne ellende uitermate is verhoogd, dewijl hij zich niet in de mogelijkheid bevindt, om de bovengemelde boete en kosten te kunnen voldoen, blijkens certificaat, door den Heer Burgemeester der Gemeente Ulrum daarvan afgegeven, en hierbij overgelegd. Waarom hij suppliant door den nood gedrongen de vrijheid neemt, zich op de onderdanigste wijze tot Uwe Majesteit te wenden, met de ootmoedige bede

---

[1] Blijkbaar is hier de titel van het boek uitgevallen. Bedoeld zal zijn een van zijn bundels leerredenen of *De brief van Jakobus in vertoogen,* 1802.

J. Clarisse (1770—1846); 1792 predikant te Doorn, 1797 te Enkhuizen; 1804 hoogleeraar te Harderwijk; 1812 predikant te Rotterdam; 1815 hoogleeraar te Leiden; 1841 emeritus.

[2] De motiveering van het vonnis luidt als volgt: „Overwegende, dat uit de instructie is geresulteerd, dat beklaagde, zonder permissie van den burgemeester zijner woonplaats Ulrum, het gebruik van zijn huis heeft vergund tot eene in den avond van den twaalfden July achttienhonderdnegenentwintig plaats gehad hebbende bijeenkomst van meer dan twintig personen, ten einde er godsdienstoeffeningen te houden" [R. A. in Groningen, Nw. recht. arch.]. Hier is dus art. 294 naar de gewone jurisprudentie geïnterpreteerd.

Ten einde het Uwe Majesteit genadiglijk moge behagen, hem suppliant van de betaling der boete en kosten te ontheffen.

Q. F.[1]
H. H. LANTINK.

---

60. Rekwest van S. de Graaf te Obergum aan den Koning, na 27 Maart 1830.

Staatssecr.
18 Sept. 1830 *no. 94.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden Prince van Oranje Nassau Groothertog van Luxemburg etc. etc. etc.

Sire.

De ondergeteekende Sipke de Graaf, wonende te Obergum Arrondissement Appingedam Provincie Groningen.

(Geeft te kennen)

Dat de suppliant bij vonnis van de Regtbank van eersten aanleg zitting houdende te Appingedam van den 27. Maart 1830 is gecondemneerd in eene boete van *f* 50 en de kosten, ter zake de suppliant, zonder daartoe permissie van het plaatselijk bestuur zijner woonplaats te hebben bekomen, het gebruik van een gedeelte der door hem bewoonde behuizing heeft toegestaan tot eene in den maand December 1829 onder bijzondere leiding van zekeren Jelse Bottinga, wonende te Leeuwarden, gehoudene godsdienstoefening.

Dat deze daadzaak volkomen naar waarheid is, doch dat het den suppliant ten eenemale onbewust was, dat door hem hierdoor iets wierde misdreven, terwijl nimmer tevoren aan des suppliants woning een dusdanige bijeenkomst heeft plaatsgehad; zijnde de bedoelde bijeenkomst alzo eerder toe te schrijven aan onwetendheid van het ongeoorloofde en aan de overreding van gemelden Jelse Bottinga, die bevorens aan den suppliant vreemd was, doch aan wien hij voor eenen enkelen zamenkomst zijn huis heeft ingewilligd tot het houden van eene zogenaamde oefening, zonder eenig opzet echter aan zijde van den suppliant, of wetenschap, dat daardoor de wetten van den Lande zouden worden overtreden.

De suppliant neemt alzo onderdaniglijk de vrijheid, tot Uwe Majesteit zich te wenden, uit overtuiging van zijn goed zedelijk gedrag en van zijne in zijne gemeente erkende en gezonde denkwijze in den Godsdienst, waaromtrent hij vrijelijk op den Burgemeester zijner woonplaats en den Predikant van zijne gemeente zich durft te beroepen, zodat hij in geenen deele kan worden gehouden voorbedachtelijk eenig voedsel bij te dragen tot inbreuk op den Godsdienst, of tegenwerker te zijn van de goede maatschappelijke inrichtingen.

---

[1] Q. F. = Quod faciens, 't Welk doende.

En het is alzo met de diepste onderdanigheid, dat de suppliant Uwe Majesteit adieert met verzoek, dat het Uwer Majesteit moge behagen, den suppliant de gemelde boete van *f* 50 gratieuslijk te remitteren.

SIPKE DE GRAAF [1].

61. Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 12 Aug. 1830.

Staatssecr.
18 Sept. 1830 *no. 94.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

's Gravenhage, den 12. Augustus 1830

Henderikus Hibes Lantink, verwer te Ulrum, *Sipke de Graaf,* daglooner te Obergum, *Derk Jans van der Kraak,* landbouwer te Uithuizen, *Harm Gerbrands Stelma,* landbouwer te Baflo, *Aldert Pieters Burema,* landbouwer te Rasquert, *Jacob Freerks de Vries,* daglooner te Baflo, en *Wijbe Pieters Doorenbos,* timmerman te Rasquert, provincie Groningen, vragen bij de vier hierbij teruggaande requesten remissie der geldboeten, en de eerstgenoemde mede remissie der kosten, waarin zij respectivelijk, de eerste suppliant bij vonnis der Correctionnele Regtbank te Appingadam van den 31. July 1829 tot *f* 94.50 geldboete; de overige supplianten bij vonnissen van den 26. en 27. Maart 1830 ieder tot *f* 50. boete en in de kosten, zijn veroordeeld: — op welke requesten de Presidenten en de Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage de eer hebben aan Zijne Majesteit te rapporteren:

---

[1] Gelijkluidende rekwesten werden ingezonden door Derk Jans van der Kraak, woonachtig in de gemeente Uithuizen, en door Harm Gerbrands Stelma, Aldert Pieters Burema, Jacob Freerks de Vries en Wijbe Pieters Doorenbos gezamenlijk, allen woonachtig in de gemeente Baflo. De laatsten werden „wegens samenkomsten in de maand Januari" veroordeeld op 26 Maart 1830.

Volgens de vonnissen zelf werd S. de Graaf wegens een samenkomst „in den avond van den 24. Januari 1830" veroordeeld tot *f* 50 boete plus *f* 10.56½ kosten, H. G. Stelma en W. P. Doorenbos wegens een samenkomst „in de loop der maand Januari 1830" tot ieder *f* 50 boete en respectievelijk *f* 8.38½ en *f* 11.45½ kosten, A. P. Burema en J. F. de Vries ieder tot *f* 50 boete en *f* 8.38½ kosten, wegens een samenkomst respectievelijk „in het laatst van het jaar 1829" en „in den avond van den 31.December 1829".

De motiveering van al deze vonnissen luidt: „Overwegende, dat uit de instructie is gebleken, dat de beklaagde, zonder dat hij daartoe de vereischte permissie van het plaatselijk bestuur zijner woonplaats had bekomen, het gebruik van een gedeelte der door hem bewoonde behuizinge heeft toegestaan tot eene onder de bijzondere leiding van zekeren omzwervend persoon, Jetse Bottinga genaamd, gehoudene godsdienstoefening" [R. A. in Groningen, Nw. recht. arch.].

Hier ontbreekt elke aanwijzing van de samenkomsten als bestaande uit meer dan 20 personen. In verband met de gegevens uit no. 57 en de formuleering van het vonnis tegen H. H. Lantink bijna een jaar eerder, vgl. no. 59, is de conclusie gewettigd, dat deze vonnissen zijn geveld in bewuste afwijking van de gewone jurisprudentie.

Dat de supplianten in overtreding van art. 294 van het Wetboek van Strafregt, zonder toestemming van het plaatselijk bestuur, op onderscheidene tijden hunne huizen geheel of gedeeltelijk hebben geleend tot het houden van zoogenaamde godsdienstige oefeningen, voornamelijk daartoe aangezet door dweepachtige landloopers, die hun werk makende, om de eenvoudige menschen tot zoodanige bijeenkomsten over te halen, ook in de bovengenoemde dorpen hunne verderfelijke rol gespeeld hebben, en de eensgezindheid en vereeniging met de openbare leeraars hebben zoeken te storen.

Het is dus van belang, dat de bestaande wetten worden gehandhaafd tegen zoodanigen, welke die onruststokers door het verleenen van hunne huizen in hunne verkeerde handelingen behulpzaam zijn; maar aan den anderen kant is het niet te ontkennen, dat de supplianten, eenvoudige landbewoners zijnde, van de bepalingen der Strafwet en het ongeoorloofde hunner daden zeer waarschijnlijk onkundig zijn geweest, gelijk zij dit bij hunne requesten poseren.

De Ondergeteekenden, daarbij nog in aanmerking nemende, dat, volgens ingekomene informatiën, sommige der supplianten zoo niet behoeftig, zekerlijk niet zeer gegoed zijn, en zij allen voor de eerste maal hebben misdaan, vermeenen dat hier wel termen zijn om de opgelegde geldboeten aanmerkelijk te verminderen, en zij adviseren dus eenparig Zijne Majesteit, om de geldboete, waarin de supplianten respectivelijk veroordeeld zijn, te reduceren tot twintig gulden voor ieder, blijvende de veroordeeling in de kosten in haar geheel. [1]

De Presidenten en de Procureur Generaal voorn^{d}.

B. DONKER CURTIUS.
VAN HUGENPOTH [2].
H. v. d. BURGH [3].
CARBASIUS [4].
A. W. PHILIPSE.

---

[1] De Minister van Justitie en de Minister van Eeredienst vereenigden zich bij aanteekening van 13 Sept. 1830 no. 51 en 16 Sept. 1830 no. 2 met dit gunstig advies. Het dienovereenkomstig koninklijk besluit volgde 18 Sept. 1830 no. 94.

[2] Mr A. W. J. J. baron van Hugenpoth tot Aerdt (1780—1859), roomsch katholiek; 1809 Minister van Justitie; 1810 raadsheer in en 1814 president van het Hooggerechtshof; 1838—1848 lid van de Eerste Kamer; 1840 Minister van Staat.

[3] H. v. d. Burgh; eerst raadsheer, daarna sedert 1825 president van het Hooggerechtshof; 1839—1843 president van het Provinciaal Gerechtshof van Holland.

[4] Mr C. Carbasius (1761—1845); lid van het Nationaal en Keizerlijk Gerechtshof; raadsheer in, later president van het Hooggerechtshof; vader van Nicolaas, een bekend figuur uit den Reveilkring.

62—63

De veroordeeling van *J. van Kalkeren te Lienden* en *Wed. van Eck te Ingen* op grond van art. 294 van het Wetboek van Strafrecht door de Rechtbank van Tiel, daar genoemde personen hun huizen voor oefeningen van wolkammers uit Veenendaal beschikbaar gesteld hadden, is aanleiding tot een rekwest aan den Koning, om de verhindering van godsdienstige samenkomsten te hunnen huize te doen ophouden.

Behalve de gewone argumenten, ontleend aan de schadelijkheid der dweperij, wordt uit naam van den Gouverneur van Gelderland te berde gebracht, — waarmede voorts andere autoriteiten hun instemming betuigen, — dat artikel 191 der Grondwet geen vrijheid waarborgt van oefeningen, die bij de invoering der Grondwet niet bestonden!

62. Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 29 Aug. 1831.

Justitie.
5 Oct. 1831 *no. 30.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

No. 7067. *Arnhem,* den 29. Augustus 1831.

Uwe Excellentie, bij dispositie van den 17. Juny ll. no. 11 in mijne handen hebbende gelieven te stellen het bijgaande adres van J. van Kalkeren en de weduwe Van Eck, te Lienden en Ingen woonachtig, verzoekende, dat het bestuur van hunne woonplaats moge worden aangeschreven, om geene zamenkomsten ten hunnen huize te verhinderen, welke uit meer dan twintig personen mogten bestaan, en geheel alleen de oefening in godsvrucht ten doel hebben,[1] zoo heb ik de eer, Uwe Excellentie te berigten:

Dat voornoemde personen, uit hoofde zij hunne huizen gegeven hebben, om in dezelve godsdienstige oefeningen, zonder toestemming van de Regering, door zekeren *Dirk Lodder* te laten houden, bij de Regtbank van eersten aanleg te Tiel in eene boete, volgens art. 294 van het Wetboek van Strafregt, gecondemneerd zijn.

Dat voornoemde oefeningen van eenen dweepachtigen aard waren, en door onbevoegde personen, zijnde wolkammers uit Veenendaal, werden gehouden.

Dat dezelve nergens anders toe strekken, dan om alle verlichting in de Godsdienst tegen te werken.

Dat, hoezeer bij art. 191 van de Grondwet aan alle godsdienstige gezindheden, in het Koningrijk bestaande, gelijke bescherming verleend wordt, echter daaruit niet volgt, dat de Regering alle openbare godsdienstoefeningen, welke bij de invoering der Grondwet niet bestonden, zoude moeten toelaten.

Weshalve ik dan ook de vrijheid neem, voor te dragen, dat in het gedane verzoek worde gedifficulteerd.[2]

De Staatsraad, Gouverneur der Provincie Gelderland, en tournee,

Het Lid van Gedep. Staten,
H. VAN ECK.

---

[1] Het rekwest zelf is in het Algemeen Rijksarchief niet meer te vinden. Vgl. voor de personen G. Keizer, *Uit de geschiedenis der Geref. Kerken enz.*^{2}, Kampen, 1905, blz. 46—48.

[2] De rechterlijke autoriteiten, welke hierna nog om advies gevraagd worden, gaan met dit oordeel geheel accoord. Daarna maakt de Minister van Justitie het gemeenschappelijk rapport aan den Koning op.

63. Rapport van den Minister van Justitie (en den Minister van Eeredienst) aan den Koning, 5 Oct. 1831.

Justitie.
5 Oct. 1831 *no. 30.*

Commissoriaal van den 15. Juny 1831 no. 46. Request van *J. van Kalkeren* en de *weduwe van Eck,* respectievelijk te *Lienden* en *Ingen* woonachtig, daarbij verzoekende, dat het bestuur hunner woonplaats mogt worden aangeschreven om geene zamenkomsten te hunnen huize te verhinderen, welke uit meer dan twintig personen mogten bestaan, en geheel alleen de oefening in godsvrucht ten doel hadden.

(Aan den Koning.)

(minuut)

Consideratiën en advies van de ondergeteekenden.

Het zij den ondergeteekenden vergund zich eerbiedig te gedragen aan de te deze ingewonnen en hiernevens kopijelijk overgelegde berigten van de administratieve en regterlijke autoriteiten, waaruit Uwe Majesteit zal gelieven te zien, dat de onderwerpelijke zamenkomsten evenmin kunnen worden geduld als alle andere clandestine godsdienstoefeningen door onbevoegde personen bestierd wordende, die slechts tot *dweeperij* kunnen aanleiding geven en mitsdien als uiterst schadelijk te beschouwen zijn; waarom de ondergeteekenden dan ook geene de minste zwarigheid maken, zich te vereenigen met het gevoelen der gezegde autoriteiten te deze geuit, en aan Uwe Majesteit derhalve voor te stellen om aan de supplianten, waarvan eene, blijkens de onderteekening van het request, zelfs niet schrijven kan, te doen te kennen geven, dat in hun verzoek niet kan worden getreden.[1]

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk enz.,

. . . .

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN).

---

[1] Bij beschikking van 14 October 1831 no. 101 werd het rekwest aan het Departement van Hervormden Eeredienst teruggezonden ter afwijzing.

64—65

Een *anonymus uit Meppel* klaagt voor de ooren van den Koning over het droeve verschijnsel, dat onderlinge godsdienstige bijeenkomsten door leeraars en politie verboden worden, en verzoekt om een publieke algemeene koninklijke vergunning.

De Minister van Eeredienst adviseert het stuk als „afkomstig van een door dweepzucht verbijsterden geest” ter zijde te leggen.

64. Anonym rekwest aan den Koning, 14 Maart 1832.

Staatssecr.
9 Juni 1832 *no. 11.*

(adres:) Aan Zijn Mayesteit, Koning der Nederlanden te 's Gravenhage (poststempel: Meppel 14 Maart).

Ik neem de vrijheijt om eenige leteren tot Uw te zenden, om reden daar hier te lande nog veel zijn, die dagelijk(s) de kniyen des harten voor den Heeren buijgen, (biddende) dat wij nog eens weer erstelt moog zien datgeen, dat (wij) na^{ar} veel opofverring van bloet en goet zozeer betruuren, en dat het Ziyonsvolk nog eens weer opgerigt mooge worden; — daar het toch veel heeft moeten huytstaan, ja zelf(s) van vroegeren euwen, en daar (het er) tans op toegelegt wort om het eelmaal te verguuzen en te vernitigen. Maar de Heere heeft tog altijt gezorgt dat, wanneer de noot op het hoogst was, daar weer huytkomst kwam. Tog wij weeten niet hoever het gaan kan, wanneer bijtijts daar nit voor gewaak wort, want het koomt er nu al ver na toe. Want daar men van voornemens is om onderling malkanderen zoekt te stigten en tot den waaren gosdinst op te lijden, daar wort het verbooden door leeraars en polizi, en tot schande gemaakt; — hetwelk mijn zeer an mijn zielle doet, daar zoveel zonden, zowel in het oppenbaar, als in het verborgen gepleegt wort, zonder zulk(s) te doen verbiden, ja zelfs op de sabbat des Heeren te koopen en te verkoopen in het openbaar en in het verborgen.

Nu is mijn vrindelijk verzoek om dit een en andre in overweeging te neemen, en wat de ^{h}eer van een dreïnig Got van ons vordert; — daar wij tog (met) niet minder toe kunnen, om di te kennen (en) te belijden tot onze zaligheyt, en te dinen tot onze zalighijt.

Nu is mijn vrindelijk verzoek, of Uw Edle het in de coerant laat zetten, om premisse te geven om zulk(s) onverindert te kunnen doen en bij te woonen. De H(eere) zal tog zijn zeegen daarover schenken an onzer aller zillen, ja ok zelf an onzen gelifden Koning en zijn gansen family, en alle digene, die Ziyon beminnen.

Ik hebbe mijne naam hier afgelaaten om reeden di veel zijn; en wanneer ik het in de coerant zien mag, een genadeg veroring, dat het in anmerking gekoomen is bij mijn geliefden Kooning, dien ik van ^{h}ouwder op ^{h}ouwder bemint hebbe: — het zal nit alleen mijn eer vergrooten, maar o, den drieënigen Got zal daar nit alleen hier de ^{h}eere voor ontvangen, maar hiernamaals volmaak, met allen en door allen, din van voor de grondleggin der werrelt daartoe zijn huytverkooren.

Zijt van mijn, en van alle, di Ziyon bemin, gegroet.[1]

65. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 7 Juni 1832.

Staatssecr.
9 Juni 1832 *no. 11.*

Commissoriaal van den 17e Maart 1832 no. 27.

Naamloos request, houdende beklag over verval van godsdienstige strekking in het gemeen, en verzoek om vrijheid te geven om — oefeningen te houden — elkander onderling te stichten.

no. 8. *'s Gravenhage,* den 7e Juny 1832.

Aan den Koning.

Consideratiën en advies van den Ondergeteekenden.

Dit anoniem stuk schijnt afkomstig van een door dweepzucht verbijsterden geest! Voor zoo verre de verwarde inrigting toelaat het doel stellig te bepalen, moet zulks zijn, om vrijheid te erlangen tot het houden van zoogenaamde oefeningen.

De ondergeteekende is dus eerbiedig van gevoelen, dat met dit stuk niet anders te doen is, dan het ter zijde te leggen.

De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie
voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

[1] Later (datum postmerk 28 Maart 1835) zal dezelfde anonymus zijn klacht en bede om vrijheid herhalen. Dan kan hij niet gelooven, dat de Koning van de vervolging weet [Herv. Eered. 11 Dec. 1835 no. 15].

66—74

De aandacht der burgerlijke autoriteiten wordt gevestigd op *een conventikel te Bolsward,* doordat de Kerkeraad te dier stede om toepassing van art. 291—294 van het Wetboek van Strafrecht verzoekt. Het Stedelijk Bestuur en de Gouverneur van Friesland zijn echter, met het oog op de gevolgen, huiverig om in te grijpen. Ook de Minister van Eeredienst raadt strenge maatregelen voorloopig af: er worde gehandeld met *voorzichtig overleg.*

De moeilijkheid wordt opgelost, doordat de leden van het gezelschap, nadat hun de klachten van den Kerkeraad ter oore gekomen zijn, vrijwillig hun bijeenkomsten staken.

Niet lang daarna rekwesteert echter hun oefenaar *Bredzee* bij den Koning, om wederom met meer dan twintig personen te mogen vergaderen.

Door het vroegere toegeven aangemoedigd, zijn de plaatselijke autoriteiten niet meer bevreesd voor verzet, en ofschoon de Gouverneur oogluikend wil blijven toezien, volgt de Minister van Eeredienst hun thans scherp afwijzend advies.

66. *Missive van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland, 26 Maart 1832.*

Herv. Eered.
10 Mei 1832 *no. 1 geheim.*

Aan Zijn HoogEdelGestrenge, den Heer Gouverneur der Provincie Vriesland.

(kopy)
A No. 754. *Bolsward,* den 26. Maart 1832.

Voor eenige dagen is bij ons ontvangen geworden eene missive van den Kerkenraad der Hervormde Gemeente alhier d.d. 22 Maart ll., waarbij wij zijn uitgenoodigd om de onwettige godsdienstige vergaderingen, hier ter stede van tijd tot tijd gehouden wordende, ten huize van *Gerrit van der Spoel,* volgens art. 291—294 van het Strafwetboek tegen te gaan, en alzoo te zorgen, dat alles in de Gemeente tot de vorige orde wederkeere.

Schoon ons geenszins onbekend was, dat alhier een zoodanig gezelschap sedert eenen geruimen tijd heeft bestaan, hetwelk op gezette tijden, en wel Dingsdagsavonds, bij genoemden *G. van der Spoel* bijeenkomsten hield, waarin men godsdienstige onderwerpen behandelde, hebben wij echter tot nu toe dit alles ongemoeid gelaten; eensdeels omdat wij van gevoelen waren, dat zulks wel vanzelven weder zoude te niet gaan, daar het gebruiken van geweld tegen zoodanige bijeenkomsten niet zelden eene verhoogde geestdrift ten gevolge heeft, waardoor zij zichzelven als martelaars voor de goede zaak beschouwen, en niet zelden door anderen daarvoor gehouden worden, waarvan eene groote uitbreiding in plaats van vernietiging van dien aanhang het gevolg kan zijn; — en anderdeels omdat de rust der Gemeente hier geenszins door gestoord is geworden en het gezelschap voor het grootste gedeelte uit personen bestaat, welke, schoon van de geringere klasse, echter van een onberispelijk gedrag en wandel zijn.

Daar echter van tijd tot tijd hunnen aanhang aangroeit, hunne bijeenkomsten meer het aanzien eener geregelde godsdienstoefening verkrijgen, waar men Psalmen zingt, gebeden doet en verhandelingen uitspreekt, of door vragen en antwoorden malkanderen onderrigt; — ja zelfs het gerugt wil, dat onlangs twee hunner daartoe gecommitteerd, zich naar *Leeuwarden* ter bijwooning eener algemeene vergadering zouden begeven hebben¹); — zoo zoude men nu, te meer daar de Kerkenraad hierop zoo sterk aandringt,

---

¹) Zie no. 67.

zich hiertegen kunnen verzetten op grond van art. 291 etc. van het Wetboek van Strafrecht; maar daar het niet te voorzien is, dat zijl(ieden) op bloote aanzegging hunne bijeenkomsten zullen staken, en men genoodzaakt zal zijn, strengere maatregelen daartegen in het werk te stellen, zijn wij uit aanmerking van hunnen grooten aanhang, daar deze zich over een gedeelte van ons Vaderland, tenminsten over dit Gewest uitstrekt, en ook uit hoofde van de omstandigheden der tijden, welke het bewaren en versterken van rust en eensgezindheid zoo noodzakelijk maken, huiverig, hierin iets te doen, voor en aleer UHoogEdelGestr. gevoelen ten dezen te hebben vernomen.

Al waarom wij de vrijheid nemen UHEdGestr. bij dezen met deze zaak bekend te maken en UHoogEdGestr. te verzoeken, ons wel te willen inlichten, aangaande hetgeen, en de wijze waarop door ons in dit geval zoude behooren te worden gedaan.

Burgemeester en Wethouders der stad Bolsward,
(get.), T. HOEKSMA.

Ter ordonnantie van dezelve,
(get.) H. BRAUNIUS OEBERIUS, Secretaris.

---

67. *Rapport van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland, 9 April 1832.*

Herv. Eered.
10 Mei 1832 *no. 1 geheim.*

Aan Zijn HoogEdelGestrenge, den Heere Gouverneur der Provincie Vriesland.

(kopy)
A No. 759. *Bolsward,* den 9. April 1832.

Ter voldoening aan UHoogEdGestr. missive van den 29. Maart ll. no. 19, waarbij wij zijn uitgenoodigd geworden, UHoogEdGestr. eenige nadere inlichtingen ten aanzien der alhier plaats hebbende godsdienstige vergaderingen te geven, hebben wij de eer UHoogEdGestr. te berigten:

Dat in deze vergaderingen de Heilige Schrift wordt verklaard, gemoedelijke redevoeringen gehouden worden, en opgegevene vragen over de grondwaarheden van onzen Godsdienst beantwoord.

Dat de geest, waarin zulks geschiedt, zoo het ons voorkomt, voornamelijk overeenkomt met die van voor vijftig jaar in ons Vaderland, en met die van Brakel, Hellenbroek, Smijtegeld en anderen.

Dat wij in de gelegenheid zijn, UHoogEdGestr. van eene in de vorige week gehoudene vergadering het navolgende te kunnen mededeelen.

Des Dingsdagsavonds ten acht uren begon men de godsdienst met het zingen van het 5e, 6e en 7e vers van den 72. Psalm, welke vooraf werd voorgelezen door *W. A. van der Heide* [1]), daarop werd door *Jelle Cornelis Bredzee* [2]) een gebed gedaan, waarin de volmaaktheden van het Opperwezen geroemd en Zijne liefde geprezen werd, vooral dáárin, dat Hij Zijnen geliefden Zoon op de wereld gezonden had om voor ons als Zaligmaker te lijden en te sterven, verders gebeden, dat wij deze liefde ter harte mogten nemen, en de godsdienst van dien avond gezegend mogte worden.

Na dit gebed werd door *Van der Heide* als tekst afgekondigd Hebreën 12 vers 24, waarin Paulus zegt: „ende tot den Middelaar des Nieuwen Testaments Jesum en het bloed der besprenginge, dat betere dingen spreekt dan Abel" zijt gij namelijk gekomen, zie vers 22.

In het eerste gedeelte der leerrede gaf genoemde Bredzee, die geheel uit het hoofd sprak, zittende aan eene tafel, met den Bijbel voor zich, eene beschrijving van de plegtigheden, welke plaats hadden op den grooten verzoendag, hoe alsdan eene koe geofferd werd en 't reukwerk gebruikt, de priester in 't heilige der heiligen ging, en de zonden dus op een dier geladen werden, in tegenstelling dat bij het Nieuwe Testament zulks op Jezus, Gods geliefde Zoon, het Lam Gods geschied was. Bij het oude Verbond was men volgens vers 18 en vervolgens gekomen tot den tastelijken berg, het brandende vuur, de donkerheid enz. Bij het *nieuwe* tot den berg *Sion*, den Middelaar des Nieuwen Testaments, Jezus. Het bloed van *Abel*, welke door zijn broeder Kaïn vermoord was, had om wraak en geregtigheid geroepen, en het bloed van Jezus riep om vergeving en verzoening, en sprak dus betere dingen dan *Abel*, zoodat daardoor de waarde van 't offer van Jezus, deszelfs groote liefde, ten duidelijksten konde opgemaakt worden. De spreker sprak met gevoel, en als verstaande hetgeen hij zeide.

Toen werd er gezongen Psalm 65 vers 2, en hierop werd door genoemden Van der Heide gevraagd, wat men moeste doen, om tot dien Middelaar Jezus te komen?

Bredzee vervolgde zijne leerrede en antwoordde, dat men zich vooral op zelfkennis moest toeleggen, bij zich zelven onderzoeken, of men wel genoeg belang stelde in het offer en middelaarschap van Jezus Christus, of men Zijne voorschriften wel opvolgde en onze zaligheid in Hem zochtte; dat dit voor ons van 't grootste belang in dit leven en vooral in de eeuwigheid was, dewijl hiervan ons eeuwig geluk of ongeluk afhing.

Nu werd weder door genoemden *Van der Heide* gevraagd, of zij dan niet zeer gelukkig waren, die door 't geloof met Christus vereenigd waren?

Bredzee bevestigde verder in zijne leerrede dit met: Voorzeker. Schetste het geluk van zoodanige menschen en het ongeluk van hen, die verzuimden Christus aan te hangen en zich door 't geloof met Hem te vereenigen; spoorde allen ten sterkste daartoe aan, daar het nu nog de tijd was, het leven onzeker, en er hiernamaals geen tijd meer was; noemde vervolgens veele zwarigheden op, die de menschen maakten om tot Jezus te komen, welke hij allen oploste en wegnam; b.v. eenigen zouden zeggen, dat zij het wèl wenschten, doch niet zouden kunnen volbrengen, doch dat dit verkeerd was, want diezelfde God, die het willen opwekte, zoude ook behulpzaam zijn in het volbrengen; anderen, die zich te gering beschouwden bij Jezus, of die zich beklaagden, dat zij Hem nimmer erkend, Zijne geboden met voeten getreden hadden, of anderen, die zich over hunne groote zonden en misdaden bedroefd gevoelden, en niet tot Hem dorsten komen, bragt hij teregt, doordat Jezus zich ook tot de geringsten gewend had, de grootste zondaars vergeving beloofd, en met één woord gezegd had: „Komt gij allen tot Mij, die vermoeid en belast zijt, en Ik zal U ruste geven."

---

[1]) De eerste diaken bij de Afgescheidenen te Bolsward.

[2]) Van hem is een brochure bekend. Pier I. Schaap, lid der afgescheiden gemeente te Harlingen en Sexbierum, had geschreven zijn *Vermaning tot getrouwheid vervat in eenen brief aan den Weleerw. Heer C. Witteveen...*, Workum 1836, waarop J. C. Bredzee antwoordde met zijn *Antwoord op eenen brief van Pier Schaap gericht tegen den Heer C. W. Witteveen*, Sneek 1836.

Maar, zeide hij, dan moet men ook afstand doen van de wereld, die driehoofdige afgod, zoo wij meenen, volgens Paulus, namelijk de begeerlijkheid des vleesches, de bekoorlijkheid der oogen, de zucht tot roem en grootheid in de wereld [1]; men moest op Jezus zien, Zijne geboden opvolgen, en Hem als den waren Middelaar en Zaligmaker beschouwen; en hiermede eindigde de leerrede.

Nu werd nagezongen Psalm 89 vers 7 en 8, en Bredzee eindigde met een gebed, waarin hij God voor Zijnen hulp en bijstand dankte; smeekte, dat het gehoorde goede vruchten mogte dragen, en bad God den zegen af voor ons Vaderland, vooral over onzen geliefden Koning uit den Huize van Oranje, dat God hem mogte nabij zijn in de tegenwoordige omstandigheden, en toonen als in de dagen onzer vaderen, den God van Nederland te zijn; dat Hij ook met den Koning de hooge bestuurders van ons land en ook de regeerders dezer stad in alles mogte zegenen en hunne pogingen tot het welzijn der ingezetenen doen gelukken.

Gedurende deze geheele vergadering heerschte er stille aandacht en eene godsdienstige stemming; in alles wat men hoorde of zag, kon men niets kwaads ontdekken; ook werd er geen voet gegeven aan 't leerstuk der verkiezing en verwerping, of dat eenigen tot de uitverkorenen behoorden, maar veeleer het tegendeel gesteld.

In deze vergadering waren tusschen de 70 en 80, zoo mannen als vrouwen tegenwoordig, wordende echter het getal van deelnemers en voorstanders dier vergadering door hun zelven opgegeven te bedragen 64 personen. [2]

Er bestaan eigenlijk geene hoofden; als de voornaamste deelnemers, zoo in ijver voor de zaak, als door zich in de vergaderingen te doen hooren, kunnen wij opgeven de personen van *Jan Jacobs Mulder*, mr timmerman, *H. van Reenen*, koopman, *Pieter Jaans Mobach* [3], suikervormpottebakkersknecht, *Jelle Cornelis Bredzee*, wever, *Steffen Douwes Bartstra,* kleermaker, *Gerrit Ruurds van der Spoel,* wever, en *Willem Arjens van der Heide,* schoenmaker.

---

[1] Bedoeld wordt 1 Joh. 2 : 16.

[2] Waarschijnlijk is dit oog- en oorgetuigeverslag geleverd door den medicus ter plaatse Dr Petrus de Vries, over wien gesproken wordt in de nos 71 en 72.

[3] De eerste ouderling bij de Afgescheidenen te Bolsward.

In welke plaatsen dezer Provincie aanhangers en medewerkers van dit gezelschap aanwezig zijn, kunnen wij niet speciaal opgeven, doch dat zij alomme verspreid zijn, die zoodanige gevoelens toegedaan zijn, bewijst genoegzaam de talrijke meenigte, welke van onderscheidene plaatsen zich 's Zondaags daar ter kerke begeeft, alwaar eenen *Witteveen* [1]) te Oosthem, eenen *Bekkering* [2]) te Heeg, eenen *Van Loon* [3]) te Welsrijp, en andere, prediken, welke door het ten dezen bedoeld gezelschap gehouden worden voor regtzinnige leeraars, die het Woord van God zuiver en onvervalscht verkondigen en de Hervormde leer tot derzelver oorspronkelijkheid terug te [4]) brengen; al waarom hetzelve dan ook niet nalaat, in zooverre zulks mogelijk is, 's Zondags zich naar genoemde plaatsen ter kerk te begeven.

Omtrent het gerucht, dat eenigen van hun naar *Leeuwarden* tot bijwooning eener algemeene vergadering zouden geweest zijn, hebben wij ons na onderzoek geene zekerheid kunnen verschaffen; wij vermoeden echter, dat dit gerucht zijnen oorsprong heeft van dat sommigen hunner wel eens 's Zaturdagsavonds zich naar Leeuwarden begeven, des Zondags daarop volgende te Welsrijp ter kerke gaan en over Leeuwarden 's Maandags weder retourneren; dit althans kan stellig gezegd worden van eenen *Steffen Douwes Bartstra,* kleermaker, en *Mintje Bredzee,* zuster van den in deze missive voorkomende redenaar, welke nog onlangs dien toer hebben gemaakt, en den Zondagavond te Leeuwarden in gezelschap van eenen *M. Feddema* [5]), koopman in bedden en wollen stoffen in het Naauw, en *Johs Meijerinck* [6]), koopman in wollen stoffen en linten bij de Vischmarkt, waarmede zij ook eenigen handel drijven, hebben doorgebracht, zooals zij wel meer gewoon zijn te doen. Het is ons echter onbekend — schoon het ons niet onwaarschijnlijk zoude voorkomen — of er ook anderen van dien aanhang aldaar bijeenkomen, en zich onderling door godsdienstige oefeningen in hunne bijzondere gevoelens zoeken op te wekken en te versterken.

Uit al hetgeen door ons omtrent de godsdienstige vergaderingen alhier is gezegd, en opgespoord heeft kunnen worden, blijkt, zoo het ons voorkomt, dat er niets ongeoorloofd en voor de goede zeden nadeelig bij plaats heeft; intusschen hebben zodanige gezelschappen eene eigenaardige strekking tot het zich meer en meer verdiepen in de verborgenheden van onzen Godsdienst, welke, bij mangel van rede en kennis, het gevoel overspant, en nadeelige en verderfelijke gevolgen voor hun zelve en voor de Maatschappij ten gevolge heeft; ook is het voor de overige leden der Gemeente, inzonderheid voor onze leeraars [1], welker leer en wandel niets te wenschen overlaat, en welke tevergeefsch getracht hebben, de leden van dit gezelschap weder met de Gemeente te vereenigen, een zeer onaangenaam gevoel, dat zich zoo velen van hun afscheiden, en eene afzonderlijke gemeente in de Gemeente stichten.

---

[1]) C. Witteveen (1789 of 1790—1846); 1814 predikant te Boornbergum, 1816 te Garijp c.a., 1825 te Oosthem, 1834 te Harderwijk; vader van Hermannus Willem, predikant te Ermelo.

[2]) J. W. Becking (of Bekking) (1783—1857); 1807 predikant te Oudwoude, 1810 te Oldehove, 1815 te Oostermeer, 1825 te Heeg, 1845 te Anjum, 1852 te Wons c.a.

[3]) L. van Loon (1791—1861); 1815 predikant te Vrouwenparochie, 1819 te Welsrijp c. a.; 1844 geestesziek.

[4]) Het woordje „te" worde om den zinsbouw weggelaten.

[5]) Vgl. de nos 24—26.

[6]) De eerste diaken der Afgescheidenen te Leeuwarden. Hij deed zich reeds in het voorjaar van 1834 tezamen met J. S. Faber te Blessum „als leden van een gezelschap Gereformeerde waarheidsvrienden" in geschrifte kennen als vurig medestander van Ds de Cock; zie G. Keizer, *De Afscheiding van 1834,* J. H. Kok 1934, blz. 130, 131.

Burgemeester en Wethouders der stad Bolsward,
(get.) T. HOEKSMA.

Ter ordonnantie van dezelve,
(get.) H. BRAUNIUS OEBERIUS, Secretaris.

---

68. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 14 April 1832.

Herv. Eered.
10 Mei 1832 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie, den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk.

no. 25 Vertrouwelijk. *Leeuwarden,* den 14. April 1832.

Burgemeester en Wethouders der stad *Bolsward* hebben mij bij missive van den 26. Maart ll. A no. 754, kennis gegeven van aldaar bestaande godsdienstige bijeenkomsten, over welke door den Kerkenraad der Hervormde Gemeente binnen die stad aan HunEd-Achtb. klagte was ingeleverd.

Vervolgens hebben Burgemeester en Wethouders voornoemd mij, op mijne daartoe gedane uitnoodiging, meer bijzonder met den aard, de uitgebreidheid en de strekking dier bijeenkomsten, bij hunne missive van den 9en dezer A no. 759, bekend gemaakt.

Ofschoon zoodanige vereenigingen, op vaste tijden en door meer dan *twintig* personen gehouden wordende, buiten toestemming van het Gouvernement, niet mogen bestaan, en daartegen strafbepalingen bij art. 291, 292 en 294 van het Strafwetboek gemaakt zijn, heb ik evenwel gemeend te dezen niets te moeten doen, zonder Uwe Excellentie vooraf van het een en ander mededeeling te hebben gedaan, gelijk ik de eer heb, door toezending van afschriften der bij mij van Burgemeester en Wethouders der stad *Bolsward* ontvangene missives, bij deze te doen.

---

[1] D. G. Borgstein (1790—1857); 1816 predikant te Engelum c. a., 1817 te Muiderberg, 1827 te Bolsward; 1853 emeritus.
J. van der Vegt (1795—1875); 1819 predikant te Elden en Driel, 1830 te Bolsward; 1864 emeritus.

Uwe Excellentie zal daaruit ontwaren, dat bij de leden der opgemelde vereeniging geene ongeoorloofde of voor de openbare orde en goede zeden nadeelige beginselen beleden worden, terwijl zelfs liefde voor den Koning en Hoogstdeszelfs Huis en ondergeschiktheid aan de Regering uitdrukkelijk worden aanbevolen, maar toch kunnen zoodanige afzonderingen niet anders dan als schadelijk en als tot scheuring in de Gemeente aanleiding gevende, aangemerkt worden.

Maatregelen van geweld zijn nogthans zeer mogelijk van weinig uitwerking en welligt schadelijk, omdat dezelve van den anderen kant al spoedig volharding, uit vermeende verongelijking voortspruitende, tengevolge kunnen hebben, terwijl ook het opleggen van straf aan den eenen of anderen, het kwaad niet zal stuiten.

Het zal mij dus aangenaam zijn, Uwer Excellenties gevoelen omtrent deze zaak te mogen vernemen, vooral ten aanzien van het *al* of *niet* nemen van maatregelen, en zoo ja! welke.

De Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT[1]).

---

69. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 2 Mei 1832.

Herv. Eered.
10 Mei 1832 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 29. *Leeuwarden,* den 2. Mei 1832.

Bij de ontvangst van Uwer Excellenties vertrouwelijke missive van den 26. April ll. no. 1, met betrekking tot de godsdienstige bijeenkomsten te *Bolsward,* was mij door de Regering dier stad kennis gegeven, dat aan dezelve door den persoon van *Hendrik van Reenen,* medelid van het aldaar bestaande godsdienstige genootschap, uit naam van hetzelve berigt was, dat zijlieden van de door den Kerkeraad bij het Stedelijk Bestuur ingeleverde klagten geïnformeerd waren geworden, dat zij hoegenaamd geene onaangenaamheden of onrust in de Gemeente wilden verwekken, en daarom besloten hadden, van nu af aan die bijeenkomsten te zullen staken; zooals dan ook de gewone vergadering in de laatste week geene plaats heeft gehad; waarvan ik de eer heb, Uwe Excellentie bij deze mededeeling te doen.

---

[1]) J. A. baron van Zuylen van Nijevelt (1776—1840); achtereenvolgens vaandrig, auditeur bij den Landdrost van Drente, Kabinetsraad van Koning Lodewijk, Sous-prefet van het arrondissement Rotterdam, Griffier van de Staten van Holland, 1826—1840 Gouverneur van Friesland.

De Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT.

70. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 10 Mei 1832.*

Herv. Eered.
10 Mei 1832 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

In de maand April dezes jaars gaf de Gouverneur van Vriesland mij kennis, dat Burgemeester en Wethouders te *Bolsward* in de vorige maand hem hadden berigt, dat aldaar godsdienstige bijeenkomsten of zoogenaamde oefeningen werden gehouden, over welke de kerkenraad der Hervormde gemeente aldaar klagten bij hen had ingeleverd.

Vervolgens deelde hij mede, dat hij na nader onderzoek met den aard, de uitgebreidheid en strekking dier bijeenkomsten meer bekend was geworden, en dat, ofschoon tegen dezelve de werking van 's lands wetten kon ingeroepen worden, hij echter had gemeend niets te moeten doen zonder mij vooraf die mededeeling te hebben gedaan; daarbij opmerkende dat bij de leden dier vereeniging geene ongeoorloofde of voor de openbare orde en goede zeden nadeelige beginselen schenen beleden en zelfs ondergeschiktheid aan de Regering uitdrukkelijk aanbevolen te worden, doch dat dezelve, bijzonder uit hoofde der bevooroordeelde en stijle begrippen der leiders, steeds eene nadeelige strekking hadden en tot scheuring in de gemeente aanleiding konden geven.

In antwoord heb ik den Gouverneur te kennen gegeven, dat ik volkomen in zijn gevoelen deelde, dat met voorzigtig overleg en in acht neming van de tegenwoordige tijdsomstandigheden in dezen behoorde gehandeld te worden, zonder vooralsnog de maatregelen van strengheid in te roepen, waartoe de bestaande wetgeving gelegenheid verleent; en dat ik uit dien hoofde voorgenomen had, over dat bedenkelijk onderwerp vertrouwelijk te raadplegen met de leden der Algemeene Hervormde Synodale Commissie, welke eerdaags stond bijeen te komen, en dat ik daarna zijne aanvrage nader zoude beantwoorden.

Dan nu heb ik tot mijn genoegen van den Gouverneur de kennisgeving ontvangen, dat door een der leden uit naam van het genootschap aan de regeering van *Bolsward* was berigt, dat zijlieden van de door den kerkenraad bij het stedelijk bestuur ingeleverde klagten ten aanzien hunner wekelijksche bijeenkomsten geïnformeerd waren geworden, dat zij hoegenaamd geene onaangenaamheden of onrust in de gemeente wilden verwekken en daarom besloten hadden, van nu af aan die bijeenkomsten te zullen staken; zooals dan ook de gewone vergadering in de laatste week geen plaats had gehad.

Ik achtte mij verpligt U. M. van dit een en ander te onderrigten, verzekerd dat het Hoogstdenzelven aangenaam zal zijn, dat voorzigtig beleid de steeds onaangename verpligting tot aanwending van dwangmiddelen heeft voorgekomen [1]).

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
(v. PALLANDT v. KEPPEL).

---

71. Rekwest van J. C. Bredzee te Bolsward aan den Koning, begin October 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden,
Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Sire!

Met verschuldigde eerbied en onderdanigheid nadert een Uwer Majesteits getrouwe onderdanen aan den voet van uwen troon, om ter Uwer Majesteits kennis te brengen, dat hij zich verplicht rekend om de gaven en talenten, die God hem uit genade verleend heeft, ten nutte van zijne medereizigers naar de eeuwigheid tot hun onderrichting en troost te besteden. En hier toe verzogt zijnde van godvrezende Gereformeerde Christenen, heeft hij dit gedaan ten huize van een zijner vrienden, genaamd Gerrit van der Spoel, wonende te Bolsward, Provincie Vriesland, met voorkennes van Zijn EdAgtbare Heer Burgemeester dezer stede, en presentatie, om ten allen tijden onderzoek te gedogen, of er ook iets onbehoorlijks plaats had; hetgeen dan ook door den WelEdln Heer Petrus de Vries, Med. Doctor alhier [2]), geschied is, welke niets onbehoorlijks gevonden heeft, en mij alzo vrijmoedig op Zijn Ed. durf te beroepen.

Echter ontwaar wordende, dat de Heeren Predicanten der stad er tegen waren, hebbe ik om alle stoornis voor te komen onze bijeenkomsten proviezioneel geschort [3]). Maar door het gedurig aanzoek der godvrezende, die volgens de Heilige Schrift zeer begeerig zijn naar de zuivere en onvervalschte melk van het Woord Gods — dat is en blijft tot en [4]) der eeuwigheid —, en door den drang mijnes gewetens aangespoord, wende ik mij ootmoedig tot Zijne Majesteit en verzoeke van Uwe vaderlijke en welbekende goedertierenheid, vrijheid te mogen erlangen, om hier en voort te kunnen gaan.

---

[1]) Het eerste concept van deze laatste zinsnede luidde als volgt: „U. M. belangstelling in de rust en vredensgezindheden bij de gemeenten kennende, heb ik gemeend Hoogstdezelve geen ondienst te zullen doen met U. M. het voorschrevene ter kennis te brengen, terwijl ik vertrouw, dat de gelukkige uitwerking van beleid en voorzigtigheid in dezen Haar aangenaam zal wezen."

[2]) P. de Vries, afkomstig uit Leeuwarden, werd 6 Oct. 1803 te Groningen als student ingeschreven; hij promoveerde aldaar 7 Juli 1807.

[3]) Schorten = tijdelijk buiten werking stellen, schorsen, opschorten.

[4]) Hier en elders in dit stuk is „en" geschreven in plaats van „in".

Hopende en wenschende dat hem dit niet geweigerd zal worden, daar dit gezelschap altoos plaats gehad heeft 's avonds na 7 uur en alzoo gene kerkgenoodschap hoegenaamd eenige hinder doet, en menschen van speel- en drinkgezelschappen aftrekt, en hun onderrigt geeft en den weg der zaligheid overeenkomstig de Heilige Schrift en den Heidelbergschen Catechismus en de Artikelen onzer Nederlandsche Geloofs Belijdenis: als overtuigd zijnde uit eygen ondervinding, dat deze leer, wanneer dezelve van harten gelooft word — door Gods genade —, zij den mensch dan den eenige troost en leven en sterven schenkt, hem bemoedigd onder rampen, en tot gehoorzame onderdanen vormt; vermits de ware Cristenen geloven: er bestaat geen macht dan van God, en die de machten wederstaan, die wederstaan God, en halen over zich zelfs een oordeel.

En daar andere genootschappen gepermiteerd worden, zoo wensche (ik), dat Uwe Majesteit zal toelate, dat de bijeenkomsten der godvrezende, die de stille en den lande zijn, en alleen zamenkomen tot bovengenoemde eijndens, en in deze haggelijke tijd voor Koning en Vaderland wensche te bidden, (gehouden worden).

En wenscht ook hartelijk, dat het getal niet beneden de twintig moge bepaald worden, daar het altoos smartelijk valt, en tot verwarring aanleiding geeft, om het ovrig getal af te wijzen. ¹)

Waarmede Uwe Majesteit zeer zoude verplichten

Uwer Majesteits ootmoedige onderdaan,
JELLE CORNELIS BREDZEE,
woonachtig Bolsward, Provincie Vriesland,
no. 484. ²)

72. Rapport van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland, 26 Oct. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Staatsraad,
Gouverneur der Provincie Vriesland.

no. 814. *Bolsward,* den 26. October 1832.

Ter voldoening aan Uwe Excellenties apostillaire dispositie van den 16. October ll. no. 79/10.064, waarbij in onze handen ten fine

---

¹) Later, ook in de eerste jaren na de Afscheiding, vergaderde men niet meer in grooten getale, doch kwam men in kleinere groepen op onderscheidene tijden en verschillende plaatsen bijeen.

²) Het stuk is ongedateerd, doch het is 6 Oct. 1832 no. 50 commissoriaal gemaakt. Het zal dus begin October verzonden zijn.

van berigt, consideratiën en advies is gesteld geworden een aan Zijne Majesteit den Koning ingediend adres van Jelle Cornelis Bredzee, om de vergunning te erlangen tot het houden van godsdienstige gezelschappen boven de 20 personen, hebben wij de eer Uwe Excellentie onder terugzending van gemeld request te berigten:

Dat wij niet kunnen nalaten onze verwondering te betuigen over de hoogmoed van den requestrant, welke geene beschaafde opvoeding of opleiding genoten hebbende, en alzoo ontbloot van alle die kundigheden, welke tot het zoo gewigtig leeraarsambt worden vereischt, zich echter met een onbegrijpelijk zelfvertrouwen, op zekere zoogenaamde bevindingen gegrond, hiertoe opwerpt en daarvoor geschikt acht boven veel onderwezene en verlichte mannen.

Dat de gehoudene bijeenkomsten geenzints met voorkennis van den Burgemeester, zooals de adressant zulks wil doen voorkomen, gehouden zijn; maar dat dezelve daarop een wakend oog heeft gehouden ter voorkoming of beteugeling van mogelijke ongeregeldheden; en dat de Heer P. de Vries geheel uit eigen beweging en nieuwsgierigheid, zonder deswege met het bestuur in eenig verbond te staan, zoodanig eene vergadering eenmaal heeft bijgewoond.

Dat wij verder bij onze missives van den 26. Maart en 9. April 1832 A no. 754 & 759, Uwe Excellentie met den waren toedragt dezer zaak en ons gevoelen daaromtrent hebben bekend gemaakt, en vermeenen de vrijheid te moeten nemen ons aan dezelve te refereren.

Dat wij alzoo van oordeel zijn: dat het houden van zoodanige gezelschappen niet alleen onnodig is, als kunnende de Gemeente op eene allezins voldoende wijze door derzelver waardige leeraars worden geleid, gesticht en onderwezen, maar ook zeer gevaarlijk voor de rust en de goede gezindheid der Gemeente, als eene regtstreeksche strekking hebbende tot verdeeldheid, afzondering en scheuring, en alzoo tot vorming eener gemeente in eene gemeente, waaruit wederom andere afzonderingen, zoodra een of ander zich in den Geest hooger of wel anders en beter bezield waande, zoude kunnen geboren worden; welk alles de band van Christelijke liefde en eensgezindheid verscheuren, en gewis tot verderf van allen zoude leiden.

Al waarom wij van oordeel zijn, dat het verzoek van Jelle Cornelis Bredzee tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten, zoude behooren te worden gewezen van de hand.

Burgemeester en Wethouders der stad Bolsward,
(get.) T. HOEKSMA.

Ter ordonnantie van dezelve,
(get.) H. BRAUNIUS OEBERIUS, Secretaris.

73. Rapport van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 29 Oct. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833, *no. 13.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

No. 79/10.535 *Leeuwarden,* den 29. October 1832.

Ik heb de eer Uwe Excellentie, in voldoening aan de missive van den 8. October 1832 no. 18, op de daarbij gevoegde requeste van *Jelle Cornelis Bredzee,* wonende te *Bolsward,* aan Zijne Majesteit ingediend met verzoek om vergunning tot het houden van bijeenkomsten voor godsdienstige oefeningen door meer dan twintig personen, onder terugzending te kennen te geven, dat ik Burgemeester en Wethouders van Bolsward op gemeld verzoek gehoord heb, en dat derzelver antwoord, vervat in hunne missive van den 26. October 1832 A no. 814, waarvan een kopij hiernevens, allezins naar mijne gedachten in overweging behoort te worden genomen.

Tot deze zaak was betrekkelijk Uwe Excellenties missive van den 26. April 1832 vertrouwelijk no. 1, waarop gevolgd is de mijne van den 2. Mei 1832 no. 29, en ik vermeen mij overigens te mogen refereren tot mijne vertrouwelijke missive aan Uwe Excellentie van den 14. April 1832 no. 25.

In het algemeen er bij blijvende, dat maatregelen van vervolging te dezen welligt geen nut zullen doen en mogelijk veeleer schadelijk kunnen werken, vermeen ik evenwel met betrekking tot eene vergunning van Zijne Majesteit in het midden te moeten brengen, dat dezelve den requestrant en de zijnen zeer zeker in hunne gevoelens zoude sterken, hetgeen vast niet goed is, en te ver zoude gaan, terwijl het oogluikende aanzien der zaak dezelve zeer mogelijk binnenkort van zelve te niet zoude doen gaan, en mijn advies zoude mitsdien niet voor eene uitdrukkelijke vergunning wezen.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

---

74. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 8 Nov. 1832.

Justitie.
17 Nov. 1832 *no. 30.*

Commissoriaal van den 6.Oct. 1832 no. 50.

Request van Jelle Cornelis Bredzee te *Bolsward,* verzoekende vergunning tot het houden van bijeenkomsten voor godsdienstoefeningen van meer dan twintig personen.

Aan den Koning.

(kopy) *'s Gravenhage,* den 8. November 1832.

Consideratiën en advijs van den ondergeteekende.

De ondergeteekende heeft bij brief van den 10. Mei ll. no. 1 geheim, de eer gehad, Zijne Majesteit te onderrigten omtrent het bestaan van godsdienstige bijeenkomsten of zoogenaamde oefeningen te *Bolsward* en van de correspondentie deswege door hem gevoerd met den Gouverneur van *Vriesland,* alsmede van de kennisgeving van den Gouverneur, dat de leden van het genootschap, die bijeenkomsten houdende, hadden besloten, als geene onaangenaamheden willende verwekken, om dezelve te staken.

Dan nu doet de requestrant *Jelle Cornelis Bredzee* verzoek om die oefeningen te mogen houden, terwijl hij zich voordoet als voorganger en onderwijzer bij denzelven, alles in den toon als zoodanige voorstanders gewoonlijk aangeven.

De ondergeteekende heeft op dit request ontvangen het nevensgaande rapport van den Gouverneur van *Vriesland,* en het daarbij overgelegd berigt van de regering van *Bolsward,* uit welk laatste stuk te zien is, dat de requestrant geenzins zich aan de waarheid houdt, die hij voorgeeft te willen leeren [1]), terwijl het uit een en ander bovendien kennelijk is, dat het toestaan van zijn verzoek geheel en al ongeraden is.

Om welke redenen dan de ondergeteekende zich verpligt acht, Z.M. eerbiedig in overweging te geven, om het verzoek van den requestrant te declineren en te wijzen van de hand. [2])

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

[1]) Een opmerking, ingegeven door Bredzee's eenigszins ruim gebruik van het woord „voorkennis".

[2]) De Minister van Justitie vereenigde zich met dit ongunstig rapport, 17 Nov. 1832 no. 30. Zie voor de beschikking des Konings no. 99.

75—78

R. G. Kamans, een gewezen theologisch student, zoekt — mede onder invloed van de toen dreigende cholera — te *Arnhem* een gezelschap om zich heen te vergaderen. Maar hij weet, dat grootere bijeenkomsten bij de wet verboden zijn. Daarom wendt hij zich tot den Koning om toestemming te verkrijgen.

De Gouverneur en de Ministers van Justitie en Eeredienst adviseeren vanwege de bedenkelijke gevolgen, welke er voor de rust en vrede te Arnhem uit kunnen voortvloeien, in afwijzenden zin.

„Zijne Majesteit heeft verzoeken van dien aard steeds afgeslagen, als ongenegen om de pogingen tot afzondering en scheuring aan te moedigen.”

75. Rekwest van R. G. Kamans te Arnhem aan den Koning, 30 Juli 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje en Nassau, Groot Hertog van Luxemburg! enz. enz. enz.

Sire!

Is het (niet) nu bijna twee jaren geleden, toen ons Vaderland door eene hoop dolzinnigen werd aangerand, dat Zijner Majesteits ootmoedigen dienaar zich vervrijmoedigden, en door vurige liefde voor Vorst! en Vaderland gedrongen gevoelden, om met zijne ootmoedige smeekbede tot Zijne Majesteit! te naderen? Was het toen (niet) voor elken braven, godvreezenden en Zijner Majesteit! eerenden onderdaan een bang vooruitzigt? Was het (niet) toen, dat veelen in den Lande, die God in Zijne hooge deugden en volmaaktheden als den regtvaardigen Rigter der gansche aarden, als den vlekkeloos heiligen en onkreukbaren regtvaardigen hebben leeren kennen: vreezende, dat Gods geduchte oordeelen ons zoude treffen, en dien lang getergden God aan het snoode van Hem en Zijne heilige wetten afwijkende, ondankbare Nederland! Zich in Zijne strenge regtvaardigheid, in het straffen der zonden en in het bezoeken der ongeregtigheid met plagen, zoude bekendmaken; dat er toen veelen van die, en ook onder die veelen, Zijner Majesteits! geringen, onwaardigen dienaar, zich tot Zijne Majesteit! als tot den Vader! des Vaderlands! wenden, met ootmoedige smeekbede, om eenen weg te banen, om nationaal het aangezigte Gods te zoeken?

Zoo kan Zijner Majesteits! ootmoedigen dienaar ook thans voor God en Zijne Majesteit! van ganscher harte betuigen: dat deze smeekbede, waarmede Zijner Majesteits! ootmoedigen dienaar tot Zijne Majesteit nadert, niets anders ten doel heeft, dan Gods eer, Zijner Majesteits! en des gansche volks tijdelijk en eeuwig welzijn.

Daar dan alsnog de toestand omtrend ons dierbare Vaderland voor de toekomst zoo in het onzekere en twijfelachtige staat en verkeerd, en onze vijanden met hunne uitgetoogene zwaarden als om ons Vaderland geschaard staan, en het van alle kanten omringen; daarbij dien lang gevreesden verderfengel — de Cholera Morbus —, die in andere oorden der wereld zooveel verwoesting heeft aangerigt en als nog aanrigt, zien wij niet alleen tot aan de grenzen van, maar reeds in ons dierbare Vaderland! en zelfs in de vorstelijke Stad! 's Gravenhage ingedrongen!, waardoor reeds eenigen als slagtoffers zijn ternedergeveld, en waarmede ons gansche Vaderland — zoo dit God door Zijne oneindige goedertierenheid niet en verhoede, en Nederlands volk zich voor God verootmoedige — bedreigd wordt.

In deze bangen en gewichtvolle oogenblik wend zich Zijner Majesteits ootmoedigen dienaar met dit ernstig en ootmoedig verzoek tot Zijne Majesteit, in de streelendste hoop en verwagting, hierop Zijner Majesteits! gunst te mogen genieten: namelijk: daar er hier ter stede, gelijk ook — Gode zij dank — in veele andere oorden onzes Vaderlands, menschen gevonden worden, die zoowel de algemene, als ook de bijzondere drukkende en gevaarvolle omstandigheden van ons Vaderland, en den treurvollen toestand, waarin zich in meer dan een opzigt onze Hervormde Kerkstaat thans bevind, zeer ter harte gaat, (en) die daartoe, gelijk ook in andere steden of dorpen onzes Vaderlands zijn, (gaarne) eene bijeenkomst zoude geopend zien, om het ootmoedig gebed tot God op te zenden, en daartoe elkander op te wekken en aan te moedigen, of het den almagtigen, den genaderijken God, die zoo menigmaal ons Vaderland uit nooden gered heeft, en ook nu ons Vaderland uit alle dreigende of reeds drukkende gevaren redden kan, behagen mogt, zijn toornig aangezigt van ons af te wenden, en zijn gunstrijk aanschijn, gelijk in de dagen onzer vaderen, over ons te verheffen.

Om daartoe Zijner Majesteits gunstige toestemming en bekrachtiging te mogen genieten, om ook hier ter stede zoodanig eene godsdienstige bijeenkomst te mogen hebben, die in voorige tijden noch door kerkelijke, noch door burgerlijke wetten zijn verboden geworden, doch nu in onze dagen door de burgerlijke wetten verboden zijn, van geene godsdienstige bijeenkomsten boven het bepaalde getal van negentien persoonen te dulden. Hierbij plegtiglijk belovende zich in alles aan Gods Woord en de zuivere leer onzer Hervormde Kerk te zullen onderwerpen, en niets (te) zullen behandelen, daarmede strijdig en niet overeenkomende.

Dit is het dan, wat Zijner Majesteits! ootmoedigen dienaar met alle nederigen bescheidenheid wilde voordragen, ootmoedig en ernstige verzoekt; hopende hierin Zijner Majesteits! gunst te mogen genieten, en ten dien opzichten spoedig van wegen Zijne Majesteit! een gunstig antwoord te mogen toekomen.

Dat Gods genade met en over Zijner Majesteits! doorluchtigen Persoon! en doorluchtige Huis!, over alle de in hoogheid zijnde personen! en over ons dierbare Vaderland zijn moge; dat alle (rampen) en onheilen door God gunstig worden afgewend; dat den Almagtigen tot Nede(r)lands slaanden engel moge zeggen, dat is genoeg; de (1) de vreede moge herleve(n), en de welvaart bloeije(n), en dat vooral de ware god(s)vrucht gelijk in de dagen onzer vaderen zegevieren, en God moge verheerlijkt worden

Is de biddende wensch van Zijner Majesteits ootmoedigen en op Zijner Majesteits gunstig antwoord wagtenden dienaar,

R. G. KAMANS (2),
wonende bij den Heer O. F. Lincker
in de Weverstraat No. 43 *te Arnhem.*

Arnhem, 30 Julij 1832.

---

(1) Lees: dat.

(2) Bijzonderheden over zijn persoon biedt no. 77. W. de Clercq ontmoette hem in den zomer van 1832 te Rheden en werd toen door de „bevindelijkheid" van dien oefenaar afkomstig uit Rotterdam wat afgestooten; vgl. M. E. Kluit, *t. a. p.*, blz. 188. Den 14. Nov. 1835 zou deze Kamans, dan wonende te Amsterdam en lid van de afgescheiden gemeente aldaar, nog eens om vrijheid van godsdienstoefening vragen.

76. *Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 16 Aug. 1832.*

Herv. Eered.
11 Oct. 1832 *no. 2.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde Kerk &c.

No. 38. *'s Gravenhage,* 16 Augustus 1832.

Ik geve mij de eer hiernevens aan Uwe Excellentie te doen toekomen een aan ons gerenvoyeerd request van *R. G. Kamans,* daarbij verzoekende godsdienstige bijeenkomsten te mogen houden.

Naar het mij is voorgekomen zal dat verzoek niet behooren ingewilligd te worden, als kunnende leiden tot meerdere dergelijke aanzoeken en tot bedenkelijke gevolgen.

Ik heb echter in deze geen rapport aan Zijne Majesteit ontworpen, maar gemeend alvorens de beoordeeling van des suppliants request aan Uwe Excellentie te mogen overlaten, met verzoek om, indien zij omtrent de afwijzing van het request in mijn gevoelen mogt deelen, zich dan wel met het opmaken van een gemeenschappelijk rapport te willen belasten, hetwelk ik alsdan ter medeonderteekening zal tegemoet zien.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

---

77. *Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 4 Oct. 1832.*

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no 13.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

No. 7279/12. *Arnhem,* den 4. October 1832.

Met terugzending van het adres van R. G. Kamans, strekkende om godsdienstige bijeenkomsten te mogen houden, hetwelk met Uwer Excellenties dispositie van den 17. Augustus ll. no. 2, in mijne handen wierd gesteld, heb ik de eer Uwe Excellentie te kennen te geven:

Dat de Adressant sedert eenige maanden met zijne vrouw en zes kinderen alhier woonachtig is.

Dat hij te Utrecht in de Godgeleerdheid heeft gestudeerd, [1] en bezitter is van een testimonium, door de Heeren Professoren *Heringa, Bouman* en *Royaards* geteekend.[1]

---

[1] Rut Gerret Kamans werd tegelijk met Lambertus Kamans, beiden geboortig uit Delft, als student in de Theologie te Utrecht ingeschreven op 2 September 1823; de laatste sloot zich in 1836 aan bij de Afgescheidenen te Utrecht.

Dat hij zich alhier met eenige lieden ophoudt, die in het begrip van boven anderen de orthodoxie voor te staan, zich naar de (naar) hun oordeel mindere zuivere leer van veelen anderen niet voegen kunnen.

Dat hij in deze stad het beroep van brillenslijper uitoefent.

Het komt mij voor, dat het gedane verzoek niet behoort ingewilligd te worden, omdat wij alhier geen gebrek aan leeraren hebben, om onderwijs en oefeningen te kunnen geven, te meer, omdat met dezen *Kamans* aan het hoofd, alhier een zich opdoend dweepachtig gezelschap eene éénheid zou verkrijgen, die ten nadeele van de overige leden der Protestantsche Gemeente zou kunnen werken.

De Staatsraad, Gouverneur der Provincie Gelderland,
v. H. v. KELL.[2]

78. Rapport van de Ministers van Justitie en Eeredienst aan den Koning, 11/18 Oct. 1832.

Staatssecr.
13 Jan. 1833 *no. 59.*

Commissoriaal van 4 Augustus 1832 no. 65.

Request van *R. G. Kamans* te *Arnhem,* verzoekende Z. M.'s authorisatie tot het houden van door de wet verbodene godsdienstige bijeenkomsten boven de negentien personen.

Aan den Koning.

no. 2. *'s Gravenhage,* den 11. October 1832.
no. 45. *'s Gravenhage,* den 18. October 1832.

Consideratiën en advies van de ondergeteekenden.

Uit het nevensgevoegd rapport van de Gouverneur van Gelderland blijkt, dat de gewezen student *R. G. Kamans* zich aan het hoofd bevindt van een dweepachtig gezelschap, waarvoor hij zoogenaamde oefeningen houdt, maar aan hetwelk hij meerdere uitgebreidheid wenscht te verschaffen door het erlangen eener koninklijke authorisatie.

---

[1] De professoren gaven ten dienste van het kerkelijk examen een getuigschrift af van het vlijtig en met vrucht volgen van alle vereischte colleges, van het tenminste tweemaal sub praeside prediken en van goed zedelijk gedrag. Waarschijnlijk is hier zulk een testimonium bedoeld.

H. Bouman (1789—1864); 1812 predikant te Oostermeer, 1815 te Finsterwolde; 1823 professor te Utrecht; 1859 emeritus.

H. J. Royaards (1794—1854); 1819 predikant te Meerkerk; 1823 professor te Utrecht.

[2] W. H. A. C. baron van Heeckeren van Kell (1774—1847); 1814 mede-Commissaris voor de provincie Gelderland; lid van de Tweede Kamer en Commissaris van het district Doesburg; 1825 Gouverneur van Gelderland; 1846 Minister van Staat.

Z. M. heeft verzoeken van dien aard steeds afgeslagen, als ongenegen om de pogingen tot afzondering en scheuring aan te moedigen. Tot huiselijke godsdienstige stichting is het ook wel onnoodig, gezelschappen van meer dan negentien personen bijeen te roepen, en voor de opentlijke godsdienst is alom gezorgd, terwijl vooral de Hervormde gemeente van *Arnhem* zich mag verblijden in het bezit van bekwame en verdienstelijke leeraars.¹) Eene inwilliging aan de ijdelheid van dezen gewezen student zou dan ook wel geene dan zeer nadeelige gevolgen voor de predikanten te Arnhem en de belangen van den godsdienst, zelfs welligt voor de rust en vrede aldaar, kunnen teweegbrengen.

De ondergeteekenden achten zich dan ook verpligt Z. M. eerbiedig te adviseren, om het verzoek van den suppliant te wijzen van de hand.²)

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie
voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

¹) J. C. Boot (1761—1834); 1785 predikant te Nieuwenhoorn, 1789 te Arnhem.

H. H. Donker Curtius; vgl. blz. 109, noot 2.

W. Overduijn (1780 of 1781—1844); 1805 predikant te Wilsveen, 1805 te Elst, 1810 te Arnhem.

J. Steenmeyer (1791—1864); 1813 proponent te Delft; 1813 predikant te Leimuiden, 1817 te Nieuw Loosdrecht, 1825 te Elburg, 1828 te Arnhem; emeritus 1859.

J. van der Feltz (1790—1878); 1813 proponent te Zalt Bommel; 1814 predikant te Sprang, 1816 te Katwijk a. d. Rijn, 1827 te Beverwijk, 1830 te Barneveld, 1832 te Arnhem; 1834 bediening neergelegd.

²) Dit rapport is reeds opgenomen in Gerretson en Goslinga, *Groen van Prinsterer II, Briefwisseling I,* bew. door Dr C. Gerretson, blz. 862.

79—95

De voorgangers van een Utrechtsch gezelschap, Ludwig en Kleijn, verzoeken den Koning om een blijk van zijn hooge goedkeuring over hun samenkomsten en om bescherming tegen overlast.

Baldadigheden van ergerlijken aard bij het huis, waarin het gezelschap vergaderde, waren oorzaak geweest, dat de bijeenkomsten onder pressie van de autoriteiten waren geschorst.

Het gezelschap ontvangt steun van *Kohlbrügge* en *Schröter,* die zijdelings of rechtstreeks den Koning opmerkzaam maken op de gevaren, welke voor land en volk uit de rechteloosheid van godsdienstige gezelschappen voortspruiten.

Desondanks vinden de rekwesten hoegenaamd geen gehoor. Wel worden de straatjongens, die de ergste baldadigheden gepleegd hebben, gestraft, maar het gezelschap moet als „aanleidende oorzaak” der ongeregeldheden het gelag betalen.

Door alle officiëele instanties wordt afwijzing der verzoekschriften, en strenge toepassing van de Strafwet tegen eventueel hernieuwde bijeenkomsten noodzakelijk geacht.

79. Rekwest van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht aan den Koning, 4 Oct. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Sire!

Nadat het Uwe Majesteit behaagd heeft ons te wapen te roepen, onder een ootmoedig en biddend opzien tot dien God, die Nederland en Oranje zoo dikwerf uit de grootste gevaren gered heeft, hebben wij niet nagelaten, voor zoo verre wij niet te wapen konden snellen, gemeenschappelijk dat wapen op te vatten, hetwelk boven alles, ten allen tijde, krachtig bevonden is voor God: en hebben wij ons ten dien einde van tijd tot tijd daartoe vooral op den dag des Heeren, na kerktijd, verzameld, biddende met veele smeekingen, dat het den verheerlijkten Koning der Kerke mogt behagen ons genadig te zijn, tot ons weder te keeren met zijn heil, en uwe en Neerlands vijanden te beschamen, opdat het heilig drievoudig snoer van Kerk, Oranje en Vaderland niet verbroken, maar des te hechter ineen geschakeld mogt worden.

Wij mogten zodanige bijeenkomsten, waarbij wij elkander tevens voorgingen tot opscherpinge van de kennisse der waarheid, des zuiveren geloofs, der liefde, der hope, en tot betrachting der voorvaderlijke deugden, in alle stilheid tot op dezen tijd met veel zegen voortzetten, toenemende in getal en overeenstemminge der harten.

Dan, gelijk het in zulke gevallen gemeenlijk gaat, worden wij thans door zommige lieden lastig gevallen, die ons deeze vereeniging wenschten te verstoren en onze opregte bedoelingen miskennen. Daar wij nu als gegoede [1]) burgers der stad, met alle gehoorzaamheid en bereidwilligheid steeds met al wat aan ons is, pogen te voldoen aan onze maatschappelijke verplichtingen, en niets anders wenschen dan in stilheid, alle eerbaarheid en godzaligheid bijeen te zijn, en geene andere leer belijden dan die van onze aloude Hervormde Godsdienst, en wij bovendien bewust zijn van Uwer Majesteits toegenegenheid omtrent dezulken, die met hunne gebeden Uwer Majesteits throon zoeken te schragen, en de beproefde godsvrucht onzer vaderen voor te staan,

Zoo vervrijmoedigen wij ons, als Zijner Majesteits gehoorzame onderdanen, nederig bij deze tot Uwer Majesteits throon te naderen, van Uwe Majesteit beleefdelijk verzoekende, dat het Hoogstdezelve mogt behagen, ons over onze bijeenkomsten te willen doen toekomen een gunstig blijk van Uwe Majesteits hooge goedkeuring ten deze, ten einde in dit ons godsdienstig werk ongestoord te mogen voortgaan, en zoowel voor onze personen, als voor onze eigendommen die bescherming te erlangen, welke stille en rustige onderdanen door Uwer Majesteits wetten wordt verzekerd.

---

[1]) Gegoed beteekent hier wellicht: eigenaar zijnde van een vast goed (b.v. huis of boerderij).

Dat de God onzer vaderen, in wien alleen sterkte en behoudenisse is, Uwe Majesteit meer en meer toeruste met zijnen Geest, om met moed en wijsheid het schip van staat te midden der stormen in gewenschte haven te sturen, is onze hartelijke bede van de Mogendheid der Mogendheden, bij wie niets te wonderbaar is.[1]

Sire!

van uwe Majesteit de gehoorzame
dienaren en getrouwe onderdanen,
J. D. LUDWIG,[2]
oud-diaken der Herv. kerk.
H. G. KLIJN.[3]

Utrecht, den 4. October 1832.

---

80. Missive van H. F. Kohlbrügge aan Groen van Prinsterer, 8 Oct. 1832.

Staatssecr.
13 Jan. 1833 *no. 59.*

Extract uit eene missive uit *Utrecht*, in d. 8 October 1832, betrekkelijk sommige godsdienstige bijeenkomsten te Utrecht, en het storen derzelve door studenten[4].

Ik acht het van mijn pligt U bekend te maken met een voorval, hetwelk hier veler aandacht tot zich trekt, en misschien ernstige gevolgen kan hebben.

---

[1] Dit rekwest is gepubliceerd door Gerretson, *t. a. p.*, blz. 861, 862.

[2] J. D. Ludwig (1790—na 1890); goud- en zilversmid; had blijkens de kerkeraadsnotulen als diaken bij de schriftelijke kerkvisitatie op 18 Mei 1829 den geheelen kerkeraad in staat van beschuldiging gesteld, omdat hij niet verhinderde, dat Prof. Heringa zijn academiebeurt op den volgenden Zondag in de Domkerk door den Remonstrantschen hoogleeraar A. des Amorie van der Hoeven wilde laten vervullen. Hoewel de dienst doorging, trok Ludwig zijn beschuldiging toch later weer in. Vgl. over hem ook G. J. Vos Azn, *Groen van Prinsterer en zijn tijd*, I blz. 114, 115.

[3] H. G. Kleijn — hij heette eigenlijk Rombach; Kleijn was de naam van zijn moeder —, geb. 1793; kamerbehanger; later ouderling bij de Afgescheidenen; na een jaar onderwijs 24 Dec. 1839 door Scholte tot predikant bevestigd voor den dienst te Kockengen; 1845 naar N. Amerika; vgl. J. van Hinte, *Nederlanders in Amerika*, I, 1928, blz. 162, 337, 397, 399 en H. Beets, *The Christ. Ref. Church in North America*, Grand Rapids, 1923, p. 35, 48, 62, 66.

[4] Dit stuk werd herhaalde malen door den Staatssecretaris aan den Koning voorgelegd. Het is een extract uit een brief van H. F. Kohlbrügge aan den Kabinetssecretaris Groen van Prinsterer. In dit extract zijn enkele scherpe gedeelten, welke in den brief voorkwamen, weggelaten; vgl. voor het origineel Gerretson, *t. a. p.*, blz. 614. Kohlbrügge schreef acht dagen later nog een brief over deze zaak aan Groen; vgl. Gerretson, *t. a. p.*, blz. 618.

Voor ruim anderhalf jaar vergaderden hier sommige ware vrienden van Kerk, Oranje en Vaderland des Zondagsavonds na kerktijd. Twee hunner gingen voor in het gebed en in het spreken overeenkomstig en naar aanleiding van den Bijbel over die waarheden en eenigen troost, welke ons onder alles kunnen bemoedigen. Ik zelf heb die vergadering nimmer bijgewoond; maar die voorgangers en zeer velen, die dezelve bijwoonden, ken ik als vrome en vlijtige huisvaders, stille burgers en opregte Christenen. Vroeger kwamen zij bijeen in het huis van een der voorgangers; maar sedert January 1831, bijzonder opgewekt door de toen uitgegevene opwekking van wege de Zwitsersche broeders, bezorgd door den Heer De Clercq [1]), namen zij in getal toe, en eenigen overlast van de buren lijdende, besloten zij bijeen te komen buiten de Catharijnepoort alhier in eene boerenwoning, vrijwillig door den bewoner daartoe afgestaan. [2])

Daar heeft men sedert in alle stilheid menig hartelijk en vurig gebed voor onzen Koning, het Huis van Oranje, de Kerk en het Vaderland tot God opgezonden, en menige goede vermaning gegeven, om tot de Evangelische waarheid en voorvaderlijke deugden weder te keeren. Nadat nu de cholera hier uitbrak nam het getal zóó toe dat er 100, ja 130 bijeen waren. — Dan wat geschiedt er! den 2. Oct. gaan eene menigte studenten derwaards om de oefening te verstoren. Dezelve werd niet gehouden. Zij stemmen op [3]), om er Zondags op af te gaan. De voorganger verneemt dit; gaat naar de policie om kennis te geven, dat er zoodanige bijeenkomst gehouden werd, en als gegoedde burgers assistentie te vragen, als die bedreigd worden met onaangenaamheden. Hij krijgt tot antwoord: dat de policie reeds van alles kennis droeg, dat zij voorstanders waren van de Dortsche Synode, dat men geene assistentie geven kon. Zij zouden de oefening opschorten, bij het Gouvernement permissie vragen. — Den 4. October is werkelijk een request aan Z. Maj. opgezonden en de bijeenkomst niet gehouden. Desniettemin zijn er Zondag den 7. ll. honderden menschen buiten de poort geweest. Men heeft de groote deuren opengedrongen, op de huisdeur met een knuppel geslagen; men is over de muren en heggen op het erf geklommen, en eindelijk toen men niets vond terug getrokken, na zich een paar uren met lasteren, joelen en voetzoekers afsteken vermaakt te hebben.

Men zegt het voornemen bestaat om ook eene bidverzameling, sedert lang in de Elisabethstraat ten huize van twee jonge godvruchtige menschen gehouden[1], insgelijks te verstoren, en dan op te trekken naar Scherpenzeel tegen den Heer Capadose[2].

---

[1]) W. de Clercq (1795—1844); Secretaris en Directeur van de Ned. Handelsmaatschappij; als man van het Reveil vooral bekend om zijn improvisaties; was evenals L. G. James correspondent van de Société Evangelique de Genève, van welke sedert 1830 een Theologische School uitging, die door giften werd in stand gehouden.

[2]) Daalschendijk no. 31. De bewoner J. Keja, geb. 1793, was jager der Leidsche schuit.

[3]) Opstemmen beteekent afspreken.

Hedenmorgen was de voorganger en de eigenaar des huizes bij de policie om van het gebeurde kennis te geven.

Het zal U verwonderen, als ik U schrijf, dat van die studenten er des morgens aan de bediening zijn geweest. Ik was voor een gedeelte ooggetuige van het bovenvermelde.

Ik deel U dit alles zoo omstandig mede, omdat zoo gij in uwe betrekking hetzelve mogt in verband zien gebracht met andere zaaken, gij in alles naar waarheid onderrigt zijt. — Het is te bejammeren men op Zondagavond talrijke bijeenkomsten, ja de schandelijkste tooneelen duldt in estaminets — en eene godsdienstige bijeenkomst waar men Gods ontferming inroept over des Konings bestuur en over Nederland, baldadig uit elkander werpt. De God onzer vaderen geve dat Z. M. dit ter ooren kome, en Hij in Zijne hooge wijsheid daarin voorzie in een tijd, waarin de Almachtige ons alleen redden kan, of waarin wij te gronde gaan zoo zulke dingen niet uit ons midden worden weggenomen, — anders zou die baldadigheid voor de huizen der Christenen wel eens kunnen veranderen in baldadigheid van Franschen en Belgen voor de poorten dezer stad.

---

81. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 11 Oct. 1832.

Binnenl. Z.
no. 1104, Kabinet.

Vertrouwelijk. *Utrecht,* 11 October 1832.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.

Het als een mijner eerste pligten beschouwende om den geest der ingezetenen van het aan mijn toezicht vertrouwd gewest te leeren kennen, ten einde daaraan, zoo noodig, eene behoorlijke leiding te geven, zoo heb ik steeds aan dit punt, vooral op mijne rondreizen, eene bijzondere zorg toegewijd.

Deze betrachting deed mij onlangs, in sommige streken der Provincie, bepaaldelijk ook in de gemeenten Woudenberg en Renswoude, te weet komen, dat in dien van Scherpenzeel, tot hiertoe, gelijk Uwe Excellentie bekend is, tot Geldersch grondgebied behoorende, godsdienstige zamenkomsten werden gehouden, onder beleid en ten woonhuize van den Heer Capadose aldaar, die zich tot dat oogmerk in deze gemeente scheen te hebben nedergezet;

---

[1] Bedoeld zullen zijn E. Takke, geb. 1797, grofsmid, en zijn echtgenoote S. Horst, geb. 1808; te hunnen huize kwam een deel van de leden van het Utrechtsche gezelschap ook veel bijeen. Takke was later ouderling bij de Afgescheidenen.

[2] Capadose woonde aldaar van 23 Februari 1832 tot 6 Augustus 1833. Elken Maandagavond kwam er een gezelschap van eenvoudige vromen te zijnen huize samen.

dat deze zamenkomsten, vrij talrijk, doch waaraan, algemeen genomen, niet dan de mindere classe, ook uit naburige gemeenten, deelnam, het voorkomen hadden van eene afzondering tusschen de Hervormden te stichten, dat daarin echter niet dan de verklaring der Christelijke leer, op de wijze van Capadose werd behandeld. Ook te Rhenen vernam ik het bestaan van dusdanige vereenigingen, welke echter aldaar niet zoo talrijk schenen te zijn, doch hadden zij eenen zoodanigen indruk op een der predikanten gemaakt, dat deze het besluit had genomen, om een beroep bij een plattelandsgemeente in Gelderland op te volgen.[1]

De geruststellende verzekeringen, welke mij op alle die plaatsen door derzelver besturen werden gegeven, dat het bestaan dezer vereenigingen geen kenmerken vertoonde van eenen grooten of veelomvattenden invloed te zullen uitoefenen, deed mij, in aanmerking nemende de tijdsomstandigheden, zoowel als de te meermalen geblekene ondervinding, dat vervolgingen in zaken van dien aard meer dienen tot aanstoking van het vuur dan wel tot blussching, voorloopig afzien van eenige stremming of van toepassing van dwangbepalingen, en mij beperken bij eene opzettelijke aanbeveling om op de bedoelde bijeenkomsten een naauwlettend toezigt te houden.

Intusschen wordt mij, bijna ten zelfden tijde, en nu zeer onlangs, door den Heer Directeur van Politie te Utrecht het aanvankelijk aanzijn van dezelfde vereenigingen ook in deze stad medegedeeld, en hetgeen ZWEG. mij deswege verhaalde, deed mij eene volkomene overeenstemming van aard met die van elders herkennen. Ook aan dezen ambtenaar gelastte ik eene ijverige waakzaamheid te betoonen, en mij van alles dienaangaande au courant te houden, zonder, vooralsnog, eenig middel van voorziening aan te wenden.

Ik mag intusschen Uwe Excellentie niet ontveinzen, dat het aanzien, hetwelk deze zaak mij toescheen te verkrijgen, bij mij eenige bezorgdheid opwekte.

Ik vatte toen het voornemen op, om bij mijn aanstaande overkomst naar 's Gravenhage met Uwe Exc. daarover te spreken, maar een dezer dagen plaats gehad hebbende voorval te Utrecht brengt mij in de verpligting om Uwe Excell. zonder verwijl te dezen aanzien te onderhouden.

De voorzeide Directeur van Politie is mij gisteren komen rapporteeren, dat een vijftigtal studenten van Utrechts academie het ontwerp had gevormd, zich naar de plaats der bijeenkomst even buiten de Catharijne-poort in een particulier huis gehouden wordende, te begeven, ten einde het houden der oefeningen bij te wonen en welligt te beletten; dat hij, directeur, had gezorgd, dat een agent van politie zich binnen het gebouw bevond, waarvan de deur werd afgesloten; dat inderdaad de studenten zich ter aangeduide plaatse vervoegden en onzacht aanklopten, als wanneer die agent de deur opende en hun te kennen gaf, dat de zamenkomst niet zoude doorgaan, ten gevolge van welke verzekering zij zich dan ook terstond verwijderden; dat echter dezelfde agent van politie insgelijks was gewaar geworden, dat er zich op eenen korten afstand van daar eene talrijke zaamgeschoolde menigte bevond, welke werd herkend uit R. Katholijken te bestaan, en uit wier woorden, onderling geuit, zonder dat deze echter van eenige feitelijkheden vergezeld gingen, genoegzaam de tegenzin van dergelijke bijeenkomsten en oefeningen blijkbaar was, bijeenkomsten, welke hun te meer verkeerd toeschenen, naar mate er in de wijze, waarop de Hervormde predikanten thans de leer verkondigden, eene mindere verwijdering mogt worden opgemerkt tusschen de beide gezinten, terwijl de gedachte bijeenkomsten de verderfelijke strekking hadden om den ouden wrevel te doen herleven. Deze menigte had zich echter op het vernemen dat er geene zamenkomst zou plaats hebben, dadelijk bereid getoond om uiteen te gaan, hetgeen ook werkelijk geschied was.

---

[1] C. W. Kersten (1785—1869); 1810 predikant te Driebergen, 1825 te Rhenen, 1832 president van het Prov. Kerkbestuur van Utrecht; 6 Sept. 1832 werd hij te Barneveld beroepen, waarheen hij 25 Nov. vertrok; 1854 emeritus; overleden te Ede.

Zijn WelEdg. onderrigtte mij tevens te meenen te weten, dat de vereeniging zich aan den Koning had gewend, ten einde magtiging te bekomen tot het houden harer zamenkomsten,[1]) en dat zij inmiddels niet zoude vergaderen.

Van de zijde der zich aldus verzamelenden wordt, zooals ik uit eene bijzondere hand verneem, opgegeven, dat hun eenig doel is, om op de geringere klasse der Hervormde bevolking, welke over het algemeen als verdierlijkt wordt afgeschetst, door eenvoudige redeneringen en voordragten te werken ter bevordering van zedelijkheid. Hunne sprekers zijn een Zilversmit, Kamerbehanger, Timmerman en Spekslager.[2]) Slechts bij een der alhier gevestigde predikanten — Ds Wolterbeek[3]) — wordt mij gezegd, dat zij de kerkdienst willen waarnemen.

Ik vertrouw door de voorgaande bijzonderheden alles te hebben medegedeeld wat noodig is, om Uwe Excell. den aard en de mate van uitgebreidheid der onderwerpelijke bijeenkomsten, althans wat deze Provincie betreft, te doen beoordeelen. Het is voor mij nu noodig te weten, of naar het gevoelen van Uwe Excell. dezelfde bijeenkomsten, krachtens het 292. artikel van het Lijfstraffelijk Wetboek al dan niet behooren te worden geweerd. Ik zou zeker zwarigheid vinden, om, *voor zoo ver het tot nu toe gebeurde* betreft, daarop de vervolging te gronden, welke uit gem(eld) artikel voortspruit. Hierboven opperde ik reeds de bedenking, of namelijk regterlijke vervolgingen soms niet meer na- dan voordeel teweegbrengen. Het is echter niet te ontveinsen, dat de voortduring dier bijeenkomsten in deze stad, naar gelang der bijzondere omstandigheden, welke ik heb aangewezen, misschien stoornis der openbare orde en rust zoude kunnen scheppen, vruchtbaar in nadeelige gevolgen, en welke ik, vooral tegenwoordig, allernoodzakelijkst acht, met zorgvuldigheid tegen te gaan. Het zoude, wanneer Uwe Excell.

---

[1]) Zie hierboven no. 79.

[2]) Met den zilversmid is Ludwig bedoeld, met den kamerbehanger Kleijn; de spekslager is L. J. Schadee, geb. 1796. De timmerman is niet te identificeeren. Wel wordt onder de leden van het gezelschap een timmerman vermeld, namelijk F. W. Kreeke, geb. 1787, maar onder de sprekers wordt deze niet genoemd. Zie blz. 188, noot 2.

[3]) O. C. Wolterbeek (1760—1836); 1783 predikant te Jutfaas, 1789 te Buiksloot, 1797 te Deventer, 1798 te Utrecht.

met dit gevoelen instemt, raadzaam kunnen geacht worden, de toepassing der wet door eene gepaste erinnering aan de hoofden der vereeniging te doen voorafgaan.

Maar zou zoodanige maatregel, behalve te Utrecht, ook elders in deze Provincie, alwaar zich tot heden dezen aangaande niets onrustwekkends heeft geopenbaard, moeten werken? Ik zoude denken, dat men de uitwerking van den alhier eventueel te nemen maatregel zoude dienen af te wachten, en bij eene onverhoopte voortduring door overreding het dwangmiddel trachten voortekomen.

Ik onderwerp dit mijn gevoelen aan het grondiger doorzigt van Uwe Excell. en ik neem nog slechts de vrijheid te verzoeken, zoo spoedig mogelijk derzelver bedoelingen in deze te mogen kennen, terwijl ik in allen gevalle zal bewerken, dat tot aan de beslissing op het aan Z. M. hiervoor gemeld verzoek — wanneer hetzelve in de daad is ingediend — of tot aan Uwer Excell. antwoord op deze, de bijeenkomsten alhier geen voortgang hebben.

De Staatsraad, Gouverneur der Provincie Utrecht,
L. VAN TOULON[1].

---

82. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 14 Oct. 1832.

Staatssecr.
13 Jan. 1833 *no. 59.*

Vertrouwelijke missive van den Staatsraad, Gouverneur der Provincie *Utrecht,* betrekkelijk zekere godsdienstige bijeenkomsten, welke in sommige gemeenten van die Provincie, en bepaaldelijk ook binnen de stad Utrecht plaats hebben.

Aan den Koning.

Kabinet. *'s Gravenhage,* den 14en October 1832.

Onder aanbieding van nevensgemelde missive, heb ik de eer te berigten, dat ik op heden den Staatsraad, Gouverneur van *Utrecht* heb kennisgegeven, dat die missive door mij onder het oog van Uwe Majesteit zou worden gebragt; dat, in afwachting der mededeeling van Hoogstdeszelfs intentie, naar het mij voorkomt, deze zaak, evenals tot hiertoe door hem Gouverneur is geschied, met de meeste omzichtigheid zal behooren behandeld, en alle strenge maatregelen zullen behooren vermeden te worden; en dat overigens des Gouverneurs voornemen, om het daarhenen te rigten, dat die bijeenkomsten te Utrecht, zoo lang Uwer Majesteits intentiën niet bekend zullen zijn, geen voortgang hebben, mij alleszins doelmatig toeschijnt.

---

[1] Mr L. van Toulon (1767—1840); na een afwisselenden politieken loopbaan, als patriot bij de Restauratie eerst ambteloos; 1815 Burgemeester van Gouda; 1818 tevens lid van de Tweede Kamer; 1830 President der Tweede Kamer; 1831 Gouverneur van Utrecht.

Ik vleye mij, dat dit voorloopig antwoord Uwer Majesteits goedkeuring zal mogen wegdragen; terwijl ik tevens de vrijheid neem Hoogstdenzelven in overweging te geven, om, vermits de bij meergemelde missive behandelde zaak meer bepaaldelijk het Departement voor de zaken van den Hervormden Eeredienst en het Departement van Justitie betreft, die Departementen daaromtrent, in verband met het bij des Gouverneurs missive bedoeld adres, voor zoover hetzelve werkelijk mogt zijn ingediend, te hooren.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
VAN DOORN.

---

83. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan het Gemeentebestuur van Utrecht, 15 Oct. 1832.

Gemeentearch. Utrecht.
Notulen B. en W. 1832 Deel I—K *no. 58.*

(Aan Burgemeester en Wethouders der stad Utrecht.)

(kopy) *Utrecht,* den 15. October 1832.

De Heer Directeur van Politie uwer stad heeft mij rapport gemaakt van de verregaande ongeregeldheden aan de woning van zekeren Keja aan den zoogenaamden Daalschen dijk gelegen en alwaar godsdienstige zamenkomsten van Hervormden worden gehouden, op gisteravond ongeveer te 7 ure door een groot aantal met stokken gewapenden jongens gepleegd.

Ik mag mijne verwondering niet verbergen, dat het ontwerp hiervan aan de policie onbekend is kunnen blijven, vooral na hetgeen slechts weinige dagen geleden aan dezelfde woning heeft plaats gehad, toen zich een aanzienlijk getal personen derwaards zoo het schijnt met af te keuren inzigten had begeven, en aangezien luidens de mij nader gegevene informatiën de bedoelde jongens zich op de Vuile Sloot alhier ter stede hebben vergaderd en alzoo een der volkrijkste gedeelten der stad doorgaande in massa naar het voorsz. punt zijn getrokken.

Zonder alsnog te willen beoordeelen, of het in den aan de policie volkomen bekenden staat van zaken niet noodzakelijk was geweest, maatregelen van voorzorg ter verijdeling van alle pogingen, welke tot stoornis der openbare orde en rust konden leiden te nemen, moet ik mij thans bepalen bij het stellig verlangen om door UEdA. ten allerspoedigste van de geheele toedragt van het gebeurde ten nauwkeurigste te worden onderrigt, met opgave van de personen, die zich daaraan schuldig hebben gemaakt, de ontdekking waarvan niet moeijelijk kan zijn bij de overweging, dat zulks ten aanschouwen van honderden zoo niet duizende ingezetenen heeft plaats gehad.

Ik hecht aan de ontdekking van de daders en aanstokers van het gepleegde misdrijf eene bijzondere belangstelling, omdat hetzelve in allen opzigte de volstrekte afkeuring van alle weldenkenden ontwijfelbaar moet wegdragen.

En ook UEdA. zullen gewis te meer met dat gevoelen instemmen, wanneer ik Dezelve zal hebben medegedeeld, dat die personen, die het voorwerp der mishandeling in dezen schijnen te zijn geweest, zich overeenkomstig de wet tot den Koning hebben gewend om magtiging tot het houden hunner bijeenkomsten te verkrijgen, en intusschen dezelve bijeenkomsten hebben gestaakt.[1]

De Staatsraad, Gouverneur van de Provincie Utrecht,
(get.) L. VAN TOULON.

---

84. Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur, 16 Oct. 1832.

Binnenl. Z.
no. 1104, Kabinet.

(kopy) *Utrecht* den 16. October 1832.

Aan Heeren Burgemeester en Wethouders der stad Utrecht.

Ter voldoening aan den inhoud der missive van Uw EdA. van den 15. dezer no. 59 heb ik de eer Uw EdA. te informeren, dat ik in den avond van den 14. dezer den Heer Staatsraad, Gouverneur dezer Provincie, voorloopig heb kennis gegeven van de ongeregeldheden, welke dienzelven avond, tusschen half zeven en zeven uren aan het huis van zekere schuitenjager *Keja,* woonachtig buiten de Catharijnepoort, hebben plaats gehad door een aantal jonge lieden; en aan gemelde Heer al datgeene medegedeeld, wat aan mij op dat oogenblik bekend was geworden.

Dat ik al verder op gisteren aan denzelven Heer Gouverneur mondelinge mededeeling heb gedaan, dat een aantal jonge lieden waren ontdekt, welke zich, de een meer, de andere minder, aan die feitelijkheden, bestaande in het ingooijen der glazen niet alléén, maar het gewelddadig openen van een vengster en de deur der gemelde huizinge, en het stukslaan van eenig huisraad, als stoelen, tafel enz., zouden hebben schuldig gemaakt, met kennisgeving tevens, dat van alles procesverbaal opgemaakt en aan den Officier van Justitie zoude worden verzonden, ten einde daarmede zoodanig te handelen, als Zijn Ed. zoude vermeenen in goede justitie te behooren.

Voor zooverre de voorloopige bij ons op den 15. dezer maand genomen informaties betreft, hieruit zoude men kunnen opmaken, dat niet op de *Vuile Sloot,* maar buiten de Catharijnepoort een aantal jongens zich verzameld hebben, in het denkbeeld verkeerende, dat er oefening zoude worden gehouden; dat zij in dit denkbeeld versterkt zijnde, doordien zij eenige personen — zooals gebleken is kennissen van *Keja* — in diens huis zagen ingaan, ook hebben willen binnentreden; dan dit hun verhindert zijnde, zij hebben begonnen op de deur te kloppen, zich vervolgens van eenige stokken hebben voorzien, daarmede op de deur gelopen; dat men eindelijk een vengster opengebroken heeft, door hetzelve naar binnen is geklommen, en eenige meubels vernield heeft.

---

[1] Bij missive van 15 Oct. 1832 no. 59 verzochten B. en W. van Utrecht den Directeur van Politie om spoedig nader bericht.

Ik kan UEdA. mededeelen, dat binnen 24 uren na het voorgevallene aan den Heer Officier het procesverbaal is opgezonden; en dat in dit procesverbaal genoegzaam, zoo men vertrouwen mag, is aangewezen, wie de personen, benevens de aanvoerders zijn geweest, die door de heining zijn gebroken, zich van stokken hebben voorzien, en daarmede op de deur geloopen hebben, wie het eerste glas heeft ingeworpen, wie het vengster heeft opengebroken, wie het eerste daarin geklommen is, wie de meubels daaruit gedragen hebben, en wie dezelve hebben vernield; zoodat ik niet twijfel, of alles zal tot volkomen evidentie te brengen zijn.

De meestschuldigen schijnen te zijn, eene Jacobus Dussenbroek op de Varkensmarkt, Leendert Gijbels, de zoon van een Gijbels, tapper in de Korte Viesteeg, Dekking, woonachtig bij zijne moeder de wed. van den paruikemaker Dekking in de Donkeregaard, eene Van der Linden, oud 18 jaren, besteed in de Rosestraat, en eene zoogenaamde snorwagenrijder, woonachtig in de Kraansteeg buiten de Waardpoort, vermoedelijk Pieter Heyne genaamd; terwijl nog veele jonge lieden wel verschillende baldadigheden hebben bedreven, maar niet in het huis zijn gedrongen of meubelen hebben geruineerd.

Ik vertrouw, dat UEdA. met deze opgave genoegzaam in staat zullen worden gesteld, om aan het verlangen van den Heer Gouverneur dezer Provincie te kunnen voldoen.[1]

De Directeur van Politie,
(get.) J. S. GOBIUS.

---

85. Adres van J. J. E. F. Schröter te Zeist aan den Koning, 16 Oct. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan den Koning.

Sire!

Heeft Ondergeteekende zich vroeger, in angstige en beklemmende oogenblikken, tot Uwe Majesteit mogen wenden, hij voelt zich andermaal daartoe gedrongen; een dezer dagen plaats gehad hebbend voorval, oppervlakkig beschouwd van weinig beduidenis, doch niettemin voor het algemeen van veruitziende gevolgen, brengt hem ook nu tot deze vrijmoedige daad.

---

[1] Deze missive werd den 18 Oct. door den Gouverneur aan den Minister van Binnenl. Zaken doorgezonden, en door den laatste weer aan den Koning bij kabinetsschrijven van 20 Oct. no. 1104.

Het is wellicht aan Uwe Majesteit niet meer onbekend, de gewelddadige schending van het eigendom eens braven en stillen burgers, welke laatstleden Zondag te Utrecht heeft plaats gehad; ¹) en zulks alleen, omdat dit huis sedert eenigen tijd, en wel bepaaldelijk na het uitbreken van de Cholera ook in ons land, op den avond van elken Dag des Heeren de verzamelplaats was van eenige godsdienstvrienden, welke aldaar tot onderlinge stichting en opbouwing en tot het opzenden van gemeenschappelijke gebeden, tot heil van Kerk, Vorst en Vaderland, bijeen kwamen; kortom, een huis waarin, gelijk men zegt, oefening gehouden werd.

Omtrent de zaak zelve zal de Ondergeteekende in weinig bijzonderheden treden, als zijnde dezen hem minder bekend; doch hij wenschte hoofdzakelijk de mogelijke gevolgen van dien voor de aandacht Uwer Majesteit te brengen, en dan heeft hij de eer Hoogstdenzelve te bepalen bij de daad zelve, als een aanranding van de eere Gods, van de veiligheid van den Staat en der bestaande maatschappelijke orde.

Alzoo komen, in de eerste plaats, de *bij-omstandigheden* dezer daad in aanmerking. Hetgeen den eersten avond — acht dagen vroeger — nog voor eene studenten-baldadigheid kon gehouden worden, toen men zich grootendeels met het maken van veel getier en het afsteeken van eenig vuurwerk vergenoegd heeft, is nu laatstleden Zondag in een tooneel van plundering en vernieling overgegaan, en zal — bijaldien de politie, evenals de vorige keer, ook nù niet tusschenbeide gelieft te komen — een volgende maal — indien men aan geruchten eenig geloof mag slaan — met brandstichting, en wie weet waarmede dàn, eindigen. Daarbij hebben deze onbedachtzame jonge lieden — welke men, om daarmede in verband staande redenen, gerust voor de aanleggers dezer wanorde houden kan — eenige aankomende straatjongens en lieden uit de buurt, zijnde Roomschen, met zich genomen, wellicht ten einde meer vertoon te maken en grooter ontzag in te boezemen; doch de volgende keer had zich reeds een geheele troep gemeen volk en verscheidene Roomschen — waaronder, volgens stellige verzekering, vijf der voornaamste *petitionarissen* ²) waren — bij den hoop gevoegd, terwijl de studenten zich door gekleurde linten op den hoed onderscheiden. Er is dus zeer veel *bijzonders* in deze daad van geweld, hetwelk, zonder krachtdadige tusschenkomst, zeer gewigtige gevolgen zou kunnen hebben, zoowel in het godsdienstige, als in het staatkundige.

Wat het eerste punt betreft, zoo heeft men door deze daad:

---

¹) Zie de nos 83, 84 en 86.

²) In 1829 waren er twee petitiebewegingen geweest, de eene in het begin van het jaar, de andere in het najaar. Zij gingen uit van de Zuidelijke Nederlanden, maar ook vrij wat Roomsch-Katholieken uit de Noordelijke gewesten deden eraan mee. Men vroeg behalve om drukpers- en onderwijsvrijheid soms ook om ministerieele verantwoordelijkheid; een toespeling hierop vindt men blz. 179. Vgl. Witlox, *De Katholieke Staatspartij*, I, 5de en 6de hoofdstuk.

1^0 de eer Gods aangerand, zoowel door daartoe den aan God geheiligden Dag te misbruiken, als ook door de gewelddadige verstooring eener God gewijdde bijeenkomst. Men moge het *overdreven* vinden, ja het voor *dweeperij* houden, zich tot onderlinge stichting en opbouwing onder de leiding van een in het Woord Gods ervaren voorganger, te vereenigen, het is toch nimmer eene *misdaad,* noch tegen den Staat, noch tegen de Maatschappij; integendeel, gemeenschappelijk psalmgezang en gemeenschappelijke beden tot den Allerhoogsten kunnen niet anders dan voordeelig zijn voor beiden, altijd, doch bepaaldelijk in dagen als de slaande en bezoekende hand des Heeren over een land is uitgestrekt. Alzoo doende geeft men God de eere, men erkent Hem in alles, en legt tevens het openlijk getuigenis af, dat men geene hulp zoekt noch verwacht dan uit Zijne hand. Dit is bij allen die God willen dienen, de eere Gods handhaven, en waar dit belet wordt, is, bij gevolg, de eere Gods aangerand. Hier heeft dan een feit tegen God zelve plaats, waarvan de vruchtgevolgen niet anders kunnen zijn dan het ongenoegen Gods; en alzoo heeft er ook een feit tegen den Staat plaats.

2^0 Zou dit zeer ligt aanleiding kunnen geven tot eene afscheiding en alzoo tot scheuring der Kerk; en dit is geene bloote veronderstelling, want die kreet werd in waarheid dadelijk gehoord. Ondertusschen zouden de gevolgen van zulk een scheuring, reeds in den boezem der Kerk zelve, onberekenbaar zijn; hoewel er zeer veel bestaat, waarover met regt door zeer *velen* getreurd wordt, zoo is zulk eene scheiding niet wenschelijk, tenzij men de muren en grondslagen van het aloude gebouw geheel wegnam, of wel — hetgeen de zaak ineens beslissen zou — dat men de *oud-gereformeerden* — het worde vergund hier, kortheidshalve, deze naam te gebruiken — door *herhaalde* daden van geweld tot zoo iets bragt: vóór dien tijd echter zou eene afscheiding, bij gebrek aan bestemdheid, er gedurig een aantal anderen tengevolge hebben, en zou dezelve niet anders dan tot groote wanorde in Kerk en Staat leiden. Daarom ook hebben, reeds sedert jaren, veelvermogende mannen van de aloude kerk — hoewel tevens zeer *miskend* — al wat in hun vermogen was moeten aanwenden, — en tot heden, door Gods zegen, met vrucht — om dergelijke scheuring te voorkomen; doch indien er nu, of door *legale* dwang- en verbodsmiddelen — Uwe Majesteit houde deze vrijmoedige bedenking den Ondergeteekende ten goede! —, of wel bij wijze van *toelating,* verhindering of belemmering werd gebragt in datgene, waardoor de reeds genoemde oud-gereformeerden zich voorloopig schadeloos gesteld vinden, dan zouden alle pogingen om dit verder te beletten volstrekt vruchteloos zijn.

Een natuurlijk gevolg van zoodanige afscheiding of scheuring, en dus een ander uitvloeisel van zulke daden, zou 3^0 zijn, de verzwakking der Hervormde Kerk, tegenover de Roomsch Catholyke; en dit is eene hoogst gewigtige bedenking, waarbij men in deze wonderlijke dagen zich niet genoeg bepalen kan. Dat de laatstgenoemden nog geenszins den moed verloren en hunne denkbeelden van *geestelijke overheersching* en *alleenheersching* hebben laten varen, is genoeg zichtbaar; integendeel, zij vleijen zich nog altijd daarmede, dat, vroeg of laat, alle dissenters tot de zoogenaamde Moederkerk zullen wederkeeren; dit nu echter is niet slechts hunne hope, het is hun streven, en alle middelen welke daartoe leiden kunnen, zijn goed. Niets geschikter tot bereiking van zoodanig doel, dan twist en tweedragt onder de Hervormden zelve; dezen werken hun bijzonder in de hand, en waar zij kunnen, zullen zij dezelve aanmoedigen en ondersteunen. Zoo zou dan, bij voorbeeld, ook eene afscheiding, op een tijdstip dat men elk oogenblik eenen aanval van den *algemeenen* vijand — maar met *hen* van één geloof — te wachten heeft, voor hen eene zeer gewenschte zaak zijn. Neen, zoo ooit, dan verzwakke men zich toch op dit oogenblik niet, doch versterke zich, in de kracht Gods, door zich zoo veel mogelijk naauw aanéén te sluiten.

Wat nu het tweede punt aangaat, het staatkundige, zoo zien wij ook hier 1⁰ *vereeniging van ongeloof en bijgeloof.* Overal waar de oproergeest het hoofd heeft opgestoken, werd deze wonderlijke en monsterachtige vereeniging opgemerkt; men kan haar met volle regt den vereenigden geest des kwaads noemen. Ook bij dit feit, hoe gering schijnende in zichzelven, heeft deze vereeniging daadwerkelijk plaats gehad: — immers zal het wel geen laster zijn, wanneer men zoowel de aldaar tegenwoordig geweest zijnde studenten, als het zoogenaamde gereformeerde gemeen wellicht, onder de eersten rangschikt, terwijl vooral zulke Roomschen als daar gezien zijn, wel met volle regt tot de laatsten behoren. Ondertusschen, wat is het doel dezer laatsten anders, dan, gelijk reeds aangemerkt werd, hunne zaak te bevorderen; nù zijn het de oefeningen, en worden de stillen in den lande uit deze hunne oefeningen verdreven, dàn zijn het alle niet-Roomschen zonder onderscheid, en eene gewelddadige inneming van de Domkerk zal worden beproefd.

2⁰ Is het geene geringe zaak, *wanneer onder de studeerende jeugd zulk een verkeerden geest levendig wordt.* Wij hebben de ondervinding uit andere landen voor ons. Met volkomen regt werd tot heden, bij wijze van tegenstelling, den heerschenden goeden geest onzer academische jongelingschap geprezen; wil men dien goeden geest behouden, dan moeten *zulke* daden nooit lijdelijk worden aangezien. Wat men dan ook den studenten toesta, zich willekeurig in de plaats te stellen van Wet en Overheid worde hun nimmer toegelaten. Men moet in hen het beginsel van *gehoorzaamheid,* niet dat van *mede-regeren* of *Volkssouvereiniteit* ontwikkelen; daarvoor behooren de heeren hoogleeraren verantwoordelijk te zijn. Waar men vreezen mogt, dat tegen den Staat of de Maatschappij, middellijk of onmiddellijk, willens of onwillens, worde gehandeld, daar is de wettige Overigheid geroepen en geregtigd te onderzoeken en te handelen; maar het regt moet in geen geval, ook zelfs niet bij toelating, in handen worden gesteld van een brooddronkene jongelingschap of van een woest gepeupel; anders wordt op deze wijze zelve aanleiding gegeven, dat

3⁰ *een al te onbedacht ontstoken vonk, weldra, ook in het staatkundige, tot een vlam worde.* Het begin zou dan zijn, de *duisterlingen* in de Godsdienst — gelijk het heet —, de geslagen vijanden van alle verlichting, die elken voortgang van den geest der eeuw tegenwerken, op zoodanige wijs eens teregt te zetten; doch men bedenke wel, dat het hoogstwaarschijnlijk niet bij deze soort van duisterlingen blijven zou, maar zich vervolgens ook tot die in de staatkunde — tusschen welken trouwens een naauw verband bestaat — zou uitstrekken, zoodat andermaal het woord *ministerieel*[1]) een leuze worden zou, waardoor men weldra, van stap tot stap, aan den rand van denzelfden afgrond gebragt zou worden, waarin zoo vele Staten van Europa elk oogenblik dreigen neer te storten.

Het is van het grootste aanbelang voor de rust van Kerk en Staat, en voor de bestaande orde in de Maatschappij, dat in deze zaak spoedig wijsselijk en regtvaardiglijk voorzien worde. Ja, Sire! ook regtvaardiglijk, want reeds het verstoren dezer oefening op zichzelven, is eene groote daad van onregt geweest.

Immers, wat zijn deze oefeningen anders dan onderlinge bijeenkomsten, gelijk vroeger reeds gezegd werd, tot stichting en opbouwing, en gemeenschappelijke vereering en aanbidding van den hoogen God. Uit een godsdienstig oogpunt beschouwd, zijn deze onderlinge bijeenkomsten niet alleen geoorloofd, maar zij zijn verpligtende, als berustende op een apostolisch bevel; en wat nu het staatkundige oogpunt aangaat, zoo behoorden zij niet slechts geoorloofd te zijn, maar bijzondere bescherming en aanmoediging moest hun, om derzelver gewenschte en nuttige strekking, van de zijde der Regering te beurt vallen. Want honderde, ja duizende personen worden op deze wijs dikwerf van andere, voor ziel en ligchaam schadelijke dingen afgehouden, en het is ook dáár, dat de opregste en warmste vrienden van Godsdienst, Vaderland en Oranje zich vereenigen, om gezamenlijk Gods zegen over dit drievoudig snoer af te smeeken. Is het dan geene daad van onregtvaardigheid, ja meer dan dit, wanneer men zoodanige bijeenkomsten aanrandt, terwijl alle andere vereenigingen, van wellust en brooddronkenheid veeltijds, ongemoeid mogen plaats vinden? Is het niet meer dan onregtvaardigheid, dat het psalmgezang, ter eere Gods, verstoord wordt, terwijl de luidruchtigste toonen van dartelheid ons uit de huizen en langs de straten tegemoet galmen en, als 't ware, de ooren verdoven?

In de tweede plaats zijn deze oefeningen niets nieuws; het zijn bijeenkomsten, welke, reeds in de eerste christentijden ingesteld, na de Hervorming altijd hebben plaats gevonden; in oude tijden was het zelfs niets vreemds, dat diergelijke oefeningen door leeraars zelve werden gehouden en bestuurd. Het is niettemin waar, dat er eenig onderscheid bestaat tusschen de tegenwoordige en de vroegere; hetgeen toen in die onderlinge bijeenkomsten verhandeld werd, was, in zekeren zin, eene herinnering aan hetgeen in de openbare vergaderingen gehoord was, een herhaling van datgene, wat in de prediking van den kansel verkondigd was geworden; het was éene taal. Tegenwoordig echter is dit het geval niet, of slechts zeldzaam; het is niet meer éene taal, doch dikwerf eene geheel tegenovergestelde. Vanwaar dit? Omdat de oefeningen gebleven zijn, hetgene zij ten allen tijde waren; namelijk onderlinge bijeenkomsten van *gereformeerde* Christenen, die de waarheden der Heilige Schrift *gereformeerd*, dat is Bijbelsch, uitleggen, terwijl daarentegen in de openbare prediking al te veel van deze waarheden wordt afgeweken. Dit nu is zekerlijk niet bevorderlijk tot eene goede harmonie tusschen echt oud-gereformeerde leeken en niet-gereformeerde leeraars; doch aan wie de schuld? Gewisselijk niet aan hen, die, hoewel *zij* hunne geloofsbelijdenis niet plegtig door eenen eed, in het openbaar, voor God en menschen bezwoeren, niettemin aan deze hunne geloofsbelijdenis wenschen getrouw te blijven. Zijn zij dan geene *aanleidende* oorzaken, dan kan men hun hetzelve ook geenszins wijten; dit ware geene daad van regtvaardigheid; evenmin dus om datgene te verhinderen of te belemmeren, hetgeen van zoo *zeer velen* den eenigen troost en bemoediging uitmaakt.

---

[1]) Vgl. blz. 176, noot 2.

Ook zou dit niet slechts het teeken zijn eener afscheiding, maar ook het begin eener voortdurende vervolging, daar het gebod: „gij zult Gode meer gehoorzaam zijn dan den mensche(n)", steeds vermogender wezen zou dan alle bedwang. — Neen, Sire! er bestaat slechts één middel, waardoor die goede harmonie bevestigd, en deze oefeningen tot derzelver vroegeren, geheel onschadelijken stand kunnen worden teruggebragt, namelijk, indien men in waarheid, ook op de leerstoelen en op de kansels, tot de leer der Vaderen wederkeerde. Waarom toch die leer verworpen, of dezelve, ten minste, verminkt? waarom niet in alles getrouw gebleven aan datgene, hetwelk meer dan twee eeuwen onze kroone uitmaakte, en waarop de zegen des Allerhoogsten zichtbaar rustte? — o Sire! Mogt het God in genade behagen, door Uwe Majesteit, *Zijnen* Stedehouder in Nederland, ook *in* dit land eenen stevigen dam te doen stellen tegen dien immer verder voortgaanden en alverwoestenden nieuwigheidsstroom, waardoor al de grondzuilen der Maatschappij dreigen in te storten!

De ondergeteekende vond zich gedrongen dit een en ander aan Uwe Majesteit voor te leggen. Hij hoopt dat Uwe Majesteit hem deze vrijpostigheid, om de bedoeling ten goede, ook ditmaal niet zult misduiden.

Van Uwe Majesteit
den zeer getrouwen en zeer
gehoorzamen onderdaan

J. J. E. F. SCHRöTER.[1]

Zeijst, 16 October 1832.

---

[1] J. J. E. F. Schröter (1799—1851); commies der posterijen te Leuven; 1827, in verband met de voorgenomen uitvoering van art. 1 van het K. B. van 23 Dec. 1826 toegevoegd aan den substituut-rijksarchivaris J. C. de Jonge; 1836 gevestigd te Nigtevegt; 1839 te Baambrugge; 1843 te Eerbeek; 1848 te Veenendaal, waar hij ook overleed, vgl. *De Nederlander*, no. 251; 1832—1834 uitgever van *De leer des bijbels of bijdragen van en voor gereformeerde christenen.*

86. Tweede rekwest van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn aan den Koning, 17 Oct. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Sire!

Wij hadden de eer op den 4. October aan Uwe Majesteit een rekwest te presenteeren, waarbij wij Uwe Majesteit bekend maakten, hoe wij op de roepstem van Hoogstdezelve ons vereenigd hadden, om in den gebeden de belangen van Kerk, Oranje en Vaderland den God der vaderen voor te dragen, en wel op die wijze, gelijk onze voorvaderen pleegden te doen; wij legden daarin aan den dag eene vreeze die wij koesterden, en die zich tot onze innige smart op de volgende wijze heeft verwezenlijkt.

Wij vervoegden ons ter Directie der stedelijke policie alhier, verzochten van dezelve persoonsveiligheid en bescherming van eigendommen, — wij werden bij monde van den Directeur bevestigd in ons gevoelen dat wij openlijk zouden vervolgd worden, als die ons volledig verslag gaf des voornemens van Heeren Studenten om op den navolgenden Zondagavond de woning, waarin wij gewoon waren ons te vereenigen, te vernielen, en het gezelschap uiteen te jagen.

In antwoord op ons dringend verzoek om bescherming zeide de Directie zulks niet te mogen doen, en ook niet te kunnen, en ons gezelschap noch te mogen verbieden noch toe te laten, noch ons aldaar beschermen. Men voegde ons toe, dat wij oorzaak waren van een oproer dat welligt plaats zoude hebben. Wij vraagden wat dan onze misdaad was, waarop de Directeur antwoordde, dat wij de Dordsche Sinode aankleefden. Wij beleeden dat dit de waarheid was, en dat ook het huis van Oranje derzelver leer altoos aankleefde.

De Directeur raadde ons voorts ons gezelschap te schorsen, ons te vervoegen bij het Gouvernement, en beloofde ons na dezelfs toestemming alle bescherming. — Het is van deezen raad, dat wij ook gebruik hebben gemaakt, ofschoon wij ten opzigte der afwijzing van deeze bescherming onze onzekerheid te kennen gaven, en dat wij dan best vonden, na dat gezelschap vereenigt was, de deur te sluiten en af te wachten, of men ook deuren en vengsters zoude openbreken, waarop de Directie antwoordde dat het dan hare zaak was.

Inmiddels meer en meer ondervindende het opzet van veele studenten, die, om hun aanslag des te beter doel te doen treffen, zich vereenigden met de bekende petitionarissen te dezer stede, — besloten wij tot vermijding van eene dergelijke rustverstoring in afwachting van de bepaling van Uwe Majesteit, die avond de vereeniging niet te houden.

Het was op dezen Zondagavond dat zich tusschen de acht à negenhonderd personen (verzamelden), aan welkers hoofd zich bevonden circa 40 studenten van deze Hogeschool. Men raasde, tierde, schreeuwde, schold en lasterde, sloeg op deuren en vengsters, en maakte geweld om er binnen te komen; men beklom muren, en ging op 's mans erf; men vond eenige studenten en petitionarissen aldaar, welke daar plannen beraamden om vengsters open te breken en vervolgens met steenen, die daar voorhanden waren — aangezien de bewoner bezig was met een stal voor paarden te bouwen — de personen, die men in het vertrek mogt vinden, te steenigen. Verder heeft men zich tot laat voor het huis vermaakt met allerlei baldadigheid, en onder anderen vuur laten kopen, waartoe het geld onder een groot aantal jongens door studenten gegeven was.

De dag daarop gaven wij kennis van het voorgevallene bij de Directie, waarop ons in hoofdzaak geantwoord werd, dat wij er zelve oorzaak van waren, omdat wij bijeenkomsten hielden, en dat er niets kwaads voorgevallen was, en op onze vraag, of men dan voor iemands woning met 8 à 900 personen zodanig mogt te werk gaan, werd geantwoord: Ja, men had geen kwaad gedaan.

In die week zijn verscheidene huizen van hen, die op dit gezelschap kwamen, gestoord geworden, zoodat men met 4 à 5 personen godsdienstig bij elkander zijnde, verhinderd en aangevallen werd.

Des Zondagsavonds daaraanvolgende, schoon wij weder geen gezelschap hielden, werd de aanval vernieuwd op eene wijze, die alle denkbeeld te boven gaat, — men brak de vengsters af, verbrijzelde de ramen, sloeg de deur aan spaanders, klom binnen, men sloeg tafels, stoelen, spiegels, schilderijen, porcelein en glaswerk aan stukken, scheurde de gordijnen vaneen, men roofde eenige goederen, liep als razende in het huis rond, en wierp in hetzelve door de gebrokene ramen eene menigte van steenen, en dat ten aanschouwen van duizende menschen, welke zich rontom bij het huis bevonden; vele studenten speelden hier weder de hoofdrol.

Thands lopen de geruchten, dat men aanstaanden Zondag het huis in den asch wil leggen.

Diep doordrongen van den tegenstand, die wij dus hebben moeten ondervinden op onze heilige, eenvoudige en opregte bedoelingen, en met innige smart ziende, hoe wij niet alleen miskend, maar schandelijk vervolgd, en met geweld en dagelijksche persoonlijke overlast gedrukt worden, en als bedreigd worden in onze personen en goederen, nemen wij nederig de toevlugt tot Zijner Majesteits Throon, van Zijne Majesteit verzoekende, naar Zijne regtvaardigheid ons te helpen en in bescherming te nemen, daar wij toch niet anders zijn dan stille, aan Zijne Majesteit trouw verbondene onderdanen, die voor Zijne Majesteit en het vaderland in onze algemeene nood biddende handen en harten opheffen ten hemel.

Sire! het is het volk des Heeren, dat altoos aan Oranje trouw was; als dat verdrukt en als uitgeroeid moet worden, en geperst wordt voor God tranen te storten over het geweld hun aangedaan, wordt de vrijmoedigheid des gebeds aan hun benomen, die U(we) Majesteit bemint als een hechten steun in den lande.

Het is ook bovenal op de gevolgen, die hieruit te wachten zijn, dat wij Uwe Majesteit opmerkzaam wenschen te maken, dat namelijk de Roomschen nu eens aan de gang geholpen door naamprotestanten, niet zullen nalaten na de echte gereformeerden verdrukt te hebben, hunne aanvoerders met dezelfde munt te betalen, vooral in een stad, waarin zij reeds lang ontwerpen smeedden, heilloos voor de Christelijke Hervormde Religie.

Sire!

van Uwer Majesteit de gehoorzame
dienaren en getrouwe onderdanen
J. D. LUDWIG,
oud-diaken der Herv. kerk.

Namens H. G. Klijn,
L. J. SCHADEE.¹)

Utrecht, den 17. October 1832.

87. Missive van Ludwig en Kleijn aan de Directie van Politie te Utrecht, 25 Oct. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan het Bestuur van de stad Utrecht. ²)

(kopy)

WelEdele Gestrenge Heeren!

In antwoord op de beide vragen, gisterenmorgen door UwEdGestr. aan de ondergeteekenden gedaan, namentlijk:

Ten eersten, of wij bij ons rekwest bedoeld hadden van Z. M. kwalificatie te verkrijgen tot het houden eener godsdienstige vereeniging, en

Ten tweeden, opgave te doen van de namen dergenen, die dit gezelschap bijwoonden,

Dient, wat het eerste punt betreft, dat wij van Zijne Majesteit verzoeken een gunstig blijk zijner hoge goedkeuring, om in dit godsdienstig werk te mogen voortgaan, rustig en ongestoord, alzo onder de bescherming der wetten, en het handhaven van elks goed recht, welke het gezelschap bijwoonden. ³)

---

¹) Ludwig en Schadee dienden dit rekwest ter audiëntie bij den Koning in. Kleijn zal wel door ongesteldheid verhinderd geweest zijn. De mannen waren weltevreden over de ontvangst; vgl. Gerretson, *t.a.p.*, blz. 623: brief van W. de Clercq aan Groen d.d. 22 Oct. 1832.

²) Dit opschrift is onjuist. In een andere kopy, aanwezig in het Gemeentearchief van Utrecht, komt het dan ook niet voor. Blijkens no. 88 is het stuk gericht aan de Directie van Politie, wat overeenkomt met den inhoud van de missive zelf.

³) Vgl. no. 79. Blijkbaar opzettelijk wordt er niet gevraagd om „vergunning" tot het houden van godsdienstige samenkomsten boven het aantal van twintig personen. Dit blijkt nog nader uit de Notulen van de vergadering van B. en W. van Utrecht op 31 Jan. 1833. Ludwig en Kleijn waren ter vergadering ontboden om de gouvernementeele beschikking op hun verzoek om „vergunning" enz. in ontvangst te nemen. Zij weigerden die echter aan te nemen, „vermits dezelve niet strookt(e) met het verzoek door hen aan den Koning gedaan."

Ten tweeden vinden wij ons genoopt te betuigen, het getal met zekerheid niet te kunnen opnoemen, alzo hetzelve sedert het ontstaan der cholera in talrijkheid zeer is toegenomen, zonder dat wij kunnen opnoemen, wie die allen geweest zijn, welke hetzelve in de laatste dagen bijwoonden, doch omtrent hen, van dewelke wij weten, dat zij met ons dit eenvoudig godsdienstwerk bijwoonden, vinden wij niet alleen niet raadzaam, maar pligt, die te verzwijgen.

Overgenoeg is het bekend, hoe zommigen worden verguisd, benadeeld, en als sectemakers worden uitgekreten, door hen van wie men zou kunnen zeggen minder beschaafd te zijn; ook, hoe zelfs een voornaam lid der Regtbank alhier een godsdienstig, stil en ijverig huisvader voor altijd zal wegzenden, en geen werk meer zal geven te verrigten, zoo hij bij deze vereeniging bleef, welke toch het behoud van Kerk, Oranje en Vaderland met ons als Gereformeerde lidmaten van den God der vaderen voortging af te smeken; — maar hoe zelfs kerkenraadsleden zoo verre zijn gegaan, met dengenen uit hun werk te ontslaan, van wien het bekend was, dat hij ook dit gezelschap bijwoonde.

Op grond van dit een en ander herhalen wij het, dat wij (bij) zulke kenmerken van den voortgang van den geest des tijds en der verlichting, het hoogstens ongeraden oordeelen, eenige de minste aanleiding te geven tot verdere vervolging van hen, welke om niets anders dan tot een vaderlandslievend doel tezamen kwamen.

Tenslotte verklaren wij plegtig, dat wij het verzoek aan Z. M. gedaan, [illegible] als lidmaten der Gereformeerde kerk, protesteerende wij als zoodanig tegen elk, die onze handelingen zoude verklaren te geschieden om scheuring of scheiding in het Gereformeerde kerkgenootschap te bewerken — gelijk wij op gisteren ter uwer Directie ons hoorden tegenvoeren — en die ons in onze rechten als Gereformeerde lidmaten zouden willen aanranden, of ons van dezelve beroven.

WelEdele Gestrenge Heeren,
UwEdGestr. zeer onderdanige dienaren,
(get.) J. D. LUDWIG
oud-diaken der Geref. kerk.
H. G. KLIJN.

Utrecht, den 25. October 1832.

88. Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur, 26 Oct. 1832.

Gemeentearch. Utrecht.
Notulen B. en W. 1832 Deel I—K *no. 114 A.*

Aan Heeren Burgemeester en Wethouders
der stad Utrecht.

Ter voldoening aan het verzoek van UwEdelachtb. bij missive van den 20sten October 1832 no. 84, waarbij in mijne handen worden gesteld een rekwest van J. D. Ludwig c.s. benevens een daartoe betrekkelijk verzoekschrift ten fine daarop te dienen van spoedig berigt, consideratiën en advies, heb ik aangaande het eerste stuk de eer UwEd.achtb. mede te deelen, dat mijnes bedunkens de vereeniging aan welkers hoofd de rekwestranten staan, geenzints is daargesteld uit liefde voor Koning en Vaderland en uit eene zucht om deze beiden in eene nauwere band met de Godsdienst te brengen, maar wel uit eene overdrevene en tot het dweepachtige overhellende, en meer schijnbare dan waarlijk gemeende godsdienstijver; wanneer men toch nagaat dat de leden niet onduidelijk te kennen geven, dat alle onze predikanten, uitgezonderd de oudsten derzelven, Wolterbeek, tot Remonstrantsche gevoelens overhellen, dat zij zich onthouden van het bijwonen der godsdienstoefeningen onder het gehoor van alle die predikanten, dat zij zich onthouden van het zingen der Evangelische gezangen, dat zij hunne vergaderingen des Zondags wel eigentlijk eerst na zeven uren beginnen, maar reeds ten zes uren bijeenkomen, en dus op een uur dat de bidstonden in de kerken gehouden worden, dat zelfs volgens bij mij ingekomen berigten sommigen hunner die zich op den 14. dezer in de Geertekerk bevonden, ter bijwoning van het Heilig Avondmaal, hetwelk door den Predikant Wolterbeek zoude gevierd worden, zich niet hebben ontzien om toen in plaats van dien onverwagt ongesteld geworden zijnde leeraar de Predikant Jorissen [1]) optrad, allen de kerk te verlaten, dan is niet Christelijke liefde en verdraagzaamheid, liefde tot eendragt, liefde voor Koning en Vaderland, maar onverdraagzaamheid hun doel, en bestaat bij hun het oogmerk om eene scheuring in de Hervormde Kerk daar te stellen, hetwelk des te meer te betreuren is in de omstandigheden, waarin het Vaderland tegenwoordig verkeerd, en wanneer zulks verder ging aan de R. Cath. de wapenen in de hand tegen de Protestanten zoude geven, en het zoude dus dunkt mij van het uiterste belang zijn, dat alvorens tot een besluit ten deze over te gaan, men vertrouwelijk de predikanten dezer gemeente adiëerde, daar deze waarschijnlijk omtrent de aanvankelijke oorsprong der vergadering en derzelver denkwijze nader licht zoude kunnen geven.

Wat nu aangaat het latere verzoekschrift waarin ik persoonlijk betrokken wordt, hieromtrent vermeen ik meer uitgebreid te moeten zijn en UwEd.achtb. te moeten mededeelen.

Dat naar ik vermeen op Woensdag den derden dezer, zich ten bureele der Policie vervoegd heeft de zilversmid J. D. Ludwig, vergezeld van zekeren Johannes Keja, ten wiens huize de kwestieuse vergaderingen gehouden worden.

Kennisgevende dat zij sints eenigen tijd godsdienstige bijeenkomsten hadden, dat zij nu eenige keeren daarin waren gehinderd geworden door overlast, welke aan het huis werd gedaan, en dat zij als nu adsistentie verzogten, — niet zoo als in het verzoekschrift staat ter beveiliging hunner personen en eigendommen — maar om ongestoord hunne vereenigingen te kunnen houden; dat ik hun als toen geantwoord heb, dat, daar hunne bijeenkomsten somtijds meer dan honderd personen telden en zij alzoo handelden strijdig met de bepalingen van art. 291 en 292 van het Strafwetboek, ik hun die adsistentie niet mogt verleenen, tenzij zij bewijzen konde(n) produceren, dat zij tot het houden derzelven door het Gouvernement waren geauthoriseerd; dat het eene onwaarheid is, dat ik hun tot misdaad heb aangerekend, dat zij de Dortsche Synode aankleefden en even zoo onwaar is, dat ik hun een volledig verslag heb gegeven van de voornemens van H. H. Studenten, om de woning waar de bijeenkomste zoude plaats hebben, te vernielen en het gezelschap uiteen te jagen, zooals dit door de Heeren Onderdirecteur van politie Van Goudoever en Inspecteur van politie J. van Nues, die erbij tegenwoordig waren, zoude kunnen worden bevestigd, hebbende ik als terloops gezegd, dat, daar het gerucht ging, dat zij voorgaven niet anders te leeren of te beoogen dan hetgeen de Dortsche vaderen geleerd hadden, het voor henlieden, indien het waarheid was, zooveel te gemakkelijker viel van zich aan het Gouvernement te adresseren, waarop door Ludwig geantwoord wierd, dat het de waarheid was, dat zij die leer voorstonde(n); hebbende ik hen echter bij die gelegenheid onder het oog gebragt, dat het allezints te betreuren was, dat in de omstandigheden, waarin het Vaderland was verkeerende, zoodanige bijeenkomsten afgescheiden van de openbare godsdienstoefeningen gehouden werden; dat zij verder te kennen hebben gegeven, dat zij hunne vergaderingen met gesloten deuren en vengsters zoude(n) houden en afwachten, of men dezelve zoude openbreken; en dat ik hen hierop heb geantwoord, dat zij gevaar liepen om, zelfs wanneer zulks plaats greep, nog als aanleidende oorzaak te worden aangemerkt, daar zij *in re illicita* waren verserende; dat ik onbewust of zij hun voornemen zoude(n) doorzetten, aan eenige agenten gelast heb om op Zondag den 7. dezer ongemerkt een wakend oog te houden; dat deze wel een aantal menschen voor en achter de woning van Keja verzameld gevonden hebben, maar dat er geene ongeregeldheden zijn gepleegd en dat de menigte, toen zij hoorde, dat er dien avond geen oefening zoude gehouden worden — zooals dit ook niet geschied is —, zich heeft verwijdert, en dat hun dan ook, toen zij op Maandag den 8e zich opnieuw aan het bureau der politie vervoegden om over deze samenscholing te klagen, is voorgehouden, dat er niets wezentlijks gebeurd was en dat zij door het vroeger houden hunner bijeenkomsten zelve aanleiding tot die zamenscholing hadden gegeven.

---

[1]) S. G. Jorissen (1791—1865); 1815 predikant te Herveld, 1818 te Waardenburg, 1823 te Zierikzee, 1828 te Zwolle, 1831 te Utrecht; 1860 emeritus.

Dat wat betreft het voorgevallene op Zondag den 14e dezer, ik niet weet, wat het resultaat van het regterlijk onderzoek zal zijn, maar dat, voor zooverre ik tot heden uit de omstandigheden en de voorlopige dispositiën van de daarin betrokken jongens ten bureele der policie afgelegd, heb kunnen nagaan, dat niet aan eene zamenspanning der studenten met de petitionnarissen — hetwelk trouwens zich dan ook nauwelijks laat denken — maar aan enkele baldadigheid van eenige zich aldaar bevindende jongens (is) toe te schrijven, welke eenige personen in het huis van Keja ziende ingaan en alzoo menende dat er oefening zoude worden gehouden, mede wilde(n) binnengaan en toen hun dit belet wierd, zijn begonnen met op de deuren en vengsters te kloppen en verder meerdere ongeregeldheden te plegen, hetwelk al meer en meer nieuwsgierigen uitlokte, en doordien er, aangezien het zwakke garnizoen, geene wacht aan de Catharijnepoort zich bevond, tot eene vrij aanmerkelijke hoogte was geklommen, vóór de agenten van policie, er bijkomende, er een einde aan konden maken.

Dat ik eindelijk UwEdAchtb. nogmaals vermeen te moeten onder het oog brengen, dat, wanneer aan het verlangen der rekwestranten voldaan werd, ik daarvan de ongelukkigste gevolgen tegemoet zie, vooral indien het waar mogt zijn, dat de Roomsch Cath. de handen in het spel hadden gehad, en dat het als eene zeer wenschelijke zaak zoude te beschouwen zijn, dat òf de zich afgescheiden hebbende leden tot den schoot onzer kerk terugkeerden, òf, indien dit onmogelijk is, zij hunne bijeenkomsten beneden het bij de wet aangewezen getal hielden, alzoo daardoor ook het thans gebaarde opzien zoude komen te vervallen.

Voor het overige moet de ondergeteekende nog observeren, dat in [1] het rekwest en de nadere voordragt door hunlieden aan Zijne Majesteit den Koning gepresenteerd, alleen door den zilversmid Ludwig en den kamerbehanger Kleyn — eigentlijk Rombach genaamd — en het tweede door den spekslager Schadee voor en in naam van gemelde Kleyn en niet door het geheele gezelschap oefeninghouders zijn geteekend; iets hetgeen regelrecht strijdig is met art. 161 der Grondwet, alwaar duidelijk bepaald word, „dat ieder ingezeten het regt heeft om verzoeken aan de bevoegde magt schriftelijk in te dienen, *mits die persoonlijk en niet uit naam van meerderen worden onderteekend, welk laatste alleen zal kunnen geschieden door of wegens ligchamen wettiglijk zamengesteld en als zoodanig erkend,* en in dat geval niet anders dan over onderwerpen tot derzelver bepaalde werkzaamheden behoorende".

Nu gelooft de ondergeteekende niet, dat de bijeenkomsten door de twee onderteekenaars en hunne verdere consorten gehouden wordende, in de categorie van *ligchamen wettiglijk zamengesteld en als zoodanig erkend,* kunnen gerangschikt worden, en zoude mitsdien ingevolge de bepalingen der Grondwet op hun rekwest en zoogenaamde memorie, na het inzien van de ondergeteekende, geen acht kunnen of mogen geslagen worden.

Wat nu den inhoud der missive van UwEdelAchtb. en de speciale aanschrijving van den Heer Staatsraad Gouverneur dezer provintie betreft, ten einde te worden onderrigt *of het der rekwestranten bedoeling was om authorisatie te bekomen tot het houden hunner voorzeide bijeenkomsten, en in dit geval, welke de personen zijn die zulks met haar verlangen, en van welk verlangen deze op een wettige (wijze) zullen behooren te doen blijken, alsmede dat dan de Heer Gouverneur verlangde met de bedoelde personen meer van nabij te worden bekend gemaakt,* heb ik mede de eer UwEdelAchtbaren te berigten,

dat ik zoowel de zilversmid J. D. Ludwig als den kamerbehanger Kleyn — A. G. — eigentlijk Rombach — aan het centraal bureau der politie heb ontboden, en henlieden in tegenwoordigheid van den Heer Onder-directeur Mr W. van Goudoever met het verlangen van den Gouverneur — zonder echter Zijn HEdgestr. te noemen —

---

[1] Het woordje „in" past niet in de zinsconstructie en moet weggelaten worden.

heb bekend gemaakt, en hebben zij na lang aarselen mij verzogt een uitstel van 24 uren om zich daarover te bedenken; hetwelk hun toegestaan zijnde, hebben zij mij beiden des anderen daags eene missive of memorie gedagteekend den 25. October 1832 overgegeven, waarvan ik de vrijheid neem — voorzigtigheidshalve, ten einde niet opnieuw door die lieden met onwaarheden belasterd te worden — eene door mij geteekende en geauthoriseerde kopy van dezelve hiernevens aan UwEdAchtbaren te doen toekomen, (1) waaruit aan UwEdAchtbaren zal blijken, dat zij onder allerlei schoonscheinende voorwendselen niet verkiezen de leden van hun gezelschap of bijeenkomsten bekend te maken, veel min van hun verlangen om authorisatie te bekomen te doen blijken.

Ondertusschen heeft de ondergeteekende zoo veel doenlijk informatiën na de voornaamste leden dier bijeenkomsten genomen, en neemt de vrijheid, de lijst derzelve zoo ter gemoetkoming aan het verlangen zoo van den Heer Gouverneur als van UwEdAchtb. hiernevens te voegen (2), hebbende hij het niet raadzaam geoordeeld dezelve te teekenen, alzoo hij in zijne betrekking voor de complete zekerheid niet zoodanig kan instaan, dat hij dezelve tot in de geringste kleinigheid waarborgen wil, ofschoon hij voor zich gelooft, dat alles met de waarheid wel overeenstemmende zal bevonden worden.

Vertrouwende ik met dit een en ander aan de intentie van UwEdAchtb. en van den Heer Gouverneur dezer provincie voldaan te hebben, en tevens de vrijheid nemende de mij toegezondene stukken te retourneren,

J. S. GOBIUS.

Utrecht, 26 October 1832.

89. Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Utrecht tegen L. Gijbels e. a., 29 Oct. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13*

(kopy) *Vonnis.*

. . . .

Overwegende dat het ten processe bewezen is, dat de beklaagden Leendert Gijbels, Abraham 't Hoen, Willebrordus van Oost, Jan de Groot, Hendrik van Os, Cornelis van Os, Louis Dekking, Johannes van der Linden, Pieter Heyne, Hermanus van Ingen, Jan van Dalen en Albertus de Jong in den avond van den 14. October 1832 buiten dezer stads Catharijnepoort, grootendeels met stokken gewapend, welke zij van het erf van Kea hadden weggenomen, op het huis van dien Johannes Kea hebben storm geloopen, de deur en de vengsterramen hebben af en opengebroken, en alstoen eenige meubelen hebben aan stukken geslagen,

---

(1) Zie hierboven no. 87.

(2) Deze lijst, waarvan de zakelijke gegevens voor verschillende aanteekeningen zijn gebruikt, is te vinden in het Gemeentearchief van Utrecht, Notulen B. en W. 1832 Deel I—K no. 146 C.

. . . .

Veroordeelt dezelve tot eene gevangenzitting in een huis van correctie, als Abraham 't Hoen, Willebrordus van Oost, Jan de Groot, Hendrik van Os, Cornelis van Os, Louis Dekking, Johannes Hermanus van Ingen, Jan van Dalen en Albertus de Jong van vijf dagen, Leendert Gijbels van acht dagen, en Johannes van der Linden en Pieter Heyne[1]) ieder van eene maand, alsmede deze twee laatsten tot betaling eener geldboete van vijf en twintig gulden...

. . . .[2])

---

90. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 30 Oct. 1832.

Binnenl. Z.
no. 1104, Kabinet.

Aan Zijne Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Utrecht, den 30. Oct. 1832.

Ofschoon mij nog geen officiële tijding geworden is, wil ik echter niet uitstellen om aan Uwe Exc. mede te deelen, hetgeen mij nopens den afloop der op gisteren plaats gehad hebbende procedure tegen de daders der feitelijkheden aan het bewuste huis buiten de Catharijnepoort alhier is bekend gemaakt: namelijk dat van de 19 voor de Regtbank gedagvaarde jonge lieden of jongens, er tot gevangenisstraf verwezen zijn *twee* voor eene maand; *één* voor acht dagen; *negen* voor vijf dagen; terwijl de *zeven* overige wegens hunnen jeugdigen ouderdom zijn vrijgesproken. Er schijnt van geene opzetting of aanstoking derzelven gebleken te zijn.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht,

L. VAN TOULON.

---

[1]) Van de laatste drie wordt als leeftijd en beroep opgegeven, respectievelijk: oud 16 jaren, timmermansknecht, oud 20 jaren, zonder beroep, oud 28 jaren, stalhoudersknecht en werkman.

[2]) Uit de verhooren noteeren wij nog de volgende bijzonderheden [vgl. het volledige vonnis, R. A. in Utrecht, Nw. recht. arch.]: dat Leendert Gijbels eerst aan Kea, die van het land kwam, gevraagd had, of „Domenie bloedworst van het nieuwe licht predikte"; dat zijn kornuiten hem daarop benoemd hadden tot kapitein, waarop zij tot tweemaal toe onder zijn commando — „rechts uit de flank, regts om, met de storm-marsch, marsch!" — op het huis hadden stormgeloopen;

dat vrijwel op hetzelfde moment dat de jongens met hun baldadigheden begonnen, eerst twee personen en daarna nog zes studenten gevraagd hadden binnen te mogen komen, maar toen het kabaal begon, achterom waren vertrokken.

91. Rapport van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 6 Nov. 1832.

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

no. 100. *Utrecht* den 6 November 1832.

Aan Z. E. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde Kerk enz.

Ofschoon de requesten van *J. D. Ludwig* en *H. G. Klijn* te Utrecht, aan den Koning gerigt, om autorisatie tot het houden van godsdienstige zamenkomsten, alsmede omtrent het storen van dezelve, bij afzonderlijke dispositiën als van de dato den 9. en 18. October ll. no. 8 en 17 om berigt, consideratiën en advies door Uwe Exc. aan mij zijn gerenvoyeerd; en ofschoon ook een adres aan Zijne Majesteit van zekeren *J. J. E. F. Schröter* te Zeist, betrekkelijk de gedachte stoornis, mede bij eene afzonderlijke dispositie, welke de dagteekening van den 24^n der genoemde maand no. 1 geheim draagt, tot hetzelfde einde mij zijn toegezonden, zoo heb ik gemeend mij, hoezeer dit ook van den regel afwijke, te mogen veroorloven, deze drie stukken, als in zulk een naauw verband tot malkander staande, dat zij als één stuk moeten worden beschouwd, te zamen te behandelen.

Deze requesten bevatten alzoo,

1^0 Grieven omtrent het storen der bedoelde godsdienstige bijeenkomsten.

2^0 Redenen waarom 's Konings gunstige toestemming tot het houden dezer bijeenkomsten wordt gevraagd.

Ik zal mij ten aanzien van het eerste punt bepalen tot een zakelijk verhaal van hetgeen, luidens de bij het stedelijk Bestuur van Utrecht van de Directie van policie ontvangene mededeeling, heeft plaats gehad; doch in het tweede punt eenigzins dieper treden, en mijne beschouwingen daaruit voortvloeyende aan beter oordeel onderwerpen.

De requestrant *Ludwig* en de persoon, ten wiens huize de ongeregeldheden zijn gepleegd, vervoegden zich op Woensdag den 3^n der afgeloopene maand aan het policiebureau, met de kennisgeving, dat zij sedert eenigen tijd godsdienstige bijeenkomsten hadden; dat zij daarin eenige malen waren verhinderd geworden door overlast aan dit huis, en dat zij om assistentie verzochten, niet zooals in het verzoekschrift is gemeld, ter beveiliging hunner personen en goederen, maar om ongestoord hunne vereenigingen te kunnen houden. De Directeur van Policie antwoordde hierop, „dat vermits deze bijeenkomsten dikwijls meer dan honderd per„sonen telden, hij, Directeur, hun geene adsistentie konde verleenen, „ten ware zij mogten bewijzen tot hunne bijeenkomsten geregtigd „te zijn".

De Directeur ontkent stellig, zich op een onder-directeur en inspecteur van policie, aldaar tegenwoordig, beroepende, de verzoekers tot misdaad te hebben aangerekend, dat zij de Dordsche Synode aankleven, evenzeer als hij hun een volledig verslag zoude hebben gegeven van de voornemens van studenten, om het bedoelde huis te vernielen en het gezelschap uiteen te jagen.

De Directeur verklaart echter, hun onder het oog te hebben gebragt, „dat het allezins te betreuren was, dat in de tegenwoor„dige omstandigheden van ons Vaderland zoodanige bijeenkomsten, „afgescheiden van de openbare godsdienstoefeningen, gehouden „werden", en op hun antwoord, dat zij hunne vergaderingen met geslotene deuren en vensters zouden houden en afwachten, of men dezelve zoude openbreken, hun te hebben te kennen gegeven, „dat „zij nog in dat geval zouden gevaar loopen, als aanleidende oorzaak „te worden beschouwd".

De Directeur oordeelde het echter noodzakelijk, waakzaam te zijn, en eenige agenten, derwaards gezonden, vonden wel op den 7. October een aantal menschen voor en achter het meergemelde huis, doch dezen verwijderden zich op het berigt, dat er geene oefening zoude worden gehouden.

Intusschen beklaagden zich de requestranten bij vernieuwing op den volgenden dag bij de policie over deze gehoudene samenscholing, doch hun werd door de Directie voorgehouden, „dat er „niets wezenlijks gebeurd was, en dat zij zelve door hunne bijeen„komst, gedurende de openbare godsdienstoefening, aanleiding tot „de zamenscholing hadden gegeven".

Omtrent het op den avond van Zondag den 14. October voorgevallene, berigt de Directeur van policie „dat eenige jongens, per„sonen het huis der oefeningen ziende ingaan, mede wilden binnen„treden, hetwelk hun belet wordende, zij op de deuren en vensters „klopten, hetwelk eene aanzienlijke volksmenigte op dat punt „bijeen bragt, vóórdat de agenten der policie, dáár komende, er „een einde aan konden maken."

Na dit zakelijk verhaal van het gebeurde in opzigt tot het storen der zamenkomsten, ga ik over tot de voordragt mijner beschouwingen omtrent het goedkeuren en toelaten van dezelve.

Volgens art. 193 der Grondwet kan geene openbare godsdienstoefening worden belemmerd, dan wanneer dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen; en krachtens het 196. artikel zorgt de Koning, dat geene Godsdienst gestoord worde in de vrijheid van uitoefening welke de Grondwet waarborgt: doch de zamenkomsten waarvan hier de reden is, zijn *bijzondere zamenkomsten,* welke de requestranten zeggen in alle stilte te houden *op den dag des Heeren* en wel *na kerktijd.*

Zulke zamenkomsten werden voorheen in ons Vaderland, ook in de stad Utrecht met den naam van *conventiculen* bestempeld, en meermalen door de wetten verboden. Voorbeelden hiervan vindt men ten aanzien van de stad Utrecht in het *Groot Placaatboek III. D. bladz. 434.*[1])

---

[1]) *„Placaat, tegen het houden van Vergaderingen en Conventiculen, den 3 Juny MDLXXXVII.*

Alsoo by verscheyde voorgaande Ordonnantien scherpelyk verbooden zyn geweest alle heymelyke ende openbaare Conventiculen en Vergaderingen, als streckende tot seditie, oproerte ende perturbatie van de

Het is evenzeer bekend, dat deze bijeenkomsten voor de burgerlijke wet gelijk staan met alle andere gezette gezelschappen of vereenigingen, welke zamenkomen tot oefening in wetenschappen en kunsten, of tot andere belangen, en derhalve, dat art. 291—294 van het Strafwetboek op dezelve toepasselijk zijn.

Het is waar, de Koning kan aan de evengemelde gezelschappen of vereenigingen Hoogstdeszelfs goedkeuring hechten; doch in zoodanig geval zouden dezelve zich als bijzonder nuttig en verdienstelijk voor den Staat kenbaar moeten maken. Het onderhavige verzoek wordt echter te dezen aanzien door geenerlei bevoegde getuigenis, door geenerlei bewijs ondersteund.

De requestranten zeggen, *geene andere leer te belijden, dan die van de aloude Hervormde Godsdienst,* en *aan* hunne *maatschappelijke verpligtingen te willen voldoen.* Zij behooren zich dus te houden en gehouden te worden aan de verordening in de Nederlandsche Hervormde Kerk, uitgedrukt in het Reglement op het Godsdienstig onderwijs, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van den 30. July 1816 no. 1, krachtens het 14de artikel van welk Reglement de *zoogenaamde oefeningen niet zullen gehouden worden dan door predikanten, kandidaten, katechiseermeesters, katechiseermeesteressen en krankenbezoekers,* en zulks dan nog niet zonder de uitdrukkelijke toestemming van den leeraar of de leeraren. Volgens art. 15 is de overtreding van die bepaling en de wanorde daaruit ontstaande, naar bevind van zaken aan kerkelijke correctie of censuur onderworpen, en zal desnoods aan het burgerlijk bestuur worden te kennen gegeven. En volgens art. 26 van het Reglement op de uitoefening van kerkelijk Toezigt en Tucht, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van den 28. September 1825 no. 109, zijn de oefeninghouders voorwerpen van kerkelijke tucht bij de kerkenraden.

De adressanten onthouden zich wel van de benaming van *oefeningen,* maar dat hunne zamenkomsten inderdaad deze naam moeten dragen, blijkt genoeg uit hunne eigene beschrijving, en zoo gezegd wordt, uit hetgeen zij hebben verklaard en gedaan,

---

gemeene ruste, ende dat dies niet tegenstaande dagelycks alhier by eenige, zoo binnen als buyten deeser Stad, openbaare Conventiculen gehouden worden, ende gehouden zyn geweest, sonder dat de Magistraat deser Stad eenige kennisse ofte weetenschap daarvan heeft gehad, hetwelk zyn saaken van quade consequentie, daarinne dient geremedieert; soo is 't, dat mijn Heeren die Stadhouder, Schout, Burgemeesteren ende Schepenen deser Stad, begeerende daar inne te voorkomen ende voorsien, ordonneeren en beveelen wel hooglyk, scherpelyk ende ernstelyk, dat niemand voortaan hem en vervordere, eenige Vergaderingen of Conventiculen, heymelyk ofte openbaarlyk, binnens ofte buytens huys, ofte ook binnen ofte buyten deese Stad, in wat manieren of onder wat praetext het soude mogen zijn, te houden, of maaken, of komen ter plaatsen daar die gehouden of gemaakt worden; sonder expresse voorweeten, wil ende consent van samentlyk myn Heeren den Stadhouder, Schout ende Burgemeesteren deeser Stad, op poene naar rechten daar toe staande, ofte ander arbitralyk gecorrigeert te worden, naar gelegentheyt der saaken."

Groot Placaatboek... der... Staten 's Lands van Utrecht; mitsgaders van de... Stad Utrecht;... bijeengebragt... door Johan van de Water. Derde Deel. Utrecht, MDCCXXIX, blz. 434.

toen zij dergelijke zamenkomsten in het naburig *Maartensdijk* hielden. Hun voorstander, de in het hoofd dezer genoemde *Schröter,* voor de zaak uitkomende, roemt deze oefeningen als van ouds in de Hervormde Kerk gebruikelijk; doch de Synode van Utrecht bepaalde reeds in het jaar 1739, dat niemand eenige oefening zoude mogen houden, dan die bij de Classis of den Kerkenraad daartoe bekwaam was verklaard — Utrechts Synodaal Handboek 1803 [1]).

Indien men in het beoordeelen der sedert eenigen tijd door de requestranten gehoudene oefeningen mag aangaan op hetgeen hun voorstander, de gemelde *Schröter,* in zijn request heeft gezegd, dan zijn dezelve niet eenstemmig met de openbare leerredenen en bedestonden, en de oorzaak dezes verschils zoude dan naar de meening van de requestranten te zoeken zijn bij de predikanten, die van de waarheden gezegd worden af te wijken. De requestranten schijnen hunne bijeenkomsten in de plaats der openbare godsdienstoefening te stellen, en zoo zij al niet voor het tegenwoordige eene openbare scheuring bedoelen, is echter hunne handelwijze daartoe zeer aanleidelijk.

Ik zal bij het voorstellen mijner consideratiën op de verzoekschriften niet de onwaarheden doen uitkomen, welke dezelve opzigtelijk de gepleegde stoornis, volgens de verklaring van den Directeur van policie bevatten; maar er is eene, welke daarop eene uitzondering maakt, namelijk dat het ten processe bij de Correctioneele Regtbank te Utrecht is gebleken, dat het alleen jongens zijn, die zich aan de op den 14. October gepleegde baldadigheden hebben schuldig gemaakt — hoe zeer tengevolge mijner tusschenkomst op dien avond geene oefening werd gehouden —; dat deze jongens, die deswege tot onderscheidene straffen zijn verwezen, uit eigene beweging hebben gehandeld; mitsdien, dat het eene onwaarheid is, dat circa 40 studenten zich aan het hoofd der onrustige beweging hebben bevonden, evenmin als de zoogenaamde petitionarissen daarin zouden zijn betrokken geweest.

Ik zal ook niet onderzoeken, welke maatregelen van voorzorg door de Directie der policie op den bewusten 14en October hadden kunnen of behooren genomen te worden, maar mij bij de zaak ten principale houdende, durf ik vertrouwen, duidelijk te hebben aangetoond, dat de onderhavige zamenkomst bestaat, niet alleen in strijd met het Wetboek van Strafregt, maar ook met zoo vele andere door den Koning goedgekeurde verordeningen, en met hetgeen reeds voor jaren was voorgeschreven; terwijl zij overigens geen eenig bewijs harer verdiensten, harer nuttigheid voor den Staat heeft bijgebragt.

Volgens art. 161 der Grondwet moeten, gelijk Uwe Exc. weet, de verzoeken aan de openbare magt gerigt *persoonlijk en niet uit naam van meerderen* worden onderteekend, hetwelk laatste alleen zal kunnen geschieden in het bij dat artikel genoemde, hier niet bestaande geval. De requesten door *Ludwig* en *Klijn* blijkbaar in naam van anderen onderteekend, zouden mitsdien geen onderwerp van overweging kunnen uitmaken, ten ware men dezelve beschouwde als alleen ten behoeve van hun beide ingesteld, als wanneer hun zoude kunnen worden te kennen gegeven, dat tot hunne bijeenkomsten de verlangde autorisatie niet gevorderd wordt; maar al ware het zelfs dat zich dit oogpunt niet opdeed, of ter zijde zou gesteld worden, dan zoude ik, in aanmerking nemende de voorgaande bedenkingen, de onaangename, zoo niet de hoogst ongunstige indruk, welke de oefeningen of zamenkomsten hier ter sprake, vrij algemeen hebben verwekt, in gemoede verpligt zijn, tegen het geven der verzochte autorisatie te adviseeren, en wijders voorstellen, om wat de gepleegde ongeregeldheden aangaat, te verwijzen naar den uitslag van het regterlijk onderzoek.

---

[1]) Christiaan de Kruyff, *Utrechts Synodaal-Handboekje,* Utrecht 1803, vermeldt in voce „Oeffeningen" op blz. 163: „Bij de Synodus hier over geärresteerd, dat niemand eenige bij-Catechizatie of oeffening zal moogen houden, dan die bij de Classis of Kerkenraad voor bekwaam verklaard is, en beloofd heeft de openbaare Catechizatiën zelve te zullen bijwoonen, en anderen daar toe vermaanen." Syn. 1739, § 9.

Tenslotte acht ik het niet ondienstig, U. E. mede te deelen het schrijven, waartoe aan (de) zijde der requestranten mijne aan het bestuur van Utrecht bekend gemaakte begeerte, om de namen van de leden der oefening te kennen, heeft aanleiding gegeven. Uwe Exc. zal daaruit ontwaren, dat zij te dien aanzien het geheim willen bewaren; maar eene mij voorgelegde lijst van een dertigtal dier leden heeft mij doen zien, dat deze allen tot den stand der ambachtslieden of winkeliers behooren; terwijl, hoezeer men daarvoor niet durve instaan, zekeren proponent, *Kohlbrugge* genaamd, die van de Lutersche tot de Hervormde Godsdienst wenscht over te gaan, de raadsman der hoofden van de dikwerf genoemde oefening zoude zijn en ook voor den steller van de verzoekschriften wordt gehouden.[1])

De Staatsraad, Gouverneur der Provincie Utrecht,
VAN TOULON.

92. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 15 Nov. 1832.

Herv. Eered.
15 Nov. 1832 *no. 10.*

Commiss. 7. October 1832 no. 48.
17. „ „ geheim la. F. 27.
15. „ „ no. 77.
20. „ „ geheim la. L. 28.

1⁰ Request van *J. D. Ludwig* en *H. G. Klijn* te *Utrecht*, om de koninklijke goedkeuring op hunne godsdienstige bijeenkomsten te erlangen.

---

[1]) Over Kohlbrügge wordt in de nota van inlichtingen (vgl. blz. 188, noot 2) het volgende medegedeeld: Kohlbrugge, proponent, woonachtig aan de gewezen Plompetoren. Hoezeer deze de vergaderingen niet bijwoont, schijnt hij echter de raadsman der hoofden te zijn; hij wordt gehouden de steller van het rekwest en de bij de directie van politie ingediende memorie; zeker is het, dat de gezegde hoofden in de laatste dagen meer dan eens bij hem zijn geweest.

2⁰ Brief van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 14 October ll. ten geleide van een vertrouwelijken brief des *Gouverneurs van Utrecht* van den 11. bevorens, kennisgevende van de onrust aldaar veroorzaakt door de woelingen der Separatisten en derzelver zamenkomsten of oefeningen.
3⁰ Adres van *J. D. Ludwig* en *H. G. Klijn* te *Utrecht,* klagende over de ongeregeldheden, waartoe uit hunne bijeenkomsten aanleiding genomen was.
4⁰ Adres van *J. J. E. F. Schröter* te Zeijst, strekkende tot verdediging en aanbeveling der oefeninghouders.

(minuut) *(Aan den Koning.)*

(Consideratiën en advies van den ondergeteekende.)

Het rapport van den Gouverneur der provincie *Utrecht,* 't welk hiernevens is gevoegd, geeft een zoo volledig overzigt en is zoo grondig en wel overdacht, dat de ondergeteekende vermeent zich daartoe geheel te mogen gedragen, zonder Z. M. lastig te vallen met meerdere uitwijding, als welke slechts in herhalingen zoude bestaan.

De bewegingen der scheurmakers in de stad en de provintie *Utrecht* is een gevolg van de woelingen van dien aard, welke in de naburige *Veluwe* plaats hebben, waar *Cappadose, Da Costa* en anderen als 't ware hun hoofdkwartier gevestigd hebben. Voor *Utrecht* schijnt de leiding bijzonder door hen aanbevolen aan den bekenden *Kohlbrugge,* die tot zooveel geruchtmakende twisten in de gemeente der Herstelde Lutherschen te *Amsterdam* heeft aanleiding gegeven, en aan den laatstvermelden adressant *Schröter,* door zonderlinge overdrevenheid reeds vroeger zoo befaamd, als door zijne tegenwoordige dweepachtige stemming. Het is wel mogelijk, dat de tijdsomstandigheden aan de genoemde personen meerdere hoop hebben ingeboezemd om in hunne oogmerken te zullen slagen; deels door het opwinden en verkeerd leiden van den verlevendigden godsdienstigen geest bij eenvoudigen, deels door het denkbeeld, dat het Gouvernement, door zoovele moeilijkheden sterk belemmerd, en zorgvuldig wakende voor de binnenlandsche vrede, hun geene beletselen zal durven in den weg leggen.

Uit het voorgevallene te *Utrecht* blijkt intusschen naar het inzien van den ondergeteekende, dat eene wel gematigde maar tevens vaste toepassing der wetten noodzakelijk zal zijn om grootere ongelegenheden voor te komen, en dat indien de toegeefelijkheid — waarvan hij in het godsdienstige voor het overige steeds de voorstander is — te ver gedreven werd, de noodlottige gevolgen welligt onberekenbaar zouden zijn.

Met den Gouverneur zoude hij eerbiedig van advies zijn, dat Z. M.

1⁰ het verzoek gedaan in het eerste request van *J. D. Ludwig* en *H. G. Klijn,* en aangedrongen in het adres van *J. J. E. F. Schröter,* zoude kunnen wijzen van de hand,

2⁰ genoemde *Ludwig* en *Klijn,* op hun later adres, verwijzen naar den uitslag van het regterlijk onderzoek.

Tevens echter neemt de ondergeteekende de vrijheid Z. M. in overweging te geven, om, vóór en al eer een besluit ten dezen te nemen, dit zijn rapport en alle de stukken te stellen in handen van den Minister van Justitie, om nadere consideratie en advies. Hij vindt daartoe te meer aanleiding in het commissoriaal, nu later bij hem ontvangen, van den 10. dezer no. 21 op het rapport der Commissie uit de R. v. S. voor de zaken der Herv. Kerk in de zaak van het request van *R. G. Kamans* te *Arnhem;* [1]) als waarbij Z. M.'s verlangen naar een *algemeene beschikking op onderwerpen van dezen aard* wordt uitgedrukt. De ondergeteekende zal zich dan haasten zijn rapport op dit laatste commissoriaal te doen toekomen aan den Minister van Justitie, die ook daarin is betrokken, ten einde dezen in staat te stellen het een en ander gezamentlijk te behandelen. [2])

(De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

93. Rapport van den Officier van Justitie te Utrecht aan den Procureur Generaal, 10 Dec. 1832.

Justitie.
11 Jan. 1833 *no. 36.*

Aan den Heere Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof.

Utrecht, 10 December 1832.

Het heeft UHEG. beliefd ten fine van berigt en consideratiën in mijne handen te stellen eenige stukken betrekkelijk aan Z. M. den Koning ingediende requesten van *J. D. Ludwig, H. G. Klijn en J. J. F. Schröter* over godsdienstige vergaderingen, die de twee eerstgem(elden) te Utrecht wenschten te houden, en klagten inhoudende over stoornis daarin; nopens den inhoud van welke requesten door Z. E. den Minister van Staat, belast met de algemeene directie van de zaken van de Hervormde Kerk, na ingewonnen te hebben het berigt, consideratiën en advies van den Heer Gouverneur der Provincie over deze zaak, een rapport aan Z. M. den Koning is aangeboden, en waarover door welgem(elden) Heer Gouverneur reeds tevoren een vertrouwelijke brief was geschreven aan Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, alle welke stukken zich bij bovenverm(eld) rapport gevoegd bevinden.

Ter voldoening aan het gevorderde vermeen ik, en heb ik de eer, met terugzending van alle de voorn(oemde) in mijne handen gestelde stukken, mij wat (betreft) de daadzaken bij de voorm(elde) requesten voorgedragen, en de omstandigheden van hetgeen omtrent en wegens die voorm(elde) vergaderingen heeft plaats gehad, te mogen refereren tot het vorengen(oemd) berigt en consideratiën door den Heer Gouverneur breedvoerig opgegeven en uiteengezet, benevens tot deszelfs vertrouwelijken brief aan den Minister van Binnenlandsche Zaken geschreven; voorts aan het berigt hetwelk de Heer Directeur van Policie mij in der tijd reeds medegedeeld heeft over deze zaken te hebben ingezonden; en eindelijk tot het bijzonder berigt, hetgeen ik insgelijks bij mijnen brief van den 22e October l.l. no. 544, ten geleide van de weeklijst der voorgevallene zaken van den 13—20 October dezes jaars de eer had aan UHEG. in te zenden wegens het gebeurde op den avond van den 14. der voorm(elde) maand voor en in de woning buiten de Catharinepoort der stad Utrecht; mitsgaders tot het vonnis mijner regtbank van den 29e der meergem(elde) maand bij hetwelk ettelijke jongens, die voor en in een huis, alwaar vergaderingen van de requestranten vermoed wierden gehouden te worden, baldadigheden hebben gepleegd, en dieswege zijn gestrafd, van welk vonnis een afschrift in der tijd is opgezonden, en de inhoud dus aan UHEG. zal kennelijk zijn.

---

[1]) Zie no. 96.

[2]) Dit rapport is reeds gepubliceerd door Gerretson, *t. a. p.*, blz. 863.

Omtrent de bedenkingen, die mij nopens de zaak der requestranten en den inhoud van hunlieder requesten zijn voorgekomen, neem ik de vrijheid en heb de eer te kennen te geven: — dat zoodra ik van de zaak van het houden der bewuste vergaderingen van eenige zoogenaamde Separatisten alhier iets vernam, ik hierover zoo met den Heer Gouverneur der Provincie, die mij verzocht een onderhoud daarover met ZHEG. te hebben, als met den Heer Directeur der Stedelijke policie heb gesproken; — dat, overeenkomstig het begrip van beiden, ik mede van oordeel was, dat in deze zaak met omzigtigheid diende te werk gegaan te worden, eer en alvorens regterlijke vervolgingen in te stellen en voort te zetten; dat het beter ware, indien er al eens volkomen volledige bewijzen mogten in te winnen zijn, dat de requestranten in overtreding waren van den geheelen zin van art. 291 van het Wetb. van Strafregt, die bewuste vergaderingen, waarover toch ook niet alleen alhier gesproken wierd, maar die ook in andere plaatsen bekend waren werkelijk aanwezig te zijn en ongehinderd gehouden te worden, door onderhandsche middelen te doen ophouden, dan tegen de bijwoners formele regterlijke vervolgingen te doen plaats hebben, waardoor deze lieden, meestal dweepers zijnde, zich zouden beschouwen als martelaars der zoogenaamde regtzinnigheid, en het kwaad in plaats van beter, tot erger zoude overslaan; en mij dan ook noch door de directie der policie eenig proces-verbaal, constaterende het onwettig houden van godsdienstige vergaderingen, noch eenig officieel rapport dienaangaande is ingeleverd, noch eenige klagte over voorgem(elde) vergaderingen zijn ingekomen, maar is het mij toegescheenen, dat door de goede directie van den Heer Gouverneur en van de stedelijke policie, die vergaderingen, zoo zij werkelijk in merkelijken getale tevoren al mogten hebben plaats gehad, thans niet meer gehouden worden; en is mij ook nog heden door de directie der policie op mijne aanvrage medegedeeld, dat sedert de maand October l.l. tot nu toe geene talrijke bijeenkomsten meer gehouden worden, hoogstens zijn soms 13 à 14 personen bijeen geweest, soms en veelal veel minder in getal, zooals op gisterenavond, volgens berigt, er maar 3 of 4 bijeen waren.

Het is er echter verre vandaan, dat ik hierbij van gedachte zoude zijn eenigszins gunstig te denken over de requestranten, derzelver voorgevens en verzoekschriften.

Het valt, mijns inziens, buiten bedenking, dat het hoogst ongeraden zoude zijn om eenige gunstige toestemming op hunlieder adressen te geven, en eene autorisatie tot wettiging te verleenen.

Maar indien, overeenkomstig het rapport van Z. E. den Minister van Eeredienst, de requestranten met derzelver adressen, wat het verzoek betreft tot autorisatie ter wettiging van hunne vergaderingen, gewezen wierden van de hand, en wat hun beklag over de baldadigheden gepleegd op den Zondag van 14 October l.l. aangaat, gewezen naar de regterlijke magt, zullen zij welligt hunne vergaderingen blijven staken en de pogingen hiertoe alhier nalaten.

Tot nog toe komt het mij voor, dat van de zijde der regterlijke magt, of van den kant van het Publiek Ministerie geene andere maatregelen te nemen zijn, dan, in overeenstemming met den Heer Gouverneur der Provincie en de directie der policie, zooveel doenlijk door onderhandsche middelen te bewerken, dat er geene opziensbarende vergaderingen gehouden worden. Dweepers, zooals zij mij voorkomen, kunnen mijns inziens beter geleid, dan door regterlijke vervolgingen bedwongen worden, als waarin zij veeleer eene martelaarseer stellen.

Indien er regterlijke vervolgingen onverhoopt mogten benoodigd zijn, zullen die, mijns bedunkens, enkel gegrond moeten worden op art. 291—294 van het Wetboek van Strafregt. De respective Koninklijke besluiten en Reglementen bij het uitgewerkt Advies van den Heer Gouverneur aangehaald, komen mij voor alleen kerkelijke verordeningen te behelzen, wier overtreding geene burgerlijke straffen kunnen doen beloopen, dan alleen voor zoover de overtreding derzelver de toepassing van het Wetboek van Strafregt medebrengen. Het verbod door ZHEG. aangehaald uit het *Groot Placaatboek van Utrecht 3de Dl blz. 434* is een Stedelijk Placaat van 3 Junij 1587 „tegen het houden van conventiculen, strekkende tot seditie, oproer en perturbatie van de gemeene ruste", te dier tijd klaarblijkelijk gerigt tegen de begunstigers van den algemeenen vijand, de Spanjaarden.

Het zijn mijns bedunkens alleen art. 291—294 van het Wetb(oek) van Strafregt, wier toepassing zoude moeten gerequireerd worden, indien het houden van opziensgevende vergaderingen wederom door de requestranten wierden aangelegd; doch dan diende men welbedacht te zijn, dat er behoorlijk bewijs kan voor den regter gebracht worden, en geconstateerd zij, dat er vergadering van meer dan 20 personen gehouden wordt, op zondagen of andere vastgestelde dagen, en tot het houden van godsdienstige verrigtingen.

Ik vermeen er de bedenking te mogen bijvoegen, of het bijaldien men overgaat tot regterlijke vervolgingen dieswegens alhier, alsdan wel diergelijke vergaderingen elders zullen kunnen toegelaten worden, en of het alsdan niet noodzakelijk zal zijn, en eene goede justitie zal vorderen, dat ook elders, waar die vergaderingen gehouden worden, derzelver bijwoners in regten vervolgd worden. De plaatsen zijn algemeen bekend, sommige zijn door den Heer Gouverneur bij deszelfs vertrouwelijken brief aan den Minister van Binnenlandsche Zaken opgenoemd: gelijk het dan ook van *Scherpenzeel* in *Gelderland* aan een iegelijk bekend is. — Het is mij niet bewust, in hoeverre de requestranten en hunne medestanders alhier in betrekking staan met de lieden aldaar, maar bevreemden zoude het mij niet dat zijlieden met hen, en met meer andere personen elders wegens en opzigtelijk hunne gevoelens in betrekking staan.

De Officier te Utrecht,
SWELLENGREBEL[1].

94. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 27 Dec. 1832.

Justitie.
11 Jan. 1833 *no. 36.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 1446. *'s Gravenhage,* den 27 December 1832.

Op den 20. November dezes jaars is door Uwe Excell. in mijne handen ten fine van berigt, consideratiën en advies gesteld het hiernevens teruggaand rapport aan Zijne Majesteit op den 15. te voren uitgebragt door den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, betrekkelijk drie requesten, aan den Koning ingediend door eenige personen in *Utrecht* enz., ten einde vergunning te bekomen tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten of aldus genaamde *oefeningen* in particuliere huizen enz.

Ter voldoening aan het van mij gerequireerde neem ik de vrijheid, ten aanzien van het voorgevallene mij te refereren tot het overgelegde rapport van den Heere Gouverneur der Provincie *Utrecht,* alsmede tot mijne vroegere rapporten aan Uwe Excell. van den 16. en 30. October ll. no. 1208 en 1263, terwijl ik verder de eer heb hierbij in originali over te leggen het bij mij ingekomen berigtschrift van den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Utrecht,* de dato 10. dezer loopende maand, mitsgaders een afschrift van het vonnis dier Regtbank, op den 29. October gewezen tegen *Leendert Gijbels* en andere personen, welke zich aan feitelijkheden en rustverstoringen aan of in het huis van zekeren *Johannes Kea,* alwaar gewoonlijk de bewuste oefeningen gehouden worden, voorgevallen (hebben schuldig gemaakt).

Ten aanzien van mijne consideratiën op de verzoeken, bij de requesten gedaan, zoude ik mij volkomen vereenigen met het gevoelen van den Heere Minister van Staat, en mede van oordeel zijn, dat Zijne Majesteit de gevraagde vergunning tot het houden der bedoelde bijeenkomsten of oefeningen zoude behooren van de hand te wijzen; terwijl de klagten over de gepleegde baldadigheden aan of in het huis van *Johannes Kea* naar mijn inzien geen onderwerp van deliberatie meer kunnen uitmaken, nu de schuldigen aan die feiten bij een regterlijk vonnis bereids tot straf zijn veroordeeld.

---

[1] Mr J. G. Swellengrebel (1766—1854); advocaat; 1792—1796 raadsheer in de Kamer van Justitie te Vianen; 1803—1811 raadsheer in het Hof van Justitie te Utrecht; 1811 griffier, 1814—1838 officier bij de Rechtbank aldaar; sedert 1819 curator van de Universiteit.

En voor zooverre de supplianten of andere lieden tot hun gezelschap behoorende, zich mogten verstouten, om *na* de afwijzing der gevraagde vergunning *opnieuw* hunne zoogenaamde oefeningen of bijeenkomsten te houden of voort te zetten, zoude ik van gedachten zijn, dat die bijeenkomsten, indien dezelve uit meer dan twintig personen mogten bestaan, door het openbaar gezag zouden behooren te worden uiteengejaagd, en voorts tegen de hoofden enz. geprocedeerd overeenkomstig de voorschriften van art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafregt.

De Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof,
A. W. PHILIPSE.

95. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 11 Jan. 1833.

Justitie.
11 Jan. 1833 *no. 36.*

Commissoriaal van den 16. Novr 1832 no. 20.

Rapport aan Z. M. van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., betrekkelijk drie requesten van eenige personen te *Utrecht* en *Zeijst,* ten einde vergunning te bekomen tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten of aldus genaamde *oefeningen* in particuliere huizen, enz.

(minuut) *Aan den Koning.*

Consideratiën en advies van den ondergeteekende.

De ondergeteekende kan zich volkomen vereenigen met het gevoelen van den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., en hij is mede van oordeel dat U. M. de gevraagde vergunning tot het houden der bedoelde bijeenkomsten of *oefeningen* zal behooren van de hand te wijzen; terwijl de klagten over de baldadigheden aan of in het huis van zekeren *Johannes Kea* gepleegd, geen onderwerp van overweging meer zullen behoeven uit te maken, omdat de schuldigen aan die feiten bij een regterlijk vonnis, waarvan de ondergeteekende de eer heeft een afschrift hiernevens te voegen, bereids tot straf zijn veroordeeld.

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

96—99

Voordat *de koninklijke beslissing* op de onderscheidene rekwesten om ongehinderd godsdienstige samenkomsten te mogen houden valt, drukt de Commissie voor de zaken der Hervormde Kerk uit den Raad van State voorzichtig haar *twijfel* uit, *of de artikelen 291—294 van het Fransche Strafwetboek na de invoering der Grondwet nog wel van kracht zijn.* De Minister van Eeredienst spreekt hierover zijn bevreemding uit, terwijl zijn ambtgenoot van Justitie dien twijfel als een „dwaalbegrip" aanmerkt.

Tot nadere uiteenzettingen komt het niet, daar de Koning blijkbaar ten volle de opvatting van zijn Ministers deelt.

De adressanten ontvangen dan ook bericht, „dat in hunne verzoeken niet kan worden getreden".

96. Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning, 5 Nov. 1832.

Justitie.
30 Nov. 1832 *no. 24.*

Commissoriaal van den 19. October 1832 no. 6 op een rapport van den Min. v. Justitie en den Min. van Staat, belast met de Gen. Directie voor de zaken der Herv. Kerk enz. van den 11. en 18en bevorens no. 2 en 45, betrekkelijk een request van *R. G. Kamans* te *Arnhem,* verzoekende Z. M. autorisatie tot het houden van voor de wet verbodene godsdienstige bijeenkomsten boven de negentien personen.

(Aan den Koning.)

(kopy) *'s Hage,* den 5. Nov. 1832.

De Commissie uit den Raad van State voor de Zaken der Herv. Kerk enz. acht het onnoodig, ten deze in een onderzoek te treden, in hoeverre de bepaling der Fransche wetgeving ter beperking van godsdienstige bijeenkomsten, na de invoering onzer Grondwet, alsnog zoude kunnen worden geoordeeld van kracht te zijn; en in hoeverre er dus alsnog redenen tot het vragen van autorisatiën, zooals de onderhavige, zouden geoordeeld worden te kunnen bestaan; doch vermits, hoe men ook over dit regtspunt zoude mogen denken, door den requestrant ook geenerlei gronden bij zijn request zijn aangevoerd die genoegzaam zijn om de gevraagde koninklijke tusschenkomst nuttig of noodzakelijk te maken, is de Commissie eerbiedig van gevoelen, dat U. M. aan den requestrant zoude kunnen doen te kennen geven, dat aan H. D. geene termen zijn voorgekomen om aan zijn verlangen te voldoen. [1])

De Commissie voornoemd,
(get.) FAGEL [2]).
VAN ROIJEN [3]).
VAN GENNEP.

---

[1]) Dit rapport is reeds gepubliceerd door Gerretson, *t. a. p.*, blz. 862.

[2]) Mr J. baron Fagel (1766—1835); sedert 1813 lid van den Raad van State; een met heel zijn geslacht nauw aan het Oranjehuis verbonden diplomaat.

[3]) H. van Roijen (1760—1844); tot 1795 rector der Latijnsche school te Vlissingen; 1813 hoofd der Posterijen; 1831 Staatsraad i. b. d.

97. Rapporten van de Ministers van Eeredienst en Justitie aan den Koning, 20/30 Nov. 1832.

Justitie.
30 Nov. 1832, *no. 24.*

Commissoriaal van den 10. Nov. 1832, no. 21.

Rapport van de Commissie uit den Raad van State tot de zaken der Hervormde Kerk, op het rapport van den Minister van Staat, belast met de zaken der Hervormde Kerk, en de Minister van Justitie, op het request van *R. G. Kamans* te *Arnhem,* verzoekende Z. M. autorisatie tot het houden van door de wet verbodene godsdienstige bijeenkomsten van meer dan 19 personen.

(kopy) *(Aan den Koning.)*

no. 4 *'s Hage,* den 20. November 1832.

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

De Commissie uit den Raad van State stelt voor, dat Z. M. in plaats van het verzoek des requestrants te *wijzen van de hand,* aan denzelve zal doen te kennen geven, *dat aan H.D. geene termen zijn voorgekomen, om aan zijn verzoek te voldoen;* daar nu het gevolg van dit afwijzend besluit, in welke van deze twee bewoordingen hetzelve vervat wierde, wel hetzelfde zal zijn, vindt de onderget(eekende) geene bedenking, dat de door de Staatscommissie voorgestelde wijziging gevolgd worde.

Maar hij mag niet nalaten op te merken, dat hij met bevreemding de twijfeling bespeurd heeft der gen(oemde) Commissie „of de „bepaling der Fransche wetgeving ter beperking van godsdienstige „bijeenkomsten, na de invoering onzer Grondwet, alsnog zoude „kunnen worden geoordeeld van kracht te zijn, en hoeverre dat er „alsnog redenen tot het vragen van autorisatiën zooals de onder„havige, zouden geoordeeld worden te kunnen bestaan".

Den ondergeteekenden moet deze twijfeling wel bevreemden, daar hem derzelver grond geheel onbekend is, en de voortdurende kracht der Fransche wetgeving ten deze reeds in vele gevallen door den regter erkend en toegepast is geworden. De onderget(eekende) laat echter de ontwikkeling dezer bijzonderheid liever over aan zijnen ambtgenoot den Minister van Justitie.

De Minister van Staat,
belast met de gen. Directie der Herv. Kerk enz.,
(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL.

(minuut)

De ondergeteekende kan zich allezins vereenigen met de meening van den Minister van Staat etc. dat in welke der twee voorgestelde bewoordingen het afwijzend besluit op des suppliants request vervat wordt, zulks op hetzelfde zal neerkomen, en hij vermeent tevens te mogen opmerken dat de Commissie uit den Raad van State voor de zaken der Hervormde Kerk in een dwaalbegrip schijnt te verkeeren, door in twijfel te trekken het van kracht zijn der Fransche wetgeving opzigtelijk ongeoorloofde bijeenkomsten, daaronder begrepen de zoodanige, die zich met godsdienstige onderwerpen bezig houden, naardien de bepalingen daaromtrent in het Strafwetboek voorkomende evenzeer als de overige gedeelten van dat Wetboek alsnog in volle werking, van toepassing, en door de Grondwet geenzins opgeheven zijn.[1])

's Gravenhage, den 30. November 1832.

De Minister voornoemd,
(VAN MAANEN.)

---

98. Missive van den Staatssecretaris aan de Ministers van Eeredienst en Justitie, 1 Dec. 1832.

Staatssecr.
1 Dec. 1832 *no. 67.*

(minuut)

Aan de Departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie.

De rapporten van de Departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie, van den 20./30. November ll. no. 4/24, omtrent het verzoek van *R. G. Kamans* te Arnhem, om autorisatie tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten, zijn door Z. M. in overweging genomen.

Hoezeer Hoogstdezelve zich daarmede wel zoude kunnen vereenigen, heeft Z. M. niettemin vermeend die zaak alsnog te moeten aanhouden, totdat door het laatstgemelde departement zal zijn aangezuiverd het commissoriaal van den 16. November ll. no. 20, een gelijksoortig onderwerp betreffende, ten einde daarop gelijktijdig eene beschikking te kunnen nemen. Ik heb de eer, het departement van Justitie, op last des Konings, daarvan bij dezen te verwittigen, met uitnoodiging om die aanzuivering, zooveel de aard der zaak het toelaat, te bespoedigen.

De Secr. v. Staat,
(J. G. DE MEY VAN STREEFKERK.)

---

[1]) Deze rapporten zijn gedeeltelijk opgenomen door Gerretson, *t. a. p.*, blz. 862, 863.

99. *Missive van den Staatssecretaris aan den Minister van Eeredienst, 13 Jan. 1833.*

Herv. Eered.
17 Jan. 1833 *no. 13.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.

no. 59. *'s Gravenhage,* den 13. Januari 1833.

Onder .... terugzending van de .... adressen van *Jelle Cornelis Bredzee* te *Bolsward, R. G. Kamans* te *Arnhem, J. D. Ludwig* en *H. G. Klijn* te *Utrecht,* mitsgaders van *J. J. E. F. Schröter* te *Zeijst,* respectivelijk strekkende om vergunning te bekomen tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten van meer dan twintig personen, — heb ik, op 's Konings last, de eer Uwe Excellentie uit te noodigen, om vanwege Hoogstdenzelven aan de adressanten te kennen te geven, dat in hunne verzoeken niet kan worden getreden.

. . . . [1]

De Secretaris van Staat,

J. G. DE MEY VAN STREEFKERK.

---

[1] Zie voor de ontvangst der aanschrijving door Ludwig en Kleijn blz. 183, noot 3.

Schröter is door de kennisgeving, die hij in het geheel niet op zich toepasselijk acht, beleedigd. Hij beklaagt zich deswege bij den Koning, te meer daar hij, die, hoewel voorstander van onderlinge bijeenkomsten tot stichting en opbouwing, tegen het zoogenaamde oefeninghouden is, door de open verzending van de ministerieele aanschrijving met den schijn van tweetongigheid en dubbelhartigheid is belast.

Op advies van den Minister van Eeredienst wordt hem daarop nader te kennen gegeven, dat hij de aanschrijving ontvangen had, omdat hij zich de zaak van Ludwig en Kleijn als de zijne had aangetrokken, schoon hij voor zichzelf geen verzoek om verlof tot het houden van oefeningen had gedaan. Vgl. Justitie, 25 Maart 1833 no. 31 en 3 April 1833 no. 24.

100—105

Na de afwijzing der verzoekschriften uit Bolsward, Arnhem en Utrecht trekt een soortgelijk rekwest uit *Leiden* nog bijzondere aandacht, omdat de rekwestrant *Le Féburé* zich erop beroept meer dan *dertig jaar ongestoord* zijn oefeningen te hebben gehouden.

Het blijkt dat men hem inderdaad vele jaren heeft laten begaan, doch na „rustverstorende nachtgeruchten" van een ander gezelschap de voortzetting van dergelijke samenkomsten boven het getal van twintig personen heeft verboden.

De Regeering gaat ook met dit ingrijpen tegen een gezelschap dat volkomen ingeburgerd was, accoord en wijst het rekwest van den Leidschen oefenaar van de hand.

Overigens bieden de stukken belangwekkende gegevens over de oefeningen van Le Féburé, terwijl het *adres van aanbeveling* van *C. baron van Zuylen van Nijevelt* opvalt door principiëele bezonnenheid.

100. Rekwest van J. le Féburé te Leiden aan den Koning, 23 Jan. 1833.

Staatssecr.
25 Mei 1833 *no. 18.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Geeft met den meesten eerbied te kennen Johannes le Feburé [1], burger en inwoner van Leyden, dat hij meer dan dertig jaren achter elkander op iederen Zondagavond ten half agt uuren, en dus na kerktijd, als ook op iederen Maandagavond eenen voor het publiek openstaande godsdienstige bijeenkomste ten zijnen huize heeft bestuurd en voorgegaan, zoo in het gebed tot God als ter verdere opbouwing in de leer der kennisse, die overeenkomstig de leer onzer Nederlandsche Hervormde Kerk naar de godzaligheid is, zoodat zelfs in de bangste dagen van druk en overheersching het dierbaren Bijbelwoord de bron der onderlinge vertroostinge uitmaakte, en den saamgekomenen in den gebeden den God onzer Vaderen mochten aanlopen, opdat Hij zich over Nederland ontvermen, en het beminde Oranjehuis in ons midden mocht wederbrengen, om een middel in zijn hand te zijn ter herstelling onzes Vaderlands en onzer oude Hervormde Godsdienst; en zie! de God onzer Vaderen heeft onze gebeden verhoord, en Uwe Majestijt onder ons wedergebracht en tot meerder eere verheven, dan immer Uwe doorlugtigen Voorvaderen genoten hebben; dit heeft onzen zielen vervuld met den lof des Alderhoogsten, en deed ons bij voortduring onzen gebeden tot den troon der genaden vermenigvuldigen om voor Uwe Majesteit af te smeken alle wijsheid en zegen van boven, en voor Uwer Majesteits onderdanen onder hoogstderzelver regering een leven, stil en gerust, vol van eerbaarheid en ware godzaligheid.

Toen daarop in Augustus 1830 het muitzieke België zich aan Uwer vaderlijken regering zich [2] on(t)trok, en Uwe Majesteit het getrouw gebleven Nederland te wapen riep, er op aandringende dit te doen *onder ootmoedig biddend opzien tot den almagtige God, die Nederland en Oranje uit de grootste gevaren gered had,* besloot den suppliant, die door lichaamsgebreken en klimmende jaren buiten staat was om de wapenen te dragen, al dadelijk, zijne godsdienstige bijeenkomste tot dat God verheerlijkende einde, waarop Uwe Majesteit zoo aandrong, te richten, hopen voedende, gelijk ook het godsdienstig en godvruchtigste gedeelte der Hervormde Gemeente, dat onze predikanten ten minsten eenen avond in de week tot het plegtig gebed zouden afzonderen.

---

[1] J. le Féburé (1776 of 1777 — 29 Maart 1843); zoon van Joannes Lambertus le Féburé en Neeltje van Roo; gehuwd met Maria Elisabeth Latijn; geboren en overleden te Leiden; van beroep greinwasscher en -droger (*grein* is een ruwe wollen stof, ook wel *camelot* genoemd); deed in 1792 belijdenis des geloofs; beïnvloedde door zijn oefeningen „de club van Scholte"; verdedigde Thelwall in zijn *De waarheid getoetst of ernstig onderzoek der waarheid...*, Leiden, 1825, en Molenaar in zijn *De toetser getoetst...*, Amsterdam, 1828; vgl. over hem J. de Lange, *De Afscheiding te Leiden*, Rotterdam, 1934, blz. 43.

[2] Dit woord is overtollig.

Dan tevergeefs gewacht hebbende, werd de suppliant door verscheidene leede der Gemeente verzocht om nog eene avond in de week daartoe te bestuuren, waartoe hij den Donderdagavond ten half agt uuren — en dus ook weder na het aflopen der openbare godsdienst in de Hervormde kerk — bepaalde, welke samenkomst voor de eerste reize heeft plaats gehad op Donderdag den 6. January 1831. Van tijd tot tijd zijn er al meerdere en meerderen personen tot die samenkomst, welke steeds openbaar en voor een ieder toegankelijk waren, toegevloeid, zoodat, toen in den afgelopen zomer ons land en ook Leyden met de Cholera bezocht werd, de toevloed zoo groot was, dat het locaal al de samegekomene niet konde bevatten. Deze toevloeiying ten einde gezamentlijk van den God des Hemels barmhartigheid af te smeken, vond een sterken aandrang in het gebrek, dat er door onze predikanten aan zulk eene inrigting in het openbaar niet gedacht werd. Weliswaar, bij het afnemen der Cholera is dat aantal samengekomene weder verminderd, doch evenwel bestendig zeer groot gebleven, ten einde onder voorgang des suppliants, God te danken voor zijne genaden ons bewezen door het wegnemen zijner tuchtroeden, (en) Hem te blijven smeeken, dat Hij zich over ons vaderland wilde ontfermen, ons om Zijns Naams wille verlosse als in de dagen onzer Vaderen, en Uwe Majesteit kroonen met wijsheid en godsvrucht, om eindelijk over alle onze vijanden te zegepralen.

Dit heeft de suppliant ongehinderd en onafgebroken voortgezet, zoo op iederen Zondag en Maandag sedert meer dan *dertig jaren,* alsook op iederen Donderdag sedert nu *twee volle jaren,* totdat hij den 12. dezer is ontboden geworden bij den Directeur van Politie, die hem op hoog gezag verbood meerdere zodanige bijeenkomste te houden boven het getal van twintig personen, geene andere reeden voor het verbod bijbrengende, dan dat, hoe loffelijk en nuttig ook de strekking van zulke bijeenkomste zijn mochten, echter de bepalinge der Fransche wet, die ons nog regeert, zich tegen zulke groote vergaderinge zonder de toestemming der Regeering verzetten.

Door dit verbod, waaraan de suppliant dadelijk voldaan heeft, zoodat hij zich tot zijn leedwezen heeft genoodzaakt gezien verscheidene personen af te wijzen, die sedert zoo veele jaren gewoon waren zich ten zijnen tot het gemeenschappelijk gebed te vereenigen, vindt zich de suppliant aanmerkelijk beperkt in het voortzetten eener godsdienstige oefening, waarin hij zelfs onder Napoleons overheersching nimmer is gehinderd geweest, als wanneer hij nog daarenboven op iederen 3de October Leydens verlossing in het openbaar plegtig vierden. Hij houdt zich verzekerd, dat bij het strengste onderzoek zal bevonden worden, dat zijne godsdienstige oefeninge niet alleen nimmer gestrekt hebben ter verstooring der rust in Staat of Kerk, maar integendeel tot eene hartelijke vereering van dien God, die alleen eene heilzame rust in Staat en Kerk schenken kan. Des suppliants opentlijk op die wijze nu meer dan *dertig jaren* geuiten gevoelens, zoo in het godsdienstige als in het staatkundige, zijn de Regeering van Leyden genoeg bekend, dan dat hij maar eenigzins zou vreezen, dat dezelve er met grond iets verderfelijks in zou kunnen vinden, gelijk hij ze ook in *twee* gedrukte geschrifte openlijk heeft aan den dag gebracht; zijne godsdienstige oefeningen en vergaderinge hebben ook plaats na den afloop der openbare godsdienstoefeningen in de Hervormde kerk, welke er dus niet door gehinderd worden, en hij vertrouwt dus, dat, onder de vaderlijke regering Uwer Majesteit, hem, die hartelijk verkleefd is aan zijn dierbaar Vaderland, het doorluchtig Huis van Oranje en de Nederlandsche Hervormde Kerk, geen verbod zal gedaan worden van hetgeen hem nu sedert meer dan dertig jaren zelfs onder Napoleons argdenke(nde) overheersching stilzwijgend is vergund geweest.

Redenen waarom de suppliant zich eerbiedig wendt tot Uwe Majestijt met ootmoedig verzoek, dat het Hoogstdezelve behagen moge hem te vergunnen zijne godsdienstige bijeenkomste op denzelfden voet en op dezelfde wijze als hij nu meer dan dertig jaren gedaan heeft, voort te zetten *ook boven* het bij de nog vigerende Fransche wet bepaalde getal van *twintig personen.*

't Welk doende enz.

JOHANNES LE FEBURÉ.

Leyden, den 23. Januarij 1833.

---

101. Adres van C. baron van Zuylen van Nijevelt te 's Gravenhage aan den Koning, 23 Jan. 1833.

Staatssecr.
25 Mei 1833 *no. 18.*

Aan den Koning.

J. Lefeburé heeft mij dit hiernevensgaande verzoek doen geworden, ten einde hetzelve eerbiedig aan Uwe Majesteit aan te bieden. Bekend met de haat en vervolging, welke men, over het algemeen, tegenwoordig toedraagt aan allen, die getrouw blijven aan de ware beginsels van de oude Hervormde leer, bewust tevens, dat geene stem zich ten hunnen voordeele tot Uwe Majesteit opheffen zal, neem ik eerbiedig de vrijheid, in het vol gevoel van de goede zaak en de onschuld van deze zoo onderdrukte leden der Kerk, die door den requestrant hier worden aangevoerd, en die ook elders op vele plaatsen gevonden worden, Hoogstdenzelven eenige weinige regels ter hunner verdediging aan te bieden.

Uwe Majesteit vergunne mij, dientengevolge, hunlieder zaak een weinig uiteen te zetten.

Het is Uwe Majesteit genoeg bekend, dat onze zoo hooggeschatte Hervormde leer in Gods vrijmagtige vrije genade haar beginsel heeft. Het Liberalismus dat zich met kracht tegen alle verkiezing verzet, en in alles gelijkheid doordringt, heeft dan ook in de Kerk, en vooral sedert 1795, toen dezelve van alle politiek beheer ontheven was, deszelfs kracht met goed gevolg uitgeoefend. De leeraren, die niets meer verlangden, dan zich te ontdoen van de gestrengheid, die onze Hervormde leer medebrengt, volgden, met drift, de invloeden van den geest des tijds, en verkondigden nu eene leer van algemeene genade, welke de gronden van onze Hervormde leer geheel ondermijnt en omverwerpt. De toenemende ligtzinnigheid onzer tijden maakte den bijval tot deze leer groot in de steden, zoo bij de voornamen, als in den burgerstand; het opkomend geslacht werd vlijtig in de beginsels van die leer onderwezen, en de hoogleeraren op de Hooge Scholen bleven niet achter, om een gedurig vernieuwd getal van jonge leeraren, besmet met de gronden van deze leer, in de Kerk in te voeren, zoodat men nu in waarheid zeggen kan, dat, op eenige weinige leeraren na, die aan de ware beginsels van de Hervormde leer getrouw gebleven zijn, alle de anderen het Arminianismus, of liever het mengsel van alle leer, behalve die van de Hervormden, openlijk van de predikstoelen doen hooren.

In alle standen in het Koningrijk zijn voorzeker aanklevers van de leer onzer Vaderen overgebleven, doch bijzonder zijn er twee klassen van ingezetenen van het Rijk, die getrouw gebleven zijn aan de ware beginsels van onze godsdienst; de armen en behoeftigen namelijk in de steden, en de boeren ten platten lande; hetzij dat de drijvers van de nieuwe leer deze niet waardig geoordeeld hebben, door hen bewerkt te worden, hetzij dat het Liberalismus op hen geen kracht heeft kunnen uitoefenen; hunne gehechtheid aan de zuivere beginsels van de leer der Hervormde Kerk is onveranderd gebleven.

De inwoners ten platten lande, en niet minder in sommige steden van ons Rijk, leven op de meeste plaatsen in onmin en in kleinen oorlog met hunne leeraars, naardien zij zich met de dwaalleer, die men hun opdringen wil, niet vereenigen kunnen, en blijven alzoo veelal terug uit de openbare godsdienstoefeningen.

Zich dus van eene gezette godsdienstige opleiding verstoken ziende, is het bij deze godsdienstige menschen eene behoefte geworden, zich onderling te vereenigen, om gezamelijk zich in het ware geloof te versterken, en in het Woord van God zich te stichten. Naarmate de leeraren nu stouter zijn geworden, om valsche leeringen op den kansel te brengen, zijn deze bijeenkomsten ook natuurlijk in getal toegenomen. Intusschen behaagt het den goeden God, die wel toelaat, dat men Zijn volk een tijdlang onderdrukt, maar echter hetzelve nimmer verlaten zal, thans, meer dan ooit, eene opwekking in de kennis der waarheid te geven; van allentwege doet zich een meerder licht op; men begint in te zien, hoe dor en troosteloos de nieuwe leer is, en de tegenstand tegen dezelve drukt zich hoe langer hoe meerder uit. Hierbij komt, dat sommige jonge leeraars thans de regtzinnige leer in kracht voorstaan, en den weldenkenden tot eene groote steun en hoop verstrekken. Dat hierdoor de haat en vervolgzucht tegen deze volgers van de zuivere leer dagelijks vermeerdert, is gemakkelijk te begrijpen, en ziedaar ook, Sire, de reden, dat men zich zoo geweldig tegen alle die vereenigingen verzet, daar de leer van de tegenwoordige leeraren aldaar als aan de kaak gezet wordt[1]), en het getal dergenen, welke inzien, dat zij misleid geweest zijn, dagelijks toeneemt, en de menigte der regtzinnigen meer en meer doet toenemen.

Intusschen houdt men niet op, deze stillen in den lande van de leerstoelen af uit te krijten voor oproermakers, scheurmakers, invoerders van eene nieuwe secte etc. Maar, ik vraag eerbiedig aan Uwe Majesteit, kunnen diegene gezegd worden oproermakers te zijn, die niets verlangen, dan in stille eenzaamheid den God hunner zaligheid, wiens gezuiverde dienst door Vader Willem van Oranje, en verdere Prinsen in deze landen zoo ijverig beschermd en gehandhaafd geweest is, te eeren en te verhoogen, en niet ophouden voor Uwe Majesteit en het Vaderland de vurigste beden uit te storten? Getuige, hoe onschuldig zij van deze beschuldiging zijn, het laatst gebeurde te Utrecht, toen men deze stille weerlooze menschen gewelddadig heeft aangevallen, en men niets ten hunnen laste heeft weten te vinden, en het geheele regtsgeding ook afgeloopen is met gevangen zetten van eenige van de straat geraapte jongens. Of zouden niet veeleer deze van oproer kunnen beschuldigd worden die, door het inbrengen van nieuwe leer, de stille en vreedzame leden van de Kerk in beweging gebragt hebben, en hen tot de verdediging van de eere Gods krachtig in het harnas gejaagd hebben. Men beschuldigt hen scheurmakers te zijn, maar ik vraag het eerbiedig aan Uwe Majesteit, kunnen zij scheurmakers in eene Kerk geheten worden, die niet anders verlangen, dan de instellingen en formulieren van deze Kerk op het naauwst te behouden, en allen inbreuk op dezelve op het krachtigst gadeslaan? Kunnen diegene niet eerder voor scheurmakers gehouden worden, die niet alleen alle de formulieren van de kerk verdraayen en verminken, maar zelfs de vijf artikelen van de Dordsche Synode geheel als grondstellingen uit de Kerk hebben doen verdwijnen, en de beëediging en nakoming van dezelve niet meer van de nieuw aangenomen leeraars afeischen? Men noemt hen invoerders van eene nieuwe secte, maar ik vraag het nogmaals eerbiedig aan Uwe Majesteit, kunnen diegene alzoo in eene Kerk geacht worden te zijn, die het regtzinnig gevoel van de gronden van de Kerk, zooals die ons door Jezus Christus en Zijn Apostelen zijn nagelaten, op het zeerste verlangen te volgen? Of kunnen zij niet veeleer met dien naam bestempeld worden, die onder den mantel van toegevend en liefderijk te denken, allerlei leer bedektelijk in de Kerk invoeren, en onze fondamenteele beginselen of verzwijgen of verzaken?

Sire, indien het mij heeft mogen gebeuren, de onschuld van deze verdrukte menschen een weinig te hebben mogen ontvouwen, — van lieden, waaronder wel is waar vele armen en behoeftigen zijn, maar in wier midden voorzeker de genade Gods heerscht en krachtdadig werkt, zoo vergunne Uwe Majesteit het mij, Hoogstdenzelven eerbiedig mijne bede voor hen aan te bieden, namelijk, dat zij voortaan in het houden van hunne geheel onschuldige vereenigingen geene belemmeringen meer mogen ondervinden.

---

[1]) Hier staat een streep aan den kant. Blijkbaar heeft deze uitdrukking aan het departement de aandacht getrokken.

Ik ben,

Sire,

van Uwe Majesteit
de zeer ootmoedige en onderdanige
dienaar en getrouwe onderdaan,

VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.¹)

---

102. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 30 Jan. 1833.

Justitie.
28 Maart 1833 *no. 19.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie.

no. 10. *'s Gravenhage,* den 30. January 1833.

Bij commissoriaal van den 24. January no. 5 heeft Zijne Majesteit in mijne handen gesteld een brief van den Heer *Van Zuylen van Nyevelt,* strekkende ten geleide en appui van een request van *Johannes le Feburé* te *Leyden,* om authorisatie tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten van meer dan twintig personen.

Indien in dit request niet eene bijzonderheid voorkwam, zoude ik, naar aanleiding der afwijzende besluiten door Zijne Majesteit op verschillende verzoeken van dezen aard onlangs genomen, vrijheid gevonden hebben, om ook op dit verzoek declinatoir te adviseren, zonder nader rapport daarop in te winnen; daar toch de toon van den zonderlingen brief ten geleide wel tot gene aanbeveling van den requestrant kan verstrekken.

Dan, in het stuk komt de bijzonderheid voor, dat de suppliant verzekerd, eene der bedoelde godsdienstige bijeenkomsten reeds *sedert dertig jaren* ongestoord gehouden te hebben; zelfs onder de Fransche overheersching.

Indien deze verzekering met de waarheid overeenkomstig mogt zijn, dan moet ik vooronderstellen, dat er bij de politie redenen bestaan hebben, zoo tot de vrijlating gedurende zoo een reeks van jaren, als tot de tegenwoordige toepassing der wet; waarmede ik zoude wenschen bekend te zijn, tot inlichting ook van Zijne Majes-

---

¹) C. Baron van Zuylen van Nijevelt (1777—1833); onder Koning Lodewijk Legatie-secretaris te St. Petersburg; 1815—1816 Secretaris-generaal van Buitenlandsche Zaken; later wegens zijn zwakke gezondheid ambteloos en aan zijn huis gebonden; sedert 1827 boezemvriend van Ds Molenaar; hield oefeningen aan zijn huis en oefende grooten invloed op het Haagsche Reveil; publiceerde ettelijke vlugschriften om op te wekken tot terugkeer naar de oude Gereformeerde leer; werd daardoor de geestelijke vader van Ds H. de Cock.

teit, en tot appui van het afwijzend advies, waartoe ik toch mag vertrouwen mij te zullen kunnen bepalen.

Meest naauwkeurig zoude ik renseignementen ten dezen kunnen erlangen door middel van het Departement van Justitie, indien Uwe Excellentie de goedheid geliefde te hebben mij dien dienst te bewijzen.

Het is uit dien hoofde, dat ik, met toezending van de bedoelde brief en request, Uwe Excellentie vriendelijk verzoek, ten deze wel het noodig onderzoek te willen gelasten, en mij met het resultaat daarvan bekend te maken.

Mijne verpligting aan Uwe Excellentie zal nog vermeerderen, indien zij tevens haar gevoelen ter dezer zaak geliefde mede te deelen.

De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

103. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 23 Maart 1833.

Justitie.
28 Maart 1833 *no. 19.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 303. *'s Gravenhage,* den 23. Maart 1833.

Ten einde te voldoen aan het verlangen Uwer Excellentie, vervat in Hare geheime missive van den 7. der vorige maand no. 1, heb ik vermeend de aan mij medegedeelde requeste, door *Johannes le Feburé,* wonende te *Leyden,* aan Zijne Majesteit gepresenteerd, welke ik de vrijheid neem hiernevens met de bijlagen aan Uwe Excell. te retourneren, in handen te moeten stellen van den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg aldaar; — en het is naar aanleiding der informaties van dien ambtenaar, dat ik thans de eer heb aan Uwe Excell. te berigten:

Dat de suppliant *Johannes le Féburé,* van beroep greinwasscher, reeds hoog bejaard, zoodanig aan doofheid laborerende, dat hij zich van een hoorn bedienen moet, is van een goed zedelijk gedrag, doch een der grootste *dweepers* te *Leyden.*

Dat hij reeds sedert een aantal jaren des *Zondags-avonds,* te zijnen huize een zoogenaamd *oefenings-gezelschap* heeft vereenigd, — in hetzelve voor de vuist en op *zijne* wijze gepredikt, gebeden gedaan, en psalmen doen zingen.

Dat reeds sedert omtrent twee jaren, doch voornamelijk toen de *Aziatische braakloop* ons Koningrijk naderde, ook dergelijke gezelschappen zijn gehouden elken *Maandag* en *Donderdag-avond,* als wanneer de suppliant in zijn zoogenaamd heilig werk, en onder zijne hoofdleiding, werd ondersteund door *Hendrik Flippo,* van beroep ruimersbaas (1), en door *Laurens Dekker*, van bedrijf vleeschhouwersknecht.

Dat elk tot deze gezelschappen zoowel mannen als vrouwen werden toegelaten, mits betalende vijf centen per persoon, of naar keuze en ingeving meerder; terwijl deze ontvangsten — volgens het zeggen van den suppliant — moesten dienen ter bestrijding der kosten van vuur en licht, en verder werden verstrekt aan de vrouwen van uitgetrokkene schutters en aan behoeftige lieden.

Dat toen gezegde ziekte heerschende was, de reeds tevoren aanmerkelijke toeloop zoo zeer toenam, dat het vrij groot en opzettelijk ten voorschreven einde uitgelegd lokaal, ten huize van den suppliant, te klein werd; waarom men aan de meer gegoeden, tegen voldoening eener buitengewone bijdrage, vaste en door kaartjes aangewezen wordende plaatsen afstond, terwijl de mingegoedden zich bijna onderling verdrongen.

Dat ondertusschen de leden van een ander, minder uitgebreid gezelschap, gehouden wordende ten huize van den verwersknecht *Antoni Schée*, onder de leiding van den greinwever *Abraham de Haay* (2), in de maand December ll. ongeregeldheden op de straat gepleegd, en zich aan rustverstorende nachtgeruchten schuldig hebbende gemaakt, zulks aanleiding aan den Heer Officier van Justitie te *Leyden* heeft gegeven, om zijne aandacht bijzonder op die oefening-gezelschappen, en ook op dat van *Johannes le Feburé*, hetwelk door onachtzaamheid der policie reeds gedurende twee en twintig jaren bestaan had, te vestigen, en den Directeur van Policie uit te noodigen, om de hoofden dier vergaderingen bij zich te ontbieden, en hen aan te manen om zich voor het vervolg van alle vereenigingen, hoedanige bij de artikelen 291, 292, en 294 van het Lijfstraffelijk Wetboek zijn verboden, te onthouden.

Dat deze aanmaning, dientengevolge door den Heer Directeur van Policie ook aan *Johannes le Feburé* gedaan, te weeg heeft gebragt, dat die vereenigingen sedert dien tijd niet meer boven twintig personen werden gehouden, en tevens aanleiding gegeven tot het request van gemelden *Le Feburé* aan Zijne Majesteit, en de aanbevelende *missive* van den Heer *Van Zuylen van Nijevelt*.

Wat nu den inhoud van het voorschreven request aangaat, zoo zoude het toestaan van het daarbij gedaan verzoek mij toeschijnen van ver uitziende gevolgen te kunnen zijn, zoowel uit hoofde van het gemis van waarborg voor de onschadelijkheid der in zoodanige vereenigingen gepredikte leer-stellingen, als ook uit hoofde der ongeregeldheden, die ten gevolge der alzoo talrijk gehoudene vergaderingen zouden kunnen plaats hebben; en ik ben uit dien hoofde van gevoelen, dat hetzelve verzoek door Zijne Majesteit zoude behooren te worden gewezen van de hand, terwijl de *brief* van den Heer *Van Zuylen van Nijevelt*, als niet gezegeld zijnde, zoude kunnen worden ter zijde gelegd.

De Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof,
A. W. PHILIPSE.

---

(1) Een ruimer is iemand, die de secreten leegt.

(2) In een *Naamwijzer, waarin gevonden worden de namen der leden van de regering der stad Leyden*..., 1838, worden als „heeren der gebuurten" genoemd, resp. onder no. 82, 83 en 84, Hendrik Flippo, Abraham de Haay en Johannes le Feburé.

104. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 28 Maart 1833.

Justitie.
28 Maart 1833 *no. 19.*

Den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

(minuut)

Ik vermeene niet beter te kunnen voldoen aan het verlangen van Uwe Excell., mij kennelijk geworden bij hare miss. van 30 January ll. no. 10, opzigtelijk de hierbij teruggaande requeste van *J. le Feburé* te *Leyden* en den brief van den Heer *v. Zuylen v. Nijevelt,* dan door aan Uwe Excell. mede te deelen een afschrift van den dienaangaande bij mij ontvangen brief van den Procureur Generaal, met den inhoud waarvan ik mij in allen opzigte vereenige, en waaraan ik overzulks de vrijheid neme mij te gedragen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

105. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 23 Mei 1833.

Staatssecr.
25 Mei 1833 *no. 18.*

Commissoriaal van den 24e January 1833 no. 5.

Request van *J. le Feburé* te *Leyden,* verzoekende om op denzelfden voet en wijze als bevorens het houden van godsdienstige bijeenkomsten van meer dan *twintig* personen te mogen voortzetten, welk request door den Heer *Van Zuylen van Nijevelt* bij brief van den 23. January ll. Zijne Majesteit met ondersteuning van het verzoek is aanbevolen geworden.

Aan den Koning.

no. 13. *'s Gravenhage,* den 23. Mei 1833.

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

De ondergeteekende zou naar aanleiding der afwijzende besluiten welke door Zijne Majesteit op verschillende verzoeken van gelijken aard als het onderhavige onlangs zijn genomen, gemeend hebben zich te mogen veroorloven om ook op dit verzoek declinatoir te adviseren, zonder alvorens rapport daarop in te winnen, daar de zonderlinge brief ten geleide, van wijlen den Heer *Van Zuylen van Nijevelt* bezwaarlijk tot aanbeveling kon strekken. Maar er komt eene bijzonderheid bij dit verzoek voor, namelijk die, dat de requestrant verzekert, dat hij éêne der door hem bedoelde godsdienstige bijeenkomsten reeds sedert dertig jaren ongestoord heeft gehouden, zelfs onder de Fransche overheersching.

Om meer naauwkeurige renseignementen ten dezen te bekomen, verzocht de ondergeteekende den Minister van Justitie, met toezending van den brief en het request, om het noodig onderzoek aangaande deszelfs inhoud, vooral omtrent de bedoelde bijzonderheid te willen gelasten, en hem ondergeteekende het resultaat daarvan mede te deelen.

Daarvan is het gevolg geweest, dat welgemelde Minister aan den ondergeteekenden bij missive van den 28. Maart ll. no. 19 heeft doen toekomen een afschrift van den bij hem ontvangen brief van den Procureur Generaal bij het Hooggerechtshof, met den inhoud van welken hij, Minister, verklaart zich in alle opzigte te vereenigen, en waaraan hij overzulks zich gedraagt; beide deze stukken zijn hiernevens gaande.

Den ondergeteekenden is de inhoud van het berigt van den Procureur Generaal alleszins afdoende, en het daarop gegrond advies zeer doelmatig voorgekomen, waarom hij met hetzelve overeenstemmende Zijne Majesteit eerbiedig in overweging geeft, om dienovereenkomstig het verzoek van den requestrant *J. le Féburé* te wijzen van de hand, en den brief van den Heer *Van Zuylen van Nijevelt* — als thans overleden —¹) ter zijde te leggen.²)

De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie
voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

¹) Overleden 10 Mei 1833.

²) Dienovereenkomstig werd besloten: Staatssecr. 25 Mei 1833 no. 18.

106—107

Reeds in 1822 en 1823 waren op enkele geruchtmakende oefeningen behalve art. 294 *ook de artikelen 291 en 292 van het Wetboek van Strafrecht toegepast.* Naderhand had de Regeering de gezelschappen daarmede herhaaldelijk bedreigd. Doch de justitie beperkte zich sedert het eerste ingrijpen tot een sporadische toepassing van art. 294.

Een uitzondering werd gemaakt door de Rechtbank van Winschoten, toen deze in 1833 een zekeren *H. E. Gelms* te *Oude Pekela* veroordeelde wegens het houden en besturen van ongeoorloofde bijeenkomsten te zijnen huize.

Ter nadere uitvoering van art. 292 gelastte de Rechtbank tevens de ontbinding van de volgens haar voorstelling bestaande godsdienstige vereeniging.

De Regeering gaat met dit optreden tegen de dusgenaamde *secte der Gelmisten* accoord, en wijst een verzoek om gratie en bescherming af.

106. Rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela aan den Koning, 5 Maart 1833.

Staatssecr.
12 Juli 1833 *no. 94.*

Zijn Majesteit den Koning der Ned.
Prins van Oranje en Nas.
Groot Hartog van Lux. enz. enz. enz.

In dezen mijn zoo diep treurigen toestant neem ik H. E. Gelms, landgebruiker ter Oude Pekela Provincie Groningen, als requesterant mijn toevlugt tot Zijn Majesteits troon om mijn belangens onder biddent opzien tot God, als een wettig onderdaan past, aan Zijn Maj. bekent te maken.

Terwijl ik mij in deze zoo donkere en duistere dagen bijzonder gedrongen gevoelde, om mij en de mijne als een eenig man voor het aangezigte des Heeren te stellen om zoo een verbeurde zegen af te smeken voor Koning, vaderland, kerk en burgerstaat, van Hem die in de hoogte woont, een onderwerp nemende uit Gods Woord, en wel zonder beloning in ons eigen huis, en hiertoe ook niemant geroepen hebbende, schoon eindelijk van vele bijgewoont, dog niet beter wetende, of de wet van Zijn Maj. gaf hiertoe vrijheid, en ben nu voor de Regtbank te Winschoten in een geldboete gecondemneert van 94 gl. 50 cent.

Verzoek, dat Zijn Maj. behage mij hiervan te mogen ontslaan, en nog met vurigen wens, mij tot dit werk de nodige hulp te verlenen. En geef in dezen te kennen aan Zijn Maj., dat ons grondgevoelen rust op het synodaal besluit van Dordrecht, gehouden in den jaar 1618 en 1619.

Oude Pekela, den 5 Maart 1833.

H. E. GELMS[1].

---

[1] De Gouverneur van Groningen spreekt later over hem als „het hoofd van de te Oude Pekela en in den omtrek bestaan hebbende nieuwe secte, aldaar bekend onder den naam van Gelmisten, doch die sedert de woelingen van den predikant De Cock van Ulrum zich aan denzelven hebben aangesloten en met dezen éene zaak schijnen te bedoelen" [Justitie 6 Febr. 1835 no. 47]. Gelms werd ouderling en oefenaar bij de Afgescheidenen.

107. Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 29 Juni 1833.

Staatssecr.
12 Juli 1833 *no. 94.*

's Gravenhage, den 29. Juny 1833.

De Presidenten en de Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof, — geëxamineerd hebbende de hier nevens teruggaande requeste, aan Zijne Majesteit gepresenteerd door *Harme Elzes Gelms,* landgebruiker in de Oude Pekel-A, Provincie Groningen, daarbij verzoekende kwijtschelding der geldboete, waarin hij is verwezen, en opheffing van het bevel tot ontbinding der godsdienstige vereeniging, aan welker hoofd hij zich bevindt, — hebben de eer, ter voldoening aan de apostillaire dispositie van den Minister van Justitie, waarbij de voorzeide requeste in hunne handen is gesteld om te dienen van berigt, consideratiën en advies, aan Zijne Majesteit te rapporteren:

Dat de suppliant bij vonnis der correctionnele Regtbank te Winschoten van den 5. February 1833 ter zake van het houden en besturen van *ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten* te zijnen huize, is veroordeeld tot eene geldboete van *f* 94.50 en in de kosten; terwijl bij hetzelfde vonnis de ontbinding dier godsdienstige vereeniging is bevolen.

Uit de instructie consteert, dat de suppliant zich heeft gesteld aan het hoofd eener vereeniging van personen, welke zonder toestemming des plaatselijken bestuurs ten getalle van meer dan twintig op gezette dagen en uren te zijnen huize vergaderen, met het doel om zich onder zijne leiding met godsdienstige onderwerpen bezig te houden, alsmede dat hij, zonder de daartoe vereischte vergunning van het plaatselijk bestuur te *Oude Pekel-A* bekomen te hebben, zijne woning of een gedeelte derzelve bij herhaling heeft dienstbaar gemaakt tot het houden van godsdienstoefeningen.

Er blijkt al verder, dat deze oefeningen door honderden van menschen van beiderlei kunne steeds werden bijgewoond; en de suppliant ontkent zulks ook niet, doch beroept zich bij zijne requeste op de zuiverheid der door hem verkondigde leer, als berustende op het synodaal besluit van Dordrecht, gehouden in den jare 1618 en 1619. Ook geeft hij voor, niet geweten te hebben, dat zoodanige bijeenkomsten bij de wet verboden waren.

Doch wat hier ook van zij, het is niet te ontkennen, dat de strekking dezer oefeningen veelal is, om de menschen van de openbare godsdienst-oefening en het gewoon onderwijs af te trekken; zoodat op dezelve een waakzaam oog moet worden gehouden, en zij niet dan onder de bepalingen en voorzorgen, bij de wet voorgeschreven, behooren te worden toegelaten.

De ondergeteekenden vermeenen dus, dat de ontbinding der godsdienstige vereeniging, waarvan de suppliant het hoofd is, te regt is bevolen, en hij naar verdienste in eene geldboete gecondemneerd is geworden.

Zij zijn dus eenparig van advies, dat des suppliants verzoek door Zijne Majesteit zoude behooren te worden gewezen van de hand. 1)

De Presidenten en de Procureur
Generaal voornoemd,

VAN HUGENPOTH.
H. v. d. BURG.
CARBASIUS.
HEENEMAN. 2)
A. W. PHILIPSE.

---

1) De Ministers van Justitie en Eeredienst betuigden hun instemming, respectievelijk 4 Juli 1833 no. 53 en 11 Juli 1833 no. 5. De koninklijke machtiging, om overeenkomstig de rapporten te handelen, kwam af: Staatssecr. 12 Juli 1833 no. 94.

2) D. J. Heeneman (1767—1838); 1789 dr juris te Leiden; 1792 pensionaris van Brielle; 1794 secretaris van het Jagtgerigt van Holland; 1795 ambteloos; 1805 griffier bij het Prov. Gerechtshof van Holland; 1810 raadsheer in en 1832 president van het Hooggerechtshof.

108—110

Als *Ds J. van Rhee* van Biggekerke *te Veen* beroepen wordt, weigeren de bevoegde kerkelijke instanties — mede onder invloed van het Departement van Eeredienst — dit „slechte" beroep zonder meer te approbeeren, daar Van Rhee als tegenstander van de Evangelische gezangen is gesignaleerd.

Bij een daarna ingesteld kerkelijk onderzoek belooft Van Rhee echter beterschap, waarmede de betrokken kerkelijke besturen tenslotte genoegen nemen.

Hoezeer men ten Departemente over dien „halven maatregel" teleurgesteld is, moet nu toch de koninklijke approbatie van het beroep wel volgen, daar de Staat zich van direct ingrijpen in kerkelijke geschillen dient te onthouden.

108. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Sept. 1833.

Herv. Eered.
9 Oct. 1833 *no. 2 P. geheim.*

(Aan den Heer Secretaris en Adviseur Janssen.)

Heusden, 4 Sept. 1833.

WelEdelgeboren Heer en Vriend!

. . . . [1]

Ik moet op een vorig onderwerp, de Evangelische gezangen, weder terugkeeren. Ik heb veel onaangenaams van het voortdurend gejengel, dat Ds Scholte [2] dezelve niet laat zingen, dat het Kl(assikaal) Bestuur een slecht toezigt houdt op de naleving der bestaande verordeningen, dat juist hierdoor de geest van wederspannigheid wordt aangeprikkeld enz. enz. Tot dusverre heb ik mij beholpen met te zeggen „welnu geef mij eene aanklagt in scriptis", en ik ben voornemens om mij ook hierbij te bepalen, zoolang ik slechts eenigszins kan.

Intusschen zal Veen vacant worden, en Ds Scholte heeft zekeren Ds Van Rhee [3] van Bekerke in Walcheren ll. Zondag te Genderen laten prediken, waar hij door eene talrijke commissie uit Veen gehoord is, en naar alle waarschijnlijkheid aldaar zal worden beroepen.

Voornoemde Ds v. Rhee, die dezelfde is, met wien ik te L(eiden) heb gestudeerd, is ook een antagonist onzer Ev. gezangen, heeft dezelve niet laten zingen, en wat is natuurlijker dan dat dit één — God beter 't! — der fraaije middelen zal zijn, die hem den regten?

---

[1] Het niet ter zake dienende gedeelte van dezen brief en de twee volgende brieven is weggelaten.

[2] H. P. Scholte (1805—1868); 1833 predikant te Doeveren c.a.; na de Afscheiding 1837 te Utrecht, 1847 te Pella (een door hem gestichte stad in Iowa, Noord-Amerika).

[3] J. van Rhee (geb. 1789); 1814 predikant te Eenum, 1818 te Zandvoort, 1823 te Benningbroek, 1828 te Cadzand, 1832 te Biggekerke, 1834 te Veen; 1835 afgezet en afgescheiden; 19 Febr. 1836 verliet hij Veen onder booze geruchten omtrent zijn levenswandel; werd door de Synode van 1836 te Amsterdam uit zijn ambt ontzet en 11 April 1837 door den kerkeraad van Veen, bijgestaan door Scholte en Gezelle Meerburg „afgesneden van de gemeente des Heeren" wegens „verharding en huichelarij"; zie verder L. Wagenaar, *Het Reveil en de Afscheiding,* Heerenveen 1880, blz. 190, 191.

weg naar Veen zullen openen. Gaat mijn vermoeden door, dan hebben wij reeds een duo, en met Almkerk [1]) waarschijnlijk een trio van predikanten, die zich openlijk tegen de gezangen verzetten, en de reeds bestaande verwarring, conjunctis viribus, vergrooten.

Nu is de eenvoudige vraag deze: zoo het ongeluk wilde, dat gemelde Van Rhee te Veen beroepen werd, staat het mij dan niet vrij met Van Spall [2]) te difficulteeren in de klassikale approbatie, zoo niet vooraf de orthodoxe man eene pertinente verklaring teekent, „dat hij zich in gemoede onderwerpt aan de verordeningen, die op het stuk der gezangen bestaan, en op het voorlezen der drie vragen!! bij of vóór de bediening des Av(ondmaals) vanwege de Synode (zijn) vastgesteld, in zooverre, dat hij de gezangen constantelijk bij de openbare godsdienstoefening zal gebruiken, en de gemelde vragen niet zal verzwijgen."

Eene soortgelijke demarche is dringend noodzakelijk in het belang der orde, der rust en der eenstemmigheid in onze gemeenten, die reeds al te veel door ketterjagt en Paleologie [3]) — och ware het slechts de echte Paleologie! — beroerd zijn, en ik zal mij zeer verpligt rekenen, om U.E. advies daaromtrent in te winnen.

. . . .

Uw Eds dw dr en vriend,
C. W. PAPE [4]).

---

109. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 9 Oct. 1833.

Herv. Eered.
9. Oct. 1833 *no 2 P. geheim.*

Aan den Heer C. W. Pape, predikant te Heusden.

(minuut) *'s Hage,* den 9. October 1833.

WelEerwaarde Heer en Vriend!

. . . .

Wat de *Evangelische gezangen* betreft, zou het in bedenking kunnen komen, dat Noordbraband daarvan een punt van overweging maakte bij de eerstkomende Synode.

---

[1]) 20 Oct. 1833 zou te Almkerk in het ambt bevestigd worden G. F. Gezelle Meerburg (1806—1855), een van de vroegere academie-vrienden van Ds H. P. Scholte.

[2]) Th. v. Spall (1790—1866); 1815 proponent te Utrecht; 1816 predikant te Koedijk, 1823 te Andijk, 1828 te Dussen, 1838 te Klundert; 1860 emeritus; tijdens zijn verblijf te Dussen praeses van het Classikaal Bestuur van Heusden.

[3]) Paleologie beteekent hier: liefde voor het oude.

[4]) C. W. Pape (1788—1873); 1815 predikant te Heusden; 1852 emeritus; rector van het Gymnasium te Heusden; in den loop der jaren lid van lagere en hoogere kerkbesturen en zelfs president van de Synode; in den tijd der Afscheiding scriba van het Classikaal Bestuur van Heusden.

De verpligting tot het voorstellen der *avondmaalsvragen* is in de laatste verordeningen stellig voorgeschreven; nalatigheid daarin kan *dadelijk* als pligtverzuim aangeklaagd en gestraft worden, zonder dat er eenige nieuwe explicatie vereischt wordt; zoo, geloof ik, kan men deswegens ook kerkenraadsleden vervolgen, en daardoor welligt kerkenraden, waarin de bedorven zin de overhand heeft, gezuiverd worden.

Wat nu Van Rhee betreft, zijn praeses en scriba zeker bevoegd, om, uit hoofde der geruchten hun ter oore gekomen, de approbatie uit te stellen en deswegens te refereeren aan het Classikaal Bestuur. Dan kan men informatiën inwinnen, ook bijzonder ten aanzien van zijne handelingen bij het prediken te Genderen. Uit dit een en ander kunnen termen voorkomen om den man te hooren of aan het Classikaal Bestuur van Middelburg te schrijven. Voorts van hem eene ronde verklaring te vorderen of zelfs termen van kerkelijke desapprobatie te vinden. Zonder zoodanig voorafgegaan onderzoek enzv. komt het mij voor, dat men *niet* bevoegd is, van een beroepenen ter bekoming der classicale approbatie eene voorwaarde te vorderen, niet bij de reglementen bepaald. Hij is toch tot hetgeen men hem wil doen verklaren door de kerkelijke reglementen al of niet verpligt; zoo ja, dan zegt hij: de verklaring is overbodig — zoo neen, dan is hij er niet toe gehouden. Men doet zoo te veel of te weinig.

De hoofdoorzaak[1]) in den tegenwoordigen tijd is, dat men alle pogingen aanwende, om lieden van een verkeerden godsdienstigen zin uit de kerkenraden te verwijderen, en wanneer er zich onder bevinden, die zich niet aan de bestaande verordeningen onderwerpen, hen daaruit door kerkelijke middelen te verwijderen. Slechte kerkeraden doen slechte beroepen; vele predikanten zijn hierop niet genoeg bedacht.

Met hoogachting en hartelijkheid enz.,

(JANSSEN.)

---

110. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 22 Mei 1834.

Herv. Eered.
22. Mei 1834 *no. 2 P.*

Aan den Heer C. W. Pape, Predikant te Heusden.

(minuut) *'s Hage,* den 22. Mei 1834.

Weleerwaarde Heer en Vriend!

. . . .

Daar de gereformeerde Ultramontanen thans zoo roerig zijn, is het niet te verwonderen, dat De Cock, die hier in Den Haag bij Koning en Minister geen heul gevonden heeft, bij Scholten en Kohlbrugge troost is gaan zoeken. [1] Ik vrees de mannen niet, wanneer onze kerkbesturen algemeen behoorlijk handelen, dat is, gevoelens en preekwijze tolvrij latende, de goede orde en de stipte opvolging der kerkelijke verordeningen ferm handhaven, niet door *halve* maar *heele* maatregelen.

---

[1]) Lees: hoofdzaak.

Nu wij moeten zien, wat het Noordbrabandsch Kerkbestuur zal doen tegen Scholten. [2]

In de zaak van Van Rhee is door het Classikaal Bestuur van Heusden eene *halve* maatregel genomen, en daaruit zal voortvloeijen, zoo ik vrees, dat de approbatie van het Gouvernement wel zal dienen te volgen. [3] De kerkelijke besturen kunnen erop rekenen, dat zij door het Gouvernement in hunne attributen zullen gehandhaafd worden; maar van hetzelve kan men niet verwachten, dat de Staat zelf optrede als partij in kerkgeschillen, waarvan het burgerlijk gezag zich steeds moet onthouden.

Met hoogachting en vriendschap,

(JANSSEN.)

---

[1] Terugslag op het bericht van Pape, dat De Cock en Kohlbrügge bij Scholte gelogeerd zijn; zie no. 153.

[2] Scholte was bij het Classikaal Bestuur aangeklaagd, omdat hij den kerkeraad van Doeveren had aangevuld met leden uit de gemeente van Genderen. Hoewel dit Bestuur hem in het ongelijk had gesteld, was Scholte met de bevestiging van de alzoo gekozen ambtsdragers voortgegaan. Daarop moest hij zich voor het Provinciaal Kerkbestuur verantwoorden wegens miskenning der reglementen en verguizing van de autoriteit van het Classikaal Bestuur. Het Provinciaal Kerkbestuur veroordeelde tenslotte zijn handelwijze als misbruik van macht, en verwees hem en zijn kerkeraad — waarop Scholte zich steeds beriep — in al de gerezen kosten; vgl. de nos. 252—255.

[3] Op aandrang van het Classikaal Bestuur van Heusden had dat van Middelburg onderzocht en bevonden, dat Van Rhee noch gezangen liet zingen noch de avondmaalsvragen voorlas en zelfs geen Goeden Vrijdag vierde. Daar Van Rhee zich echter verontschuldigde en beterschap beloofde, gaf het Bestuur hem 20 Febr. 1834 het benoodigde attest van goed zedelijk gedrag. Het Classikaal Bestuur van Heusden approbeerde voorts het beroep, nadat Van Rhee ook voor dit college een verklaring had afgelegd, met name dat hij de verplichting om gezangen te laten zingen getrouw zou nakomen.

Op voorwaarde, dat hij zich stipt zou gedragen naar de reglementen en de bestaande orde in de Nederlandsche Hervormde Kerk, volgde eindelijk ook de koninklijke approbatie.

111—112

Afwijzing van herhaalde verzoeken om koninklijke „agreatie" voor den Oostfries *R. W. Duin,* in verband met zijn beroeping te *Drogeham c.a.*

Terwijl de schijn van recht en billijkheid bewaard wordt, blijkt uit de rapporten duidelijk dat hoofdmotief voor de afwijzing geweest is „de opspraak en onrust verwekkende, dweepachtige predikwijze" van genoemden persoon.

111. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 31 Oct. 1833.

Staatssecr.
2. Nov. 1833 *no. 128.*

Aan den Koning.

no. 17. *'s Gravenhage,* den 31e October 1833.

Overeenkomstig Uwer Majesteits kabinetsorder van den 11. September ll. no. 4 heb ik het Classikaal Bestuur van *Dokkum* gemagtigd, om met het kerkelijk bestuur van *Oost Vriesland* in correspondentie te treden over de persoon van *R. W. Duin*[1]), gewezen Oostvriesch predikant, die op eenige plaatsen in *Vriesland* had gepredikt, en zelfs te *Drogeham* onder de classis van *Dokkum* beroepen was geworden. Volgens art. 57 van het Reglement op de Vacaturen is bij mij vervolgens ingekomen het adres van den kerkeraad van *Drogeham,* om van Uwe Majesteit te verzoeken de agreatie van den genoemden persoon als buitenlander.

Uwe Majesteit daarvan kennis gevende, vinde ik echter geene termen, om tot het toestaan van dat verzoek te adviseren.

Bij het groot aantal kandidaten die thans aanwezig zijn, zou zulk een verzoek alleen uit hoofde van de aanbevelenswaardigheid des bedoelden persoons of van bijzondere omstandigheden, gunstige aanmerking verdienen.

De genoemde *Duin* echter, verre van aanbevelenswaardig te zijn, kenmerkt zich door eene dweepachtige predikwijze, die opspraak en onrust veroorzaakt. Dan daarenboven heeft het Classikaal Bestuur van *Dokkum* op de aanvrage, ingevolge bovenvermelde autorisatie, door hetzelve aan het *Moderamen Coetus Emdani* gedaan, het berigt ontvangen, dat de genoemde *Duin* was geweest predikant te *Veenhuizen* in *Oostvriesland,* dat hij op eigen verzoek in 1831 door het Consistorie van *Aurich* ontslagen zijnde, en voor waanzinnig gehouden wordende, later van dat consistorie vrijheid tot prediken had verzocht, maar niet verkregen; en dat dezelve hem niet was verleend, vermits hij geen getuigschrift had kunnen produceren, ten bewijze dat hij tot waarneming van den predikdienst weder volkomen in staat was.

---

[1]) R. W. Duin († 1843); 24 Sept. 1823 te Groningen ingeschreven als student in de theologie; 1827 predikant te Jarssum (O.-Fr.); 11 Dec. 1827 beroepen te Balk (Fr.), welk beroep hij tegen zijn zin moest afwijzen, omdat de approbatie des Konings niet kon verkregen worden; 1828 te Veenhuizen (O.-Fr.); 1831 buiten dienst; 1834 weer beroepbaar; 1837 bij de Afgescheidenen te Leeuwarden; 1838 om zijn reformatorisch optreden in conflict met den coetus van Emden; 1839 predikant bij de afgescheiden gemeenten in Friesland; 1840 wegens veelszins persoonlijke conflicten geschorst; daarna een korten tijd werkzaam te Leiden; voorts zwervend in Oostfriesland en Friesland; zenuwziek; overleden 4 Febr. 1843; zie verder E. Kochs in *Jhrb. der Gesellschaft für Altertümer zu Emden,* XXI, S. 162, 163, 165—167, 192, 195.

Het blijkt dus, dat de beroeping op *R. W. Duin* te *Drogeham* uitgebragt, als op een onbevoegden, in alle gevalle als nietig moet beschouwd worden, en geene agreatie van zoodanig persoon kan te pas komen.

Uit dien hoofde en overeenkomstig de adviezen, zoo van het Classikaal Bestuur van *Dokkum,* als van het Provinciaal Kerkbestuur van *Vriesland,* zoude ik Uwe Majesteit eerbiedig in overweging geven, om het verzoek om agreatie van *R. W. Duin* te declineren en te wijzen van de hand. [1]

De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

112. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 24 April 1834.

Staatssecr.
26. April 1834 *no. 98.*

Commissoriaal van den 9. April 1834 no. 110.

Request van ingezetenen en floreenplichtigen van *Drogeham* en *Harkema Opeinde,* daarbij kennisgevende, dat zij met eenparigheid tot predikant gestemd hebbende *Reemt Weerds Duin,* predikant buiten bediening in *Oost Vriesland,* de consulenten zwarigheid hebben gevonden in het uitbrengen van het kerkelijk beroep; vermits bij een vroeger op denzelve buitenlander uitgebragt beroep Zijne Majesteit de agreatie had geweigerd; verzoekende nu alsnog om die agreatie.

Aan den Koning.

no. 10. *'s Gravenhage,* den 24. April 1834.

Consideratiën en advies van den Ondergeteekenden.

Zoowel van den kant des Gouverneurs van *Vriesland,* als van de zijde des Classicalen Bestuurs van *Dokkum,* heeft men tevergeefs getracht de adressanten terug te houden van den onvoegzamen stap om andermaal eenen man te beroepen, welke Zijne Majesteit had geweigerd te agreëren.

---

[1] 2 Nov. 1833 no. 128 volgde de koninklijke machtiging tot afwijzing van het betreffende verzoek van den kerkeraad van Drogeham.

De Kerkeraad, door de consulenten voorgelicht, begreep zeer wel, volgens zoodanige stemming geen kerkelijk beroep te kunnen uitbrengen, en adresseerde zich dus aan het Classikaal Bestuur, hetwelk de ondergeteekende daarvan onderrigtte; die dan ook, bij dispositie van den 9. dezer, aan dat Bestuur en aan den Kerkeraad te kennen gaf: dat de agreatie van den predikant Duin als leeraar in de Hervormde Kerk dezer lande door Zijne Majesteit geweigerd zijnde, op hem geen beroep mogt worden uitgebragt, en dus aan de stemming der Floreenpligtigen op dien persoon geen gevolg kon worden gegeven.

Uit het nu ingekomen request blijkt, dat de adressanten inmiddels en hangende de overweging van de vermelde aanvrage des Kerkenraads, gemeend hebben, zich onmiddellijk bij Zijne Majesteit te moeten vervoegen.

Ik ontving ook te gelijker tijd met dit commissoriaal eene missive van den Gouverneur van Vriesland, mij kennisgevende, „dat „twee landbouwers van *Drogeham* en *Harkema Opeinde* zich in „commissie naar *'s Hage* zouden begeven, alwaar zij zich waar„schijnlijk eerst zouden aanmelden bij den predikant *Molenaar* om „zijnen raad in te winnen, en vervolgens ter audiëntie Zijner Majes„teit Hoogstdezelve te verzoeken om zijne agreatie, met overhandi„ging van een ten dien einde strekkend adres van een aantal in„gezetenen." [1])

Hoe dit zij, de supplianten vermeenen, dat Zijner Majesteits vroegere weigering alleen daarop gegrond is geweest, dat de benoemde predikant toen het radikaal niet bezat; terwijl hem echter thans door de Coetus van *Embden* de vrijheid tot prediken opnieuw was verleend.

Deze vooronderstelling der supplianten is echter ongegrond, want de bedoelde omstandigheid was slechts eene der motiven van het rapport, waarop Zijner Majesteits beslissing berust heeft.

In dat rapport werd aangemerkt:

Dat bij het groot aantal kandidaten, die thans aanwezig zijn, een verzoek om toelating van een buitenlander alleen dan gunstige aanmerking zou verdienen, wanneer de bedoelde persoon zeer aanbevelenswaardig was, of bijzondere omstandigheden die toelating aanraden.

Dat de genoemde *Duin,* verre van aanbevelenswaardig te zijn, zich kenmerkt door eene dweepachtige predikwijze, die reeds opspraak en onrust had veroorzaakt.

En dat die man, bevorens predikant te *Veenhuizen* in *Oostvriesland,* in 1831 door het Consistorie te *Aurich* van den dienst was ontslagen, als voor waanzinnig gehouden wordende.

---

[1]) Deze audiëntie heeft metterdaad plaatsgevonden. Bij die gelegenheid moet de Koning, door een persoonlijke herinnering uit den tijd zijner ballingschap ontroerd, den afgevaardigde J. O. Postma beloofd hebben: indien er iets aan te doen is, zult gij dien leeraar hebben; vgl. S. van Velzen, *Gedenkschrift der Chr. Geref. Kerk,* Kampen, 1884, blz. 157, noot 15.

Het thans weder verleenen van vrijheid tot prediken aan zoodanig persoon — zoo gezegd wordt — wegens het verbeteren van zijnen gezondheidsstaat, heeft wel den schijn, alsof men zich van hem wenschte te ontlasten, door het bevorderen zijner beroeping naar elders.

Dan hoe dit zij, de overige gronden voor zijne uitsluiting bestaan nog in volle kracht. Het Provinciaal Kerkbestuur van *Vriesland* verklaarde stellig, dat van dien man niets goeds kan verwacht worden; en men heeft te meer redenen om zijne afwijzing te verlangen, bij herinnering aan de onrust, waartoe zijn zonderlinge predikwijze in *Vriesland* heeft aanleiding gegeven[1].

Het gedrag der floreenpligtigen te *Drogeham*, die als 't ware Zijne Majesteit schijnen te willen dwingen, is inderdaad zoo onvoegzaam, dat men zich daarover ten hoogste zou moeten bevreemden, indien niet die gemeente — naar de ontvangen informatie — voor eene der stijfste en stijlste in *Vriesland* bekend was.

De ondergeteekende acht zich verpligt Zijne Majesteit te adviseren, om het verzoek der supplianten te declineren en te wijzen van de hand.[2]

De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de
zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

[1] Het Kerkbestuur handelde bij zijn afwijzende adviezen geheel in den geest van de ministerieele dispositie van 16 Juli 1829 no. 6, waarbij de kerkelijke besturen waren opgewekt, om bij agreatie-aanvragen zoowel het rationalisme als „eene dweepende mystikerij", die „veelal door derzelver verbinding met eene schoolsche Godgeleerdheid en steile gehechtheid aan het oude, voor het redelijke Christendom zeer gevaarlijk werkt", ijverig te signaleeren; vgl. G. van der Tuuk, *Handboek voor Herv. predikanten en kerkenraadsleden*, eerste vervolg, Leeuwarden, 1834, blz. 121, 122.

[2] Na mondeling overleg over de kwestie van het al of niet opgeven van gronden, volgde den 26. April 1834 no. 98 de opdracht des Konings „om aan de adressanten te doen weten, dat hunne veronderstelling, alsof de vroegere weigering tot agreatie alleen had plaats gehad, omdat de benoemde predikant het radikaal toen niet bezat, ongegrond is, en dat er voor Z. M. geene redenen zijn, om van Hoogstdeszelfs beschikking van den 2. November 1833 no. 128 thans terug te komen, te minder daar het hier te lande aan aanbevelenswaardige kandidaten niet ontbreekt." Reeds Ds Molenaar had aan Postma verzekerd: „Vriend, gij hebt het woord des Konings, maar het baat u niet als Pallandt v. Keppel en Janssen, de Minister en de Adviseur, u niet gunstig zijn; die twee steken als adders"; vgl. S. van Velzen, *t. a. p.*, blz. 158.

113—130

De zeer merkwaardige invloed, die er van de zijde van het Departement van Hervormden Eeredienst onderhands uitgeoefend werd op het begin van de kerkelijke actie tegen *Ds H. de Cock,* bedoelde in hem een „werktuig der oproerstookende partij" te treffen en alzoo een waarschuwend voorbeeld — met name ook voor aankomende studenten en candidaten — te stellen.

Nadat hij reeds meermalen als een gevaarlijk dweper gesignaleerd was, vond men op het Departement in zijn bekende brochure tegen Brouwer en Reddingius aanleiding, om zich officieus met den praeses van het Classikaal Bestuur van Middelstum in verbinding te stellen, en dit bestuur — dat zelf met het geval verlegen was — van een minutieuse instructie te voorzien, hoe het De Cock wegens zedelijk wangedrag zou kunnen veroordeelen.

De behandeling, die De Cock terzelfder tijd van de zijde der belastingambtenaren ten deel viel, is een bewijs van de partijdigheid, waarmede tegen hem werd opgetreden.

113. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 Nov. 1833.

Staatssecr.
15. Nov. 1833 *no. 91.*

Commissoriaal van den 29. Juny 1833 no. 102.

Request van den Predikant en Kerkenraad der Hervormde gemeente van *Ulrum*, strekkende, dat de som van *f* 1000.—, verleend bij Zijner Majesteits besluit van 7 October 1831 no. 26 tot herstel van het kerkgebouw derzelver gemeente, als onnoodig mogt worden ingetrokken, met te kennen geven van derzelver verlangen, dat integendeel de kerk mogt worden vergroot.[1]

Aan den Koning.

No. 12. *'s Gravenhage,* den 14 November 1833.

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

Uit het bijgaande rapport van het Provinciaal Collegie van Toezigt op de kerkelijke administratie der Hervormden in de provincie *Groningen*[2]) blijkt duidelijk, dat het voorgenomen herstel van het kerkgebouw te *Ulrum* geenszins onnoodig was, en een zeer doelmatige strekking zal hebben; dat integendeel de vergrooting der kerk voor de gemeente in geenen deele vereischt wordt, aangezien de kerk na haar herstel, omstreeks 250 zitplaatsen en een *vijftigtal* staanplaatsen zal bevatten, terwijl de gemeente in alles 634 zielen telt, oude lieden en alle kinderen daaronder begrepen, zoodat voor degenen, die ter kerke gaan, er ruime plaats zal te vinden wezen, zonder dat het gebouw behoeft vergroot te worden.

Dan het blijkt even klaar, dat het belang der gemeente op zich zelve eigenlijk de bedoeling der requestranten niet is, maar wel om de kerk tot een verzamelplaats te maken van eene groote meenigte hoorders, die tot de gemeente niet behooren, gelijk reeds gedeeltelijk plaats heeft, doordien de predikant *De Cock* [1]), thans te *Ulrum* staande, er zijn werk van maakt, om door zonderling en dweepachtig prediken de eenvoudige menschen uit andere dorpsgemeenten tot zich te lokken en van hunne gewone leeraars af te trekken; hetwelk zijne ijdelheid bijzonder schijnt te vleyen.

---

[1]) Reeds in den tijd dat Hofstede de Groot te Ulrum predikant was hadden de kerkvoogden vergrooting van het kerkgebouw als noodzakelijk voorgesteld. Nu hadden zij echter plannen ontworpen, die enkel betrekking hadden op een — volgens den kerkeraad geheel onnoodige — vertimmering. Het Provinciaal College van Toezicht had deze plannen goedgekeurd, en aan het beklag van den kerkeraad geen gehoor gegeven. Daarop wendde men zich tot den Koning. Zie voor nadere bijzonderheden: G. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, blz. 243—245.

[2]) Dit rapport d.d. 3 Oct. 1833 no. 172 is te vinden: Herv. Eered. 14 Nov. 1833 no. 12.

De vergrooting van het kerkgebouw te *Ulrum* zou in geene deele de belangen van den Godsdienst noch der Christelijke vrede bevorderen.

De ondergeteekende is mitsdien eerbiedig van oordeel, dat de reeds aangevangen werkzaamheden ter verbetering der kerk behooren voort te gaan, en dat Zijne Majesteit het verzoek der requestranten zoude kunnen wijzen van de hand. [2])

De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de
zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

---

114. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 Nov. 1833.

Herv. Eered.
14 Nov. 1833 *no. 11.*

Commissoriaal van 22 September 1833 *no. 78.*

Missive van *H. de Cock,* predikant te *Ulrum* in de provintie *Groningen,* daarbij inzendende een exemplaar van de door hem met een voorrede uitgegeven *Besluiten der Dordtsche Synode.* [3])

(Aan den Koning.)

(minuut)

(Consideratiën en advies van den ondergeteekende.)

Zonderling zou dergelijke geheel overbodige uitgave van de algemeen bekende en verspreide besluiten der Dordtsche Synode moeten voorkomen, wanneer niet uit de voorrede en de verschillende vooraangeplaatste motto's duidelijk het oogmerk des schrijvers bleek, om door dit klein boekje mede te werken tot vernieuwing der heillooze kerktwisten van de 17e eeuw; bijzonder om door deszelfs verspreiding onder de minst kundigen de zucht tot schoolsche harrewarrerijen te verlevendigen. In nog ongunstiger licht vertoont zich echter de schrijver, door de hatelijke wijze, waarop hij ambtsbroeders, die met zijn stijle begrippen niet instemmen, als valsche herders en leeraars zoekt ten toon te stellen. Overal straalt het doel door, wantrouwen te zaayen en de zucht tot verkettering op te wekken.

---

[1]) H. de Cock (1801—1842); 1824 predikant te Eppenhuizen, 1827 te Noordlaren, 1829 te Ulrum; na de Afscheiding, 1835 te Smilde, 1837 te Groningen.

[2]) De Minister werd bij kabinetsschrijven van 15 November 1833 no. 91 geautorizeerd, om overeenkomstig dit rapport te beschikken.

[3]) De missive is te vinden: Staatssecr. 15 Nov. 1833 no. 90. Een copie biedt H. de Cock, *Hendrik de Cock*^{2}, blz. 68—71.

De predikant *De Cock* is een jong mensch, eerst in den jare 1823 als kandidaat toegelaten, en die sedert zijne komst te Ulrum door eene dweepende predikwijze zeer veel toeloop onder de dorpsbewoonders heeft verkregen. Een groote verbeelding schijnt hij van zichzelven te hebben opgevat; de kring wordt hem te klein, en hij acht zich bevoegd, mede als hoofd der kerkelijke oppositie of bewegingspartij op te treden. Bijzonder schijnt hij zich geroepen te gevoelen het voorbeeld van den onlangs overleden *Baron van Zuylen van Nijeveld* te volgen; dan schoon er overeenstemming van gevoelens plaats heeft, blijft hij in stijl beneden zijn voorbeeld, bij gebrek van beschaving en toon; ook is zijne kennis in de geschiedkunde zeker zeer bekrompen, daar hij wel anders de handelingen en beginselen van den door zijne verdraagzaamheid beroemden *Willem den eersten* niet zou gelijk gesteld hebben met die van *Prins Maurits;* beiden als gelijksoortige voorbeelden Z. M. ter navolging voorhoudende.

Aan Z. M. zendt hij zijn geschrift, ten einde Hoogstdezelve op te wekken en te sterken, om op het voetspoor zijner voorvaderen *„Gods zaak tegen het menschdom te handhaven."*

De ondergeteekende zal wel niets hierbij behoeven te voegen tot aandrang van zijn advies: dat Z. M. deze missive en geschrift zoude kunnen terzijde leggen.[1]

(De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de
zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

115. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden, 30 Nov. 1833.

Herv. Eered.

30 Nov. 1833 *no. 1 P. geheim.*

(minuut)

Aan den Heer J. J. Damsté[2], *praeses classis en predikant te Uithuistermeden, Groningen.*

Vertrouwelijk. *'s Hage,* 30 November 1833.

WelEerwaarde Heer!

Volgens berigten den Heer Minister en mij medegedeeld[3], zou de reeds zoo beruchte *H. de Cock,* predikant te *Ulrum,* thans een geschrift in druk hebben uitgegeven, waarin hij de predikanten Reddingius en Brouwer opentlijk verklaart voor wolven, dieven, moordenaars, farizeërs, huichelaars, duivels.[1] Ik heb dat stukje niet gelezen, maar ontboden. Men vroeg of dit straffeloos kon geschieden? De Minister meende, dat zulks wel het geval niet zou zijn, daar dit wel in volle mate was: „beroerte te verwekken in kerkelijke regimenten". Ik deelde in het gevoelen van Z. E. — Gedachten en systhema's zijn tolvrij; het staat De Cock vrij zijne mystieke paleologie uit te kramen, maar het lasteren en schelden van achtingswaardige ambtgenooten in het openbaar, het razen om oproer te stichten, behoort niet tot de mystikerij, maar wel tot *zedelijk wangedrag.*

---

[1] De Koning besliste overeenkomstig dit rapport 15 Nov. 1833 no. 90.

[2] J. J. Damsté (1770—1855); 1791 predikant te Wijnjeterp c.a., 1794 te Oudeschans, 1795 te Augustinusga c.a., 1799 te Uithuizermeeden; 1853 emeritus; overleden te Groningen.

[3] Waarschijnlijk door Donker Curtius; vgl. no. 117.

Schoon de Minister zich verzekerd houdt, dat, *indien* het bedoeld geschrift werkelijk van zóó schadelijken aard mogt zijn, het Classikaal Bestuur van Middelstum den schrijver zal behandelen volgens kerkelijke verordeningen, verzocht Z. E. mij echter, over deze zaak eens vertrouwelijk aan UWEW. te schrijven, als van een ergerlijken en geruchtmakenden aard, en UWEW. te verzoeken, mij te berigten, wat er van is? en wat of door het Classikaal Bestuur daarin is verrigt geworden. Gelijk mijne aanvrage geheel *particulier* en *vertrouwelijk* is, zal het antwoord, hetwelk ik daarop inwacht, ook als zoodanig beschouwd worden.[2]

Met de meeste achting enz.,

(JANSSEN.)

---

116. Missive van Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 3 Dec. 1833.

Herv. Eered.

7 Dec. 1833 *no. 1 P. geheim.*

(kopy) *(Aan den Heer Secretaris en Adviseur Janssen.)*

Vertrouwelijk. *Uithuistermeeden,* den 3. December 1833.

WelEdelGestrenge Heer!

Hedenmorgen de vertrouwelijke missive van den 30. November ontvangende, haast ik mij zoo spoedig mogelijk te antwoorden, te meer, daar ik reeds voornemens was mij vertrouwelijk te wenden tot UWEGestr. over het lasterlijk geschrift van den Heer *De Cock* tegen de achtingwaardige Heeren Reddingius en Brouwer; waarbij nog komt, dat De Cock zich verstout, bijna al de leden van het ressort der classis van Middelstum voor onregtzinnig te verklaren in zoo verre zij het met Ds Brouwer eens zijn, gelijk UWEGestr. uit het, zeker nu reeds gelezen, schandschrift zal gezien hebben.

---

[1] L. Meijer Brouwer (1786—1872); 1810 predikant te Oudwoude, 1811 te Garmerwolde, 1824 te Weener (O.Fr.), 1829 te Uithuizen; 1858 emeritus; schreef: *Noodige waarschuwing en heilzame raad aan mijne gemeente, twee leerredenen,* Groningen, 1833.

Dr G. Benthem Reddingius (1774—1844); 1795 predikant te Minnertsga, 1796 te Schildwolde, 1807 te Waardenburg c.a., 1809 te Assen; lid van de Consuleerende Commissie van 1815 en van de Algemeene Synode; scriba van het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe; publiceerde *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk,* Groningen, 1832.

De Cock schreef tegen genoemde brochures: *Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en tentoongesteld door twee zoogenaamde Gereformeerde leeraars, of de schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven en verdedigd door H. de Cock, Gereformeerd leeraar te Ulrum,* te Groningen, bij J. H. Bolt, 1833.

[2] Deze brief geheel en de volgende gedeeltelijk zijn met toelichting gepubliceerd door W. H. v. Zuylen in: *A.R. Staatk.* X (1934), blz. 443—454.

Daarenboven is er bij het Classikaal Bestuur eene aanklagte ingekomen van den Heer Du Cloux[1]), predikant te Vierhuizen en Zoltkamp, tegen De Cock, die bij herhaling kinderen doopt uit andere gemeenten, zooals uit de gemeente van Du Cloux, uit de gemeente de Smilde, Prov. Drenthe, uit die van Uithuizen, en, naar ik hoor, ook uit Farmsum.

Op de klagte van den Heer Du Cloux heeft het Classikaal Bestuur eene Commissie benoemd om Ds De Cock daarover te hooren, volgens art. 47 van het Reglement voor kerkelijk Opzigt en Tucht, welke Commissie bij mij q.q. verslag heeft ingeleverd: „dat De Cock de zaak erkend, en stoutmoedig betuigd had, hierin te zullen voortvaren, en alle kinderen, die hem uit andere gemeenten worden aangeboden, te zullen doopen."

Vermits ik nu in geen reglement of wet een opzettelijk besluit vind van het tegendeel, en vermeen, dat vóór eenige jaren die zaak, bij gelegenheid van een geval in Noordbraband, ter synodale tafel geweest, maar niet beslist is geworden, zoo was ik verlegen, hoe nu verder te handelen, en dit had mij doen besluiten, om mij wederom te vervoegen tot UWEGestr., wiens welwillendheid in het toedienen van goeden raad mij reeds zóó duidelijk gebleken is.

Het Classikaal Bestuur van M. is ten hoogste verontwaardigd over de onbeschaamde stoutheid van den paleoloog, en ergert zich zeer over hoonende en lasterende uitvallen tegen twee zulke kundige en regtschapene mannen; — dan, hetzelve heeft eerst eenige dagen gewacht, of er eenige aanklagt zoude inkomen, hetzij van de Heeren R. en B., of van den kerkeraad van Uithuizen, die met diepe smart vervuld is over den hoon en laster, hunnen leeraar aangedaan; terwijl de *één* van oordeel was, dat de *belasterden* zich moesten adresseren bij den Officier van Justitie, een *tweede,* dat zij zich moesten beklagen bij het Ministerie van Eeredienst, een *derde,* dat de kerkeraden van Assen en Uithuizen zich moesten adresseren bij hunne classikale besturen; een *vierde* eindelijk was van oordeel, dat men in dezen donkeren tijd van onrust en verdeeldheid liever te weinig dan te veel moest doen.

Dit een en ander heeft veroorzaakt, dat het Classikaal Bestuur geaarseld heeft, om zich de zaak op heeter daad aan te trekken; maar intusschen *mij* doen besluiten — nadat de Secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen[2]), wien ik daarover geraadpleegd heb, huiverig was om mij te adviseren — aan UWEGestr. te schrijven — hetgeen ik morgen zoude gedaan hebben —, met vriendelijk verzoek om raad en inlichting, hoe het Classikaal Bestuur in deze zoude moeten handelen. Indien toch De Cock niet gestuit wordt in zijne stoute vaart, drieste trotsheid en onchristelijke veroordeeling zijner ambtsbroeders, zoo zal de zaak gewis nog erger worden, en eene schadelijke mystiekerij hand over hand toenemen, wanneer De Cock cum suis straffeloos schrijven mogen, wat hun voor den geest komt.

---

[1]) A. P. A. du Cloux (1808—1890); 1832 predikant te Vierhuizen, 1837 te Losdorp, 1851 te Oldebroek, 1856 te Oud-Alblas, 1857 te 's Grevelduin Kapelle, 1864 te Spijk; in zijn later leven een bekend strijder voor kerkherstel.

[2]) M. Cremer (1763—1837); 1787 predikant te St. Kruis, 1792 te Sas van Gent, 1793 te Hulst, 1796 te Nijkerk, 1797 te Kampen, 1806 te Groningen; sedert Maart 1816 secretaris van het Prov. Kerkbestuur van Groningen.

Men zegt, dat hij door anderen gebruikt wordt als middel, om nog meer oproer en verwarring in de Hervormde Kerk te stichten en eene reeds lang verlangde scheuring te bewerkstelligen; ja er zijn er, die meenen, dat hij daartoe in correspondentie is met onderscheidene personen, zelfs in Holland, en ook — sub lapide dictum! — met zekeren Haagschen Predikant.[1] Ofschoon nu daarvoor wel geen stellig bewijs kan geleverd worden, wil men het echter hier zeer wel gelooven, omdat men De Cock niet knap genoeg houdt, om zulk een oproerige rol in zich zelve *alleen* te spelen.

Hoogstaangenaam zal het mij zijn, wanneer ik spoedig vereerd moge worden met eenig onderrigt, hoe het Classikaal Bestuur zich omtrent dien man gedragen moet, zoo met opzigt tot het willekeurig doopen van kinderen uit andere gemeenten, als met betrekking tot den laster en hoon tegen de Heeren R. en B. uitgebraakt. De Cock voor het Classikaal Bestuur te ontbieden, hem duchtig te bestraffen en te vermanen om zich voortaan stil te houden — dat zal *niets* baten, maar misschien oly in het vuur zijn, want hij zal er zich bij de zijnen op beroemen, als een martelaar voor de oude regtzinnige leer; en evenwel, indien hij zóó voortgaat, dan wordt hij als een scheurmaker zeer gevaarlijk. Maar hoe hem binnen de grenzen van bescheidenheid en verdraagzaamheid te brengen, wat in dezen met goed succes gedaan kan worden, en door *wien* dat geschieden moet, — dit wenschte ik wel te weten, en UWEGestr. zal mij eene bijzondere dienst doen met een *vertrouwelijk* antwoord.

Dit zeer eerbiedig verzoekende, heb ik de eer met het meeste respect te zijn,

WelEdelGestrenge Heer,
UWEGestr. gehoorzame Dienaar

(get.) J. J. DAMSTE.

---

[1] De Cock had met Ds Molenaar gecorrespondeerd over de kwestie van het doopen van kinderen uit andere gemeenten; vgl. G. Keizer, *t. a. p.*, blz. 245—253.

117. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 4 Dec. 1833.

Herv. Eered.
4 Dec. 1833 *no. 1 P. geheim.*

Aan den Heere Donker Curtius,
Predikant te Arnhem.

(minuut) *'s Hage,* 4 December 1833.

Amicissime!

. . . . (1)

Schoon ik bij het ontvangen van den Uwen, dat pamphlet van *De Cock* nog niet gelezen had, heb ik echter over de zaak aan Ds Damsté als praeses der classis van Middelstum geschreven en ben verlangend naar zijn antwoord. Dan gisteren kwam van den Koning een adres van Cock, waarbij hij de schaamteloosheid heeft, dat schandelijk stuk aan te bieden, en deszelfs bescherming in te roepen voor de handhavers der, *met het bloed onzer vaderen gekochte,* Formulieren van eenigheid!! Ik heb het dus gelezen en zal nu den Heer Van Pallandt verzoeken, om in dit geval zich ook die stichting te willen verschaffen. Het schijnt dat de man wil uittarten en naar eene soort van martelaarsvermaardheid dingt.

Adieu enz.

(JANSSEN.)

---

118. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 7 Dec. 1833.

Herv. Eered.
7 Dec. 1834 *no 1 P. geheim.*

Aan den Heere Donker Curtius,
Predikant te Arnhem.

(minuut) 's Hage, 7 December 1833.

Ziedaar, mijn vriend! antwoord van Damsté.

Het schijnt daar minder te ontbreken aan lust om den lasteraar teregt te zetten, als aan inzigt, hoe de zaak aan te pakken? Ik wilde niet antwoorden, voor ik uwe gedachten vernomen had.

Vale enz.

(JANSSEN.)

---

(1) Over een andere zaak.

119. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden, 10 Dec. 1833.

Herv. Eered.
10 Dec. 1833 *no 1 P. geheim.*

(minuut) *Aan den Heer J. J. Damsté,*
Predikant te Uithuistermeeden.

Vertrouwelijk. *'s Hage,* 10 December 1833.

WelEerwaarde Heer!

Ten gevolge van UWEW's brief van den 3. dezer heb ik nog nader gedacht over de zaak van Ds *Cock* en vinde daarin geene termen, om het politiek of regterlijk gezag in te roepen. De zaak is, mijns inziens, geheel kerkelijk, zoolang daardoor geene *openbare* stoornis in de *burgerlijke* maatschappij veroorzaakt wordt. Indien *Cock* misdaan heeft, dan is zulks door hem als predikant geschiedt, en het staat aan de kerkbesturen, in de eerste plaats aan het Classikaal Bestuur, waaronder hij behoort, hem te onderwerpen of te straffen. Het Reglement op de Kerkelijke tucht — bijzonder in art. 2, 4, 7 en 8 —[1]) geeft daartoe al het noodige aan de hand. Zoodra dus het Classikaal Bestuur van Middelstum het geschrijf en gedrag van Ds Cock schandelijk en tevens orde en rust verstorende beschouwd, is hetzelve niet alleen bevoegd, maar zelfs verpligt, hem voor zich te ontbieden. Men kan dan beginnen met hem zijn schandschrift voor te leggen en te vragen, of hij zich als schrijver daarvan erkent? Zulks — zooals van zelfs spreekt — met Ja, beantwoord zijnde, kan men hem laten buiten staan, en, na deliberatie, de bestraffing voorhouden, welke hij heeft verdiend, met vordering van beloften, om zich voortaan van zoodanige stappen te zullen onthouden; zelfs schriftelijke beloften kan men van hem vorderen. Weigert hij die belofte, volhoudende in zijn opzet, om in de kerk onrust te blijven stooken, dan kan op zooiets, zoo zeer als op eenig ander ergerlijk wangedrag, zelfs afzetting volgen; dus behoort, bij voortdurende hartnekkigheid, de zaak overgebragt te worden bij het Provinciaal Kerkbestuur. Om dezelve aan te vangen, is, vooral bij zoo algemeene bekendheid, geene aanklagt van den kerkeraad van Uithuizen of iets diergelijks noodig, daar art. 8 van het Tuchtreglement algemeene vrijheid tot zoodanige aanklagte verleent, en aan elk lid van eenig kerkbestuur zelfs de verpligting ter aangifte oplegt.

---

[1]) Art. 2. Deze onderscheidene (kerkelijke) vergaderingen stellen zich ten hoofddoel de handhaving van de Godsdienst, bijzonder der Hervormde leer en der zuiverheid der zeden, welke haar is aanbevolen, en nemen kennis van daden en handelingen, welke strijden tegen de kerkelijke wetten en reglementen.

Art. 4. Kerkelijke vergaderingen, zich zorgvuldig onthoudende van alles, wat tot burgerlijk bestuur en regtspleging behoort, hebben vooral te letten op de ambtsverrigtingen en den wandel dergenen wier leer en gedrag, als van kerkelijke ambtenaren, op de gemeente eenen meer regtstreekschen invloed oefenen.

Art. 7. De kerkelijke besturen houden in het oog, dat derzelver toezigt gaat, niet slechts over zoodanige wanbedrijven, welke de burgerlijke overheid straft, maar ook over allerlei ander ergerlijk wangedrag, dat alles, wat de goede orde in de Kerk kan verstoren, en vergrijpingen van opzieners der gemeente in hunne ambtsbediening, nalatigheid in hun gewigtig dienstwerk, misbruik van magt en knevelarij bijzonder strafbaar zijn, gelijk ook, dat vooral onderscheid moet gemaakt worden tusschen enkele misstappen en doorgaande onzedelijkheid of hebbelijke verkeerdheden, en eindelijk, dat in allen gevalle bijzonder moet gelet worden op verzwarende en verzachtende omstandigheden, alsmede op de hardnekkigheid in het ontkennen of tegenstreven, of ook de ootmoedigheid in het belijden en onderwerpen dergenen die bestraft moeten worden.

Art. 8. Ieder lid der gemeente heeft het regt tot het doen van aanklagte wegens ergerlijke gedragingen van kerkelijke ambtenaren, en de leden van kerkelijke vergaderingen zijn ambtswege verpligt ter kennis hunner vergaderingen te brengen zoodanige ten dezen bij hen bekende, zich verspreidende geruchten, welke, gegrond bevonden zijnde, voor hunne vergaderingen in de eerste plaats zouden moeten beoordeeld worden, zonder dat zij daardoor het regt verliezen om als leden der vergadering daarover te oordeelen.

Bij zoodanige aangiften zal het kerkelijk bestuur beoordeelen, of er redenen zijn om zoodanig bezwaar nader te onderzoeken, hetzij ter bestraffing van den schuldigen, hetzij ter handhaving van de eer der onschuldigen.

Ik gevoel zeer wel dat deze kerkelijke procedure groot opzien zal maken, aanvankelijk onrust en geschreeuw kan veroorzaken, maar ik deel ook in uw gevoelen, dat De Cock, die men slechts als het werktuig der oproerstookende partij mag aanzien, door straffeloosheid aangemoedigd, tot alles in staat zou zijn, en weldra zijn voorbeeld door anderen zal gevolgd zien, zelfs onder onze aankomende studenten en kandidaten, die daarin voedzel voor hunne ijdelheid en hoop op invloed en bevordering kunnen vinden. Wanneer Cock moeds genoeg heeft, brand in de kerk te stichten, moet men moeds genoeg hebben, hem als brandstichter te behandelen; ook ten waarschuwenden voorbeelde voor zoodanige jongelieden, als ik bedoel, en van welke men zegt, dat er zich eenige thans onder de Leydsche studenten bevinden.[1]

Het zijn geene gevoelens, geene godgeleerde stelsels, welke men moet aantasten — daarin behoort Ds Cock zoo veel vrijheid te hebben, als elk ander leeraar onzer Kerk; alle schijn van geloofsdwang, alle beperking van protestantsch-christelijke vrijheid, ook voor mystieken, moet vermeden; maar de lasteraar en voorbedachte onruststooker, die zich beijvert de leeraars verdacht te maken, de gemeenten te ontrusten, onze Kerk te verdeelen en te scheuren, die moet geweerd worden. Indien het Classikaal Bestuur van Middelstum nu den man daarvoor houdt, volgt deszelfs pligt vanzelfs; beschouwt hetzelve hem echter in een ander licht, dan verandert de zaak. Men volge zijne overtuiging.

Met de meeste achting enz.,

(JANSSEN.)

---

[1] Bedoeld is de z.g. „club van Scholte", waartoe na het vertrek van H. P. Scholte, G. F. Gezelle Meerburg en C. D. L. Bähler in 1832, nog slechts drie studenten behoorden, nl. A. Brummelkamp, S. van Velzen en A. C. van Raalte. Vgl. *Offic. stukken*^{2}, blz. 285—288.

120. Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan den Minister van Eeredienst, 23 Dec. 1833.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk.

Bedum, den 23. Dec. 1833.

Het Classikaal Bestuur van Middelstum heeft de eer aan Uwe Excellentie bij deze te doen geworden afschrift van een vonnis op den 19. dezer gevallen tegen den Heer H. de Cock, predikant te Ulrum, ter zake van tegen zijn Eerwaarde bestaande aanklagten, breeder in de uitspraak vermeld.

Het Classikaal Bestuur heeft zich in de onaangename noodzakelijkheid bevonden, deze demarche te moeten doen, ter handhaving van de goede orde in de Hervormde Kerk, bescherming van de eer en den goeden naam der bedienaars van het Evangelie en ter vóórkoming van meerdere wanorde, verdeeldheid en oproer in verschillende gemeenten van ons Vaderland; — trouwens, indien zulke predikers als de Heer De Cock in hunne drieste ondernemingen niet gestuit worden, vreest dit Bestuur de ergste gevolgen; en twijfelt daarom geenszins, of deszelfs uitspraak tegen den Heer H. de Cock zal de goedkeuring van Uwe Excellentie wegdragen.

Het Classikaal Bestuur van Middelstum,

Op last van hetzelve,
W. COST, scriba.

---

121. Adres van Ds H. de Cock en den kerkeraad van Ulrum aan den Minister van Eeredienst, 23 Dec. 1833.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde Kerk!

Ulrum, den 23sten December 1833.

Daar het Classicaal Bestuur aan Uwe Excellentie gezonden heeft copy van mijne suspentie, zonder toelating van verhoring mij op de alleronwettigste, ongere(ge)ldste en gruwzaamste wijze opgelegd en toegezonden, zonder wet of toelating van verdeediging, en daar hierdoor deze Gemeente, waar allesints eene werkzame, bloeyende en gezegende dienst geweest is, bedroefd, ontsticht en verstrooyd wordt, hebben wij gemeend Uwe Excellentie ook het protest te moeten toezenden, 't welk wij daartegen gedaan hebben, maar 't welk ter verhindering daarvan tot nog toe niet mogt baten. Uwe Excellentie kan daaruit de ongehoorde wijze zien, waarop met ons gehandeld is, voortkomende uit de ingekankerde haat tegen de leer onzer vaderen, de eenig waarachtig zaligmakende leer, die door het goed en bloed van duizende geloovigen gekocht en tot nog toe ons door onze Formulieren van eenheid verzekerd is. Och mogt de Heer Uwe Excellentie verwekken om het regt en de waarheid lief te hebben en mijne suspentie ten allerspoedigsten op te heffen, tot herstelling van de bloey dezer Gemeente, tot vreugde en blijdschap van duizende geloovigen en tot beteugeling tevens dergenen, die als woedende wolven aanvallen op al degenen, die de Heer door genade geleerd heeft om Hem al de eer van Zijn werk te geven, om God op het hoogste te verheerlijken en het schepsel op het diepste te vernederen.

Dat vrij mijne zaak onderzocht worde! Mijne vijanden zelve kunnen mij niet beschuldigen van eenig ding, dan dat ik mij de geloovigen niet heb onttrokken; en dat hoop ik, dat de Heer mij beware, dat ik dat nimmer mag doen, met Moses liever wenschende om met het volk Gods smadelijk gehandeld te worden, dan voor een tijd de genieting der zonde te hebben; de eersten toch zal het wel, de laatsten kwalijk gaan.

De vijanden zelve kunnen niet miskennen dat ik door Gods genade meerder mogt arbeiden dan zij, en deze Gemeente ook meerder lust erlangen dan de hunne, terwijl meer blijkbaar door Gods Geest zielen bekeerd en gewonnen wierden voor het koningrijk der hemelen.

Wij verzoeken en vragen dan van Uwe Excellentie, gelijk wij dit ook van Zijne Majesteit den Koning gedaan hebben, eene vrije en onbelemmerde uitoefening van de Gereformeerde Godsdienst in onze Gemeente, en daartoe eene spoedige opheffing der schorsing, die, zoo als zij daar ligt, volstrekt wel altoosdurend moest wezen, omdat ik nimmer herroepen kan, hetgeen ik uit overtuiging geschreven en gedaan heb, althans zoo ik niet wettig uit Gods Woord overtuigd word. Indien de overeenstemming en het getuigenis van duizende Gereformeerden gevorderd wordt, zal zulks niet ontbreken.

Och dat Uwe Excellentie het regt, de waarheid en de stemmen van Gods kinderen, die klaaglijk weenen, thans horen moge, en het verdrukte Sion opbouwen en het neergebogen Jerusalem oprigten.

Dit is het verzoek en de bede van de geheele kerkeraad van Ulrum in naam der geheele Gemeente, die zich noemen, biddende voor den vrede van Jerusalem en het heil van Sion,

Uwe Excellenties dw. dren,

H. DE COCK, Ger. Leeraar.
J. J. BEUKEMA, Ouderling.
K. J. BARKEMA, Ouderling.
K. A. v. d. LAAN, Diacon.
D. P. RITSEMA, Diacon.
G. K. BOS, Diacon.

122. Missive van O. J. Quintus te Groningen aan den Minister van Eeredienst, 24 Dec. 1833.

Herv. Eered.
26 Dec. 1833 *no. 7.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie van de zaken
der Hervormde Kerk enz.

Hoog Wel Geboren Heer!

. . . .[1]

De beruchte *Ds De Cock* van Ulrum is dezer dagen bij provisie geschorst in zijne functiën door het Kl(assikaal) Bestuur van Middelstum, zoo gezegd wordt, op order Uwer Excellentie. De eerste Zondag heeft Ds Smit[2] van Leens zich laten adsisteren tot de prediking en veilig geleide, door de rustende schutterij[3]; en men verhaalt, dat vervolgens de Cockianen tot 's avonds 11 uren in de Ulrumer kerk hebben zitten bidden voor de bescherming en terugbekoming huns leeraars. De gelasterde Heeren predikanten Reddingius en Brouwer hebben geene aanklagte willen inbrengen: de procedure tegen De Cock moet dus ambtshalve door het Kl(assikaal) Bestuur aangevangen zijn; of er nu periculum in mora was tot de voorloopige schorsing hangende de procedure, dit wordt door velen betwijfeld.

. . . .

O. J. QUINTUS[4].

---

123. Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Dec. 1833.

Herv. Eered.
1 Jan. 1834 *no 1 P. geheim.*

(Aan den Heer Secretaris en Adviseur Janssen.)

Arnhem, 30 Dec. 1833.

Waarde Vriend!

Zoo even komt collega Overduyn mij zeggen, dat volgens berigt, hetwelk ontvangen zoude zijn door Mej. Abresch [1]), die vele correspondentie met Groningen onderhoudt, Ds De Cock van Ulrum zoude zijn gesuspendeerd. Indien dat zóó is, zoude de zaak moeten geloopen zijn, zooals ik U te kennen gaf, dat zij loopen moest. Ik ben natuurlijk nieuwsgierig naar den werkelijken gang der zaak, en daar ik onderstel, dat Damsté U au courant heeft gehouden, ben ik zoo vrij, U te vragen, wat U van den loop des gevals bekend is.

---

[1] Begin en slot van dezen brief handelen over een ander thema.

[2] N. Smith (1768—1845); 1794 predikant te Wapserveen, 1802 te Vlagtwedde, 1806 te Leens.

[3] Vgl. S. Sybenga, *De Afscheiding en het Algemeen Reglement voor het bestuur der Nederlandsch Hervormde Kerk van 1816,* Groningen, 1932, bijlage IIa, blz. 69, 70.

[4] Jhr mr O. J. Quintus (1781—1872); directeur van de Registratie; lid der Prov. Staten van Groningen; secretaris van het Prov. College van Toezicht op de kerkelijke administratie der Hervormden; vgl. de noot aan het einde van no. 164.

Ik heb, na vier weken geworsteld te hebben met eene hardnekkige verkoudheid, gisteren weder gepredikt. Dit viel mij tegen en ik gevoel mij heden weder verkouden, zoodat ik thans het huis weder houde. Het is dan ook verbaasd ongunstig weder; en wat moet het worden met het water? Ik vreeze voor erge gevolgen.

Vale
t.t.
DONKER C(URTIUS).

---

124. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 1 Jan. 1834.

Herv. Eered.

1 Jan. 1834 *no. 1 P. geheim.*

Aan den Heer Donker Curtius,
Predikant te Arnhem.

(minuut) *'s Hage,* 1 January 1834.

Waarde Vriend!

Hiernevens kopy der uitspraak van het Classikaal Bestuur van Middelstum. Dat hetzelve de zaak heeft aangepakt, schrijf ook ik toe aan de met Damsté gevoerde correspondentie. Tevens is ingekomen een brief van De Cock en zijn kerkeraad, op den hoogsten toon gestemd, met een protest aan het Classikaal Bestuur, zoo erg als wezen kan. Voorts een request aan Z. M. klagende zoo over het kerkelijk bestuur, als N.B. over een calange [2]) van commisen, waarvan ik niets begrijp, maar wij den Gouverneur van Groningen om inlichting zullen vragen. Eéne waarheid komt in het adres van De Cock voor, „dat naar den letter der uitspraak van het Classikaal Bestuur, de suspensie altijddurende zoude zijn, want dat hij nooit zal herroepen !" Mij dunkt dat dus de zaak wel naar het Provinciaal Kerkbestuur moet, — als de zachtheid van papa H(endriksz) [3]) ze maar niet bederft, vooral daar die geen vriend van Damsté is. Het ware niet kwaad, zoo gij eene correspondentie met hem hierover opendet. Gij kunt beginnen met verzoek om aan uwe nieuwsgierigheid te voldoen, en zoo op den weg komen, om den ouden man een riem onder het hart te steken. Er zal over deze zaak nog veel voorvallen. Zoo men zegt, is de eerste preek der ringbroeders moeten beschermd worden door de rustende schutterij en zijn vervolgens de Cockianen in de kerk vergaderd gebleven tot 's avonds 11 uren, om voor de verlossing van Sion te bidden.

---

[1]) Van de familie Abresch waren verscheidene leden in de provincie Groningen woonachtig, o. a. Mr F. I. Abresch, burgemeester en notaris te Zuidhorn; ook de echtgenoote van Dr A. Rutgers te Breede (evenals Ulrum in de classis Middelstum), die een dochter was van Ds F. L. Abresch te IJselstein; vgl. J. C. Rullmann, *Dr F. L. Rutgers,* Rotterdam, 1918, blz. 15.

[2]) Calange = bekeuring.

[3]) D. Hendriksz (1766—1841); 1789 predikant te Zunderdorp, 1791 te Krimpen a. d. Lek, 1801 te Groningen; 1815 lid van de Consuleerende Commissie; 1816 en volgende jaren lid van de Algemeene Synode; praeses van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.

Wat eindigt dit jaar duister mijn Vriend! Voor de kerk, voor den staat en in de natuur; want de gevolgen van zoo voorbeeldeloos voortduren van regen en wind zijn onberekenbaar. God behoude ons! Dat het Nieuwjaar U gezondheid aanbrenge wenscht hartelijk enz.

(JANSSEN.)

125. Rapport van den Inspecteur der Belastingen te Appingedam aan den Gouverneur van Groningen, 10 Jan. 1834.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

Aan Z.E. den Heer Gouverneur in de prov., resid. te Groningen.

(kopy) *Appingedam,* den 10. January 1834.

In voldoening aan de resolutie van den 7. dezer maand no. 20, zoo heb ik bij deze de eer in te dienen het procesverbaal van bekeuring, opgemaakt... contra *Hendrik de Cock,* Gereformeerd leeraar te Ulrum, ter zake van het opentlijk verkoopen van boeken, zonder voorzien te zijn van het daartoe vereischte patent.

Zonder in dit geval van den algemeenen regel af te wijken, werd dit procesverbaal ter klassificatie voor het competente college van zetters verzonden, die hetzelve retourneerden onder klassificatie aan den voet van het proces-verbaal vermeld, en door den president zetter *H. Bazuin* onderteekend, luidende *„twaalfde klasse, tarief 13".* ¹) Na ontvangst van deze klassificatie, citeerde ik den bekeurden tegen den 3. January dezes jaars, zoo om hem over de bekeuring te verstaan, als om daartoe termen zijnde eene transactie aan te gaan. Bekeurde gecompareerd zijnde, heb ik na voorlezing van het procesverbaal gevraagd, of Zijn Eerw. ook iets konde inbrengen, wat regtens tegen het geverbaliseerde strijdig kon geoordeeld worden? of wel: of Zijn Eerw. iets ter zijner verontschuldiging kon inbrengen?

Hierop repliceerde bekeurde: Dat hij het geverbaliseerde niet

---

¹) In iedere plaats was het z.g. College van zetters belast met het regelen van den omslag der directe belastingen, en alzoo ook met de klassificatie der patentplichtigen. H. Bazuin was tevens burgemeester van Ulrum.

konde berispen, doch wat de redenen van verontschuldiging betroffen, hij het in zijn belang achtte, te moeten bijbrengen, dat meer anderen b.v. de schoolmeesters ook boekjes aan hunne leerlingen verkochten, zonder echter gepatenteerd te zijn. Van mijne zijde merkte ik bekeurde aan, dat bijaldien schoolmeesters al eens boekjes aan hunne scholen debiteren, zij toch niet als auteurs van dezelve bekend staan, dezelve van de drukkers of boekverkoopers ontbieden, en tot genot der ouders eenen voorraad opslaan, om dadelijk aan de behoefte der schoolkinderen te kunnen voldoen, zoodat dit niet in eenige verwantschap staat met eenen schrijver, die voor eigen rekening zijne werken laat drukken en dezelve in persoon uitvent en verkoopt. Zeer vele woordenwisselingen over eene zoo duidelijke zaak aan te voeren of te willen hooren, achtte ik zoowel beneden de eer en het belang der Administratie, als beneden mijn caracter, zoodat ik bekeurde cathegorisch heb afgevraagd eene boete van *een honderd guldens.*

Bekeurde heeft hierin niet willen treden, zoodat deze zaak ter regterlijke vervolging door mij zoude zijn ingezonden, ware het niet, dat ik den loop dezer maand nog tot nadenken van bekeurde wilde overlaten. Aangezien de resolutie van Uwe Excellentie mij nu volledig overtuigd, dat *Hendrik de Cock* zich niet ontziet om, met terzijdestelling van alle burgerlijke zoowel als christenenbetamende pligten, den voet des troons te naderen, en klachten aan Z.M. onzen geëerbiedigden Koning in te dienen over de geloofsbelijdenis van 's Rijks ambtenaren, zoo komt het mij niet geheel en al onbelangrijk voor, aan te merken, dat ook in de kennis van 's Rijks wetten en verordeningen *dominus De Cock* of een vreemdeling is, of verkeerde begrippen uit den waarlijk zeer duidelijken grondtekst zoekt op te sporen en onder het algemeen te verspreiden, in beide welke gevallen hij volledig bewijst, of een *weetniet* te zijn, of — wat nog erger is — *eenen onruststoker,* die het min verlichte gedeelte van 's Rijks inwoonders tegen hunne wettige overheid door drogredenen en valsche leerstelsels tracht op te ruijen.

Dat *De Cock* een vreemdeling ten aanzien der bestaande wetten zoude zijn, kan en mag niet vóóronderstell worden, en blijkt ook zoo niet te zijn uit zijn hiervoren gegeven antwoord, daar hij de Patentwet op de *Predikanten* en *Schoolmeesters* ten aanzien van het verkoopen van leesboekjes wilde assimileren. Deze gelijkstelling toch bewijst geen onkunde, maar wel een verkeerd begrip ten aanzien van de toepassing der wet. Een zoodanig verkeerd begrip nu kan plaats grijpen, en is op zichzelve niet strafbaar, mits men anderen niet tot zijn eigen systhema tracht over te halen, voor en aleer men van de echtheid volledig overtuigd is geworden, welke overtuiging dan ook moet gezocht worden bij de competente autoriteit en niet bij willekeurigen eigenwaan.

De klagte door *H. de Cock* ingediend, alsof de bekeuring gedaan ware door twee commiesen van den Roomschen Godsdienst, is geheel en al bezijden de waarheid, aangezien alleen de commies *J. W. Rotteveel* deze geloofsleer opentlijk belijd, en de overigen tot de protestantsche Kerk behooren; maar al ware het zoo, dan nog vinde ik geene termen van klagte, vermits de belasting op het patentregt geene kerkelijke verordening is, in de eerste plaats, en ten anderen, omdat alle ambtenaren door Z.M. aangesteld, die wettelijk zijn beëedigd en geïnstalleerdt, met volle regt die pligten mogen, ja moeten vervullen, welke zij bezworen hebben te zullen volbrengen.

Geene meerdere rensigementen, welke tot toelichting van deze zaak met vrucht zouden kunnen dienstig (zijn), van belang achtende, en mij van eigene oordeelvellingen moetende onthouden, zoo vleije ik mij aan het oogmerk van Uwe Excellentie voldaan te hebben.

De Arrondissements-inspecteur te Appingedam,
(get.) HOLLAER VAN GOTE.

---

126. Rapport van den Inspecteur der Belastingen te Appingedam aan den Gouverneur van Groningen, 15 Jan. 1834.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

Aan Z.E. den Heer Gouverneur in de provincie,
resid. te Groningen.

(kopy)
no. 93.

Appingedam, den 15. January 1834.

In voldoening aan het marginaal appointement van den 9. dezer maand no. 82, heb ik bij deze, onder terugzending van het rekwest, ingediend door Dom. *H. de Cock,* zich noemende gereformeerd leeraar te Ulrum, de eer te dienen van berigt, consideratiën en advys, en alzoo te avanceren

Dat rekwestrant allesints naar waarheid heeft geposeerd, dat ik den stand van den persoon en der zaak in aanmerking nemende, niet kan bewogen worden, Zijn Eerw. vergrijp tegen de bestaande en alom bekende rijkswetten gelijk te stellen aan hetzelfde vergrijp, door eenvoudige landlieden of lieden van de geringste klasse des volks gepleegt, en Zijn Eerw. (heb) trachten te overtuigen, dat in deze en daaraan geassimileerde zaken zeer zeker de *differentia personarum* behoort in aanmerking te komen, en om welke reden ik van Zijn Eerw. niet het minimum van de bij de wet bepaalde boeten *kon, vermogt* noch *verlangde* te vorderen, doch ook Zijns Eerw. bedenkingen niet geheel verwerpende, eenen middelweg zoude inslaan, welke naar mijn oordeel door Zijn Eerw. in dank behoorde aangenomen te worden. Uit dit hoofdbeginsel willende handelen, zoo bepaalde ik de verschuldigde boete op *een honderd guldens.*

Bekeurde beschouwde van zijne zijde, dat deze breuke te hoog was voor eenen met de finantiële wetten geheel onbekenden overtreder, vermeende onder dezen titel dan ook alle mitigatie te mogen inroepen, en herhaalde deszelfs aanbod, strekkende tot het minimum der boete; en vermits (daarin) van mijne zijde *noch kon, noch vermogt* getreden te worden, zoo werd ten aanzien dezer bekeuring van mijne zijde gehandeld volgens de bestaande wettelijke verordeningen, ten welken adspecte ik de vrijheid neme mij kortheidshalve te beroepen op het door mij ingediende rapport dezer bekeuring betreffende, gedateerd den 10. January j.l. no. 54.

En alsnu overwegende: *vooreerst* het zeer zwakke punt van verontschuldiging — verdediging kan het waarlijk niet genoemd worden; — *ten tweeden* de valsche gevolgtrekking — en daaruit voortspruitende wanorde in het maatschappelijk verbond, dat toch door eendragt versterkt wordt, maar door tweedragt wordt vernietigd —, namelijk dat het iedereen vrijstaat, hetzelfde misdrijf te plegen van eenen ongestraften overtreder, om reden dat deze overtreder ongestraft zijn wandaden heeft verrigt; en *ten derden* dat het zedelijke doel van rekwestrant zeer ligt mogelijk niet in het ophoopen van *aardsche schatten* bestaat, maar evenwel daarhenen strekt, om zich geheel kosteloos eenen aanhang te vormen, en wel eenen aanhang, die in oorsprong, middelen en de gevolgen aanleiding zoude kunnen geven tot scheuringen in het kerkelijke, tot allerlei beroeringen in het burgerlijke leven, en alzoo de aloude en rampzalige bloedtoneelen zoude kunnen doen herboren worden, welk(e) ieder regtgeaard Nederlander wel zoude wenschen, dat geen tijdvak in onze, in alle andere opzigten zoo roemvolle vaderlandsche geschiedenis konde uitmaken, — waaruit dus zoude volgen, dat wel is waar *Ds De Cock* geen millioenair tracht te worden, maar wel eenen dweepzieken volksmenner.

Uit het gepraemitteerde zal Uwe Excell., zoo ik mij durve vleyen, overtuigd zijn, dat er ten deze hoegenaamd geene termen zijn, om rekwestrant onschuldig te houden, veel minder nog, dat hij geheel onkundig zoude zijn van 's Rijks wetten, neen maar dat hij willens en voorbedacht wederregterlijk heeft gehandeld, weshalve ik van oordeel ben, het ten rekweste gedane verzoek niet aan te nemen, maar hetzelve te wijzen van de hand.

De Arrondissements-inspecteur te Appingedam,
(get.) HOLLAER VAN GOTE.

---

127. Resolutie van den Gouverneur van Groningen, 21 Jan. 1834.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

(kopy)
no. 33. *Groningen,* den 21. January 1834.

De Gouverneur van de Provincie Groningen,

Gelezen hebbende eene missive van den Heer Arrondissements-inspecteur der directe belastingen, in- en uitgaande regten en accijnsen te Appingedam van den 15. dezer no. 93, houdende deszelfs berigt, consideratiën en advies ingevolge kantbeschikking van den 9e bevorens no. 82 op een rekwest van den Heer H. de Cock te Ulrum, daarbij zich beklagende over eene bekeuring wegens het voor geld uitgeven of verkoopen van boeken, zonder daartoe patent te hebben gevraagd en bekomen,

Herzien het gemelde rekwest,

Heeft goedgevonden en verstaan:

1°. Den Rekwestrant te kennen te geven, dat zijne zaak voor de bevoegde regtbank ter beslissing zal worden gebragt, tenzij hij mogt verkiezen dezelve door transactie af te doen, waartoe hem alsnog gedurende veertien dagen na heden de gelegenheid zal worden gegeven.

2°. Den Heer Arrondissements-inspecteur voornoemd te doen opmerken, dat zijn oordeel over de gevoelens van den Bekeurden ten aanzien van kerkelijke zaken in dezen geheel niet te pas komt, en hij alleen op den aard der overtreding van de patentwet, en de bedoeling om dezelve te ontduiken, had behooren te letten, en dat deze in aanmerking genomen zijnde, het den Gouverneur voorkomt, dat eene boete van *f* 25.— ter handhaving van de wet genoegzaam gekeurd kan worden; wordende mitsdien de Inspecteur uitgenodigd, om de bekeuring op de genoemde wijze bij transactie af te doen, indien de Bekeurde zich daartoe volgens het eerste lid dezer resolutie mogt laten vinden.

Extract van het 1e lid zal aan den Bekeurden worden gezonden tot narigt;

Afschrift dezer zal aan den Heer Arrondissements-inspecteur der directe belastingen, in- en uitgaande regten en accijnzen te Appingedam worden gezonden ter uitvoering.

De Gouverneur voornoemd,
(get.) RENGERS [1]).

128. Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 21 Jan. 1834.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk.

Groningen, den 21. January 1834.

Met terugzending van het door Uwe Excellentie bij missive van den 2. dezer no. 7 aan mij gezonden request van H. de Cock, gesuspendeerd predikant te Ulrum, daarbij zich onder anderen beklagende over aanvallen van commisen wegens het door hem aan anderen overdoen van zijn boekwerk, heb ik de eer hiernevens aan Uwe Excellentie te doen toekomen een afschrift van het procesverbaal op den 28. November ll. tegen den Requestrant opgemaakt ter zake van het verkoopen van boeken, zonder vooraf daartoe patent te hebben gevraagd en bekomen, benevens afschriften van de rapporten van den Arrondissements-inspecteur der directe belastingen, in- en uitgaande regten en accijnsen te Appingedam van den 10. en 13. dezer no. 54 en 93, alsmede van de door mij in deze zaak genomene resolutie van heden no. 33, — uit alle welke stukken Uwe Excellentie den geheelen toedragt dezer zake en tevens mijn gevoelen nopens dezelve zal kunnen ontwaren, komende alles kortelijk hierop neder: dat de bekeurde onbevoegd was tot het debiteren van het boekje door hem uitgegeven; dat het procesverbaal gegrond is, en voor de regtbanken vol te houden; dat echter de zaak van dien aard is, dat dezelve voor transactie geschikt moet worden gehouden; dat eene transactie allezins boven eene voortzetting in regten verkieslijk is; dat onder de commisen verbalisanten slechts een gevonden wordt, die den Roomsch Catholyken Godsdienst is toegedaan; en dat de Requestrant ter zake dier bekeuring volgens de bestaande wetten aan de Administratie der Belastingen, oftewel desverkiezende aan de gewone regtbanken behoort te worden verwezen, waartoe ik de eer heb te adviseren.

---

[1]) W. F. L. baron Rengers (1789—1859); advocaat; ambtenaar bij den belastingdienst in Friesland; 1813—1819 Kamerheer en secretaris van het Kabinet des Konings; Directeur der Belastingen in Friesland; 1826—1830 lid van de Tweede Kamer; 1830—1850 Gouverneur van Groningen; lid van den Raad van State; persoonlijk vriend van Koning Willem I.

De Gouverneur van de Provincie Groningen,
RENGERS.

---

129. Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 3 Febr. 1834.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.

's Gravenhage, den 3en February 1834.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk heeft, onder retour der stukken, welke het Uwer Excellentie heeft behaagd bij dispositie van den 11en December 1833 no. 5 te stellen in hare handen om te dienen van consideratiën en advies, de eer

Eerstelijk: Uwe Excellentie te bedanken voor de mededeeling dier stukken, welke de Commissie met diepe droefheid en verontwaardiging hebben vervuld; en waaruit zij vertrouwt, dat Uwe Excellentie met gelijke gewaarwordingen zal hebben waargenomen, tot welk een uiterste de predikant *H. de Cock* de kwaadwilligheid en het onbescheid gedreven heeft.

Ten tweede: Daar de Commissie in het welgegrond vertrouwen verkeert, dat aan Uwe Excellentie vanwege de kerkelijke besturen onder het provinciaal ressort van Groningen naar behooren zal zijn berigt, dat het Klassikaal Bestuur van Middelstum, gebruik makende van de magt, bij het Reglement van Kerkelijk Opzigt en

Tucht aan hetzelve opgedragen, om, ter handhaving van de rust en orde in de Kerk, het onbescheiden en ergerlijk gedrag van den predikant H. de Cock te bestraffen, denzelven bij gedane uitspraak in zijne dienst heeft geschorst, totdat hij schuld beleden, zijn vergrijp hersteld en beterschap zal beloofd hebben, van welke uitspraak voornoemde predikant aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen heeft geappelleerd, — neemt de Synodale Commissie de vrijheid, Uwer Excellentie in consideratie te geven, om aan deze zaak, thans bij de kerkelijke regtbanken aanhangig, ongestoord haren loop te laten, zonder dat, van wege het Gouvernement Zijner Majesteit omtrent den predikant De Cock, immers vooralsnog, een *buitengewone* maatregel genomen worde.

En, wat betreft het advies, door Uwe Excellentie aan Zijne Majesteit te geven, omtrent het stuk door Ds H. de Cock Zijner Majesteit aangeboden, bij eigenhandig schrijven, waarin hij door zijne verbijstering alle palen van zedigheid en welvoegelijkheid ten eenemaal is te buiten gegaan, zoude de Commissie, *ten derde,* eerbiedig van oordeel zijn, dat Zijne Majesteit door Uwe Excellentie zoude kunnen worden geadviseerd om het stuk en de geleidende missive daarbij behoorende, te seponeren.

De Algemeene Synodale Commissie voornd.
H. H. DONKER CURTIUS, President.
I. J. DERMOUT [1]), Secretaris.

---

130. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 20 Febr. 1834.

Herv. Eered.
20 Febr. 1834 *no. 6.*

Commissoriaal van 1 December 1833 no. 85.

Adres van *H. de Cock* Gereformeerd leeraar te *Ulrum* provintie Groningen, daarbij aanbiedende exemplaren van drie stukjes, waaronder een getiteld: *Verdediging van de ware gereformeerde leer of de schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven.*

Commissoriaal van 29 December 1833 no. 58.

Adres van denzelfden *H. de Cock,* met ouderlingen en diakenen van *Ulrum,* daarbij zich beklagende:
1^0 over een procesverbaal door 's Lands commisen tegen hem opgemaakt wegens verkoop van boekjes.

---

[1]) I. J. Dermout (1777—1867); 1798 predikant te Zeist, 1800 te Amersfoort, 1803 te Zutfen, 1805 te 's Gravenhage; sedert 1816 secretaris van de Algemeene Synode; 1817 buitengewoon hofprediker; 1822 hofprediker; 1848 emeritus.

2^0 over eene uitspraak tot suspensie in zijne dienst van het classikaal bestuur van *Middelstum.* [1]

Commissoriaal van 28 January no. 71 en
12 Febr. 1834 no. 54.

Adressen van J. M. Reidsema c.s. te *Visvliet,* den predikant *H. de Cock* Z. M. aanbevelende. [2]

(minuut) *(Aan den Koning.)*

In een rapport van den 14. November ll. no. 11 op een vroeger door den Adressant aan Z.M. toegezonden stuk, merkte de ondergeteekende aan, dat des schrijvers doel bleek te zijn om mede te werken tot de vernieuwing der heillooze kerktwisten der 17e eeuw, bijzonder door bij minkundigen de lust op te wekken tot schoolsche harrewarrerijen en door het ten toon stellen en verdacht maken van ambtgenooten, die niet in zijne gevoelens deelen.

Voorts is in hetzelfde rapport te kennen gegeven, dat de predikant *De Cock* een jongmensch was, eerst in 1823 als candidaat toegelaten, en die, sedert zijn komst te Ulrum, door eene dweepzieke predikwijze veel toeloop onder de dorpsbewoners verkregen hebbende, eene groote verbeelding van zichzelven had opgevat, zoodat hij zich geroepen waande, mede als hoofd der kerkelijke oppositie of bewegingspartij op te treden en zich eenen naam te verwerven.

De ondergeteekende was toen van advies, dat Z.M. het ingezonden stukje zoude kunnen ter zijde leggen, zooals dan ook door Hoogstdezelve is goedgevonden.

In het hiernevens eerstvermeld adres, waarbij Ds *De Cock* weder andere stukjes inzendt, wordt een nog hooger en scherper toon gevoerd. Hij zegt het overgelegd vragenboekje te hebben uitgegeven ter bevordering der „voor zooveel bloed gekochte formulieren van eenheid", terwijl hij het andere, meer uitgebreide stukje, „tegen twee verdervers van leeraren" geschreven heeft, „om de vervallen muren van Sion en Jeruzalem wederom te helpen oprichten". Eindelijk beroept hij zich, ten einde nader onderrigt omtrent zijn geloof te erlangen, op den predikant *Molenaar* te 's Gravenhage, met wien hij briefwisseling zegt te houden.

Dit adres, hoe onaangenaam van toon, boezemde nogtans den ondergeteekenden voornamelijk slechts medelijden in met den door dweepzucht en ijdelheid zoo verbijsterden man, — maar de lezing van dat meer uitgebreid stukje, of zoogenaamde *Verdediging der schaapskooi van Christus,* kon niet nalaten een gevoel van verontwaardiging op te wekken. De uitgave van twee kleine stukjes — namelijk van twee leerredenen door den Heer *L. Meyer Brouwer,* predikant te *Uithuizen,* en eenige brieven van den Heer *G. Benthem*

---

[1] Bovengenoemde adressen zijn te vinden: Herv. Eered. 20 Febr. 1834 no. 6. Copieën biedt H. de Cock, *Hendrik de Cock*^{2}, blz. 91—93 en 127—131.

[2] Deze adressen zijn opgenomen onder Bijl. III en IV.

Reddingius, predikant te Assen, — gaf den Heer *De Cock* aanleiding tot de hatelijkste aanvallen en lasterlijkste aantijgingen; schoon die beide werkjes in eenen zeer gematigden en vreedzamen geest waren geschreven. Die beide predikanten worden door hem uitgemaakt voor wolven, dieven, moordenaars, farizeërs, huichelaars, meineedigen, satansengelen enz., en het geheele geschrift schijnt als 't ware ingerigt, om alle de leeraars, die de bijzondere begrippen van *Ds De Cock* niet zijn toegedaan, op het ergste ten toon te stellen, hun de achting en het vertrouwen hunner gemeenten te ontrooven, alom onrust te stoken en scheuring voor te bereiden.

De ondergeteekende achtte zich verpligt, in een geval van dezen aard, geen rapport aan Z.M. uit te brengen, voor en aleer de Algemeene Synodale Commissie te hebben geraadpleegd, en heeft bij deze de eer het rapport dier Commissie over te leggen.

Uit hetzelve blijkt, dat het Classikaal Bestuur van *Middelstum,* handelende overeenkomstig het Reglement van kerkelijk Opzigt en Tucht, zich verpligt geacht heeft, den Heer *De Cock* wegens zijn ergerlijk, orde en rust verstorend gedrag te bestraffen, en hem in zijnen dienst heeft geschorst, totdat hij schuld zoude beleden hebben. Van deze uitspraak heeft die predikant geappelleerd aan het Provintiaal Kerkbestuur van Groningen, door hetwelk de zaak thans naar de wet behandeld wordt.

In dezen staat van zaken is de ondergeteekende met de Synodale Commissie van gevoelen, dat men de zaak den wettigen kerkelijken loop moet laten, zonder eenige maatregel van gouvernementswege te nemen tegen den predikant De Cock, hetwelk anderzins misschien in overweging zoude hebben kunnen komen.

Wat het in *de tweede plaats* vermeld klaagschrift van *Ds De Cock* betreft, *het bezwaar over het Classikaal Bestuur van Middelstum* is stellig ongegrond, voor zooveel hij het doet voorkomen, als ware hij over zijne bijzondere gevoelens aangetast, terwijl men hem steeds alle vrijheid gelaten heeft, dezelve voor te dragen, en hem thans bestraft, *niet* om zijne begrippen, maar uit hoofde van rustverstoring en opentlijke belastering van achtingwaardige ambtgenooten. Dan uit het bovenvermeld rapport der Synodale Commissie op het eerste adres blijkt, dat de Heer *De Cock* sedert zelf begrepen heeft, de bezwaren, die hij vermeent te hebben tegen het Classikaal Bestuur, te moeten brengen bij het in rang onmiddellijk daarboven geplaatste collegie, het Provintiaal Kerkbestuur, en dat hij dus dezen weg ook heeft ingeslagen. De zaak behoort dan ook nu naar kerkorde te worden voortgezet.

Omtrent de klagten van den predikant *De Cock* over de aanvallen van commisen, wegens het door hem debiteren van zijn boekje, heeft de ondergeteekende den Gouverneur van Groningen gehoord. Uit deszelfs rapport — met de bijlagen mede hiernevens gevoegd — blijkt, dat ook in het verslag ten dezen de Adressant de zaak in een verkeerd licht stelt; dat voorts het procesverbaal gegrond en voor de regtbanken zeer wel vol te houden is; maar dat echter de zaak vatbaar is voor eene transactie, ter bevordering waarvan, en ter voorkoming van alle partijdigheid, de Gouverneur de noodige voorschriften gegeven heeft.

De zonderlinge adressen van *J. M. Reidsema* c.s. tot aanbeveling van *Ds De Cock,* geene bijzondere beschikking schijnende te vorderen, neemt de ondergeteekende, op grond van al het aangevoerde, de vrijheid Z. M. in overweging te geven:

Vooreerst om de door den predikant *H. de Cock* te *Ulrum* ingezonden stukjes ter zijde te leggen;

Ten andere om aan denzelve, op de door hem, met ouderlingen en diakenen van *Ulrum,* ingezonden klagten, te kennen te doen gegeven, dat zijne bezwaren over de handeling van het Classikaal Bestuur van *Middelstum* bij de bevoegde kerkelijke vergaderingen, volgens de kerkelijke reglementen, behooren beoordeeld en beslist te worden; en dat hij, ter zake der bekeuring door 's Lands commisen, volgens de bestaande wetten aan de administratie der belastingen, of te wel desverkiezende, aan de gewone regtbanken wordt verwezen.[1])

(De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[1]) De koninklijke autorisatie om overeenkomstig dit rapport te beschikken, volgde 22 Febr. no. 75.

131—134

Behandeling van een geheim adres van den ouden *W. Broes,* den voorzichtigen verdediger van het regeeringsideaal der „vereeniging van alle protestantsche afdeelingen", waarin deze er bij den Koning op aandringt, om tegen de „ultras" naar beide zijden op te treden, door afkeuring hunner beroepen en door persoonlijke berispingen.

Het oordeel van den Minister van Eeredienst en van de Algemeene Synodale Commissie luidt eenstemmig, dat een dergelijke bemoeiing met geloofsgeschillen onvoegzaam en onraadzaam moet worden geacht.

Ook een Synode zou hierin niet kunnen optreden, daar dit tot een scheuring zou leiden: „het ergste dat men denken kan."

Met nadruk wordt op den voorgrond geplaatst, dat in de huidige woelingen eenige daad van gezag geen goed zou uitwerken, maar integendeel olie in het vuur zou zijn.

De gevoelens moeten gespaard en verschoond worden, maar alle inbreuk tegen kerkelijke wetten en reglementen streng worden tegengegaan.

Ook eenige andere, ondergeschikte voorslagen van Broes kunnen geen genade vinden.

131. Adres van Ds W. Broes te Amsterdam aan den Koning, vóór 19 April 1834.

Staatssecr.
7 Juni 1834 *la. D. 18 geheim.*

Aan den Koning.

Sire!

Ik beklaag, gewis in overeenstemming met Uwe Majesteit, diepst de onrust, welke in onze Hervormde Kerk woelt en dreigt langszoomeer te zullen woelen. Vele en teveel schriften daarover komen er aan het licht, welke ik door mijn schrijven niet wil vermeerderen. Liever leg ik eene enkele gedachte daartoe betrekkelijk voor Uwe Majesteit eerbiedigst open, welke Hoogstdezelve als komend van een man buiten alle betrekking van raadgeving en die den naam van aanmatiging ongaarne hebben zou, een oogenblik voor zich alleen onder het oog gelieve te nemen.

Mijne gedachte is deze. Uwe Majesteit, zoo stel ik het mij voor, draagt tweeërlei persoon. De eene persoon is de koninklijke, tot welken behoort gebieden. Zou het ook te raden zijn, in dezen, boven en behalve handhaving der wet, vooreerst nu of dan door de improbatie eener beroeping op eenen *ultra,* hetzij ter eene of andere zijde, uitgebragt, openbaar blijk te geven, dat de ultra, als de rust van de Kerk en den Staat bedreigende, Haar ernstig mishaagt; ten tweede te dezer tijd bijzonder naauw toe te zien, dat het hoogleeraarsambt, hetzij in de godgeleerdheid, hetzij in de uitlegging des Bijbels buiten de Theol. faculteit[1]), bij voorkeuse worde opgedragen aan zulk een, van wien eene voorbeeldige gematigdheid en bedachtzaamheid is te verwachten.

De andere persoon, welken Uwe Majesteit bekleedt, is die van eerste en voornaamste beide in den Staat en de Hervormde Kerk, aan wiens raad dus, vermaning en afmening, aansporing, met opzigt tot het heil der kerk, veel is te defereren, en, immers doorgaans, ook veel zal gedefereerd worden. Zou het dan ook iets goeds beloven, indien Uwe Majesteit in dezen haren persoon een en anderen ultra, wederom ter eene of andere zijde — buiten elk openbaar besluit gelijk in het geval van Ds Molenaar geschied is — ernstig te kennen gaf, wat Haar behaagt en mishaagt, den Heer

---

[1]) Exegese Oud en Nieuw Testament werd oudtijds aan onze universiteiten onderwezen in de Litteraire Faculteit; in de eerste helft der 19de eeuw is hier wel verandering in gekomen, maar nog geen eind aan gemaakt; vgl. C. Sepp, *Proeve eener Pragmatische Geschiedenis der Theologie in Nederland van 1787—1858,* 3de druk, blz. 166.

v. d. Kemp[1] b.v., wien het gelieft een onbesproken fungerend leeraar voor boozen Jezuit te denonceren[2], en evenzeer Prof. De Groot[3], die uitroept, dat alle band van eenigheidsformulier thans is weggenomen — waarlijk in kenbaren strijd met de verklaring, welke Uwe Majesteit door haren Minister in 1816 gedaan heeft in haar antwoord op de bezwaren der Classis van Amsterdam[4] —, neer te zetten en in te teugelen; daarentegen aan een man als Ds Engels[5], predikant te Nieuwolda, die onlangs met zoo wijzen als godvruchtigen ernst den middenweg heeft aangewezen, Hare goedkeuring op eene of andere wijze uit te drukken.

Misschien zijn er daarenboven aan de Synode voor den tijd voegende wenken te geven, hetzij meer regtstreeks door den Minister, hetzij meer van terzijde, welke een oud professor met bejaard oordeel zou kunnen proeven en met zijn invloed aandringen.

Verschoon, Sire! de vrijmoedigheid, met welke ik deze gedachte openleg. Wat mij de vrijmoedigheid geeft is deels de bekende goedwilligheid Uwer Majesteit, deels de hoogte mijner jaren, om welke van mij, als digt aan mijn sterven gekomen, te minder is te argwanen, dat ik het mijne zou bedoelen, boven het welzijn van de Kerk en van den Staat.

Uwer Majesteit nederige en gehoorzame onderdaan,
W. BROES.

---

[1] Mr C. M. van der Kemp (1799—1861); advocaat te 's Gravenhage; 1838 plaatsvervangend kantonrechter; 1858 raadsheer in het Hof van Zuidholland.

[2] Vgl. *De beschuldiging tegen de leeraars der Ned. Herv. Kerk, dat zij hunnen eed breken... gestaafd, en de gedachten van P. Hofstede de Groot... wederlegd*, Rotterdam, 1834, blz. 60, waar Van der Kemp, op het voetspoor van Capadose, den anonymen schrijver van het *Geschiedkundig onderzoek over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden*, 's Gravenhage, 1822, d. i. Broes zelf, als zoodanig kwalificeert.

[3] P. Hofstede de Groot (1802—1866); 1826 predikant te Ulrum; 1829 professor te Groningen; schreef in 1833 anonym: *Wien zult gij gelooven, den mensch of God*, en liet daarop onder zijn naam volgen zijn *Gedachten over de beschuldiging van meineedigheid...*, Groningen, 1834, waarin hij de verbindende kracht der Formulieren ontkende.

[4] De classis Amsterdam had zich in haar bezwaren tegen de kerkorde van 1816 o. m. tot tolk gemaakt van de vrees der meest godsdienstigen, dat men, tredende buiten de inrigtingen, die de wijsheid der vaderen had vastgesteld, van schrede tot schrede zou voortgaan in het veranderen der meest gewigtige leerstukken, en door eene ongeregelde zucht tot het nieuwe, den godsdienst in den hartader zou aantasten. Daarop was geantwoord, dat de Synode thans niet was opgeroepen om leerstellige geschillen te beslissen, maar om de kerk te besturen, en „wat de leer zelve betreft, zijn de verpligtingen van deszelfs leden en die van alle andere kerkbesturen begrepen in het *9de Artikel van het Algemeen Reglement*, hetwelke met ronde woorden van hen vordert *de handhaving van de leer der Hervormde Kerk*." Vgl. voor het antwoord in zijn geheel: G. v. d. Tuuk, *Handboek voor Herv. predikanten en kerkenraadsleden*, tweede stuk, Leeuwarden, 1823, blz. 142—154. Zie verder A. Goslinga, *Het einde der Classis Amsterdam*, in: *Christendom en Historie*, Kampen, 1931, blz. 170—191.

[5] R. Engels (1769—1855); 1795 predikant te Colmschate, 1801 te Engelbert, 1807 te Emmen, 1807 te Nieuwolda; schreef: *Ontboezeming over de godsdienstige denkwijze, vroomheid en rechtzinnigheid in de Herv. Kerk, bijzonder met betrekking tot de leeraars*, Groningen, 1834.

132. Missive van den Staatssecretaris aan den Minister van Eeredienst, 19 April 1834.

Herv. Eered.
5 Juni 1834 *no. 2 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.

la. F. 10 geheim. *'s Gravenhage,* den 19. April 1834.

De Heer Predikant *W. Broes,* aan den Koning, op de audiëntie te Amsterdam, overhandigd hebbende het hierbij gevoegde adres betrekkelijk de in de Hervormde Kerk plaats hebbende woelingen, zoo vind ik mij door Hoogstdenzelven gelast, Uwe Excellentie uit te noodigen, om Uw gevoelens daaromtrent aan Zijne Majesteit te willen mededeelen, van welken last ik de eer heb mij bij dezen te kwijten.

De Secretaris van Staat,
J. G. DE MEY v. STREEFKERK.

---

133. Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 22 Mei 1834.

Herv. Eered.
5 Juni 1834 *no. 2 geheim.*

Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat,
belast met de zaken der Hervormde Kerk.

Confidentieele Nota.

's Gravenhage, den 22. Mei 1834.

De Algemeene Synodale Commissie, in overweging genomen hebbende het adres door den Heer W. Broes aan Zijne Majesteit gepresenteerd, betrekkelijk de in ons kerkgenootschap thans plaats hebbende woelingen, heeft de eer, Uwe Excellentie hare denkbeelden over het in dat adres voorgestelde mede te deelen.

In hetzelve wordt Zijne Majesteit voorgesteld als dragende tweeërlei persoon: de koninklijke en die van voornaamste lid der Hervormde Kerk.

In beide betrekkingen wordt iets van Zijne Majesteit verlangd.

In de eerste, nu en dan door de improbatie eener beroeping op eenen *ultra,* hetzij ter eene of ter andere zijde, uitgebragt, te doen blijken, dat de ultra Z.M. uiterst mishaagt; en voorts naauw toe te zien, dat het hoogleeraarambt, hetzij in de Godgeleerdheid, hetzij in de uitlegging des Bijbels buiten de Theologische faculteit, bij voorkeur worde opgedragen aan zulk een, van wien eene voorbeeldelooze gematigheid en bedachtzaamheid is te wachten.

In de tweede betrekking wordt van Z.M. verlangd, dat Hoogstdezelve eenen en anderen ultra ernstig te kennen geve, wat Hoogstdenzelven behaagt en mishaagt, en dengenen die den middenweg bewandelt, zijne goedkeuring op eene of andere wijze uitdrukke.

De Synodale Commissie, met den Heer Broes de woelingen betreurende, welke thans de rust der Kerk op vele plaatsen verstoren, deelt ook met hem den wensch, dat het middel moge te vinden zijn, door hetwelk aan dezelve een einde kan worden gemaakt. Maar zij staat tevens in de vaste overtuiging, dat dit middel in het adres geenszins is aangeduid, ja, dat van alle middelen, welke hier voor de aandacht zouden kunnen komen, geen minder aanbeveling verdient dan dat, hetwelk in het adres wordt voorgeslagen.

De strekking toch, welke hetzelve heeft, is, in het algemeen, de woelingen te onderdrukken, door *gezag* of meerderheid van betrekking.

Wordt een *ultra* beroepen, zoo zal het hooge gezag des Konings optreden, om dat beroep te improberen, opdat de ultra hierin ondervinde, dat hij den Koning uiterst mishagelijk is: en dit zal moeten strekken, om hem te leeren, dat, zal hij ooit approbatie op eenig volgend beroep krijgen, hij noodig heeft, zijne buitensporige gevoelens op te geven, en zich voortaan te houden op den middenweg, die tusschen de twee uitersten inligt. Bestaat het geval, dat iemand in openbare geschrifte zich als een ultra van de eene of andere zijde doet kennen, dan zal aan den zoodanigen, hij zij dan hoogleeraar, predikant of leek, door Z.M. ernstig worden te kennen gegeven, dat hij aan Z.M. mishaagt.

Bij dit alles heeft men wel te bedenken, dat de bedoelde woelingen haren grond hebben in *verschil van meeningen over sommige punten der geloofsleer,* ten aanzien van welke de een zeer *rigide,* de ander meer rekkelijk is. Wat kan hier eene daad van *gezag* uitwerken? Deze verandert nooit de overtuiging. Zij kan schrik inboezemen; zij kan uitwerken, dat men in het openbaar, voorzichtigheidshalve, zwijgt; misschien, dat men in het openbaar zijne ware meening bemantelt; maar zij zal tevens uitwerken, dat men in het verborgene te sterker zal werken en woelen, en dat de wrevel en haat tegen hem, die zulk eene daad van gezag uitoefent, als tegen eenen gewetensdwinger, ten top wordt gevoerd. Het kwaad dat bestaat, zal alzoo blijven bestaan; maar er zal een nieuw kwaad bij worden geschapen. Het kwaad dat blijft bestaan is, dat de ultras blijven, die zij waren, en voortgaan aanhang te zoeken. Het nieuwe kwaad, dat men schept, zal zijn, dat men bij de ultras van beide zijden den Koning stelt tot een voorwerp van afkeer, hetwelk zij veelmeer zullen haten, dan zij zich onderling haten kunnen.

Wanneer de Commissie voorts de bijzonderheden in het adres voorkomende in oogenschouw neemt, vermeerderen zich de bedenkingen van allerlei aard zoodanig, dat het moeyelijk valt dezelve allen te ontwikkelen. Het zij der Commissie hierom vergund, zich bij eene en andere der gewigtigste bedenkingen te bepalen. En dan zij eene eerste bedenking deze: Men spreekt van *ultras,* welke door het koninklijk gezag bedwongen zouden worden. Maar, hier behoort dan in de eerste plaats wel met de meest mogelijke naauwkeurigheid uitgemaakt te zijn, wie men te verstaan heeft onder den naam van ultras. De rigide orthodoxen, die zich thans zoo sterk willen doen gelden, verzekeren van alle hoogleeraren en — met uitzondering van ten hoogste 20 — van *alle* predikanten in het geheele koninkrijk, dat zij ultra liberalen in het stuk der geloofsleer zijn. Zij noemen bijzonder *den steller van het adres* als eenen *ultra* bij uitnemendheid. Van den anderen kant worden die *rigiden* op hunne beurt als ultras uitgekreten. Wie zal hier uitspraak doen? De Koning? Maar zoo ook deze volgens de letter of den aard onzer instelling was, hetgeene Hoogstdezelve niet is — *Summus Episcopus* — zoo zoude het Hoogstdenzelven nog alzins te ontraden zijn, zich te wagen aan de beslissing van zoodanig hagchelijk vraagstuk. Hoeveel te meer dan nu, daar onze Grondwet alleen wil, dat de Koning alle godsdiensten beschermen zal, maar hem zeker de macht niet toekent, om te beslissen in geschillen, welke haren grond in de geloofsleer hebben. Zal men dan de beslissing, wie de ultras zijn, die men te beteugelen heeft, opdragen aan eene kerkelijke vergadering, aan *eene Synode?* Zoo bewandelt men den weg, die regtstreeks tot eene scheuring leidt: want zijn eenmaal door zoodanige vergadering bij eene bepaalde beslissing de grenzen aangewezen, binnen welke men blijven moet, en over welke men niet gaan mag, of men wordt *ultra,* dan zijn, even daardoor, alle(n), die dit laatste gedaan hebben en niet verkiezen binnen de gestelde grenzen terug te keeren, uit de kerk gezet, en het ergste dat men denken kan, de scheuring zal voltooid zijn.

Is uit dezen hoofde het eensdeels ongeraden, andersdeels onmogelijk, uit te maken wie men voor ultras te houden hebbe, zoo behoort ook het gandsche denkbeeld van *beteugeling der ultras* door gezag en het inboezemen van vreeze opgegeven te worden.

Eene tweede bedenking zij deze: *het voorgestelde leidt kennelijk tot ongerijmdheid.*

Volgens onze grondwettige instellingen staat de Koning als *zoodanig* tot alle de godsdienstige genootschappen in eene en dezelfde betrekking. Hij is aller beschermer en weldoener; hetgene hij zich ten aanzien van het éene veroorloven mag, dat mag en moet hij zich ook ten aanzien van het andere veroorloven. Indien nu de Koning kon gelooven, dat het behoorde tot zijne koninklijke attributen, bij ontstane geschillen in het Hervormd kerkgenootschap tusschen beiden te treden door hetzij rigide orthodoxen, hetzij meer liberale hoogleeraren, predikanten of gemeente-leden te bestraffen, dan moet Hoogstdezelve zich ook geregtigd gelooven, dit zelfde te doen bij elk der andere godsdienst-gezindheden, niet alleen bij alle de Protestantsche genootschappen, maar ook bij de Roomsgezinden, ja, niet alleen bij de Christelijke genootschappen, maar ook bij de Joden, zoo dikwerf bij dezelve het geval mogt bestaan, dat de een of ander aan overdrijving van gevoelens zich schuldig maakte, en hierdoor twist en verdeeldheid ontstaan mogt; van welk een en ander het onbestaanbare en ongerijmde dadelijk in het oog springt.

Beschouwt men den Koning als *lid* van het Hervormd kerkgenootschap, zoo valt hetgene van Hoogstdezelve, als zoodanig, hier wordt verlangd, mede — en dit zij eene *derde* bedenking — als ongepast en onbestaanbaar in het oog. Alle leden van het Hervormd kerkgenootschap hebben, als zoodanige, gelijke regten en gelijke verpligtingen. Verschil van rang in het burgerlijke brengt hierin geene verandering. Heeft eenig lid van hetzelve aanleiding om van eenig hoogleeraar of predikant vast te stellen, dat hij ten aanzien der leer vervallen is tot overdrevene en onware gevoelens: hij heeft het *regt* om hem aan te geven bij het kerkelijk bestuur, die de zaak kan onderzoeken en naar bevind derzelve uitspraak kan doen. Maar geen *lid,* welke ook in den burgerstaat zijn rang moge zijn, heeft de bevoegdheid, om zelf als regter op te treden, iemands schuld als uitgemaakt aan te nemen en dan zijnen hoogeren rang, dien hij in het burgerlijke bezit, te bate te nemen, om de bestraffing te ondersteunen, welke hem moet dwingen om anders te spreken en te handelen, dan zijne overtuiging hem voorschrijft. Het lid, hetwelk zich veroorlooft aldus te handelen, treedt kennelijk buiten de grenzen, welke hem gesteld zijn, matigt zich een gezag aan, hetwelk hetzelve niet toekomt en grijpt in de regten der wettiglijk aangestelde kerkbestuurders.

Uit dezen hoofde zoude dan ook — en deze zij eene *vierde* bedenking — de Koning, zoo Hoogstdezelve zich tot zulk eene bemoeying mogte leenen, zich ligtelijk blootstellen aan onaangename tegenspraak en weigering van de zijde van hen, die hierin den Koning alleen als een lid der Hervormde Kerk zouden zien en aan zoodanig lid de bevoegdheid om zoo te bestraffen en te regt te wijzen, niet toekennen. Vooral zoude zoodanige tegenspraak en weigering te voorzien zijn van de zijde van zoodanige *leden* der gemeenten, hoedanige er één in het adres met name wordt genoemd [1]), die verkeeren in eenen toestand van onafhankelijkheid, welke maakt, dat zij voor het verlies van hoogere gunst minder vreezen, en tevens door dweepzieken ijver worden vervoerd, om de gevoelens, welke zij voorstaan, met te heviger onbescheid te verdedigen, naar mate de rang van den persoon hooger is, die toont mishagen aan die gevoelens te hebben, en hen, bij het voorstaan en voortplanten van dezelve, te willen inteugelen.

De Commissie voegt hier eene *vijfde* bedenking bij. Er wordt namelijk in het adres van den Koning iets gevorderd, hetwelk Hoogstdenzelven niet mag worden aangeraden, omdat het in zichzelve alzins *onedelmoedig* is. Z.M. wordt hier toch uitgenoodigd, om te bevorderen, dat men zal handelen strijdig met zijne overtuiging, door eensdeels te vleyen met het uitzigt op Z.M. welgevallen, anderdeels door te bedreigen met Hoogstdeszelfs ongenoegen. De overtuiging der lieden, welke men hier op het oog heeft, moge haren grondslag hebben in dwaling, en de werking derzelve moge alzins schadelijk zijn, men behoort nogtans dezelve te eerbiedigen in zoo verre zij ter goeder trouw en gemoedelijk bestaan kan; en niemand moet onkiesch en onedelmoedig worden in de keuze van het middel, door hetwelk hij op dezelve wil werken en hare uitwerking wil beteugelen. Maar zoodanige onedelmoedigheid zoude zeker worden begaan, wanneer men den man, wiens gemoedelijke overtuiging hem zegt, dat hij spreken moet, tot zwijgen beweegt door het uitzigt, van den éénen kant op gunst, van den anderen kant op ongenade.

Het tot hiertoe beredeneerde geeft der Commissie, zoo zij vermeent, regt, om te besluiten, dat, hoe goed en loffelijk ook mogen zijn de bedoelingen van den steller van het adres, het door hem voorgeslagene, voor zoo verre dit den Koning mengt in de gevoerd wordende geschillen, is onaannemelijk.

---

[1]) Dit slaat waarschijnlijk op Van der Kemp. Hofstede de Groot was in rijksdienst.

Zal men middelen in het werk stellen ter wering of beteugeling van het bedoelde kwaad, dan zouden het middelen van eenen anderen aard behooren te wezen. Een tweetal der zoodanigen worden in het adres aangeduid. Het eerste, als er wordt aanbevolen „te dezer tijd bijzonder naauw toe te zien, dat het hoogleeraarambt, hetzij in de Godgeleerdheid, hetzij in de uitlegging des Bijbels buiten de Theologische Faculteit, bij voorkeuze worde opgedragen aan zulk een, van wien eene voorbeeldige gematigdheid en bedachtzaamheid is te verwachten".

Deze raadgeving gaat uit van de onderstelling, dat gematigdheid en voorzigtigheid bij den hoogleeraar zal werken ter voortbrenging van gematigdheid en voorzigtigheid bij de jonge lieden, welke zij tot het predikambt opleiden. Het is niet te ontkennen, dat dit het geval wezen kan en dikwerf was, en dat alzoo deze raadgeving, als van heilzame strekking, bij voorkomende gelegenheid wel mag worden ter harte genomen.

Met dit al valt hier het een en ander op te merken, hetwelk de Commissie te minder terug houden mag, omdat zij zich verpligt rekent van de hoogleeraren onzer Hooge scholen te weeren allen schijn van verdenking, alsof de tegenwoordige woelingen eenigzins zouden moeten worden toegeschreven aan gebrek aan gematigdheid en voorzigtigheid bij hen: en als of van hunne zijde alzoo bijzondere aanleiding zoude gegeven zijn tot het geven van den raad, om te dezer tijd bijzonder voorzigtig toe te zien bij de keuze van hoogleeraren.

Indien men het algemeen karakter van de hoogleeraren in de Godgeleerdheid, welke sedert de laatste vijftig jaren op onze Hooge scholen hebben gediend, naar waarheid zal teekenen, zal men als hoofdtrekken in hetzelve moeten noemen, *groote gematigdheid* en *voorzigtigheid*. Deze hebben ook hare vrucht gegeven: want, zoo men desgelijks van de predikanten over hetzelfde tijdvak zeggen moet, dat zij, over het geheel, zich door gematigdheid en voorzigtigheid hebben onderscheiden, zal de eer hiervan wel grootendeels toekomen aan het voorbeeld, door de hoogleeraren gegeven. Maar datzelfde voorbeeld heeft niet kunnen beletten, dat ook uit de scholen van die zelfde, door gematigdheid uitmuntende hoogleeraren, predikanten zijn voortgekomen, die althans wegens deze deugd weinig lofs hebben behaald. De Commissie noemt geene namen van nog levende hoogleeraren; maar zij moet de namen van eenen *Muntinghe* ¹) en eenen *Van Voorst* ²) noemen als van mannen, die zich door gematigdheid en voorzigtigheid hebben onderscheiden, en tevens zijn er van degenen, die het voorregt hadden hen te hooren, die thans als woelende ultras eenen, hen weinig vereerenden

---

¹) H. Muntinghe (1752—1824); 1775 predikant te Buitenpost, 1777 te Zeerijp; 1780 professor te Harderwijk, 1799 te Groningen; 1822 emeritus.

²) J. van Voorst (1757—1833); 1778 predikant te Hall, 1780 te Wageningen, 1781 te Zierikzee; 1788 professor te Franeker; 1797 predikant te Arnhem; 1799 professor te Leiden; 1827 emeritus.

naam hebben; ten bewijze dat, zoo ook gematigdheid en voorzigtigheid in de hoogleeraren altijd te wenschen en, waar zij bestaan, loffelijk zijn, zij echter niet opleveren een *zeker* middel, om de kerk te bevrijden van de ultras en derzelver woelingen.

Ook moet men zich niet voorstellen, dat de meest mogelijke gematigdheid en voorzigtigheid de hoogleeraren zullen dekken tegen de lasteringen en aanvallen dier woelende ultras en deze in rust zullen houden of tot rust zullen terugvoeren. Deze soort van lieden laat niemand ongemoeid, die niet ronduit hunne buitensporige denkwijze voorstaat; en de hoogleeraar, die dit niet doet, zij zoo gematigd en voorzigtig als eenig mensch dit wezen kan: hij zal desniettegenstaande zijn blootgesteld aan de werking van hunnen haat, tenzij hij, de voorzigtigheid tot *sluwheid* drijvende, hen ten zijnen aanzien mogt kunnen misleiden, door hen in het denkbeeld te brengen, dat hij met hen staat in hetzelfde gevoelen; doch ook in dit geval zou de zaak van waarheid en godsdienst door zulk eenen weinig gewin behalen.

Er is in het adres nog één middel voorgeslagen, over hetwelk de Commissie ten laatste hare denkbeelden heeft te ontwikkelen.

Het middel wordt aangeduid door deze woorden: „Misschien zijn er aan de Synode voor den tijd voegende wenken te geven, hetzij meer regtstreeks door den Minister, hetzij meer van terzijde, welke een oud professor met bejaard oordeel zou kunnen proeven en met zijn invloed aandringen."

Indien de Commissie den voorslag wel heeft verstaan, zal dezelve strekken, om aan het Departement voor de kerkelijke zaken als *Consiliarius* toe te voegen een oud professor, die met bejaard oordeel zal proeven alle voor den tijd voegende wenken, welke van dien kant aan de Synode zouden kunnen gegeven worden.

De Commissie kent de predikanten, welke tot de Synode gecommitteerd kunnen worden, genoeg, om bij dezelve te onderstellen de gezindheid, om elken heilzamen wenk, door wien ook gegeven, met dankbaarheid aan te nemen. Maar de Commissie moet tevens betuigen, het daarvoor te houden, dat die zelfde leden der Synode, voorgelicht door drie praeadviserende hoogleeraren, waaronder ook dezulken, die aanmerkelijk in jaren gevorderd zijn, ten volle in staat zijn, om zelve te zien en te beoordeelen, wat de omstandigheden der kerk vorderen, en dat zij even zoo weinig nog eens noodig hebben de voorlichting van éénen ouden professor, als het achtbaar Hoofd van het Departement voor de kerkelijke zaken der Hervormden noodig zou kunnen hebben, de wenken, welke hij aan de Synode mogte willen geven, eerst door het bejaard oordeel van zulken ouden professor te doen proeven. De voorslag is alzoo, voor zooveel dit punt betreft volstrekt zonder nut.

In ander opzigt vertoont dezelve zich van eene zeer bedenkelijke zijde, in zoo verre als bij het aannemen van denzelven zoude kunnen ontstaan een zeker *esprit de corps,* hetwelk niet anders dan verderfelijk werken kan.

Tot hiertoe bestaat de beste verstandhouding tusschen het Departement voor de kerkelijke zaken en de Synode. Het Hoofd van dat Departement deelt, zoo dikwerf zulks bij hem wordt noodig geacht, zijne denkbeelden aan de Synode mede; deze ontvangt die met genoegen, beoordeelt die en neemt hiervan over, wat haar voorkomt overgenomen te moeten worden. Dit heeft wederkeerig plaats, en hierdoor is geboren een onderlinge vertrouwelijkheid en zamenwerking tot het zelfde doel, welke niets weet van partij trekken tegen elkander. Maar wat zou het moeten worden, wanneer de leden van de Synode, en hieronder ook de drie praeadviserende Professoren, achter het Departement en als de ziel van hetzelve moeten onderstellen een hier niet zichtbaren ouden hoogleeraar ? Wat achtbaarheid zal in dat geval het Hoofd van het Departement behouden, in hetwelk men aldra niets meer zien zal dan het weinig zelfstandig werktuig van eene zich schuilhoudende zedelijke kracht? Wat indruk zullen bij de Synode maken voorstellen en wenken, welke niet meer zijn die van Zijner Majesteits vertegenwoordiger, maar van een *ouden professor,* wiens krediet welligt, juist omdat hij oud is, bij de praeadviserende Hoogleraren en de overige leden van de Synode merkelijk zoude kunnen verzwakt zijn? Weinig menschenkennis is er noodig, om te voorzien, dat de weerzin tegen zulk eenen verborgenen invloed en de afkerigheid van het denkbeeld, dat men alzoo bestuurd zoude worden door eenen in het verborgene werkende hand, noodwendig eenen geest van tegenstand zouden moeten opwekken, welke, gelukkigerwijze, tot hiertoe in de Synode nog niet heeft geheerscht, en van welken het te wenschen is, dat hij in dezelve nooit heerschen zal.

De Synodale Commissie, deze bedenkingen aan het meer verlicht oordeel van den Heer Minister van Staat, belast met de zaken der Hervormde Kerk onderwerpende, verklaart tenslotte als haar algemeen gevoelen, dat de woelingen, door welke de Heer Broes zich bovenmate schijnt te hebben laten verschrikken, het eerst zullen bedaren, als men van den éénen kant de gevoelens spaart en verschoone, doch van den anderen kant alle inbreuk tegen kerkelijke wetten en reglementen, door wien ook gepleegd, strengelijk tegengaat; terwijl zij het er verder voor houdt, dat alle tegenstand, en vooral die, welke van de zijde des Staats geboden kan worden, zal zijn brandstof, welke men in het vuur werpt, opdat het te sterker brande.

De Algemeene Synodale Commissie
der Nederlandsche Hervormde Kerk,
H. H. DONKER CURTIUS,
President.
I. J. DERMOUT,
Secretaris.

---

134. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 5 Juni 1834.

Herv. Eered.
5 Juni 1834 *no. 2 geheim.*

Aan den Koning.

(minuut)

De Secretaris van Staat heeft op U. M. last, bij geheimen brief van den 19. April ll. la. F. 10, aan mij doen toekomen, met uitnoodiging om mijn gevoelen deswegen aan Hoogstdenzelven mede te deelen, een adres van den Heer *Broes*, predikant te *Amsterdam*, betrekkelijk de in de Hervormde Kerk plaats hebbende woelingen.

Bij de voorjaarszitting door de Algemeene Synodale Commissie der Hervormde Kerk, onlangs gehouden, heb ik aan dezelve *vertrouwelijke* mededeeling gedaan van het vermeld adres, ten einde met hare gedachten over het daarin voorgestelde bekend te worden.

Aan deze mijne aanvrage heeft die Commissie voldaan bij eene confidentiële nota, waarvan ik de eer heb, een afschrift hiernevens te voegen.

Volkomen kan ik mij vereenigen met het bij die nota beredeneerde en geadviseerde. De voorstellen van den Heer *Broes* schijnen ook mij geheel onaannemelijk, en ik houde het met de Commissie daarvoor, dat zoodanige politieke bemoeying met deze godgeleerde verschillen, als in het adres verlangd wordt, onvoegzaam en onraadzaam moet geacht worden.

Bijzonder neem ik de vrijheid Uwer Majesteits opmerkzaamheid te vestigen op de verklaring van het algemeen gevoelen der Commissie in het slot harer nota, namelijk „dat de woelingen, door welke de Heer *Broes* zich bovenmate schijnt te hebben laten verschrikken, het eerst zullen bedaren, als men van den eenen kant de gevoelens spaart en verschoont, doch van den anderen kant, alle inbreuk tegen kerkelijke wetten en reglementen, door wien ook gepleegd, strengelijk tegengaat; voorts dat, hares inziens, alle tegenstand, welke van de zijde des Staats geboden kan worden, brandstof zoude zijn, welke men in het vuur werpt, opdat het te sterker brande."

Deze verklaring neem ik gaarne als de mijne over. Bij den aanvang van diergelijke godsdienstige woelingen, kan wel eens een enkele wenk van het Hoog gezag nuttig werken, maar wanneer dezelve meer zijn toegenomen, zal, naar mijn gevoelen, het gouvernement zich dienen te bepalen tot de stipte handhaving van de bestaande wetten en verordeningen, en oplettende zorg tegen verstoring der goede orde.

Ik zoude dus eerbiedig van gevoelen zijn, dat van de denkbeelden, door den Heer *Broes* geopperd, geen gebruik kan gemaakt worden. Ik houde mij volkomen overtuigd van zijne welmeenendheid, maar hij is in dit geval minder geleid geworden door de hem anderzins eigene scherpzinnigheid, als door zekere bij klimmende jaren niet ongewone vreesachtigheid, waardoor wel eens geneesmiddelen worden aangeraden, erger dan de kwaal zelve. [1])

(De Minister van Staat belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL).

---

[1]) Blijkens een aanteekening op dit rapport werd het adres van Broes voorloopig buiten beschikking gelaten [Staatssecr. 7 Juni 1834 la. D. 18 geheim].

135—138

De behandeling van *een smeekschrift van den kerkeraad der „verdrukte gemeente van Ulrum”* aan den Koning — welk smeekschrift op zichzelf als een proeve van de soort kan dienen — getuigt van een verregaande nonchalance, te bedenkelijker, daar tengevolge hiervan De Cock en de zijnen als aperte leugenaars aan den Koning worden voorgesteld.

135. Rekwest van den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning, 3 April 1834.

Herv. Eered.
7 Mei 1834 *no. 9.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden,
Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Sire

Met de meest gepaste eerbied en ware christelijke vrijmoedigheid nemen ondergetekende, ouderlingen en diakenen van de verdrukte gemeente van Ulrum, de vrijheid, omtrent de voortdurende schorsing van ons algemene beminde leeraar H. de Cock.

Met verblijding mogten wij ons verheugen over het Besluit van Zijne Majesteit, dat het Provinsiaal Kerkbestuur gelast was, na de bestaane wetten te oordeelen, en daarom vlijden wij ons dan ook, dat de schorsing dadelijk zoude opgeheven worden. Maar helaas, wij vinden ons tot hiertoe teleurgesteld[1]), daar wij toch zeker vertrouwen, dat er in niets tegen de waarheid of de bestaane wetten van onze Leeraar is gehandeld.

Als men maar de boeken van de heeren Brouwer en Reddingius met aandagt naleest, kan men daar niet dan met aanstoot in zien, hoe dat daar wetens of onwetens (gepoogd wordt) de Gereformeerde Kerk omver te stooten en dezelve tot de Remonstrantsche of Sociniaans(che) dwalingen over te voeren. Is dit dan geen eedbreeken of onder bedekte termen in een schaapenvagt zijne wolvenaard te[2]) toonen, daar de eed eenmaal (afgelegd blijft afgelegd) en wel degelijk verpligtend moet worden gerekent, en ook zeeker is, al is het dat dezelve bij veelen als niets geacht word en er zelfs in het openbaar dezelve word aangetast en tegengesprooken? Ja de Hoogleeraar Hofstede te Groot schaamt het zich niet in het openbaar dezelve an te tasten en dezelve niet verbindend te verklaren, en wel te vergelijken met zulk een godloos en ontaard eed van een Herodis en van de mannen die geswooren in Egipte den een of ander om te bringen. Is dit ook een vergelijking of tegenstelling? Hoe gevaarlijk is dan niet de Kerk, als dit gevoelen bij dezelve eenmaal is doorgedrongen? Waar is dan de trouw, die men billijk bij de leeraars mogt verwagten, en welken invloed kan dit eenmaal op den Staat hebben, daar toch de zedelijke opvoeding van het nageslacht wel bijzonder aan de leeraars en allermeest aan de hoogleeraars is opgedragen? Als de eed niet meer in alles verbindent wordt gerekend, dan zal wel niemand de verraderlijke afval der Belgen meer voor godloos, slegt en eedbrekend verklaren, daar zij toch op hunne manier van zien zich op eene Jezuitische wijze verpligt rekende, dezelve van het getrouwe oud-Nederland af te scheuren. Hoewel de Hoogleeraar donker in zijn voorstel is, is dit toch wel zeker zijn doel, dat die eenmaal trouw geswooren heeft, niet langer verpligt is zijn eed te houden, dan het met zijn wijze van inzien overeenkomt. Vandaar welligt de tegenstribbeling tegen de wettige regeringen en wel bijna in alle landen en voornamelijk onder het aanzienlijkste gedeelte des volks en der stuiderende jeugt. En sommige schrijvers gaan verder, als eenen Laarman[1]) van Oosterlittens in Vriesland, die met verachting van alle eeden wel eene vervolging zoude (willen) daarstellen, althans in zijn boek, getiteld *De Dweeper*[2]), er wel aanleiding toe geeft, en ook reeds op veele plaatzen word bewerkstelligt, tegen (den) uitdrukkelijken inhoud van het zesde hoofstuk van den Grondwet, die toch aan ieder vrijheid van Godsdienst zoowel in het bijzonder als in het openbaar waarborgt, — en hoeveel gelovigen worden voor de regtbanken getrokken en in boeten geslagen om de onderlinge bijeenkomsten.

---

[1]) De rekwestranten waren nog onbekend met de uitspraak van het Prov. Kerkbestuur dd. 1 April, waarvan De Cock pas op 4 April bericht ontving. De teleurstelling, waarvan hier gewag wordt gemaakt, heeft ongetwijfeld betrekking op den gang van zaken bij het onderzoek, welke weinig goeds deed verwachten. Vgl. H. de Cock, *Hendrik de Cock*[2], blz. 162 v.v.

[2]) Het woordje „te" worde om den zinsbouw weggelaten.

Daarom verzoeken wij, ondergeschrevenen, Zijne Majesteit, de zaken in rijpe overweging te nemen en de ondergang van de Gereformeerde Kerk te verhoeden, daar toch die de steun van ons land kan, moet en zal zijn als hetzelve behouden zal worden, daar wij toch overvloedig uit de kerkelijke geschiedenissen zien kunnen, hoe de vervolging de hertogen van Savojen, de koningen van Frankrijk en eenen Filippus van Spanje zijn bekomen.

Wat zal de getrouwe belijder van de Gereformeerde Kerk toch anders overblijven als van de onderlinge bijeenkomsten gebruik te maken, als de getrouwe leeraars uit de kerk worden geworpen en huurlingen in derzelver plaats worden gesteld.

En is onze geliefde Leeraar H. de Cock te beschuldigen dat hij hard gesproken en waarheden gezegt heeft, die geen vijand van God kan verdragen? Heeft hij daarom straf verdient, dat hij zijn eed en roeping getrouw is, dan verdient ook zeker ieder getrouw Nederlander kastijding, die het verraderlijk gedrag van den eedbreker en oproerling met hand, mond en pen bestrijd en zelve zijn leven daarvoor en voor Koning en Vaderland in de waagschaal zet. En zijn Brouwer en Reddingius het niet, die den vaan des oproers in de allerheiligste zaak, de Kerke Gods namelijk, hebben opgestoken, en zijn er dan nog wel bestraffingen of kastijdi(n)gen van het kerkbestuur over hen uitgesproken? Worden zij niet veeleer door het kerkbestuur in hunne handelingen voortgezet en opgestuuwt? Is het dan niet alsof ieder kerkbestuur met een geest bezield is, dat niet veel goeds voorspeld voor het toekomende in deze gemeente, daar toch bijna met eenparige wenschen en verlangen van onze gemeente de herstelling van onzen beminden Leeraar word tegemoet gezien?

---

[1]) M. Th. Laurman (1788—1868); 1813 predikant te Lellens, 1819 te Westerbroek, 1828 te Oosterlittens.

[2]) *De dweeper, een woord aan allen die de waarheid liefhebben*, Franeker, 1833.

En wat de doop en leeringe anbelangt, is het niet regtstreeks gewetensdwang als iemand gedwongen zal worden om zijne kinderen ter doop an te bieden bij eene gemeente, daar eene leer geleerd word, die regtstreeks tegen zijn geweten aanloopt, en waar hij zichzelve niet vertrouwd? Hoe kan dan zonder gemoedelijke bezwaren en gewetensdwang dit geschieden?

Daarom is het dat Zijne Majesteit moge behagen om te zorgen, dat er eene volkomene vrijheid van Godsdienst moge daargesteld worden en onzen welbeminden Leeraar in zijn ijvrig dienstwerk worde hersteld, daar de gemeente in bedroevende omstandigheden word gebragt en wel vooreerst wat het godsdienstige betreft, daar (in) van tevooren deze zoo bloejende gemeente bijna niemand ter kerk komt en de sacramenten bijna geheel ongebruikt blijven en de staat der armkas wel geheel moet opdroogen en te niete gaan.

Daarom is het onze vurige bede, dat Zijne Majesteit niet mag toelaten dat deze gemeente langer tegen alle regt, aan de verwoesting en verst(r)oojing worde overgegeven, — onzen Leeraar geschorst zijnde zelfs door een minder getal van predikanten als er volstrekt worden vereist om eenig vonnis uit te spreken, slegts vijf van de negen tegenwoordig geweest zijnde, daar 2 derde volstrekt tot iederen uitspraak vereischt word¹) — die voormaals zoo bloejend zijnde nu geheel uit de kerk geweerd word, doordien de ringpredikanten hier de Gereformeerde leer niet bringen, maar sommigen eenen Remonstrantzen en anderen zelfs eene Cociniaanschen.

Wij bidden dat de Heer Uwe Majesteit moge verwekken om evenals uwe godvrezende Vaderen een toevlugt voor de vroomen, een voedsterheer der Kerk en een vader des Vaderlands te zijn.

Wanneer het Uwe Majesteit mogt behagen, dat eene commissie uit de kerkeraad overkwame om daarover mondeling met Uwe Majesteit te spreeken, bieden wij ons daartoe, niettegenstaande de kostbaarheid en moejelijkheid der reis, ons²) gewilliglijk aan. En met toebidding van Gods Geest en zegen over Uwe Majesteit en Uwer Majesteits huis, noemen wij ons Uwer Majesteits getrouwe en biddende onderdanen.

Ouderlingen en Diakenen van de verdrukte gemeente Ulrum,
J. J. BEUKEMA, *Ouderling.*
K. J. BARKEMA, *Ouderling.*
K. A. v. d. LAAN, *Diacon.*
D. P. RITSEMA, *Diacon.*
G. K. BOS, *Diacon.*

Ulrum, den 3. April 1834.

---

¹) Deze klacht, gegrond op art. 14 van het Reglement van Opzigt en Tucht, heeft betrekking op het Classikaal Bestuur van Middelstum. Een soortgelijk bezwaar was door De Cock in het begin van Febr. 1834 ook ingediend bij het Prov. Kerkbestuur. Dit wees het protest echter bij zijn uitspraak van 1 April om formeele redenen — te late indiening — af.

²) „Ons" is tweemaal geschreven en worde hier dus niet gelezen.

136. Dispositie van den Minister van Eeredienst bestemd voor het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 19 April 1834.

Herv. Eered.
19 April 1834 *no. 1.*

(minuut) (Aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.)

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Ontvangen hebbende bij Zijne Majesteits randbeschikking van den 15. dezer no. 60 een request van *J. J. Beukema* c.s., zich noemende *ouderlingen en diakenen van de verdrukte gemeente Ulrum,* daarbij zich bezwarende over de uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen tegen hunnen predikant *De Cock,*

In aanmerking genomen het aangemerkte door de supplianten, dat geen *twee derden* der leden van het Provinciaal Kerkbestuur bij de uitspraak zouden zijn tegenwoordig geweest, strijdig met de bepaling in artikel 14 van het Reglement op de uitoefening van kerkelijk Opzigt en Tucht,

Heeft goedgevonden voornoemd request in originali bij deze te stellen in handen van het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen,* ten einde, met terugzending, bijzonder omtrent het vermelde punt te dienen van rapport.

(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

137. Rapport van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 24 April 1834.

Herv. Eered.
7 Mei 1834 *no. 9.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.

No. 5. *Groningen,* den 24. April 1834.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen,

Ontvangen hebbende Uwer Excellenties dispositie van den 19n dezer maand no. 1, waarbij het Uwe Excellentie heeft behaagd, in handen van dit Bestuur te stellen een request aan Zijne Majesteit van *J. J. Beukema c.s.,* zich noemende *ouderlingen en diakenen van de verdrukte gemeente te Ulrum,* gedagteekend Ulrum den 3. April 1834, daarbij zich bezwarende over de uitspraak van dit Bestuur tegen hunnen predikant De Cock, ten einde, met terugzending, bijzonder omtrent het vermelde punt, dat geen *twee derden* der leden van het Provinciaal Kerkbestuur bij die uitspraak zouden zijn tegenwoordig geweest, te dienen van rapport;

Heeft de eer, onder retour van gemeld request, aan Uwe Excellentie te rapporteren, dat hetzelve alle reden heeft om zich te verblijden, dat Uwe Excellentie geen refutatie van hetzelve vordert van dat mengelmoes van onzin, waarmede een door hunnen Predikant vervoerde Kerkeraad heeft goedgevonden Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning lastig te vallen, maar bijzonderlijk begeert, berigt op hetgeen door de requestranten wordt aangevoerd ten aanzien van het niet voltallig genoeg geweest zijn der leden van het Provinciaal Kerkbestuur ten tijde der gedane uitspraak.

Hieromtrent kan hetzelve Uwe Excellentie verzekeren, dat, toen de uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur tegen Ds De Cock is geschied, zijnde geweest op den 1n April j.l., al de leden van hetzelve zijn tegenwoordig geweest, uitgezonderd den secretaris Cremer, die door ongesteldheid afwezig was, — waarom de uitspraak door het jongste lid Modderman [1], fungerende toen als secretaris, is onderteekend geworden — en ook het lid Damsté, Praeses van het Classikaal Bestuur van Middelstum, doch die, als hebbende reeds als lid eener mindere vergadering in die zaak uitspraak gedaan, volgens de wet — zie art. 18 van het Reglement op de uitoefening van kerkelijk Opzigt en Tucht — daarbij niet mogt tegenwoordig zijn. [2]

Het Provinciaal Kerkbestuur heeft Uwe Excellentie van die uitspraak in der tijd kennis gegeven, vertrouwt volkomen op derzelver wèlgegrondheid en verblijdt zich in de overtuiging, dat Uwe Excellentie daarin eenen geest van zachtmoedigheid en vredelievendheid zoowel als van handhaving van orde en regt zal erkennen, welk een en ander inderdaad niet te vinden is in het request van den Kerkeraad van Ulrum, zoo min als in de massa van schrifturen, waarmede dit Bestuur uit die gemeente overstroomd wordt.

Het Provinciaal Kerkbestuur eindigt dit berigt met uitdrukking der levendigste smart, dat een leeraar van de schoonste Godsdienst eene gemeente zijner zorge toevertrouwd, zoo ver kan vervoeren, dat verstandige kennis, werkdadige godsvrucht en edele menschlievendheid, bij voortgang, in zulk eene gemeente ballingen moeten worden.

Het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd,
D. HENDRIKSZ, *President.*
M. CREMER Jz., *Secretaris.*

---

[1] Mr H. J. H. Modderman (1796—1859); 1819 advocaat te Veendam; 1835 procureur bij de Rechtbank te Winschoten; 1843 kantonrechter te Winschoten; 1847 lid van den Hoogen Raad.

[2] In de provincie Groningen bestond het Prov. Kerkbestuur uit zes leden: uit elk der vier classikale ressorten één predikant, voorts een ouderling, bij toerbeurt uit één der classikale ressorten aangewezen, en den scriba.

Reeds om die reden kon men weten, dat de klacht van den kerkeraad van Ulrum niet op het Prov. Kerkbestuur kòn slaan.

138. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 17 Mei 1834.

Herv. Eered.
17 Mei 1834 *no. 9.*

Commissoriaal van 15 April 1834 no. 15.

Request van *J. J. Beukema c.s.*, Ouderlingen en Diakenen van de Hervormde — zich noemende *verdrukte* — gemeente van *Ulrum,* daarbij zich beklagende over de uitspraak van het Provintiaal Kerkbestuur van Groningen, ten nadeele van hunnen predikant *H. de Cock* en derwegens voorziening verzoekende.

(minuut) (Aan den Koning.)

Tengevolge van Zijner Majesteits marginale dispositie van den 22 February ll. no. 75, is de predikant *H. de Cock,* voor zooveel betrof zijne klagte over de suspensie, uitgesproken door het Classikaal Bestuur van *Middelstum,* verwezen aan de bevoegde kerkelijke vergaderingen, bij welke de zaak volgens de kerkelijke reglementen behoorde behandeld en beslist te worden.

Aan deze dispositie is voldaan, daar die predikant zich beroepen hebbende op het Provintiaal Kerkbestuur van Groningen, hetzelve uitspraak heeft gedaan op den 1 April ll., zijnde hij daarbij voor den tijd van twee jaren in zijnen dienst geschorst.

Deze uitspraak hem niet bevallende, is het onderhavige klaagschrift thans aan Zijne Majesteit ingezonden, geteekend door ouderlingen en diakenen zijner gemeente, maar zeker wel door hem zelve gesteld, als gekenmerkt door denzelfden zonderlingen en dweepachtigen stijl en verbitterden toon, welke men in alle de schrifturen van dezen man aantreft.

Het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen* den ondergeteekende die uitspraak kopyelijk hebbende medegedeeld, neemt hij de vrijheid een afschrift derzelve hiernevens te voegen, als het meest voldoende bewijs, dat de zaak van den Heer *De Cock* naar kerkelijke reglementen wel en wettig is behandeld geworden.

De ondergeteekende zou het dan ook daarvoor houden, dat het onnoodig was over den inhoud van dit request meer woorden te verspillen, indien er niet eene bijzonderheid in voorkwam, welke, bevestigd wordende, aan de zaak eene geheel andere gedaante zoude geven, de verzekering namelijk der suppllanten, „dat bij de uitspraak een minder getal predikanten was tegenwoordig geweest dan de wet vorderde, namelijk maar vijf van de negen leden, terwijl tot het doen van uitspraak twee derde der leden vereischt worden." De ondergeteekende zond dus het request aan het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen,* om hem bijzonder omtrent dit punt te onderrigten.

Uit het berigt van dat kerkbestuur, 't welk hiernevens is gevoegd, blijkt dat toen de uitspraak tegen Ds De Cock geschiedde, *alle* de leden van het Provintiaal Kerkbestuur tegenwoordig waren, met uitzondering van den secretaris *Cremer,* die door ongesteldheid werd verhinderd, en den Heer *Damsté,* die daarbij volgens de wet niet *mogt* tegenwoordig zijn, vermits hij als praeses van het Classikaal Bestuur van *Middelstum* reeds in de zaak oordeel had geveld.

Het eenige punt van bezwaar dus, 't welk aandacht zou verdienen, vervalt niet alleen, maar het stelt zelfs de supplianten — of liever den Heer *De Cock,* die hun dit stuk schijnt in de pen gegeven te hebben — in een zeer ongunstig daglicht, Zijne Majesteit eene zoo grove onwaarheid opentlijk te durven voordragen.

De ondergeteekende kan niet anders dan Zijne Majesteit eerbiedig voorstellen, om op dit request declinatoir te besluiten. ¹)

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

¹) Op 's Konings last werd het rekwest „gewezen van de hand" [Herv. Eered. 13 Mei 1834 no. 10].

139—140

Een rekwest van *N. H. Pott* te *Wetsinge* (Mei 1834), waarin geklaagd wordt over een boete van *f* 50.—, en verlof wordt gevraagd, om met vrienden die soms van verre kwamen, ten getale van meer dan twintig personen te mogen vergaderen, geeft aanleiding tot een rapport van den Procureur Generaal, waarin de thans zeer gespannen verhouding tusschen oefeningsgezelschappen en kerk scherp geteekend wordt, en deze ambtenaar — met instemming van de ministers — betreurt, dat men *bij gebreke van een speciale strafbepaling de oefenaars niet steeds in rechte kan vervolgen,* maar zich tot naleving van artikel 294 moet bepalen.

139. Rekwest van N. H. Pott te Wetsinge aan den Koning, vóór 13 Mei 1834.

Justitie.
24 September 1834 *no. 58.*

Aan den Koning.

Geeft met gepasten eerbied te kennen Nikolaas Henderikus Pott, wonende te Wetsingen, gemeente Adorp, arrondissement Appingadam, provincie Groningen:

dat hij onwetende de wet overtreden hebbende door meer dan negentien personen te vergaderen, daarvoor in eene boete van vijftig guldens is geslagen geworden, welke ook door hem zijn voldaan geworden; dan vermits er van meer dan eene plaats persoonen ten zijnen huize eenige uren ver komen, zoo zoude hij verpligt zijn dezulken te doen terugkeeren, indien er dan reeds negentien persoonen tot zijnent vergaderd waren, reden, waarom de suppliant de vrijheid neemt zich nederig te wenden tot Uwe Majesteit, eerbiediglijk verzoekende dat het Hoogstdezelve gelieve te behagen, het daarhenen te wenden, dat aan hem, suppliant, de vrijheid gegeven worde, een gezelschap van meer dan negentien persoonen ten zijnen huize te doen bijeenkomen.

't Welk doende etc.
N. H. POTT.

140. Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 31 Mei 1834.

Justitie.
24 September 1834 *no. 58.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 817. *'s Gravenhage,* den 31. Mey 1834.

Op den 13. dezer loopende maand is door Uwe Excell. in mijne handen, ten fine van berigt, consideratiën en advies, gesteld het hiernevens teruggaande request, aan Zijne Majesteit gepresenteerd door *Nicolaas Henderikus Pott,* wonende te *Wetsing,* Gemeente *Adorp,* arrondissement *Appingadam,* houdende in substantie verzoek, om *algemeene* dispensatie van art. 294 van het Wetboek van Strafregt.

Ter voldoening daaraan heb ik de eer aan Uwe Excell. te rapporteren, dat de suppliant — volgens mijne bekomene informatiën — is kramer en kleedermaker van beroep, en tot de voornaamste *dweepers* in het kerkgenootschap der Hervormden behoort, welke eene afzonderlijke kerk trachten te vestigen, en de bij hetzelve genootschap wettig aangestelde leeraars, die de bijzondere denkbeelden der *Separatisten* niet willen volgen, in het oog der ledematen doen voorkomen eene valsche godsdienstleer te verkondigen; — dat hij en de zijnen het reeds zoo verre hebben gebragt, dat in de Gemeente *Adorp,* welke sedert eenige jaren vele sujetten van dien stempel heeft opgeleverd, de kerken weinig meer bezocht worden, en men aldaar in particuliere huizen bijeenkomt, om zich door psalmgezang, gebeden en het uitleggen van den Bijbel op hunne wijze onderling te stichten; bij welke bijeenkomsten één uit de vergadering, die geacht wordt daartoe de vereischte geschiktheid te bezitten, het woord voert en de gebeden doet; — dat de suppliant, die al in zijne jeugd zijn werk van catechiseren gemaakt heeft, bij de meeste van die bijeenkomsten als *oefenaar* optreedt, en door de lieden zijner secte beschouwd wordt zoodanig in godsdienst-kennis uit te munten, dat hij ook in andere gemeenten om strijd wordt aangezocht, om insgelijks aldaar door hem gesticht te worden, welke aanzoeken door hem nooit worden afgeslagen.

Dat het voorts eene onwaarheid is, dat de suppliant — gelijk hij in zijn request aanvoert — wegens het houden van eene vergadering van lieden, bijeengekomen of om godsdienstige oefeningen te houden, of om zich aan iets anders toe te wijden, in eene geldboete zoude verwezen zijn; tenzij hij mogt bedoelen het door de Correctionnele Regtbank te *Appingadam* op den 15. February dezes jaars tegen *Harm Jans Timmer,* kastelein te *Sauwert,* Gemeente *Adorp,* uitgesproken vonnis, waarbij die persoon in eene geldboete van vijftig gulden is verwezen, ter zake hij als diaken bij de Hervormde Gemeente, zonder verlof van den Burgemeester, het gebruik van eene kamer in het armenhuis aldaar had toegestaan tot het houden van eene godsdienst-oefening, waarbij de suppliant onder het gehoor van meer dan veertig personen de zoogenaamde *prediker* is geweest, en waarbij al hetgeen is verrigt, hetwelk tot de Hervormde eere-dienst behoort, behalve dat er geene *zegen* door hem is uitgesproken.

De suppliant verzoekt bij zijn request de vrijheid te mogen hebben, om een gezelschap van meer dan *negentien* personen te zijnen huize te doen bijeenkomen; en zijne bedoeling — welke hij in zijn request listiglijk verzwijgt — is ongetwijfeld geene andere, dan om deze bijeenkomsten te doen strekken tot het houden van godsdienstoefeningen, en zich daarbij als het hoofd der vergadering te gedragen.

Immers hij had niet noodig die vrijheid te verzoeken, wanneer hij te zijnen huize alleen *vermaakshalve* gezelschappen wilde houden; maar hij vindt in de bepaling van art. 294 van het Wetboek van Strafregt, waarop het voormelde en meer dergelijke door de voorzeide Regtbank gemelde vonnissen zijn gegrond, eene belemmering, bijaldien het houden van godsdienst-oefening het oogmerk dier bijeenkomsten zal zijn.

Aan hem daartoe eene volkomene vrijheid te verleenen, en hem alzoo reeds bij voorraad vrij te stellen van de straf, bij het aangehaalde artikel op de door hem bedoelde bijeenkomsten bepaald, zoude de dweepzucht ten sterkste in de hand werken, en ten gevolge hebben, dat de kerken in de Gemeente *Adorp* en in de naburige gemeenten veilig konden worden gesloten, en dat uit vele plaatsen in dat arrondissement, alwaar de *Ulrumer* predikant De Cock eene menigte aanhangers heeft, gelijke verzoeken aan Zijne Majesteit zouden gedaan worden; te meer, daar er dikwerf uit alle oorden lieden, als uitventers van godsdienstige werkjes, overkomen, die alsdan in particuliere huizen hunne gaven in het catechiseer-werk laten hooren, de leden der gemeente tegen hunne predikanten opzetten, en niets liever zouden zien, dan dat hun dit nimmer op eenigerhande wijze kon worden belet.

Bij de bestaande wetgeving kan dit kwaad niet anders worden tegengegaan, dan door de hand te houden aan de naleving van meergemeld art. 294 van het Wetboek van Strafregt; want de Justitie is niet bij magte, om de onbevoegde *oefenaars* zelve in regte te vervolgen. Het Reglement op het Godsdienstig onderwijs in de Nederlandsche Hervormde Kerk, gearresteerd bij besluit van den 30. July 1816, verbiedt wel in art. 14 en 15. de *zoogenaamde oefeningen* door andere, dan door te dien einde behoorlijk geadmitteerde en in de gemeente, alwaar dezelve gehouden worden, wonende personen, en bedreigt de overtreders met kerkelijke correctie of censure, en — desnoods — met denuntiatie aan het burgerlijk bestuur: doch hiermede kan niets worden uitgewerkt, naardien de bedoelde *oefenaars*, geen ledematen meer zijnde van het in hunne woonplaatsen gevestigd Hervormd kerkgenootschap, zich om geene kerkelijke correctie of censure — zoo zij daaraan al kunnen worden onderworpen — bekommeren, en het burgerlijk bestuur, bij gebreke eener strafwet, hen ook niet voor den gewonen regter kan doen vervolgen.

Op deze gronden zoude ik van oordeel zijn, dat des suppliants verzoek door Zijne Majesteit zoude behooren te worden van de hand gewezen. [1])

De Procureur bij het Hoog Geregtshof,

A. W. PHILIPSE.

---

[1]) De Minister van Justitie kan zich zeer wel met de beschouwingen van den Procureur Generaal vereenigen (7 Juni 1834 no. 48); ook de Minister van Eeredienst betuigt daarmede zijn volkomen instemming (24 Aug. no. 13); waarop dan spoedig de Koninklijke machtiging tot afwijzing van het rekwest volgt (5 Sept. no. 65).

141—151

Vooral om De Cock te treffen werd in den zomer van 1834, tengevolge van een tusschen den Procureur Crimineel van Groningen en Drente en den Procureur Generaal gevoerde correspondentie, een *verscherping van de in de provincie Groningen ten aanzien van godsdienstige samenkomsten gevolgde strafprocedure* ingeluid. Voortaan was de voorganger in „meermalen opzettelijk vooraf kenbaar gemaakte" samenkomsten als „hoofd eener godsdienstige vereeniging" aan vervolging naar art. 291 en 292 der Strafwet blootgesteld.

Het eerste slachtoffer van de vexatoire interpretatie der strafwet was *L. Dijkstra* van Smilde, die te *Grootegast* geoefend had. Een rekwest om vrijheid van godsdienstoefening door inwoners van Grootegast naderhand aan den Gouverneur van Groningen gericht, vond geen gehoor.

Doch ook *De Cock* zelf moest van de gewijzigde wetsuitlegging de gevolgen ondervinden wegens het houden van onderlinge samenkomsten op Zondag ten huize van de Wed. Koster te *Ulrum,* hoewel hij ontkende, dat hij die bijeenkomsten had geleid.

141. Rapport van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Procureur Generaal, 8 Aug. 1834.

R.A. in Groningen.
Nw. recht. arch.

(minuut) *Aan den Heer Procureur Generaal.*

no. 356. *Groningen,* 8 Augustus 1834.

Bij renvooi is door UwHoogEdelgestr. in mijne handen gesteld, ten fine van berigt en consideratiën, eene missive van den Heer Officier van Justitie te Appingadam dd. 29 July ll. no. 778, [1]) daarbij vragende UHEG. instructiën ter zake de godsdienstige vergaderingen, welke er te Ulrum door den afgezetten predikant aldaar, den Heer De Cock, ten huize van de weduwe Koster worden gehouden.

Ter voldoening daaraan heb ik de eer UHEG. in bedenking te geven, of welgemelde Officier de zaak, die hij bij de missive behandelt, wel uit het regte oogmerk beschouwt.

Die ambtenaar is van gevoelen dat art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt op het gedrag van dezen De Cock niet zou zijn van toepassing, omdat volgens hem niet gebleek van eene bij die artikelen bedoelde georganiseerde associatie, waarvan De Cock als het hoofd of (de) directeur zoude kunnen worden aangezien.

Ik voor mij ben van een ander gevoelen en zoude, onder verbetering, van oordeel zijn, dat wanneer het geblijken kan, hetgeen ik in facto veronderstel, dat op aangewezene tijden en plaatsen, hetzij dan op eene directe, hetzij op eene indirecte wijze aangekondigd, hetzij op regelmatige, hetzij op verschillende, mits bepaalde tijden, vergaderingen worden gehouden van een groot aantal menschen, waarbij men zich met de behandeling van godsdienstige zaken bezig houdt, zonder daartoe wettig te zijn geautoriseerd, de man, die deze vergaderingen houdt, daarin als hoofd, als leeraar, als voorlezer of prediker werkzaam is, moet geacht worden te vallen in de termen van art. 291 en 292 van het opgenoemde Wetboek.

Tot het bewijs der associatie schijnt mij niet noodig eene solemnele organisatie derzelve, of de onderteekening van eene verbindtenis als zoodanig; de opzettelijk gehouden réunie tot eenig godsdienstig, letterkundig of staatkundig oogmerk, die niet toevallig of voor een enkele keer, maar meermalen opzettelijk vooraf kenbaar gemaakt is, hoe zeer dan ook onder verbloemde aanwijzingen, bewijst genoeg de associatie, die de wet wil tegengaan.

---

[1]) Deze missive bevindt zich niet bij de stukken.

Het komt mij voor, dat deze wijze van beschouwen ook in de daad niet veel verschillen kan van die van welgemelden Heer Officier van Justitie, alzoo de actie tegen de weduwe Koster op geene andere gronden schijnt te kunnen worden verdedigd, want als deze weduwe onbevoegd is en in contraventie verkeert met art. 294, door haar huis en tapperij te leenen tot deze bijeenkomsten, dan is de afgezette predikant, die aldaar officieert, om diezelfde reden ook schuldig.

Wat aangaat het onvoldoende der wettelijke bepalingen, die alleen in geldboeten zouden bestaan, ook hieromtrent ben ik niet geheel van het gevoelen van den Officier van Appingadam.

Art. 292 schrijft voor, behalve de boeten, ook de ontbinding deezer vergaderingen.

Het kan wel twijfelachtig voorkomen, door wie en wanneer de ontbinding dezer ongeoorloofde vergaderingen moet worden gedaan. Het meest aannemelijk schijnt mij toe, dat de burgemeester als het hoofd der plaatselijke politie, ook zelfs zonder voorafgaand geregtelijk gewijsde, desnoods de bevoegdheid heeft, dergelijke oogenschijnlijk [1]) onwettige vergaderingen te doen uiteengaan met de openbare magt. Eene welbegrepen politie met al het onbepaalde der beteekenis, welke dit woord aankleeft, moet toch altijd de bevoegdheid hebben, om hetgeen oogenschijnlijk tegen de wet gebeurt, dadelijk te doen ophouden, onverminderd de verdere straffen tegen de overtreders der wet naderhand toe te passen.

Dit middel komt het onvoldoende der geldstraffen, waarover men klaagt, eenigszins tegemoet. Wanneer de openbare magt uit kracht der wet bij herhaling deze vergaderingen uiteendrijft, en de hoofden en handlangers telkens door openbare actie worden vervolgd, dan vrees ik nog zoo zeer niet het onvoldoende der wet ter beteugeling dezer disorders, immers en in alle gevalle kan deze bedenking geen grond opleveren, om de bij de wet aangewezen middelen van repressie niet toe te passen.

Aan den anderen kant evenwel ontveins ik ook niet, dat in het beteugelen der disorders van godsdienstige dweeperij de regering met voorzigtigheid behoort te werk te gaan, en geen toevlugt te nemen tot het gebruik der openbare magt ter ontbinding deezer vergaderingen, dan wanneer zulks min of meer gebiedend gevorderd wordt bij blijkbare ongenoegzaamheid der gewone straffen. Zoo die dweeperij ter goeder trouw is, hetgeen ik bij vele eenvoudigen veronderstel, zijn de zachtste middelen de meest raadzame.

Ik meen om alle deze redenen te moeten besluiten, in de eerste plaats: dat wat aangaat het uiteendrijven deezer godsdienstige bijeenkomsten door de openbare magt, de burgemeester ter plaatse behoort te worden voorzien van instructiën door den Gouverneur deezer provincie aan denzelven mede te deelen, welke ambtenaar in zooverre met deze zaak behoort te worden gesaisisseerd [1], vooral ook omdat mij dit toeschijnt te zijn de regelmatige gang, ten einde soortgelijke maatregelen met het algemeen gouvernement te concerteeren [2], aan wiens aandacht gelijksoortige woelingen in meer landen van het protestantsch Europa, zoowel als op andere plaatsen in ons vaderland, niet zelden ontglippen.

---

[1]) „Oogenschijnlijk" wordt hier gebruikt in de thans verouderde beteekenis van „blijkbaar".

In de tweede plaats meen ik te moeten aanraden dat UHEG. den Heer (Officier) van Justitie te Appingadam behoorde te belasten met een nader en naauwkeurig onderzoek naar den aard der gehoudene vergaderingen en wat daarbij verrigt wordt, alsmede naar de wijze van derzelver bijeenkomsten en tezamenroeping, alles te constateren bij procesverbaal, ten einde daarop het noodig regtsvervolg te doen tegen gemelden afgezetten predikant *De Cock* op grond van art. 292 van het Wetboek van Strafregt, en zulks telkens te herhalen bij elke nieuwe overtreding na het laatst uitgesprokene condemnatoir vonnis.

In de derde plaats eindelijk zoude de weduwe Koster insgelijks opnieuw wegens de latere overtredingen na het tegen haar uitgesproken vonnis begaan, moeten worden geactionneerd [3].

UHEG. ontvangt hierbij terug de stukken tot deze zaak betrekkelijk.

T. S(IJPKENS) [4].

---

142. Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Groningen en Drente, 14 Aug. 1834.

R.A. in Groningen.
Nw. recht. arch.

Aan den Heer Procureur Crimineel in de provinciën Groningen en Drenthe.

's Gravenhage, den 14. Augustus 1834.

Ik heb de eer UWEG. te melden, dat ik mij zeer wel kan vereenigen met de gevoelens, ontwikkeld bij UWEG. berigtschrift van den 8. dezer loopende maand no. 356, omtrent de strafbaarheid der bijeenkomsten, onder de leiding van den afgezetten predikant *De Cock* gehouden wordende, en van denzelven *De Cock* als het hoofd daarvan, naar aanleiding van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt; alsmede omtrent de noodzakelijkheid, om dit kwaad door onverwijlde en desnoods herhaalde poursuites te keer te gaan.

---

[1] Saisisseeren met, naar het Fransche „saisir de" = aanhangig maken bij.

[2] Concerteeren = onderling overleggen.

[3] Actionneeren = in rechten vervolgen.

[4] Mr T. Sijpkens (1780—1842); 1813 Procureur Crimineel van Groningen en Drente; 1838 president van het Provinciaal Gerechtshof te Groningen; 1821—1834 lid van de Tweede Kamer; sedert 1834 lid van de Eerste Kamer; in zijn laatste jaren ambteloos.

Ik neem hierom de vrijheid UWEG. te verzoeken, om uit mijnen naam den Heer Officier van Justitie te Appingadam te willen aanschrijven in den geest, zooals dit is voorgesteld in het laatste gedeelte van uw voorzeid berigtschrift, en tevens om bij eventueel appel het effect der condemnatiën door eenen convenabelen spoed in de voortzetting der zaken in appel te verhaasten en te bevorderen; terwijl het mij eindelijk voorkomt dat aan de administrative autoriteit zal behooren te worden overgelaten, om het verder bijeenkomen dier vergaderingen voor het vervolg te beletten naar aanleiding der 1e alinea van het aangehaalde artikel 291 van het Wetboek van Strafregt, hetwelk ik UWEG. verzoeke, tevens aan den gemelden Heer Officier te willen mededeelen. ¹)

De Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof,
G. A. G. VAN MAANEN,
Advocaat Generaal. ²)

---

143. Missive van Ds I. Busch Keizer te Westerwijtwerd aan het Classikaal Bestuur van Middelstum, 18 Aug. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

(kopy) *Aan het Klassikaal Bestuur van Middelstum.*

Westerwijtwert, den 18. Augustus 1834.

Ingevolge de aanschrijving van het Klassikaal Bestuur van Middelstum van den 19. October 1829, waarbij alle predikanten worden aangemaand om een wakend oog op de zoogenaamde konventikelen en oefeningen te houden, en het Bestuur van het plaatshebben derzelve onmiddellijk kennis te geven, — meent de ondergeteekende zich van zijnen pligt te kwijten, door het Bestuur voornoemd bij deze te verwittigen, dat er op den avond en in den nacht van den 9. op den 10. Augustus jongstleden een zoodanige onwettige vergadering van omstreeks honderd personen heeft plaats gehad te Westerwijtwert, ten huize van Martje Jans Pesman, weduwe van Jan Cornelis Tooi ³), waarbij onder anderen als voorganger in het

---

¹) Bij missive van 27 Aug. 1834 no. 373 deelde Sijpkens zijn rapport aan den Procureur Generaal en diens antwoord daarop aan den Officier van Justitie te Appingedam mede, met last om de zaak „overeenkomstig het gemanifesteerd verlangen van den Procureur Generaal te willen behandelen" [R. A. in Groningen, Nw. recht. arch.].

²) Mr G. A. G. van Maanen (1801—1871); zoon van den Minister; 1826 Subst.-officier bij de Rechtbank te Groningen, 1833 Advocaat-generaal bij het Hooggerechtshof, sedert 1838 bij den Hoogen Raad; na 1845 Procureur-generaal.

³) Wed. Tooi, eerder weduwe van Harm Smit, schoonmoeder van den in het volgende stuk genoemden Schuringa, werd door Burgemeester Plaat van Middelstum gekwalificeerd als een „voornaam landbouwersche"; vgl. J. F. van Hulsteijn J.Fz., *De Gereformeerde Kerk van Middelstum,* 1935, blz. 12.

bidden en zingen werkzaam is geweest de Heer H. de Cock, gesuspendeerd predikant te Ulrum.

Latende de ondergeteekende het aan de wijsheid van het Bestuur gaarne over, welk gebruik hetzelve van deze kennisgeving zal gelieven te maken.

(get.) BUSCH KEIZER [1]),
Leeraar bij de Hervormden te Westerwijtwert.

---

144. Missive van Ds A. Lofvers te Middelstum aan het Classikaal Bestuur van Middelstum, 19 Aug. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

Aan het Klassikaal Bestuur van Middelstum.

(kopy)

Middelstum, den 19. Augustus 1834.

Ingevolge aanschrijving van het Klassikaal Bestuur van Middelstum van den 19.October 1829, waarbij alle predikanten worden uitgenodigd, tegen onwettige godsdienstige bijeenkomsten te waken, en gehouden zijn tot verwittiging hiervan aan het Klassikaal Bestuur, vindt zich ondergenoemde verpligt te berichten, hoe op Donderdag 's avonds den 7. Augustus 1834 ten huize van Willem Schuringa [2]), broodbakker te Middelstum, eene zoodanige bijeenkomst met opene deur heeft plaats gehad, waarbij gebeden en gezongen is, en herderlijke dienst door den gesuspendeerden Predikant der Hervormden te Ulrum, H. de Cock, verricht is, en bij welke godsdienstoefening een zoodanig getal van menschen is tegenwoordig geweest, die verre het bij de vigerende wet bij afzonderlijke godsdienstoefeningen bepaalde getal overtreft, waarom ondergeschrevene het van zijnen pligt meent te zijn, het Klassikaal Bestuur van Middelstum hiervan kennis te geven, opdat langs dezen weg mag worden gezorgd, dat zoodanige bijeenkomsten, die alleen dienen om eene scheuring en klove in het godsdienstige te bevorderen of te vermeerderen, door de kracht der wet mogen worden tegengegaan.

(get.) A. LOFVERS [3]),
Pred. te Middelstum en Doornwert.

---

[1]) I. Busch Keizer (1805—1867); 1828 predikant te Westerwijtwerd, 1838 te Mensingeweer; meermalen lid van de Algemeene Synode.

[2]) W. J. Schuringa (1796—1864); de meest bekende figuur onder de latere Afgescheidenen te Middelstum; hij oefende veel en is later ook nog tot predikant beroepen — waar, is onbekend; 1846 emeritus, vestigde hij zich weer te Middelstum; 1858 naar Ulrum vertrokken, overleed hij aldaar. Zie over hem J. F. van Hulsteijn J.Fz., *t. a. p.*, blz. 13—49.

[3]) A. Lofvers (1787—1842); 1809 predikant te Lellens, 1812 te Noordwolde (Gr.), 1818 te Middelstum en Toornwerd.

145. Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 21 Aug. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

Aan het Provinciaal Kerkbestuur
van Groningen.

(kopy)

Onderdendam, den 21. Augustus 1834.

Het Classikaal Bestuur van Middelstum, ontvangen hebbende nevensgaande aanklagten van de Heeren Lofvers en Busch Keizer, Predd. te Middelstum en Westerwijtwerd; — en daarbij nader gezien de aanschrijving van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen van den 14. October 1829 no. 29,

brengt ter kennis van UHoogEerw., dat de Heer De Cock, gesuspendeerd Predikant te Ulrum, zich niet ontziet, om andere gemeenten onder het ressort dezer classis te bezoeken, zooals op den 7. 8. en 9. dezer Middelstum, Westerwijtwerd en Uithuizermeeden, alwaar zeer vele personen in een of ander bijzonder huis zamenkomen, om onder de leiding van zijn Eerw. gesticht te worden; terwijl zulke vergaderingen wel eens een getal van 50, 70, ja 100 personen bedragen, en door Ds De Cock met een gebed begonnen, door psalmgezangen afgewisseld en met een langgerekt gebed en dankzegging gesloten worden.

Nadat Ds De Cock — gelijk, volgens verklaring van den Praeses, den 8ste dezer te Uithuizermeeden, waar de vergadering tot verre na middernacht bijeen was — aan de zamengevloeide menigte bekend heeft gemaakt, op welk een wreede en onregtvaardige wijze hij door het Classikaal Bestuur van Middelstum en het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen vervolgd en mishandeld is geworden, is hij veelal gewoon een woord tot opbeuring en bemoediging te spreken, communicerende alsdan brieven en berigten, ten bewijze hoe in Engeland, Frankrijk en Zwitserland diezelfde geest, die hem bezielt, voorspoedig werkzaam is, met aanmaning en opwekking, om vooral in dezen geest te volharden enz.

Het Classikaal Bestuur ziet dit met leedwezen, zonder thans bij magte te zijn om zulks te beletten.

Blijkbaar hebben deze zamenkomsten van den Heer De Cock geene andere strekking, dan om de gemeenten meer en meer tegen hare leeraars in te nemen, en alzoo verdeeldheid, wantrouwen, verwarring en oproer te stichten.

Indien nu de plaatselijke besturen zoodanige conventikels met kracht verhinderden, of door derzelver bedienden intijds uit elkander dreven, of tegen de overtreders, ex officio, procedeerden, — zoo zoude dit kwaad weldra verminderen en eindelijk ophouden te bestaan.

Maar de droevige ondervinding leert, dat niet alle Hoofden der gemeenten volgens hunne instructiën de goede orde getrouw handhaven, waarvan onder anderen op sommige plaatsen gebrek aan noodige stilte onder de openbare godsdienstoefeningen, ja het ergerlijk getier en geraas rondom het kerkgebouw gedurende de godsdienst, ten bewijze strekt.

Het is daarom, dat het Classikaal Bestuur van Middelstum zich verpligt rekent, van dit een en ander aan UHoogEerwaarden kennis te geven, in de hope, dat het aan het Provinciaal Kerkbestuur, hetzij door het intermediair van Zijne Excell. den Heer Gouverneur dezer Provincie, hetzij door eenig ander of nog hooger gezag gelukken moge, zulk een langs zoo meer toenemend kwaad eenmaal geheel te doen ophouden.

Het Classikaal Bestuur van Middelstum,
Op last van hetzelve,
(get.) W. COST, scriba.

---

146. Rekwest van F. E. van Bolhuis c.s. te Grootegast aan den Gouverneur van Groningen, vóór 13 Sept. 1834.

Herv. Eered.
9 Dec. 1834 *no. 1 P.*

(kopy)

Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur van de Provincie Groningen.

Ondergetekende, ingezetenen van de gemeente Grootegast, wenden zich tot Uwe Excellentie, die als hoogste magt het zwaard draagt in deze Provincie, om de kwaden te straffen en de goeden te beschermen, gelijk de apostel Paulus door Gods Geest teregt aanmerkt, om Uwe Excellentie te verzoeken de vrijwaring en toelating, om naar hun geweeten, naar Gods Woord, God te mogen dienen en zijn Woord te horen. Genoegzaam getuigen de schriften, de schriften van eenen De Groot en van Van der Linde [1]), hoeverre zij en de meesten onzer hedendaagsche predikanten van de zuivere Gereformeerde leer, die naar Gods Woord de waarheid vervat, en de eenige weg ter zaligheid zo klaar en deuglijk aantoont, vervreemd zijn; eenen anderen leer leerende, die niet uit God maar uit de vader den duivel is, gelijk de Heere Jezus zelve Joh. 8 : 44 aantoont. Daarom hebben wij ons onderling in onze gemeente vereenigd, om, zolang die los- en ligtzinnigheid in de religie bestaat, om [2]) uit Gods Woord, naar den regelmaat onzer Formulieren, die wij in alles houden en kennen als op Gods Woord gegrond, ons de gezonde woorden des eeuwigen levens te laten voorstellen. Hierin verontrust wordende, schoon de Burgemeester zelve moet bekennen, dat het met orde en stigting toegaat, wenden wij ons gemeenschappelijk tot Uwe Excellentie, als het Hoofd van deze Provincie, in de hoop dat Uwe Excellentie zich niet zal vereenigen met hen, die de ware dienst van God haten en vervolgen, en met verzoek, dat Uwe Excellentie ons de vrijheid onzer gemeenten en onzer godsdienstoefeningen zal laten niet alleen, maar die beschermen, gelijk zulks godvrezende overigheden betaamt, — of daarheen moge dirigeren waar het behoord —, en daarop alleen Gods zegen te wachten is, daar toch naar zijn Woord God eert, die Hem eeren, maar versmaadt, die Hem ligt achten. In deze hoop en met deze bede teekenen zij zich, ter uitdrukking van hun gemeenschappelijke wensch en begeerte, als Uwe Excellentie(s) onderdanige en voor hun hoogste belangen smekende dienaren

---

[1]) J. van der Linden van Sprankhuizen (1766—1855); 1789 predikant te Paesens, 1789 te Kantens; 1846 emeritus; bedoeld zijn ongetwijfeld zijn *Bijdragen voor de zuivere bijbelleer, of het oude kleed zonder nieuwe lappen*, no. 1—6, Groningen, z. j.

[2]) „Om" is tweemaal geschreven en worde hier dus niet gelezen.

Q. F.
F. E. van Bolhuis (diak.)
L. L. Hoeksema (landb.)
S. E. Wirenga (winkelier)
L. A. de Wit
K. de Wit (verwer)
W. L. Kuypers (landb.)
B. Hazenberg (landbouwer)
Jacob Jurjens (verwer)
H. A. Aikema (timmerman)
W. J. Dijkstra (landb.)
Z. W. Kooi
J. A. Noordhuis
K. S. Woudstra
J. van Weringh
G. K. Klinkert
E. A. Smeedenga
Matje K. Pouw
H. D. Brouwer
E. D. Pepernoot
M. H. Aikema
H. W. Top
Derk K. de Wit
H. R. Veening
G. H. Bergsma
Louwe J. Spanninga
Ph. D. Elsenga (ouderl.)
Jan G. Bos
J. U. Jongste
M. W. Dijkstra
W. E. Wieninga
K. D. Kats
O. D. Kats
G. J. van der Zwaag
W. A. Stokroos
J. G. Rottgers
D. H. Anjewierden
H. D. Anjewierden
J. L. Hetsema
Jacob Elles Sluitnagel
J. Pultrom
W. W. Hazenberg
E. M. Ploeg
J. W. Wijma
A. J. Bolhuis
B. H. Froontjes
F. F. Hofstee

Zoo wenschen wij onderlinge tekenaars het genoegzaam zal zijn tot bewijs van onze zuchtingen en begeerte tot Uwe Excellentie, daar het aan tekenaars nog niet ontbreekt.

---

147. Rapport van den Burgemeester van Grootegast aan den Gouverneur van Groningen, 22 Sept. 1834.

Herv. Eered.
9 Dec. 1834 *no. 1 P.*

Aan Z. E. den Heere Gouverneur
van de Provincie Groningen.

(kopy)

No. 209.

Grootegast, den 22. September 1834.

In voldoening (aan) UHEGes marginale dispositie van den 13. September jl. No. 2191 en onder terugzending van het daarbij in mijne handen gestelde rekwest van F. E. Bolhuis en consorten, dienende van berigt, zegge eerbiedig, dat het aangevoerde van supplianten, even alsof de leeraren bij de Hervormde Kerk geenzints de zuivere gereformeerde leer prediken, eene zaak is, die niet door mij kan worden beoordeeld; dat supplianten door hunne onderlinge godsdienstige oefeningen zich hebben schuldig gemaakt aan overtreding van art. 291 van het Wetboek van Strafregt; dat ik drie herhaalde malen door den veldwachter dezer gemeente den oefenaar en hoorders heb laten sommeren, om hunne onwettige bijeenkomsten en godsdienstige oefeningen te staken; dat nogthans, zoo door den oefenaar, als (de) vergaderde menigte, op deeze sommatiën geen regard is geslagen, maar dat zijlieden met hunne oefeningen zijn voortgegaan, in tegenbewijs van hunne voorgewende orde, wijl zijlieden als dan zouden hebben gehoorzaamt aan de sommatiën bovengedacht; dat door den veldwachter van zijne bevindingen en wedervaren processenverbaal zijn opgemaakt, en door mij zijn opgezonden aan den Heere Officier van Justitie bij de Rechtbank van eersten aanleg te Groningen, tengevolge waarvan oefenaar [1]) en bewoner van het gebouw zijn gecondemneerd in eene geldelijke boete; dat hunlieder rekwest overigens door mij wordt beschouwd als zonder conclusie en tot geenerley einde tenderende. [2])

De Burgemeester der gemeente Grootegast,
(get.) J. HAVINGA.

---

148. Missive van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Officier van Justitie te Appingedam, 26 Sept. 1834.

R.A. in Groningen.
Nw. recht. arch.

(minuut) *Aan den Officier van Justitie te Appingadam.*

no. 410. *Groningen,* den 26. Sept. 1834.

Ter beantwoording van UWEG. missive van den 21 deezer no. 943 [3]) heb ik de eer te rescriberen, dat er naar mijn oordeel genoegzame grond bestaat, om den gesuspendeerden predikant de Cock wegens overtreding van art. 291 van het Wetboek van Strafregt te vervolgen, en wel uit hoofde der gehoudene godsdienstige vergaderingen te Ulrum, ten huize van de weduwe Koster in de maand Augustus ll. op den 3., 10., 17., 24. en 31. onder zijn directie gehouden, en wijders om gemelde weduwe Koster ook te vervolgen wegens overtreding van art. 294 van datzelfde Wetboek.

---

[1]) L. Dijkstra van Smilde, die later wegens het niet betalen van zijn boete werd gegijzeld. Vgl. H. de Cock, *Hendrik de Cock*^{2}, blz. 156.

[2]) Bij resolutie van 13 Oct. 1834 no. 9 deed de Gouverneur aan de rekwestranten weten, „dat er geene termen zijn, om op hun adres, als in onbetamelijke bewoordingen vervat en geen bepaald verzoek behelzende, eenige dispositie te nemen, maar dat hetzelve is terzijde gelegd."

[3]) Deze missive bevindt zich niet bij de stukken.

Voor het overige schijnen er mij tot hiertoe geene genoegzame gronden te bestaan eenig regterlijk vervolg te doen ter zake de godsdienstige vergadering te Uithuistermeden gehouden.

Het komt mij intusschen van belang voor om nader te onderzoeken, op welke wijze het ter kennis komt van de vergaderde menigte, dat op de bepaalde en regelmatige tijden deze vergaderingen worden gehouden te Ulrum.

UWEG. ontvangt hiernevens terug de bij UWEG. opgemelde missive gevoegde stukken.[1]

T. S(IJPKENS).

---

149. Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 13 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.

No. 17. *Groningen,* den 13. October 1834.

. . . .[2]

Tengevolge van ons antwoord op deszelfs missive van den 12en Aug. bovengemeld, is de Heer H. de Cock op den 2en October jl. in de Vergadering van het Provinciaal Kerkbestuur verschenen. Hier zijnde, heeft hij zich soortgelijke onbescheidene uitdrukkingen veroorlooft, hoedanige in zijne brieven niet weinige voorhanden zijn; doch zonder dat eenig lid der vergadering hem eenig hard woord heeft toegevoegd.

Op besluit van de vergadering werd hem door den President de verklaring, waarvan afschrift hiernevens gaat[3], ter onderteekening voorgelegd. Waarop hij, met veel omhaal van woorden, niet ter zake dienende, verklaarde, daartoe niet gereed te zijn. Vervolgens is hem door den President aangeboden, afschrift te nemen van gemelde verklaring. Hij zich hiertoe gereed betoonende, is hem dezelve door den President gedicteerd, en heeft hij, ten blijke die woordelijk te hebben afgeschreven, zijn afschrift der vergadering voorgelezen. Waarna hem door den President is gezegd, dat hij, volgens de synodale uitspraak, vóór den 16n January aanstaande gemelde verklaring, daartoe besluitende, eigenhandig moest onderteekenen en zulks in tegenwoordigheid van den President en Secretaris, hiervan vooraf aan één derzelve behoorlijk kennis gevende.

---

[1] Bij vonnis van 17 October 1834 werden De Cock en de Wed. Koster door de Rechtbank te Appingedam veroordeeld ieder tot *f* 50.— boete, en dit vonnis werd door de Rechtbank te Groningen in appel bevestigd op 27 Nov. d. a. v., niettegenstaande De Cock volhield niet meer dan anderen voorganger in de gehouden samenkomsten te zijn geweest. Wel had hij er gebeden. Vgl. H. de Cock, *Hendrik de Cock*², blz. 306.

[2] Verslag van de correspondentie tusschen het Prov. Kerkbestuur van Groningen en De Cock met zijn kerkeraad, vgl. G. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, blz. 483 v.v.

[3] Deze verklaring is gepubliceerd o. a. door G. Keizer, *t. a. p.*, blz. 503. De formuleering wijkt daar echter eenigszins af van het hiergenoemde afschrift. De laatste zinsnede luidt hier: „ik leg tevens voor hetzelve kerkbestuur plegtiglijk *de opregte belofte* af,... dat ik mij van nu voortaan, zoo in het openbaar als in het bijzonder, *stiptelijk* zal gedragen naar al de bestaande reglementen en verordeningen."

Verder is aan het Provinciaal Kerkbestuur gebleken, dat de Heer H. de Cock overal deze provincie doorreist en onwettige godsdienstige bijeenkomsten houdt en bijwoont; waarvan, onder anderen, de kopielijk hiernevens gaande stukken, door het Classikaal Bestuur van Middelstum bij missive ten geleide van den 21n Augustus ll. aan het Provinciaal Kerkbestuur ingezonden, tot bewijs kunnen strekken [1]). Van welke stukken mede afschrift, met eene geleidende missive, is gezonden aan den Heer Gouverneur dezer provincie [2]).

Het Provinciaal Kerkbestuur, dit alles onder de aandacht van Uwe Excellentie brengende, zooals zulks op gelijke wijze ter kennis van de Algemeene Synodale Commissie zal gebragt worden, meent hiermee te voldoen aan deszelfs verpligting in dezen.

Het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd,
D. HENDRIKSZ, President.
M. CREMER Jz., Secretaris.

---

150. Missive van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 23 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

Aan Zijne Excellentie, den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

's Gravenhage, den 23. October 1834.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk, gelet hebbende op eene missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen d.d. 13 Oct. l.l. met en benevens eenige stukken, door het Klassikaal Bestuur van Middelstum bij missive van den 21. Aug. l.l. bij gezegd Provinciaal Kerkbestuur ingezonden, strekkende ten bewijze, dat H. de Cock, gesuspendeerd Predikant te

---

[1]) Zie hierboven de nos 143—145.

[2]) De Gouverneur stelde deze stukken onmiddellijk in handen van den Officier van Justitie te Appingedam, met verzoek om daarin te willen handelen, procedeeren of te doen procedeeren, zooals deze zou vermeenen te behooren; zie S. Sybenga, *t. a. p.*, bijlage II*b*, blz. 71. Tot een gerechtelijke vervolging kwam het thans echter niet; vgl. no. 148.

Ulrum, in die Provincie onwettige godsdienstige bijeenkomsten houdt en bijwoont, waardoor in die en andere nabijgelegene provinciën aanleiding tot scheuring en wanorde wordt gegeven, — oordeelt het van haren pligt te zijn, Uwe Excellentie dringend te verzoeken, ter aanwending van Uwer Excell. tusschenkomst en veelvermogende pogingen bij Z.E. den Minister van Justitie, ten einde vanwege laatstgemelden eene krachtige aanschrijving (geschiede) aan de officieren en ambtenaren onder deszelfs ministerieel departement, met name in de provinciën Groningen en Drenthe behoorende, ten einde, ook zonder afwachting van aangifte van eenige contraventie tegen de bestaande wetten, met allen ijver werkzaam te zijn ter handhaving der artikelen 291 tot 294 van het Strafwetboek voor dit Koningrijk.

De Algemeene Synodale Commissie voorn.
H. H. DONKER CURTIUS, President.
I. J. DERMOUT, Secretaris.

---

151. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 25 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

(minuut)

Uwe Excellentie is niet onbekend met de woelingen, door dweepzucht en onverdraagzaamheid in vele Hervormde gemeenten, bijzonder in de provintie *Groningen* veroorzaakt. In verschillende gevallen, waarin zulks vereischt werd, is dan ook de regterlijke magt onder Uwer Excellenties beleid, met vrucht werkzaam geweest, om de nadeelige gevolgen dier woelingen te stuiten, wanneer de zoogenaamde *oefeningen* aanleiding gaven tot onrust in de burgerlijke of kerkelijke maatschappij. Bij eene missive onlangs ontvangen, heeft het Provintiaal Kerkbestuur van *Groningen* mij bekend gemaakt met een brief en bijlagen van het Classikaal Bestuur van Middelstum, waarbij hetzelve zich bezwaart over onwettige godsdienstige bijeenkomsten van den bedoelden aard, welke, onder het bestuur van den bekenden *H. de Cock,* gesuspendeerd predikant van *Ulrum* op verscheiden plaatsen worden gehouden, en waarbij die verdwaasde man het kwade zaad, 't welk in de gemeente Ulrum reeds zooveel onheils veroorzaakt, ook in andere gemeenten uitstrooit, en verdenking tegen de leeraars, verdeeldheid in de gemeenten en algemeene onrust zijn dan ook de wrange vruchten van deze vereenigingen. Het schijnt, dat dezelve ongestoord voortgaan uit hoofde van het radikaal van predikant, 't welk men aan *De Cock* blijft toekennen, schoon door zijne suspensie hetzelve geheel is opgeschort, en zelfs de voorgang in die oefeningen van een man, die zich nog als geordend leeraar voordoet, derzelver nadeelige werking vermeerdert.

De Algemeene Synodale Commissie der Hervormde Kerk, gelijke berichten ontvangen hebbende, heeft mij verzocht om mijne tusschenkomst bij Uwe Excellentie, ten einde maatregelen mogen genomen worden tegen deze ongeoorloofde zamenkomsten en den leider derzelve.

Met toezending van afschriften der missive en bijlagen van het Classikaal Bestuur van Middelstum en van die der Synodale Commissie, voldoe ik gaarne aan dit verzoek, verzekerd dat Uwe Excellentie deelt in mijne overtuiging, dat schoon voorzigtigheid meermaals aanraadt de toepassing der wet in gevallen van dezen aard niet te spoedig in te roepen, echter daar, waar de gevolgen zoo ontrustend zijn als in de provintiën *Groningen* en *Drenthe*, die wet in volle kracht daartegen dient te worden aangewend.

(De Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor
de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

152—158

Op de kerkelijke actie tegen *Ds H. P. Scholte* te *Doeveren, Gansoyen en Genderen* werd door den Secretaris en Adviseur bij het Departement van Hervormden Eeredienst door onderhandsche wenken een stimuleerende invloed geoefend.

De verschillende phasen in het conflict tusschen Scholte en de kerkelijke besturen — voordat dit door de gebeurtenissen, welke onmiddellijk aan de Afscheiding te Ulrum voorafgingen, een acute wending nam — zijn uit de stukken vrij nauwkeurig na te gaan.

152. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 April 1834.

Herv. Eered.
30 April 1834 *no. 3 P.*

Heusden, 29 April 1834.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

De te Veen beroepen Bekerksche Pred. Van Rhee bevindt zich thans bij zijnen vriend Scholte te Doveren en naar het gerucht wil, zal hij zich naar den Koning begeven, om zijne approbatie te bespoedigen of te erlangen. Zoo de man te Veen komt, is het drietal compleet, en wacht ik nieuwe moeyelijkheden. Ons Bestuur heeft Ds Scholte aangeklaagd bij het Prov. K(erk)best(uur) van Noord-Braband, wegens miskenning der bestaande reglementen en verguizing der klassikale autoriteit¹), doch Z.Eerw. gaat voort om ook geen enkeld gezang meer te laten zingen. Van dit vergrijp heb ik alleen melding gemaakt in een confidentiëel rapport, als bijlage tot de tabel der kerkvisitatie, of er vanwege ons Prov. K(erk)best(uur) dienaangaande eenig voorstel zal gedaan worden, dat aanleiding tot eenigen algemeenen maatregel zoude kunnen geven. Gisteren ontving ik van den Burgemeester van Almkerk eene missive, inhoudende dat Ds Meerburg Snarenberg²), in weerwil van zijn verzoek, ook nu weder de 4 vragen voor de Avondmaalsbediening³) niet heeft gelieven voor te stellen. UE. ziet dat gemelde Predikant getrouw de voetstappen volgt van Ds Scholte, op wiens aanbeveling hij te Almkerk ook beroepen is. Waarlijk in al de jaren dat ik scriba ben, heb ik zoo veel moeite niet gehad, als sedert de komst van Scholte cum suïs. *Macalester*⁴), die l.l. Zondagmorgen voor mij predikte, ging uit nieuwsgierigheid hem des middags hooren; bij zijne terugkomst vroeg ik hem zijne opinie. Gewawel en redites, maar bovenal verdediging van Davids vloekpsalmen, hetwelk hij in deze dagen, dus drukte hij zich uit, bijzonder gewigtig oordeeld. Hij predikte over „gij zult niet doodslaan", meldde mij mijn Bommelsche vriend.

---

¹) Vgl. blz. 225, noot 2. Zie tevens G. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, blz. 426.

²) Oorsprong en bedoeling van dezen bijnaam zijn niet bekend.

³) Zie blz. 31, noot 4.

⁴) R. Macalester Loup (1782—1861); 1806 predikant te Zalk, 1811 te Zaltbommel; 1857 emeritus.

Allen die het wel met Evangelische verlichting meenen, wenschen met mij, dat er termen mogen zijn, dat de *blomzoete!* v. R(hee) niet te V(een) kome!

Mijne hartelijke aanbeveling en die mijner beste vrouw.

Ik ben
WelEdelgebooren Heer en Vriend,
UEd. d.willige vriend,
C. W. PAPE.

P.S. Van Rhee is van zijne eerste vrouw gescheiden en heeft thans de tweede!

153. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 17 Mei 1834.

Herv. Eered.
22 Mei 1834 *no. 2 P.*

Heusden, den 17 Mei 1834.

Wel Edel Heer en Vriend!

. . . . (1)

Bij Ds Scholten te Doeveren zijn thans gelogeerd De Cock, Pred. te Ulrum, en Kohlbrügge. Wat of deze triple alliantie zal uitwerken, zal de tijd leeren; zeker is het, dat de gisting in deze streken hand over hand toeneemt, en hedenmorgen kwam mij een boer van Aalburg waarschuwen, om mij toch niet tegen des Heeren werk — gelijk hij het noemde — te verzetten.

De zaak welke het Kl(assikaal) Best(uur) tegen Ds Scholte heeft, is thans hangende bij het Prov. Kerkbestuur, en het zoude mij niet verwonderen, dat zoo de man ook hier het onderspit delft, hij zich op de Synode in appel zal beroepen, zoo tenminste de *f* 1200 hem niet afschrikken. (2) Ook de vriend van Ds Scholte, Ds Meerburg Snarenberg te Almkerk heb ik aangeschreven wegens het niet voorlezen der 4 vragen, en wacht zijn antwoord. (3) Ik ben het ten volle met UE eens, dat men alle fermiteit behoort aan den dag te leggen tegen zoodanige predikanten, die zich tegen de bestaande orde verzetten, maar hoe is het dan ook te wenschen dat geene zwakheid de leden van het Kl(assikaal) Best(uur) bij al hunne onderlinge overeenstemming in gevoelen, moge terughouden om doeltreffende maatregelen te nemen, want zoo ligt komt bij de scheurmakers de gedachte op: „men durft ons niet aan", en verspreidt zich dit denkbeeld onder hun aanhang. De Synode, hoop ik, zal met Paulinischen ernst en liefde, op zoovele verwarringen acht geven en de middelen aan de hand geven om ze tegen te gaan.

---

(1) Het begin van den brief handelt over een onbeduidende aangelegenheid geheel buiten verband met het vervolg.

(2) Indien er herziening werd aangevraagd in een zaak, over welke alleen door de Synode uitspraak was gedaan, moest ter dekking van de vermoedelijke kosten van een „vergadering van herziening” een waarborgsom van *f* 1200.— worden gestort. Ook anderszins kon door kerkelijke vergaderingen van degenen, die daarbij een klacht aanhangig maakten, een borgstelling voor de eventueele betaling der onkosten worden geëischt. Een bedrag hiervoor was niet reglementair vastgesteld. Vgl. het Reglement van Opzigt en Tucht art. 21 en 89.

(3) Zie voor dit schrijven J. C. Rullmann, *Het leven van G. F. Gezelle Meerburg,* Baarn, 1919, blz. 88 *(Een schat in aarden vaten,* V*).* Zie verder K. Bokma over de Afscheiding te Almkerk c. a., in *Geref. Kerkb. van Noord Brab. en Limb.,* no. 932—980.

Op de examina bij het Prov. Kerkbestuur mogt ook wel naauwer gelet worden, want eene verkeerde barmhartigheid met enkelden is de oorzaak van zoo vele etterbuilen in geheele gemeenten. Intusschen is de zaak onzer Kerk in goede handen, en met Gods hulp, wachten zeer velen met mij het beste van onze Synode. [1]

Ik ben na groete van mijne lieve vrouw ook aan uwe zuster,

WelEdele Heer en Vriend
UwEd. dw. dr en vriend
C. W. PAPE.

---

154. Brief van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Juli 1834.

Herv. Eered.
17 Juli 1834 *no. 1 P.*

Hilvarenbeek, den 10 July 1834.

WelEdele Gestrenge Heer, zeer geachte Vriend.

. . . . [2]

In de eerstkomende vergadering van ons Prov. Kerkbestuur zullen twee belangrijke zaken voorkomen, betreffende de eene, groote bezwaren tegen den predikant te Lage Zwaluwe, en de andere, een geschil tusschen het Kl(assikaal) Bestuur van Heusden en den predikant en leden van den Kerkeraad te Doveren. De laatste zaak is wel op zichzelve van niet veel belang, maar de omstandigheden maken dezelve belangrijk. Het Kl(assikaal) Bestuur had dezelve ligt kunnen afdoen, indien men de zaak uit het regte oogpunt had beschouwd, en zich niet met kibbelarijen had ingelaten; maar misschien is dit in de gevolgen niet kwaad: want wij kunnen het Kl(assikaal) Bestuur genoegzaam sparen, en ik ben voornemens aan het Prov. Kerkbestuur voor te slaan eene uitvoerige beoordeeling, waarbij alle de verkeerde redeneringen en ongegronde aanmerkingen van den predikant Scholte worden opgenomen en zonder eenige bittere aanmerkingen worden ontzenuwd, waardoor wij kunnen voorkomen, dat men hem niet kan houden voor een martelaar der waarheid, waardoor zijn aanhang zou kunnen toenemen; maar om hemzelven, ware het mogelijk, te overtuigen en van zijne helhamelarij terug te brengen, of tenminste bij anderen, die eenigszins zien willen, zijn misbruikt gezag te verzwakken, en te verhinderen, dat men hem als den alleen wijzen en onfeilbaren man niet blindelings volge. Bij het katechizeren van militairen, ook uit de streken, daar de sectegeest woelt, heb ik bevonden, dat degene, die ter goeder trouw worden medegesleept, wel voor verbetering vatbaar zijn, indien men hun niet regtstreeks tegenspreekt, maar aanleiding geeft, om langzamerhand duidelijke denkbeelden van Christelijke waarheid en pligt te vormen. Ik heb mij al lang bij mijne katechizanten daarop toegelegd. In 't eerst gaf ik hun daartoe een kort geschreven opstel, doch liet het naderhand tot mijn gemak drukken. Bij gelegenheid dat er zoo vele militairen hunne belijdenis in deze streken leeren, is dat boekje, juist geschikt voor zulke jonge menschen, van velen gebruikt, zoodat er spoedig een herdruk van noodig is geworden.[1] Duidelijk, voor den leerling vatbaar onderwijs schijnt mij behoefte voor onzen tijd te zijn.

---

[1] Het antwoord op dezen brief is opgenomen onder no. 110.

[2] Het begin van dit schrijven heeft betrekking op een door Ds J. van Heusden geschreven anonyme brochure tegen het Roomsch-Katholicisme.

. . . .[2]

Na mij aanbevolen te hebben, heb ik de eer met hoogachting te zijn

UWelEds Gestrenge dw. dienaar en vriend,
J. VAN HEUSDEN[3].

155. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek, 17 Juli 1834.

Herv. Eered.
17 Juli 1834 *no. 1 P.*

(minuut)

Den Heere J. van Heusden, president van het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbraband en predikant te Hilvarenbeek.

's Hage, 17 July 1834.

WelEerwaarde Heer, zeer geachte Vriend!

. . . .[4]

Het doel der partij, tot welke Scholte c.s. in de classis van Heusden behooren, is niet twijfelachtig. Zij willen wantrouwen, twist, verwarring, en daardoor vrees doen ontstaan, ten einde hunne zin te erlangen. Daartoe het dreigen van scheuring! De schrik daarvoor, meenen zij, dat hun beste wapen is, om, schoon kleine minderheid, de meerderheid beducht te maken. Dat doel zal echter, zoo ik vertrouw, niet bereikt worden. Men ga maar voort in den geest der kracht en der gematigdheid, zeer toegevend omtrent gevoelens, maar streng in de handhaving der orde en der kerkelijke reglementen, vooral echter zonder eenige verschooning in de uitoefening der kerkelijke tucht omtrent de leeraars. Verkeerde barmhartigheid was meermaals eene der grootste rampen in onze kerk. Dat wijders het meeste nut kan gesticht, en het meeste kwaad voorgekomen of genezen worden door doelmatige inrigting en ijverige waarneming der catechizatiën, geloof ik met UWEW., bijzonder *thans,* nu de loszinnigheid des ongeloofs, de listigheid van het Jezuitisme en de stoutheid van een met scholastikerij verbonden Mysthicismus, als met vereenigde kracht, de heldere Evangelie-leer bestrijden. Dan met moed en beleid kan, onder den goddelijken zegen, veel gedaan worden.

---

[1] Het bedoelde boekje was getiteld: *Kort onderwijs in de christelijke godsdienst.* De derde druk verscheen in 1836 te 's Hertogenbosch.

[2] Verder over de zaak van Lage Zwaluwe.

[3] J. van Heusden (1757—1841); 1783 hulpprediker te St. Oedenrode; 1784 predikant aldaar, 1792 te Hilvarenbeek; 1839 emeritus.

[4] Over het geschrift van Van Heusden tegen het Roomsch-Katholicisme.

Met hoogachting enz.

(JANSSEN.)

156. Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Sept. 1834.

Herv. Eered.
6 Sept. 1834 *no. 1. P.*

Sleeuwijk, den 4. September 1834.

Weledele Gestrenge Heer!

Het is UWEG. bekend, hoe ongelukkig deze landstreek bedeeld is met een drie- of 4-tal predikanten, die alle Christelijk gevoel hebben uitgeschud en de ligtgeloovige landlieden en dweep*zieken* van elders op hol brengen. Ds Scholten van Genderen is begonnen den toon te geven en doet dit nog, en wel *zoo brutaal,* dat sommige, die hem vroeger genegen waren, afvallig worden. Terwijl de andere predikanten van dien eigen stempel zich uiterlijk, ofschoon soms op eene verachtende wijze, schikken naar de reglementen en verordeningen, zoo stoort hij zich hieraan niet; hij heeft b.v. nooit gezangen laten zingen enz. enz. Voor 14 dagen heeft hij, op zekeren Woensdag, openbare godsdienst gehouden, tot behandeling der missive van de Synode, laatstelijk aan predikanten en kerkeraden gezonden,¹) welke missive hij voor de gemeente heeft uitgeplozen

---

¹) Een rondschrijven van 10 Juli 1834, waarin de predikanten werden vermaand om zich te onthouden van alles, wat hun zuiverheid eenigszins in verdenking zou kunnen brengen, en de besturen opgewekt, om door tijdige en gepaste aanwending der kerkelijke tucht scheurzieke predikanten te beteugelen. Zie G. Keizer, *De Afscheiding van 1834,* blz. 478.

en daarbij zich van lasterlijke uitdrukkingen bediend. Deze openbare verzettingen mogen wij niet langer werkeloos aanzien, en het Classicaal Bestuur heeft 3 leden benoemd, om, op de plaats zelve, Ds Scholten te verhooren wegens de voorschrevene punten. En daar ik een van die *drie* leden ben, voel ik mij gedrongen een paar woorden met UWEG. vertrouwelijk te spreken, alzoo het noodzakelijk is, om met vastberadene voorzigtigheid, hoezeer ook met gepasten nadruk en ernst de zaak te behandelen.

Uit den aard der zaak heb ik het steeds afgeleid, dat de predikanten verpligt waren de Evangelische gezangen te laten zingen bij de openbare godsdienstoefeningen; maar nimmer begreep ik, dat eene wet of reglement hen hiertoe verbond, gelijk wij in onze laatste Classikale vergadering merkten het geval te zijn volgens het bepaalde op de provinciale Synode in 1808 te Breda gehouden, 1) en 't welk, bij zeker artikel van het reglement, vooralsnog van kracht en toepassing is verklaard; 2) misschien echter zal Ds S(cholte) onwetendheid voorwenden; maar het algemeen gebruik van het zingen der gezangen en de opzettelijke afwijking van hetzelve qualificeeren genoegzaam de overtreding, en er kunnen diensvolgens geene geldige redenen bestaan, om hem met toegevendheid te behandelen. In dezen toestand wenschte ik de bestaande wetgeving en de in werking zijnde reglementen te kennen, ten einde mij stiptelijk eraan te houden en anderen te verpligten, dit ook te doen; doch tot mijn leedwezen bezit ik hiervan geen enkel stuk en vrage UWEG. alzoo de noodige teregtwijzing.

Is volgens uwe WEGe meening het noodige in Van der Tuuks handboek 3) te vinden, hetwelk mij genoemd is, of zou het nieuw uitgekomen en aangekondigd werk van Professor Royaards: *Neerlands Kerkregt*, of dergelijke titel 4), waarvan het eerste deel het licht ziet, ook onmisbaar zijn?

UWEG. gelieve mij deze aanvrage ten goede te houden en mij in dit opzigt datgene mede te deelen, wat naar UWEGs oordeel mij zoude kunnen dienstbaar zijn, waarmede UWEG. mij hoogstens zal verpligten, dewijl geene moeiten mij te groot zullen zijn, om,

---

1) Bij besluit van 12 Aug. 1808 zijn door de Synode van Zuidholland, gehouden te Breda, de predikanten der gemeenten onder haar ressort ten gevolge hunner volstrekte verpligting, ten stelligste aangeschreven, om, bij elke openbare godsdienstoefening, van de Evangelische gezangen zich te bedienen op denzelfden voet en wijze als van de berijmde Psalmen en Lofzangen, en alzoo die gezangen telken reize te gebruiken: en dat zoodanige predikanten, die zich aan overtreding schuldig maken ten allerernstigste zullen worden gereprimandeerd, en volhardende, als moedwillige overtrederen der kerkelijke wetten zullen worden gestraft, zelfs met suspensie en afzetting van hunne dienst; vgl. *Offic. stukken*^{2}, blz. 506, 507.

2) Zie no. 157.

3) G. van der Tuuk, *Handboek voor Herv. predikanten en kerkeraadsleden of volledige verzameling van wetten en verordeningen op de inrigting en het bestuur der Ned. Herv. Kerk*, Leeuwarden, 1820; 1823 verscheen het tweede stuk, 1827 het derde stuk, 1830 de algemeene registers, 1834 het eerste vervolg, 1843 het tweede vervolg.

4) H. J. Royaards, *Hedendaagsch Kerkregt bij de Hervormden in Nederland*, 2 dln, Utrecht, 1834, 1837.

naar vaste overtuiging, de bestaande verordeningen te helpen handhaven.

Met ware hoogachting heb ik de eer steeds te zijn

Uw WEG. zeer dw. dienaar,
H. E. VERSCHOOR [1]),
lid van 't Classikaal Bestuur van Heusden.

---

157. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan H. E. Verschoor te Sleeuwijk, 6 Sept. 1834.

Herv. Eered.
6 Sept. 1834, *no. 1 P.*

Aan den Heer Burgemeester Verschoor,
lid van het Classikaal Bestuur van Heusden.

(minuut) *'s Hage,* 6 September 1834.

WelEdelGestrenge Heer!

Het strekt mij tot groot genoegen, dat UWEG. zich de kerkelijke belangen met zoo veel ijver aantrekt. Wanneer meer mannen van invloed, beleid en christelijken zin zulks wilden doen, zou veel kwaads voorgekomen, veel goeds bevorderd worden. Ook de Minister met wien ik tengevolge uwer missive van den 4. dezer een gesprek had, deelde in deze overtuiging.

Teregt wordt bij die missive aangemerkt, dat de verpligting tot het gebruik der Evangelische gezangen voortvloeit uit de besluiten der voormalige provintiale synoden en dus voor de Classis van Heusden uit die der Zuidhollandsche Synode, waaronder dezelve gemeenten bevorens ressorteerden. Wanneer echter die besluiten geacht konden worden te strijden met de nieuwe kerkelijke organisatie van 1816 zouden dezelve geen kracht meer hebben. Het tegendeel is intusschen het geval; zij komen er alleszins mede overeen, en behouden dus kracht van wet. Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen en de Synode hebben de zaak dan ook aldus begrepen bij de behandeling der historie van den beruchten De Cock. [2])

---

[1]) H. E. Verschoor (1791—1877); 1812—1856 Burgemeester van De Werken en Sleeuwijk; 1831—1853 lid van de Prov. Staten van Noordbrabant; 1864—1877 lid van de Eerste Kamer.

[2]) Negatief argumenteerende, had het Prov. Kerkbestuur van Groningen zich beroepen op art. 10 van het Algem. Reglement, waarbij bepaald was, dat „alle" met de nieuwe verordeningen „niet overeenkomstige wetten en inrigtingen" werden „gehouden voor vervallen"; positief, had dit Bestuur zich beroepen op de Synodale aanschrijving van 15 Juli 1824, waarbij bepaald was, dat „zoodanige voorschriften, als èn voor de kerkeraden in het gemeen èn voor de predikanten, ouderlingen en diakenen in het bijzonder uit kracht van vroegere algemeene kerkelijke wetten zijn aangenomen en vastgesteld als regelen van werk en dienst, ofschoon dezelve in het Reglement op de Kerkvisitatie niet bepaaldelijk worden uitgedrukt, gerekend moeten worden derzelver verbindende kracht te behouden", vgl. G. van der Tuuk, *Handboek,* derde stuk, blz. 135.

Aangenaam was het mij dat UWEG. mede in de Commissie benoemd is, die Ds Scholten moet verhoren wegens de mishandeling der Synodale circulaire bij eene openbare godsdienstoefening. Indien men daarvan voldoende getuigenissen van toehoorders kan erlangen, weet ik niet hoe hij er zich zal uithaspelen. Over godsdienstige gevoelens, ook wanneer er veel op te zeggen viel, behoort niemand hard gevallen te worden, maar twistzoekers en oproerstokers dienen zonder verschoning gestraft.

Het handboek van Van der Tuuk is wel het beste voor het door UWEG. bedoeld oogmerk, als gevende *den letter* der verordeningen.

Het kerkregt van professor Royaards is intusschen zeer geschikt om de algemeene *geest* der kerkelijke instellingen beter te leeren kennen, in verband beschouwd met de beginzelen van het protestantsch kerkregt en de vroegere verordeningen in onze kerk. Het zal UWEG. niet berouwen, zich ook dat boek te hebben aangeschaft, daar de wijze van zien van genoemden Hoogleeraar over het algemeen juist is en er slechts eenige punten zijn, waarin hij min of meer schijnt mis te tasten.

Wanneer ik in het vervolg UWEG. in uwen kerkelijken werkkring van eenigen dienst mogt kunnen zijn, zal het althans aan mijne bereidwilligheid daartoe niet haperen.

Met hoogachting heb ik de eer te zijn enz.

(JANSSEN.)

158. Verslag der Commissie in de zaak van Ds H. P. Scholte aan het Classikaal Bestuur van Heusden, 6 Oct. 1834.

Herv. Eered.
20 Nov. 1834 *no. 12.*

Aan het Klassikaal Bestuur van Heusden.

WelEerwaarde Heeren!

De ondergeteekenden, door UWelEerwaarden den 27 Augustus 1834 de gewigtige taak opgedragen zijnde om onderzoek te doen naar het werk en (den) dienst van de WelEerwaarde Heer H. P. Scholte, predikant te Doeveren en Genderen, ten einde de in omloop zijnde gerugten

a omtrent het *al* of *niet* laten zingen der Evangelische gezangen bij de openbare godsdienst,

b het *al* of *niet* doen der door het Synode van 11 July 1817 voorgeschrevene vier vragen bij de voorbereiding des avondmaals,

c het vilipendeeren[1]) zijner medebroeders in het algemeen en dat der kerkelijke besturen in het bijzonder gedurende de openbare godsdienstoefening, vooral bij de bekendmaking eener Synodale aanschrijving van 16 July 1834 —

des te beter en naar waarheid te kunnen beoordeelen, hebben de eer UWelEerwaarden te rapporteeren.

---

[1]) Vilipendeeren = door 't slijk sleuren.

Dat zij, na behoorlijke aanschrijving gedaan te hebben, op den 24 September 1834 Ds Scholte, in de kerk te Doeveren, bekend gemaakt hebben met het doel hunner zending; en zijn Eerwaarde te kennen gegeven hebbende het hartelijk leedweezen, hetwelk het Klassikaal Bestuur gevoelde, om overeenkomstig hunne verpligting, tot zoodanige zending te hebben moeten overgaan, hebben zij zijn Eerwaarde tevens betuigd, dat zij vertrouwden dat zijn WelEerwaarde, zonder zich van eenige uitvlugten of exceptiën te bedienen, naar waarheid zoude antwoorden op zoodanige vragen als uwe gecommitteerden in last hadden, zijn WelEerwaarde voor te leggen.

Hierop verzocht Ds Scholte, dat men de vergadering met gebed zoude openen, aangezien God de kenner onzer harten was. Waarop uwe Commissie zijn Eerwaarde te kennen gaf, dat ofschoon zij de noodzakelijkheid des gebeds evenals zijn Eerwaarde erkenden, zij echter in dit oogenblik het gebed niet noodig vonden, en wel omdat uwe gecommitteerden de vergadering uitmaakte(n), voor welke zijn WelEerwaarde blijkens zijne aanschrijving geroepen was, en dus voor zijne verschijning de vergadering reeds als geopend moest beschouwd worden.

Ofschoon Ds Scholte van de gegrondheid dezer rede zich niet overtuigd hield, gingen uwe gecommitteerden over, met aan hunnen last te voldoen, en stelden zij Ds Scholte voor:

1° Of het waarheid was, dat sinds eenen geruimen tijd de Evangelische gezangen bij de openbare godsdienstoefeningen niet meer gezongen en opgegeven werden?

Waarop door zijn Eerwaarde is geantwoord: dat de Evangelische gezangen werkelijk sinds ruim een jaar niet meer door hem zijn afgegeven bij de openbare godsdienstoefeningen, en wel uit hoofde hij, voor een jaar omstreeks, toen hij nog geregeld de Evangelische gezangen had laten zingen, beschuldigd werd van dezelven niet te laten zingen, bespeurde dat men uit nijd hem van dat verzuim beschuldigde, en van dat oogenblik besloot, om die gezangen niet meer te laten zingen, daar hem geene wet of andere verordening bekend was, of in de notulen van den kerkeraad gevonden werd, die hem tot dat laten zingen verpligtte.

Uwe gecommitteerden alhoewel niet geroepen om de antwoorden van Ds Scholte te beoordeelen, en hun gevoelen deswege kenbaar te maken, konden echter niet nalaten, zij(n) Eerwaarde te doen opmerken, dat zijn besluit, ontleend uit de beschuldiging van een verzuim, waaraan hij zich *niet* schuldig kende, hem geenszinds konde of moest hebben genoopt, om zich werkelijk aan verzuim schuldig te maken, en alzoo de beschuldiging als waar en ontegenzeggelijk te doen en te laten beschouwen.

Waarop uwe gecommitteerden zijn Eerwaarde verder te kennen gaven, dat bij vroegere synodale bepaling van October 1808 het zingen der Evangelische gezangen wel degelijk is voorgeschreven, welke synodale verordening bij aanschrijving van het algemeen Synode in dato 15 July 1824 ¹) als verbindend was verklaard, en als verbindend voor elk Evangelisch dienaar moest beschouwd worden.

---

¹) Zie blz. 299, noot 2.

Hierop hebben uwe gecommitteerden, tot beter begrip van zijn WelEerwaarde, en ter voorkoming van alle exceptiën, voorlezing gedaan van de zooeven genoemde synodale resolutiën, na welke voorlezing Ds Scholte te kennen gaf, „dat deeze synodale verordening slechts provinciaal was, en geene *algemeene*, welke laaste alleen als verbindende is verklaard". [1]

Daar het, uit dit gezegde, uwe Commissie toescheen, dat Ds Scholte het laten zingen der Evangelische gezangen als geen verplichting voor hem achtte, vonden zij het niet ondoelmatig, om in den geest der liefde zijn Eerwaarde te kennen te geven, dat zij met zijne gevoelens in deze geopenbaard, geenszins konden instemmen. Naar hun inzien voldoende redenen produceerende, hebben zij tevens zijn Eerwaarde herinnerd aan al het goede voor *zijne* en naburige gemeenten, wanneer hij ingevolge zijne verplichting medewerkte tot bereiking van het gezegend doel, waartoe de Evangelische gezangen waren ingevoerd.

Hierop sprak Ds Scholte van bewijzen, welke hij konde aanvoeren, dat men van de reformatie af aan het zingen van gezangen in de Kerk verboden had, en er zelfs plaatsen waren, waar zij niet gezongen waren of werden etc. etc., waarop uwe Commissie zijn Eerwaarde hebben doen opmerken, dat aangenomen zulks waarheid was, het zijn Eerwaarde geen vrijheid gaf zich te onttrekken aan verordeningen, later door synodale besluiten ingevoerd en bekrachtigd.

Uit dit een en ander is het reeds blijkbaar, WelEerwaarde Heeren! dat uwe Commissie buiten staat is ulieden de onderwerping van Ds Scholte aan het voorgelezen synodaal besluit van 1808, bekragtigd door dat van 15 July 1824, te kunnen mededeelen. Zonder te gewagen van toon, en wijze en uitdrukkingen, waarvan Ds Scholte zich bediende, welks opgave niet dan onaangename gewaarwordingen bij ulieden zoude verwekken, vindt uwe Commissie zich gedrongen ulieden te betuigen, dat zij het diep betreurd, dat hunne pogingen niet tot een gelukkig einde en tot bevordering en in acht neming der kerkelijke verordeningen hebben mogen leiden; te meer betreurd zij dit, daar bij vroegere leeraren in die gemeente geene oppositie tegen de Evangelische gezangen gevonden zijnde, [2] het *alleen aan den tegenwoordigen Leeraar* te wijten is, dat die gemeente verstoken is van dat Godverheerlijkend gezang, 't welk sinds derzelver invoering zoo veele in de Nederlandsche Kerk heeft gesticht, getroost en opgebeurd, en wijders, omdat zulk eene openbare verzetting tegen het zingen en opgeven der Evangelische gezangen gedurende de openbare godsdienstoefeningen, geschikt is, vooral in onze dagen, ter wering van orde, eendracht en Christelijke liefde, tot ongunstige beschouwing der Evangelische gezangen zelve, ter minachting van het gezag van het hoogste kerkelijk bestuur etc. — of hoe, WelEerwaarde Heeren! *zal* en *kan* het eenen geest, waardig het Evangelie van Jezus Christus onzen Heer, in uwe en naburige gemeenten verwekken? als zij zien en hooren, dat in de gemeente Doeveren geene gezangen niet alleen gezongen noch afgegeven worden, maar zelf(s) de gezangboeken noch op den predikstoel, noch in de kerkenraadsbank gevonden worden, en men op het aanwijzingsbord der Psalmen en gezangen, het woord *gezang* heeft weggenomen, en daarvoor het woord *vers* geplaatst heeft?

---

[1] Dit argument was ook reeds te berde gebracht door C. M. van der Kemp in zijn memorie ter verdediging van De Cock voor de Synode; vgl. G. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, blz. 470.

[2] Deze opmerking was gegrond op een verklaring van den voorganger van Ds Scholte, Ds A. S. Nanninga, toen predikant te Raamsdonk, gedateerd 22 Aug. 1834, dat hij indertijd als predikant te Doeveren c. a. altijd gezangen had laten zingen zonder ooit iets oneerbiedigs bespeurd te hebben. Te Genderen werden ze wel door het grootste gedeelte der gemeente niet meegezongen en vooral een der notabelen, Gijsbertus van der Beek, had er een verregaanden afkeer van [Herv. Ered. 20 Nov. 1834 no. 12].

Uwe Commissie zag om deeze en meer andere redenen met diep leedwezen hunne teleurstelling, en wijl zij eene langere conferentie over het punt der Evangelische gezangen als nutteloos beschouwden, gingen zij over tot de aan hen opgelegte 2e vraag, namelijk, of de vier vragen bij het vieren van het avondmaal *al* dan *niet* gedaan werden, en zoo neen, om welke redenen?

Hierop antwoordde Ds Scholte: „Dat hem in de gemeente was verzekerd, dat niemand, of het moest een geheel enkele zijn, voor dezelven opstond en beantwoordde, en daar andere predikanten in de nabijheid, met name door[1]) Ds Van Noorda[2]), vroeger predikant te Veen, en Ds Hanewinkel[3]) te Neder-Hemert evenmin deeze vragen deden, zoo heeft zijn Eerwaarde besloten, alsmede deeze vragen niet te doen, gelijk hij dezelven dan ook nimmer heeft gedaan." Nadat uwe gecommitteerden zijn Eerwaarde de synodale aanschrijving van 11 July 1817 mededeelden, ter voorkoming dat zijn Eerwaarde ignorantie hiervan zoude kunnen pretendeeren, is hierop door zijn Eerwaarde gezegd, dat „deeze aanschrijving hem zeer goed bekend is, maar dat hij evenzeer zich verpligt heeft gevonden, zich van het doen deezer vragen te onthouden, ten einde niet eerder te ergeren en te ontstichten, dan nuttig te zijn, ofschoon hij de gevolgen van het doen dier vragen nimmer beproefd heeft."

Na het bekomen van dit antwoord hebben uwe gecommitteerden zijn Eerwaarde de verpligting voorgesteld, om alles te hebben moeten beproeven wat in hem was; dan terwijl zij zich hiermede bezig hielden, trad een man binnen met name Gijsbert van der Beek, welke zich op een der banken in de kerk nederzette. Deeze verzocht zijnde zich te verwijderen, heeft aan dit verzoek voldaan, met op een ontevredene toon te zeggen: *„Wij zullen het toch wel hooren."*

Het moge UWelEerwaarden bevreemden, dat er iemand, om welke redenen dan ook, zich in de kerk begaf; doch gemakkelijk laat zich dit verklaren, wanneer wij UWelEerwaarden herinneren, dat Ds Scholte de komst uwer Commissie en zijne verschijning voor dezelve, de voorafgaande Zondag openlijk der gemeente had bekend gemaakt, predikende bij die gelegenheid (over) Hebr. 12 vs 1 en 2: *Laat ons met lijdzaamheid* etc.

---

[1]) Dit woord worde ter wille van den zinsbouw niet gelezen.

[2]) H. van Noorden (1791—1837); 1814 predikant te Hekelingen, 1816 te Wassenaar, 1819 te Drunen en Nieuwkuik, 1822 te Bruchem c. a., 1829 te Veen, 1833 te Drunen en Nieuwkuik.

[3]) J. A. Hanewinckel (1780—1862), 1809 predikant te Obdam, 1819 te Petten, 1822 te Standdaarbuiten, 1825 te Kleverskerke, 1826 te Melis- en Mariënkerke, 1828 te Nederhemert; 1838 emeritus.

Daar het uwe Commissie toescheen dat èn de bekendmaking der Commissie zelve èn de stof ter behandeling gekozen, geene andere bedoeling had, dan om de gemeente opmerkzaam te maken, als werd haren leeraar vervolgd, hebben zij niet nagelaten met weinige woorden zijn Eerwaarde te herinneren, dat hij door deeze laakbare handelwijs aanleiding gaf tot eene ongunstige stemming tegen uwe Commissie, hetwelk trouwens op het gelaat van genoemde Gijsbert van der Beek ten duidelijkste zichtbaar was. In dit gevoelen van uwe Commissie stemde Ds Scholte geenszinds in, integendeel beschoude hij zijne handelwijze als noodzakelijk en geschikt om de gemoederen te doen bedaren.

Intusschen UWelEerwaardens aandacht liever bepalende op het antwoord door Ds Scholte gegeeven, zoo is uwe Commissie verpligt ter juiste beoordeeling in deeze, ter uwer kennis te brengen, dat zij in ervaring gekomen is, dat tijdens het verblijf van Ds Nanninga[1]) te Doeveren en Genderen, in *Doeveren* de vier vragen door *allen* en te *Genderen* door *sommigen* staande beantwoord werden.[2])

Uwe Commissie overgaande tot de derde vraag door UWelEerwaarden in last gegeeven, vroeg vervolgens

3e is het waarheid, dat UWelEerwaarde zich van tijd tot tijd in uwe openbare leerredenen, en voornamelijk in eene afzonderlijke rede, gehouden op zekere Woensdag over eene aanschrijving der algemeene Synode van 16 July 1834, uitdrukkingen veroorloofd hebt, tegen uwe medebedienaren in het Evangelie in het algemeen, als tegen de leden der kerkelijke besturen in het bijzonder, waardoor gij dezelve in minachting poogt te brengen?

Hierop is door zijn Eerwaarde geantwoord, „dat hij dit volstrektelijk ontkende, maar dat hij deeze bijzondere redevoering of voorlezing heeft gehouden, om de gemeente met gezegde aanschrijving bekend te maken, gelijk dit ook in het slot van de eerste alinea dier aanschrijving wordt aangeduid."

Uwe Commissie ingevolge ingewonnen informatiën dit negatief antwoord van Ds Scholte als genoegzaam te wederleggen beschouwende, heeft echter gemeent in geene nadere onderzoeking ingevolge art. 50 van het Reglement op de Kerkelijke tucht voorgeschreven[3]), te moeten treden, aangezien zij, bij rijpere overweging van alles, veele moeyelijkheden inziende, vooraf wenschten door UWelEerwaarden in deeze te mogen worden ingelicht en geauthoriseerd.

---

[1]) A. S. Nanninga (1792—1859); 1816 predikant te Scherpenzeel, 1817 te Rossum; 1826 buiten dienst; 1828 weer predikant, thans te Doeveren c. a., 1832 te Raamsdonk.

[2]) Deze opmerking berust op het tweede gedeelte van de hierboven (blz. 302 noot 2) reeds genoemde verklaring van Ds Nanninga.

[3]) Dit artikel luidt: „Indien de bezwaarde het tegen hem ingebragte geheel of in eenig wezenlijk punt mogt ontkennen, zal de Commissie, na de getuigen, overeenkomstig art. 19, gehoord te hebben, al de ingekomene stukken in zijne handen stellen, om binnen *vier* weken na ontvangst daarop zijn belang in te brengen, met bijvoeging van alles, wat hij ter zake zal dienstig oordeelen, met opgave dier getuigen, welke hij zoude verlangen dat ter zijner verdediging wierden gehoord."

Het is hierom dat zij eindig(d)en met zijn Eerwaarde te betuigen, dat zij gaarne zouden gezien hebben, ter bevordering van orde, rust en Christelijke liefde, dat zijn Eerwaarde zich aan de naleving der kerkelijke verordeningen had mogen verplicht rekenen. Hierna gaf uwe Commissie voorlezing van art. 49 van het zoo even genoemd Reglement [1]) en verzocht Ds Scholte, met hen nevengaande vragen en antwoorden te tekenen, hetwelk Zijn Eerwaarde weigerde, aangezien geene wet hem daartoe verplichtte.

Uwe gecommitteerden, dit verslag onderwerpende aan UWelEerwaardens verlicht oordeel en rijpere kennis, eindigen deeze, met de ootmoedige bede, dat God, de Vader van onzen Heer Jezus Christus alle pogingen tot handhaving en bevordering van orde, rust en Christelijke liefde in de gemeente des Heeren, met zijnen zegen achtervolge, gepaard met den wensch dat Ds Scholte eenen bedienaar van het Evangelie zijn mogt, wiens bescheidenheid alle menschen bekend werd.

Met gevoelens van hoogachting hebben wij de eer te zijn

De Commissie in de zaak van Ds H. P. Scholte, predikant te Doeveren en Genderen,

(get.) A. v. d. SLOOT [2]).
B. VAN VEEN [3]).
H. E. VERSCHOOR.

6 Oct. 1834.

---

[1]) „Ingeval van bekentenis zal de bezwaarde het regt hebben om, binnen acht dagen na zijn verhoor voor de commissie, schriftelijk bij dezelve in te brengen zoodanige ophelderingen, bijvoegsels en veranderingen als hij nader ter zijner verschooning of verantwoording zal noodig achten, en zal de commisie bij haar berigt, gelijk ook de vergadering bij de uitspraak, daarop behoorlijk acht moeten slaan.

Wanneer de bekentenis van den bezwaarden, met hetgene hij nader daarbij mogt gevoegd hebben, na gedaan verslag van de commissie genoegzaam wordt geoordeeld ter beslissing, zal het Klassikaal Bestuur op grond daarvan zoodanige uitspraak doen als de aard der zaak naar kerkelijke wetten vordert."

[2]) A. van der Sloot (1787—1863); 1809 predikant te St. Maarten en Valkoog, 1817 te Meeuwen c. a., 1818 te Waspik.

[3]) B. van Veen (1776—1858); 1806 predikant te Poederoyen, 1807 te Aalburg en Heesbeen.

159—165

Over de gebeurtenissen van 10—12 October 1834 te Ulrum worden verslagen gezonden aan onderscheidene instanties.

Op grond van een onjuist relaas van de prediking van Ds Scholte op Vrijdagavond 10 October, waarin hij tot oproerig verzet tegen de overheid zou hebben aangespoord, wordt door het plaatselijk Bestuur reeds voor den volgenden Zondag — zij het tevergeefs — militaire assistentie aangevraagd.

Na de „mishandeling" van Ds Smith op Zondag 12 October wordt er door de ringpredikanten bij de verdere vervulling van den dienst te Ulrum levensgevaar geducht. Het Provinciaal Kerkbestuur geeft hun daarop vrijheid om thuis te blijven, zoolang hun veiligheid niet voldoende gewaarborgd is.

De Gouverneur der provincie merkt echter met genoegen op, dat een enkele gerechtsdienaar in staat was, de menigte in bedwang te houden.

159. Missive van het Gemeentebestuur van Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 11 Oct. 1834.

Gemeentearch. van Ulrum.
11 Oct. 1834 *no. 169.*

(kopy) *Aan den Gouverneur der provincie Groningen.*

Alhier is op den 9. dezer[1]) aangekomen zeker persoon zich noemende *Scholte,* predikant in Noordbraband, dewelke in dien avond ten huize van de Wed. Koster te Ulrum eene soort godsdienstoefening heeft gehouden en daarbij oproerige uitdrukkingen heeft gebezigd, en voorts aan de menigte bekend gemaakt, dat hij des avonds om zeven ure van Vrijdag den 10. dezer in de kerk te Ulrum zoude prediken en kinderen doopen, in weerwil zulks door den Consulent[2]) geweigerd was.

Op den bekenden Vrijdagavond zijn door onderscheidene personen de sleutels der kerk van den kerkendienaar afgevraagd, daarop de deur geopend, de klokken geluid, en de prediking door Scholte begonnen, en de godsdienstoefening ten half elf ure geëindigd, van al hetwelk procesverbaal staat opgemaakt en aan den Officier van Justitie van Appingadam ingezonden te worden; bij welke gelegenheid Scholte van den predikstoel heeft bekend gemaakt, dat er aanstaande Zondagachtermiddag alhier door hem gepredikt en het avondmaal bediend zou worden.

Deze onwettige vergaderingen zouden op morgen wel door ons worden te keer gegaan, door schutters te wapenen en bij de kerk te posteren, doch het ontbreekt hier aan kruid en lood, om zich desnoods te kunnen verdedigen, en de oproerigen alsdan, volgens hun zeggen, berigt geven aan de Vriezen uit de wouden en van elders, met wier behulp zij de magt van het Plaatselijk Bestuur durven trotseren, dewijl de opgemelde Scholte hun heeft voorgehouden, op straf van eeuwige verdoemenis, de burgerlijke overheid niet te gehoorzamen.[3])

---

[1]) Volgens de opgave in eenige hierna volgende stukken reeds den 8. October.

[2]) Ds N. Smith van Leens.

[3]) Voor de rechtbank bleek deze voorstelling van zaken geheel onjuist; vgl. een aantal in het tweede deel op te nemen stukken. Verwezen zij naar de opmerking van De Cock in zijn *Verder berigt...,* Veendam 1835, blz. 90: „Wat ook de vijanden lasteren van ophitsing, belediging des Konings, oproer en dergelijke, dit alles is zijn oorsprong verschuldigd aan de blindheid en boosheid dier gruwelijke menschen, die lasteren hetgeen zij niet verstaan. — Hij (Scholte) heeft kerkstaat met kerkstaat vergeleken en niets meer."

Wij bevinden ons dus thans in de grootste verlegenheid, en zien den dag van morgen met angst tegemoet, dewijl de woede van het gemeen, zoo van hier als van naburige plaatsen, niet anders kan beteugeld worden, dan door meerdere magt dan wij bezitten.

Het is onder zoodanige omstandigheden, dat wij Uwe Excellentie op het dringen(d)ste verzoeken, toch wel te willen bewerken, dat hier op morgen, Zondag den 12en dezer, des morgens om negen uren een genoegzaam getal gewapende manschappen uit Groningen present zij en eenigen tijd verblijve, in staat om een aantal van vele oproerigen te kunnen in toom houden, zullende wij zorgen voor behoorlijke voeding en huisvesting van dezelve. [1]

Het Plaatselijk Bestuur van de Gemeente Ulrum,
get. J. K. LOOTS [2].

---

160. Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum, 11 Oct. 1834.

Herv. Eered.
28 Oct. 1834 *no 3.*

(kopy)

Bij procesverbaal van den 11e October 1834 heeft Klaas Eisses Sluiter in kwaliteit als kerkbediende te Ulrum, verklaard: dat de Heer De Cock hem ongeveer ten vier uren des achtermiddags van den vorigen dag aan de pastorie te Ulrum ontboden had, hem vragende, of hij niet te zes uren met de groote klok luiden wilde? waarop hij gevraagd had, of De Cock daartoe orders van den consulent had? Dat de Heer De Cock daarop vervolgd had, daar niets mede noodig te hebben, en order van den kerkeraad had; waarna hij Sluiter, naar huis gegaan was, zonder zich deswege verder te bemoeyen.

Dat de Heer De Cock een weinig over zes uren van dien avond, ten huize van hem, Sluiter, was gekomen, hem gevraagd hebbende, om welke redenen hij te zes uren niet geluid had? waarop hij had geantwoord, zulks niet te durven doen; waarna de Heer De Cock vertrokken was.

Dat zich een weinig later ten huize van hem, Klaas E. Sluiter, vertoond hadde Klaas Pieters Ritsema, van beroep daglooner, wonende te Ulrum, welke de sleutels der kerk en toren gevraagd had, welke hij de sleutels echter niet had afgegeven, zeggende zulks niet te durven wagen.

---

[1] Op Zaterdagavond 11 October kwam een deputatie uit het plaatselijk bestuur met deze missive bij den Gouverneur. Daar er geen feitelijk verzet was gepleegd, ging deze echter nog niet op het verzoek om militaire assistentie in. Hij liet alleen den Officier van Justitie te Appingedam een waarnemer zenden. Vgl. het rapport van den Gouverneur aan den Minister van Binnenl. Zaken d.d. 24 Oct. 1834 no. 38*a*, dat in het tweede deel zal worden opgenomen.

[2] J. K. Loots, eerste assessor en tijdens de ziekte van H. Bazuin waarnemend burgemeester.

Dat na het vertrek van Ritsema, Jacob Germts Sikkens was gekomen, zijnde mede daglooner, en dezen dag bij de begrafenisplegtigheid in dienst van den Heer De Cock geweest[1]), welke hij op de vraag naar sleutels hetzelfde weigerend antwoord had gegeven, waarna ook deze zijn huis had verlaten.

Dat hierop de meerderjarige zoon van hem, Sluiter, met name Simon, de sleutels medegenomen had, en onder betuiging van alles voor zijne rekening te nemen, met dezelven de deur was uitgegaan.

Welk procesverbaal aan Klaas Eisses Sluiter is voorgelezen, die echter verklaarde niet mede te kunnen teekenen, als hebbende geen schrijven geleerd, waarna hetzelve door mij, Assessor, bij indispositie van den Burgemeester, is verteekend en mede aan den Heere Officier van Justitie te Appingadam verzonden.

(get.) J. K. LOOTS.

---

161. Missive van den Ring Leens aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 14 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25. Oct. 1834 *no. 4.*

Aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.[2])

(kopy)

Tengevolge van een berigt door den kerkvoogd der Herv. Gemeente te Ulrum, A. J. Sleuver, gegeven aan den Heer O. J. Quintus, lid en secretaris van het Kollegie van Toezigt enz. en van de door hem geopenbaarde vrees voor vermoedelijke wanorde, zullende voortkomen uit de komst te Ulrum van eenen zekeren Heer Scholte, predikant in Noordbraband, ontving de consulent van Ulrum, de Heer N. Smith op Zaterdagmorgen den 11. dezer — nadat reeds den voorigen avond tegen alle orde aan, en in weerwil van het verbod, persoonlijk aan den kerkeraad van Ulrum en den Heer Scholte zelven gedaan door den Heer Smith, toch de Heer Scholte in de kerk te Ulrum gepredikt en verscheidene kinderen gedoopt had — eene aanschrijving van U.HoogEerw. Kollegie, inhoudende aanwijzing, hoe zich in de onderhavige zaak te gedragen.[3]) Dit een en ander is naar behooren geschied; alles is ter kennis van den Heer Burgemeester van Ulrum en van den kerkeraad van de kerkelijke gemeente aldaar gebragt, maar men zag daarvan geen het minste gevolg, voor zoo verre den kerkeraad betrof; trouwens kerkelijke wetten en reglementen worden door den Heer De Cock, en onder diens opruying door de schare die hem volgt, veracht en vertreden!

---

[1]) Het drie en een half-jarig dochtertje van De Cock was eenige dagen tevoren overleden en nu, op *Vrijdag*middag, begraven.

[2]) Een vrijwel gelijkluidende missive werd gezonden aan den Gouverneur van Groningen.

[3]) Een aanmaning tot krachtige handhaving van art. 11 van het Reglement op de Vacaturen, enz.: ... „en zal, zonder zijne toestemming, in eene vacante gemeente, niemand iets mogen verrigten, dat tot het herder- en leeraar-ambt behoort."

Een afschrift van het stuk is te vinden in H. de Cock, *Hendrik de Cock*², blz. 293, 294.

De Heeren predikanten van den Ring Leens gevoelen zich gedrongen, en hebben de eer, om aan U.HoogEerw. Kollegie, gelijk zij ook gedaan hebben aan den Heer Gouverneur der provincie Groningen, een zooveel mogelijk getrouw verslag in te zenden van hetgene op Zondag den 12. dezer te Ulrum is voorgevallen, en dat berigt vergezeld te doen gaan van eene gepaste, maar dringende inroeping van U.HoogEerw. gunstige medewerking ter bewaring van de orde in het algemeen en ter beveiliging der dienstdoende predikanten in het bijzonder.

Op Zondag den 12. October dan gaat de WelEerw. Heer N. Smith, predikant te Leens, aan wien de predikbeurt op dezen dag behoorde, en die tevens consulent der vacerende gemeente is, naar Ulrum, en ondervindt bij zijne aankomst aldaar geene moeite. Maar toen de klok ten teeken van het aangaan der dienst geluid werd, stroomt er eene groote schare, aan wier hoofd zich bevonden een zekere Heer Scholte, predikant in Noordbraband, en de gesuspendeerde pred. H. de Cock, naar het kerkgebouw, zoodat dit gebouw reeds opgepropt met menschen was, toen Ds Smith bij hetzelve aankwam. Niet dan met groote moeite drong genoemde Heer tot het doophek door, en daar gekomen, wordt hij luide aangezocht door den Heer Scholte, om den dienst aan Zijn Eerw. af te staan, daar toch de toegevloeide menigte *hem* zoo gaarne wilde hooren. Toen evenwel de Heer Smith zeide, dat hij hier geroepen was tot de dienst, en geenen anderen naar kerkelijke verordening mogt toelaten, drong de Heer Scholte erop aan, dat men dan toch voor de namiddagbeurt de kerk aan hem mogt afstaan; maar Ds Smith antwoordde, dat zulks niet kon geschieden, en trad den predikstoel op. Onder de dienst ondervond Zijn Eerw. geene moeylijkheid, alleen gaf de menigte bij haar niet behagende passages uit de leerrede openbare teekenen van afkeuring, en bij het zingen van het Evang. gez. 77 : 2, 5 hield een groot deel den hoed op het hoofd. Maar toen Ds Smith den predikstoel afgeklommen, de kerk wilde uitgaan, werd hij tegengehouden door eenen man, die hem den elleboog op de borst zette, en door eenen anderen, die hem tusschen de deur van het doophek knelde. Hierop herhaalde de Heer Scholte zijn verzoek, om toch des nademiddags te mogen prediken; maar de Heer Smith al weder betuigende, dat hij zulks niet kon en mogt toelaten, — toen verhief de huisvrouw van Ds De Cock tot driemaal toe hare stem en riep: hier is het tijd, hier moet het gebeuren! terwijl De Cock zelve aanvallen deed op de gehoudene leerrede, en dezelve voor strijdig met de leer der Herv. Kerk verklaarde. Het wierd nu den Heer Smith, een man van 66 jaren, te bang, en hij zou zoo zoo bezwijken! Hij sprak: ik ben in uwe magt; ligt kunt gij mij ouden man dooden, maar ik blijf getrouw aan de kerkelijke verordening. Wilt gij dezelve overtreden, dat is voor uwe reekening; ik heb een gerust geweten; mijn lichaam kunt gij dooden, maar niet mijne ziel! Hierop vraagde de Heer Scholte, wien het al te verre scheen te gaan, den Heer Smith, of hij niet gaarne uit de kerk wilde, en dit met ja beantwoord zijnde, maakte de eerste zooveel mogelijk ruimte, en ging voor den laatsten aan. Evenwel werd Ds Smith nog gedrongen en gestooten tot aan de kerkdeur, alwaar hij door goedgezinden omringd werd, die den ouden, zoo zeer geschokten man ondersteunen moesten, en hem geleidden naar het huis van den kerkvoogd A. J. Sleuver. Daar gekomen, klommen de voorstanders van De Cock bij de vengsters op, en drongen zóó op de deur van het huis, dat Sleuver genoodzaakt was, het slot daarop te werpen. Hier vervoegde de Heer Scholte zich al weder, en herhaalde zijn verzoek, dat hij toch des nademiddags mogt prediken, doch hij werd opnieuw afgewezen, en ging nu weder naar de kerk, alwaar De Cock met zijne schare inmiddels vergaderd was gebleven. Nu begrepen de Assessor der burg(erlijke) gemeente en de kerkvoogden teregt, dat de kerk geruimd moest worden. Men zond tot dat einde den veldwachter der gemeente af, begeleid door eenen dienaar van de Regtbank te Appingadam, met dat gevolg, dat de talrijke schare in stilte de kerk verliet, en zich vereenigde in het beruchte huis der zamenkomst van Geertje Kuipers [1]. Na den middag trok men op naar een stuk land, alwaar de Heer Scholte in het opene veld predikte.

Ziedaar dan HoogEerwaarde Heeren! den tegenwoordigen staat van zaken in de kerkelijke gemeente van Ulrum. Ziedaar de groote wanorde door H. de Cock en zijnen medegenoot Scholte opnieuw gesticht. Zietdaar het gevaar des levens, waarin wij om hunnentwil verkeeren!

Tot hiertoe hebben wij getoond, en wij zijn ook verder bereid, om ons aan de kerkelijke verordening te onderwerpen, en dus de dienst te Ulrum te blijven waarnemen; maar billijk mogen wij dan verwachten, dat men ons de hand boven het hoofd houde, dat men krachtdadige middelen aanwende om het geweld te stuiten, dat men ons op eerstkomende Zondag en alle daarop volgende, genoegzame zekerheid voor orde en persoonlijke veiligheid geve. Het is dan hierom, dat wij U.HoogEerw. verzoeken, om in dezen met den Heer Gouverneur mede te werken, want de ondervinding heeft nu genoeg geleerd, dat hier eene hoogere magt dan die der kerk moet worden aangewend, indien de goede zaak zal zegepralen, en wij welligt niet ongelukkige slagtoffers eener lage dweepzucht zullen worden!

Hiermede meenen de Heeren van den Ring Leens het hunne te hebben gedaan, en blijven nu met eerbied en vertrouwen U.HoogEerw. raad en bijstand inwachten.

Aldus gedaan in onze ringsvergadering, gehouden te Hornhuizen op den 14. Oct. 1834. Uit naam van den Ring,

(get.) J. H. WARMOLTS [2], praetor.

---

[1] Wed. Koster.

[2] J. H. Warmolts (1800—1835); 1822 predikant te Lellens, 1827 te Wehe en Zuurdijk.

162. Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 16 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25. Oct. 1834 *no. 4.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.

no. 19. *Groningen,* den 16. October 1834.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen vindt zich in de onaangename noodzakelijkheid, om Uwe Excellentie wederom lastig te vallen met de mededeeling eener nieuwe proef, welke mede kan aangemerkt worden als eene vrucht der synodale uitspraak van den 16ⁿ July ll. in de zaak van den Heer H. de Cock, gesuspendeerd predikant te Ulrum.

Het Provinciaal Kerkbestuur heeft ontvangen een berigt van de ringsvergadering van Leens, gehouden den 14ⁿ dezer maand, betreffende het gebeurde te Ulrum op den 12ⁿ dito; waarvan onder bijlage A. afschrift hiernevens gaat.[1])

Het Provinciaal Kerkbestuur, dit berigt ontvangen en den inhoud daarvan overwogen hebbende, heeft geoordeeld, aan den Ring van Leens het volgende te moeten aanschrijven:

„Groningen, den 16 October 1834.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen,

Ontvangen hebbende UWEerw.'s missive van den 14ⁿ dezer maand, houdende berigt van het gebeurde te Ulrum op den 12ⁿ dito en beklag over de mishandeling den Heer N. Smith, consulent dier gemeente, bij gelegenheid dat Z.Eerw. aldaar zoude prediken, aangedaan;

Diep beklagende den braven man, die allen lof en achting verdient wegens zijne getrouwheid aan pligt en orde;

Heeft geoordeeld, in dezen tot den beslissenden stap te moeten komen, om de Heeren ring-predikanten voor diligent te verklaren, wanneer zij het niet raadzaam achten de predikdienst te Ulrum volgens kerkelijke wetten en reglementen waar te nemen, tot zoolang het hun gebleken is, dat er vanwege de burgerlijke overheid maatregelen zijn genomen, om hunne persoonlijke veiligheid, wanneer zij ambtshalve daar geroepen worden, te verzekeren.

En zal van dit besluit kennis worden gegeven, aan den Heer Gouverneur van de provincie Groningen, mitsgaders aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Wordende den Ring van Leens verzocht om dit besluit ter kennis te brengen van het Classikaal Bestuur van Middelstum, mitsgaders om aan het Provinciaal Kerkbestuur berigt in te zenden van het door denzelven verrigte in dezen.

---

[1]) Zie hierboven no. 161.

Het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd,

(get.) D. HENDRIKSZ, president.
M. CREMER Jz, secretaris."

Het Provinciaal Kerkbestuur, daar de Heer Scholte, predikant in Noordbraband, niet onder deszelfs ressort behoort, twijfelt niet, of Uwe Excellentie zal op het ontvangen van dit berigt de noodige maatregelen nemen, om aan den Heer Scholte te doen blijken, hoe verregaand onedel en tegen alle orde en regel aan hij zich gedragen heeft in eene vreemde provincie en in eene hem vreemde gemeente, waar dit zijn gedrag zooveel wanorde heeft veroorzaakt, en tot de schrikkelijkste gevolgen aanleiding had kunnen geven.

Het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd,

D. HENDRIKSZ, president.
M. CREMER Jz., secretaris.

---

163. Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Ring Leens, 17 October 1834.

Staatssecr.
1835 *W 42 geheim.*

(kopy)

Aan den Heeren predikanten van den Ring Leens, provincie Groningen.

no. 1. *d.* *Groningen*, den 17. October 1834.

Uit het berigt, hetwelk U.W.Eerwaarden mij wel hebben willen doen toekomen, aangaande het voorgevallene op Zondag jongstleden te Ulrum, heb ik met leedwezen en verontwaardiging vernomen de onheusche en beleedigende bejegening, waaraan de Heer predikant Smith op dien dag is blootgesteld geweest, doch tevens met genoegen opgemerkt, eensdeels het bedaard en welberaden gedrag van Zijn WelEerw., en anderdeels het ontzag van de menigte voor den geregtsdienaar, op wiens bloote aanmaning zij het kerkgebouw in stilte heeft verlaten.

Het onderzoek naar het gebeurde en de vervolging der schuldigen aan de justitie overlatende, kunnen U.W.Eerwaarden zich verzekerd houden, dat van mijne zijde de meest gepaste en doelmatige maatregelen worden genomen ter bewaring binnen Ulrum van de orde in het algemeen en ter beveiliging van de dienstdoende predikanten in het bijzonder.

De Gouverneur van de provincie Groningen,

(get.) RENGERS.

164. Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum, 17 Oct. 1834.

Herv. Eered.
28. Oct. 1834 *no. 3.*

(kopy)

Relaas van het gebeurde te Ulrum, betrekkelijk de gehoudene godsdienstoefeningen in de kerk te Ulrum en elders, door zekeren persoon, zich noemende Scholte, predikant in Noordbraband.

Op Woensdag den achtsten October des jaars achttien honderd vier en dertig arriveerde alhier uit de stad Groningen den Heer *Scholte,* zijnde van daar door *Jan Jacobs Beukema,* bakker te Ulrum, *Hendericus Pott,* bakker te Houwerzijl en *Kornelis M. Beukema,* schoenmaker, mede te Houwerzijl woonachtig, met de wagen afgehaald geworden.

Den volgenden avond vergaderde eene groote menigte volks ten huize van de *weduwe Koster* te Ulrum, alwaar mededeeling gedaan werd, dat *Jan Jakobs Beukema,* als ouderling en *Klaas Alles van der Laan,* in de kwaliteit als diaken dezer kerkelijke gemeente, zich naar de pastorie te Leens begeven hadden, en den Heer *N. Smith,* predikant aldaar en consulent der gemeente Ulrum, te vergeefs hadden verzocht om toestemming tot het laten prediken door den Heer Scholte in de kerk te Ulrum.

Door de Heer de Cock, zich noemende Gereformeerd leeraar te Ulrum, is daarop echter aangekondigd in de bijeenkomst, dat er door den Heer *Scholte* zoude worden gepredikt, en dat zij, welke hunne kinderen wilden laten doopen, zich Vrijdagavond den 10. dezer tegen vijf uren aan de pastorie te Ulrum zouden moeten vervoegen.

Den volgenden dag, Vrijdag den tienden dezer, heeft *Jan Jakobs Beukema* zich met den Heer *Scholte* naar het dorp Leens begeven, alwaar laatstgemelde zich bij den Heer *Smith* vervoegde, ten einde toestemminge te erlangen tot de waarneming eener predikbeurt in de kerk te Ulrum op Zondagachtermiddag den twaafden dezer, hetwelk echter andermaal met ronde woorden door den Heer Consulent geweigerd is geworden.

De Heer *Scholte* heeft aan de menigte ten huize van de *weduwe Koster* verklaard, zulks, niettegenstaande de weigering van een daartoe bevoegd persoon, met de sterkere hand te willen doen.

Tegen het vallen van den avond van Vrijdag den tienden dezer heeft zich eene meer en meer in getal toenemende schaar uit de omliggende plaatsen, het Westerkwartier en zelfs van het eiland Schiermonnikoog, voor de geslotene kerk verzameld, terwijl de straat van Ulrum door rijtuigen en vreemdelingen als versperd was.

De kerkvoogden niet aanwezig zijnde, gelijk ook de schoolonderwijzer[1]), belast met de post van voorlezer en organist, niet te

---

[1]) Meester Buizinge, mede een van De Cock's tegenstanders.

Ulrum tegenwoordig was, stond de schaar als eene springvloed voor de deur van het kerkgebouw. Vervolgens is *Simon Klaasens Sluiter* — in het hiernevensgaande procesverbaal aangehaald [1] — met een brandende lantaarn, een groote hoeveelheid kaarsen en een bos sleutels naar de deur der toren gedrongen, welke hij ontsloot, en vervolgens ook de deur der kerk opende, waarop de volkshoop binnendrong.

Hierop werden de kaarsen aangestoken, en, een weinig over zeven uren, de klokken aangetrokken, welk sein van onwettige zamenscholing dan ook door het vergaderen van een groote hoeveelheid mannen en vrouwen gevolgd werd.

Daarna zijn de ouderlingen en diakenen met de Heeren *H. de Cock* en *Scholte* door de menigte naar den kansel gedrongen, voorafgegaan en gevolgd van een aantal vrouwen met zeven jonge kinderen, welke na het eindigen der predikatie gedoopt werden.

De Heer *Scholte,* ofschoon hem zulks stellig door den Heer Consulent was geweigerd geworden, den predikstoel hebbende beklommen, liet na een voorgebed het 4e, 6e en 7e vers uit den 72. Psalm zingen, en nam vervolgens tot text de woorden voorkomende in Jesaja het 8. hoofdstuk en daarvan het 11. tot en met het 15. vers, waarover hij tot bijna half elf uren, in verschillende bewoordingen en inkleedingen, op eene het Gouvernement en de Christenheid honende wijze voortgeredeneerd heeft, aanvang makende met het volk op de sterkere hand indachtig te maken, zooals hij dan ook zelve door de menigte des volks gerugsteund de predikdienst uitoefende, en hun waarschuwende, niet te wandelen op den weg des volks, alsmede voor de verderfelijke leer der baälspriesters, die de wereld, maar niet God vreesden, die een nieuw altaar naast het oude stichteden door de Evangelische gezangen naast het boek der psalmen te plaatsen. Dat hunne schoonschijnende godsdienst niet bij God in aanmerking konde komen, en dat zij dus deze booze wereld om eer en aanzien, of uit vreeze voor menschen, om de genietingen van een kortstondig leven niet moesten volgen, wijl zij God niet konden dienen met de verbasterde wereld en hare burgerlijke wetten — of met andere bewoordingen — te gehoorzamen, en zij eene keus moesten doen tusschen een eeuwig goed en een eeuwig oneindig kwaad; hun daarbij nogmaals ernstig voor de opvolging van de wetten en bepalingen voorkomende in eene groote portefeuille van kerkelijke verordeningen waarschuwende, als niet op Gods Woord gegrond zijnde, welker naleving met hunne eigene verdoemenis van den vertoornden God zoude worden achtervolgd. Dat zij tijdelijke welvaart, goed en bloed voor hun eeuwig behoud moesten veil hebben; hun daarbij, onder luide en herhaalde aanhaling van de textwoorden: *vreest niet! wat zijn hare verbintenissen?,* aanmoedigende en hun tot verzet tegen de wet en orde onder de verschrikkelijkste bedreigingen ophitsende, daar het hoogst zondig (en) tegen Gods uitdrukkelijke wil was, deze nietswaardige verbindtenissen op te volgen.

Hierna trad hij in eene muitzuchtige en oproerige verklaring van de drie laatste textverzen, zeggende, dat geene koningen en geene heerscharen dezer wereld in staat waren hun tegen den wil van den Heer der heerscharen te verdelgen, en zij, ofschoone als eene verdrukte en versmaade gemeente, steeds in hunne geloofsleer moesten blijven volharden, met verdere aanvoering, dat, wanneer zij door Gods genade in staat mogten worden gesteld, zij dan Zondag eerstkomende te dier plaatse den dood des Zaligmakers zouden vieren.

---

[1] Zie hierboven no. 160.

Hierop volgde de bediening des doops, waarna de dienst met het zingen van het 13e en 14e vers uit den 22. Psalm geëindigd werd.

Den volgenden dag, Zaturdag den 11. October, des middags ongeveer twee uren, verscheen de Heer *H. de Cock* ten huize van den kerkvoogd *A. J. Sleuver*, welke door *De Cock* gevraagd werd, of het hem bekend was, dat er den vorige avond in de kerk te Ulrum eene godsdienstoefening gehouden was? hetwelk door *Sleuver* toestemmend beantwoord werd, met bijvoeging, (haar) zelf voor een gedeelte te hebben bijgewoond. Dat de Heer *De Cock* daarop vervolgd heeft, hoe dat *Sleuver* dacht over de betaling der gebruikte kaarsen, en over de centen, welke voor de kerk ingezameld waren, en hij onder zijne bewaring had? waarop *Sleuver* hem geantwoord heeft, noch de kaarsen te willen betalen, noch de in deze onwettige vergadering verzamelde gelden in ontvangst te willen nemen. Waarna de Heer *De Cock* gezegd heeft: *„het is goed, dan zal ik de kaarsen wel betalen"*, vervolgens te kennen gevende, dat zij voornemens waren, om op morgen, Zondag, het Avondmaal te vieren, en of de kerkvoogden ook genegen waren om wijn en brood te leveren? hetwelk hem, *H. de Cock,* mede stellig geweigerd werd, als beschouwende *Sleuver* deze te houdene vergadering strijdig met de wet te zijn; waarop de Heer *De Cock* in groote drift hem, *Sleuver,* als een zondaar en ketter onder de luidruchtigste uitdrukkingen gescholden had, en bij het uitgaan der deur, met zich op de borst te tikken, uitgeroepen had: *„Ik kondige u, in naam van God, de eeuwige verdoemenis aan."*

Zondagmorgen den 12. October bevond men vóór den aanvang der godsdienstoefening de beide Heeren *De Cock* en *Scholte,* de kerkenraad en eene groote menigte volks reeds in de kerk. Toen de predikant *Smith* hier, op zijne beurt, den predikstoel wilde beklimmen, zeide de Heer *Scholte* tegen denzelven: „Mijnheer! deze vergadering is hier niet gekomen om u, maar om mij te hooren, en derhalve verzoek ik u nogmaals, om mij den predikstoel af te staan."

De Consulent, zulks geweigerd en den predikstoel beklommen hebbende, werd in zijn dienstwerk niet gehinderd, behalve dat eene groote hoop onder het zingen van het Evangelisch gezang 77 vers 2 en 3 oneerbiediglijk en tegen het gebruik, den hoed op het hoofd zettede. Dan na het eindigen van den godsdienst werd de Heer *Smith* binnen het doophek opgehouden, waarna *De Cock* hem begon aanmerkingen te maken op deszelfs gehoudene predikatie, terwijl de Heer *Scholte* wederom aandrong op eene predikbeurt in den achtermiddag; waarop de zoon des consulents zeide, dat zijn vader, reeds magteloos zijnde, hier ter plaatse daarover niet verder konde spreken, maar dat men hem ten huize van *Sleuver,* alwaar hij gelogeerd was, moest volgen. Waarna de vrouw van *De Cock* overluid geroepen had: *„Neen hier moet het wezen."* De Heer *Smith,* pogende uit de kerk te komen, werd op eene boosaardige wijze tegengehouden, geknepen, met de ellebogen gestoten tegen den onderbuik, en toen hij zoude bezwijken, door eenige goede lieden beschermd en buiten de kerk naar het huis van *Sleuver* geleid.

Een groote hoop volks den Heer Smith willende volgen, wenkte de Heer *De Cock* de menigte met de beide handen tegen, roepende: *„Blijft toch menschen, blijft; aanstonds zal de Heer Scholte optreden,"* doch na eenigen tijd uit naam van kerkvoogden en het plaatselijk bestuur de nog aanwezige hoop aanzegginge gedaan zijnde, om de kerk te verlaten, dewijl de deuren moesten gesloten worden, zoo is *De Cock* met het volk de kerk uitgegaan, die daarop is gesloten geworden.

Deze vergadering alzoo gescheiden zijnde, schaarde (men) zich tegen ongeveer één uur in het pastoryland, ten zuiden van het dorp Ulrum, alwaar de Heeren *Scholte* en *De Cock,* benevens de echtgenote van den Heer *De Cock,* zich op eenen boeren veldwagen geplaatst hebben, en de eerstgemelde na het zingen van Psalm 68 vers 5, 6 en 7 eene leerrede voor de zamengeschoolde volkshoop, uit eenige honderden menschen bestaande, hield over Hebreën 10 vers 19—22; welke oefening met het zingen van het laatste versje van Psalm 72 en eene aanspraak van den Heer *De Cock* tegen ongeveer drie uren geëindigd was; vergaderende dienzelfden dag 's avonds weder, om aan te hooren de verkondiging van den Heer *De Cock* in het bekende huis van de *weduwe Koster* te Ulrum, dewijl de Heer *Scholte* toen reeds vertrokken was.

Aldus opgemaakt bij mij, Assessor der gemeente te Ulrum, bij indispositie van den Burgemeester, op den 17. October 1834.[1]

(get.) J. K. LOOTS.

---

[1] Het hier weergegeven relaas is schier woordelijk verwerkt in het bekende anonyme pamflet: *Ulrum, zoo als het is, en deszelfs toenemende volksbewegingen in October 1834,* evenals het in het tweede deel te publiceeren proces-verbaal over de gebeurtenissen van den 19. October. Hier en daar vallen echter bij vergelijking tendentieuze toevoegingen en uitlatingen en lichte wijzigingen op, terwijl het geheel doorweven is met hatelijke opmerkingen betreffende de personen.

De schrijver van dit pamflet is zeer waarschijnlijk Jhr O. J. Quintus te Groningen, de scriba van het Prov. College van Toezicht op de kerkelijke administratie der Hervormden, waarvan de Gouverneur het presidium bekleedde. Door deze nauwe relatie met den Gouverneur kon hij zeer gemakkelijk van de procesverbalen van Loots kennis nemen. Bovendien is in het pamflet juist dat afschrift van een, de Acte van Afscheiding begeleidende missive van den kerkeraad van Ulrum afgedrukt, hetwelk blijkens de negatieve aanduiding van het onderschrift aan het Provinciaal College van Toezicht was verzonden. In dat onderschrift worden nl. de onderscheidene instanties, aan welke de missive (nog meer) verzonden is, opgesomd. Bij vergelijking met andere afschriften van hetzelfde stuk blijkt, dat de hier in het adres genoemde en daarom in het onderschrift niet vermelde instantie het Prov. College van Toezicht moet zijn geweest. Hoewel hij het adres wegliet, heeft de schrijver van het pamflet alzoo zonder erg de negatieve adresaanduiding in het onderschrift laten staan. Ook de vele Latijnsche citaten en bijbelteksten, welke in het pamflet worden aangehaald, passen bij dezen man van classieke vorming met theologischen inslag; vgl. de titel van zijn dissertatie: *De religione, civitati necessaria, deque Christi religione ad civitatis rationes maxime accomodata.*

165. Missive van Ds N. Smith te Leens aan het Classikaal Bestuur van Middelstum, 17 Oct. 1834.

Herv. Eered.
25 Oct. 1834 *no. 4.*

(kopy) *Leens,* d. 17. Oct. 1834.

De Consulent der gemeente Ulrum
aan het Classikaal Bestuur van Middelstum.

WelEerw. ZeerGel. Heeren!

Hoewel ik geen het minste gevolg mogt zien van het ingezonden extract uit het verhandelde bij de schriftelijke beantwoording der vragen, voorkomende in het Reglem. op de Kerkvisitatie, gehouden te Ulrum den 29. April ll., en mij dit den lust benam, om in het vervolg omtrent die ergerlijke leden des kerkeraads te Ulrum iets op het papier te stellen; zoo heb ik evenwel op hoop van beter gevolg niet willen nalaten, het hiervolgende onder het oog van UWE^{den} te brengen.

Donderdagavond den 9. dezer werd ik door J. Beukema, ouderling, en K. van der Laan, diaken te Ulrum, verzocht, om mijn predikbeurt, die den 12. te Ulrum inviel, af te staan aan zekeren Scholte, predikant, zoo men zeide, in Noordbraband. Dit verzoek met *neen* beantwoord hebbende, vraagde men, of genoemde dan niet des achtermiddags te Ulrum mogt prediken? en hierop weder een negatief antwoord gevende, werden deze beide afgevaardigden van eene kerkeraad, die tot schande van ons kerkgenootschap en tot ergernis van alle weldenkenden in deze environs nog bestaat, zeer te onvreden, en verklaarden bevende van boosheid, niet alleen, dat ik de gemeente van Ulrum hierdoor onderdrukte, maar, en bij herhaling, dat genoemde Scholte niettegenstaande mijne weigering evenwel te Ulrum zou prediken, en toen ik hun de gevolgen hiervan voorstelde, zeide K. van der Laan: wij staan voor alles in, het zal maar gebeuren. Scholte zal prediken.

Des anderen daags kwam Scholte, om mij de redenen af te vragen, waarom ik niet wilde toestaan, dat hij te Ulrum den predikstoel beklom? Na Scholte bij herhaling gevraagd te hebben, alwaar hij predikant was? kreeg ik telkens ten antwoord: in Noordbraband; zonder de juiste plaats zijner woning op te geven. Toen ik er evenwel op aandrong om te willen weten, welke zijne standplaats was, zeide hij: gij kunt mijn naam en plaats op de lijst der Herv. predikanten in Nederland vinden. Het spreken en de geheele houding deden mij niet veel goeds van den man denken, inzonderheid toen hij zeide, van zijne gemeente en veele godsdienstige menschen in Noordbraband verzocht te zijn, om eens te vernemen, hoe het met zijn vriend De Cock, en hoe het met de godsdienstige denkbeelden in dezen omtrek gesteld was. Het viel mij lastig dien man langer te hooren, en daarom zeide ik op eene ernstige toon: Mijnheer, ik ken u niet, maar geloof, dat gij in onze oorden gekomen zijt, om het reeds aangestoken vuur van wanorde en oproer nog meer brandstof aan te brengen. Ik verneem, dat gij ook kinderen te Ulrum wilt dopen, die de ouders niet gewild hebben, dat door mij of mijne ringbroederen zouden gedoopt worden, en dus tot uwe komst ongedoopt zijn blijven leggen; en daarom, hoezeer gij ook met kwade gevolgen bedreigt, indien ik weigerachtig blijf, zal ik nooit toestaan, dat gij te Ulrum den predikstoel beklimt. Al dreigende verliet hij hierop mijne woning.

Men had mij berigt, dat Scholte dien avond te Ulrum zou prediken, en niettegenstaande ik hem hiervoor ernstig waarschuwde om zulks niet te doen, is dit evenwel gebeurd, en vooraf overal boden rondgezonden om bekend te maken — denkelijk uit naam van De Cock —, dat die groote man te Ulrum zou optreden; de eene kerkvoogd was ziek, de andere van huis, en dus kon men gemakkelijk de sleutels van de kerk bekomen. Hij predikte dus, en doopte 7 kinderen.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, reeds met de komst van Scholte bekend, noodigde mij uit, bij missive van den 9. dezer, om onverwijld zoodanige schikkingen te maken, waardoor gezorgd mogt worden, dat gedurende de schorsing van H. de Cock geene predikdienst te Ulrum werd waargenomen dan door predikanten, die daartoe verlof, volgens het Reglement op de Vacaturen art. 11, bekomen hadden, voorts mij vrijheid gevende, desnoods hiervan de kerkeraad te Ulrum te berigten.

Zaturdagmorgen zond ik een extract uit de ontvangen missive den kerkeraad van Ulrum toe, en verzocht aan den Heer Burgemeester, om voor de orde en veiligheid van mijn persoon te willen zorgen, gevende hierbij zijn Edele kennis, dat Scholte reeds de vorige avond om 7 uuren te Ulrum gepredikt had, en de gemeente bekend gemaakt, dat hij op verzoek van hunnen leeraar De Cock den volgenden dag prediken, en het h(eilig) avondmaal bedienen zou.

Zondagmorgen te Ulrum komende, zag ik de straten met rijtuigen en menschen gevuld, en bij mijne komst in het logement hoorde ik al spoedig, dat Scholte en De Cock onder mijn gehoor zouden komen, en dat reeds de kerk geheel vol menschen was. Ik trad, ja niet zonder vrees, om half 10 uur de kerk binnen, maar bij den predikstoel komende, stond Scholte op, en sprak mij met een hoorbare stem dus aan: Mijnheer! deze menschen zijn hier niet gekomen om u, maar om mij te hooren, en daarom verzoek ik u, mij te laten opklimmen; en ook De Cock, die hier bij kwam, zeide: Smith, gij kunt dit wel toelaten. Hierop gaf ik duidelijk ten antwoord: Mijnheer Scholte! hetgeen ik reeds meermalen gezegd heb, dat zeg ik nog; en beklom den predikstoel. Na het zoogenaamde groote gebed, liet ik het 2e en 3e vers uit het 77e Evangel. gezang zingen; maar toen zag ik, dat de predikstoel door een bende oproermakers was omsingeld, daar men de hoeden op het hoofd zette, en ik nu en dan de geliefde scheldwoorden van baalpriester en remonstrant hoorde. De goede God echter ondersteunde mij onder het behandelen eener leerrede over Matth. 5 : 1—10. Dan weder beneden komende, werd ik andermaal door Scholte aangevallen, om hem toch vrijheid te verleenen, om des nademiddags in de kerk te Ulrum te mogen prediken. Wederom een weigerend antwoord gegeven hebbende, wilde ik de kerk verlaten, maar pas eenige ruimte verkregen hebbende, werd mij de deur van het doophek zoodanig op het lijf gedrukt, dat ik bijna geen adem meer halen konde.

Door de hulpe van mijn zoon, kwam ik buiten het hek, maar hier kreeg ik een stoot met de elboog van een onbekend man, waardoor ik mijne nog overige krachten geheel verloor.

De uitgang werd mij dus geheel belet, en in dezen voor mij gevaarlijken toestand, dwong Scholte mij, om hem den predikstoel af te staan, en de vrouw van De Cock zeide met luider stem en bij herhaling: hier moet het gebeuren. Dan werd ik in de onderbuik, dan in de deijen zoodanig geknepen, dat ik niet anders konde denken, of men wilde mij het leven benemen. Ik verzamelde mijne krachten, en zeide tot de mij omringende beulen: ik ben een man van bijna 66 jaren, en heb ligchaamsgebreken, mijn ligchaam kunt gij dooden, maar mijne ziele niet, en ik zal, wat gij ook doet, de koninklijke en kerkelijke wetten heden niet overtreden. Onder alle deze folteringen moest ik ook nog van De Cock hooren, dat mijne gedane leerrede niet met de leer van onze kerk overeenkwam, terwijl mijn zoon schreiende tot den dwingeland Scholte zeide: mijn vader kan niet meer spreken, spreekt met hem in de herberg. Scholte nu denkende, dat hij door mij de uitgang te bezorgen, vrijheid zou verkrijgen om te prediken, en ziende, dat ik geheel bezweek, riep met eene sterke stem: ruimte, ruimte, ruimte, en zoo werd ik uit de kerk gesleept. Naauwlijks buiten de kerk komende, werd ik door mijne vrienden ondersteund, en in het logement gebragt, achtervolgd door Scholte en een groot aantal zijner aanhangeren, maar nu tot mij zelven gekomen zijnde, wilde ik Scholte niet weer zien of spreken, en op het gezigt van een gerigtsdienaar uit Appingadam vertrok hij met zijne bende. Vervolgens deed hij nog eene redevoering in het opene veld, en verliet daarna, als met noorderzon, de plaats, alwaar hij zooveel onheil en wanorde had gestigt.

Ik dank God, dat ik getrouw gebleven ben, en verzoek UWEn zooveel mogelijk te zorgen, dat er door uwe tusschenkomst maatregelen genomen worden, waardoor de orde in de gemeente van Ulrum hersteld, en het leven van mij en mijne ringbroeders niet weer in gevaar gebragt worde.¹)

---

¹) De Cock geeft in zijn *Verder berigt...*, blz. 91 v. het gebeurde aldus weer: „Na de preek vroeg Ds Scholte hem nogmaals om des middags te mogen prediken, maar wederom te vergeefsch. Ds Smit een paar schreden gedaan hebbende in de schare, begon ik hem aan te spreken... ; maar naauwlijks had ik mijn mond geopend, of de schare drong zich zoo dicht in een, dat hij geen voet meer voorwaarts kon zetten, en geheel en al verlegen wierd; ja in zijn verlegenheid wel ten halven beloofde, dat hij het zou toestaan. Eer ik hierop nog aan het spreken kon komen, stond Ds Scholte op, ging hem voor, verzocht de schare om ruimte te maken, en begeleidde hem alzoo uit de kerk naar zijn herberg, zonder dat ik gezien heb, het mij bewust is, of ik geloof, dat de man eenig leed of letsel geschied is."

Ook Scholte verklaart ten stelligste, dat hij van stooten of knijpen

Ik noem mij met de meeste hoogachting, WelEerw. Zeergel. Heeren!

U.W.Eerw.s dienstv. dien. en medebr.
(get.) N. SMITH.

---

of eenige mishandeling niets gezien heeft; vgl. H. de Cock, *Hendrik de Cock*^{2}, blz. 295 v.

Klaas de Wit en Freerk Hendriks Stoit werden evenwel, bij arrest van het hof van assises in de provincie Groningen en Drenthe van den 2. Maart 1835, ieder tot een gevangenisstraf van achttien maanden benevens *f* 10.— boete veroordeeld, wegens mishandeling van Ds Smith, echter niet in zijn ambtsbediening [Herv. Eered. 10 Maart 1835 no. 1].

BIJLAGEN

I. Missive van den Commissaris van Politie te Haarlem aan den President-Burgemeester van Haarlem, 6 Maart 1824. [1]

Gemeentearch. van Haarlem.
9 Maart 1824 *no. 106.*

Aan den EdelAchtbaren Heere President
Burgemeester der stad Haarlem [2].

Haarlem, 6 Maart 1824.

Ik moet tot mijne smart en spijt UwEd.Achtb. berigt geven, dat mijne informatiën ten aanziene der secte van Rookmaker niet veel verder gaan dan degeen(e), die ik nu en dan mondeling gegeven hebbe. Ik heb langs kanalen mijne informatiën moeten nemen, die met de Policie in geen het minste verband staan of immer gestaan hebben, zelfs heb ik mij daar nimmer vertoond anders dan iemand, die alleenlijk begerig was, om bekend te worden met de grondstellingen der secte, de inrigting derzelve enz., en zulks altijd op eene wijze, alsof ik daar in qualiteit geen het minste belang bij had, en steeds bij de zoodanigen, die met een goeden geest bezield en der zaken kundig, van allen sectengeest afkeerig, vooral de bovenbedoelde niet gunstig waren; en men heeft buiten mij geheel en al om, informatiën tragten te bekomen, maar te vergeefsch. — Ik zal dus nu geheel andere wegen moeten inslaan en middelen bij de hand moeten nemen, om de zaak zo mogelijk aan het licht te brengen, indien het Gouvernement de zaak ernstiglijk wil behandeld hebben, waaraan ik geenszins twijfele, naardemaal de stellingen dier secte voor de maatschappij zoo heel gevarelijk zijn; als daar zou onder anderen deze zijn: dat zo iemand uitverkoren wordt, waarvan hij de zekerheid zoude bekomen door eene inwendige toespraak, dezelve dan ook niet verloren gaat, al ware het ook dat hij zich aan de grootste ondeugden, liegen, bedriegen, afzetterijen, onthouding van loon etc. schuldig maakte, want zulks wordt alleenlijk bestempeld met den naam van den ouden Adam, die nog in den ouden mensch heerscht. Dit schijnt intusschen zeker, dat niet alle leden ingewijden zijn, maar dat de aankomelingen zekeren cursus doorloopen moeten en van trap tot trap opklimmen, om het groote doel te bereiken. De bijeenkomsten worden gewonelijk des Zondagsavonds dan hier en dan wederom daar gehouden. Rookmaker is de eerste man, daarna volgt de orgeltrapper Varekamp, enz. De lijst der leden heeft men mij nog niet kunnen bezorgen, doch zal ik nu zelve die lieden laten observeeren, en hunne bijeenkomsten naargaan en opnemen de namen der bijeengekomenen. Intusschen blijkt uit het volgende fragment uit eenen brief, geteekend Helder 27 Octr. ll.

---

[1] Dit en het volgende stuk dienen ter nadere toelichting op de nos 27 en 28.

[2] Jhr. D. Hoeufft (1762—1836); 1813—1836 burgemeester van Haarlem.

— — *Aan Oosterend op Texel heeft eene bijzondere fête plaats, onder de hervormden. UE weet dat die menschen zonderling van gevoelen zijn. Er is iemand in Haarlem, genaamd Rookmaker, diens zoon moet van 't voorjaar te Oosterend geweest zijn, en hun godsdienstige gevoelens ontdekt hebbende, sommigen van hen gezegd hebben, dat zijn vader ook nog een orthodoxe was, aan wien hij hunne denkwijze zou openbaren. Nu om kort te zijn, de oude Rookmaker komt en predikt of oefent in gezelschappen: „Zoekt eerst het Koningrijk van God enz." De predikanten waren leugenaars enz.; dus hij trekt wel een twintigtal menschen van de kerk af, welke bij huisbezoek weigeren de bijwoning van het Nachtmaal; zij zijn niet uitverkoren zeggen zij, bidden kunnen zij niet enz. God is regtvaardig en daarom zullen zij in de eeuwigheid Hem loven en danken voor de straf hun te wachten enz. enz.; langmoedigheid en barmhartigheid, ja die is er, maar schijnt bij hen in geene aanmerking te komen. Zij houden oefening onder geleide van eenen Dogger aldaar; eindelijk men zegt, de Heer Rookmaker heeft bepaald, dat hij eerlang met hen het Nachtmaal zal komen houden, en dat in een boerenschuur bij of te Oosterend. Wat dunkt U vriend etc.* — —

dat Rookmaker hier en daar nog al invloed heeft en aanhang maakt.

Dit voor het tegenwoordige alles zijnde wat ik in staat ben te suppediteren, heb ik inmiddels de eer met betuiging mijner bezondere hoogachting te zijn [1])

De Commissaris van Policie,
A. C. PELTENBURG.

II. Missive van D. W. Rookmaker te Haarlem aan den President-Burgemeester van Haarlem, 2 April 1824.

Gemeentearch. van Haarlem.
2 April 1824 *no. 106.*

WelEdele Achtbare Heer!

Een verkoudheid belet mij het genoegen niet te konne hebben, UWEAchtb. in perzoon een grieve van mijn hart te uiten; ik durve mij echter vleijen, UWEAchtb. zich een oogenblik zal willen occuperen, om deze regelen te willen inzien.

De histori van de innozente Toepoel betreffende, als of die eenigzins door mijn toedoen ongelukkig zoude zijn geworden: van het tegendeel UWEAchtb. te overtuigen is een oogenblik, daar hij en zijn broeder in de maand January ll. bijde van hun zinnen beroofd bij mijn kwamen, ofschoon noch al bedaard, eerstens met smeking om vergeving over de UWEAchtb. bekende zaak, waarin hij mijn veel verdriet als een onschuldige vader (heeft gedaan), in dat vervoeilijk geval van mijn zoon de garde d'onneur, desteids terug gekomen, en de Leidsche Heer Molennrot. Ik mocht niet anders als spoedig — ziende dien man zijn grote benauwdheid — vergeven. Hij riep Mijnheer geeft mijn raad, ik ben zoo benauwd over mijn grote zonden, de WelEerw. Heer D° Manger [1]), en — ik meen — ook de WelEw. Heer D° Hakke [2]) konne mij niet helpen, ze hebben geen kennis van zulke benauwdheid — tusschenbijde ook weder gekketaal —. Ik ontvermde mij met die man, en half bevroedende, waaruit zijn benauwdheid geboren wierd, beduiden ik hem, dat het nimmer beter kon treffen; bend ge zoo goddeloos, en weet ge geen raad om zalig te worden, hebt ge geen verstand hoe te beginnen — waaruit zijn benauwde wanhoop geboren scheen te worden —, ik zijde, dat is gelukkig voor U, gij behoefd ook niets te weten, als het de Maker maar weet, die U zalig moet maken; vragende hem, of het de steen ook behoefden te weten, hoe hij behakt moest worden van U als steenhouwer; en zichzelven met een getroubeleerd verstand of ook zonder troublering, zich met dat zaligmakend werk te bemoeijen, was die glorieuze Zaligmaker J. C. maar kleineren, en dus grote zonden; alleen zich aan Hem aanbevelen in een gebed met een woord of zucht biddende tot Hem geuit, daar zouw zijn hersengestel rust vinden, en zijn wanhoop verminderen; dat van zulk een gewenscht gevolg was, dat hij al spoedig weder tot mijn kwam, kortom in 8 dagen was de man weder volkomen bij zijn verstand, nu alle dagen nevens zijn noch twee broers, waarvan de eene ook weder van innozentie beter was, mijn biddende om onderwijs in Gods Woord; ik stond dit lang tegen bijsonder van de innozente steenhouwer wel 3 weken; eindelijk resolveerden ik, inziende wat geluk het zoude zijn voor drie huishoudens met kinderen, verzonken in een diepten van goddeloosheid, of er onder Godes zegen nog eenig geluk was aan te brengen, al waar het dan ook maar tot meerder beschaving, zijnde noch jonge menschen; ik nam ze op een gezelschap, dat reeds tien jaren had bestaan, dat elf buiten mijn en mijn zoon sterk was, en dat om te luisteren; ik slaagde daar zoo gelukkig meden, dat die menschen alle een bedaarde en godsdienstige stemming kregen; de vrouwen, uiterlijk ook in hun schik, baden almede om te mogen luisteren, zeggende daar mijn man zoo wel is, daar mach ook de vrouw zijn; die het dan ook niet minder nodig hadden; dewelke ik genoodzaakt was, wilde ik de vreden tusschen de mannen en vrouwe bewaren, mede een plaats tot gehoor in te ruimen; dan een van de vrouwe, Catholiek zijnde, òf door pastoor òf om andere reden, wende zich om, en wijgerde de man te laten gaan, of schreeuwde na over de straat; dus die afgesneden; maar wat erger was, de steenhouder kreeg in zijn huis, midden in de nacht, en niet bij mijn — getuigen genoeg hiervan —, onverwacht weder een innozent toeval, en dat in veel heviger graad als tevoren; en ziet daar mij in de alleronaangenaamste maling gebracht, (want) daar ik de vrouw een verzoek afsloeg om in een nieuw betimmerd huis te komen wonen, was (deze) nu in gift veranderd.

---

[1]) Blijkens een aanteekening op de missive werd een afschrift ervan onderhands aan den Heer Gouverneur „gesuppediteerd" (verschaft).

---

[1]) H. Manger (1773—1844); zoon van Samuel Henricus, professor in de oostersche talen en oudtestamenticus te Franeker; 1797 predikant te Beers en Jellum (Fr.), 1799 te Jelsum, 1803 te Haarlem; groot vriend van Bilderdijk.

[2]) C. Hacke (1785—1865); 1808 predikant te Heilo, 1809 te Nieuw Loosdrecht, 1814 te Haarlem; 1852 emeritus; overleden te Nieuw Loosdrecht.

Zietdaar de waare toedrag van zaken, en daar bij mijn in dit geen onderschijd is in arm of rijk, ja zelfs meer of minder godloos, daar er voor de slegste genaden op waar berouw en leedwezen bij God te vinden is, zoo heeft mij het beste oogmerk in die dwarrel van ongenoegen en beoordeling gebracht.

Intusschen was door de vrouwen erbij dat gezelschap te talrijk geworden, zijnde 19 personen, hetwelk oorzaak schijnd gegeven te hebben, dat men bij het innozent worden van die man alom uitbreiden, of ik een nieuwe godsdienstsecten maken wilden, van welker denkbeeld ik gruwelden; het deed mijn groot leed van eenige mijner stadgenoten daar voor verdagt te zijn, maar de gedachten, dat mijn stadsbestuur, UWEdAchtb. wellicht ook, zoo zouden konnen denken, het minste opini daarvan trof mij oneindig meer, en verklare UWEdAchtb., er nimmer eenige schaduw van gedachten desaangaande bij mijn hebben bestaan, neen, het tegendeel is waarachtig, ik ben te zeer op de eernaam des Bijbels gesteld, dat ze zouden zijn *„stillen in den lande"*, die het onuitsprekelijk geluk genieten, althans in onze stad en land, van door zulk een zagte, gemoedereerde hand geregeerd te worden; en daaronder een *gezegend* burger te zijn, zonder zulk een voorrecht te gevoelen, Gode daarvoor te danken, en zijn ovrigheid verschuldigde eerbied te geven, voor zulk een genot op deze wereld, dit waar doch een geheel ondankbaar en veragtenswaardig mensch.

Hiervan UWEAchtb. te verzekeren — wat daar ook van gepraat mach worden — was een behoeften voor mijn hart; het van niemand minder kan bedacht worden als van mijn; ofschoon ik gul uit voor UWEAgtb. moet bekennen, met de leerwijze van de tegenswoordige teid mij niet in alles te konnen vereenigen; ik vinde mijn onuitspreeklijk geluk te veel in een stil, werkzaam leven; alleen daar ieder mensch een uitspanning schijnt te hebben buiten zijn affairen, zoo heb ik ook de mijne, namentlijk, waar ik in het kleine kringetje van mijn verkeer die groote God en Zaligmaker Jezum Christum aan de harten vol heerlijkheid, hoogachting en liefden (mag) voorstellen, daar brand mijn hart na, en dat ben ik zoo duizendmaal aan Hem en de liefde tot mijn naaste verplicht, en zulks heb ik Hem, die mijn zaligheid is, meer als een geheele wereld, ook beloofd, en heb noch nimmer berouw gehad; toen ik 22 jaaren oud was, Guarde du Korps zijnd bij Zijn Majestijt onze geliefde Koning zijn loffelijke Vader, daar boog mijn dien goddelijken Jezus als een cavallier te paart in het rood met goud, in de diepste boetvaardigheid over mijn zonden tegen de aarde, en heeft mijn, nevens Hem als de eeuwige zaligheid te doen kennen, alle mijne zonde vergeven om Zijn zelfs wil.

Mocht ik mij nu zoo gelukkig achten, dat UWEd Achtb. mij niet ten kwade duiden, UWEd Agtb, zoolang door dit vervelend relaas te hebbe(n) geoccupeerd; hetzelve is uitgebreider geworden als ik mij had voorgesteld, het smert mijn maar door ongesteldheid zulks in persoon niet te hebbe konne doen.

Inmiddels is het mij eene eer, en tegelijk een genoegen, met alle verschuldigde eerbied en onderscheiding van waare hoogachting te tekenen, WelEdele Achtbaare Heer!

UWEd. Achtb. onderd. dienaar,

D. W. ROOKMAAKER.

Haarlem den 2e April 1824.[1]

III. *Rekwest van D. P. Ritsema e.a. te Ulrum aan den Koning, vóór 28 Jan. 1834*[2].

Staatssecr.
22 Febr. 1834, *no. 75.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire.

Met de meest gepaste eerbied nemen ondergetekenden, ingezetenen van Ulrum, de vrieheid, om tot *Uwe Koninglijke Majesteit* te naderen, omtrent het schorsen van onzen zeer algemene èn geachte èn beminde Leeraar, de Heer *H. de Cock,* in zijn dienst geschorst door het Klassikaal Bestuur van Middelstum om het uitgeeven van een werktje tegen twee Leeraars, de Heer *Brouwer* van Uithuizen en de Heer *Reddingius* te Assen, en over het doopen van kinderen buiten de gemeente geboortig, waar ook de ouders woonagtig zijn, en het leeren.

Wat het eerste stuk betreft, daar kan *Zijne Majesteit* zelve over oordelen, daar de reeds uitgegeven werken van onzen *Leeraar* aan *Zijne Majesteit* zijn toegezonden.

En wat het twede punt betreft, omtrent het doopen en leeren aan de ingezetenen buiten de gemeente woonagtig, is het door het Klassikaal Bestuur aangeduit alsof het verwarringe zoude veroorzaken, maar indien de doop niet anders word bedient dan in het kerkgebouw van de gemeente, waar de Leeraar zijn standplaas heeft, kan dit toch ons bedunkens geen verwarringe veroorzaken, maar (is) volstrekt bij de verscheidene gevoelens, die in de kerk doorgedrongen zijn, noodzakelijk om het geweten van niemand te bezwaaren en de Christelijke vrieheid niet te beperken, daar toch niemand over iemands geweeten mag heerschen; en hoeveel leeraars van de Hervormde Kerk wijken van het gewoone Formulier van den doop af.

---

[1] Volgens een aanteekening op de missive deelde Rookmaker later schriftelijk mede, „dat hij zijn gezelschap had bedankt en ontbonden."

[2] De volgende rekwesten strekken allen om den Koning als beschermer van den Gereformeerden godsdienst te bewegen, den door de kerkelijke besturen vervolgden Ds De Cock in zijn ambt te herstellen. Zij dienen ter aanvulling van no. 130 en 135. Een aantal van deze rekwesten zijn vrijwel gelijkluidend of onderling van elkander afhankelijk — vgl. voor dit laatste Bijl. VIII en IX en Bijl. IX en XI —; zij zijn dus waarschijnlijk door onderling overleg van hun opstellers tot stand gekomen.

Daarom verzoeken requestranten, dat het *Uwe Majesteit* moge behagen, het kerkelijk Bestuur te gelasten om de suspentie van ons algemeen beminde Leeraar op te heffen en (hem) in zijn dienstwerk te herstellen.

Daar wij toch gewoonlijk des Zondaags driemaal dienst hadden en in de week vijfmaal chathegisatie, en daar wij op grond van Gods onfeilbaar Woord geloven, dat onze *Leeraar* zuiver en naar de meninge des Geestes ons dat Woord verkondigt — en dat de Here ook niet ongezegent laat, dat door het algemeen opkomen van onze gemeente en de grote toevloet van waare belangstellende van elders wordt bevestigt,

En zoo een Leeraar te mogen hebben, en geen dienst te mogen doen.

Daarom is het dat wij in druk nederzitten en daarom hartelijk verlangen dat onze bede van *Uwe Majesteit* moge verhoord worden;

Daarom (ook) vertrouwen requestranten te veel op uwe vaderlijke zorge over kerk en burgerstaat, dan dat hun dit billijk verzoek niet goedgunstig en (als een) voor deze gemeente hoogst noodzakelijk geworden behoefte worde toegestaan.[1]

Hoofden des huisgezinds tekenen

D. P. Ritsema; Tobias G. Bunning[2]; W. J. Diekhuis; K. F. Wiersum; K. J. Prins; L. B. Neut; P. M. Wildeveld; S. T. Luininga; J. J. Beukema, K. J. Barkema, Ouderlingen; Wed. H. K. Schut; B. M. Boekhold; W. Swieringa; T. J. Kapinga; Erven K. J. van Zwol; P. E. Prins; de wed^e^ Jakob E. Tammenga; G. K. Bos; J. T. Kapenga; G. H. Hulshoff; Vrister D. Brugma; A. B. Muller; P. J. Stelma; A. P. Plien; P. B. van Diyken; K. A. v. d. Laan; P. J. Winter; L. F. Smit; R. U. Batema; P. P. Cremer; G. K. Osterhuis te; A. Menes; Jakob Arends Boerema; K. P. Kuipenga; M. F. Kniphuizen; L. J. Lemstra; K. P. Ritsema; J. M. Koning; Wed. Ronda; J. D. Dikema; Elisabet Daniels; P. J. Bakker; Wed. Frigges Luit; H. G. Klatter; A. H. Kampinga; J. G. Sikkens; G. S. Huizenga; J. K. Bos; Wed R. S. Werkman; G. R. Bulthuis; F. M. Tiessen; S. K. Sluiter; Jan Ennen Prins; E. S. Ronda; P. N. Neihuis; J. R. van der Land; Jacob J. Kooi; H. T. Luininga; S. J. Kapinga; H. W. Toorn; K. W. Tooren; K. J. Zigterman; P. K. Lieter; J. J. Hommes; D. P. Smit; A. T. van der Kleij; Martje J. Voet; T. E. Mulder; M. S. Rozema; Kornelis J. Voet; K. G. Nannenga; Dut Berens; H. J. Achterhoff; Klaas E. Sluiter; A. W. de Vries; D Wduwu[3]

---

[1] Zie voor het rapport van den Minister van Eeredienst op dit, den 28 Jan. 1834 no. 71 aan hem gerenvoyeerde rekwest, hierboven, no. 130; het is daar met het hierna volgende stuk als „de requesten van J. M. Reidsema c. s. te Visvliet" samengevat.

[2] De schrijver van het rekwest.

[3] Bedoeld is: de Weduwe.

Straadman; B. B. Smit; Eltjen Arents Buikema; S. J. Fornee; Frinje Henderks Zwol; G. H. Folgers; H. R. Bulthuis; Jan Eppes van der Wier; J. S. Wieringa; H. Segers; Wed. van G. Veltman; Wedw J. Borgman; J. G. Veltman; Tomes Jans; H. G. Veltman; Klaas Menses Kersen; H. E. Zaagman; Gosen Jan; J. J. Beukema; Jacob H. Weits; S. L. Driesens; F. K. Neinhuis; D. J. Bolheim; K. N. van der Borg; M. Boekhold; K. G. Wyrsema; G. Loep.

IV. Rekwest van J. M. Reidsema e. a. te Visvliet en Grootegast aan den Koning, 30 Jan. 1834.

Staatssecr.
22 Febr. 1834 *no. 75.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden enz. enz.

Sire.

Wij ondergetekende perzonen vinden ons uit liefde tot waarheid en vrede van land en kerk gedrongen, om ons met dit verzoek tot U, o Koning, te wenden.

Daar de menigvuldige roeringen en de haad tegen de waarheid en tegen de leer van de zuivere Gereformeerde Kerk steeds hand over hand toeneemt, en het nu reeds zoover gekomen is, dat een onzer leeraren, den weleerwaarden en godzaligen Heer H. de Kock, Gereformeerd Leeraar in de gemeente Ulrum kanton Winzum provincie Groningen, is aangetast door het Klassis van Middelstum en de predikstoel provicieoneel ontzeid, om zijnen ijver voor de waarheid en om het belang dat hij zoekt tot heil van zooveele onstervelijke zielen.

Zoo wenden wij ons met onze beede tot Uwe Majesteid, of er mogelijk bij uwe Majesteid nog eene weg geopend mogte wezen om die waarheid, die nu al zoo lang met de voeten is vertreeden geworden en waarvoor honderden van vrome menschen goed en bloed hebben opgeofvert en gedood zijn: dat die waarheid nog eens weer algemeen mogte worden.

Och! dat de Heer der Heeren, die ook de harten der koningen in zijne hand heeft en dezelve neigen kan als waterbeken, de weg door U, o Koning, mogte openen, gelijk weleer door uwe vaderen geschied is; daar zoo menig ziel als in het duister moet omdolen en als schapen die geen herder hebben; waar zoo meenig vrome ziel verlangende na uitziet, zooals in de dagen van ouds.

Verhalen ons de Nederlandsche geschiedenissen (niet), dat het voor ruim twee hondert jaaren reeds zooverre gekomen was, dat bijna alle raad ten einde was. Dat niet alleen de zuivere predikanten het prediken werd verboden, maar dat men zulke plakaten liet uitgaan, dat die predikanten, die de leer van de zuivere Gereformeerde Kerk opentlik of heimelijk verkondigden —, dat men vier van de voornaamste burgers van het bed zou ligten, die met het luiden van de klok om negen uur onthoofd zouden worden, ten voorbeelde, dat alle die ketters zoodanig gebeuren zoude.

Toen was de nood op het hoogste. En de redding was nabij. Want niet alleen Prins Maurits, maar ook andere Vorsten hebben er zich mede bemoeit, zoodat al de voornaamste Professooren en heilige Theologanten zoowel uit de naburige rijken als uit de provinciën van ons Nederland bijeen zijn geroepen, om een Naationale Synode te houden te Dortrecht, daar al de leerstukken van onze Gereformeerde Kerk na Gods Woord zijn overwogen en die van de Remonstranten op grond van Gods Woord zijn verworpen.

Wel is waar dat de openbaare vervolging nog zoo niet wordt aangelegt. Maar God de Heere beware ons ook daarvoor. Maar wie weet hoe ver dat het noch gaan zal, want wat de leer aangaat, die men het menschdom met geweld wil indringen, is niet minder, en de haad en vijandschap is ook niet minder als in die tijd.

Want een menigte boeken worden uitgegeven die vol zijn van godslaste(r)lijke dingen, en dat wel van mannen, die het werk der bediening zelf in handen hebben. En men schaamt zich niet meer om opentlijk van de leerstoel af te roepen, dat die menschen die praten van wedergeboren te moeten worden door des Heeren Geest, om die voor een deel fiemelaars, dwepers en zwartgallige menschen uit te krijten; en dat tegen de leer van onze Categismus en Artikelen des Geloofs, daar men zich ten naauwsten aan heeft verbonden door eene herhaalde onderteekening.

Och dat dan voorts alle middelen mogten aangewend worden tot herstel van Gods Kerk en tot wederoprigting van onzen dierbaren waarheidsvrind en getrouwe leeraar H. de Kock.

O, hoe garene zouden wij het zien en horen dat ook gij, o Koning, als het hoofd van ons Vaderland, alle mogelijke middelen daartoe aan mogte wenden, daar honderden, ja duizenden van zielen verlangende na uitzien en hunne gebeden tot den Heere daartoe opzenden, opdat eens weer Nederlands kerk en burgerstaad bloeije en de Heere zijn oordeelen van ons wende.

De Heere zie daartoe op U en op het gansche koninlijk gezin en op ons allen en [1]) genade neder en doe ook dit werkje, hoe gering het ook zij, ingang vinden in u harte, en de God des vredes geeve Uwe Majesteit verder ligt, lust en kracht om wijzelijk te handelen, en om als een getrouwe Vader voor land en kerk te strijden naar aanleiding van art. 36 van onze Geloofsbelijdenisse. En die God zie verder en genade op U neder en op ons allen en op het land onzer inwoning, en geve, dat ook deze onze bede bij U verhoord moge worden.

Dit is onze hartelijke wensch. [2])

Gedaan te Visvliet, den 30 January 1834.

Jan M. Reidsema [3]); R. P. Smit; H. K. Nijborg; P. G. Kok; Willem Michals Dijkstra; D. K. de Wit; G. K. Kluiverd; K. de Witt, Grotegast; J. van Wering; S. E. Pultrom; M. W. Dijkstra; L. D. de Wit; J. U. Jongste; P. K. de With; Derk D. Drukker; S. P. Zuidema; K. S. Woudstra; A. W. Bouma; L. L. Hoeksema; J. G. Bos; J. G. Rotgers; O. K. de Wit.

---

[1]) Hier en even verder staat het typisch Groningsche „en" in plaats van „in".

[2]) Zie voor het rapport op dit rekwest, hierboven no. 130.

[3]) De schrijver van het rekwest.

V. Rekwest van H. K. Swart e. a. te Uithuizen aan den Koning, 16 April 1834.

Herv. Eered.
7 Mei. 1834 *no. 11.*

Aan den Koning.

Sire!

Met den meest gepasten eerbied en onderdanigheid wenden de ondergeteekenden, aanklevers van Uw Majesteits persoon en doorluchtig koninklijk Huis, en belijders van de ware gereformeerde godsdienst-leer overeenkomstig de Leerregelen van de Dordsche Synode, (zich) tot Uwe Majesteit met de hoogste en billijkste klagten, in de hoop, dat Uwe Majesteit als een Vader des Vaderlands en als een Voedsterheer der Kerk, waartoe de Voorzienigheid Uwe Majesteits voorvaderen verkozen en verwaardigd heeft, onze klagte moge hooren en onze geestelijke belangen moge behartigen.

Het kan Uwe Majesteit niet onbekend zijn, hoe de Liberalen, in het godsdienstige, onze oude Gereformeerde leer verminken en de Formulieren van eenheid verwerpen; dat dezen onlangs met woedend geweld op den WelEerwaarden Heer H. de Cock, Gereformeerd leeraar te Ulrum in de provincie Groningen, zijn aangevallen, omdat zijn Eerw. in een werkje, gerigt tegen de Predikanten Reddingius en Brouwer, hunne dwalingen, die deze publiek in druk hebben uitgegeven, had wederlegd; juist in navolging van de valsche kerk, die onze vaderen ook voorgesteld hebben bij art. 29, dat zij vervolgt degenen, die heiliglijk leven naar het Woord Gods.

De ondergeteekenden hadden gehoopt, dat het Provinciaal Bestuur gematigder en minder vervolgziek zoude geweest zijn dan het Klassikaal Bestuur waaronder zijn Eerwaarde ressorteert, en dat (dit) eene suspensie, die reeds drie maanden had geduurd, reeds te zwaar zoude geoordeeld hebben wegens een paar — naar voorgeven van het laatste Bestuur — ongepaste woorden, door den Eerw. De Cock in zijn boekje gebezigd. Maar helaas! dat Bestuur heeft gemelde suspensie niet alleen niet opgeheven, maar nog zelfs verzwaard, en den godvruchtigen en getrouwen Leeraar De Cock alleen om zijner waarheidsliefde, in gemeld boekje aan den dag gelegd, voor den tijd van twee jaren geschorst, met verlies van traktement en verwijzing in alle onkosten.

Ondergeteekenden zijn daardoor beroofd van de eenige gelegenheid, die bestond, om de ware Gereformeerde leer te kunnen hooren prediken, daar alle leeraren in deze ommestreken die leer verwerpen en den volke andere leeringen voordragen, zooals die van den vrijen wil en eigene werken.

Hoe rampzalig het er in ons vaderland opzigtens de vervalsching van de leer des Bijbels uitziet, kan gezien worden in de Godgeleerde Bijdragen voor 1833, 7de deel, 4de stuk, bladz. 508, alwaar *de leer van de werking des Heiligen Geestes tot regt verstand van den geestelijken zin des Woords*, voor *misverstand* en *dwaling* wordt verklaard[1]). En zulks in een geschrift, dat uit den boezem van de Nederl. Hervormde Kerk voortkomt.

---

[1]) Door Donker Curtius in zijn uitvoerige bespreking van C. F. A. Fritzsche, *Ueber Mysticismus und Pietismus*, Halle, 1832.

Ondergeteekenden bidden daarom Uwe Majesteit, daarvoor toch te willen waken, daar wij met duizenden in ons dierbaar vaderland nog door den Heer zijn overgelaten, die hunne kniën voor den Baäl onzer dagen niet kunnen buigen, dat ons de gelegenheid niet worde ontroofd, dat dierbaar woord van den waarlijk voorbeeldigen De Cock te hooren prediken.

Daarom verzoeken en bidden wij Uwe Majesteit, om den ten onregte vervolgden De Cock in zijn dienstwerk te doen herstellen, hetwelk Uwe Majesteit slechts een woord behoeft te kosten, en alzoo vrijheid van geweten, van godsdienst en drukpers te handhaven.

Met welke bede de ondergeteekenden, van de gemeente van *Uithuizen,* zich noemen Uwer Majesteits getrouwe en biddende onderdanen.[1]

Gedaan den 16. April 1834.

H. K. Swart; J. W. Klimp; P. J. Wieringa; A. J. Schoonoort; H. E. Schut; H. J. Bruining; H. R. Wierema; D. K. Wierema; A. J. Noordewier[2]; A. K. Wierema; J. S. Duinkerk; K. G. Kreemer; M. J. Bouwman; D. Boelkema; H. J. Boersema; G. K. Pruim; A. P. Wierenga; K. J. Klimp; F. A. Jansen; Derk Pieters Wieringa; J. P. Wierenga; J. W. Dijkema; W. A. Ungersma; E. G. Hoving; C. M. Thuur; K. T. van Huizen; D. J. v. d. Kraak; W. J. Bouwkamp; A. A. Rijpma; N. Sietsema; Biuwke J. Helder; J. K. van Dam; H. K. Jonker; H. J. Bos; J. O. Dijkema; S. Boeles; W. O. Dijkema; F. H. Tillema; E. Hoexum; M. E. Holstein.

VI. Rekwest van H. E. Steenhuis e. a. te Kantens aan den Koning, 21 April 1834.

Herv. Eered.
7 Mei 1834 *no. 11.*

. . . . [3]

Provincie Groningen, Gemeente Kantens, den 21. April 1834.

Harm E. Steenhuis[4]; Anje Jans Kassies; Jan H. Ebens; A. M. Oudman; Jantje K. Havinga; Jan H. Kuipers; Gepke v. Bolt; Grietje H. Kuipers; Valk K. Bosman; T. J. Riskamp; M. A. Doornbos; K. J. Bos; S. Lanting; A. R. Elema; J. K. Lanting; G. J. Arkema; L. H. Lanting; G. P. Meedema; A. L. Abbring; H. T. Hillenius; F. K. Lanting; B. S. Kuipers; J. K. van der

---

[1] Na een kort rapport van den Minister van Eeredienst d.d. 7 Mei 1834 no. 11, waarin dit en het volgende rekwest om hun stijl aan De Cock zelf worden toegeschreven, en de voorstelling, als zou deze wegens zijn godsdienstige denkwijze en prediktrant kerkelijk vervolgd en veroordeeld zijn, radikaal wordt afgewezen, worden de rekwesten op 's Konings last „gewezen van de hand" [Herv. Eered. 13 Mei no. 10].

[2] Naar het handschrift te oordeelen heeft deze persoon het rekwest geschreven.

[3] Dit rekwest is vrijwel geheel gelijkluidend met het voorgaande en wordt daarom hier niet opgenomen. Het werd ook tegelijk met het voorgaande behandeld en afgewezen.

[4] De schrijver van het rekwest.

Laan; M. J. Dijkhuis; J. A. Kamminga: Zwaantje Bartels; P. J. Westerlaan; Trientje A. Groenendal; H. D. Hoeksema; J. J. Bruins; K. M. Oudman; J. J. Knol; J. S. Veltman; J. F. Radewald; H. B. Veldman; K. J. Koopman.

VII. Rekwest van W. J. Schuringa e. a. te Middelstum aan den Koning, 23 April 1834.

Staatssecr.
30 Aug. 1834 *no. 6.*

. . . . [1]

Middelstum, den 23 April 1834, Provincie Groningen.

W. J. Schurenga [2]; D. A. Wieringa; A. B. Groen; T. H. Smit; A. W. Reukema; P. G. Luursema; G. G. Luursema; B. A. Wieringa; L. J. Bonema; F. G. Geersema; T. K. Hoexema; J. H. Koopman; G. K. Meijer; A. T. Bolt; J. J. Schurenga; M. L. Delhaas; Jan T. Groenendal; F. H. Busker; J. F. Dering; Rik Faber; T. K. Snijjer; J. J. Fooijenga; Evert J. Koopman; J. H. Toren; R. J. Schuringa; Pieter K. Mulder; H. H. Smit; Hilje K. Mulder; M. J. Pesman p.p. [3]; T. K. Mulder; T. D. Wierenga; J. K. Mulder; J. IJ. Havinga, alsmede voor egtgenoote en mondig kroost; F. J. Crede; Bartelt J. v. d. Hout; J. Havinga; A. J. v. d. Linden; L. T. Wester; A. P. Lanting; J. H. Kuipers; J. J. Woldringk; R. Beckeringh p.p.; K. W. Mulder; G. J. Oosterheert; Abel H. Hillenius; Ebel T. Ebels; K. J. Schuringa; Auwke Krema; A. J. Alkema; Eltje E. Ebels; G. G. de Winter; H. H. Heersema; J. J. Mulder; G. O. Mulder p.p.; H. J. van Maar; A. J. Bouwman; K. Krol; D. R. Riekels.

VIII. Rekwest van P. Olyvi e. a. te Smilde aan den Koning, 29 April 1834.

Herv. Eered.
22 Mei 1834 *no. 3.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden,
Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Smilde, den 29. April 1834.

Sire!

Met den meest betamelijken eerbied en verschuldigde onderdanigheid wenden zich ondergetekenden — ware voorstanders van het Huis van Oranje en van onzen ouden Gereformeerden Godsdienst, welke als de eenige ware dienst van God door het Huis van Oranje ten allen tijde is beschermd en gehandhaafd, — tot Zijne Majesteit, in de hoop, dat de Allerhoogste ook Uwe Majesteit verwekken en bekrachtigen moge, om als een Willem de Eerste in deze ongelovige en afvallige dagen de godvrezende(n) niet te begeven, maar in hunne regten tegen de aanvallen der vijanden te beschermen.

---

[1] Wegens den uiterst gebrekkigen stijl, waarin het is gesteld, wordt dit rekwest hier niet opgenomen. De gedachten komen veelszins met den inhoud van de vorige rekwesten overeen. Overeenkomstig het rapport van den Minister van Eeredienst d. d. 28 Aug. 1834 no. 7 werd het rekwest terzijde gelegd.

[2] De schrijver van het rekwest. Hij is dezelfde als de blz. 283, noot 2 genoemde W. J. Schuringa.

[3] p.p. = per procura, bij volmacht.

Het zal Uwe Majesteit toch wel niet onbekend zijn, hoe de Eerwaardige Heer H. de Cock in de Predikanten Brouwer en Reddingius te bestrijden, de gebreken, gierigheden en afgoderijen van de meeste predikanten van onze dagen geopenbaard heeft, die, gelijk zij zelven wel willen bekennen, en zooals onder meer anderen ook kort, maar waarheidvol door wijlen den edelen C. Baron van Zuilen van Nijeveld aangetoond is, afgeweken en weggevoerd zijn met den geest dezer eeuwe, en vervoerd van onze ware Gereformeerde leer tot eene ergerlijke dwaalleer, God-onteerende, den mensch zielverdervend, zoodat uit dien hoofde hier vele ouders gevonden worden, die haar kroost niet kunnen of durven laten doopen.

Men heeft daarom naar het voorbeeld en de wijze van elke valsche kerk, gelijk Uwe Majesteit zien kan uit art. 29 van onze Geloofsbelijdenis, den eerwaardigen Heer H. de Cock ook begonnen aan te vallen, eerst provisioneel en daarna voor twee jaren hem in zijn predikambt schortende, met verlies van traktement en verwijzing in de kosten.

Sire! op U zijn naast God de oogen der gelovigen geslagen in geheel Nederland, gelijk ook van ons, U smekende, om in den perzoon van den eerwaardigen De Cock — misschien eenig en alleen Gereformeerd leeraar, althans die hiervoor opentlijk uitkomt bij vriend en vijand in de provintie Groningen, terwijl veelen als ook Professor De Groot aan de Hoogeschool te Groningen opentlijk en heimelijk alle banden verscheuren, ja onze Formulieren van eenheid vergelijkende en waardeerende bij en met oude versletene schoenen — te toonen, dat Uwe Majesteit niet voornemens is, noch toelaten zal, om het erfdeel des Heeren te verwoesten en de gemeente des Heeren als een prooi aan de vijanden over te geven.

Wij zijn der beschuldiging, ons van onze vijanden ten laste gelegd, welbewust, doch wat men ook zegge, de profeten, apostelen en in de eerste en latere tijden der Christenen, zijn ook bezwaard en beschuldigd geweest, maar gelijk zij in hunne tijden opentlijk betuigd en geprotesteerd hebben, alzoo betuigen en protesteeren wij voor God, dat wij niets anders begeeren, dan onder gehoorzaamheid der overheid in zuiverheid des gewetens te leven en Gode die eere toebrengende, welke Hem toekomt.

Sire! wij bidden U te bedenken, dat er nooit eenen tijd is geweest, in welke de wereld het licht niet heeft gehaat, en tegen de waarheid is opgestaan; maar die dit Woord der waarheid in zijnen mond draagt, uitbreid en verdedigd, is die oproerig, omdat de menschen tegen de waarheid opstaan?

Het komt U toe, Sire! kennisse der zaken te nemen, om U tegen de dwaling te stellen, hoe vast geworteld zij door de langheid des tijds en door de menigte der voorstanders moge zijn, en (te) beschermen de onschuld en waarheid, die thans begonnen is verdrukt en vervolgd te worden.

Sire! hebben Uwe Majesteits roemruchtige voorvaderen de Gereformeerde leer als de eenige waarachtige beschermd, ja daarvoor alles opgeofferd, wij hopen, dat de Heere het Uwe Majesteit ook geven zal om als een waardig nakomeling van zulke edele voorvaderen de zaak des Heeren te handhaven.

Dit bidden wij in het eenzame of in onze verzamelingen gedurig van Gode, en dit is tevens ons nederig verzoek aan Uwe Majesteit, die in de Gereformeerden de getrouwste onderdanen heeft en steeds hebben zal.[1]

Uwer Majesteits ootmoedige en heilbiddende onderdanen,

P. Olyvi; J. Sickens[2]; A. Willems; J. A. Olyvi; J. H. Karst; H. Paas; E. H. Karst; A. de Vries; J. H. Philips; L. Dijkstra; B. Vos; J. W. Snippe; Jan ten Broeke; Hendr. Joffers; Arent ter Wal; C. H. Pomper; H. E. Karst; E. de Vries; H. Strik; J. Bos; B. J. Hoogeveen; C. Koopsmaa; A. Dossen; J. IJ. Ruys; J. L. Dik; H. S. Brand; Jene Martens; T. Manak; G. K. Joustra; T. Joukman; R. Vos; A. K. Buterhom; Jan Koens; H. Drijver; R. Strik; M. de Haan, medic. pract.; Jan Eleveld; E. Eising; J. Segendal; A. A. Buterhof; Fredrik Drok; H. Kuik; Jakob Stel; J. J. Koens; Jan Joffers; L. Mulder; Jakob Eleveld; S. A. Olyvi; J. L. de Vroome; B. Jagt; Jan Enling; H. Heins; J. R. Claus; J. Huizinga; P. Smidt; A. Piers; F. Hamsing; A. H. Kuik; B. H(a)msing; H. Muskee; H. Mulders; K. Jagt; C. Broeksma; W. Snepe; J. F. Malot; A. Boer; K. Offereins; J. Hofman; G. M. de Vries; K. Soer; A. H. Olyvi; G. ten Oever.

IX. Rekwest van A. J. Brommer e. a. te Assen aan den Koning, 1 Mei 1834.

Herv. Eered.
22 Mei 1834 *no. 3.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden,
Prins van Oranje Nassau en Groot Hertog van
Luxemburg enz. enz. enz.

Sire!

Met gepasten eerbied en verschuldigde onderdanigheid wenden zich ondergeteekenden tot Uwe Majesteit, in de hoop dat de Koning zijner Kerk moge behagen, Uwe Majesteit te verwekken en bekwaam te maken, om evenals Hoogstdeszelfs doorluchtige voorzaten de oude Gereformeerde Godsdienst, welke ten allen tijde door het Huis van Oranje als de eenige ware dienst van God is beschermd, verdedigd en gehandhaafd, en waarvan de ondergeteekenden ware voorstanders zijn, in deze ongeloovige en afvallige dagen te beschermen en tegen alle derzelver vijanden met kracht te verdeedigen.

---

[1] Overeenkomstig het rapport van den Minister van Eeredienst d.d. 15 Mei 1834 no. 11 werden dit en het volgende rekwest, na koninklijke machtiging van 16 Mei 1834 no. 86, door den Minister „gewezen van de hand" [Herv. Eered. 22 Mei 1834 no. 3].

[2] De schrijver van het rekwest.

Het zal Uwer Majesteits aandacht zeker niet zijn ontslipt, hoe sedert een aantal jaren onze oude Gereformeerde leer, zooals die door onze Dordsche vaders, op last van het Huis van Oranje bijeengekomen, op grond van Gods Woord is vastgesteld, en tegen alle dwaalsecten met kracht verdeedigd, langzamerhand is ondermijnd door leeraars van de Nederlandsche Hervormde Kerk, zooals zulks door den nu zaligen Baron van Zuilen van Nijevelt en den Eerwaarden Heer D. Molenaar, predikant te 's Gravenhage, en meer anderen is aangewezen en nu voor eenigen tijd door den eerwaarden Heer H. de Cock, Gereformeerd leeraar te Ulrum — provincie Groningen — duidelijk is aangetoond in deszelfs werkje tegen de Heeren Predikanten Brouwer te Uithuizen en Reddingius te Assen, zoodat die leer, welke onze Dordsche vaders op grond van Gods Woord als ongegrond, godonteerend en zielverpestend hebben verworpen en bestreeden, thans wederom algemeen, tot smart van alle ware geloovigen worden gepredikt en gehuldigd.

Wenschelijk ware het geweest, dat de onderscheidene in Nederland gedane roepstemmen om terug te keeren tot de leer onzer vaderen, welke de meeste hebben verlaten, waren opgevolgd, en de Formulieren van eenheid, waarop noch onze Gereformeerde Kerk is gegrondvest, opnieuw waren gehandhaafd; doch in plaats daarvan heeft men moeten zien, dat de Hoogleeraar P. Hofstede de Groot te Groningen in deszelfs „*Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars enz.*" opentlijk alle banden poogt te verscheuren en die Formulieren als reeds vervallen wil doen voorkomen, zonder dat, noch door hem, noch door iemand anders, is aangetoond en bewezen, dat die Formulieren niet de eenige zuivere leer op grond van Gods Woord in zich zoude(n) behelzen; en of dit niet genoeg ware, zoo heeft men den Heer H. de Cock voornoemd, eerst provisioneel en daarna voor den tijd van twee jaren in zijn predikdienst geschorst met verlies van tractement en verwijzing in de kosten.

Daar onze Gereformeerde kerkregten dus geschonden, en de getrouwe voorstanders van dezelve met afzetting of vervolging bedreigd worden, blijft ons niets anders over, dan naast God de toevlugt tot Uwe Majesteit te nemen, met dringend verzoek om doch kennis van zaken te nemen, onze kerkregten te handhaven, niet toe te laten, dat het erfdeel des Heeren wordt verwoest en de gemeente van Christus als prooy aan de vijanden worde overgegeven, en in het bijzonder, dat de Heer H. de Cock in dezen volkomen regt geschiede en hem plaats voor verantwoording gegund worde.

Ofschoon ons alle beschuldigingen worden ten laste gelegd, kunnen wij Uwe Majesteit plegtig verzekeren, dat niets onzen vuriger wensch en hartelijker begeerte is, dan de herstelling der ware Godsdienst, met welke onzes bedunkens alleen het heil van het Huis van Oranje en Nederland in een onafscheidelijk verband staat, en ons aan alle overheden en magten, welke over ons gesteld zijn, naar Gods Woord gewilliglijk te onderwerpen.

Sire! wij bidden Uwe Majesteit toch te bedenken, dat er nooit een tijd is geweest, in welke de weereld de zuivere leer der godzaligheid, waarvan Christus het begin, midden en einde is, niet heeft gehaat, want deze — nam(elijk) Christus — is gezet tot een val en opstanding van velen in Israël en tot een teeken dat *wedersproken* zal worden.

Ofschoon het waar moge zijn, dat Kerk en Staat van elkander gescheiden zijn, zoo blijft het toch, naar het voorbeeld van alle vrome koningen onder Israël, Uwer Majesteits dure verplichting, om de regten der Kerke Gods te handhaven en de onschuld en waarheid te beschermen.

Sire! het is onze hartelijke wensch, dat deze letteren door Uwe Majesteit goedgunstig worden opgenomen en Hoogstdezelve niets onbeproefd zal laten, wat tot herstelling van de rust der Nederlandsche Hervormde Kerk dienen kan; en (wij) bidden in het eenzame of in onze verzamelingen gedurig Gode, dat Hij het hart van Uwe Majesteit moge neigen, om in navolging Uwer roemruchtige voorvaderen de zaak des Heeren en die uwer graaggetrouwe onderdanen, die gedurig voor den troon des Heeren om het heil van Kerk en Staat hunne knieën buigen, voor te staan en te beschermen. [1]

Assen, 1 Mey 1834.

Uwer Majesteits ootmoedige en heiltoewenschende onderdanen,

A. J. Brommer; G. B. Dalman; A. G. Webster; G. H. Bijl; J. J. Koetsier; R. J. Veeninga [2]; L. Dekker; G. J. Molenaar; J. A. Smeedes; G. B. Poort; A. J. Mulder; A. J. Wolthuis; C. A. Meyer; R. J. Haaijer.

X. *Rekwest van C. Hanau e. a. te Meppel aan den Koning, 16 Mei 1834.*

Herv. Eered.
4 Juni 1834 *no. 9.*

. . . . [3]

Meppel, den 16. Mei 1834.

C. Hanau; Egbert Fransen; L. Benthem; Reynder Fransen; L. Jonkers; L. ter Loo; Dorder Eliebet Herken; Lucas Mastebroek; R. Koster; B. Bruins; Mergien Fransen; H. D. Boer, vr. v. J. Beets; Roelofje Loos; J. G. Benthem; Jentien Veiyers; R. Kersten; H. Hanouw; E. Jacobs; Jentien Lasker; J. Kist Stagger; Egbert van Dijk; J. A. Ekkelkamp; Niesjen Tiemens; De vr. v. Jan Snijder gebooren Hefmon [4]; Hendrik Drost; B. van Dijk; Margien Keizer;

---

[1] Dit rekwest werd behandeld en afgewezen tegelijk met het rekwest uit Smilde (Bijl. VIII).

[2] De schrijver van het rekwest.

[3] Dit rekwest is vrijwel geheel gelijkluidend met dat uit Smilde (Bijl. VIII.) en daarom niet opgenomen. Overeenkomstig het rapport van den Minister van Eeredienst d.d. 29 Mei 1834 no. 10 werd het na de koninklijke autorisatie van 31 Mei 1834 no. 111 „gewezen van de hand" [Herv. Eered. 4 Juni 1834 no. 9].

[4] Bedoeld zal wel zijn: Hofman.

J. Seebol; Geesien van der Linde; J. van den Berg; G. Jakobs; J. Hogenhorst; Trijntje van der Laan; B. Schuurman; Jantien H. Streijker; G. Scholten; L. Menken; J. Bottinga; de wedw A. Klokke; G. Hofman; H. Stagger; Fennigje de Vries; H. de Vries; Janna Brandlichgt; de wed. Hette Vries; H. Prins; T. de Vries; Lucas Prins; H. A. de Vos; per order B. Oldekamp; per order Hendrika Langelaar; G. Lievensen; H. Oldekamp[1]; p. order Geesjen Rigter; p. order Jentjen Blok; K. Pijlter; Lucas ten Oever; Aaltje Schophof; Grietyen Troost; J. Jaspers Hoorn; Dina Snijders; Hendrik de Kleine; Albertus de Vroome; Derk Kruif; C. O. Stagger; J. G. Oosterhuis; H. Heetla; R. Jaspers; R. Hindrikse.

XI. Rekwest van E. J. Hardenberg e. a. te Nieuwe Stadskanaal aan den Koning, 18 Mei 1834.

Herv. Eered.
4 Juni 1834 *no. 9.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Sire!

Met diepen eerbied en onderwerping wenden zich ondergeteekenden, ware liefhebbers van het Huis van Oranje en van den ouden Gereformeerden Godsdienst — welke als de eenige ware dienst van God door het Huis van Oranje steeds is beschermd en gehandhaafd, daar het God behaagd heeft daaruit eene menigte Vorsten, Heeren en Voedstervrouwen voor zijne Kerk te verwekken — (tot Uwe Majesteit), in de hope, dat de Allerhoogste ook Uwe Majesteit verwekken en bekrachtigen moge, om als een Willem de Iste in deze zorgelijke, ongeloovige en afvallige dagen de Godvreezenden niet te begeven, maar in hunne regten tegen de aanvallen van hunne en Gods vijanden tevens, te handhaven, hetzij die Roomschen, Mennisten, Remonstranten of Liberalen heeten mogen.

Het zal U. M., denken wij, niet onbekend zijn, hoe de waardige Heer H. de Cock, in Brouwer en Reddingius te bestrijden, de gebreken, gierigheden en afgoderijen van de meeste predikanten onzer dagen geopenbaard heeft, die, gelijk zij zelve wel willen bekennen en gelijk de edele Baron van Zuilen ook aangetoond heeft, afgeweken en weggevoerd zijn met den geest der eeuwe en vervoerd van onze ware Gereformeerde leer tot eene dwaalleer, waarmede de mensch eenmaal moet omkomen.

Men heeft daarom naar het voorbeeld en de wijze van alle valsche kerk, gelijk Uwe Majesteit ook zien kan uit art. 29 van onze Geloofsbelijdenis, den eerwaardigen Heer H. de Cock ook beginnen aan te vallen, eerst provisioneel en daarna voor twee jaar hem schorsende met verlies van tractement en verwijzing in de kosten, alleen omdat hij Brouwer en Reddingius, die openlijk en op de gruwelijkste wijze Gods ware Kerk aangevallen hadden, hunne verkeerdheden en afgoderijen, uit liefde tot God en den naasten aangetoond en bewezen heeft. Ja, naar het zich nu voorts laat aanzien, dreigt men hem wegens de gezangen geheel en al af te zetten.

---

[1] Het handschrift van dezen persoon komt sterk overeen met het schrift van het stuk zelf. Waarschijnlijk heeft dus hij het rekwest geschreven.

Sire! op Uwe Majesteit zijn, naast God, de oogen der geloovigen zeker van geheel Nederland, gelijk ook van ons geslagen, die U bidden, om in den persoon van den waardigen H. de Cock, den schier eenigen Gereformeerden leeraar in deze Provincie, althans die hiervoor openlijk uitkomt bij vriend en vijand — terwijl velen, gelijk onder anderen Professor De Groot, openlijk en heimelijk alle banden verscheuren —, te toonen, dat U. M. niet voornemens is, noch toelaten zal, om het erfdeel des Heeren te verwoesten en de gemeente des Heeren als eene prooi aan de vijanden over te geven.

Kan toch, volgens het zeggen van Uwer Majesteits doorluchtigen voorganger Willem den Isten, ons land zonder de Gereformeerde Godsdienst geen dag bestaan, hoe akelig ziet het er dan thans niet uit, daar, gelijk reeds voorlang door eenen achtenswaardigen en kundigen schrijver is gezegd, de Hervormde leer uit de Kerk geweken is, en zelfs thans de ware belijders en voorstanders van dien Godsdienst met vervolging en afzetting bedreigd worden, ja daar men nu onbeschroomd de door onze vaderen veroordeelde Remonstrantsche leeraars op onze predikstoelen toelaat en toejuicht, gelijk zulks nog onlangs te Groningen, tot groote ergernis van alle ware Gereformeerden, heeft plaats gehad.

Het is tijd, meer dan tijd, om zulken afval en ligtzinnig ongeloof, als (waarvan) onze dagen getuigen, tegen te gaan, en, gelijk de ed(ele) Baron van Zuilen van Nijeveld in de *Eenige Redding*[1]) klaar en duidelijk in het licht heeft gesteld, tot de oude Godsdienst onzer vaderen terug te keeren, en dezelve te herstellen in hare waarde, — of het den Heere alzoo nog mogte behagen op Neêrland in ontferming neder te zien, en ons te redden van het verderf, dat geheel Europa, ja het menschdom dreigt.

Sire! wij naderen met te meer vrijmoedigheid tot Uwe Majesteit, daar wij vast vertrouwen op de beloften door Uwe Majesteit zelf gedaan in 1816 „dat U. M. de oude Gereformeerde leer niet wilde veranderd hebben, maar dat het Uwer Majesteits doel was, de Gereformeerde leer te bewaren en aan dezelve eenheid, kracht en klem te bezorgen.”[2])

Sire! hebben al Uwe Majesteits voorvaderen die leer als de eenige waarachtige beschermd, ja daarvoor goed en bloed gewaagd en veil gehad, wij hopen dat de Heer het Uwe Majesteit ook geven zal, om, als een waardig nakomeling van zulke edele voorvaderen, de zaak des Heeren te handhaven, gedachtig aan de zinspreuk van uw doorluchtig Huis en wapen: Je maintiendrai.

---

[1]) C. baron van Zuylen van Nijevelt, *De eenige redding*, Amsterdam, 1831.

[2]) Een onderzoek naar dit citaat leverde geen zeker resultaat op. Misschien is het een vrije weergave van den inhoud van het antwoord op de bezwaren van de classis Amsterdam.

Dit bidden wij God gedurig in onze verdrukkingen, en dit is tevens ons nederig verzoek aan Uwe Majesteit, die aan de ware Gereformeerden de getrouwste onderdanen heeft, en zeker steeds ook hebben zal, als zijnde het zout der aarde.[1]

Uwer Majesteits ootmoedige en heilbiddende onderdanen:

Nieuwe Stadskanaal, den 18. Mei 1834.

Egbert Jan Hardenberg, sch*wzr*[2]; Filippus Jans Dost; Henderika van Kampen; Lammert N. de Groot; Eildert Meindert Brunsema; Jakob Pieters Roosje; Janna Jurjens Priester; Aaltje S. Gruppelaar; Albert Egberts Mulder; T. A. Veenstra; Trijntje Derks; Fennegin J. Roosje; D. Hubbelingh; K. W. Sprenger; Jantje Eerkes Kros; R. S. Trip; E. Hubeling; Jan Jans Naaijer; K. D. Hubbelingh; Geertje Geerts Naaijer; Anna Henderica K. Spelbrink; Harm Jacobs Pinster; S. M. Kloppenborg; Jantje Eevers Stuirman; Vrouke Ottes; Derk A. Groennewoud; W. Harms Draaijer; Freerkje J. Roggenberg; Jan Harms Draaijer; Jan O. van Oosten; Pieter M. Boukhoud; Lubbechin A. Lindeman; Hindericus Beens; Wicher O. Ketelaar; Isaballa Slegt; Annegien J. Pinkster; Geessien Berens Wever; Antoni Harms van Wiek; Harm Albers Boer; Margien Hindriks de Vries; Jurjen Remmerts Bakker; Jan Eerkes Bakker; Geessien Harms Draaijer; Mettje Jans Plattje; Grietje Harms Karsys; Hendrik J. Naaijer; Pieter Jans de Jong; Trijntje E. Bakker; Margien Jacobs Rosien; Christiaan A. Hekman.

XII. Rekwest van H. Nieman e. a. te Wildervank aan den Koning, vóór 21 Mei 1834.

Herv. Eered.
4 Juni 1834 *no 9.*

. . . .[3]

Provincie Groningen, Wildervank, Mei 1834.

Hendrik Nieman, oud catechrmr; B. H. Rubingh; J. H. Munneke, ouderling; Jan Jacobs Boer, ouwd ouderling; Klaas Hoogstra; L. W. Pekelder; J. Rengers Brouwer[4]; Aaltje W. v. Tuyl; Aaffien Pieters; R. A. Brouwer; Grietje Nieman; H. R. Baas; H. H. Kiel; Geessien Klinkert; C. Everhardus; Jurjen H. Rubing; H. H. Nieman; J. Jans Boer; H. B. Rubingh; D. B. Hesseling; J. H. Fekken; L. L. Kroon; K. W. Pekelder; H. G. Sikkes; A. J. Backring; J. A. Huisman; Jurjen Jans Boon; H. B. Pekelder; H. H. Rubing; Marten Cornelius Drijs; Hinderkijn Obles; R. P. Houdeman; Lientje Jans Boon; S. Ke; J. G. Ham; Jan A. Veenhoven; R. Ke; Geert J. Pekelder; Wijchertje Kristiaans Eerkes; S. P. Vos; H. W. Pekelder; J. Gerts Koster; H. Rubingh; Jannes F. Walvius; E. W. Huizing; B. H. Rubingh; Fokke J. Walvius; W. H. Brooklander; G. W. Pronk; M. K. de Boer; Klaas A. Lukkien; H. K. Prummel; S. H. Geeringaais; Neisen K. Generaal; Harmke Ke; Filippus H. Jonker; P. A. Lokkien; Klaas C. Prummel; Beerend H. Jonker; A. H. Joosten; Hinderkien B. Forsten; G. J. Pronk; A. K. Hoving; R. K. Moorlag; Hinderkien J. Lever; J. W. Pronk; D. H. Bakker; Frans G. Schoonbrod; T. D. Jonker; H. J. Stemmers; M. J. Boer; D. H. Bakker; L. Detmers; Geesien A. Buur; Jan J. Smit; L. P. Maathuis; J. G. Heelsser; F. D. van Wijk; R. P. Maathuis; Fennichgien J. Stemmers; J. Meinders; R. G. Sikkes; H. R. Schuur; K. A. Veenhoven; J. J. de Jonge, diaken; M. G. Lever; Marchien G. Lever; de wed. Krol; F. H. Huisman; H. J. Rozeveld; H. J. de Jonge; O. O. van der Wijk; L. D. Dost; R. K. van der Borgh; Frouke J. Pronk; Derkie A. Groenewolt; A. Jans Boer; G. Goortjes; T. R. Stutvoed; J. D. Jonker; Geert J. Koster; Roelofje Gr...b[1]; C. K. Prummel; J. R. Weges; Pieter Harms Zwaan; Jan C. Prummel; Jantje C. Prummel; Anna H. de Wit; H. B. Krans; S. D. Oortjes; Willemtje Reinders Kamminga; Geesien H. Schuur; M. L. Smith gebore van de Pol; E. K. Eerkes; Eerke J. Eerkes, ouderling; A. R. Baas; R. H. Joosten; H. L. Kuiper; H. K. Loerop; de wed. K. K. Luirop; R. B. Baas; A. D. Jonge.

---

[1] Dit rekwest werd tegelijk met dat uit Meppel (Bijl. X.) behandeld en afgewezen.

[2] De schrijver van het rekwest, „schoolonderwijzer" van beroep.

[3] Dit op 21 Mei bij den Koning ingekomen rekwest is eveneens vrijwel geheel gelijkluidend met dat uit Smilde (Bijl. VIII.) en daarom niet opgenomen.

Het werd tegelijk met dat uit Meppel (Bijl. X.) behandeld en afgewezen.

[4] Blijkbaar de schrijver van het rekwest.

XIII. Rekwest van T. E. Mulder e. a. te Veendam en Zuidbroek aan den Koning, vóór 14 Juni 1834.

Staatssecr.
30 Aug. 1834 *no. 6*.

. . . .[2]

Voor de Gemeente Veendam:

T. E. Mulder[3]; E. B. Forsten; L. J. Stavast; C. D. Bieveld; G. H. van der Glas; J. L. Gresel; J. H. Lange; A. K. Kuikema; P. L. Slagter; E. J. Lodewijks; Aaltje Derks K(a)zewinkel; Jan J. Schip; Jantje J. Grezel; Geert H. Eerkes; Berentje H. Spittje; Pieter D. Wegman; P. G. Huiskes; Gerrtruda F. Prooijen; Jantje Westerhuis; T. S. Broekema; L. J. Grezel; Pieter Haagendoorn; M. B. Oortjes.

Van Zuidbroek:

T. S. Broekema; T. Freerks; S. H. Leeuwrik; T. B. Cranenberg; A. A. Stobbeman.

---

[1] Er staat *Gr* (vlek) *b*.

[2] Dit ongedateerde op 14 Juni 1834 aan den Minister van Eeredienst gerenvoyeerde rekwest is een verkorte vorm van dat uit Smilde (Bijl. VIII.) en daarom niet opgenomen. Het werd overeenkomstig het rapport van den Minister d.d. 28 Aug. 1834 no. 7 terzijde gelegd.

[3] De schrijver van het rekwest; zie over hem G. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, reg. i. v.

XIV. Rekwest van P. J. baron van Zuylen van Nijevelt aan den Koning, 12 Juli 1834.

Staatssecr.
30 Aug. 1834 *no. 6.*

Sire.

Met de gepaste vrijmoedigheid zoals mijn Bijbel het mij toestaad, nader ik met dit versoekschrift tot U, o Koning, om ten voordeelen van arme vervolgde schaapen te pleyten. Ik houde mij verzeekerd, dat geene stem ten hunne voordeelen tot Uwe Majesteyd zig verheffen zal; maar eene die 40 jaaren den landen trouw gediend heeft en nu door den ouderdom op de rand van de eeuwigheyd gebragt is, hee(f)t vrijheyd ontvangen om door getrouwheyd aangevuurd, het Huys van Oranje nog op het eynde zijnens leven trouw te mogen bewijzen.

Daar men thans die arme schaapen, die stille in de landen van de leerstoelen uitkreyten voor oproermaakers, scheurmaakers, invoerders van nieuwen stelzels, — welke in stille vreedsaamheyd den God hunner zaligheyd, wiens gezuiverden dienst door Vader Willem van Oranje en verdere Princen van Oranje en ook door Uw, o Koning, zo ijverig beschermend [1]) en gehandhaafd geweest is, te eeren en te verhoogen [2]), en niet ophouden, voor Uwe Majesteyd en het vaderland de vuurigste beeden daagelijks uit te storten, — worden echter dezulken thans vervolgd en versmaad, en men ontroofd hun het waare voedsel en men geeft hun vergift tot spijze, ja een vergift, zoals men thans schier door het geheele rijk op de Gereformeerde leerstoelen hoord. Onze vaders zouden, op weynigen uitgezondert, alle die tegenswoordige leeraars afgezet hebben; dat bekend zelfs den geweesene leeraar Paulus Brouwer van Maassluys in zijn zoveel gerugtmaakend boek, waarin hij betoogd, dat de Heer Jezus niet meer dan een geschapen engel is — een Sociniaansch gevoel. [3])

't Is waar, Zijn Majesteyd, dat alle die schaapen niet van honger sterven zullen; zij zullen niet verlooren gaan, ook niet verscheurd worden, daar hunne Herder het aan geen magt nog voorzorg en mededoogen ontbreekt; want hoewel die arme schaapen te midden van de veele wolven zig bevinden, worden ze egter veylig bewaard.

't Is U, o Koning, niet onbekend, dat de leeraars der Ned. Herv.

---

[1]) Lees: beschermd.

[2]) Lees: eeren en verhoogen.

[3]) P. W. Brouwer (1760—1834); 1784 predikant te Sleeuwijk, 1788 te Dreischor, 1797 te Maassluis; 1831 emeritus; schreef *De Bijbelleer aangaande de persoon van Jezus Christus in het licht gesteld,* Arnhem, 1826. Hij zegt daarin, dat hij lang met de uitgave gewacht heeft, mede met het oog op de moeilijkheden en verdenkingen die A. Roël, A. Lampe en B. Cremer, omdat zij eenigszins van de gewone verklaringen afweken, ondervonden hadden. Tenslotte had hij het geschrift echter uitgegeven, te meer, daar hij, levend in een tijd van vrije meeningsuiting, het thans zonder eenigen schroom kon doen; vgl. voor een uitvoerig citaat *Biogr. Wrdb. v. Prot. Godgel.*, I, blz. 655, 656.

Kerk afgeweeken zijn van de leer hunner Kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden; ja zelfs dat er beweezen word, dat die leeraars eedbreekers zijn door af te wijken van de leer hunner Kerk, die zij beloofd hadden te zullen houden; en zulks was ook de leer en het vertrouwen van onze vaders en ook van U, o Koning, bij deszelfs koomst tot Nederland in 1813: „op de eenstemmige wensch onzer vrijgewordene landgenooten spoeden wij ons volvaardig tot hunne bijstand, maar alleen in het vertrouwen *op die God onzer vaderen*" [1]).

Nu die leer van onze vaderen word thans bijna overal vervalscht, ja vertrapt; wat leerstuk is er niet, die zij aantasten en verdraayen; ja zij onteeren den God onzer vaderen met den Zoon tot een geschaapen engel te maaken, met den Zoon niet te eeren zoals men den Vader moet eeren. De meeste herders zijn wolven, die de schapen zoeken te verleyden, en van hen [2]) den Herder, den Heer den Almagtigen, zoeken te verscheuren: die Herder die gezegd heeft, ik zal het verloorene opzoeken, het verbrookene verbinden, het afgedreevene teregtbrengen en het zwakke sterken; teegens die Herder, o Koning, verheffen zig allen die leeraars, die van de God onzer vaders zijn afgeweeken, en die de arme schaapen bij U, o Koning, zoeken zward te maaken; maar zij zijnne de vijanden van den Staat, vijanden van de Kerk; het zijnne uwe vijanden, o Koning, die de vijanden van Prins Willem den Eerste waaren; zij misleyden Uwe Majesteyd; zijlieden zijn het, Sire, die van hunne bedieningen afgezet moesten worden, daar zijlieden het Arminianismus opentlijk van de Ned. Hervm. leerstoelen doene hooren, ja een mengsel van verderfelijke leer, met welke gevoelens geen zondaar kan geregtvaardig(d) worden.

Daar bestaad dan een haat, een vervolging tegens allen, die getrouw blijven aan de waare beginzels van de oude Hervormde leer, tegens die, die op de God onzer vaderen vertrouwen. Waar is er een gemeente, die niet met hunne leeraars ontevreeden of twistende met hun zijn, dan die weynige getrouwen, die zich nog vast houden in het vertrouwen op de God onzer vaderen.

Den zondaar die door genade Gods zondaar in hunnen eygenen oogen geworden zijn, heeft behoeften aan *vrije genade*, dat God alles en den mensch niets is. Teegens die leer van vrije genade knarstanden zijlieden, teegens die leer, dat de arme verloorene zondaar een Borg moet hebben; (die) strookt met hunne leer niet; daarom hoort men in de leydensweeken van geen Borg meer spreeken — dan door de trouw gebleevene leeraars — waardoor zij den Zoon verloogenen.

O Sire, mogt Uwe Majesteyd het eens opmerken, dat zijlieden die U, o Sire, anderen aanklagen, zelfs de schuldigen zijn, die het volk verleyden en die het vaderland ten gronde doet [3]) runnen. Ja een ieder en alle volkeren toonen het, hoe zij tezaamen tegens den Heere teegens zijnnen Gezalfde beraadslaagen, en alles schijnt te rijpen voor de afval die voorzegd is. De God onzer vaderen omgorde Uw, Sire, met kragt, om in zijnne mogentheyd alsdan te toonen, (dat) U voor die Heer en Heyland alles over heb, om teegens het zo godtergend Liberalismus te velde te trekken — vreest niet o kleyn kuddeke, staad er geschreven. De *Nederlandsche Stemmen* [1]) bewijst reeds genoegd, hoe treurig het er uit ziet in Godsdienst en Staadt, daar men uit alles den God onzer vaderen hebben weggenoomen, en hoe wij ten gronde snellen met dit Liberalismus, met dit verfijnd heydendom.

---

[1]) Proclamatie van Prins Willem Frederik, d.d. 30 Nov. 1813: „Na eene scheiding van negentien jaren, en na zoovele rampen, heb ik het onuitsprekelijk genoegen, dat ik door u zelve eenstemmig in uw midden worde terug geroepen. Ziet mij hier aangekomen en gereed, om onder den Goddelijken bijstand, u in het genot van uwe vorige onafhankelijkheid en welvaart te helpen herstellen."

[2]) Lees: hen van.

[3]) Lees: doen.

Want hoewel de andere gezintens, Remonstranten, Roomschen of Sociniaanen of Deïsten mijnne naasten zijn en regt hebben van mij te verwagten de algemeene dienstbetooning, zo kunnen zij echter onmogelijk alle de waarheid aan hunne zijde hebben; ook mogen wij hun niet toestaan, dat de verschillen tusschen hen en mij gering of van weynig belang zijn. Men ziet dat de waereld onder alle hunne liberaalsche leeringen steeds boozer word — de *Ned. Stemmen* haald dit ook aan [2]) — en ongeloof en ongebondentheyd en dartelheyd in alle overdreevene vermaaken meer en meer de overhand neemen. Want God de Heer zal en kan geen leer met zijnne goedkeuring bekroonen dan die en die alleen, welke de apostel noemd, de waarheyd zoals zij in Jezus is; die leer, welke de zondaar van allen zijnne ijdele plichtgronden afdrijft en den Heere Jezus Christus voorsteld als de eenige grond van hoope. Want de Heylige Geest onderwijst of openbaard geene nieuwe waarheedens, hetzij die de leer of de beoeffening betreffen, maar steld ons alleenlijk in staad om te begrijpen en te verstaan hetgeen in de Heylige Schrift geoopenbaard is: Matth. 11 vs 27, Matth. 16 vs 17. Er is, om de waarheyd te zeggen, o Koning, maar één soort van prediking, welke God gewoon is te zeegenen, die welke leert, dat de gansche waereld voor God verdoemelijk is, welke de Heer Jezum voorhoud, evenals de koperen slang door Mozes werd opgerigt, opdat schuldige en verdoemeniswaardige zondaaren, door op Hem te zien en in Zijnnen Naam te gelooven, mogen geneesen en zalig worden. De Heer moed ons zelfs in alle die waarheyd door genade leyden.

En dat soort van prediking wordt vervolgd; daar tog alle secte en wijze van prediking vrijheyd heeft in Nederland, word juist die leer van zijne vaderen, daar de Heer juyst zijnne goedkeuring aan getoond heeft, vervolgd, ja versmaad en tegengewerkt. Daarom moet eene zo godvrugtige en getrouwe leeraar De Cock, en die met hem eensdenkende zijn, geweerd worden en afgezet worden.

En echter, o Koning, was het te wenschen voor het behoud van onstervelijke zielen en voor het behoud van ons geliefd vaderland, ook voor het welzijn van het Huys van Oranje, dat er overal zulke getrouwen en godvrugtigen leeraars gevonden wierd als De Cock — zoals er, God de Heer zij ervoor gedankt, er nog eenige weynige getrouwen gevonden word, die hunne kniën voor het Liberalismus niet gebogen hebben —; dan zouden wij zeegen, redding en uitkoomst mogen verwagten, dan zoude er eensgezintheyd zijn in het vaderland, dan zoude zig de geheele natie verootmoedigen voor de God onzer vaderen, en als *eenen* stem wierden er gebeeden van al het volk naar booven gezonden voor het behoud van Vorst en Vaderland.

---

[1]) *Nederlandsche Stemmen over godsdienst, staat-, geschied- en letterkunde*, Amsterdam, G. van Peursum, 1834—1840.

[2]) Misschien heeft den schrijver het artikel „De achttiende Juni" in het no. van 14 Juni 1834 (deel I, no. 6) voor den geest gestaan.

Maar met dit ferfijnd heydendom, dat men overal op onze predikstoelen hoord, toond de Heer zijn misnoegen te hebben aan Nederland, en die niet willens blind wil zijn, merkt duidelijk op, dat de ongetrouw geworden leeraars er de oorzaak van zijn, die het volk verleyden en die de waare en getrouw gebleevene leeraars vervolgen en nu afzetten, omdat zij zig vast houden aan art. 69 van de 162. sessie in de Dordsche Synode vastgesteld [1]), die zijlieden en de teegenswoordige Synode zo maar naar willekeur in 1805 hebben vernietigd. [2]) De teegenswoordige Synode is juyst schuldig aan hetgeen waarom men thans den getrouwen De Cock afzette, die de partij van onze voorvaders trekt. Welke snoodheid Sire! Wie is er nu hier de schuldige, o Koning? Eenmaal zal het blijken, zo niet *hier*, dan *daar*, waar eenmaal het heyligst regt het lot beslissen zal. De Heere geeve, dat wij dan, o Koning, tezaamen in Jezus onze voorspraak vinden en om Hem een ruyme ingang in de zalige hemel mogen hebben.

Dat Uw Majesteyd zig dan ontfermen wil over dat arme volk, die ellendige schapen; want wie, o Sire, wie van Gods kinderen heeft geen reeden om met de Psalmist te zeggen: mijnne ziele is in het midden der leeuwen. Waarom, o Koning, zoude men in het Koningrijk der Nederlanden alleen weeren de Hervormde leer, en een Liberalismus tollereeren, die teegens de leer des Bijbels is en die de troone ondermeynd; waarom zoude het ons dan niet vergunt mogen worden om onze Godsdienst te mogen uitoeffenen, waarop Prins Willem den Eerste en onze vaders de eeuwigheyd zijn tegemoed gesneld, — en toelaaten, dat men de oorlog aan Koning Jezus aandoed. Wij verwagten dus van Uwe Majesteyd hetzelfde voorregt als de Liberalen, om onze Godsdienst te mogen uitoeffenen.

Het schijnt meer en meer, o Koning, dat het donker word voor Gods volk. Dat Uwe Majesteyd hun tog onder Uwe Majesteyds bescherming wilde neemen! De Heer schenke Uw, Sire, daartoe zijnne genade, om de dicipelen des Heeren te willen beschermen en zijnne schapen te willen beschermen, daar de Vorst der duisternis met zijnne benden zig [3]) meer en meer teegens Gods volk opstaad, teegens dat kleynne overblijfzel der genade, dat na de verkiesing is. 't Is waar, de Heer houd zijn Kerk in stand; dit wierd ook ondervonden teydens den profeet Elias; want hoe hoog de nood ook gaan moog, welke voor vleeschelijke oogen schijnbaare overwinning dezelve ook over haar behaalen: Gods belofte zal niet faalen, de poorten der helle zullen zijnne gemeente niet overweldigen. Deeze zeegenpraal van den Alfa en Omega over alle vijanden zijns Rijks worde met Zijn Majesteyds meedehulp door Gods genade bij aanvang of bij voortgang door ons ondervonden.

---

[1]) Art. 69 van de Dordsche Kerkenordening handelt over psalmen en gezangen.

[2]) Op uitnoodiging van de Synode van Noordholland kwamen synodale afgevaardigden uit alle provinciën in 1805 bijeen, om een bundel godsdienstige liederen samen te stellen. Den 27. Sept. 1805 waren zij met hun arbeid gereed en 1 Jan. 1807 werd de bundel onder den titel *Evangelische Gezangen, om nevens het Boek der Psalmen bij den openbaren godsdienst in de Nederlandsche Hervormde Gemeenten gebruikt te worden, op uitdrukkelijken last van alle de Synoden der voornoemde Gemeenten,* algemeen ingevoerd.

[3]) Dit woord is overtollig.

De Heer leyde Uwe Majesteyd op zijnne weg, op zijnne eenige veylige weg, en bevestigen en sterken en fundeeren Uwe Majesteyd in zijnne liefde en genade, om Jezus Christus, uit souvereynne welbehagen. [1])

Ik ben

Sire

van Uw Majesteyd de zeer ootmoedige en
onderdaanige dienaar en getrouwe onderdaan

P. J. VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT [2]).

Huyze Schaffelaar, 12 July 1834.

---

[1]) Overeenkomstig het rapport van den Minister van Eeredienst d.d. 28 Aug. 1834 no. 7 — waarin nog met een enkel woord gewag gemaakt wordt van de „buitensporige dweepzucht" die den toon en de inrichting van het rekwest zou kenmerken — wordt het stuk terzijde gelegd.

[2]) P. J. baron van Zuylen van Nijevelt (1774—1855); zeeofficier; woonde eerst te Rotterdam, waar tusschen 1820 en 1825 godsdienstige samenkomsten te zijnen huize gehouden werden, vgl. M. E. Kluit, *t. a. p.*, blz. 156—158; later gevestigd op zijn landgoed bij Barneveld; schreef o. a. *Bazuin tot vergadering der uitverkorenen*, Amsterdam, J. H. den Ouden, 1835. Vgl. voor eenige brieven van hem aan Ds De Cock: G. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, blz. 402—404 en 418, 419. In den laatsten brief, d.d. 29 Juli 1834, zinspeelt hij op het onderhavige stuk als volgt: „Aan den Koning heb ik mijn brief nog bij tijds toegezonden, maar nog geen antwoord. Hij was krachtig."

CHRONOLOGISCHE LIJST DER STUKKEN.

27 Oct.	1822	Procesverbaal van den Officier van Justitie te Leeuwarden over een aldaar door J. W. Vijgeboom gehouden godsdienstige samenkomst.	no. 24
29 Oct.	1822	Bericht van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst over het verblijf van J. W. Vijgeboom in Friesland.	no. 25
6 Nov.	1822	Antwoord van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Friesland op diens bericht van 29 Oct. 1822.	no. 26
27 Febr.	1823	Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Goes tegen J. W. Vijgeboom e. a. wegens godsdienstige samenkomsten te Axel en Zaamslag.	no. 1
April	1823	Rekwest van L. de Regt te Axel aan den Koning om gratie of abolitie.	no. 2
14 Juli	1823	Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Justitie ter aanbeveling van het rekwest van L. de Regt.	no. 3
24 Juli	1823	Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning over het rekwest van L. de Regt.	no. 4
24 Aug.	1823	Rapport van den Minister van Onderwijs enz. aan den Koning over I. da Costa's *Bezwaren tegen den geest der eeuw.*	no. 29
16 Oct.	1823	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over vragen van den Gouverneur van Zeeland in zake het tegengaan der oefeningen.	no. 15
17 Oct.	1823	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst over de vestiging van J. W. Vijgeboom te Axel.	no. 16
23 Oct.	1823	Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning over het rekwest van L. de Regt.	no. 5
25 Oct.	1823	Instructie van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Zeeland in zake het tegengaan der oefeningen.	no. 17
31 Oct.	1823	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het rekwest van L. de Regt.	no. 6

16 Dec.	1823	Rekwest van P. Marijs e. a. te Axel en Neuzen aan den Koning om kwijtschelding van boeten en om vrijheid van godsdienst.	no. 7
13 Jan.	1824	Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Eeredienst in zake de afscheidingsbeweging te Axel en de daartegen te nemen maatregelen.	no. 18
21 Jan.	1824	Antwoord van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Zeeland op diens missive van 13 Jan. 1824.	no. 19
27 Jan.	1824	Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Eeredienst omtrent een gezelschap te Haarlem.	no. 27
30 Jan.	1824	Antwoord van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland op diens missive van 27 Jan. 1824.	no. 28
6 Maart	1824	Missive van den Directeur van Politie aan den President-Burgemeester van Haarlem over het gezelschap van D. W. Rookmaker aldaar.	bijl. I
20 Maart	1824	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het rekwest van P. Marijs e. a. te Axel en Neuzen.	no. 8
		Bijlage bij het rapport van 20 Maart 1824: nota van inlichtingen omtrent de onderteekenaars van het rekwest.	no. 9
2 Apr.	1824	Missive van D. W. Rookmaker te Haarlem aan den President-Burgemeester van Haarlem te zijner verdediging.	bijl. II
5 Apr.	1824	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over een rekwest van de kerkvoogden te Axel.	no. 20
9 Apr.	1824	Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning over het rekwest van P. Marijs e. a. te Axel en Neuzen.	no. 10
1 Mei	1824	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over I. da Costa's *De Sadduceen.*	no. 30
10 Mei	1824	Tweede rekwest van P. Marijs e. a. te Axel en Neuzen aan den Koning.	no. 11
14 Mei	1824	Missive van P. Marijs en J. W. Vijgeboom te Axel aan den Koning ten geleide van het tweede rekwest van 10 Mei 1824.	no. 12
24 Juli	1824	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Zeeland ter mededeeling van een geheim koninklijk besluit in zake den hoofdelijken omslag te Axel.	no. 21

6 Aug.	1824	Rapport van den Minister van Eeredienst (en den Minister van Justitie) aan den Koning over het tweede rekwest van P. Marijs e. a. te Axel en Neuzen.	no. 13
22 Nov.	1824	Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning in zake het tweede rekwest van P. Marijs e. a. te Axel en Neuzen.	no. 14
18 Dec.	1824	Brief van Ds N. Borsboom te Axel aan den Gouverneur van Zeeland over de kerkelijke situatie te Axel.	no. 22
26 Dec.	1824	Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Eeredienst over de kerkelijke situatie te Axel.	no. 23
23 Sept.	1825	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over den schismatieken geest te Amsterdam.	no. 31
31 Oct.	1825	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning in zake den schismatieken geest te Amsterdam.	no. 32
17 Nov.	1825	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in verband met diens rapport van 31 Oct. 1825.	no. 33
Febr.	1827	Missive van Ds D. Molenaar te 's Gravenhage aan J. H. den Ouden te Amsterdam ten geleide van zijn *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten.*	no. 37
18 Mei	1827	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning in zake maatregelen tegen de kerkelijke onruststokers.	no. 34
8 Juni	1827	Instructie van den Minister van Justitie aan den Directeur van Politie te Amsterdam om den schrijver van het *Adres aan alle mijne Hervormde Geloofsgenooten* op te sporen.	no. 35
12 Juni	1827	Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie ter mededeeling van den aard en het resultaat van zijn onderzoek.	no. 36
23 Juli	1827	Adres van Ds D. Molenaar te 's Gravenhage aan den Koning met betuiging van leedwezen.	no. 38
14 Aug.	1827	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning omtrent maatregelen tegen Ds D. Molenaar.	no. 39
7 Sept.	1827	Minderheidsrapport van den Staatsraad A. van Gennep aan den Koning omtrent maatregelen tegen Ds D. Molenaar.	no. 41

14 Sept.	1827	Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning omtrent maatregelen tegen Ds D. Molenaar.	no. 40
15 Sept.	1827	Nader rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning omtrent maatregelen tegen Ds D. Molenaar.	no. 42
19 Sept.	1827	Een derde rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning omtrent maatregelen tegen Ds D. Molenaar.	no. 43
21 Sept.	1827	Rapporten van den Minister van Justitie aan den Koning omtrent maatregelen tegen Ds D. Molenaar.	no. 44
22 Sept.	1827	Koninklijk Besluit in zake Ds D. Molenaar.	no. 45
26 Sept.	1827	Missive van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie in zake Ds D. Molenaar.	no. 46
4 Oct.	1827	Missive van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie over het Koninklijk besluit in zake Ds D. Molenaar.	no. 47
9 Oct.	1827	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie omtrent oefeningen te Klundert.	no. 48
8 Nov.	1827	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie omtrent oefeningen te Klundert.	no. 49
26 Jan.	1828	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie in zake de ontbinding der oefeningen te Klundert.	no. 50
5 Febr.	1828	Rekwest van D. van der Made e. a. te Klundert aan den Koning om vrijheid tot het houden van godsdienstige oefeningen.	no. 51
12 Maart	1828	Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning over het rekwest van D. van der Made e. a. te Klundert.	no. 52
6 Mei	1828	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het rekwest van D. van der Made e. a. te Klundert.	no. 53
29 Mei	1828	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst omtrent oefeningen te Fijnaard.	no. 54
30 Mei	1828	Circulaire van den Gouverneur van Overijsel aan de Gemeentebesturen over het houden van oefeningen.	no. 55

23 Juni	1828	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie in zake de ontbinding der oefeningen te Fijnaard.	no. 56
na 31 Juli	1829	Rekwest van H. H. Lantink te Ulrum aan den Koning om gratie.	no. 59
8 Febr.	1830	Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen over oefeningen van J. Bottinga.	no. 57
22 Febr.	1830	Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen ten vervolge op de missive van 8 Febr. 1830.	no. 58
na 27 Maart	1830	Rekwest om gratie van S. de Graaf te Obergum aan den Koning	no. 60
12 Aug.	1830	Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning over onderscheidene rekwesten uit de provincie Groningen.	no. 61
29 Aug.	1831	Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst over een rekwest van J. van Kalkeren te Lienden en Wed. Van Eck te Ingen om vrijheid van godsdienstige oefeningen te hunnen huize.	no. 62
5 Oct.	1831	Rapport van den Minister van Justitie (en den Minister van Eeredienst) aan den Koning over het rekwest van J. van Kalkeren te Lienden en Wed. Van Eck te Ingen.	no. 63
14 Maart	1832	Anonym rekwest uit Meppel aan den Koning om vrijheid van godsdienstige samenkomsten.	no. 64
26 Maart	1832	Missive van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland over oefeningen aldaar.	no. 66
9 April	1832	Rapport van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland omtrent de oefeningen aldaar.	no. 67
14 April	1832	Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst omtrent de oefeningen te Bolsward.	no. 68
2 Mei	1832	Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst over de vrijwillige beëindiging der oefeningen te Bolsward	no. 69
10 Mei	1832	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Koning omtrent de oefeningen te Bolsward.	no. 70
7 Juni	1832	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het anonyme rekwest uit Meppel.	no. 65

30 Juli	1832	Rekwest van R. G. Kamans te Arnhem aan den Koning om toestemming tot het houden van oefeningen.	no. 75
16 Aug.	1832	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst over het rekwest van R. G. Kamans te Arnhem.	no. 76
begin Oct.	1832	Rekwest van J. C. Bredzee te Bolsward aan den Koning om wederom oefeningen te mogen houden.	no. 71
4 Oct.	1832	Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst over het rekwest van R. G. Kamans te Arnhem.	no. 77
4 Oct.	1832	Rekwest van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht aan den Koning om goedkeuring van hun godsdienstige samenkomsten.	no. 79
8 Oct.	1832	Missive van H. F. Kohlbrügge te Utrecht aan Groen van Prinsterer omtrent godsdienstige samenkomsten aldaar.	no. 80
11 Oct.	1832	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken omtrent godsdienstige samenkomsten, speciaal in de stad Utrecht.	no. 81
14 Oct.	1832	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning in zake godsdienstige samenkomsten te Utrecht.	no. 82
15 Oct.	1832	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan het Gemeentebestuur dezer stad over de aldaar gepleegde baldadigheden.	no. 83
16 Oct.	1832	Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur over de aldaar gepleegde baldadigheden.	no. 84
16 Oct.	1832	Adres van J. J. E. F. Schröter te Zeist aan den Koning met het verzoek, de godsdienstige samenkomsten te willen beschermen.	no. 85
17 Oct.	1832	Rekwest van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht aan den Koning met het verzoek, hun bescherming te willen verleenen.	no. 86
11/18 Oct.	1832	Rapport van de Ministers van Justitie en van Eeredienst over het rekwest van R. G. Kamans te Arnhem.	no. 78
25 Oct.	1832	Missive van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht aan de Directie van Politie aldaar ter beantwoording van eenige aan hen gerichte vragen.	no. 87
26 Oct.	1832	Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur over de rekwesten van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn aldaar.	no. 88

26 Oct.	1832	Rapport van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland over het rekwest van J. C. Bredzee aldaar.	no. 72
29 Oct.	1832	Rapport van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst over het rekwest van J. C. Bredzee te Bolsward.	no. 73
29 Oct.	1832	Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Utrecht tegen L. Gijbels e. a. wegens de aldaar gepleegde baldadigheden.	no. 89
30 Oct.	1832	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken over het vonnis der Rechtbank van 29 Oct. 1832.	no. 90
5 Nov.	1832	Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning in zake het rekwest van R. G. Kamans te Arnhem.	no. 96
6 Nov.	1832	Rapport van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst over de rekwesten van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht en van J. J. E. F. Schröter te Zeist.	no. 91
8 Nov.	1832	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het rekwest van J. C. Bredzee te Bolsward.	no. 74
15 Nov.	1832	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over de rekwesten van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht en van J. J. E. F. Schröter te Zeist.	no. 92
20/30 Nov.	1832	Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning over het rapport van de Commissie uit den Raad van State van 5 Nov. 1832.	no. 97
1 Dec.	1832	Missive van den Staatssecretaris aan de Ministers van Eeredienst en van Justitie in zake de aanhangige rekwesten.	no. 98
10 Dec.	1832	Rapport van den Officier van Justitie te Utrecht aan den Procureur Generaal over de rekwesten van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht en van J. J. E. F. Schröter te Zeist.	no. 93
27 Dec.	1832	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over de rekwesten van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht en van J. J. E. F. Schröter te Zeist.	no. 94
11 Jan.	1833	Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning over de rekwesten van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht en van J. J. E. F. Schröter te Zeist.	no. 95

13 Jan.	1833	Missive van den Staatssecretaris aan den Minister van Eeredienst ter afdoening van de aanhangige rekwesten.	no. 99
23 Jan.	1833	Rekwest van J. le Féburé te Leiden aan den Koning om zijn oefeningen die ontbonden zijn, weer te mogen voortzetten.	no. 100
23 Jan.	1833	Adres van C. baron van Zuylen van Nijevelt te 's Gravenhage aan den Koning ter aanbeveling van het rekwest van J. le Féburé te Leiden.	no. 101
30 Jan.	1833	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake het rekwest van J. le Féburé te Leiden.	no 102
5 Maart	1833	Rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela aan den Koning om gratie en om bescherming van zijn oefeningen.	no 106
23 Maart	1833	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over het rekwest van J. le Féburé te Leiden.	no. 103
28 Maart	1833	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake het rekwest van J. le Féburé te Leiden.	no. 104
23 Mei	1833	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het rekwest van J. le Féburé te Leiden.	no. 105
29 Juni	1833	Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning over het rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela.	no. 107
4 Sept.	1833	Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen speciaal in zake de approbatie van het beroep van Ds J. van Rhee naar Veen.	no. 108
9 Oct.	1833	Antwoord van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden op diens schrijven van 4 Sept. 1833.	no. 109
31 Oct.	1833	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over een rekwest van floreenplichtigen te Drogeham c. a. om agreatie van Ds R. W. Duin.	no. 111
14 Nov.	1833	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over een rekwest van Ds H. de Cock te Ulrum en zijn kerkeraad in zake vergrooting van het kerkgebouw aldaar.	no. 113
14 Nov.	1833	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning in zake Ds H. de Cocks uitgave van de *Besluiten der Dordtsche Synode.*	no. 114

30 Nov.	1833	Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden over Ds H. de Cocks brochure tegen Brouwer en Reddingius.	no. 115
3 Dec.	1833	Missive van Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden aan den Secretaris en Adviseur Janssen met verzoek om advies omtrent maatregelen tegen Ds H. de Cock.	no. 116
4 Dec.	1833	Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem in zake Ds H. de Cocks brochure tegen Brouwer en Reddingius.	no. 117
7 Dec.	1833	Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem over de missive van Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden van 3 Dec. 1833.	no. 118
10 Dec.	1833	Antwoord van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden op diens missive van 3 Dec. 1833.	no. 119
23 Dec.	1833	Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan den Minister van Eeredienst over de schorsing van Ds H. de Cock.	no. 120
23 Dec.	1833	Adres van Ds H. de Cock en den kerkeraad van Ulrum aan den Minister van Eeredienst met beklag over de schorsing van den eerstgenoemde.	no. 121
24 Dec.	1833	Missive van O. J. Quintus te Groningen aan den Minister van Eeredienst omtrent de schorsing van Ds H. de Cock.	no. 122
30 Dec.	1833	Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen omtrent de schorsing van Ds H. de Cock.	no. 123
1 Jan.	1834	Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem in zake Ds H. de Cock.	no. 124
10 Jan.	1834	Rapport van den Inspecteur der Belastingen te Appingedam aan den Gouverneur van Groningen in zake een bekeuring van Ds H. de Cock wegens overtreding der patentwet.	no. 125
15 Jan.	1834	Nader rapport van den Inspecteur der Belastingen te Appingedam aan den Gouverneur van Groningen in zake de bekeuring van Ds H. de Cock.	no. 126
21 Jan.	1834	Resolutie van den Gouverneur van Groningen in zake de bekeuring van Ds H. de Cock.	no. 127
21 Jan.	1834	Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst in zake de bekeuring van Ds H. de Cock.	no. 128

vóór 28 Jan.	1834	Rekwest van D. P. Ritsema e. a. te Ulrum aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. III
30 Jan.	1834	Rekwest van J. M. Reidsema e. a. te Visvliet aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. IV
3 Febr.	1834	Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst in zake Ds H. de Cock.	no. 129
20 Febr.	1834	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning in zake Ds H. de Cock.	no. 130
3 April	1834	Rekwest van den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning omtrent de voortdurende schorsing van Ds H. de Cock.	no. 135
16 April	1834	Rekwest van H. K. Swart e. a. te Uithuizen aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. V
vóór 19 April	1834	Adres van Ds W. Broes te Amsterdam aan den Koning omtrent maatregelen tegen „ultra's".	no. 131
19 April	1834	Missive van den Staatssecretaris aan den Minister van Eeredienst over het adres van Ds W. Broes.	no. 132
19 April	1834	Dispositie van den Minister van Eeredienst bestemd voor het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen in zake het rekwest van den Kerkeraad van Ulrum van 3 April 1834.	no. 136
21 April	1834	Rekwest van H. E. Steenhuis e. a. te Kantens aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. VI
23 April	1834	Rekwest van W. J. Schuringa e. a. te Middelstum aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. VII
24 April	1834	Rapport van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst in zake het rekwest van den Kerkeraad van Ulrum van 3 April 1834.	no. 137
24 April	1834	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over een hernieuwd rekwest van floreenplichtigen te Drogeham c. a. om agreatie van Ds R. W. Duin.	no. 112
29 April	1834	Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen speciaal in zake Ds H. P. Scholte te Doeveren c. a.	no. 152
29 April	1834	Rekwest van P. Olyvi e. a. te Smilde aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. VIII
1 Mei	1834	Rekwest van A. J. Brommer e. a. te Assen aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. IX

vóór 13 Mei	1834	Rekwest van N. H. Pott te Wetsinge aan den Koning om godsdienstige samenkomsten te mogen houden.	no. 139
16 Mei	1834	Rekwest van C. Hanau e. a. te Meppel aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. X
17 Mei	1834	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het rekwest van den Kerkeraad van Ulrum van 3 April 1834.	no. 138
17 Mei	1834	Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen speciaal in zake Ds H. P. Scholte.	no. 153
18 Mei	1834	Rekwest van E. J. Hardenberg e. a. te Nieuwe Stadskanaal aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. XI
vóór 21 Mei	1834	Rekwest van H. Nieman e. a. te Wildervank aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. XII
22 Mei	1834	Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden speciaal in zake de approbatie van het beroep van Ds J. van Rhee naar Veen.	no. 110
22 Mei	1834	Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst over het adres van Ds W. Broes te Amsterdam.	no. 133
31 Mei	1834	Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie over het rekwest van N. H. Pott te Wetsinge.	no. 140
5 Juni	1834	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning over het adres van Ds W. Broes te Amsterdam.	no. 134
vóór 14 Juni	1834	Rekwest van T. E. Mulder e. a. te Veendam en Zuidbroek aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. XIII
10 Juli	1834	Brief van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan den Secretaris en Adviseur Janssen in zake Ds H. P. Scholte.	no. 154
12 Juli	1834	Rekwest van P. J. baron van Zuylen van Nijevelt te Barneveld aan den Koning ten gunste van Ds H. de Cock.	bijl. XIV
17 Juli	1834	Antwoord van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek op diens schrijven van 10 Juli 1834.	no. 155

8 Aug.	1834	Rapport van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Procureur Generaal in zake de toepassing der Strafwet op godsdienstige samenkomsten.	no. 141
14 Aug.	1834	Antwoord van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Groningen en Drente op diens rapport van 8 Aug. 1834.	no. 142
18 Aug.	1834	Missive van Ds I. Busch Keizer te Westerwijtwerd aan het Classikaal Bestuur van Middelstum over een godsdienstige samenkomst gehouden door Ds H. de Cock.	no. 143
19 Aug.	1834	Missive van Ds A. Lofvers te Middelstum aan het Classikaal Bestuur van Middelstum over een godsdienstige samenkomst gehouden door Ds H. de Cock.	no. 144
21 Aug.	1834	Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen in zake godsdienstige samenkomsten gehouden door Ds H. de Cock.	no. 145
4 Sept.	1834	Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen in zake Ds H. P. Scholte.	no. 156
6 Sept.	1834	Antwoord van den Secretaris en Adviseur Janssen aan H. E. Verschoor te Sleeuwijk op diens schrijven van 4 Sept. 1834.	no. 157
vóór 13 Sept.	1834	Rekwest van F. E. van Bolhuis e. a. te Grootegast aan den Gouverneur van Groningen om vrijheid tot het houden van godsdienstige samenkomsten.	no. 146
22 Sept.	1834	Rapport van den Burgemeester van Grootegast aan den Gouverneur van Groningen over het rekwest van F. E. van Bolhuis e. a. aldaar.	no. 147
26 Sept.	1834	Missive van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Officier van Justitie te Appingedam omtrent vervolging van Ds H. de Cock wegens het houden van godsdienstige samenkomsten.	no. 148
6 Oct.	1834	Verslag der Commissie in de zaak van Ds H. P. Scholte aan het Classikaal Bestuur van Heusden.	no. 158
11 Oct.	1834	Missive van het Gemeentebestuur van Ulrum aan den Gouverneur van Groningen over de gebeurtenissen aldaar op 10 Oct. 1834, met verzoek om militaire assistentie.	no. 159

11 Oct.	1834	Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum over de ontsluiting van het kerkgebouw aldaar op 10 Oct. 1834.	no. 160
13 Oct.	1834	Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst speciaal in zake het houden van godsdienstige bijeenkomsten door Ds H. de Cock.	no. 149
14 Oct.	1834	Missive van den Ring Leens aan het Provinciaal Kerkbestuur over wat op 12 Oct. 1834 te Ulrum is gebeurd, met het verzoek om hulp.	no. 161
16 Oct.	1834	Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst in zake de gebeurtenissen te Ulrum, met verzoek om maatregelen te nemen tegen Ds H. P. Scholte.	no. 162
17 Oct.	1834	Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Ring Leens omtrent de beveiliging van de te Ulrum dienstdoende predikanten.	no. 163
17 Oct.	1834	Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum over de gebeurtenissen, die aldaar van 8 tot 12 October zijn voorgevallen.	no. 164
17 Oct.	1834	Missive van Ds N. Smith te Leens aan het Classikaal Bestuur van Middelstum met beklag over de gebeurtenissen, die van 8 tot 12 October te Ulrum zijn voorgevallen.	no. 165
23 Oct.	1834	Missive van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst omtrent de toepassing der Strafwet tegen godsdienstige samenkomsten van Ds H. de Cock.	no. 150
25 Oct.	1834	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie omtrent de toepassing der Strafwet tegen godsdienstige samenkomsten van Ds H. de Cock.	no. 151

REGISTER VAN PERSONEN EN PLAATSEN.

Met een * zijn aangeduid de bladzijden, waar een biografische aanteekening over den betreffenden persoon te vinden is. Een (2) achter den naam beteekent, dat onder dien naam twee verschillende personen zijn geregistreerd. Personen met dubbelen achternaam zijn steeds onder hun eersten naam opgenomen.

A

Aa, A. J. van der, 57
Aalburg, 294, 305
Abbring, A. L., 334
Abresch, F. I., 244
Abresch, F. L., 244
Abresch, Mej., 244
Achterhoff, H. J., 330
Adema, L., 54, 55
Adorp, 133, 275-277
Aebinga van Humalda, I., 56*
Aikema, H. A., 286
Aikema, M. H., 286
Alkema, A. J., 335
Almkerk, 116, 223, 293, 294
  burgemeester van —, 293
Amersfoort, 251
Amorie van der Hoeven, A. des, 167
Amsterdam, 20, 42, 43, 61, 65-67, 69, 70, 72, 74-77, 81, 84, 93, 108-110, 114, 134, 135, 161, 195, 222, 256, 257, 265, 341
  directeur van politie te —, 65, 66, 68, 70, 74, 76, 79, 100, 109, 110
Andel, 133, 134
Andijk, 223
Anjewierden, D. H., 286
Anjewierden, H. D., 286
Anjum, 150
Appingedam, 131, 136, 138, 245, 247, 275, 276, 288, 311, 320
  inspecteur der belastingen te —, 245-250
  officier van justitie te —, 134, 279-282, 287-289, 307-309
Arkema, G. J., 334
Arnhem, 53, 57, 70, 71, 109, 140, 159-164, 196, 202-206, 238, 243, 244, 262
Assen, 235, 236, 253, 329, 337-339
Augustinusga, 234
Aurich, 228, 229
Axel, 1-12, 15, 16, 18, 20-23, 26-29, 31, 32, 36, 40-42, 44, 46-52, 59, 72
  burgemeester van —, 5, 15-19
  vrederechter te —, 5, 6

B

Baambrugge, 180
Baas, A. R., 343
Baas, H. R., 342
Baas, R. B., 243
Backring, A. J., 342, 343
Baflo, 137
Bähler, C. D. L., 240
Bähler, L. H., 72*
Bakker, D. H. (2), 343
Bakker, J. E., 342
Bakker, J. R., 342
Bakker, P. J., 330
Bakker, T. E., 342
Balk, 227
Balkenende, P., 15, 26, 36
Barel, A., 122
Barkema, K. J., 242, 269, 330
Barneveld, 164, 170, 348
Bartels, Z., 335
Bartstra, S. D., 150
Batema, R. U., 330
Bazuin, H., 245, 308, 309, 317, 319
Beausar, A. T., 114*, 116, 125
Beckeringh, R., 335
Becking, J. W., 150*
Bedum, 132, 134, 241
Beek, G. van der, 302-304
Beens, H., 342

Beers, 327
Beets, H., 167
Beets, J., 339
Bekerke, zie: Biggekerke
Bennebroek, 57
Benningbroek, 222
Benthem, J. G., 339
Benthem, L., 339
Benthem Reddingius, G., 231, 234, 235*-237, 243, 252, 253, 267, 268, 329, 333, 336, 338, 340, 341
Bentinck, B. H. baron, 112, 128*
Berens, D., 330
Berg, J. van den, 340
Bergsma, G. H., 286
Berrevoets, N., 36
Betterwird, 55
Beukema, J. J. (2), 242, 269, 270, 272, 314, 318, 330, 331
Beukema, K. M., 314
Beverwijk, 164
Bieveld, C. D., 343
Biggekerke, 221, 222, 293
Bilderdijk, W., 64 *, 67, 70, 74, 105
Blaricum, 109
Blessum, 150
Bliek, W., 15, 27, 36
Bloeij, M. de, 15, 26, 35
Bloeij, S. de, 15, 26, 36
Blok, J., 340
Blok, P. J., 98, 100
Boekhold, B. M., 330
Boekhold, M., 331
Boeles, S., 334
Boelkema, D., 334
Boer, A., 337
Boer, A. J., 343
Boer, H. A., 342
Boer, H. D., 339
Boer, J. J. (2), 342
Boer, M. J., 343
Boer, M. K. de, 343
Boerema, J. A., 330
Boersema, H. J., 334
Bokma, K., 294
Bolding, R. B., 56
Bolheim, D. J., 331
Bolhuis, A. J., 286
Bolhuis, F. E. van, 285-287
Bolsward, 145-149, 151-155, 157, 158, 205, 206
  burgemeester van —, 147, 151-153, 156, 157
Bolt, A. T., 335
Bolt, G. van, 334
Bommel (Den), 116
Bonema, L. J., 335
Boon, J. J., 343
Boon, L. J., 343
Boornbergum, 150
Boot, J. C., 164 *
Borg, K. N. van der, 331
Borgh, R. K. van der, 343
Borgman, Wed. J., 331
Borgstein, D. G., 151 *
Borsboom, N., 40, 50, 51 *, 52
Bos, A., 133
Bos, F. L., 2
Bos, G. K., 242, 296, 330
Bos, H. J., 334
Bos, J., 337
Bos, J. G., 286, 332
Bos, J. K., 330
Bos, K. J., 334
Bosman, V. K., 334
Bottinga, J., 131-134, 136, 137, 340
Boukhoud, P. M., 342
Bouma, A. W., 332
Bouman, H., 163 *
Bouwkamp, W. J., 334
Bouwman, A. J., 335
Bouwman, M. J., 334
Brakel, W. à, 147
Brand, H. S., 337
Brandlichgt, J., 340
Brands, F. W., 56
Brasz, H., 70
Braunius Oeberius, H., 147, 151, 156
Breda, 72, 113-118, 125, 129, 298
Bredzee, J. C., 145, 148, 149, 154-158, 205
Bredzee, M., 150
Breede, 244
Brielle, 220
Broeke, E. van den, 15, 26, 35
Broeke, J. ten, 337
Broekema, T. S. (2), 343
Broeksma, C., 337
Broes, W., 109*-111, 121, 255-260, 262, 264, 265
Brommer, A. J., 337, 339
Brooklander, W. H., 343
Brouwenaar, C., 35
Brouwer, H. D., 286
Brouwer, P. W., 344 *

Brouwer, R. A., 343
Bruchem, 303
Brugma, V. D., 330
Bruining, H. J., 334
Bruins, B., 339
Bruins, J., 133
Bruins, J. J., 335
Brummelkamp, A., 240
Brunsema, E. M., 342
Brussel, 61, 74
Bruyn (of Bruin), J. de, 115, 126
Bruyne, A. de, 15, 27, 36
Bruyne, N. de, 36
Buelens, 98
Buikema, E. A., 331
Buiksloot, 171
Buitenpost, 262
Buizinge, A. J., 314
Bulthuis, G. R., 330
Bulthuis, H. R., 331
Bunning, T. G., 330
Bunschoten, 80
Burema, A. P., 137
Burgh, H. v. d., 138*, 220
Busch Keizer, I., 282, 283*, 284
Busker, F. H., 335
Buterhof, A. A., 337
Buterhom, A. K., 337
Buur, G. A., 343
Bye, P. J. de, 93*
Bijl, G. H., 339

C

Cadsand, A. van, 15, 27, 36
Cadzand, 222
Callenbach, C. C., 72, 73*
Capadose, A., 60, 64*, 67, 70, 71, 75, 105, 114, 115, 125, 169, 195, 257
Carbasius, C., 138*, 220
Carbasius, N., 138
Cats, 47
Clarisse, J., 135*
Claus, J. R., 337
Clercq, W. de, 75, 161, 168*, 183
Cloux, A. P. A. du, 236*
Cock, Helen. de, 233, 252, 267, 287, 288, 309, 321
Cock, Hendr. de, 150, 212, 218, 224, 225, 231-233*, 234-254, 266-273, 277-279, 281, 283, 284, 287-291, 294, 302, 307-312, 314-320, 329-334, 336, 338, 340, 341, 346-348
Colenbrander, H. T., 43, 66, 69, 76, 98, 107
Colmschate, 257
Coninck, P. C. G. ridder de, 49
Cost, W., 134*, 241, 285
Costa, I. da, 60, 61*-64, 67, 70-72, 75, 76, 80, 87, 105, 114, 125, 195
Cranenberg, T. B., 343
Crede, F. J., 335
Cremer, B., 344
Cremer, M., 236*, 271, 273, 289, 313
Cremer, P. P., 330

D

Dalen, J. van, 188, 189
Dalman, G. B., 339
Dam, J. K. van, 334
Damsté, J. J., 231, 234*-239, 244, 245, 271, 273, 284
Daniels, E., 330
Deinse, A. van, 48*
Dekker, L. (2), 214, 339
Dekking, L., 175, 188, 189
Delft, 20, 162, 164
Delhaas, M. L., 335
Dering, J. F., 335
Derks, T., 342
Dermout, I. J., 251*, 264, 290
Detmers, L., 343
Deventer, 171
Diekhuis, W. J., 330
Dieleman, W., 15, 27, 35
Dik, J. L., 337
Dikema, J. D., 330
Dinteloord, 47
Dixhoorn, J. E. van, 15, 26, 36
Diyken, P. B. van, 330
Doeselaar, A. van, 36
Doetinchem, 76
Doeveren, 222, 225, 292, 293, 295, 300-305
Dogger, 326
Dokkum, 56, 227, 228
Dongen, 113
Donker Curtius, B., 9*, 138
Donker Curtius, D., 9
Donker Curtius, H. H., 9, 109*, 164, 234, 238, 243-245, 251, 264, 290, 333
Doorenbos, W. P., 134
Doorn, 135

Doorn van Westcapelle, J. H. baron van, 7, 8*, 10-12, 17, 19, 22-25, 29, 42, 44-48, 50-52, 169-173, 175, 189, 195-198, 308
Doornbos, M. A. , 334
Dordrecht, 53
Dossen, A., 337
Dost, F. J., 342
Dost, L. D., 343
Draaijer, G. H., 342
Draaijer, J. H., 342
Draaijer, W. H., 342
Dreischor, 344
Drewes, 133
Driebergen, 170
Driel, 151
Driesens, S. L., 331
Drimmelen, K. H. van, 122
Drogeham, 56, 226-230
Drok, F., 337
Dronkers, D., 15, 26, 35
Drost, H., 339
Drukker, D. D., 332
Drummond, H., 68
Drunen, 303
Drijs, M. C., 343
Drijver, H., 337
Duin, R. W., 226, 227*-230
Duinkerk, J. S., 334
Dussen, 223
Dussenbroek, J., 175
Dijk, B. van, 339
Dijk, E. van, 339
Dijkema, J. O., 334
Dijkema, J. W., 334
Dijkema, W. O., 334
Dijkhuis, M. J., 335
Dijkstra, L., 278, 287, 337
Dijkstra, M. W., 286, 332
Dijkstra, W. J., 286
Dijkstra, W. M., 332

E

Ebels, E. E., 335
Ebels, E. T., 335
Ebens, J. H., 334
Eck, H. van, 140
Eck, Wed. van, 139-141
Ede, 170
Eekeren, C. van, 122
Eekma, J., 54-57
Eenum, 222
Eerbeek, 180,
Eerkes, E. J., 343
Eerkes, E. K., 343
Eerkes, G. H., 343
Eerkes, W. K., 343
Eising, E., 337
Ekkelkamp, J. A., 339
Eland, L., 122
Elburg, 73, 164
Elden, 151
Elema, A. R., 334
Eleveld, J. (2), 337
Elsenga, P. D., 286
Elst, 164
Emden, 227, 229
Emlichheim, 80
Emmen, 257
Emmikhoven, 116
Engelbert, 257
Engelen, H., 9*
Engels, R., 257*
Engelum, 151
Enkhuizen, 58, 135
Enling, J., 337
Eppenhuizen, 223
Erkelens, H. J. van, 122
Erkelens, J. van, 122
Ermelo, 150
Everdingen, 47
Everhardus, C., 342
Eyssell, A. P. T., 6

F

Faber, J. S., 150
Faber, R., 335
Fagel, J. baron, 202*
Falck, A. R., 61, 63*
Fannius Scholten, C. A., 40*, 93
Farjon, J. L., 9*
Farmsum, 236
Féburé, J. le, 67, 206, 207*, 208, 212-216
Féburé, J. L. le, 207
Feddema, M., 54-57, 150
Fekken, J. H., 342
Feltz, J. van der, 164*
Philips, J. H., 337
Finsterwolde, 163
Flippo, H., 213, 214
Folgers, G. H., 331
Fornee, S. J., 331
Forsten, E. B., 343

Forsten, H. B., 343
Fooijenga, J. J., 335
Franeker, 56, 73, 262, 327
Fransen, E., 339
Fransen, M., 339
Fransen, R., 339
Freerks, T., 343
Fritzsche, C. F. A., 333
Froontjes, B. H., 286
Fuykschot, A., 122
Fijnaart, 112, 116, 126, 127
  burgemeester van —, 129, 130

G

Gansoyen, 292
Gapinge, 48
Garmerwolde, 235
Garijp, 150
Geeringaais, S. H., 343
Geersema, F. G., 335
Gelms, H. E., 217-219
Genderen, 222, 224, 225, 292, 297, 300, 302, 304, 305
Generaal, N. K., 343
Geneve, 68
Gennep, A. van, 40*, 93, 94, 102, 106, 110, 202
Gerretson, C., 164, 167, 183, 196, 204
Gezelle Meerburg, G. F., 222, 223*, 240, 293, 294
Giessendam, 118
Gillissen, A. W., 99*-101, 107,
Glas, G. H. van der, 343
Gobius, J. S., 68, 170, 171, 173-175, 181, 184-188, 190, 191, 193, 197
Goes, 2, 4, 7, 8, 11, 18, 21-23, 43, 44, 52, 59
  officier van justitie te —, 8, 9, 23, 43
Goortjes, G., 343
Goos, D. van, 122
Goslinga, A., 164, 257
Gouda, 172
Goudoever, W. van, 186, 187, 190
Graaf, S. de, 132, 136, 137
's Graveland, 81
's Gravenhage, 8, 21, 27, 36-38, 42, 47, 50, 60, 65, 66, 69, 70, 76-78, 81, 84, 85, 93-95, 98-101, 103, 105, 107, 108, 111, 113, 114, 117, 119, 123, 124, 129, 137, 138, 143, 144, 158, 160, 162, 163, 170, 172, 199, 202, 204, 205, 209, 212, 213, 215, 219, 223, 224, 227-229, 232, 234, 238, 239, 244, 250-252, 256, 258, 275, 281, 296, 299, 338
's Gravenpolder, 48
Gresel, J. L., 343
's Grevelduin Kapelle, 236
Grezel, J., 343
Grezel, J. J., 343
Grezel, L. J., 343
Groen, A. B., 335
Groen van Prinsterer, G., 167, 183
Groenendal, J. T., 335
Groenendal, T. A., 335
Groenewolt, D. A., 343
Groennewoud, D. A., 342
Groet, 113
Groningen, 154, 227, 233, 234, 236, 244, 248, 249, 257, 262, 270, 279, 282, 287, 288, 308, 312-314
  officier van justitie te —, 287
Groot, J. de, 188, 189
Groot, L. N. de, 342
Groot Ammers, 114
Grootegast, 278, 285-287, 331, 332
  burgemeester van —, 285-287
Gruppelaar, A. S., 342
Gijbels, L., 175, 188, 189, 199
Gijn, L. van, 122

H

Haagendoorn, P., 343
Haan, M. de, 337
Haan, M. D., 122
Haarlem, 57, 75, 77, 80, 325-327
  commissaris van politie te —, 325, 326
  president burgemeester van —, 325-329
Haay, A. de, 214
Haaijer, R. J., 339
Hacke, C., 327*
Hagens, A., 127, 129
Hagoort, 116
Hall, 262.
Ham, J. G., 343
Ham, J. S. van, 343
Hamer, J. den, 15, 26, 36
Hamsing, B., 337

Hamsing, F., 337
Hanewinckel, J. A., 303*
Hanau, C., 339
Hanouw, H., 339
Hardenberg, E. J., 340, 342
Harkema Opeinde, 228, 229
Harderwijk, 73, 95, 135, 150, 262
Harlingen, 56, 148
Harms, H., 133
Havinga, J. (2), 287, 335
Havinga, J. K., 334
Havinga, J. IJ., 335
Hazenberg, B., 286
Hazenberg, W. W., 286
Heeckeren tot Kell, W. H. A. C. baron van, 139, 140, 159, 162, 163*
Heeg, 150
Heelsser, J. G., 343
Heeneman, D. J., 220*
Heersema, H. H., 335
Hees, A. van, 122
Heesbeen, 305
Heetla, H., 340
Heide, W. A. van der, 148, 150
Heilo, 327
Hein, G. H., 118
Heiningen, 116
  burgemeester van —, 129, 130
Heins, H., 337
Hekelingen, 99, 303
Hekman, C. A., 342
Helder (Den), 326
Helder, B. J., 334
Hellenbroek, A., 147
Hemmen, 95
Hendriksz, D., 244*, 245, 271, 288, 289, 313
Hercules, H. van, 5, 6, 15—19, 22
Heringa Ez., J., 120*, 163, 167
Herken, D. E., 339
Herveld, 185
Hesseling, D. B., 342
Heusden, 222—225, 293—296, 299, 300
Heusden, J. van, 295, 296*, 297
Heijboer, P., 122
Heyne, P., 175, 188, 189
Heynedijk, C., 15, 21, 26, 35
Hillenius, A. H., 335
Hillenius, H. T., 334
Hilvarenbeek, 295, 296
Hindrikse, R., 340
Hinte, J. van, 167.
Hoeksema, H. D., 335
Hoeksema, L. L., 286, 332
Hoeksma, T., 147, 151, 156
Hoen, A. 't, 188, 189
Hoeufft, D., 325*-329
Hoexema, T. K., 335
Hoexum, E., 334
Hofman, G., 340
Hofman, J., 337
Hofstede de Groot, P., 232, 257*, 261, 267, 268, 285, 336, 338, 341
Hofstee, F. F., 286
Hogenhorst, J., 340
Hollaer van Gote, 247, 248
Holland, T. A., 21
Hollander, L. den, 115, 117
Holstein, M. E., 334
Hommes, J. J., 330
Hontenisse, 2
Hooft, M. C., zie: Smissaert-Hooft
Hoogeveen, B. J., 337
Hoogstra, K., 342
Hoorn, J. J., 340
Hooijer, C., 30, 31, 110
Hornhuizen, 311
Horst, S., 169
Houdeman, R. P., 343
Hout, B. J. v. d., 335
Houwerzijl, 314
Hoving, A. K., 343
Hoving, E. G., 334
Hubbelingh, D., 342
Hubbelingh, K. D., 342
Hubeling, E., 342
Hugenpoth tot Aerdt, A. W. J. J. baron van, 138*, 220
Huiskes, P. G., 343
Huisman, F. H., 343
Huisman, J. A., 343
Huizen, 66, 68
Huizen, K. T. van, 330
Huizenga, G. S., 330
Huizing, E. W., 343
Huizinga, J., 337
Hulshoff, G. H., 330
Hulst, 236
Hulsteyn, J. F. van, 282, 283

I

Ingen, 139-141
Ingen, H. van, 188, 189

J

Jacobs, E., 339
Jager, D. L. de, 55
Jagt, B., 337
Jagt, K., 337
Jakobs, G., 340
James, L. G., 72*, 114, 115, 125, 168
Jan, G., 331
Jans, T., 331
Jansen, F. A., 334
Janssen, J. (2), 5, 6, 15, 26, 35
Janssen, J. D., 109*, 222-225, 230, 234-240, 243, 244, 292-300
Jarssum, 227
Jaspers, R., 340
Jellum, 327
Jelsum, 327
Joffers, H., 337
Joffers, J., 337
Jong, A. de, 188, 189
Jong, P. J. de 342
Jonge, A. D., 343
Jonge, H. J. de, 343
Jonge, J. C. de, 180
Jonge, J. J. de, 343
Jongejan, H., 15, 26, 35
Jongste, J. U., 286, 332
Jonker, B. H., 343
Jonker, F. H., 343
Jonker, H. K., 334
Jonker, J. D., 343
Jonker, T. D., 343
Jonkers, L, 339
Joosten, A. H., 343
Joosten, R. H., 343
Jorissen, S. G., 185*
Joukman, T., 337
Joustra, G. K., 337
Jurjens, J., 286
Jurrij, J., 15, 26, 35
Jutfaas, 171

K

Kalkeren, J. van, 139-141
Kamans, L., 162
Kamans, R. G., 159-162*-164, 196, 202-205
Kamermans, 126
Kamminga, J. A., 335
Kamminga, W. R., 343
Kamp, 113
Kampen, 236
Kampen, H. van, 342
Kampinga, A. H., 330
Kantens, 285, 334
Kapenga, J. T., 330
Kapinga, S. J., 330
Kapinga, T. J. 330
Karst, E. H., 337
Karst, H. E., 337
Karst, J. H., 337
Karsys, G. H., 342
Kassies, A. J., 334
Kats, K. D., 286
Kats, O. D., 286
Katwijk a. d. Rijn, 164
Kazewinkel, A. D., 343
Ke, H., 343
Ke, R., 343
Ke, S., 343
Keizer, G., 140, 150, 232, 237, 288, 293, 297, 302, 343, 348
Keizer, M., 339
Keja, J., 168, 173-176, 185, 186, 188-190, 199, 200
Kemp, C. M. van der, 257*, 261, 302
Kerkvoort, D. van, 2-4
Kerkwerve, 47
Kersen, K. M., 331
Kersten, C. W., 170*
Kersten, R., 339
Ketelaar, W. O., 342
Keukelaar, J., 15, 27
Kiel, H. H., 342
Kist Stagger, J., 339
Klaassen, C., 15, 27, 36
Klaassen, J., 15, 27, 36
Klatter, E., 135
Klatter, H. G., 330
Kleine, H. de, 340
Kleverskerke, 303
Kleij, A. T. van der, 330
Kleijn, H. G., 165-167*, 171, 181, 183, 184, 187, 190, 194-196, 205
Klimp, J. W., 334
Klimp, K. J., 334
Klinkert, G., 342
Klinkert, G. K., 286
Klokke, Wed. A., 340
Kloppenburg, S. M., 342

Kluit, M. E., 61, 63, 68, 75, 188, 348
Kluiverd, G. K., 332
Klundert, 112-119, 121-127, 223
  burgemeester van —, 116, 117, 119
Kniphuizen, M. F., 330
Knol, J. J., 335
Knook Dz., C., 122
Knook, H., 122
Knuttel, W. P. C., 76, 98, 118
Kochs, E., 227
Kockengen, 167
Koedijk, 223
Koens, J., 337
Koens, J. J., 337
Koetsier, J. J., 339
Koeijer, C. de, 35
Koijer, H. de, 15, 26, 35
Koijer, J. de, 36
Koijer, P. de, 36
Kohlbrügge, H. F., 109, 165, 167, 194, 195, 224, 225, 294
Kok, P. G., 332
Koning, J. M., 330
Kooi, J. J., 330
Kooi, K., 133
Kooi, Z. W., 286
Koopman, E. J., 335
Koopman, J. H., 335
Koopman, K. J., 335
Koopsmaa, C., 337
Kortenhoef, 72, 73
Kortenus, C. C., 122
Koster, G. J., 343
Koster, J. G., 343
Koster, R., 339
Koster, Wed., 278-281, 287, 288, 307, 311, 314, 317
Kraak, D. J. v. d., 133, 137, 334
Kraker, J. de, 15, 27, 36
Krans, H. B., 343
Kreeke, F. W., 171
Kreemer, K. G., 334
Kreling, A., 122
Krema, A., 335
Krieger, W. L., 81*
Krimpen a. d. Lek, 99, 244
Kroese, D., 133
Krol, K., 335
Krol, Wed., 343
Kroon, L. L., 342
Kros, J. E., 342
Kruif, D., 340
Kruyff, C. de, 193
Kuik, A. H., 337
Kuik, H., 337
Kuikema, A. K., 343
Kuipenga, K. P., 330
Kuiper, H. L., 343
Kuipers, B. S., 334
Kuipers, G., 311
Kuipers, G. H., 334
Kuipers, J. H. (2), 334, 335
Kunst, R., 133
Kuyk, F., 122
Kuyk, P., 122
Kuyper, G., 80*
Kuijpers, F., 122
Kuypers, W. L., 286

L

Laan, J. K. van der, 334, 335
Laan, K. A. van der, 242, 269, 314, 318, 330
Ladbergen, 2
Lage Zwaluwe, 295, 296
Laken, 108
Lameere, C., 15, 27
Lampe, A., 344
Land, J. R. van der, 330
Lange, J. de, 207
Lange, J. H., 343
Langelaar, H., 340
Langehuyzen, A. P. van, 98*, 105
Lanting, A. P., 335
Lanting, F. K., 334
Lanting, J. K., 334
Lanting, L. H., 334
Lanting, S., 334
Lantink, H. H., 135-137
Laren, 109
Lasker, J., 339
Latijn, M. E., 207
Laurman, M. Th., 268*
Leens, 243, 307, 309-314, 318
Leeuwarden, 43, 54-56, 131, 132, 136, 146, 150-152, 154, 157, 227
  officier van justitie te —, 43, 54, 56, 58
Leeuwrik, S. H., 343
Lehren, H., 42, 43*
Leiden, 99-101, 107, 109, 135, 206-209, 212-215, 220, 227, 240, 262, 327

  directeur van politie te —, 208, 214
  officier van justitie te —, 213, 214
Leiderdorp, 99
Leimuiden, 164
Lellens, 268, 283, 311
Lemstra, L. J., 330
Leuven, 180
Lever, H. J., 343
Lever, M. G. (2), 343
Lienden, 139-141
Lieter, P. K., 330
Lievensen, G., 340
Lincker, O. F., 161
Linde, G. van der, 340
Lindeman, L. A., 342
Linden, A. J. van der, 325
Linden, J. van der, 175, 188, 189
Linden van Sprankhuizen, J. van der, 285*
Littooij, H., 122
Littooij, N., 122
Lodder, D., 140
Lodewijk (koning), 108, 109, 152, 212
Lodewijks, E. J., 343
Loene, H., 53
Loep, G., 331
Loerop, H. K., 343
Lofvers, A., 283*, 284
Lokkien, P. A., 343
Londen, 67, 68
Loo, L. ter, 339
Loon, L. van, 150*
Loos, R., 339
Loosduinen, 98
Loots, J. K., 308, 309, 311, 314, 317
Losdorp, 236
Lotze, J. A., 73*-76, 109
Ludwig, J. D., 165-167*, 171, 181, 183-187, 190, 194-196, 205
Luininga, H. T., 330
Luininga, S. T., 330
Luirop, Wed. K. K., 343
Luit, Wed. F., 330
Lukkien, K. A., 343
Luursema, G. G., 335
Luursema, P. G., 335
Lijnden van Lunenborg, J. H. van, 40*

M

Maanen, C. F. van, 7-11*-13, 27, 28, 37-39, 41-45, 59, 65, 66, 68, 69, 74, 79, 83, 89, 98, 100, 102-110, 113-117, 122-127, 129, 130, 140, 141, 158, 159, 162-164, 196, 199-204, 212, 213, 215, 216, 274-277, 290, 291
Maanen, G. A. G. van, 282*
Maar, H. J. van, 335
Maartensdijk, 73, 193
Maassluis, 344
Maathuis, L. P., 343
Maathuis, R. P., 343
Macalester Loup, R., 293*
Maclean, J., 122
Made, D. van der, 112, 114-119, 122-126
Made, J. van der, 122
Made Dz., J. van der, 122
Makkum, 56
Malot, J. F., 337
Manak, T., 337
Manger, H., 327*
Manger,, S. H., 327
Mariënhoff, J. van, 75*
Mariënkerke, 305
Martens, J., 337
Marijs, D. J., 2
Marijs, P., 2*-5, 7, 15, 16, 18, 20-23, 25, 28, 29, 31-33, 35-38, 51, 52
Mastebroek, L., 339
Meedema, G. P., 334
Meerkerk, 163
Meertens, P. J., 1, 2, 10, 31, 56, 59
Meeuwen, 116, 305
Meinders, J., 343
Meliskerke, 303
Menes, A., 330
Menken, L., 340
Mense, W. C., 122
Mensingeweer, 283
Meppel, 142, 143, 339, 342
Mey van Streefkerk, J. G. de, 70, 99, 108*, 167, 204, 205, 258, 264
Meijer, C. A., 339
Meijer, G. K., 335
Meijer Brouwer, L., 133, 231, 234, 235*-237, 243, 252, 253, 267, 268, 329, 333, 336, 338, 340, 341
Middelburg, 2, 7, 18, 21, 22, 29,

39, 44, 46, 48, 51, 52, 59, 76, 224, 225
Middelstum, 132, 134, 235, 236, 238, 240, 241, 243, 244, 250, 252-254, 269, 272, 273, 282-285, 289-291, 313, 318, 329, 331, 335
Minnertsga, 235
Mobach, P. J., 149
Modderman, H. J. H., 271*
Moerdijk, 126
Molenaar, D., 60, 76*-88, 90-98, 100-105, 107-110, 114, 125, 207, 212, 229, 230, 237, 252, 256, 338
Molenaar, G. J., 339
Molennrot, 327
Moorlag, R. K., 343
Muiderberg, 109, 151
Mulder, A. E., 342
Mulder, A. J., 339
Mulder, G. O., 335
Mulder, H. K., 335
Mulder, J. J. (2), 149, 335
Mulder, J. K., 335
Mulder, K. W., 335
Mulder, L., 337
Mulder, P. K., 335
Mulder, T. E. (2), 330, 343
Mulder, T. K., 335
Mulders, H., 337
Muller, A. B., 330
Munneke, J. H., 342
Munters, C., 122
Muntinghe, H., 262*
Mus, M., 15, 27, 36
Muskee, H., 337

N

Naarden, 58
Naaijer, G. G., 342
Naaijer, H. J., 342
Naaijer, J. J., 342
Nannenga, K. G., 330
Nanninga, A. S., 302, 304*
Napoleon, 208
Nederhardinxveld, 118
Nederhemert, 303
Neihuis, P. N., 330
Neinhuis, F. K., 331
Neut, L. B., 330
Neuzen, zie: Terneuzen
Nieman, G., 342
Nieman, H., 342
Nieman, H. H., 342
Niënhuis, 80
Nieuwenhoorn, 118, 164
Nieuwe Stadskanaal, zie: Stadskanaal
Nieuwkuik, 303
Nieuwland, P., 122
Nieuw Loosdrecht, 76, 82, 164, 327
Nieuwolda, 257
Nigtevecht, 180
Noorden, H. van, 303*
Noordewier, A. J., 334
Noordhuis, J. A., 286
Noordink, J. B., 95*, 96, 103
Noordlaren, 233
Noordwolde (Gr.), 283
Nues, J. van, 186, 190
Nus, P. van, 56
Nijborg, H. K., 332
Nijkerk, 73, 120, 236

O

Obdam, 303
Obergum, 132, 136, 137
  burgemeester van —, 137
Obles, H., 343
Oegstgeest, 75
Oever, G. ten, 337
Oever, L. ten, 340
Offereins, K., 337
Oldebroek, 236
Oldehove, 150
Oldekamp, B., 340
Oldekamp, H., 340
Oldenzijl, 133
Olyvi, A. H., 337
Olyvi, J. A., 337
Olyvi, P., 335, 337
Olyvi, S. A., 337
Onderdendam, 284
Oordt, G. van, 75*
Oortjes, M. B., 343
Oortjes, S. D., 343
Oost, W. van, 188, 189
Oosten, J. O. van, 342
Oosterend, 326
Oosterheert, G. J., 335
Oosterhuis, J. G., 340
Oosterlittens, 268
Oostermeer, 150, 163
Oosthem, 150
Oostkapelle, 48

Opstall, C. van, 115, 122, 126
Ornee, P. B., 15, 26, 35
Os, C. van, 188, 189
Os, H. van, 188, 189
Osenbruggen, H. van, 115, 122
Osterhuis, G. K., 330
Ottes, F., 342
Oud Alblas, 236
Ouden, J. H. den, 74-77, 82, 84, 87, 93, 97, 98, 108
Oudenbosch, 109, 114
Oude Pekela, 217-219
Ouderkerk a. d. IJsel, 95
Oudeschans, 234
Oudman, A. M., 334
Oudman, K. M., 335
Oudwoude, 150, 235
Overduijn, W., 164*, 243

P

Paas, H., 337
Paesens, 285
Pallandt van Keppel, F. W. F. T. baron van, 10-12*, 13, 21, 25, 28-30, 33, 37-39, 44, 46-50, 52, 56-59, 63, 65-70, 74, 77-80, 82-84, 86-105, 107-110, 113-117, 123-127, 140-142, 144, 145, 151-154, 157-159, 162-164, 190, 193-196, 198-205, 212, 213, 215, 216, 224, 227-230, 232-235, 238, 241-243, 249-255, 257, 258, 263-265, 270-274, 277, 288-291, 312, 313, 334, 335, 337, 339, 343, 348
Pape, C. W., 222, 223*-225, 293-295
Paulus, A. J., 5, 15-19, 22
Pekelder, G. J., 343
Pekelder, H. B., 343
Pekelder, H. W., 343
Pekelder, K. W., 342
Pekelder, L. W., 342
Pella, 222
Peltenburg, A. C., 325, 326
Penne, J., 15, 27, 36
Pepernoot, E. D., 286
Pesman, M. J., 282, 335
Petten, 303
Philipse, A. W., 8, 9*, 10, 28, 42, 43, 65, 66, 105, 114-117, 119, 123-127, 129, 130, 138, 196, 197, 199, 200, 213-216, 219, 220, 274-279, 281, 282
Piers, A., 337
Pieters, A., 342
Pinkster, A. J., 342
Pinster, H. J., 342
Plaat, F., 282
Plattje, M. J., 342
Plien, A. P., 330
Ploeg, B. H., 122
Ploeg, E. M., 286
Poederoijen, 305
Pomper, C. H., 337
Poort, G. B., 339
Posthumus Meyes, E. J. W., 96
Postma, J. O., 229, 230
Pott, H., 314
Pott, N. H., 274-277
Pouw, M. K., 286
Pree, P. de, 15, 26, 35, 36, 44
Priester, J. J., 342
Prins, H., 340
Prins, J. E., 330
Prins, K. J., 330
Prins, L., 340
Prins, P. E., 330
Prinseland, 47, 126
Pronk, F. J., 343
Pronk, G. J., 343
Pronk, G. W., 343
Pronk, J. W., 343
Prooijen, G. F., 343
Pruim, G. K., 334
Prummel, C. K., 343
Prummel, H. K., 343
Prummel, J. C. (2), 343
Prummel, K. C., 343
Pultrom, J., 286, 332
Punt, L. C., 122
Puttershoek, 95
Pijlter, K., 340

Q

Quintus, O. J., 243*, 309, 317

R

Raalte, A. C. van, 240
Raamsdonk, 302, 304
Radewald, J. F., 335
Radewalt, D., 122, 126
Randwijk, 116
Raskwerd, 133, 134, 137
Reenen, H. van, 149, 152

Regenbogen, J. H., 73
Regt, J. M. de, 36
Regt, L. de, 1-13, 18, 23, 59
Reidsema, J. M., 252, 253, 331, 332
Rengers, W. F. L. baron, 134, 218, 244-249*, 250, 253, 278, 280, 285-287, 289, 306-313, 317
Rengers Brouwer, J., 342
Renkum, 75
Renswoude, 134, 169
Reukema, A. W., 335
Rheden, 161
Rhee, J. van, 221, 222*-225, 293, 294
Rhenen, 170
Riekels, D. R., 335
Riemens, C., 36
Riemens, D., 15, 26, 35
Riemens, E. P., 36
Riemens, M., 15, 26, 35
Riemens, M. C. H., 15, 26, 35
Rigter, G., 340
Riskamp, T. J., 334
Ritsema, D. P., 242, 269, 329, 330
Ritsema, K. P., 308, 330
Ritthem, 114
Roël, A., 344
Roggenberg, F. J., 342
Rombach, H. G., 167, 187
Romeijnsen, J., 15, 21, 26, 35
Ronda, E. S., 330
Ronda, Wed., 330
Roo, N. van, 207
Rookmaker, D. W., 57*, 58, 325-329
Rookmaker, H., 57
Rookmaker, I., 57
Roosien, M. J., 342
Roosje, F. J., 342
Roosje, J. P., 342
Rossum, 304
Rotterdam, 2, 3, 55, 98, 135, 161, 348
Rotteveel, J. W., 246, 250
Rot(t)gers, J. G., 286, 332
Royaards, H. J., 163*, 298, 300
Roijen, H. van, 202*
Rozema, M. S., 330
Rozendaal, 79, 116
Rozeveld, H. J., 343
Rubing, H. H., 343
Rubing, J. H., 342
Rubingh, B. H. (2), 342, 343
Rubingh, H., 343
Rubingh, H. B., 342
Rullmann, J. C., 61, 67, 76, 244, 294
Rutgers, A., 244
Ruys, J. IJ, 337
Rijpma, A. A., 334
Rijsoort Lulius, H. S. van, 113*, 120, 124

S

Sage ten Broek, J. G. le, 98*, 105
Sas van Gent, 236
Sautijn Kluit, 98
Sauwerd, 276
Schaap, P. I., 148
Schadee, L. J., 171, 183, 187
Schalekamp, H. J., 122
Schee, A., 214
Scheele, J., 36
Schepping, J., 53
Scherpenzeel, 169, 198, 304
Schiedam, 75
Schildwolde, 235
Schip, J. J., 343
Scholte, H. P., 167, 207, 222*-225, 240, 292-298, 300-307, 309-311, 313-320
Scholten, G., 340
Schoonbrod, F. G., 343
Schoonoort, A. J., 334
Schophof, A., 340
Schotsman, N., 64
Schröter, J. J. E. F., 165, 175-177, 180*, 190, 193, 195, 196
Schuppens, P. C., 15, 26, 35
Schuringa, J. J., 335
Schuringa, K. J., 335
Schuringa, R. J., 335
Schuringa, W. J., 282, 283*, 335
Schut, H. E., 334
Schut, Wed. H. K., 330
Schuur, G. H., 343
Schuur, H. R., 343
Schuurman, B., 340
Seebol, J., 340
Segendal, J., 337
Segers, H., 331
Sepp, C., 256
Serooskerke, 51
Sevenstern, P. G., 134, 279-282, 287-289, 307, 308
Sexbierum, 148

Sickens, J., 337
Sietsema, N., 334
Sikkens, J. G., 308, 330
Sikkes, H. G., 342
Sikkes, R. G., 342
Silvius Ros, J. C., 122
Sjoenis, J., 116*
Slagter, P. L., 343
Sleeuwijk, 297, 299, 344
Slegt, I., 342
Sleuver, A. J., 309, 311, 316, 317
Sloot, A. van der, 305*
Sluiter, K. E., 308, 309, 330
Sluiter, S. K., 309, 315, 330
Smeedenga, E. A., 286
Smeedes, J. A., 339
Smidt, P., 337
Smilde, 233, 236, 278, 335, 336, 339, 342, 343
Smissaert, H. B., 75
Smissaert-Hooft, M. C., 75*, 76
Smit, B. B., 331
Smit, D. P., 330
Smit, H., 282
Smit, H. H., 335
Smit, J. J., 343
Smit, L. F., 330
Smit, R. P., 332
Smit, T. H., 335
Smith, N., 243*, 306, 307, 309-321
Smith-Van de Pol, M. L., 343
Smytegelt, B., 147
Sneep, J., 112, 127, 129
Snepe, W., 337
Snippe, J. W., 337
Snouck Hurgronje, A. I., 48*
Snijder, J., 339
Snijders, J., 340
Snijjer, T. K., 335
Soer, K., 337
Spall, Th. van, 223*
Spanjersberg, L., 35
Spanninga, L. J., 286
Spelbring, A. H. K., 342
Spittje, B. H., 343
Spoel, G. van der, 146, 150
Sprang, 164
Sprenger, K. W., 342
Spijk, 236
Stadskanaal, 340, 342
Stagger, C. O., 340
Stagger, H., 340
Standdaarbuiten, 303
St. Annaland, 16
Stavast, L. J., 343
Steenhuis, H. E., 334
Steenmeyer, J., 164*
Stel, J., 337
Stelma, H. G., 137
Stelma, P. J., 330
Stemmers, F. J., 343
Stemmers, H. J., 343
St. Kruis, 236
St. Maarten, 305
Stobbeman, A. A., 343
Stoit, F. H., 321
Stokroos, W. A., 286
Stouthamer, S., 35
St. Petersburg, 212
Straadman, Wed., 331
Streijker, J. H., 340
Strik, H., 337
Strik, R., 337
Stroobos, 56
Struiving, E., 56
Stuirman, J. E., 342
Stutvoed, T. R., 343
Swart, H. K., 333, 334
Swellengrebel, J. G., 174, 175, 196-199*
Swieringa, W., 330
Sybenga, S., 243, 289
Sijpkens, T., 278-281*, 282, 287, 288

T

Takke, E., 169
Tammenga, Wed. J. E., 330
Terneuzen, 2, 27, 44
Tets van Goudriaan, A. W. N. van, 57, 58*, 59, 63, 73, 75, 326
Thelwall, A. S., 67*, 72, 80, 207
Thuur, C. M., 334
Tiel, 139, 140
Tiemens, N., 339
Tiessen, F. M., 330
Tillema, F. H., 334
Timmer, H. J., 276
Timmers, S., 122
Toepoel, 326-328
Tooi, Wed., J. C., 282
Toor(e)n, H. W., 330
Toor(e)n, K. W., 330
Toornwerd, 283
Top, H. W., 286

Toren, J. H., 335
Toulon, L. van, 169-172*-175, 187, 189, 190, 193-199
Trip, R. S., 342
Troost, G., 340
Tuuk, G. van der, 230, 257, 298-300
Tuyl, A. W. van, 342

U

Uithuizen, 133, 137, 235, 236, 240, 252, 329, 333, 334, 338
Uithuizermeeden, 234, 235, 239, 284, 288
Ulrum, 135, 137, 218, 232-234, 241-245, 247, 248, 251, 252, 254, 257, 266, 267, 269, 270, 277, 279, 283, 284, 287, 288, 290, 292, 294, 306-320, 329, 331, 333, 338
  burgemeester van —, 136, 245, 308, 309, 317, 319
Ungersma, W. A., 334
Utrecht, 68, 69, 75-77, 81, 120, 162, 163, 165-174, 176, 181, 183-185, 188-197, 199, 200, 205, 206, 211, 223
  directeur van politie te —, 68, 170, 173-175, 181, 183-188, 190, 191, 193, 197
  officier van justitie te —, 174, 175, 196-199

V

Valkoog, 305
Varekamp, 326
Veen, 221-223, 293, 294, 303
Veen, B. van, 305*
Veendam, 271, 343
Veenendaal, 139, 140, 180
Veenhoven, J. A., 343
Veenhoven, K. A., 343
Veenhuizen (O.Fr.), 227-229
Veening, H. R., 286
Veeninga, R. J., 339
Veenstra, T. A., 342
Vegt, J. van der, 151*
Veiyers, J., 339
Veldman, H. B., 335
Veltman, Wed. G., 331
Veltman, H. G., 331
Veltman, J. G., 331
Veltman, J. S., 335
Velzen, S. van, 229, 230, 240
Venema, F., 310, 316, 317, 320
Vereeken, M., 57
Vermeulen, S., 56
Verschoor, H. E., 297-299*, 300, 305
Versluys, P., 122
Vianen, 199
Vierhuizen, 236
Visser, J. Th. de, 53
Visvliet, 252, 331, 332
Vlagtwedde, 243
Vlissingen, 75, 120, 202
Voet, K. J., 330
Voet, M. J., 330
Volkom, W. van, 118*, 129
Voog, J., 122
Voordijk, J., 15, 27, 35
Voorschoten, 109
Voorst, J. van, 262*
Vos, B., 337
Vos Az., G. J., 167
Vos, H. A. de, 340
Vos, R., 337
Vos, S. P., 343
Vries, de, 133
Vries, A. de, 337
Vries, A. W. de, 330
Vries, E. de, 337
Vries, F. de, 340
Vries, G. M. de, 337
Vries, H. de, 340
Vries, Wed. H., 340
Vries, J. F. de, 137
Vries, M. H. de, 342
Vries, P. de, 149, 154*, 156
Vries, T. de, 340
Vroome, A. de, 340
Vroome, J. L. de, 337
Vrouwenparochie, 150
Vuursche (De), 76
Vijgeboom, J. W., 1, 2*-5, 7, 10-14, 20-23, 28, 29, 33, 35-38, 43-46, 48, 49, 51-57, 59, 64, 67, 72, 113, 125

W

Waarde, 47
Waardenburg, 185, 235
Wagenaar, L., 222
Wageningen, 262
Wal, A. ter, 337

Wall, H. van de, 53
Walvius, F. J., 343
Walvius, J. F., 343
Wapserveen, 243
Warmolts, J. H., 311*
Waspik, 305
Wassenaar, 303
Water, J. van de, 192
Webster, A. G., 339
Weener, 235
Wehe, 311
Wege, C. van de, 15, 36
Wege, J. van de, 15, 25, 32, 35
Wege, J^{a} van de, 15, 27, 36
Wege, M. van de, 36
Weges, J. R., 343
Wegman, P. D., 343
Weits, J. H., 331
Welsrijp, 150
Werd, C., 122
Wering(h), J. van, 286, 332
Werken (De), 299
Werkman, Wed. R. S., 330
Wesselink, H., 1, 33, 47*
Wester, L. T., 335
Westerbroek, 268
Westerhuis, J., 343
Westerlaan, P. J., 335
Westerloo, 133
Westerwijtwerd, 282-284
Westzaan, 95
Wetsinge, 274, 275
Wever, G. B., 342
Wibmer, J. B. D., 98*
Wiek, A. H. van, 342
Wieninga, W. E., 286
Wier, J. E. van der, 331
Wierema, A. K., 334
Wierema, D. K., 334
Wierema, H. R., 334
Wierenga, A. P., 334
Wierenga, J. P., 334
Wierenga, T. D., 335
Wieringa, B. A., 335
Wieringa, D. A., 335
Wieringa, D. P., 334
Wieringa, J. S., 331
Wieringa, P. J., 334
Wiersema, D. E., 133
Wiersum, K. F., 330
Wildervank, 342
Wildeveld, P. M., 330
Willem I (koning) 4-12, 15, 16, 18-21, 24, 25, 27-39, 48-50, 52, 59, 61-66, 68-74, 77-84, 88, 89, 91-96, 98-102, 104-110, 112, 118, 119, 121-124, 126, 135-143, 145, 149, 151, 153-167, 171-177, 179-183, 187, 190, 193-196, 199-204, 207-216, 218, 219, 224, 227-230, 232-234, 238, 242, 246, 251-262, 264-273, 275, 277, 293, 328-348
Willems, A., 337
Willemstad, 113, 126, 127, 129
Wilsveen, 164
Winschoten, 217-219, 271
Winsum, 133, 331
Winter, G. G. de, 335
Winter, P. J., 330
Wirenga, S. E., 286
Wiselius Iz., S., 63, 65*, 66, 68, 70, 74, 76, 79, 100, 109-111
Wit, A. H. de, 343
Wit, D. K. de, 286, 332
Wit, K. de, 286, 321, 332
Wit, L. A. de, 286
Wit, L. D. de, 332
Wit, O. K. de, 332
With, P. K. de, 332
Witlox, 176
Witteveen, C., 148, 150*
Witteveen, H. W., 150
Woldringk, J. J., 335
Wolterbeek, O. C., 171*, 185
Wolterbeek, P., 75*
Wolthuis, A. J., 339
Wons, 150
Woudenberg, 169
Woudstra, K. S., 286, 332
Wijck, J. van, 15, 27
Wijck, P. van, 15, 27, 36
Wijk, F. D. van, 343
Wijk, O. O. van der, 343
Wijk, P. van, 36
Wijma, J. W., 286
Wijnjeterp, 234
Wyrsema, K. G., 331

IJ

IJselstein, 244
IJzendijke, 29

Z

Zaagman, H. E., 331
Zaamslag, 2, 44

Zalk, 293
Zaltbommel, 164, 293
Zandvoort, 222
Zeef, R., 133
Zeerijp, 262
Zeist, 175, 180, 190, 195, 200, 205, 251
Zeldam Ganswijk, D. J. ten, 108
Zierikzee, 185, 262
Zigterman, K. J., 330
Zuidbroek, 343
Zuidema, S. P., 332
Zuidhorn, 244
Zunderdorp, 244
Zutfen, 48, 109, 251
Zuurdijk, 311
Zuylen, W. H. van, 235
Zuylen van Nijevelt, C. baron van, 95, 206, 209, 212*, 214-216, 234, 336, 338, 340, 341
Zuylen van Nijevelt, J. A. baron van, 145-147, 151, 152*, 155-158, 228, 229
Zuylen van Nijevelt, P. J. baron van, 344, 348*
Zwaag, G. J. van der, 286
Zwaan, P. H., 343
Zwol, F. H., 331
Zwol, Erven K. J. van, 330
Zwolle, 53, 72, 81, 128, 185

INHOUD.

Inleiding V

1—6 *De behandeling van een rekwest om gratie of abolitie van L. de Regt te Axel* 1

1 Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Goes tegen J. W. Vijgeboom e. a., 27 Febr. 1823, blz. 2—4.
2 Rekwest van L. de Regt te Axel aan den Koning, April 1823, blz. 4—6.
3 Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Justitie, 14 Juli 1823, blz. 7—8.
4 Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 24 Juli 1823, blz. 8—9.
5 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 23 Oct. 1823, blz. 9—11.
6 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 31 Oct. 1823, blz. 11—12.

7—14 *De behandeling van herhaalde rekwesten van Vijgeboom c.s. in het land van Axel om restitutie van geldboeten en om vrijheid van godsdienst.* 13

7 Rekwest van P. Marijs e. a. aan den Koning, 16 Dec. 1823, blz. 15—21.
8 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 20 Maart 1824, blz. 21—25.
9 Bijlage bij het vorige stuk, blz. 25—27.
10 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 9 April 1824, blz. 27—28.
11 Tweede rekwest van P. Marijs e. a. aan den Koning, 10 Mei 1824, blz. 29—36.
12 Missive van P. Marijs en J. W. Vijgeboom aan den Koning, 14 Mei 1824, blz. 36.
13 Rapport van den Minister van Eeredienst (en den Minister van Justitie) aan den Koning, 6 (18) Aug. 1824, blz. 37—38.
14 Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning, 22 Nov. 1824, blz. 38—40.

15—23 *De overweging en uitvoering van verschillende bijzondere maatregelen om de beweging van Vijgeboom in het land van Axel te onderdrukken* . . . 41

15 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 16 Oct. 1823, blz. 42—43.

16 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 17 Oct. 1823, blz. 44.
17 Instructie van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Zeeland, 25 Oct. 1823, blz. 44—45.
18 Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Eeredienst, 13 Jan. 1824, blz. 46—47.
19 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Zeeland, 21 Jan. 1824, blz. 47—48.
20 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 5 April 1824, blz. 48—49.
21 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Zeeland, 24 Juli 1824, blz. 50.
22 Brief van Ds N. Borsboom te Axel aan den Gouverneur van Zeeland, 18 Dec. 1824, blz. 50—51.
23 Missive van den Gouverneur van Zeeland aan den Minister van Eeredienst, 26 Dec. 1824, blz. 52.

24—28 *Het optreden der autoriteiten tegen geruchtmakende oefeningen en sectarische bewegingen buiten het land van Axel* 53
24 Procesverbaal van den Officier van Justitie te Leeuwarden tegen Vijgeboom c.s., 27 Oct. 1822, blz. 54—55.
25 Bericht van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 29 Oct. 1822, blz. 56.
26 Antwoordschrijven van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Friesland, 6 Nov. 1822, blz. 56—57.
27 Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Eeredienst, 27 Jan. 1824, blz. 57—58.
28 Antwoordschrijven van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland, 30 Jan. 1824, blz. 58—59.

29—47 *De houding der Regeering tegenover „onrust en verdeeldheid stokende" schrijvers uit den Reveilkring en met name tegenover Ds D. Molenaar te 's Gravenhage* 60
29 Rapport van den Minister van Onderwijs enz. aan den Koning, 24 Aug. 1823, blz. 61—63.
30 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 1 Mei 1824, blz. 63—65.
31 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 23 Sept. 1825, blz. 65—66.
32 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 31 Oct. 1825, blz. 66—69.
33 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 17 Nov. 1825, blz. 69.

34 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 18 Mei 1827, blz. 70—74.
35 Instructie van den Minister van Justitie aan den Directeur van Politie te Amsterdam, 8 Juni 1827, blz. 74.
36 Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 12 Juni 1827, blz. 74—76.
37 Missive van Ds D. Molenaar te 's Gravenhage aan J. H. den Ouden te Amsterdam, Febr. 1827, blz. 77.
38 Adres van Ds D. Molenaar aan den Koning, 23 Juli 1827, blz. 77—78.
39 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 Aug. 1827, blz. 78—83.
40 Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning, 14 Sept. 1827, blz. 83—93.
41 Minderheidsrapport van den Staatsraad Van Gennep aan den Koning, 7 Sept. 1827, blz. 93—94.
42 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 15 Sept. 1827, blz. 94—99.
43 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 19 Sept. 1827, blz. 99—101.
44 Rapporten van den Minister van Justitie aan den Koning, 21 Sept. 1827, blz. 102—107.
45 Koninklijk Besluit inzake Ds D. Molenaar te 's Gravenhage, 22 Sept. 1827, blz. 107—108.
46 Missive van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 26 Sept. 1827, blz. 109—110.
47 Missive van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 4 Oct. 1827, blz. 110—111.

48—56 *De beteugeling van „gevaarlijke" oefeningen door met succes toegepaste bedreigingen* 112

48 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 9 Oct. 1827, blz. 113—114.
49 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 8 Nov. 1827, blz. 114—116.
50 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 26 Jan. 1827, blz. 117.
51 Rekwest van D. van der Made e. a. te Klundert aan den Koning, 5 Febr. 1828, blz. 118—122.
52 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Maart 1828, blz. 122—124.
53 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 6 Mei 1828, blz. 124—126.
54 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 29 Mei 1828, blz. 127.
55 Circulaire van den Gouverneur van Overijsel aan de Gemeentebesturen, 30 Mei 1828, blz. 128.
56 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 23 Juni 1828, blz. 129—130.

57—61 *Vervolging van een aantal personen in de provincie Groningen en behandeling van hun rekwesten om gratie* 131

- 57 Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 8 Febr. 1830, blz. 132—134.
- 58 Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 22 Febr. 1830, blz. 134.
- 59 Rekwest van H. H. Lantink te Ulrum aan den Koning, na 31 Juli 1829, blz. 135—136.
- 60 Rekwest van S. de Graaf te Obergum aan den Koning, na 27 Maart 1829, blz. 136—137.
- 61 Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 12 Aug. 1830.

62—63 *De behandeling van een rekwest van J. van Kalkeren te Lienden en Wed. van Eck te Ingen om vrijheid van godsdienstige oefeningen* 139

- 62 Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 29 Aug. 1831, blz. 140.
- 63 Rapport van den Minister van Justitie (en den Minister van Eeredienst) aan den Koning, 5 Oct. 1831, blz. 141.

64—65 *De behandeling van een anonym rekwest uit Meppel om vrijheid van godsdienstige samenkomsten* 142

- 64 Anonym rekwest aan den Koning, 14 Maart 1832, blz. 143—144.
- 65 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 7 Juni 1832, blz. 144.

66—74 *Het voorzichtige optreden der autoriteiten tegen een oefeningsgezelschap te Bolsward en de daaropvolgende behandeling van een rekwest van J. C. Bredzee aldaar om wederom oefeningen te mogen houden* 145

- 66 Missive van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland, 26 Maart 1832, blz. 146—147.
- 67 Rapport van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland, 9 April 1832, blz. 147—151.
- 68 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 14 April 1832, blz. 151—152.

69 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 2 Mei 1832, blz. 152—153.
70 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 10 Mei 1832, blz. 153—154.
71 Rekwest van J. C. Bredzee te Bolsward aan den Koning, begin October 1832, blz. 154—155.
72 Rapport van het Gemeentebestuur van Bolsward aan den Gouverneur van Friesland, 26 Oct. 1832, blz. 155—156.
73 Rapport van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 29 Oct. 1832, blz. 157.
74 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 8 Nov. 1832, blz. 157—158.

75—78 *De behandeling van een rekwest van R. G. Kamans te Arnhem om toestemming tot het houden van oefeningen* 159
75 Rekwest van R. G. Kamans te Arnhem aan den Koning, 30 Juli 1832, blz. 160—161.
76 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 16 Aug. 1832, blz. 162.
77 Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 4 Oct. 1832, blz. 162—163.
78 Rapport van de Ministers van Justitie en Eeredienst aan den Koning, 11/18 Oct. 1832, blz. 163—164.

79—95 *De behandeling van rekwesten van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht om goedkeuring van hun godsdienstige samenkomsten en om bescherming tegen overlast* 165
79 Rekwest van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn te Utrecht aan den Koning, 4 Oct. 1832, blz. 166—167.
80 Missive van H. F. Kohlbrügge aan Groen van Prinsterer, 8 Oct. 1832, blz. 167—169.
81 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 11 Oct. 1832, blz. 169—172.
82 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 14 Oct. 1832, blz. 172—173.
83 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan het Gemeentebestuur van Utrecht, 15 Oct. 1832, blz. 173—174.
84 Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur, 16 Oct. 1832, blz. 174—175.
85 Adres van J. J. E. F. Schröter te Zeist aan den Koning, 16 Oct. 1832, blz. 175—180.

86 Tweede rekwest van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn aan den Koning, 17 Oct. 1832, blz. 181—183.
87 Missive van J. D. Ludwig en H. G. Kleijn aan de Directie van Politie te Utrecht, 25 Oct. 1832, blz. 183—184.
88 Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur, 26 Oct. 1832, blz. 184—188.
89 Vonnis van de Correctioneele Rechtbank te Utrecht tegen L. Gijbels e. a., 29 Oct. 1832, blz. 188—189.
90 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 30 Oct. 1832, blz. 189.
91 Rapport van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 6 Nov. 1832, blz. 190—194.
92 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 15 Nov. 1832, blz. 194—196.
93 Rapport van den Officier van Justitie te Utrecht aan den Procureur Generaal, 10 Dec. 1832, blz. 196—199.
94 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 27 Dec. 1832, blz. 199—200.
95 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 11 Jan. 1833, blz. 200.

96—99 *De principiëele beslissing op onderscheidene rekwesten om godsdienstige samenkomsten te mogen houden* 201

96 Rapport van de Commissie uit den Raad van State aan den Koning, 5 Nov. 1832, blz. 202.
97 Rapporten van de Ministers van Eeredienst en Justitie aan den Koning, 20/30 Nov. 1832, blz. 203—204.
98 Missive van den Staatssecretaris aan de Ministers van Eeredienst en Justitie, 1 Dec. 1832, blz. 204.
99 Missive van den Staatssecretaris aan den Minister van Eeredienst, 13 Jan. 1833, blz. 205.

100—105 *De behandeling van een rekwest van J. le Féburé te Leiden om zijn ontbonden oefeningen weer te mogen voortzetten* 206

100 Rekwest van J. le Féburé te Leiden aan den Koning, 23 Jan. 1833, blz. 207—209.
101 Adres van C. baron van Zuylen van Nijevelt te 's Gravenhage aan den Koning, 23 Jan. 1833, blz. 209—212.
102 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 30 Jan. 1833, blz. 212—213.

103 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 23 Maart 1833, blz. 213—214.
104 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 28 Maart 1833, blz. 215.
105 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 23 Mei 1833, blz. 215—216.

106—107 *De behandeling van een rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela om gratie en om bescherming van zijn oefeningen* 217
106 Rekwest van H. E. Gelms te Oude Pekela aan den Koning, 5 Maart 1833, blz. 218.
107 Rapport van de Commissie van Gratie aan den Koning, 29 Juni 1833, blz. 219—220.

108—110 *Brieven inzake de approbatie van het beroep van Ds J. van Rhee naar Veen* 221
108 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Sept. 1833.
109 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 9 Oct. 1833.
110 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 22 Mei 1834.

111—112 *De behandeling van herhaalde verzoeken om koninklijke „agreatie” voor den Oostfrieschen predikant R. W. Duin, in verband met zijn beroeping te Drogeham c.a.* 226
111 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 31 Oct. 1833, blz. 227—228.
112 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 24 April 1834, blz. 228—230.

113—130 *Het begin van de gezamenlijke actie van kerkelijke en burgerlijke instanties tegen het „werktuig van de oproerstookende partij”, Ds H. de Cock te Ulrum* 231
113 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 Nov. 1833, blz. 232—233.
114 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 Nov. 1833, blz. 233—234.
115 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden, 30 Nov. 1833, blz. 234—235.
116 Missive van Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 3 Dec. 1833, blz. 235—237.
117 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen

aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 4 Dec. 1833, blz. 238.
118 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 7 Dec. 1833, bl. 238.
119 Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. J. Damsté te Uithuizermeeden, 10 Dec. 1833, blz. 239—240.
120 Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan den Minister van Eeredienst, 23 Dec. 1833, blz. 241.
121 Adres van Ds H. de Cock en den kerkeraad van Ulrum aan den Minister van Eeredienst, 23 Dec. 1833, blz. 241—242.
122 Missive van O. J. Quintus te Groningen aan den Minister van Eeredienst, 24 Dec. 1833, blz. 243.
123 Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Dec. 1833, blz. 243—244.
124 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 1 Jan. 1834, blz. 244—245.
125 Rapport van den Inspecteur der Belastingen te Appingedam aan den Gouverneur van Groningen, 10 Jan. 1834, blz. 245—247.
126 Rapport van den Inspecteur der Belastingen te Appingedam aan den Gouverneur van Groningen, 15 Jan. 1834, blz. 247—248.
127 Resolutie van den Gouverneur van Groningen, 21 Jan. 1834, blz. 248—249.
128 Rapport van den Gouverneur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 21 Jan. 1834, blz. 249—250.
129 Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 3 Febr. 1834, blz. 250—251.
130 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 20 Febr. 1834, blz. 251—254.

131—134 *De behandeling van een adres van Ds W. Broes te Amsterdam, waarin den Koning het nemen van een aantal maatregelen tegen het optreden van „ultra's" wordt aanbevolen* 255

131 Adres van Ds W. Broes te Amsterdam aan den Koning, vóór 19 April 1834, blz. 256—257.
132 Missive van den Staatssecretaris aan den Minister van Eeredienst, 19 April 1834, blz. 258.
133 Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 22 Mei 1834, blz. 258—264.
134 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 5 Juni 1834, blz. 264—265.

135—138 *De behandeling van een smeekschrift van den Kerkeraad der „verdrukte gemeente van Ulrum”, omtrent de voortdurende schorsing van Ds H. de Cock* 266

- 135 Rekwest van den Kerkeraad van Ulrum aan den Koning, 3 April 1834, blz. 267—269.
- 136 Dispositie van den Minister van Eeredienst bestemd voor het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 19 April 1834, blz. 270.
- 137 Rapport van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 24 April 1834, blz. 270—271.
- 138 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 17 Mei 1834, blz. 272—273.

139—140 *De behandeling van een rekwest van N. H. Pott te Wetsinge om godsdienstige samenkomsten te zijnen huize te mogen houden* 274

- 139 Rekwest van N. H. Pott te Wetsinge aan den Koning, vóór 13 Mei 1834, blz. 275.
- 140 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 31 Mei 1834, blz. 275—277.

141—151 *De verscherping van de in de provincie Groningen ten aanzien van godsdienstige samenkomsten gevolgde strafprocedure* 278

- 141 Rapport van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Procureur Generaal, 8 Aug. 1834, blz. 279—281.
- 142 Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Groningen en Drente, 14 Aug. 1834, blz. 281—282.
- 143 Missive van Ds I. Busch Keizer te Westerwijtwerd aan het Classikaal Bestuur van Middelstum, 18 Aug. 1834, blz. 282—283.
- 144 Missive van Ds A. Lofvers te Middelstum aan het Classikaal Bestuur van Middelstum, 19 Aug. 1834, blz. 283.
- 145 Missive van het Classikaal Bestuur van Middelstum aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 21 Aug. 1834, blz. 284—285.
- 146 Rekwest van F. E. van Bolhuis c.s. te Grootegast aan den Gouverneur van Groningen, vóór 13 Sept. 1834, blz. 285—286.
- 147 Rapport van den Burgemeester van Grootegast aan den Gouverneur van Groningen, 22 Sept. 1834, blz. 286—287.
- 148 Missive van den Procureur Crimineel in Groningen en Drente aan den Officier van Justitie te Appingedam, 26 Sept. 1834, blz. 287—288.

149 Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 13 Oct. 1834, blz. 288—289.
150 Missive van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 23 Oct. 1834, blz. 289—290.
151 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 25 Oct. 1834, blz. 290—291.

152—158 *De aanvankelijke kerkelijke actie tegen Ds H. P. Scholte te Doeveren c. a. onder invloed van het Departement van Eeredienst* 292

152 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 April 1834, blz. 294—295.
154 Brief van Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Juli 1834, blz. 295—296.
155 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds J. van Heusden te Hilvarenbeek, 17 Juli 1834, blz. 296—297.
156 Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Sept. 1834, blz. 297—299.
157 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan H. E. Verschoor te Sleeuwijk, 6 Sept. 1834, blz. 299—300.
158 Verslag der Commissie in de zaak van Ds H. P. Scholte aan het Classikaal Bestuur van Heusden, 6 Oct. 1834, blz. 300—305.

159—165 *Verslagen over en diverse reacties op de gebeurtenissen, welke van 8—12 October 1834 te Ulrum zijn voorgevallen* 306

159 Missive van het Gemeentebestuur van Ulrum aan den Gouverneur van Groningen, 11 Oct. 1834, blz. 307—308.
160 Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum, 11 Oct. 1834, blz. 308—309.
161 Missive van den Ring Leens aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, 14 Oct. 1834, blz. 309—311.
162 Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen aan den Minister van Eeredienst, 16 Oct. 1834, blz. 312—313.
163 Missive van den Gouverneur van Groningen aan den Ring Leens, 17 Oct. 1834, blz. 313.
164 Procesverbaal opgemaakt door J. K. Loots te Ulrum, 17 Oct. 1834, blz. 314—317.

165 Missive van Ds N. Smith te Leens aan het Classikaal Bestuur van Middelstum, 17 Oct. 1834, blz. 318—321.

Bijlagen 323

I. Missive van den Commissaris van Politie te Haarlem aan den President-Burgemeester van Haarlem, 6 Maart 1824, blz. 325—326.

II. Missive van D. W. Rookmaker te Haarlem aan den President-Burgemeester van Haarlem, 2 April 1824, blz. 326—329.

III. Rekwest van D. P. Ritsema e. a. te Ulrum aan den Koning, vóór 29 Jan. 1834, blz. 329—331.

IV. Rekwest van J. M. Reidsema e. a. te Visvliet en Grootegast, 30 Jan. 1834, blz. 331—332.

V. Rekwest van H. K. Swart e. a. te Uithuizen aan den Koning, 16 April 1834, blz. 333—334.

VI. Rekwest van H. E. Steenhuis e. a. te Kantens aan den Koning, 21 April 1834, blz. 334—335.

VII. Rekwest van W. J. Schuringa e. a. te Middelstum aan den Koning, 23 April 1834, blz. 335.

VIII. Rekwest van P. Olyvi e. a. te Smilde aan den Koning, 29 April 1834, blz. 335—337.

IX. Rekwest van A. J. Brommer e. a. te Assen aan den Koning, 1 Mei 1834, blz. 337—339.

X. Rekwest van C. Hanau e. a. te Meppel aan den Koning, 16 Mei 1834, blz. 339—340.

XI. Rekwest van E. J. Hardenberg e. a. te Nieuwe Stadskanaal aan den Koning, 18 Mei 1834, blz. 340—342.

XII. Rekwest van H. Nieman e. a. te Wildervank aan den Koning, vóór 21 Mei 1834, blz. 342—343.

XIII. Rekwest van T. E. Mulder e. a. te Veendam en Zuidbroek aan den Koning, vóór 14 Juni 1834, blz. 343.

XIV. Rekwest van P. J. baron van Zuylen van Nijevelt aan den Koning, 12 Juli 1834, blz. 344—348.

Chronologische lijst der stukken 349

Register van personen en plaatsen 363